JORDAN B. PETERSON

12 REGULI DE VIAȚĂ

UN ANTIDOT LA HAOSUL DIN JURUL NOSTRU

„Unul dintre cei importanți gânditori care au pășit pe scena lumii în anii din urmă." THE SPECTATOR

PREFAȚĂ DE NORMAN DOIDGE

PSIHOLOGIE PRACTICĂ

TREI

TREI

12 Reguli de viață

UN ANTIDOT LA HAOSUL DIN JURUL NOSTRU

JORDAN B. PETERSON

Cu o prefață de Norman Doidge

Ilustrații de Ethan van Scriver

Traducere din engleză de Florin Tudose și Vlad Vedeanu

EDITORI:
Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

DIRECTOR EDITORIAL:
Magdalena Mărculescu

REDACTOR:
Victor Popescu

DESIGNUL COPERTEI:
Lisa Jager

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Florin Paraschiv

CORECTURĂ:
Mădălina Geambașu
Maria Mușuroiu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PETERSON, JORDAN B.
12 Reguli de viață: un antidot la haosul din jurul nostru / Jordan B. Peterson; cu o pref. de Norman Doidge; il. de Ethan van Scriver; trad. din engleză de Florin Tudose și Vlad Vedeanu. – București: Editura Trei, 2018
ISBN 978-606-40-0507-6

I. Van Scriver, Ethan (il.)
II. Tudose, Florin (trad.)
III. Vedeanu, Vlad (trad.)

159.9

Titlul original: 12 RULES FOR LIFE. AN ANTIDOTE TO CHAOS
Autor: Jordan B. Peterson

O.P. 16, GHIȘEUL 1, C.P. 0490, BUCUREȘTI
Tel.: +4 021 300 60 90; FAX: +4 0372 25 20 20
E-mail: COMENZI@EDITURATREI.RO

www.edituratrei.ro

Cuprins

Prefață

Reguli? Şi mai multe reguli? Pe bune? Viaţa noastră nu este deja suficient de complicată şi de restrictivă ca să o mai încărcăm cu noi reguli abstracte care nu ţin cont de circumstanţele noastre individuale şi specifice? Dar de ce ne-am aştepta ca aceste câteva reguli să funcţioneze pentru toată lumea, când creierul este caracterizat de plasticitate şi de o dezvoltare diferenţiată în funcţie de experienţele de viaţă?

Oamenii nu se prea omoară după reguli, nici măcar în *Biblie*... Vedeţi episodul în care Moise coboară de pe munte după o absenţă îndelungată, cu cele zece porunci, şi-i găseşte pe copiii lui Israel în plină sărbătoare. Aceştia fuseseră sclavii lui Faraon şi ai regimului lui autoritar sute de ani, după care Moise i-a supus încă patruzeci de ani asprimii deşertului, pentru a-i curăţa de sclavie. Acum, în sfârşit liberi, sunt de nestăvilit şi-şi pierd controlul dansând în faţa unui idol, un viţel de aur, în jurul căruia se dedau la păcate carnale.

— Am veşti bune şi veşti proaste, le spune legiuitorul. Pe care să vi le dau mai întâi?

— Pe cele bune! răspund hedoniştii.

— L-am convins pe Cel de Sus să scadă de la cincisprezece porunci la zece!

— Aleluia, ţipă mulţimea de bezmetici. Şi veştile proaste?

— Adulterul a rămas pe lista de păcate capitale.

Aşadar, reguli să fie — dar nu prea multe, dacă se poate. Avem o atitudine ambivalentă faţă de reguli, chiar şi atunci când ştim că sunt în beneficiul nostru. Dacă suntem oameni iubitori de viaţă, cu personalitate, atunci regulile vor părea doar nişte constrângeri, un afront adus autonomiei noastre şi mândriei de-a fi făuritorii propriei vieţi. De ce să fim judecaţi după regulile altcuiva?

Dar suntem judecați. În definitiv, Dumnezeu nu i-a dat lui Moise o listă cu „Cele Zece Sugestii", ci i-a dat nişte Porunci. Iar dacă sunt un om autonom, cu liber-arbitru, prima mea reacție este aceea de a nu lăsa pe nimeni, nici măcar pe Dumnezeu, să-mi comande ce să fac, nici măcar atunci când acest lucru ar fi în avantajul meu. Însă povestea vițelului de aur ne aminteşte că, fără reguli, devenim rapid sclavii instinctelor noastre — şi aceasta nu are nimic de-a face cu libertatea.

Povestea mai sugerează şi altceva: lăsați liberi şi să judecăm de capul nostru, ne vom propune scopuri sub demnitatea noastră umană şi vom adora calități sub nivelul nostru — vom deveni animale artificiale care-şi scot la suprafață propriile porniri animalice într-o manieră complet haotică. Vechea legendă iudaică arată foarte clar ce credeau anticii despre şansele umanității de a accede la o conduită civilizată în lipsa unor reguli care să ne eleveze perspectiva şi să ne ridice standardele.

Povestea din *Biblie* e bine spusă, întrucât nu se rezumă la a ne livra nişte reguli, cum fac avocații, legislatorii sau administratorii, ci le îmbracă într-o intrigă dramatică prin care ni se explică de ce avem nevoie de aceste legi, ajutându-ne în cele din urmă să le înțelegem mai bine. În mod similar, profesorul Peterson nu doar că propune regulile sale, ci spune şi poveşti relevante, punând la bătaie cunoştințele sale din multe domenii pentru a ilustra şi explica de ce nişte reguli bune nu sunt, în cele din urmă, doar nişte restricții, ci reprezintă nişte ingrediente necesare atingerii scopurilor noastre şi accesării unei vieți mai împlinite şi mai libere.

*

Pe Jordan Peterson l-am cunoscut pe 12 septembrie 2004, în casa a doi dintre prietenii noştri comuni, producătorul de televiziune Wodek Szemberg şi medicul internist Estera Bekier. De ziua lui Wodek. Wodek şi Estera sunt imigranți polonezi, oameni crescuți în imperiul sovietic, unde era de la sine înțeles că multe subiecte nu puteau fi abordate şi că simpla chestionare a anumitor instituții sociale sau idei filosofice (ca să nu mai vorbim de regimul dictatorial în sine) putea atrage consecințe foarte serioase.

Dar acum gazdele se răsfățau cu o viață relaxată, cu conversații sincere şi cu petreceri rafinate, având satisfacția de-a putea spune *exact*

ce gândesc şi de a-i asculta pe ceilalţi, care puteau fi la fel de sinceri în acest schimb lipsit de inhibiţii. La petrecerile lor, regula era „Spune ce gândeşti“. Dacă discuţia ajungea la subiecte politice, oameni cu diferite opţiuni îşi vorbeau unii celorlalţi — ba chiar de-abia aşteptau să se exprime — într-o manieră din ce în ce mai rară azi. Uneori, opiniile şi adevărurile lui Wodek pur şi simplu explodau din el, la fel ca râsul lui. Apoi îmbrăţişa pe oricine îl făcuse să râdă sau să-şi susţină părerea cu mai mult foc decât ar fi vrut. Acestea erau momentele cele mai bune ale petrecerilor, iar francheţea şi îmbrăţişările sale calde erau un motiv suficient ca să-l provoci. În timpul acesta, vocea Esterei îşi croia drum cu cadenţa ei prin cameră, ajungând direct la persoana cu care voia să vorbească. Adevărurile formulate răspicat nu îngreunau atmosfera, ci făceau loc pentru şi mai multe explozii de adevăr, eliberându-ne, stârnind şi mai multe râsete copioase şi contribuind la buna dispoziţie a oaspeţilor. În compania est-europenilor eliberaţi de sub povara represiunii, aşa cum era perechea Szemberg-Bekier, ştiai întotdeauna cu ce şi cu cine ai de-a face, iar sinceritatea lor era mereu vitalizantă. Romancierul Honoré de Balzac descria cândva balurile şi petrecerile din Franţa, observând că ceea ce părea a fi o singură petrecere erau de fapt două. În primele ore, grupul de oameni era sufocat de personaje venite să pozeze şi să iasă în evidenţă şi de participanţi veniţi poate să întâlnească o singură persoană care să le valideze frumuseţea şi statutul. A doua petrecere, cea adevărată, începea cu multe ore mai târziu, după ce pleca majoritatea invitaţilor. Acum, conversaţia implica pe toată lumea şi aerele sclifosite erau înlocuite de râsetele sincere, din toată inima. La petrecerile date de Estera şi Wodek, francheţea şi intimitatea care, de obicei, apar abia spre orele dimineţii se instalau imediat ce intrai în încăpere.

Wodek este un bărbat grizonant, un vânător cu coamă de leu mereu în căutare de potenţiali intelectuali publici, foarte abil în identificarea persoanelor care pot vorbi *cu adevărat* în faţa camerelor de filmat şi care au un aer autentic tocmai pentru că sunt sinceri (camerele sesizează imediat impostura). El invita adesea oameni de acest tip la petrecerile lui. În ziua aceea, a adus un profesor de psihologie de la şcoala mea, Universitatea din Toronto, care se potrivea cerinţelor: o combinaţie de intelect şi emoţie. Wodek a fost primul om care l-a pus pe Peterson în faţa camerelor de filmat şi care l-a perceput ca pe un maestru în căutare

de discipoli — datorită disponibilității acestuia de-a oferi întotdeauna explicații. A ajutat și faptul că el și camera s-au plăcut reciproc.

*

În seara aceea, a fost așezată o masă mare în grădina casei cuplului Szemberg-Bekier; în jurul ei era adunat grupul obișnuit de buze și urechi, de vorbitori virtuozi. Doar că eram asediați de o armată de albine sâcâitoare, de care tipul cel nou, un bărbat cu accent de Alberta, încălțat cu cizme de cowboy, nu părea deloc deranjat. A continuat să vorbească în timp ce noi fluturam mâinile prin aer ca să scăpăm de pacostea insectelor, nedorind totuși să plecăm de la masă când personajul nou-venit era atât de interesant.

Omul avea straniul obicei de-a discuta despre cele mai profunde chestiuni cu oricine se afla la masă cu el — majoritatea oameni pe care abia îi cunoscuse —, ca și cum ar fi vorbit nimicuri. Iar când chiar vorbea despre mărunțișuri, distanța dintre „Cum i-ai cunoscut pe Wodek și Estera?" sau „Sunt obișnuit cu albinele, am fost apicultor cândva" și subiectele serioase era de ordinul nanosecundelor.

Discuții de tipul acesta auzim, de regulă, la petrecerile profesorilor sau oamenilor cu specializări înalte, dar sunt purtate de obicei de doi experți retrași într-un colț ori de vreun personaj lovit de-o criză de orgoliu. Dar acest domn Peterson, deși erudit, nu părea un pedant. Vorbea cu entuziasmul unui copil care tocmai a descoperit ceva pe care vrea să îl arate și celorlalți. Și, la fel ca un copil — înainte de-a afla cât de plictisiți sunt adulții —, părea să creadă că ce era interesant pentru el era interesant pentru toată lumea. Acest cowboy avea ceva de adolescent, abordând subiectele ca și cum am fi crescut cu toții împreună în același orășel sau în aceeași familie, preocupați de aceleași dileme ale existenței umane.

Peterson nu era ceea ce am putea numi un „excentric"; avea suficiente trăsături convenționale, fusese profesor la Harvard și era un gentleman (atât cât poate fi un cowboy), deși își condimenta din belșug discursul cu termeni ca *la naiba* sau *al dracu'* pronunțați în maniera rurală a anilor 1950. Dar oamenii l-au ascultat, fascinați, deoarece ridica probleme care îi preocupau pe toți cei de la masă.

Exista ceva care te făcea se te deschizi în conversația cu acest om atât de educat, totuși atât de liber în vorbire. Gândirea lui avea ceva

chinestezic, de parcă omul din fața noastră ar fi avut nevoie să gândească *cu voce tare*, să-şi folosească cortexul motor, dar nu oricum, ci la viteze mari, căci numai aşa putea să funcţioneze la parametri optimi. Ca să decoleze. Viteza lui de croazieră era destul de ridicată, fără a friza maniacalul. Gândurile înţelepte ieşeau ca o cascadă din mintea lui. Dar, spre deosebire de majoritatea universitarilor, care vor ca reflectoarele să-i scoată doar pe ei în evidenţă, lui Peterson părea să-i placă momentele când era provocat sau corectat. Nu s-a cabrat şi nu a nechezat. Avea un fel oarecum ţărănesc de-a spune „Mda", după care îşi apleca involuntar capul, iar dacă se întâmpla să scape ceva din vedere, scutura din cap şi râdea de sine pentru generalizarea exagerată pe care tocmai o comisese. Aprecia când cineva îi arăta o altă perspectivă asupra unei chestiuni, fiind limpede că procesul cognitiv era în cazul său unul profund dialogic.

Mai era ceva uimitor la acest om: pentru un intelectual atât de rasat, Peterson era un om extrem de practic. Exemplificările lui abundau în trimiteri la viaţa cotidiană: managementul afacerilor, tâmplărie (îşi făcuse singur mobila), schiţarea modelului unei case simple, amenajarea unei încăperi (subiect transformat într-o „memă" pe internet) sau, ca într-un caz specific legat de politicile educaţionale, crearea unui proiect online de compunere de eseuri, menit să-i împiedice pe tinerii minoritari să abandoneze şcoala — totul se baza aici pe un tip de exerciţiu psihanalitic, în care aceştia asociau liber idei despre trecut, prezent şi viitor (proiectul este cunoscut azi ca Self-Authoring Program).

Am apreciat dintotdeauna tipul uman al Vestului Mijlociu, omul de prerie crescut la o fermă (unde a învăţat totul despre natură) sau într-un orăşel de provincie, care a lucrat cu mâinile sale, care a petrecut perioade îndelungate înfruntând stihiile naturii, care este în mare măsură autodidact, dar ajunge şi la universitate, adesea împotriva tuturor aşteptărilor. Pe aceşti indivizi îi găsesc foarte diferiţi de echivalenţii lor urbani, sofisticaţi, dar uşor dezorientaţi, pentru care educaţia superioară este de la sine înţeleasă şi este considerată nu ca un scop în sine, ci ca o etapă de viaţă într-un parcurs al succesului în carieră. Aceşti vestici rurali însă erau altfel: împliniţi, lipsiţi de sentimentul că totul li se cuvinte, săritori, buni vecini şi mai puţin afectaţi decât mulţi dintre echivalenţii lor orăşeni, care-şi petrec tot mai mult din viaţă între patru pereţi, manipulând limbaje simbolice în faţa computerelor.

Acest psiholog cowboy părea să fie tipul de om care ia în considerare un gând numai dacă gândul respectiv poate fi, într-o oarecare măsură, de ajutor cuiva.

*

Am devenit prieteni. Ca psihiatru şi psihanalist care iubeşte literatura, fireşte că am fost atras de un clinician cu o bună formare culturală, care nu doar că iubea romanele profunde ruseşti, filosofia şi mitologia antică, dar care părea că le consideră cea mai mare comoară a sa. Peterson se ocupa totodată şi cu cercetări statistice despre personalitate şi temperament, după ce se iniţiase în neuroştiinţe. Deşi specializat în ştiinţele comportamentale, era fascinat de psihanaliză, cu accentul acesteia pe vise, pe arhetipuri, pe influenţa conflictelor din copilărie în viaţa adultă şi pe rolul mecanismelor de apărare şi al „raţionalizării" în viaţa de zi cu zi. El era şi un caz unic în sensul că era singurul membru al Departamentului de Psihologie al Universităţii din Toronto orientat spre cercetare, dar care deţinea în acelaşi timp un cabinet de psihologie clinică.

Cu prilejul vizitelor mele, conversaţiile începeau cu tachinări şi râsete — acesta era Petersonul de oraş mic din străfundul statului Alberta, a cărui adolescenţă părea decupată din filmul *FUBAR* —, în timp ce mă poftea ospitalier în casă. Casa a fost renovată de Tammy, soţia lui, şi de el, devenind probabil cel mai fascinant şi mai surprinzător cămin de clasă mijlocie din câte am văzut. Aveau artă, nişte măşti sculptate şi câteva portrete abstracte, dar ceea ce te şoca era colecţia lui uriaşă de pictură realist-socialistă înfăţişându-l pe Lenin şi primii comunişti, lucrări comandate de oficialităţile URSS. Nu mult după prăbuşirea Uniunii Sovietice, când mare parte din lume a răsuflat uşurată, Peterson a început să achiziţioneze de pe internet piese de propagandă la preţuri modice. Picturile idealizând spiritul revoluţionar sovietic umpleau toţi pereţii, tavanul, ba chiar şi pereţii băilor. Tablourile nu se aflau acolo pentru că Jordan ar fi avut cine ştie ce simpatii totalitare, ci pentru că voia să-şi reamintească, lui şi cunoştinţelor sale, ceva ce ştia că şi el, şi restul lumii ar fi preferat să uite: sute de milioane de oameni au fost ucişi în numele utopiei.

Îţi lua ceva să te obişnuieşti cu această casă bântuită, „decorată" de o idee delirantă care practic a distrus omenirea. Dar adaptarea la

acest spaţiu era mult facilitată de Tammy, soţia minunată a lui Peterson, care susţinea întru totul şi încuraja această nevoie neobişnuită de exprimare! Picturile îi ofereau vizitatorului o primă idee despre îngrijorarea lui Jordan legată de capacitatea oamenilor de-a face rău în numele binelui şi de misterul psihologic al autoamăgirii (cum reuşeşte un om să se păcălească pe sine şi să scape basma curată?) — interes pe care îl împărtăşesc şi eu. Existau şi acele ceasuri în care discutam despre ceea ce aş numi o problemă mai restrânsă (adică mai rară), anume despre capacitatea omului de a face rău de dragul răului, despre bucuria cu care unii oameni îi distrug pe ceilalţi, pornire surprinsă magistral de poetul englez de secol şaptesprezece John Milton, în *Paradisul pierdut*.

Aşa că vorbeam şi beam ceai în colţişorul retras al bucătăriei, între pereţii acoperiţi cu obiecte din colecţia lui ciudată, un simbol vizual al încercării lui oneste de a depăşi ideologiile simpliste, fie ele de stânga sau de dreapta, şi de a nu repeta greşelile trecutului. După un timp, nu mai era nimic ciudat în a sta la un ceai în bucătărie şi a discuta despre problemele de familie sau ultimele lecturi, în decorul imaginilor sinistre de deasupra capetelor noastre.

*

În *Maps of Meaning* (*Cartografieri ale sensului*), prima şi singura carte scrisă de Jordan înainte de prezentul volum, el detaliază ideile sale profunde legate de temele universale ale mitologiei, explicând în ce fel diversele civilizaţii au creat legende care ne-au ajutat să gestionăm dezordinea şi, în cele din urmă, să cartografiem haosul în care suntem aruncaţi încă de la naştere; haosul reprezintă tot ceea ce este necunoscut pentru noi, orice teritoriu neexplorat pe care trebuie să-l traversăm, atât în lumea exterioară, cât şi în lumea psihicului.

Combinând evoluţionismul, neuroştiinţa emoţiilor, cele mai bune idei ale lui Jung, ceva din Freud, o parte din marile lucrări ale lui Nietzsche, Dostoievski, Soljeniţîn, Eliade, Neumann, Piaget, Frye şi Frankl, *Maps of Meaning*, publicată acum două decenii, demonstrează că Jordan creează un cadru lărgit în care încearcă să înţeleagă felul în care fiinţele şi creierele umane au făcut faţă situaţiilor arhetipale ce apar de fiecare dată când întâlnim, în viaţa cotidiană, ceva ce nu

înțelegem. Genialitatea cărții constă în maniera în care demonstrează cât de înrădăcinată este această situație în evoluție, în ADN, în creierele noastre și în cele mai vechi legende. Iar autorul demonstrează că aceste povești au supraviețuit deoarece ne-au călăuzit în negocierea cu incertitudinea și cu necunoscutul de neevitat.

Una dintre multiplele virtuți ale cărții pe care o citiți acum este aceea de a oferi o cale de acces către *Maps of Meaning*, lucrare cu un înalt nivel de complexitate, compusă în epoca în care Jordan își contura orientarea psihologică. Lucrarea lui mai veche este fundamentală, deoarece, dincolo de diferențele genetice și de experiență care există între noi și dincolo de cât de diferit sunt modelate de mediu creierele noastre plastice, toți avem de-a face cu necunoscutul și toți încercăm să ne deplasăm dinspre haos către ordine. De aceea, multe dintre regulile din prezenta carte, bazate pe *Maps of Meaning*, conțin un element de universalitate.

*

Scrierea cărții *Maps of Meaning* a fost stimulată de modul în care Jordan, adolescent în plin Război Rece, a conștientizat într-un mod acut faptul că mare parte din omenire pare mereu pregătită să arunce în aer planeta doar pentru a-și proteja diferitele identități. El a simțit că trebuie să înțeleagă cum se face că oamenii sunt dispuși să sacrifice totul pentru a conserva o anumită „identitate", orice ar însemna asta. Și credea că trebuie să înțeleagă ideologiile care au condus regimurile totalitare la versiuni ale aceluiași tip de comportament: masacrarea propriilor cetățeni. În cartea de față, la fel ca în *Maps of Meaning*, unul dintre lucrurile asupra cărora autorul atrage cel mai insistent atenția este ideologia, avertizându-i pe cititori să fie precauți în preajma ei, indiferent cine o propagă și în ce scop.

Ideologiile sunt idei simple, deghizate în știință sau filosofie, care-și propun să explice complexitatea lumii și să ofere soluții pentru perfecționarea ei. Ideologii sunt oameni care pretind că știu cum „să facă lumea un loc mai bun", înainte de a se fi ocupat de haosul din ei înșiși (rolul de luptători cu care îi investește ideologia lor le ascunde acest haos), iar asta este un semn de aroganță, desigur, și una dintre cele mai importante teme ale cărții de față este „fă-ți ordine mai întâi în propria casă", sugestie pentru care Jordan oferă o serie de sfaturi practice.

Ideologiile sunt substitute ale cunoaşterii autentice, iar ideologii sunt periculoşi de fiecare dată când ajung la putere, deoarece nicio abordare simplă de tipul „eu-le-ştiu-pe-toate" nu poate explica complexitatea existenţei. Mai mult, când proiectele lor sociale nu funcţionează, ideologii nu-şi asumă răspunderea, ci dau vina pe aceia care demască simplismul ideilor lor. Un alt mare profesor de la Universitatea din Toronto, Lewis Feuer, observa în cartea sa *Ideology and the Ideologists* că ideologii reinstrumentează chiar acele istorisiri religioase pe care susţin că le-au înlăturat, sacrificându-le însă bogăţia narativă şi psihologică. Comunismul s-a inspirat din povestea Copiilor lui Israel asupriţi în Egipt, folosind motive, precum „clasa oropsită", „persecutorii bogaţi" şi „liderul" — Lenin — care pleacă în străinătate, trăieşte printre stăpâni, după care îi conduce pe cei înrobiţi în ţara făgăduită (utopia, dictatura proletariatului).

Pentru a înţelege ideologia, Jordan a citit în profunzime nu doar despre lagărele sovietice, ci şi despre Holocaust şi apariţia nazismului. Nu am cunoscut niciodată o persoană din generaţia mea, născută creştină, care să fie atât de tulburată de ce li s-a întâmplat evreilor în Europa sau care să fi studiat la fel de aplicat pentru a înţelege cum s-a întâmplat asta. Am studiat şi eu, la rândul meu, în profunzime subiectul. Tatăl meu este un supravieţuitor al Auschwitzului. Bunica era o femeie între două vârste când a stat faţă în faţă cu doctorul Joseph Mengele, medicul nazist care a coordonat o serie de experimente pe oameni deosebit de crude. A supravieţuit doar pentru că l-a sfidat pe Mengele atunci când el i-a spus să treacă în rândul celor bătrâni şi slăbiţi, strecurându-se în rând cu tinerii. A mai evitat o dată camera de gazare, dându-şi mâncarea în schimbul vopselei de păr, ca să-şi ascundă părul încărunţit care ar fi condus-o la moarte. Soţul ei, bunicul meu, a supravieţuit lagărului de la Mauthausen, dar s-a înecat mortal cu o bucăţică de hrană solidă în ziua eliberării. Povestesc aceasta, deoarece, la câţiva ani după ce am devenit prieteni, din cauza poziţiei lui clasic-liberale de apărare a libertăţii de expresie, Jordan a fost acuzat de către stângişti că ar fi un extremist de dreapta.

Daţi-mi voie să afirm, cu toată moderaţia de care sunt capabil: în cel mai bun caz, acuzatorii nu şi-au făcut cu sârguinţă temele. Eu mi le-am făcut; cu o poveste de familie ca a mea, ajungi să-ţi dezvolţi nu doar un radar, ci chiar un sonar pentru tot ce ţine de extremismul de

dreapta; și, mai important, înveți să-i recunoști pe cei ce dețin înțelegerea, instrumentele, bunăvoința și curajul de a-l combate, iar Jordan este tocmai o astfel de persoană.

Propriile mele nemulțumiri legate de încercările științelor politice moderne de a înțelege dezvoltarea nazismului, totalitarismului și a gândirii ideologizate au reprezentat un factor major în decizia de a adăuga la studierea științelor politice și cercetarea inconștientului, proiecțiilor, psihanalizei, psihiatriei, creierului și potențialului de regresie la nivelul psihologiei de grup. Din motive similare a părăsit și Jordan terenul științelor politice. Pe acest teren comun, noi nu am fost mereu de acord în privința „răspunsurilor" (slavă Domnului!), dar am fost aproape de fiecare dată de acord în privința întrebărilor ce trebuie puse.

Prietenia noastră nu a fost marcată doar de teme sumbre. Mi-am făcut un obicei din a asista la cursurile colegilor mei, așa că am mers și la ale sale, care aveau mereu un auditoriu foarte numeros, unde am văzut ceea ce văd astăzi milioane de oameni on-line: un orator sclipitor, adesea amețitor, care în momentele cele mai bune improvizează ca un artist de jazz; în anumite momente, îmi amintea de un predicator din prerie (nu prin evanghelism, ci prin pasiunea și talentul lui de a spune povești despre mizele din viață și despre ideile corelative la care putem sau nu adera). În plus, făcea la fel de lejer sinteze năucitoare ale unor serii de studii științifice. Era un maestru al ghidării studenților către un nivel de reflecție și aprofundare care să-i ajute să-și ia viitorul mai în serios. I-a învățat să respecte multe dintre marile cărți scrise de-a lungul istoriei. Oferea exemple vii din practica clinică, vorbea (cât trebuie) despre sine, chiar despre vulnerabilitățile sale, creând legături fascinante între evoluție, creier și poveștile religiei. Într-o lume în care studenții sunt învățați să perceapă evoluția și religia ca absolut opuse (de către gânditori ca Richard Dawkins), Jordan le arăta studenților că evoluționismul poate de fapt ajuta la explicarea felului în care suntem atrași (mental și la nivel sapiențial) de multe dintre vechile povești ale omenirii, de la Ghilgameș la viața lui Buddha, de la mitologia egipteană la Biblie. Jordan demonstra, de pildă, că narațiunile despre călătoria deliberată în necunoscut — aventurarea eroului — reflectă niște sarcini universale care au stimulat evoluția creierului. El respecta poveștile, nu era reducționist și nu pretindea niciodată să le fi epuizat înțelepciunea. Când discuta un subiect, precum cel al prejudecăților sau pe cel înrudit, la nivel afectiv, al

fricii şi dezgustului, sau când vorbea despre diferenţele dintre sexe, era capabil să explice cum au evoluat şi de ce au supravieţuit aceste trăsături.

Dar, mai presus de toate, le propunea studenţilor subiecte rareori discutate în universităţi, cum ar fi simplul fapt că toţi anticii, de la Buddha la autorii biblici, ştiau că orice adult trecut un pic prin viaţă ştie că viaţa înseamnă suferinţă. Desigur, dacă tu suferi sau dacă cineva drag ţie se află în suferinţă, este un lucru trist. Dar nu la acest gen de suferinţă se referea Peterson. Noi nu suferim doar din cauza „politicienilor imbecili", a „sistemului corupt" sau din cauză că tu şi eu, la fel ca aproape toţi ceilalţi oameni, ne putem descrie *în mod legitim*, într-un sens sau altul, ca victime a ceva sau a cuiva. Pe lângă toate acestea, mai e ceva: simplul fapt de a ne fi născut oameni ne condamnă la o bună doză de suferinţă. Că suferi sau nu în prezent, există toate şansele, dacă nu eşti foarte norocos, să suferi în următorii cinci ani — şi dacă nu tu, atunci cineva apropiat ţie. E greu să creşti copii, e greu să munceşti, e greu să îmbătrâneşti, să te îmbolnăveşti, să mori, iar Jordan subliniază că toate acestea sunt cu atât mai dificile în lipsa unei relaţii de iubire, a înţelepciunii şi a explicaţiilor marilor psihologi. Jordan nu obişnuia să-i sperie pe studenţi; de fapt, pe aceştia îi liniştea stilul lui direct, întrucât în adâncul sufletului lor, ei ştiau că li se spunea adevărul, deşi nu era genul de lucruri pe care să le discuţi în familie sau cu prietenii. Aceste teme erau poate evitate din cauză că adulţii din viaţa lor fuseseră suficient de naivi şi supraprotectori încât să creadă că, evitând discuţiile despre suferinţă, aceasta avea să dispară ca prin magie.

Privitor la acest subiect, Jordan ne spune povestea eroului — este o temă interculturală explorată psihanalitic de către Otto Rank, cel care observa, pe urmele lui Freud, că miturile eroului sunt similare în multe culturi. Tema a fost abordată şi de Carl Jung, Joseph Campbell şi Erich Neumann, printre alţii. Acolo unde Freud a adus contribuţii substanţiale în explicarea nevrozei, pornind, printre altele, de la înţelegerea a ceea ce am putea numi povestea eroului ratat (Oedip), Jordan s-a concentrat pe poveştile eroilor triumfători. În poveştile învingătorilor, eroul trebuie să pătrundă în necunoscut, în teritorii neexplorate, să facă faţă unei provocări noi şi dificile şi să-şi asume riscuri uriaşe. Pentru ca eroul să renască şi să accepte provocarea, ceva din el trebuie să moară sau să fie abandonat în cadrul acestui proces. Pentru asta este nevoie de curaj, un subiect rar discutat în manualele sau cursurile de

psihologie. Recent, când Peterson s-a poziţionat public faţă de libertatea de expresie şi împotriva a ceea ce eu numesc „discursul constrâns" (când guvernul îşi forţează cetăţenii să exprime anumite opţiuni politice), mizele au fost foarte mari; avea multe de pierdut şi ştia asta. Cu toate acestea, l-am văzut (şi pe Tammy la fel) nu doar afişând un astfel de curaj, ci şi trăind după multe dintre regulile cărţii, dintre care unele pot fi foarte solicitante.

L-am văzut evoluând din persoana remarcabilă care era într-un om şi mai capabil, şi mai convingător, trăind după aceste reguli. De fapt, tocmai scrierea acestei cărţi şi dezvoltarea acestor reguli l-au făcut să ia poziţie împotriva discursului constrâns sau impus. Acesta este şi motivul pentru care, în timpul acelor evenimente publice, a început să posteze pe internet fragmente din gândurile sale despre viaţă şi reguli. Acum, după 100 de milioane de vizualizări, ştim că mesajul său a atins o coardă sensibilă.

*

Cunoscând antipatia noastră faţă de reguli, cum să ne explicăm succesul conferinţelor sale, care livrează de fapt... reguli? În cazul lui Jordan, vorbim despre charismă şi despre determinarea de a susţine principiul care i-a adus o mare audienţă încă de la început; vizualizările primelor sale discursuri de pe YouTube au ajuns rapid la ordinul sutelor de mii. După care oamenii au continuat să-l asculte, întrucât discursul său satisface o nevoie profundă şi nearticulată. Iar aceasta s-a întâmplat deoarece vrem să fim despovăraţi de reguli, dar căutăm în acelaşi timp nişte cadre care să ne ordoneze viaţa.

Apetitul multor tineri pentru reguli, ori cel puţin pentru călăuzire, este mai pronunţat azi din mai multe motive evidente. Cel puţin în Occident, milenialii (cei născuţi în anii '80–'90) traversează o situaţie istorică unică. Sunt, cred, prima generaţie educată temeinic în spiritul a două idei morale aparent contradictorii — aşa cum l-au receptat în şcoli şi universităţi de la mulţi profesori din generaţia mea. Aceste contradicţii au creat oameni dezorientaţi şi nesiguri, lipsiţi de direcţie şi, mai tragic, lipsiţi de acele bogăţii de existenţa cărora nici măcar nu au habar.

Prima idee sau învăţătură spune că moralitatea este relativă, fiind în cel mai bun caz o „judecată de valoare" personală. Relativ înseamnă

că nu există bine sau rău absolut; moralitatea şi regulile asociate ei sunt o chestiune ce ţine de opiniile personale, de conjunctură, sunt „relative la" sau „legate de" un anumit context, cum ar fi etnia, educaţia sau momentul cultural şi istoric în care s-a întâmplat să te naşti. Sistemul de valori este doar un accident care ţine de momentul naşterii. Potrivit acestui argument (devenit crez între timp), istoria ne învaţă că religiile, triburile, naţiunile şi grupurile etnice au avut dintotdeauna tendinţa de a se poziţiona în dezacord în privinţa chestiunilor fundamentale. Stângiştii postmoderni de azi susţin, pe lângă asta, că moralitatea unui grup este doar încercarea grupului respectiv de a-şi exercita puterea asupra unui alt grup. În condiţiile acestea, cea mai decentă decizie — odată ce înţelegi cât de arbitrare sunt „valorile morale", ale tale şi ale grupului din care faci parte — este aceea de a-i tolera pe cei ce gândesc diferit şi vin din medii diferite (diverse). Acest accent pe toleranţă a devenit atât de important, încât mulţi oameni consideră că unul dintre cele mai grave defecte de caracter este acela de a emite „judecăţi morale"*. Cum nu ştim să deosebim binele de rău şi nici nu ştim ce este binele, ar părea că *lucrul cel mai nepotrivit pe care îl poate face un adult este să dea tinerilor sfaturi de viaţă.*

Aşa s-a ajuns ca o întreagă generaţie să fie crescută fără ceea ce se numea cândva, foarte precis, „înţelepciune practică", ingredient ce nu a

---

* Unii argumentează — în mod eronat — că Freud (pomenit adesea în paginile acestea) a contribuit la dorinţa noastră curentă de a avea o cultură, şcoli şi instituţii eliberate de „judecăţile morale". Este adevărat că el le-a recomandat terapeuţilor să fie toleranţi şi empatici cu pacienţii lor şi să nu formuleze judecăţi critice, moralizatoare. Dar scopul era crearea unei atmosfere în care pacienţii să poată fi cât mai oneşti în abordarea problemelor lor. Aceştia erau încurajaţi la exerciţii de autoreflecţie, care le permiteau să exploreze sentimente şi dorinţe ascunse, ba chiar şi nevoi ruşinoase, antisociale. Dar le permitea — iar aceasta a fost o mişcare de maestru — şi să descopere zona lor de moralitate inconştientă (cu tot cu judecăţile ei de valoare) şi zona de autocritică severă pentru propriile „slăbiciuni". De asemenea, le permite să-şi descopere culpa inconştientă, ascunsă adesea de sine, de la care pleacă stima de sine scăzută, depresia şi anxietatea. Putem fi siguri că Freud ne-a arătat că suntem deopotrivă mai imorali şi mai morali decât credeam. În terapie, acest tip de „atitudine nonmoralizatoare" este o tehnică sau o strategie eliberatoare şi de impact — este atitudinea ideală şi atunci când vrei să te înţelegi mai bine. Însă Freud nu a afirmat niciodată (aşa cum susţin cei care vor să transforme cultura într-o imensă şedinţă de terapie de grup) că un om şi-ar putea trăi întreaga viaţă fără a face vreodată judecăţi morale sau fără să se bizuiască pe un set de valori morale. De fapt, Freud afirmă, în *Disconfort în cultură*, că civilizaţia apare doar acolo unde există morală şi nişte reguli constrângătoare.

lipsit din educaţia generaţiilor anterioare. Milenialii, cărora li se spune adesea că au beneficiat de cea mai bună educaţie posibilă, suferă în realitate de pe urma faptului că nevoile morale şi intelectuale le-au fost neglijate. Relativiştii generaţiei mele şi a lui Jordan, mulţi ajunşi profesori pentru tinerii de azi, aleg să devalorizeze mii de ani de cunoaştere în domeniul dobândirii virtuţii, expediind toate aceste abordări ca pe ceva depăşit, „nerelevant", ba chiar „opresiv". Şi au avut atât de mult succes, că până şi cuvântul „virtute" pare azi demodat, iar cel care-l foloseşte este etichetat ca moralist anacronic şi arogant.

Studiul virtuţii nu este sinonim cu cercetarea moravurilor (a ceea ce este corect şi greşit, bun şi rău). Aristotel definea virtutea ca pe o cale de comportament care înlesneşte o viaţă fericită. Viciul era considerat o cale către un trai nefericit. Tot el observa că virtutea caută întotdeauna echilibrul şi evită extremele viciului. Aristotel analizează virtuţile şi viciile în lucrarea *Etica nicomahică*. Cartea se bazează pe experienţă şi observaţie, nu pe ipoteze teoretice. Ea analizează tipul de fericire accesibil fiinţei umane. Cultivarea *judecăţilor* morale privind diferenţele dintre virtute şi viciu este începutul înţelepciunii practice, iar acest aspect nu va deveni niciodată demodat.

Pe de altă parte, relativismul nostru moral pleacă de la postulatul imposibilităţii emiterii de judecăţi de valoare asupra modului cum trebuie trăită viaţa, întrucât nu există un bine real şi nici o virtute adevărată (întrucât şi acestea sunt relative). Astfel, „toleranţa" devine atitudinea cea mai apropiată de „virtute". Numai toleranţa poate asigura coeziunea socială între grupuri diferite şi ne poate salva de la a ne face rău unii altora. Facebook şi alte reţele sociale sunt locuri în care ne afişăm aşa-zisa virtute, anunţând pe toată lumea cât de toleranţi, deschişi şi empatici suntem, după care aşteptăm să strângem like-uri. (În treacăt fie spus, trâmbiţarea virtuţii nu este în sine o virtute, ci autopromovare. Declararea virtuţii nu este o virtute — s-ar putea să fie cel mai frecvent viciu al nostru.)

Lipsa de toleranţă faţă de viziunile celorlalţi (indiferent cât de ignorante sau incoerente ar fi) este mai mult decât o eroare; într-o lume în care nu există bine şi rău, intoleranţa e un semn că eşti penibil de nesofisticat şi poate chiar periculos.

Însă se pare că nu mulţi pot tolera golul — haosul — inerent vieţii, accentuat de acest relativism moral; puţini pot trăi fără o busolă

morală, fără un ideal către care să-şi îndrepte vieţile (relativiştii consideră că şi idealurile sunt nişte valori, „relative" ca toate valorile, pentru care nu prea e rentabil să faci sacrificii). Astfel, relativismul vine la pachet cu nihilismul şi disperarea, dar şi cu opusul relativismului moral: siguranţa oarbă oferită de ideologii care pretind că au răspuns pentru orice.

Şi cu aceasta ajungem la cea de-a doua lecţie cu care au fost bombardaţi milenialii. S-au înscris la cursuri umaniste ca să studieze cele mai importante cărţi scrise vreodată. Dar nu li se dau propriu-zis cărţile, ci sunt expuşi unor atacuri ideologice asupra lor, bazate pe simplificări groteşti. Acolo unde relativistul este plin de nesiguranţă, ideologul este exact opusul. Ideologul este foarte critic şi dispreţuitor, ştie mereu ce este în neregulă cu ceilalţi şi cum să îndrepte situaţia. Uneori pare că singurii oameni dispuşi să dea sfaturi într-o societate relativistă sunt cei care au cel mai puţin de oferit.

*

Relativismul moral *modern* are multe surse. Noi, vesticii, pe măsură ce am învăţat mai multă istorie, am înţeles că epoci diferite au beneficiat de coduri morale diferite. Călătorind pe mări şi traversând uscatul, am descoperit triburi îndepărtate, de pe alte continente, ale căror coduri morale aveau o logică doar în cadrul societăţilor în care apăruseră. Ştiinţa şi-a jucat rolul ei, atacând viziunile religioase şi subminând bazele religioase ale eticii şi regulilor de viaţă. Ştiinţele sociale materialiste susţin implicit că putem împărţi lumea în fapte (observabile de către toată lumea, deci obiective şi „reale") şi valori (subiective şi personale). Aşadar, ne putem pune mai întâi de acord asupra faptelor şi poate că într-o zi vom dezvolta un cod moral pe baze ştiinţifice (cod pe care încă nu-l avem). Mai mult, sugerând că valorile sunt mai puţin reale decât faptele, ştiinţa a contribuit din nou la creşterea relativismului moral, tratând „valorile" ca pe ceva secundar. (Însă ideea că putem separa faptele de valori rămâne una naivă, deoarece, într-un anumit sens, valorile ne orientează atenţia şi ne determină să alegem ce considerăm a fi un „fapt" şi ce nu.)

Ideea că societăţi diferite au coduri şi reguli morale diferite le era cunoscută şi celor din Antichitate şi este foarte interesant să comparăm

reacţiile de atunci la această descoperire cu reacţiile moderne (relativism, nihilism şi ideologie). Navigând în India sau în alte locuri, grecii au descoperit că regulile, morala şi obiceiurile variază de la un loc la altul şi au observat că justificarea comportamentelor corecte sau greşite era adesea înrădăcinată într-o autoritate ancestrală. Răspunsul grecilor la aceste diferenţe culturale nu a fost disperarea, ci inventarea filosofiei.

Răspunsul lui Socrate la partea de necunoscut venită odată cu observarea unor contraste între coduri morale diferite nu a fost nihilismul, relativismul sau ideologia, ci dedicarea vieţii căutării unei înţelepciuni care să explice diferenţele, ceea ce a contribuit enorm la inventarea filosofiei. Socrate şi-a petrecut viaţa formulând întrebări deconcertante, fundamentale, precum „Ce este virtutea?", „Cum se poate trăi o viaţă bună?" sau „Ce este dreptatea?", observând diversele abordări şi cerându-le oamenilor să aleagă varianta cea mai coerentă şi mai apropiată de natura umană.

Anticii nu au fost paralizaţi de descoperirea faptului că oamenii au idei diferite despre cum trebuie să ne trăim viaţa; ei au ajuns, pornind de aici, la o înţelegere mai profundă a umanităţii şi la unele dintre cele mai profunde dialoguri purtate vreodată de oameni despre cum trebuie să ne trăim viaţa.

La fel şi Aristotel. Nu a fost cuprins de disperare din pricina diferenţelor de coduri morale, ci a conchis că, dincolo de diferenţele specifice între reguli, legi şi obiceiuri, numitorul comun este reprezentat de nevoia oamenilor de pretutindeni de a le crea. În termeni moderni, se pare că există o înzestrare biologică ce îi face pe toţi oamenii să fie atât de preocupaţi de morală, încât, oriunde am trăi, ajungem să creăm o structură de legi şi reguli. Ideea că viaţa umană poate fi total străină de preocupări morale este o aiureală.

Noi, oamenii, suntem generatori de reguli. Ştiind că suntem animale sociale, trebuie să ne întrebăm care este efectul relativismului modern simplist asupra noastră? Ne face să ne punem singuri piedici, pretinzând a fi ceva ce nu suntem. E o mască, dar una ciudată, care îl păcăleşte pe cel ce o poartă. Trageţi o dungă cu cheia pe Mercedesul celui mai isteţ profesor relativist-postmodern şi veţi vedea ce repede cade masca relativismului (cu pretenţia sa că binele şi răul nu există), dimpreună cu mantia toleranţei radicale.

Întrucât noi nu avem încă un sistem moral întemeiat pe ştiinţa modernă, Jordan nu încearcă să-şi dezvolte regulile plecând de la zero — adică el nu anulează mii de ani de înţelepciune, deoarece nu o trece în categoria superstiţiilor şi nici nu ignoră cele mai mari realizări morale ale omului. Mult mai util este să integrăm în ceea ce învăţăm în prezent acele cărţi pe care oamenii au considerat că este bine să le păstreze de-a lungul mileniilor şi acele poveşti care au supravieţuit, în ciuda tuturor întâmplărilor potrivnice, tendinţei timpului de a îngropa totul în uitare.

Jordan face ceea ce au făcut dintotdeauna călăuzitorii chibzuiţi: nu susţine că înţelepciunea umană începe cu el însuşi, ci îşi întoarce mai întâi atenţia către propriile sale spirite călăuzitoare. Deşi temele abordate în carte sunt serioase, Jordan scrie adesea cu umor şi lejeritate, aşa cum sugerează şi titlurile capitolelor. El nu ridică pretenţii de exhaustivitate, iar capitolele conţin uneori discuţii largi despre psihologie, aşa cum o vede el.

De ce nu i-am putea spune volumului de faţă manual de „instrucţiuni", un termen mai relaxat, mai prietenos şi mai puţin rigid decât cel de „reguli"?

Pentru că vorbim într-adevăr despre nişte reguli. Iar prima regulă este să-ţi asumi responsabilitatea vieţii tale. Punct.

Am putea crede că o generaţie care a auzit încontinuu de la educatorii săi ideologici despre drepturile, drepturile şi iar drepturile ce i se cuvin va obiecta atunci când i se va spune că ar face mai bine să se concentreze pe asumarea responsabilităţii. Şi totuşi, milioane de oameni din această generaţie, compusă din multe persoane crescute în mici familii cu părinţi hiperprotectori, pe suprafeţe de joacă moi, educate mai apoi în universităţi dotate cu „zone de siguranţă" (în care tinerii — antrenaţi să aibă aversiune faţă de risc — nu trebuie să audă ceea ce nu doresc să audă), se simt păcăliţi de această subestimare a potenţialului lor de rezilienţă şi îmbrăţişează mesajul lui Jordan, conform căruia fiecare individ poartă o responsabilitate fundamentală; iar pentru a trăi deplin, trebuie mai întâi să-ţi pui casa în ordine, altfel fiind imposibil să aspiri la răspunderi mai mari. Anvergura acestor reacţii pozitive ne-a mişcat pe amândoi, de multe ori până la lacrimi.

Regulile din această carte sunt uneori solicitante. Ele impun parcurgerea unui proces treptat care te împinge către o nouă limită.

Aceasta presupune, cum am spus, aventurarea în necunoscut. Depășirea limitelor sinelui actual solicită nişte decizii atente şi urmărirea îndeaproape a idealurilor: idealuri poziţionate undeva sus, deasupra ta, superioare ţie — despre care nu poţi fi întotdeauna sigur că le vei atinge.

Dar dacă nu e sigur că ne putem atinge idealurile, de ce să le mai urmărim? Pentru că dacă nu te străduieşti să le realizezi, n-o să simţi niciodată că viaţa ta are un sens.

Dar şi pentru că, aşa neobişnuit şi ciudat cum sună, în zona cea mai profundă a psihicului nostru, ne dorim cu toţii să fim judecaţi.

Norman Doidge, doctor în medicină,
autor al cărţii *The Brain That Changes Itself*

Uvertură

Cartea aceasta are o istorie scurtă și o istorie lungă. Să începem cu cea scurtă.

În anul 2012, am început să contribui cu articole la un site numit „Quora". Pe Quora oricine poate să întrebe orice — și oricine poate să răspundă. Cititorii au opțiunea de a reacționa cu aprecieri pozitive la răspunsurile care le sunt pe plac și cu voturi negative la cele care nu le convin. În felul acesta, cele mai utile răspunsuri ajung în vârful topului preferințelor cititorilor, în timp ce restul se scufundă în uitare. Site-ul m-a făcut curios. Mi-a plăcut atmosfera de libertate-pentru-toți. Discuțiile erau adesea provocatoare, fiind un prilej de a observa diversitatea spectrului de răspunsuri iscate de aceeași întrebare.

Obișnuiam să intru pe Quora în căutare de dezbateri când făceam câte o pauză de la lucru (sau când evitam munca). Am abordat întrebări precum „Care este diferența dintre a fi fericit și a fi mulțumit?", „Ce lucruri devin mai bune odată cu vârsta?" și „Ce aduce sens vieții?"

Quora îți spune câți oameni au citit răspunsurile tale și-ți oferă statistica reacțiilor pozitive și negative, permițându-ți să calculezi audiența opiniei tale, precum și răspunsul oamenilor la gândurile tale. De reacționat, reacționează doar o minoritate a cititorilor. În iulie 2017, în timp ce scriam rândurile de față — la cinci ani de la abordarea întrebării „Ce aduce sens vieții?" —, răspunsul meu la întrebarea aceasta înregistrase o audiență relativ redusă (14 000 de vizualizări și 133 de aprecieri), în timp ce răspunsul la întrebarea despre îmbătrânire adunase 7 200 de vizualizări și 36 de aprecieri. Nu putem spune că răspunsurile mele ar fi avut un succes-monstru. Dar era de așteptat. Pe platformele de tipul acesta, cele mai multe răspunsuri au parte de puțină atenție, în vreme ce abia o minoritate ajunge la un grad disproporționat de popularitate.

La scurt timp după, am abordat o altă întrebare: „Care sunt cele mai valoroase lucruri pe care ar trebui să le cunoască oamenii?“ Am răspuns cu o listă de reguli de viaţă sau maxime; unele teribil de serioase, altele jucăuşe: „Fii recunoscător, în ciuda suferinţei tale“, „Nu face ceea ce nu-ţi place“, „Nu ascunde lucruri sub preş“ şi aşa mai departe. Cititorii Quora au părut mulţumiţi de lista mea. Au răspuns cu replici de tipul: „În mod categoric voi tipări lista asta şi o voi folosi ca punct de referinţă. E pur şi simplu fenomenală“ sau „Tocmai ai cucerit Quora. De-acum putem închide liniştiţi site-ul“. Studenţii de la University of Toronto, unde predam eu, au venit la mine şi mi-au mărturisit cât de mult le plăcuse lista. Răspunsul meu la întrebarea „Care sunt cele mai valoroase lucruri...“ a fost vizualizat de o sută douăzeci de mii de ori şi a fost apreciat de două mii trei sute de ori. Doar câteva sute de răspunsuri din cele aproximativ şase sute de mii din arhiva Quora au trecut de pragul de două mii de aprecieri. Reflecţiile mele din momentele în care voiam să amân alte sarcini (deci „procrastinam“) au prins de minune. Formulasem un răspuns care ajunsese în categoria de 0,1 % a celor mai apreciate răspunsuri.

În momentul alcătuirii acelei liste de reguli pentru viaţă, nu am bănuit că răspunsul va avea parte de un asemenea destin. În lunile din preajma scrierii sale, am contribuit pe Quora cu mai bine de şaizeci de răspunsuri destul de atent formulate, dar fără ca audienţa lor să explodeze. Iar statisticile oferite de Quora sunt de cea mai bună calitate. Să mai spun că identitatea respondenţilor rămâne anonimă. Aceştia nu au niciun fel de interese ascunse în aprecierile şi reacţiile lor. Adică, opiniile exprimate sunt spontane şi nepărtinitoare. Aşa că am fost atent la rezultate şi m-am gândit la motivele succesului disproporţionat de care s-a bucurat lista mea cu regulile de viaţă. Poate că găsisem echilibrul optim între familiar şi nefamiliar în alcătuirea acelei liste. Poate că oamenii au fost atraşi de ordinea pe care aceste reguli o promiteau. Poate că oamenilor doar le plac listele.

Cu câteva luni înainte, în martie 2012, am primit un e-mail de la o agentă literară. M-a contactat după ce mă auzise vorbind la postul de radio CBC într-o emisiune intitulată *Just Say No to Happiness* (*Spune „nu“ fericirii*), unde criticam ideea conform căreia fericirea ar fi cel mai demn de urmat scop al vieţii. În ultimele decenii am citit suficient de multe cărţi sumbre despre secolul XX, cu precădere despre Germania nazistă şi Uniunea Sovietică. Alexandr Soljeniţîn, cu excepţionalele

nale mărturii despre ororile suferite de prizonierii din lagărele sovietice de muncă sclavagistă, scria cândva că „ideologia jalnică" ce susţinea că „omul e creat pentru fericire" s-a năruit „sub prima lovitură de par a şefului de lucrări"[1]. Suferinţa care ne copleşeşte în momentele de criză poate să transforme destul de repede într-o glumă ideea că fericirea trebuie să fie scopul vieţii unui om. Eu am sugerat, în cadrul emisiunii radio, că avem nevoie de un sens mai profund de-atât. Am observat atunci că marile poveşti ale trecutului conţin adesea un sens mai înalt, care are de-a face mai mult cu edificarea caracterului decât cu fericirea. Aici ajungem la lunga istorie a naşterii cărţii de faţă.

Între 1985 şi 1999, am lucrat câte trei ore pe zi la cealaltă carte publicată de mine: *Maps of Meaning: The Arhitecture of Belief* (Cartografieri ale sensului: arhitectura credinţei). În aceeaşi perioadă, dar şi în anii ce-au urmat, am ţinut un curs plecând de la materialul acestei cărţi, mai întâi la Harvard, iar acum la Universitatea din Toronto. În 2013, observând ascensiunea platformei YouTube, dar şi datorită popularităţii unor colaborări cu TVO, un post canadian de televiziune publică, am decis să filmez conferinţele mele universitare sau publice şi să le urc pe internet. Acestea s-au bucurat de o audienţă incredibil de mare — peste un milion de vizualizări până în aprilie 2016. Numărul lor a crescut dramatic de atunci până azi (mai mult de optsprezece milioane în momentul acesta), dar aceasta se datorează parţial implicării mele într-o controversă politică ce a avut parte de o atenţie exagerat de mare.

Însă asta e altă poveste. Poate chiar o altă carte.

În *Maps of Meaning* am propus ideea conform căreia marile mituri şi poveşti religioase ale trecutului, şi cu atât mai mult cele derivate din tradiţiile mai timpurii, orale, sunt *morale* în intenţia lor, mai curând decât descriptive. Ele nu sunt preocupate, aşadar, să descrie cum funcţionează lumea, aşa cum se întâmplă în cazul omului de ştiinţă, ci vorbesc despre cum trebuie să se comporte omul. Am sugerat în cartea mea anterioară că strămoşii noştri şi-au imaginat lumea ca pe o scenă — o piesă de teatru —, şi nu ca pe un depozit de obiecte. Am descris tot în acea lucrare parcursul intelectual pe care eu l-am traversat până la concepţia că elementele constitutive ale lumii ca teatru sunt ordinea şi haosul, şi nu nişte elemente de ordin material.

Ordinea apare atunci când oamenii din jurul tău acţionează în conformitate cu norme sociale asumate, fiind previzibili şi cooperanţi. Este

lumea structurii sociale, a teritoriilor explorate şi a familiarităţii. Starea de Ordine este portretizată, simbolic — imaginativ —, ca fiind masculină. Regele Înţelept şi Tiranul sunt uniţi pentru totdeauna, întrucât societatea este deopotrivă structurare şi constrângere.

Haosul, pe de altă parte, survine acolo unde — sau când — se produce ceva neaşteptat. Haosul apare, într-o formă banală, atunci când te afli la o petrecere cu oameni pe care crezi că-i cunoşti şi spui o poantă la care anturajul răspunde cu o răceală mută şi stânjenitoare. Haosul apare, la un nivel mai ameninţător, atunci când te trezeşti brusc şomer sau eşti trădat de persoana pe care o iubeşti. Imaginaţia l-a identificat ca fiind feminin, în antiteză cu ordinea masculină simbolică. Este apariţia bruscă, inedită şi imprevizibilă în miezul familiarităţii. Este Creaţie şi Distrugere, sursa lucrurilor noi şi destinaţia lucrurilor moarte (la fel ca natura şi diferit de cultură). Haosul este naştere şi moarte în acelaşi timp.

Ordinea şi haosul sunt jumătăţile *yang* şi *yin* ale faimosului simbol taoist: doi şerpi încolăciţi, fiecare muşcând din coada celuilalt.* Ordinea este şarpele alb, principiul masculin; Haosul este contrapartea lui neagră, principiul feminin. Punctul negru din zona albă, precum cel alb din zona neagră, indică posibilitatea transformării: necunoscutul poate să-şi facă simţită prezenţa, în mod neaşteptat şi copleşitor, tocmai când lucrurile par mai aşezate. Invers, când totul pare pierdut, din catastrofă şi haos poate să răsară o ordine nouă.

Taoiştii găseau sensul la graniţa dintre cele două elemente mereu întreţesute. A păşi pe această graniţă înseamnă a rămâne pe calea vieţii, Calea divină.

Iar asta înseamnă ceva mult mai bun decât a urmări fericirea.

Persoana de la agenţia literară despre care am pomenit mai sus a ascultat la radio CBC emisiunile în care discutam aceste chestiuni. Ce a auzit a pus-o pe gânduri. Mi-a scris să mă întrebe dacă n-aş vrea să scriu o carte pentru publicul larg. Am încercat, în trecut, să compun o variantă mai accesibilă a lucrării *Maps of Meaning*, o carte foarte densă. Prilej cu care am constatat că nu-mi găseam suflul pentru a

* Simbolul yin/yang este partea secundară a unui simbol mai cuprinzător, din cinci părţi, *tajitu*, o diagramă ce reprezintă atât unitatea originară absolută, cât şi divizarea acesteia în multiplicitatea lumii observate. Discut mai multe despre acest subiect la Regula 2, mai jos, dar şi în alte locuri din carte.

o scrie şi că nici materialul redactat nu prea respira. Probabil din cauză că îmi imitam vechiul sine, cel din cartea precedentă, în loc să mă aşez în intervalul dintre ordine şi haos, pentru a produce ceva nou. I-am sugerat agentei literare să se uite pe canalul meu de YouTube la patru dintre conferinţele pe care le-am făcut pentru o emisiune TVO numită *Big Ideas*. Mi-am imaginat că după ce le va vedea o să putem purta o discuţie mai informată şi mai amănunţită despre tipul de subiecte pe care le-aş putea atinge într-o lucrare accesibilă publicului larg.

M-a contactat din nou câteva săptămâni mai târziu, după ce a văzut cele patru conferinţe şi a discutat despre ele cu un coleg. Era acum şi mai dedicată proiectului decât fusese înainte. Acest lucru mi s-a părut destul de promiţător — şi de surprinzător. Sunt uimit de fiecare dată când oamenii răspund pozitiv afirmaţiilor mele, dată fiind seriozitatea şi stranietatea lor. Sunt uluit că mi s-a permis (ba chiar am fost încurajat) să ţin cursul pe care l-am ţinut, mai întâi la Boston, acum la Toronto. Mi-am imaginat dintotdeauna că, atunci când oamenii vor înţelege cu adevărat ce le predau, voi avea foarte mult de pierdut. Dar, până la urmă, fiecare cititor va putea decide singur cât adevăr conţinea îngrijorarea mea după ce va fi terminat lectura acestei cărţi. :)

Agenta literară mi-a sugerat să scriu un fel de ghid al lucrurilor necesare unei persoane care vrea „să trăiască bine" — orice ar fi însemnat asta. M-am gândit imediat la lista mea de pe Quora. Între timp, mai făcusem diverse comentarii pe marginea listei de reguli publicate atunci, comentarii la care cititorii răspunseseră la fel de pozitiv. De aceea, mi s-a părut că între lista de pe Quora şi ideea agentei exista un spaţiu care merita exploatat. I-am trimis lista. I-a plăcut.

În aceeaşi perioadă, un prieten de-al meu, fost student — romancierul şi scenaristul Gregg Hurwitz —, plănuia o carte nouă: este vorba despre ceea ce urma să devină bestsellerul *Orphan X*. Şi lui i-au plăcut regulile din lista mea. A pus-o pe Mia, protagonista cărţii, să lipească pe frigider, în momentele semnificative ale intrigii sale romaneşti, câte una dintre regulile de pe lista mea. A fost încă un indiciu care confirma bănuiala mea legată de interesul sporit suscitat de aceste reguli de viaţă. I-am sugerat agentei că aş putea să scriu câte un scurt capitol pentru fiecare dintre reguli. Ea a fost de acord, iar eu i-am înaintat o schiţă de carte, în care precizam aceste lucruri. Totuşi, după ce am început

să scriu, capitolele s-au dovedit a nu fi deloc scurte. Am avut mult mai multe de spus decât mi-am imaginat iniţial.

S-a întâmplat astfel şi din cauza perioadei îndelungate petrecute cu documentarea pentru prima mea carte: studiasem istorie, mitologie, neuroştiinţe, psihanaliză, psihologia copilului, poezie şi secţiuni consistente din Biblie. Am citit şi probabil am înţeles mult din *Paradisul pierdut* al lui Milton, din *Faustul* lui Goethe şi din *Infernul* lui Dante. Am sintetizat, cu mai mult sau mai puţin succes, toate acestea pentru a explica o problemă foarte încâlcită: motivul sau motivele care au stat în spatele ameninţării nucleare a Războiului Rece. Nu reuşeam să înţeleg cum a fost posibil ca oamenii să ţină atât de mult la sistemele lor de credinţe, încât să fie dispuşi să-şi asume riscul distrugerii lumii doar pentru a conserva acele credinţe. Am ajuns să înţeleg că sistemele de credinţe îi fac pe oameni inteligibili unii altora — şi că aceste sisteme nu vizează doar credinţele.

Oamenii care trăiesc după acelaşi cod sunt previzibili unii pentru alţii. Acţiunile lor ţin cont de aşteptările şi de dorinţele celorlalţi. Ei pot coopera. Ba pot chiar să concureze paşnic, pentru că oamenii ştiu la ce să se aştepte de la ceilalţi. Vorbim despre un sistem de credinţe împărtăşit atât la nivel psihologic, cât şi la nivelul acţiunilor, fapt care simplifică totul — în ochii individului şi ai celorlalţi. Sistemele de credinţe împărtăşite simplifică lumea, deoarece oamenii care ştiu la ce să se aştepte de la ceilalţi pot colabora la îmblânzirea lumii. Nu există, probabil, ceva mai important ca menţinerea acestei organizări — a acestei simplificări. De exemplu, statul începe să se clatine atunci când această simplificare este ameninţată.

Oamenii nu luptă, de fapt, pentru credinţele lor, ci pentru a menţine *echilibrul dintre* credinţele, aşteptările şi dorinţele lor. Luptă pentru menţinerea echilibrului dintre aşteptările lor şi comportamentul celorlalţi. Pentru că menţinerea acestui echilibru ne permite să trăim împreună în pace, într-un mod previzibil şi productiv. Şi pentru că diminuează incertitudinea şi amestecul haotic de emoţii intolerabile produs de starea de indeterminare.

Imaginaţi-vă scenariul în care cineva este trădat de persoana iubită. Sacrul contract social asumat de către cei doi a fost violat. Faptele vorbesc mai mult decât cuvintele, astfel încât actul trădării strică pacea fragilă şi atent negociată a relaţiei intime. Oamenii trăiesc emoţii teribile

în urma unei dovezi de neloialitate: dezgust, desconsiderare (de sine și a celui ce-a trădat), vină, anxietate, furie și spaimă. Conflictul este inevitabil, iar consecințele sunt uneori fatale. Sistemele noastre de credințe împărtășite — adică acele comportamente și așteptări asumate de comun acord — reglează și controlează aceste forțe puternice. Nu ne miră faptul că oamenii vor lupta să conserve acel ceva care îi protejează de a fi „posedați" de emoții, haos și teroare (și de a ajunge la conflict și încleștare).

Dar acest ghem de credințe este mai mult decât atât. Un sistem cultural împărtășit stabilizează interacțiunea umană, fiind totodată și un sistem de valori — o ierarhie valorică în care unele lucruri au parte de mai multă atenție și considerație decât altele. În absența unui astfel de sistem de valori, oamenii pur și simplu nu pot acționa. Mai mult, nici nu mai pot să perceapă semnificația lucrurilor din jurul lor, întrucât atât acțiunea, cât și percepția presupun un scop, iar un scop valid este, în mod necesar, ceva valorizat. Mare parte din emoțiile pozitive pe care le trăim au de-a face cu scopurile noastre. Nu suntem fericiți, tehnic vorbind, decât atunci când vedem că progresăm — iar ideea de progres implică niște valori la care ținem. În plus, să mai precizăm că, dacă sensul vieții va fi lipsit de o valoare pozitivă, acest lucru nu ne va rămâne indiferent. Suntem vulnerabili și muritori; durerea și anxietatea fac parte din existența umană. Avem nevoie de niște instrumente pe care să le folosim în contracararea suferinței inerente Ființei*. Fără un sistem profund de valori care să implice acest sens, ajungem repede să fim dominați de teroarea existenței. Iar aceasta atrage după sine nihilismul, cu lipsa lui de speranță și cu disperarea lui specifică.

* Folosesc termenul „Ființă" (cu „F" mare) parțial datorită influenței ideilor filosofului german de secol XX Martin Heidegger. Heidegger a încercat să distingă între realitatea concepută obiectiv și totalitatea experienței umane (pe care o numea „Ființă"). Ființa (cu „F" mare) este ceea ce trăiește fiecare dintre noi la modul subiectiv, personal și individual, dar și ceea ce trăim împreună cu ceilalți. Aici includem emoțiile, instinctele, visele, viziunile și revelațiile noastre, gândurile și percepțiile noastre intime. Ființa este, în cele din urmă, și acel ceva care capătă contur prin acțiunile noastre, astfel încât natura Ființei este, într-o oarecare măsură, și o consecință a deciziilor și opțiunilor noastre — ceva modelat de ipoteticul nostru liber-arbitru. În această logică interpretativă, Ființa este (1) ceva ce nu e lesne de redus la un nivel material și obiectiv și (2) ceva ce solicită categoric un nume propriu, așa cum Heidegger s-a străduit zeci de ani să arate.

Aşadar: nu există valori, nu există nici sens. Însă sistemele de credințe pot intra în conflict. Suntem prinşi pentru eternitate între ciocan şi nicovală. Pierderea credințelor centrate pe grup face viața haotică, mizerabilă şi intolerabilă; prezența credințelor centrate pe grup face inevitabil conflictul cu alte grupuri. Noi, occidentalii, am început să ne retragem din culturile centrate pe tradiție, religie şi chiar națiune parțial pentru a reduce riscul conflictului între grupuri. Dar asta înseamnă că suntem tot mai expuşi la deznădejdea lipsei de sens, ceea ce nu reprezintă în niciun caz un progres.

În timp ce scriam la *Maps of Meaning*, am fost motivat (printre altele) de conştientizarea faptului că noi nu ne mai permiteam conflagrații — cu siguranță nu la scara conflictelor mondiale din secolul douăzeci. Tehnologia distrugerii ajunsese mult prea puternică. Potențialele consecințe ale războiului erau de-acum apocaliptice, la propriu. Dar nu puteam nici să abandonăm pur şi simplu sistemele noastre de valori, credințele şi culturile noastre. Această dilemă aparent nerezolvabilă m-a chinuit luni la rând. Exista şi o a treia cale, una pe care n-o vedeam? Într-una din nopțile din perioada aceea, am visat că eram suspendat în aer, atârnând de un candelabru, la multe etaje deasupra solului, sub domul unei catedrale masive. Oamenii de jos îmi păreau foarte depărtați şi foarte mici. Eram foarte departe de orice zid — chiar şi de cupola domului de care atârnam.

Am învățat să acord atenție viselor datorită, în bună măsură, pregătirii mele de psiholog clinician. Visele aruncă o lumină în locuri obscure în care rațiunea încă nu a ajuns. Am studiat într-o oarecare măsură şi creştinismul (mai mult decât alte tradiții religioase, dar fac eforturi să remediez acest dezechilibru). La fel ca toată lumea, sunt influențat de ceea ce ştiu, nu de ceea ce nu ştiu. Ca să revenim la visul meu, ştiam că o catedrală este construită în formă de cruce şi că punctul de sub dom este centrul crucii. Ştiam că acea cruce este în acelaşi timp punctul culminant al suferinței, punctul morții şi al transformării şi centrul simbolic al lumii. Nu era tocmai locul în care-mi doream să mă aflu. Am reuşit să cobor din înălțimi — din cerul simbolic — înapoi pe un teren sigur, familiar şi anonim. Nu ştiu cum. Apoi, tot în vis, m-am întors în dormitorul şi în patul meu, căutând să revin la somnul meu şi la pacea inconştientului. Dar, pe măsură ce mă relaxam, am simțit tot mai pregnant cum corpul îmi era dus în altă parte.

Eram descompus de un vânt puternic, menit să mă propulseze înapoi în catedrală, înapoi în punctul central. Nu exista scăpare. Un adevărat coşmar! M-am forţat să mă trezesc. Perdelele din spatele meu mângâiau pernele patului. Pe jumătate adormit, am privit înspre marginea patului. Am văzut uşile mari ale catedralei. Am tresărit, alungând cu totul somnul, şi au dispărut.

Visul m-a plasat în însuşi centrul Fiinţei, de unde nu aveam scăpare. Mi-a luat luni de zile ca să înțeleg ce-a vrut să spună. În timpul acesta, am ajuns la o înțelegere mai amănunțită şi mai personală a ideii asupra căreia insistă marile poveşti ale trecutului: centrul este ocupat de către individul uman. Centrul este marcat de o cruce, la fel cum locul este marcat de un X. În punctul central al crucii, existența înseamnă suferință şi transformare — acesta este adevărul care trebuie asumat, mai presus de toate, la modul voluntar. Există posibilitatea de a transcende aderența servilă la grup şi la doctrinele acestuia, fără a cădea, totodată, în capcanele opusului său, nihilismul. Este posibil să găsim suficient sens în conştiința şi experiența individuale.

Cum poate fi lumea eliberată de teribila dilemă a conflictului (pe de o parte) şi a destrămării sociale şi psihologice (pe de altă parte)? Răspunsul meu a fost următorul: prin elevarea şi dezvoltarea individului, precum şi prin disponibilitatea tuturor de a lua pe umeri povara Fiinţei şi de a păşi pe calea eroică. Fiecare dintre noi trebuie să-şi asume cât mai multă responsabilitate pentru viața individuală, pentru societate şi lume. Fiecare dintre noi trebuie să spună adevărul, să repare ce a fost stricat, să distrugă şi să recreeze ce e vechi şi depăşit. Aceasta e calea prin care putem şi trebuie să reducem suferința care otrăveşte lumea. E nevoie de mult efort. Din partea tuturor. Dar merită, dacă ţinem cont de cât de cenuşie este alternativa reprezentată de oroarea credinței autoritariste, de haosul colapsului statal, de tragica catastrofă a unei naturi incontrolabile, de angoasa existenţială şi de slăbiciunea individului lipsit de sens.

Au trecut decenii de când meditez şi conferenţiez pe aceste subiecte. Am adunat un corpus considerabil de poveşti şi concepte legate de ele. Nu susţin, cu toate acestea, nicio clipă că aş avea dreptate în totalitate sau că gândirea mea ar fi exhaustivă. Fiinţa depăşeşte puterea de înțelegere a unui singur om, iar eu nu mă aflu în posesia poveştii integrale. Ofer doar cea mai bună perspectivă la care am acces.

În orice caz, rezultatul cercetărilor şi al gândirii mele anterioare sunt eseurile care alcătuiesc cartea de față. Ideea inițială a fost să scriu câte un scurt eseu pentru fiecare dintre cele patruzeci de răspunsuri pe care le-am oferit în Quora. Propunerea a fost acceptată de sucursala canadiană a editurii Penguin Random House. Totuşi, după ce m-am apucat de scris, am redus numărul eseurilor la douăzeci şi cinci, apoi la şaisprezece şi în final la cele douăsprezece incluse în prezentul volum. În ultimii trei ani am lucrat la revizia celor 12 reguli rămase, cu ajutorul editorului meu oficial (şi al criticilor nemiloase şi teribil de exacte ale lui Hurwitz, prietenul meu amintit anterior).

A durat mult până am găsit titlul: *12 Reguli de viață: un antidot la haosul din jurul nostru*. Cum de s-a evidențiat acesta dintre toate? În primul rând, datorită simplității sale. Sugerează clar faptul că oamenii au nevoie de principii ordonatoare, pentru a evita instaurarea haosului. Avem nevoie de reguli, standarde, valori — şi luați separat, dar şi luați împreună. Suntem nişte animale de povară, obişnuite să tragă la jug. Avem nevoie de o încărcătură care să ne justifice existența mizerabilă. Avem nevoie de rutină şi de tradiție. Aceasta înseamnă ordine. Ordinea poate deveni excesivă, ceea ce nu e bine, dar haosul e o mlaştină în care ne înecăm — şi nici asta nu e bine. Trebuie să ne menținem pe calea dreaptă şi îngustă. Fiecare dintre cele douăsprezece reguli din cartea aceasta — împreună cu eseurile care le acompaniază — operează ca un ghid pentru a ne menține pe această „cărăruie". „Cărăruia" este fâşia care desparte ordinea de haos. Acolo suntem suficient de stabili, dar şi suficient de curioşi, de metamorfozabili, de vindecabili şi de cooperanți. Urmând această cărăruie, ne găsim sensul care poate justifica viața cu inevitabila ei suferință. Dacă am trăi cum se cuvine, am fi capabili să tolerăm povara conştiinței de sine. Dacă am trăi cum se cuvine, am reuşi să ne asumăm propria fragilitate şi mortalitate, fără să ne simțim ca nişte victime nevinovate, fără să cădem în starea de invidie sau să ajungem, mai apoi, la dorința de răzbunare şi distrugere. Dacă am trăi cum se cuvine, nu ar mai fi nevoie să apelăm la securitatea oferită de totalitarisme, pentru a ne proteja de recunoaşterea propriei finitudini şi ignoranțe. Poate că am reuşi să evităm cărările ce duc spre Iad — iar secolul XX ne-a arătat cam cât de real poate fi Iadul.

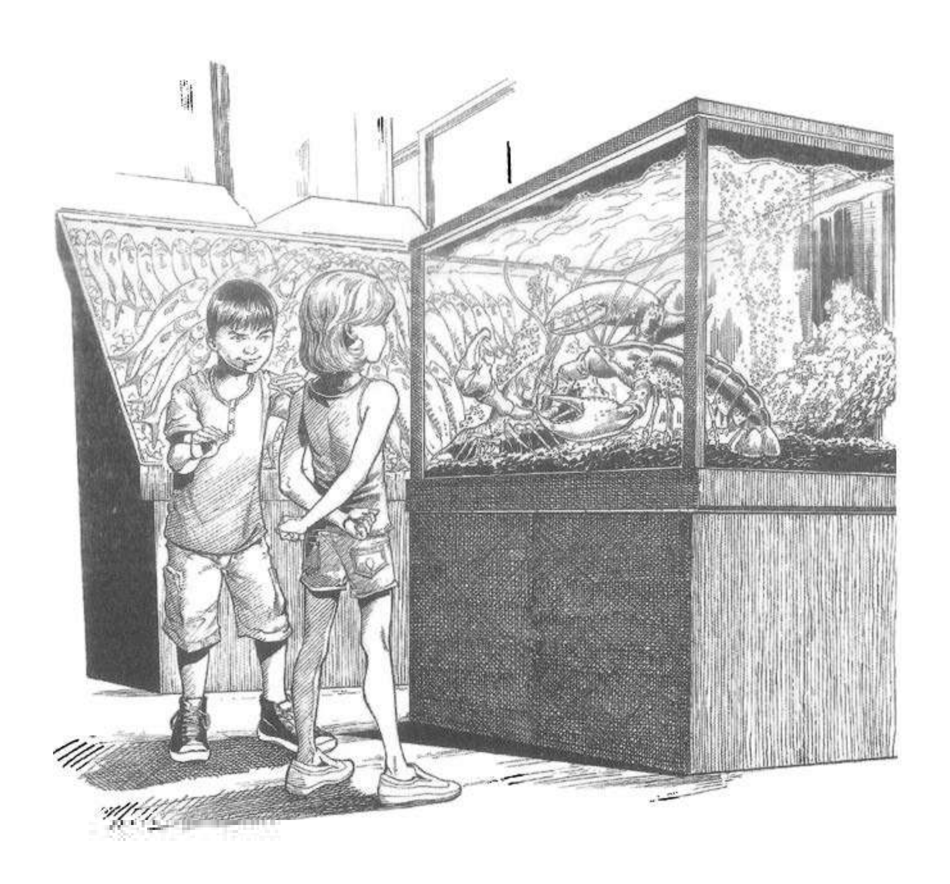
Sper ca aceste reguli şi eseurile care le însoțesc să-i ajute pe oameni să înțeleagă ceea ce ştiu deja: că sufletul individului este veşnic flămând

după eroismul Ființei autentice și că voința de asumare a acestei responsabilități este identică, de fapt, cu decizia de a trăi o viață cu sens.

Dacă fiecare dintre noi va trăi cum se cuvine, atunci ne va fi tuturor mai bine.

Vă doresc tot ce se poate mai bun vouă, celor care ați deschis paginile acestei cărți.

Jordan B. Peterson
Psiholog clinician, profesor universitar și doctor în psihologie

Regula 1
Stai drept și trage umerii înapoi

HOMARII ȘI TERITORIUL

Dacă sunteți precum cei mai mulți dintre noi, nu vă gândiți prea des la homari[2] — în afară de momentele în care vă înfruptați din carnea lor. Totuşi, aceste crustacee minunate şi delicioase merită din plin atenția noastră. Sistemul lor nervos este mai simplu decât al nostru, iar neuronii, celulele magice ale creierului, sunt mari şi uşor de observat. Din acest motiv, oamenii de ştiință au reuşit să întocmească în mod precis harta circuitelor neuronale ale homarului. Aceasta ne-a ajutat să înțelegem mai bine structura şi funcția creierului. Dar şi comportamentul unor animale mai complexe, inclusiv al oamenilor. Căci aveți în comun cu homarii mulț mai multe decât credeți (în special când vă enervați şi vă faceți roşii ca racii — ha, ha!).

Homarii trăiesc pe fundul oceanului. Acolo îşi au reşedința, arealul în care vânează şi în care scormonesc după bucățele comestibile şi orice mai cade din haosul continuu şi din carnajul de deasupra. Homarii caută locuri sigure, unde pot vâna şi scormoni cu succes. Îşi caută o casă.

Şi cum numărul lor e mare, mai apar şi probleme. Ce se întâmplă dacă doi homari vor să ocupe concomitent acelaşi teritoriu de pe fundul oceanului? Şi ce s-ar întâmpla dacă sute de homari ar încerca să-şi facă o viață şi o familie pe acelaşi petec înghesuit de nisip şi gunoi?

Şi alte creaturi se lovesc de problema asta. Păsările cântătoare care emigrează primăvara în nord, de pildă, au parte de dispute teritoriale

feroce. Cântecele lor, atât de liniştitoare şi frumoase pentru urechea umană, sunt sunete de alarmă şi ţipete de dominaţie. O zburătoare triluitoare este un mic luptător care îşi proclamă suveranitatea. Luaţi exemplul pitulicii, o pasăre cântătoare mică şi arţăgoasă, amatoare de insecte. O pitulice nou-sosită într-un anumit areal îşi caută un loc ferit în care să-şi facă un cuib menit s-o protejeze de vânt şi de ploaie. Are nevoie de un loc aflat în apropierea surselor de hrană, dar care să fie şi atractiv pentru potenţialii parteneri. Dar trebuie, totodată, să-şi convingă concurenţa să se ţină departe.

PĂSĂRILE ȘI TERITORIUL

Când aveam zece ani, am făcut împreună cu tatăl meu o casă pentru pitulici. Semăna cu o căruţă cu coviltir şi era prevăzută cu o intrare principală de mărimea unei monede de douăzeci şi cinci de cenţi. Era numai bună pentru pitulici, care sunt de dimensiuni mai mici, dar nepotrivită pentru alte specii mai corpolente. I-am construit şi vecinei noastre mai vârstnice o asemenea căsuţă, dintr-o ciubotă veche din cauciuc. Avea o intrare suficient de largă pentru un sturz. Vecina noastră abia aştepta ziua în care casa avea să-şi primească locatarii.

Căsuţa noastră a fost descoperită curând de o pitulice, care s-a instalat confortabil în ea. Era începutul primăverii şi-i auzeam trilurile lungi, repetate la nesfârşit. Însă imediat ce şi-a amenajat căminul în căruţa cu coviltir din grădina noastră, a început să care beţişoare în ciubota din grădina vecinei. A înghesuit câte a fost nevoie până ce intrarea a devenit impracticabilă pentru păsările de toate dimensiunile. Vecina noastră nu a fost încântată de această lovitură preventivă, dar nu avea ce să facă în privinţa asta. „Dacă dăm jos căsuţa din vecini“, a spus tata, „o curăţăm şi o urcăm înapoi, pitulicea o va astupa din nou cu beţe.“ Pitulicea este o pasăre mică, simpatică şi neîndurătoare.

În iarna anterioară îmi rupsesem piciorul la schi — prima dată când coboram o pantă — şi primisem nişte bani dintr-o asigurare şcolară destinată copiilor neîndemânatici şi lipsiţi de noroc. Din banii aceia mi-am cumpărat un reportofon cu casetă (o noutate tehnologică pe atunci). Tata mi-a sugerat să mă întind pe spate în grădină, să înregistrez cântecul

pitulicii, după care să dau drumul înregistrării şi să observ ce se întâmplă. Am ieşit din casă în lumina soarelui de primăvară şi am înregistrat câteva minute pasărea care-şi afirma categoric prin cântecul său suveranitatea asupra teritoriului. Apoi am pornit înregistrarea cu propria sa voce. Pasărea aceea micuţă, cam o treime dintr-o vrabie, a început să se năpustească asupra mea şi a reportofonului meu, plonjând înainte şi înapoi, la numai câţiva centimetri distanţă. Comportamentul a persistat chiar şi după ce am închis reportofonul. Orice pasăre mai mare, care ar fi îndrăznit să se odihnească puţin în apropierea cuibului, avea toate şansele să fie doborâtă de asalturile acestei pitulici-kamikaze.

Bun. Pitulicea şi homarul sunt foarte diferiţi. Homarii nu zboară, nu cântă şi nu se cocoaţă în copaci. Pitulicea are pene, nu o cochilie dură. Pitulicea nu poate respira sub apă şi este rareori servită în unt. Totuşi, pitulicea şi homarul sunt asemănători în privinţa unor aspecte importante. Ambele specii sunt obsedate de statut şi de poziţia în ierarhie, ca multe alte creaturi. Zoolog şi specialist în psihologie comparată, norvegianul Thorlief Schjelderup-Ebbe observa (în 1921) că şi banalele găini de curte stabilesc o ierarhie, aşa-numita „ierarhie a ciugulitului"[3].

Stabilirea ordinii ierarhice în lumea găinilor are implicaţii importante în ce priveşte supravieţuirea fiecărei păsări din această specie, în special în perioadele de penurie. Găinile care au prioritate la hrana ce aterizează zilnic în curtea lor sunt vedetele grupului. După ele, urmează secunzii, sicofanţii şi indivizii care aspiră la un loc în ierarhie. Apoi vin păsările de pe treapta a treia şi tot aşa, până la ultima treaptă ierarhică, ocupată de nişte găini amărâte, cu pene rărite şi ciocuri strâmbe, cele care vin din stratul cel mai puţin dezirabil al ierarhiei găinilor.

Găinile, la fel ca locuitorii din oraşe, trăiesc într-un stil comunitar. Păsările cântătoare, cum este pitulicea, nu trăiesc în comunitate, dar respectă totuşi o ierarhie. Doar că membrii acestei ierarhii sunt răspândiţi pe un teritoriu de dimensiuni mai mari. Păsările cele mai răzbătătoare, mai puternice, mai sănătoase şi mai norocoase ocupă cele mai bune teritorii, pe care mai apoi şi le apără. Astfel, vor atrage parteneri de calitate şi vor avea mai multe şanse să asigure supravieţuirea şi dezvoltarea puilor. Protecţia faţă de vânt, ploaie şi prădători, ca şi accesul la o hrană de calitate superioară facilitează o existenţă mai

puţin stresată. Teritoriul e vital, astfel că dreptul teritorial e aproape sinonim cu statutul social. Adesea este o chestiune de viaţă şi de moarte.

În cazul în care o comunitate bine stratificată de păsări cântătoare este lovită de o boală aviară, indivizii cu cele mai multe şanse de îmbolnăvire şi deces sunt ocupanţii rangurilor inferioare, adică cei mai puţin dominanţi şi cei mai stresaţi din lumea păsărilor[4]. Acest lucru este valabil şi în cazul comunităţilor umane, când acestea sunt lovite de viruşii gripei aviare sau când alte boli mătură planeta. Cei săraci şi epuizaţi mor de fiecare dată primii în număr mare. Tot ei sunt cei mai expuşi şi faţă de bolile neinfecţioase, cum sunt cancerul, diabetul şi bolile de inimă. Când aristocraţia răceşte — spune o vorbă —, clasa muncitoare moare de pneumonie.

Pentru că teritoriul este important şi pentru că spaţiile optime sunt tot timpul puţine, căutarea teritoriului adecvat naşte conflicte în lumea animală. La rândul său, conflictul iscă o altă problemă: cum să câştigi sau să pierzi fără costuri prea mari? Acest aspect este extrem de important. Imaginaţi-vă două păsări care se ceartă pe un loc bun de cuib. Interacţiunea poate degenera repede în conflict fizic. În circumstanţele acestea, una dintre păsări, de regulă cea de dimensiuni mai mari, va câştiga lupta — dar şi învingătorul poate ieşi rănit dintr-o bătălie. Moment în care o a treia pasăre, un observator şiret, poate profita de oportunitate pentru a-l pune pe goană pe învingătorul rănit. O afacere cam păguboasă pentru primele două păsări.

CONFLICT ȘI TERITORIU

Animalele care de-a lungul mileniilor au avut de împărţit teritoriul cu alte vieţuitoare au învăţat, în consecinţă, multe trucuri prin care să-şi impună dominanţa cu cele mai mici riscuri posibile. Lupul învins, de exemplu, se rostogoleşte pe spate şi îşi expune beregata în faţa învingătorului, care îl va cruţa în acel moment. Lupul învingător s-ar putea să aibă nevoie de un partener de vânătoare în viitor, chiar şi de unul atât de prăpădit precum duşmanul pe care tocmai l-a învins. Dragonii bărboşi, o specie de reptile remarcabil de sociale, îşi flutură picioarele frontale paşnic unii către ceilalţi, pentru a indica dorinţa de a conserva

armonia socială. Delfinii emit semnale sonore specifice în timpul vânătorii şi al altor momente de entuziasm crescut, pentru a reduce potenţialele conflicte dintre membrii dominanţi şi subordonaţii din grup. Este un comportament atotprezent în rândul vieţuitoarelor.

Nici homarii, în goana lor de pe fundul oceanului, nu fac excepţie[5]. Dacă prinzi câteva zeci şi-i muţi într-un alt loc, le poţi observa ritualurile şi tehnicile de stabilire a ierarhiei. Mai întâi, fiecare homar va purcede la explorarea noului teritoriu, parţial pentru a-l cartografia, parţial pentru a identifica un loc bun de adăpost. Homarii învaţă foarte multe despre mediul lor de viaţă, dar şi reţin ce învaţă. Surprins în apropierea cuibului său, homarul se va refugia repede în el. Dar când este surprins mai departe de cuib, el va fugi către prima ascunzătoare pe care o ţine minte din perioada explorării teritoriului.

Un homar are nevoie de un loc ferit pentru odihnă, protejat de prădători şi de forţele naturii. Mai mult, pe măsură ce cresc, homarii năpârlesc, adică îşi leapădă carapacea, devenind fragili şi vulnerabili pentru perioade îndelungate. Un adăpost ascuns sub o piatră e o casă potrivită pentru un homar, în special în locurile în care se găsesc scoici şi alte resturi vegetale (detritus) ce pot fi trase în faţa intrării, pentru a o camufla, odată ce crustaceul s-a instalat confortabil în interior. Doar că într-un teritoriu nou s-ar putea să existe un număr limitat de adăposturi sau ascunzători de calitate. Acestea sunt rare şi preţioase. Vor fi neîncetat vânate de către alţi homari.

Aceasta înseamnă că homarii dau adesea nas în nas când pleacă în explorare. Cercetătorii au demonstrat că până şi homarii crescuţi în condiţii de izolare ştiu ce au de făcut când se întâmplă asta[6]. Homarul dispune de o serie de comportamente sofisticate, defensive şi agresive, programate direct în sistemul său nervos. El începe să danseze ca un pugilist, deschide şi ridică cleştii, se mişcă înainte şi înapoi, într-o parte şi-n cealaltă, în oglindă cu mişcările adversarului, fluturându-şi înainte şi înapoi cleştii. În acelaşi timp, declanşează jeturi speciale, înmagazinate sub ochi, trimiţând săgeţi lichide direct către oponent. Lichidul conţine un amestec de chimicale din care destinatarul află dimensiunea, sexul, starea sănătăţii şi dispoziţia celuilalt.

Uneori, un homar îşi va da seama, după afişarea cleştilor, că adversarul său este mai mare şi se va retrage înainte să înceapă lupta. Informaţia chimică schimbată prin aceste jeturi are acelaşi efect, convingându-i

pe indivizii mai puţin sănătoşi sau mai puţin agresivi să renunţe la confruntare. Acesta este Nivelul 1 al rezolvării conflictelor[7]. Dar dacă cei doi adversari sunt asemănători ca dimensiune şi ca aptitudini ori dacă schimbul de lichid nu a transmis suficientă informaţie, atunci se ajunge la Nivelul 2 de rezolvare a conflictelor. Unul va avansa, cu antenele ca nişte bice furioase şi cu cleştii îndreptaţi în jos, iar celălalt se va retrage. Apoi vor schimba rolurile. După câteva runde, cel mai slab de înger dintre cei doi s-ar putea să simtă că o continuare a confruntării nu-i va aduce niciun beneficiu. Va scutura în mod reflex coada şi se va retrage de tot, urmând să-şi încerce norocul în altă parte. Dar dacă niciunul nu dă înapoi, atunci homarii trec la Nivelul 3, care implică o confruntare corporală propriu-zisă.

De data aceasta, homarii înfuriaţi se vor năpusti feroce unul către celălalt, cu cleştii gata să sfâşie. Fiecare va încerca să-l răstoarne pe celălalt pe spate. Homarul care va ateriza pe spate va trage concluzia că adversarul său este capabil să-i provoace răni foarte serioase. De regulă, va abandona şi se va retrage (deşi va fi plin de resentimente şi-l va bârfi pe la spate pentru totdeauna pe învingător). Dacă niciunul nu-l poate răsturna pe celălalt — sau dacă cel răsturnat nu abandonează —, se trece la Nivelul 4. Următorul nivel presupune riscuri extreme şi nu va fi iniţiat fără o evaluare atentă a situaţiei: unul sau ambii homari vor sfârşi cu răni, poate chiar fatale.

Animalele avansează unul spre celălalt cu viteze tot mai mari. Cleştii sunt desfăcuţi, pregătiţi să prindă un picior, o antenă, un peduncul ocular sau orice este expus şi vulnerabil. Odată înşfăcată cu succes o parte a corpului, homarul o va trage spre el, încercând să o smulgă cu cleştele strâns cu putere. Disputele care escaladează până aici departajează clar câştigătorul de învins. Cel înfrânt nu are şanse mari de supravieţuire, în special dacă el sau ea rămâne pe teritoriul ocupat de învingător, acum duşmanul său de moarte.

După o luptă pierdută, indiferent cât de agresiv a luptat, cel învins nu va mai purta alte bătălii, nici măcar cu acei homari pe care i-a învins în trecut. Cel înfrânt îşi pierde încrederea, uneori pentru mai multe zile la rând. Uneori o înfrângere poate să aibă consecinţe şi mai severe. Când un homar dominant suferă o înfrângere dură, creierul acestuia se topeşte. Îi va creşte altul, secundar — unul mai pe măsura noii sale poziţii sociale inferioare[8]. Creierul iniţial pur şi simplu nu este suficient

de sofisticat încât să suporte transformarea din rege în vagabond — de aceea este nevoie ca el să fie distrus şi apoi refăcut. Cine a trecut prin experienţa dureroasă a unui eşec serios în dragoste sau în carieră s-ar putea să simtă o oarecare empatie pentru crustaceul cândva de succes.

NEUROCHIMIA ÎNFRÂNGERII ŞI VICTORIEI

Chimia cerebrală a homarului învins este substanţial diferită de cea a homarului învingător. Lucru evident în posturile lor. Postura încrezătoare sau cea timidă depind de raportul dintre două substanţe chimice care determină comunicarea dintre neuronii homarului: serotonina şi octopamina. O victorie creşte nivelul celei dintâi în defavoarea celeilalte substanţe.

Un homar cu un nivel ridicat de serotonină şi cu mai puţină octopamină va fi un crustaceu arogant şi ţanţoş, prea puţin dispus să evite o confruntare când este provocat. Serotonina ajută la mai buna flexare posturală. Homarul flexat îşi întinde membrele, astfel încât să pară înalt şi periculos, precum Clint Eastwood într-un western spaghetti. Atunci când un homar învins primeşte un aport de serotonină, el îşi va întinde din nou corpul, îşi va ataca foştii adversari care l-au învins şi va lupta mai îndelung şi mai aprig[9]. Medicamentele prescrise fiinţelor umane aflate în depresie sunt practic nişte inhibitori selectivi ai recaptării serotoninei, deci au un efect chimic şi comportamental similar. Într-una dintre cele mai ameţitoare demonstraţii ale continuităţii evoluţioniste a vieţii de pe Pământ, Prozacul îi înveseleşte până şi pe homari[10].

Când avem un nivel crescut de serotonină şi un nivel scăzut de octopamină, aceasta este marca învingătorului. Opusul acestei configuraţii neurochimice (un nivel crescut de octopamină în defavoarea celui de serotonină) va crea un homar cu aspect de învins, şifonat, inhibat, strâns în el şi tupilat, genul care stă pe la colţuri şi fuge la primul semn al unor eventuale probleme. Serotonina şi octopamina reglează şi reflexul de „retragere a cozii", important pentru homarul care vrea să se dea repede înapoi. Un homar învins va activa acest reflex chiar şi în faţa unor provocări care nu l-ar fi speriat până să fie înfrânt. Un ecou

al acestui fenomen poate fi întâlnit la soldații sau la copiii suferinzi de sindromul de stres posttraumatic, care prezintă reacții exagerate de tresărire.

PRINCIPIUL DISTRIBUȚIEI INEGALE

Când un homar învins își adună curajul și îndrăznește să lupte din nou, rata eșecului e mai mare decât am putea anticipa, statistic, bazându-ne doar pe palmaresul său anterior. Pe de altă parte, adversarul care l-a învins are șanse sporite de succes. În lumea homarilor, se aplică principiul învingătorul-ia-totul, la fel ca în lumea oamenilor, unde primii 1% dețin la fel de multă pradă ca ultimii 50% din ierarhie[11] — și unde cei mai înstăriți optzeci și cinci de oameni dețin la fel de mult precum cele trei miliarde și jumătate de oameni aflați la baza piramidei bogăției.

Același principiu crud al distribuției inegale se aplică și în afara domeniului economic, de fapt oriunde vorbim despre o producție creativă. Astfel, majoritatea lucrărilor științifice sunt publicate de un număr restrâns de oameni de știință. Un număr infim de muzicieni produc aproape toate piesele comerciale. Doar câțiva scriitori își vând toate cărțile. În Statele Unite se comercializează anual un milion și jumătate de titluri originale (!), dar numai cinci sute dintre acestea depășesc, ca vânzare, suta de mii de exemplare[12]. La fel, majoritatea lucrărilor interpretate de orchestrele moderne au fost scrise de doar patru compozitori clasici (Bach, Beethoven, Mozart și Ceaikovski). Bach, bunăoară, a fost atât de prolific, încât ar fi nevoie de zeci de ani de muncă doar pentru a copia de mână partiturile sale, dar în mod curent sunt interpretate doar câteva lucrări din creația sa prodigioasă. Același lucru este valabil și în cazul celorlalți trei membri ai acestui grup hiperdominant de compozitori: astăzi se mai cântă doar un procent redus din munca lor. Prin urmare, lumea cunoaște și iubește un eșantion minuscul din lucrările muzicale compuse de un număr infim de compozitori clasici.

Acest principiu este cunoscut ca „Legea lui Price“, după Derek J. de Solla Price[13], cercetătorul care a descoperit în 1963 felul în care acest principiu poate fi aplicat în științe. Legea lui Price poate fi modelată folosind un grafic cu o formă aproximativă de „L“, unde pe axa verticală

este contorizat numărul persoanelor, iar pe axa orizontală avem productivitatea sau resursele. Acest principiu de bază a fost descoperit mult mai devreme. Vilfredo Pareto (1848–1923), un geniu italian, a observat, la începutul secolului XX, aplicabilitatea acestei legi în distribuţia averilor, iar constatările sale par să fie valabile pentru orice tip de societate studiat, indiferent de regimul politic. Acest principiu se aplică, de asemenea, şi în ce priveşte populaţia oraşelor (un număr mic de localităţi includ aproape toţi orăşenii dintr-o anumită ţară), masa corpurilor astrale (un număr mic de stele înglobează toată materia) şi frecvenţa cuvintelor dintr-o limbă (90% din comunicare utilizează aceleaşi 500 de cuvinte), printre multe alte lucruri. Uneori i se spune şi „Principiul Matei" (Matei 25:29), derivat din ceea ce ar putea fi cea mai aspră afirmaţie atribuită lui Cristos: „Celui ce are i se va da şi-i va prisosi, iar de la cel ce n-are şi ce are i se va lua".

Poţi fi sigur că eşti Fiul lui Dumnezeu când vezi că maxima ta se aplică până şi crustaceelor.

Înapoi la homarii arţăgoşi: nu durează mult până când aceştia învaţă, prin încercare şi eroare, cine poate fi provocat şi cine trebuie respectat — şi, odată ce au învăţat, ierarhia rezultată va fi extrem de stabilă. Tot ce trebuie să facă învingătorul, după ce a ieşit triumfător, este să-şi fluture antenele ameninţător şi foştii oponenţi dispar imediat într-un nor de nisip. Un homar slab nu va mai încerca să se războiască, îşi va accepta statutul inferior şi-şi va ţine membrele pe lângă corp. Homarul dominant, pe de altă parte — cel care ocupă cel mai bun adăpost şi are parte de cea mai bună odihnă şi pradă —, va face paradă de statutul său superior în teritoriu şi-i va trezi pe subordonaţi noaptea din ascunzişurile lor, doar pentru a le aminti cine este şeful.

MASCULUL DOMINANT SE ALEGE CU TOATE FETELE

Femelele homar (care, de asemenea, au dispute teritoriale, mai ales în stadiile materne ale existenţei lor[14]) îi identifică rapid pe masculii dominanţi şi devin irezistibil atrase de aceştia. O strategie genială, după părerea mea. Este folosită de femelele multor specii, inclusiv din specia umană. În loc să-şi bată capul cu nişte calcule dificile de identificare a

celui mai bun mascul, femelele au delegat munca aceasta sortării matematice, mecanice, a ierarhiei dominării. Îi lasă pe masculi să se bată și își pescuiesc ibovnicii din vârful ierarhiei. Ceva similar se întâmplă cu prețurile acțiunilor pe piață, unde valoarea oricărei companii este determinată de dinamica din cadrul competiției între toate companiile.

Femelele devin interesate de împerechere când se liniștesc și sunt pregătite să renunțe la carapace, să năpârlească. Încep să dea târcoale bârlogului homarului dominant și încearcă să-l seducă cu jeturi de secreții îmbietoare și mirosuri afrodiziace. Agresivitatea i-a asigurat succesul, așa că este foarte probabil să reacționeze, și acum, iritat, la fel de dominator. În plus, e mare, sănătos și puternic. E destul de dificil să-i îndrepți atenția dinspre luptă spre împerechere. (Totuși, atunci când este fermecat cum trebuie, homarul mascul își va schimba comportamentul față de femele. Avem aici echivalentul din lumea homarilor pentru *Cincizeci de umbre ale lui Gray*, cartea cu cele mai rapide vânzări din toate timpurile — și aici ne referim la scenariul romantic arhetipal al Frumoasei și Bestiei. Este un tipar comportamental reprezentat permanent în fanteziile literare cu conținut sexual explicit; pentru femei, este un scenariu la fel de popular cum sunt imaginile cu femei dezgolite care-i ațâță pe bărbați.)

Trebuie să remarcăm, cu toate acestea, că forța fizică nu poate asigura de una singură o bază solidă pentru o dominare îndelungată, așa cum s-a străduit să demonstreze primatologul olandez Frans de Waal[15]. În grupurile de cimpanzei studiați de el, masculii care aveau succes pe termen lung demonstrau că-și susțin atractivitatea fizică și cu alte abilități mai sofisticate. În definitiv, și cel mai brutal despot cimpanzeu poate fi doborât de doi adversari, fiecare având trei sferturi din răutatea lui. Prin urmare, în vârful ierarhiei rezistă cei care reușesc să creeze coaliții cu semenii lor de statut inferior, cei care sunt atenți cu femelele și cu puii grupului. Stratagema politică a sărutării copiilor este, la propriu, veche de milioane de ani. Însă homarii sunt încă primitivi, prin comparație cu cimpanzeii, așa că se mulțumesc cu elementele de bază din scenariul „Frumoasa și Bestia".

Odată ce Bestia este cucerită, femela victorioasă se va dezgoli, renunțând la carapace și devenind periculos de moale și vulnerabilă, deci pregătită de împerechere. Masculul, transformat acum într-un iubit grijuliu, va depozita la momentul oportun o cantitate de spermă în

receptaculul femelei. Ea va rămâne o vreme prin preajmă, iar în următoarele săptămâni se vă întări, adică își va reface carapacea (un alt fenomen despre care și oamenii știu câte ceva). Va reveni la propriul domiciliu când va dori, purtând în ea ouăle fertilizate. După plecarea ei, își va face apariția o nouă femelă — și tot așa. Masculul dominant, cu postura sa dreaptă și încrezătoare, nu doar că are parte de cea mai bună locuință și de un acces imediat la cele mai bune teritorii de vânătoare. Are parte și de toate fetele. Devine din ce în ce mai convenabil să fii de succes, dacă ești homar și mascul.

De ce sunt importante toate acestea? Dintr-un număr incredibil de motive, dincolo de cele amuzant de evidente. În primul rând, știm că homarii trăiesc pe planetă, într-o formă sau alta, de peste 350 de milioane de ani[16]. O perioadă foarte mare de timp. Acum șaizeci și cinci de milioane de ani încă existau dinozauri. Inimaginabil de departe de noi. Pentru homari, dinozaurii au fost un fel de *nouveaux riches*, care au apărut și au dispărut pe fundalul unui timp aproape etern. Aceasta înseamnă că ierarhiile bazate pe dominare au constituit o trăsătură absolut permanentă a mediului la care s-au adaptat diversele forme de viață complexă. Acum peste 350 de milioane de ani, creierele și sistemele nervoase erau mai simple. Dar dețineau deja structura și neurochimia necesare procesării informației referitoare la statut și la rangul social. Importanța acestui fapt este nemaipomenită.

NATURA NATURII

Un truism al biologiei spune că evoluția este conservatoare. Ceva evoluează ducând mai departe lucruri deja produse de natură. Se pot adăuga caracteristici noi, altele vechi pot suferi modificări, dar majoritatea lucrurilor rămân la fel. Acesta este motivul pentru care aripile liliacului, degetele mâinii umane și aripioarele delfinilor seamănă atât de izbitor în forma scheletului. Conțin chiar și același număr de oase. Evoluția a pus de mult fundația fiziologiei de bază.

Evoluția lucrează, în mare măsură, prin variație și selecție naturală. Variația apare din mai multe motive, incluzând aici amestecul genelor (ca să ne exprimăm simplu) și mutația aleatorie. Acestea sunt rațiunile

pentru care indivizii diferă în interiorul speciei. În timp, natura are de unde să aleagă. Această teorie, aşa cum se afirmă adesea, pare să explice continua modificare a formelor de viață de-a lungul eonilor. Dar mai există o întrebare ce pândeşte de după colț: cât este „natură“ din „selecția naturală“? Ce anume este „mediul“ la care se adaptează animalele? Facem multe presupuneri despre natură — despre mediu — iar presupunerile noastre au efecte. Mark Twain spunea cândva: „Nu ceea ce nu ştim ne bagă în belea, ci ceea ce ştim prea bine, când de fapt lucrurile stau altfel decât credem noi.“

În primul rând, e facil să presupui că „natura“ ar fi ceva static, predefinit. Nu este aşa: cel puțin nu într-un sens simplu. Este statică şi dinamică în acelaşi timp. Mediul — natura care selectează — se transformă la rândul lui. Faimosul simbol yin şi yang al taoismului sintetizează frumos toate acestea. Ființa — ceea ce, pentru taoişti, e totuna cu realitatea însăşi — este compusă din două principii opuse, traduse adesea ca feminin şi masculin sau, îngustând perspectiva, ca femelă şi mascul. Totuşi, yin şi yang pot fi mai bine înțelese ca haos şi ordine. Simbolul taoist este un cerc în care sunt închişi doi şerpi, fiecare muşcând din coada celuilalt. Şarpele negru, haosul, are un punct alb pe cap. Pentru că haosul şi ordinea sunt interschimbabile, într-o veşnică juxtapunere. Nu există nimic atât de sigur încât să nu cunoască variație. Soarele însuşi trece prin cicluri de instabilitate. În aceeaşi logică, nu există nimic atât de mobil, încât să nu poată fi fixat. Orice revoluție produce o ordine nouă. Orice moarte este, simultan, o metamorfoză.

Perceperea naturii ca întru totul statică produce erori foarte serioase de înțelegere. Natura „selectează“. Ideea de *selecție* implică principiul *adaptării.* De fapt, ceea ce este „selectat“ este tocmai „adaptarea“. Adaptarea este probabilitatea ca un organism să lase urmaşi (adică să-şi propage genele pe axa timpului). A fi „adaptat“ presupune, aşadar, o potrivire între trăsăturile organismului şi cerințele mediului. Atunci când aceste cerințe sunt conceptualizate ca fiind ceva static — când natura este gândită ca eternă şi neschimbătoare —, evoluția devine o serie nesfârşită de îmbunătățiri lineare, iar adaptarea devine ceva ce poate fi aproximat tot mai precis în timp. Ideea victoriană de progres evoluționist, încă influentă în cultura noastră, ideea după care omul stă aşezat pe o culme, este o consecință parțială a acestui model teoretic al naturii. Un model care introduce ideea eronată de destinație

a selecţiei naturale (de adaptare crescută la mediu), care poate fi conceptualizată ca punct fix.

Dar natura, agentul selector, nu este un selector static. Natura ia forme diferite în funcţie de ocazie. Natura variază ca o partitură — ceea ce explică, parţial, de ce muzica oferă sugestii ale unui sens profund. Pe măsură ce mediul care susţine o specie se transformă şi se modifică, abilităţile care asigură succesul unui individ la nivel de supravieţuire şi reproducere se vor modifica la rândul lor. Prin urmare, teoria selecţiei naturale nu afirmă că o creatură „adaptată" este cea care ajunge tot mai aproape de o formă ideală, prescrisă de mediu. E mai curând un dans al creaturilor cu natura, chiar dacă unul mortal. „În regatul meu, spune Regina Roşie din *Alice în Ţara Minunilor*, trebuie să alergi cât poţi de tare doar ca să stai pe loc." Niciun organism care stă pe loc nu poate triumfa, oricât de bine dotat ar fi.

Natura nu e nici, simplu spus, dinamică. Unele lucruri se modifică rapid, dar ele sunt cuprinse în altele care se modifică mai puţin alert (muzica respectă adesea şi această lege). Frunzele se modifică mai rapid decât copacii, iar copacii mai rapid decât pădurea. Vremea se modifică mai rapid decât clima. Altfel nici nu ar funcţiona conservatorismul evoluţiei, întrucât morfologia de bază a braţelor şi mâinilor ar trebui să se modifice la fel de rapid ca lungirea oaselor braţului şi ca funcţiile schimbate ale degetelor. Un haos într-o ordine aflată într-un haos, care, el însuşi, e înglobat de o ordine mai mare. Ordinea cea mai reală este ordinea neschimbătoare — şi nu este neapărat ordinea cel mai uşor de perceput. Perceperea frunzei s-ar putea să-i blocheze observatorului perceperea copacului. Perceperea copacului s-ar putea să obstrucţioneze vederea pădurii. Iar unele lucruri cât se poate de reale (cum ar fi omniprezenta ierarhie a dominării) nu pot fi „percepute" nicicum.

La fel de greşit este să teoretizăm natura la modul romantic. Orăşenii moderni, bogaţi, înconjuraţi de betoane încinse îşi imaginează mediul ca pe ceva pur şi paradiziac, ca pe un peisaj din impresionismul francez. Eco-activiştii, şi mai idealişti în viziunea lor, consideră că natura este ceva echilibrat şi armonios, ba chiar perfect, atâta timp cât nu e atinsă de scandalul şi distrugerile oamenilor. Din nefericire, „mediu" mai înseamnă şi elefantiazis, viermi de guineea (nu întrebaţi ce sunt), ţânţari anofeli şi malarie, secetă aducătoare de foamete, SIDA

şi ciumă neagră. Desigur, despre aceste „frumuseţi" ale naturii nu ne creăm fantezii, deşi sunt la fel de reale, precum aspectele edenice ale naturii. Iar existenţa acestor lucruri ne determină, desigur, să încercăm să modificăm mediul, să ne protejăm copiii, să construim oraşe şi sisteme de transport, să producem hrană şi să generăm energie. Dacă mama natură nu ar fi atât de hotărâtă să ne distrugă, ar fi mai uşor să trăim pur şi simplu în armonie cu legile sale.

Ajungem acum la cel de-al treilea concept eronat: cel potrivit căruia natura este ceva strict delimitat de constructele culturale ce-au apărut în cadrul ei. Ordinea din cadrul haosului şi ordinii Fiinţei este cu atât mai „naturală" cu cât e mai îndelungată. Deoarece „natura" este „agentul de selectare" şi deoarece cu cât o trăsătură este mai longevivă, cu atât ea va fi avut mai mult timp pentru a fi selectată — deci pentru a modela viaţa. Nu contează dacă această trăsătură este fizică, biologică, socială sau culturală. Tot ce contează, din perspectivă darwinistă, sunt conservarea şi ierarhia dominării — indiferent cât de socială sau culturală ar putea să pară aceasta, ea există de vreo jumătate de miliard de ani. Este permanentă. Este reală. Ierarhia dominării nu este produsul capitalismului. Nu este produsul complexului industrial-militar. Nu este produsul patriarhatului — acel artefact cultural înlăturabil, maleabil şi arbitrar. Nu este, în sensul cel mai profund, nici măcar un produs al speciei umane. Este, de fapt, un aspect aproape etern al mediului şi mare parte din ceea ce se atribuie manifestărilor sale mai efemere este o consecinţă a existenţei sale neschimbate. Noi (acel *noi* prin care regele face referire la sine; acel *noi* care există încă de la începuturile vieţii) trăim de foarte, foarte mult timp în această ierarhie a dominării. Ne luptăm pentru statut încă dinainte de-a avea piele, mâini, plămâni sau oase. Puţine lucruri sunt mai naturale decât cultura. Ierarhiile dominării sunt mai vechi decât copacii.

Aşadar, zona cerebrală responsabilă cu urmărirea propriei poziţii în ierarhia dominării este excepţional de veche şi de importantă[17]. Este un sistem superior de control ce modelează percepţiile, valorile, emoţiile, gândurile şi acţiunile noastre. Este un factor de influenţă major ce afectează toate aspectele Fiinţei, deopotrivă conştiente sau inconştiente. Acesta este motivul pentru care semănăm atât de mult cu homarii în înfrângerile noastre. Ne cad umerii. Privim în pământ. Ne simţim ameninţaţi, suferim, suntem anxioşi şi slabi. Dacă lucrurile nu se îmbunătăţesc, ajungem la depresie cronică. În aceste condiţii, nu mai putem

lupta aşa cum ne cere viaţa şi devenim uşor ţinta unor indivizi cu carapacea tare. Dar uimitoare nu sunt doar asemănările comportamentale şi experienţiale. Mare parte din neurochimia de bază este, şi ea, la fel.

Să ne gândim la serotonină, acea substanţă chimică care reglează postura şi retragerea la homari. Homarii de pe poziţii ierarhice inferioare produc mai puţină serotonină. Această regulă se aplică şi în cazul oamenilor cu un statut social inferior (statut care scade cu fiecare nouă înfrângere). Nivelul scăzut de serotonină înseamnă încredere scăzută în sine. Nivelul redus de serotonină presupune reacţii mai intense la stres şi pregătiri fizice mai costisitoare în situaţii de urgenţă — în condiţiile în care la baza ierarhiei dominării se întâmplă mereu multe evenimente (şi rareori ele sunt de bine). Nivelul scăzut de serotonină înseamnă mai puţină fericire, mai multă durere şi anxietate, mai multă boală şi o speranţă de viaţă mai scăzută — la oameni, dar şi la crustacee. Treptele superioare ale ierarhiei dominării, împreună cu nivelele ridicate de serotonină caracteristice celor aflaţi în vârf, înseamnă mai puţină boală, mai puţină suferinţă şi moarte, chiar şi în condiţiile în care factori precum venitul global — sau cantitatea de resturi de pe fundul oceanului — rămân constanţi. Importanţa acestui adevăr nu este niciodată subliniată îndeajuns.

SUS ŞI JOS

În profunzimile fiecăruia dintre noi, chiar la baza creierului, mult sub nivelul gândurilor şi emoţiilor, există un calculator din vremuri străvechi. Acesta monitorizează exact poziţia individului în societate. Să folosim, de dragul discuţiei, o scară de la unu la zece. Dacă eşti pe poziţia unu pe scară, atunci te bucuri de un succes copleşitor. Dacă eşti mascul, asta înseamnă că ai acces preferenţial la cele mai bune locuinţe şi la cea mai bună hrană. Ceilalţi se bat ca să-ţi facă pe plac. Oportunităţile de a iniţia relaţii romantice şi sexuale sunt nelimitate. Eşti un homar de succes, iar femelele fac rând şi se întrec pentru atenţia ta[18].

Dacă eşti femelă, ai parte de mulţi peţitori de calitate superioară: înalţi, puternici şi bine proporţionaţi; creativi, de încredere, oneşti şi generoşi. Şi, la fel ca figurile dominante masculine, vei concura feroce,

ba chiar fără milă, pentru menţinerea sau îmbunătăţirea poziţiei tale în ierarhia de împerechere a femelelor, o ierarhie la fel de competitivă ca şi cea a masculilor. Cu toate că e mai puţin probabil să foloseşti forţa fizică, ai la dispoziţie multe trucuri verbale şi strategii eficiente, inclusiv denigrarea adversarelor, în care s-ar putea chiar să fii expertă.

Prin contrast, bărbaţii şi femeile de la baza ierarhiei, de pe poziţia zece, nu au unde să trăiască (sau trăiesc în locuri deloc propice). Mâncarea, atunci când există, e groaznică. Condiţia fizică şi psihică e precară. Ceilalţi, în afara cazului în care sunt la fel de disperaţi ca persoana în cauză, nu manifestă niciun fel de interes romantic. Şansele de a te îmbolnăvi, de a îmbătrâni devreme şi de a muri tânăr sunt sporite, iar la deces nu te va plânge aproape nimeni[19]. Ba chiar şi banii s-ar putea să fie de prea puţin ajutor în cazul acesta. Nu vei şti cum să-i foloseşti, deoarece e destul de dificil să foloseşti banii inteligent, în special atunci când nu eşti obişnuit cu ei. Banii te vor expune tentaţiilor periculoase, ca drogurile şi alcoolul, care sunt mult mai satisfăcătoare în cazul persoanelor ce-au avut parte doar de neplăceri pe perioade lungi de timp. Banii te vor face o ţintă pentru prădători şi psihopaţi, care trăiesc din exploatarea celor de pe treptele inferioare ale societăţii. Baza ierarhiei dominării este un loc groaznic şi periculos.

Zona străveche a creierului, specializată în dobândirea dominării, supraveghează felul în care suntem trataţi de către ceilalţi oameni. Pornind de la aceste informaţii, va determina valoarea ta şi-ţi va atribui un statut. Când ceilalţi te consideră puţin valoros, contorul restricţionează disponibilitatea serotoninei. Lipsa de serotonină te face mult mai reactiv fizic şi psihologic la evenimentele sau circumstanţele care pot produce emoţie, în special emoţie negativă. Reactivitatea este o necesitate. La baza ierarhiei, urgenţele sunt frecvente, iar tu trebuie să fii pregătit de supravieţuire.

Din nefericire, această reactivitate exagerată, această stare constantă de alertă, consumă mult din energia preţioasă şi din resursele fizice. Acest tip de reacţie este ceea ce oamenii numesc „stres" şi nu este nicidecum ceva strict somatic. Este oglindirea constrângerilor autentice din partea unor circumstanţe defavorabile. Când operează la baza ierarhiei, contorul creierului străvechi presupune că şi cele mai mărunte impedimente ar putea să genereze un lanţ incontrolabil de evenimente negative ce vor trebui rezolvate de unul singur, întrucât la marginea

societăţii prietenii sunt puţini. Prin urmare, vei sacrifica mereu ceea ce ai fi putut altfel să depozitezi pentru viitor, consumând resursele pentru a fi mereu alert şi gata de a trece la acţiune (mânat de panică). Când nu ştii ce să faci, eşti pregătit să faci orice şi totul, în caz că e nevoie de acţiune. Eşti la volan, cu motorul pornit şi cu pedalele apăsate până la podea. Când starea asta se prelungeşte, totul se năruieşte. Contorul străvechi îţi va lăsa fără energie chiar şi sistemul imunitar, cheltuind acum, în criza din prezent, resursele rezervate viitorului. Vei deveni impulsiv[20] şi te vei arunca cu capul înainte, de pildă, în orice oportunitate romantică pe termen scurt sau către orice posibilitate de-a simţi plăcere, oricât de indecentă, de dizgraţioasă sau de ilegală a fi. Vei fi expus la a avea o viaţă sau moarte nechibzuită, căci vei căuta doar acele rare oportunităţi de trăire a plăcerii. Solicitările fiziologice specifice stării de alertă te vor consuma în toate sensurile[21].

Dacă te bucuri de un statut ridicat, pe de altă parte, mecanismele calme, prereptiliene, ale contorului vor presupune că nişa în care trăieşti este sigură, creativă şi bine protejată şi că te bucuri de sprijin social. Acesta va considera că şansele să te vatăme ceva sunt reduse şi că pot fi neglijate fără niciun risc. Schimbarea poate fi o oportunitate, nu un dezastru. Serotonină va fi din belşug. Asta te face încrezător şi calm, îţi asigură o postură semeaţă şi reduce starea permanentă de alertă. Şi pentru că poziţia ta e sigură, viitorul tău are mari şanse să arate bine. Merită să gândeşti lucrurile pe termen lung şi să-ţi faci planuri pentru o mai bună zi de mâine. Nu te crispezi din reflex în faţa tuturor nimicurilor care vin în calea ta, deoarece te poţi aştepta, realist, la lucruri pozitive. Eşti capabil să amâni gratificarea, fără a o reporta la nesfârşit. Îţi permiţi să fii un cetăţean de încredere şi grijuliu.

DEFECŢIUNEA

Cu toate acestea, uneori contorul poate să funcţioneze prost. Somnul prost şi mâncatul dezordonat pot interfera cu funcţionarea creierului. Nesiguranţa îl poate arunca într-un cerc vicios. Corpul, cu multiplele sale părţi, are nevoie să funcţioneze ca o orchestră bine pregătită. Fiecare sistem trebuie să-şi îndeplinească cum se cuvine rolul, la momentul

potrivit, pentru a fi evitată alunecarea în gălăgie şi haos. De aceea, rutina este foarte importantă. Acţiunile vitale pe care le repetăm zilnic trebuie automatizate. Trebuie transformate în obiceiuri stabile, fiabile, pentru a pierde din complexitate şi a câştiga în predictibilitate şi simplitate. Lucrul acesta poate fi cel mai uşor constatat la copii: delicioşi, amuzanţi şi jucăuşi atunci când programul de somn şi masă este stabil, ei devin groaznici, plângăcioşi şi mofturoşi când nu au un program stabil.

Acestea sunt motivele pentru care, în practica mea clinică, le cer mai întâi clienţilor mei detalii despre somn. Se trezesc dimineaţa la ora la care se trezeşte de regulă lumea, iar ora este aceeaşi în fiecare zi? Dacă răspunsul este nu, le recomand să regleze cât de repede această problemă. Nu contează la fel de mult dacă ora de culcare este aceeaşi în fiecare seară, dar este important ca ora de trezire să fie aceeaşi. Este dificil să tratezi anxietatea şi depresia în cazul persoanelor cu o rutină zilnică haotică. Sistemele care reglează emoţiile negative sunt strâns legate de un ciclu circadian bine reglat.

Următoarea mea întrebare vizează micul dejun. Le recomand clienţilor să mănânce un mic dejun bogat în grăsimi şi proteine cât de repede după ce se trezesc (fără carbohidraţi simpli, fără zahăr, întrucât acestea sunt digerate prea rapid, producând o creştere rapidă a zahărului în sânge, urmată de o scădere bruscă). Deoarece persoanele anxioase şi depresive sunt deja stresate, în special în cazurile în care nu au mai avut de mult control asupra propriei vieţi, corpurile lor au făcut o prioritate din hipersecreţia de insulină în situaţii de activitate complexă sau solicitantă. Dacă aceste persoane consumă astfel de alimente înainte de micul dejun, pe stomacul gol, excesul de insulină din sânge va „rade" tot zahărul din sânge. Persoana în cauză ajunge la hipoglicemie şi la o instabilitate psiho-fiziologică[22]. Pentru tot restul zilei. Sistemul nu poate fi resetat până la o nouă repriză de somn. Am avut mulţi clienţi care au reuşit să reducă nivelul anxietăţii la cote normale doar pentru că şi-au reglat orarul de somn şi nu au mai sărit peste micul dejun.

Acurateţea contorului poate fi influenţată şi de alte obiceiuri nesănătoase. Uneori acest lucru se întâmplă direct, din motive biologice prea puţin elucidate, alteori se întâmplă din pricina comportamentelor care iniţiază o buclă complexă de feedback pozitiv. O buclă de

feedback pozitiv presupune un detector de stimuli, un amplificator şi o formă de răspuns. Imaginaţi-vă că detectorul identifică un semnal, îl amplifică şi apoi îl emite în formă amplificată. Până aici, nicio problemă. Problema apare în momentul în care detectorul de stimuli identifică emisia, o trece din nou prin sistem, o amplifică şi o emite încă o dată. Câteva runde de reamplificare şi lucrurile scapă periculos de sub control.

Cei mai mulţi dintre noi au avut parte de urletul asurzitor al buclei de feedback la un concert în care sistemul de sunet ajunge să ţipe dureros. Microfonul trimite un semnal către difuzoare. Difuzoarele emit semnalul, care, în cazul în care microfonul are volumul prea ridicat sau se află prea aproape de boxe, este preluat din nou de microfon şi rulat încă o dată prin sistem. Sunetul se amplifică rapid până la un nivel insuportabil, suficient cât să distrugă difuzoarele, dacă lucrurile vor continua în acelaşi ritm.

Aceeaşi buclă distructivă acţionează şi în viaţa noastră. Cel mai adesea numim asta „boală mentală“, deşi ea nu are loc integral (iar uneori chiar deloc) în psihicul oamenilor. Adicţia faţă de alcool sau alte substanţe menite să ne amelioreze starea de spirit sunt un exemplu frecvent de buclă de feedback pozitiv. Imaginaţi-vă o persoană căreia îi place alcoolul, poate un pic prea mult. Dă rapid peste cap trei sau patru pahare. Nivelul de alcool din sânge îi urcă imediat, ceea ce poate fi extrem de îmbucurător, în special pentru persoanele cu o predispoziţie genetică pentru alcoolism[23]. Dar euforia continuă numai în condiţiile în care nivelul alcoolului din sânge creşte în mod activ, adică numai dacă acel consumator continuă să bea. Când se opreşte, nu doar că nivelul alcoolului din corp ajunge la o cotă stabilă, dar începe să şi scadă, în timp ce organismul produce o serie de toxine pentru a metaboliza alcoolul etilic. Consumatorul începe, de asemenea, să simtă starea de sevraj, întrucât sistemele anxietăţii, suprimate în timpul intoxicaţiei, îşi reiau activitatea în ritm accelerat. Starea de mahmureală este o formă de sevraj (care adesea îi deturnează pe alcoolicii care încearcă să se lase) ce debutează imediat ce este oprit consumul de alcool. Pentru a menţine căldura euforică şi pentru a îndepărta efectele neplăcute, băutorul va continua să bea, până ce nu va mai rămâne niciun strop de alcool în casă, barurile vor fi închise şi toţi banii vor fi cheltuiţi.

A doua zi dimineață, băutorul suferă de o mahmureală severă. Până aici, e doar o întâmplare nefericită. Problemele încep să apară în momentul în care consumatorul descoperă că starea lui poate fi „vindecată" cu câteva păhărele dis-de-dimineață. Acesta este un „tratament" temporar, desigur. Nu face decât să împingă în viitor simptomele sevrajului. Şi poate că, pe termen scurt, asta şi trebuie, atunci când suferinţa este prea acută. Aşadar, acum omul nostru a învăţat să bea ca să-şi vindece mahmureala. Atunci când medicaţia provoacă boala, putem fi siguri că avem de-a face cu instalarea unei bucle de feedback pozitiv. În aceste condiţii, alcoolismul nu întârzie să apară.

Ceva similar se întâmplă cu persoanele care dezvoltă o tulburare din spectrul anxios, cum ar fi agorafobia. Persoanele care suferă de agorafobie pot fi atât de speriate, că aleg să nu mai iasă din casă. Agorafobia este consecinţa unei bucle de feedback pozitiv. Evenimentul care declanşează instalarea tulburării este, de regulă, un atac de panică. Persoana suferindă este, de regulă, o femeie la vârsta a doua care a depins prea mult de ceilalţi. Poate că a trecut brusc de la dependenţa de tată la o relaţie similară cu un iubit sau cu un soţ mai în vârstă şi la fel de dominator, fără să aibă parte de o pauză sau de un episod de existenţă independentă.

În săptămânile premergătoare manifestării agorafobiei, femeia în cauză trăieşte, de obicei, ceva neaşteptat şi anormal. Ar putea fi vorba despre ceva fizic, cum sunt palpitaţiile la inimă, destul de frecvente şi a căror incidenţă creşte în timpul menopauzei, când procesele hormonale care reglează dinamica fiziologică fluctuează imprevizibil. Orice modificare perceptibilă a ritmului cardiac provoacă idei despre un posibil atac de cord, dar şi o afişare mult-prea-publică şi stânjenitoare a suferinţei post-atac (în condiţiile în care moartea şi umilirea publică sunt cele două frici de bază ale fiinţei umane). Evenimentul neaşteptat care provoacă toate acestea ar putea fi un conflict în mariaj, dar şi îmbolnăvirea ori chiar moartea partenerului. Ar putea fi divorţul sau spitalizarea unui amic apropiat. În orice caz, este vorba de un eveniment real care de obicei accelerează amplificarea iniţială a fricii de moarte şi de judecata socială[24].

Poate că după şoc femeia pre-agorafobică iese din casă şi se duce la cumpărături într-un mall. Dar e aglomerat şi nu prea găseşte loc de parcare. Asta o stresează şi mai mult. Gândurile despre vulnerabilitate,

care-i ocupă mintea de când a trecut prin experienţa neplăcută, ies şi mai mult la suprafaţă. Acestea provoacă anxietate. Creşte pulsul. Femeia începe să respire superficial, în ritm alert. Simte că inima a luat-o la goană şi se întreabă dacă nu cumva urmează un infarct. Gândul acesta generează şi mai multă anxietate. Respiră şi mai superficial, sporind nivelul de bioxid de carbon din sânge. Frica suplimentară accelerează şi mai tare ritmul cardiac. Ea simte asta, iar bătăile inimii cresc din nou.

Hopa! Avem din nou o buclă de feedback pozitiv. Curând, anxietatea se transformă în panică, stare reglată de alte sisteme cerebrale, de cele care răspund la cele mai periculoase ameninţări, atunci când se acumulează prea multă frică. Copleşită de simptomele ei, femeia fuge la Urgenţă, unde, după o aşteptare anxioasă, îi este verificată funcţionarea cardiacă. Nu e nimic în neregulă. Dar ea nu se poate linişti în urma controlului medical.

Pentru a transforma această experienţă neplăcută în agorafobie e nevoie de încă o buclă de feedback pozitiv. Următoarea dată când va dori să meargă la cumpărături, pre-agorafobica va deveni anxioasă, amintindu-şi ce s-a întâmplat ultima dată. Va merge, totuşi. Pe drum îşi va simţi inima bătând cu putere. Asta va declanşa un nou ciclu de anxietate şi îngrijorare. Pentru a evita momentul de panică, va hotărî să evite stresul magazinelor şi să revină acasă. Doar că acum sistemele cerebrale ale anxietăţii iau notă de faptul că femeia a fugit de la cumpărături, de unde vor trage concluzia că această călătorie este cu adevărat periculoasă. Aceste sisteme sunt foarte pragmatice. Ele presupun că orice lucru de care fugi este neapărat periculos. Dovadă ar fi însăşi fuga, desigur.

De-acum mersul la mall este etichetat ca „prea periculos“ (sau agorafobica în devenire s-a etichetat pe sine ca „prea fragilă pentru a merge la cumpărături“). Poate că, în punctul acesta, lucrurile nu au ajuns încă atât de departe încât să-i creeze probleme. Mai există şi alte locuri în care poate să-şi facă cumpărăturile. Dar iată că următorul supermarket seamănă suficient cu fostul mall încât să declanşeze un răspuns similar. Femeia abandonează şi această iniţiativă, iar noul supermarket intră de-acum în aceeaşi categorie. Apoi va încerca să meargă la magazinul din colţ. Mai departe, îi va fi la fel de greu şi cu autobuzele, taxiurile şi metroul. Apoi cu toate. Agorafobica va ajunge să se teamă

şi de propria casă, de care ar fugi dacă ar putea. Dar nu poate, aşa că rămâne blocată în casă. Retragerile pricinuite de anxietate provoacă o retragere completă din faţa oricărui lucru anxiogen. Retragerile cauzate de anxietate fac sinele mai mic, iar lumea-tot-mai-periculoasă din ce în ce mai mare.

Există multe sisteme de interacţiune între creier, corp şi lumea socială care pot fi prinse în buclele de feedback pozitiv. Persoanele depresive, de pildă, se pot simţi inutile şi împovărătoare, dar şi suferinde. Aceasta le face să se retragă din interacţiunile cu prietenii şi familia. Retragerea le face pe persoanele depresive tot mai singuratice şi mai izolate, existând posibilitatea ca sentimentele de inutilitate şi povară să sporească. Apoi se vor retrage şi mai mult. În ritmul acesta, depresia se amplifică ca într-o spirală.

Când cineva este rănit grav într-un moment al vieţii — când suferă o traumă —, contorul dominării se poate modifica, astfel încât şansele de a suferi în viitor cresc, în loc să scadă. Se întâmplă adesea în cazul persoanelor adulte care au fost hărţuite grav în copilărie sau adolescenţă. Ele devin anxioase şi uşor de necăjit. Se protejează printr-o postură defensivă şi evită contactul vizual direct, pe care îl interpretează ca pe o provocare în scop de dominare.

Aceasta înseamnă că pagubele provocate de hărţuirea din copilărie (şi ne referim aici la scăderea în statut şi la micşorarea încrederii de sine) pot continua şi după încheierea acţiunii de intimidare[25]. În cazul cel mai fericit, persoana hărţuită s-a maturizat şi a ajuns într-o etapă nouă, mai fericită, în viaţa ei. Doar că ea nu conştientizează pe deplin asta. Adaptările fiziologice la realitatea anterioară, acum contraproductive, rămân active, iar persoana este mai stresată şi mai nesigură decât ar fi cazul. În contextele mai dificile, obişnuinţa persoanei de a se lăsa dominată face ca persoana în cauză să fie mai stresată şi mai nesigură decât ar fi normal — *iar* această postură de supunere continuă să atragă o atitudine negativă din partea indivizilor dominatori, mai rari şi mai puţin eficienţi de-acum, dar încă prezenţi în mediul adultului traumatizat. În aceste cazuri, consecinţele psihice ale hărţuirilor anterioare cresc probabilitatea producerii unor hărţuiri şi în prezent (deşi, strict vorbind, lucrul acesta nu ar avea de ce să se întâmple, întrucât persoana s-a maturizat, şi-a schimbat poate oraşul, a continuat să se educe sau şi-a îmbunătăţit percepţia asupra statutului său real).

DIN NOU CU CAPUL SUS

Uneori, oamenii sunt hărţuiţi deoarece *nu se pot* apăra. Se întâmplă în cazul celor mai slabi din punct de vedere fizic decât adversarii lor. Este unul dintre cele mai frecvente motive pentru care apare hărţuirea (*bullying*) între copii. Nici cel mai dur puşti de şase ani nu poate să-i facă faţă unuia de nouă ani. Totuşi, la vârsta adultă, diferenţele de putere se estompează, dimensiunile fizice fiind comparabile (cu excepţia diferenţelor dintre bărbaţi şi femei, cei dintâi fiind în general mai mari şi mai puternici, în special în jumătatea superioară a corpului), iar pedepsele fiind în general mai mari pentru adulţii care continuă să practice intimidarea fizică.

Dar oamenii sunt umiliţi la fel de des şi pentru că *nu vor* să se apere. Li se întâmplă destul de des celor ce dau dovadă de compasiune şi sacrificiu de sine — cu atât mai des cu cât sunt dependenţi de emoţiile negative şi scot sunete incitante când un sadic le provoacă suferinţă (copiii care plâng uşor, de pildă, sunt mai des hărţuiţi decât ceilalţi)[26]. Li se întâmplă şi celor care au decis, dintr-un motiv sau altul, că orice formă de agresivitate, inclusiv sentimentul de furie, este greşită din punct de vedere moral. Am văzut oameni deosebit de sensibili la tirania meschină şi la competitivitatea agresivă ce-şi inhibă exprimarea oricăror emoţii care ar putea da naştere unor asemenea situaţii. Sunt persoane care au crescut, adesea, cu taţi excesiv de furioşi şi obsedaţi de control. Totuşi, forţele psihice nu au niciodată un sens unidimensional, iar potenţialul cu adevărat înspăimântător al furiei şi al agresivităţii de a produce cruzime şi haos este contrabalansat de potenţialul acestor forţe primordiale de a lupta împotriva opresiunii, de a spune răspicat adevărul, de a încuraja mersul înainte, în ciuda conflictului, nesiguranţei şi pericolului.

Când tendinţele agresive sunt încorsetate într-o moralitate prea îngustă, persoanele ce sunt doar empatice şi capabile de sacrificiu de sine (fiind totodată naive şi exploatabile) nu pot apela, în legitimă apărare, la furia de autoprotejare îndreptăţită şi adaptată situaţiei. Când *poţi* muşca, de regulă *nu trebuie* să o şi faci. Când e integrată cu succes, tendinţa de a răspunde în mod agresiv şi violent scade, nu sporeşte probabilitatea de a apela cu adevărat la agresivitate. Dacă spui „nu“ în

primele faze ale ciclului opresiunii şi o spui răspicat (ceea ce înseamnă că îţi exprimi clar refuzul şi eşti asertiv), atunci obiectivul opresorului — acela de a asupri — va fi limitat. Forţele tiraniei nu pot fi oprite atunci când există un spaţiu în care ele să se extindă. Cei care îşi inhibă reacţiile teritoriale autoprotective sunt expuşi manipulării la fel de mult precum cei care chiar nu pot să-şi apere drepturile din pricina unei incapacităţi fundamentale sau a unui dezechilibru autentic de putere.

Oamenii naivi şi inofensivi îşi ghidează în general percepţiile şi acţiunile după câteva principii simple: oamenii sunt buni; nimeni nu vrea cu adevărat să facă rău altcuiva; ameninţarea (şi categoric uzul) forţei, fie ea fizică sau de altă natură, este greşită. Aceste principii se prăbuşesc — sau mai rău — în prezenţa indivizilor cu adevărat rău-voitori[27]. *Mai rău* înseamnă că aceste convingeri naive pot deveni o invitaţie la abuz, deoarece indivizii care caută să rănească s-au specializat în „vânarea“ oamenilor care gândesc exact aceste lucruri. În asemenea condiţii, principiile pacifiste trebuie regândite şi nuanţate. În practica mea clinică, le îndrept adesea atenţia clienţilor care cred că oamenii buni nu se înfurie niciodată către realitatea dezolantă a propriilor lor resentimente.

Nimănui nu-i place să fie tratat rău, dar oamenii suportă adesea prea multă vreme astfel de comportamente. Eu îi ajut să-şi perceapă resentimentele, mai întâi ca pe o formă de furie, apoi ca pe un indiciu că ceva trebuie spus sau chiar făcut (nu în ultimul rând deoarece aşa cere onestitatea). Apoi îi ajut să vadă o asemenea acţiune ca parte din forţa ce ţine tirania la distanţă — la nivel social, dar şi individual. Multe sisteme birocratice conţin în structura lor un autoritarism meschin, care generează reguli şi proceduri inutile doar pentru a exprima şi consolida puterea. Astfel de birocraţi generează curenţi subterani puternici de resentiment în jurul lor, iar exprimarea acestor sentimente ar putea limita manifestarea puterii lor patologice. Astfel, voinţa individului de a se apăra pe sine contribuie la protejarea tuturor faţă de posibilităţile de corupere a societăţii.

Atunci când o persoană naivă descoperă capacitatea de a se înfuria pe care o deţine, adesea este şocată, uneori chiar foarte puternic. Un exemplu profund îl oferă susceptibilitatea soldaţilor proaspăt înregimentaţi de a dezvolta o tulburare de stres posttraumatic, care survine adesea din cauza a ceva ce ştiu că au făcut, şi nu pentru că li s-ar fi întâmplat ceva din exterior. Contextul dificil al câmpului de luptă

îl face să reacţioneze precum monştrii ce sălăşluiesc în ei, iar revelaţia acestei capacităţi lăuntrice le demontează întregul univers. Şi nu e de mirare. Poate credeau că toţi răufăcătorii lumii sunt oameni cu totul diferiţi de ei. Poate că nu au fost niciodată capabili să vadă în ei posibilitatea de a oprima şi umili (aşa cum probabil nu au văzut în ei nici posibilitatea de a se afirma şi a avea succes). Am avut clienţi care au suferit literalmente de convulsii isterice doar pentru că au văzut pe chipul persoanelor care i-au ofensat o expresie de răutate pură. Vorbim despre oameni ce adesea provin din familii supraprotectoare, unde nu era voie să existe nimic înfricoşător şi totul era minunat ca într-un basm (sau ceva de genul ăsta).

Când se produce trezirea, când oamenii până atunci naivi recunosc în ei seminţele răului şi ale monstruozităţii şi se percep ca periculoşi (cel puţin potenţial), fricile lor scad în intensitate. Dezvoltă mai mult respect de sine. Apoi încep să reziste opresiunii. Acum ştiu că au capacitatea de a rezista, pentru că şi ei la rândul lor pot fi îngrozitori. Acum înţeleg că trebuie să se opună, deoarece au început să-şi dea seama că, altfel, hrănindu-se din resentiment şi transformând ranchiuna în cea mai distructivă dintre dorinţe, vor deveni cu adevărat nişte monştri. Să o spunem din nou: între capacitatea integrată de a produce haos şi distrugere şi tăria de caracter există o diferenţă minusculă. Aceasta e una dintre cele mai importante lecţii ale vieţii.

Poate că eşti un ratat. Sau poate că nu — dar dacă cumva eşti, aceasta nu înseamnă că trebuie să continui aşa. Poate că pur şi simplu ai un obicei prost. Poate că eşti o colecţie de habitudini nefaste. Oricum ar fi, chiar dacă au existat motive întemeiate ca să ajungi în această postură nefericită — pentru că ai fost nepopular sau umilit acasă sau la şcoală[28] —, această situaţie nu mai este adecvată în prezent. Circumstanţele se schimbă. Dacă rămâi la pământ, cu comportamentul unui homar învins, oamenii îţi vor acorda exact acel statut de individ decăzut, şi bătrânul contor pe care îl împarţi cu crustaceele, localizat la baza creierului tău, îţi va acorda un loc inferior în ierarhia dominării. Apoi creierul tău nu va mai produce la fel de multă serotonină. Vei fi mai puţin fericit, mai anxios şi mai trist. Vei fi tentat să te dai bătut atunci când ar trebui să-ţi aperi drepturile. Şansele de a locui într-un cartier mai bun se vor diminua, la fel ca şansele de a avea acces la resurse de calitate şi de a prezenta interes pentru un partener sănătos şi dezirabil.

Vei fi mai predispus la abuzul de cocaină şi alcool, de vreme ce vei trăi doar pentru momentul prezent într-o lume plină de perspective nesigure ale viitorului. Vei fi mai predispus să suferi de boli de inimă, de cancer şi de demenţă. Una peste alta, pur şi simplu nu e bine.

Circumstanţele se schimbă, dar şi tu te poţi schimba. Bucla de feedback pozitiv, acumulând efect după efect, poate să avanseze într-o spirală contraproductivă, în direcţia greşită, dar poate să lucreze şi în favoarea ta. Aceasta e cea de-a doua lecţie, mai optimistă, a Legii Price şi a distribuţiei Pareto: cei care încep să acumuleze, vor acumula probabil tot mai mult. Unele bucle cu mişcare ascendentă se pot produce şi în spaţiul nostru intim şi subiectiv. Modificările limbajului corporal oferă un exemplu grăitor în acest sens. Dacă un cercetător îţi cere să-ţi poziţionezi muşchii feţei aşa încât să obţii o expresie de tristeţe, vei declara că te simţi mai trist decât te simţeai la începutul experimentului. Dacă ţi se cere să-ţi foloseşti muşchii feţei pentru a exprima bucurie, te vei declara mai fericit. Emoţia este parţial o expresie a corpului, aşa că poate fi amplificată (sau diminuată) prin însăşi expresia feţei.[29]

Unele bucle de feedback pozitiv, prilejuite de limbajul corpului, pot opera dincolo de spaţiul privat al experienţei subiective, în spaţiul social împărtăşit cu ceilalţi. Când ai o postură supusă — stai cocoşat, cu umerii aduşi în faţă, cu pieptul ascuns, având capul plecat şi un aer general de mediocritate, înfrângere şi ineficienţă (protejat, teoretic, de atacurile din spate) —, te simţi mic, învins şi fără putere. Reacţiile celorlalţi vor amplifica starea ta. Oamenii, la fel ca homarii, se observă atent unii pe ceilalţi, pornind inclusiv de la postură. Dacă te prezinţi ca un învins, oamenii vor presupune că eşti un învins. Dar dacă începi să-ţi îndrepţi postura, oamenii te vor privi şi trata diferit.

Puteţi obiecta: poziţia interioară o fi având nişte motive reale. A te afla acolo este, de asemenea, ceva real. Nu poţi modifica un lucru real — şi probabil întemeiat — cu o simplă schimbare de postură. Când te afli pe ultima treaptă, o postură dreaptă şi un aer dominator nu vor face decât să atragă atenţia celor care vor să te pună din nou la pământ. Destul de corect. Dar îndreptarea poziţiei şi a umerilor nu este ceva pur fizic, deoarece omul nu este doar un corp. Suntem şi spirit sau psihism, ca să ne exprimăm aşa. Îndreptarea poziţiei corporale invocă şi solicită şi o îndreptare a dimensiunii metafizice. A sta drept în două picioare înseamnă a accepta povara Fiinţei. Sistemul nervos răspunde cu totul

diferit atunci când te confrunţi deliberat cu provocările vieţii. Pentru că una e să răspunzi unei provocări, alta e să accepţi o catastrofă. Ai început să vezi aurul pe care îl adună balaurul, nu mai eşti orbit de teroarea faţă de existenţa lui. Faci un pas în faţă pentru a-ţi revendica locul în ierarhia dominării şi-ţi ocupi teritoriul de drept, pe care te arăţi dispus să-l aperi, să-l extinzi, să-l modifici. Toate acestea se pot întâmpla la nivel practic sau simbolic, ca o restructurare fizică sau conceptuală.

A sta drept, cu umerii ridicaţi, înseamnă a accepta în deplină cunoştinţă de cauză teribila responsabilitate a vieţii. Înseamnă a decide să transformi în mod voit haosul (potenţialul) în realităţi ale unei ordini locuibile. Înseamnă a asuma povara vulnerabilităţii de care eşti conştient şi a accepta finalul paradisului inconştient al copilăriei, unde finitudinea şi mortalitatea sunt doar vag înţelese. Înseamnă asumarea voluntară a sacrificiilor necesare pentru crearea unei realităţi productive şi cu sens (a acţiona şi a fi pe placul Domnului, cum spuneau oamenii în trecut).

A sta drept, cu umerii ridicaţi, înseamnă a construi o arcă ce protejează lumea de potop, înseamnă a conduce poporul prin deşert după ce a scăpat de tiranie, înseamnă a părăsi confortul casei şi ţării tale, înseamnă a vorbi în cuvinte profetice celor care ignoră văduvele şi copiii. Înseamnă asumarea crucii care marchează „X"-ul, locul întâlnirii teribile dintre tine şi Fiinţă. Înseamnă azvârlirea ordinii moarte, rigide şi excesiv de tiranice înapoi în haosul din care a ieşit, dar şi acceptarea incertitudinii care va urma, deopotrivă cu stabilirea unei noi ordini, una mai productivă şi cu mai mult sens.

Ai deci grijă la postura ta. Nu mai umbla legănat şi nu-ţi mai încovoia spinarea. Vorbeşte deschis. Fă-ţi o prioritate din dorinţele tale, ca şi cum ai avea un drept asupra lor — cel puţin acelaşi drept pe care îl au şi ceilalţi. Păşeşte drept şi priveşte înainte. Permite-ţi să fii periculos. Încurajează serotonina să curgă din belşug prin circuitele neuronale ahtiate după efectul ei liniştitor.

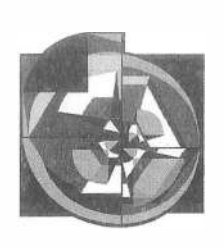
Oamenii, printre care şi tu însuţi, vor începe să creadă că eşti competent şi abil (ori cel puţin nu vor conchide imediat opusul). Încurajat de răspunsurile pozitive pe care le primeşti acum, vei începe să te simţi mai puţin anxios. Vei constata, apoi, că îţi este tot mai uşor să sesizezi indiciile sociale subtile pe care oamenii le strecoară în comunicarea lor. Conversaţia ta va curge mai lejer, cu mai puţine pauze jenante. Iar

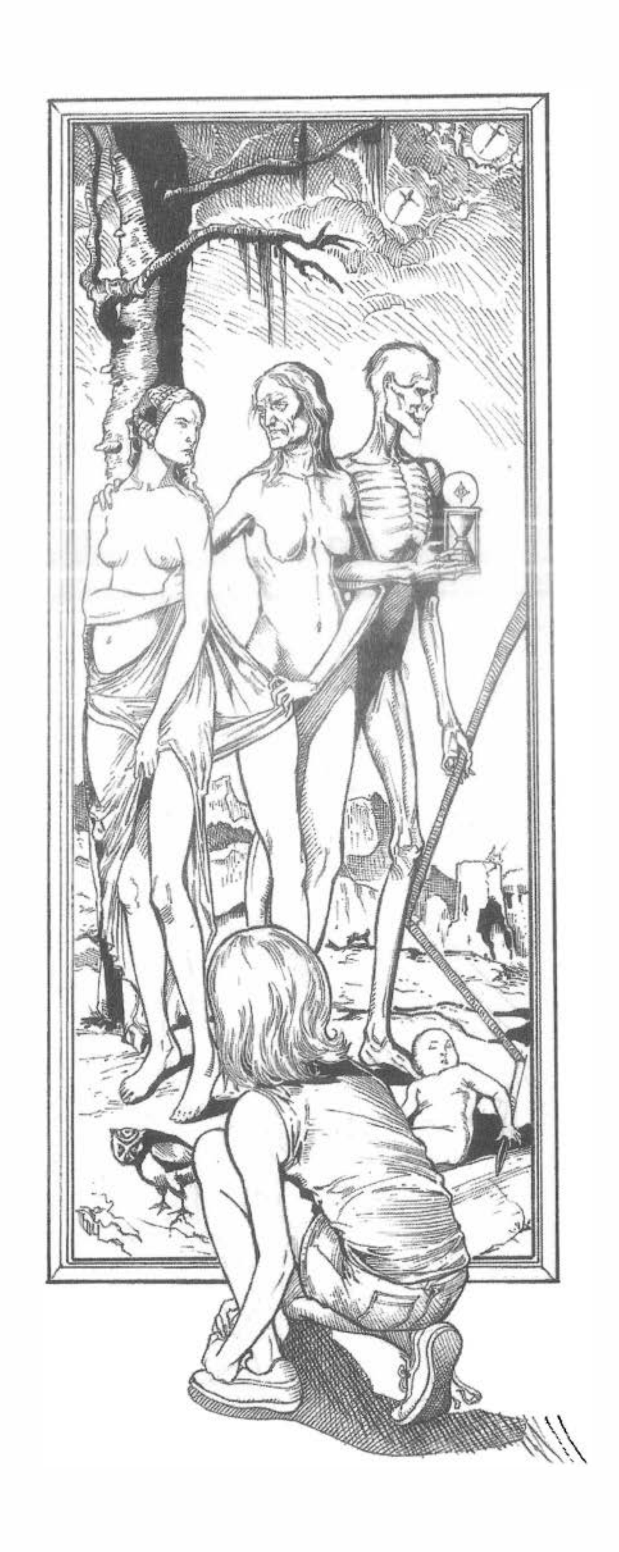
asta te va ajuta să cunoşti oameni noi, să interacționezi cu ei şi să laşi o impresie asupra lor. În consecință, nu doar că vor spori şansele să ți se întâmple lucruri bune — dar aceste lucruri bune vor fi şi mai plăcute.

Întărit şi încrezător, s-ar putea să alegi să îmbrățişezi Ființa şi să lucrezi pentru continuitatea şi îmbunătățirea ei. Nu vei mai fi pus la pământ atunci când se va îmbolnăvi persoana iubită sau când vei pierde un părinte, iar ceilalți vor găsi puterea de a rezista, alături de tine, atunci când în mod normal ar fi fost copleşiți la rândul lor de disperare. Alimentat de noua încredere, te vei îmbarca în călătoria existenței tale, vei lăsa lumina interioară să strălucească pe câmpiile paradisului, ca să zicem aşa, şi îți vei urma destinul la care eşti îndreptățit. Şi poate că vei accede la un sens al vieții suficient de solid încât să țină la distanță influența corupătoare a disperării fatale.

Apoi vei găsi puterea de a accepta povara teribilă a Lumii, bucurându-te de ea.

Inspiră-te din povestea homarului învingător, cu cei 350 de milioane de ani de înțelepciune practică pe care-i deține. Ia o atitudine fermă şi îndreaptă-ți spatele!

Regula 2
Ai responsabilitatea de a te ajuta; comportă-te ca atare

DE CE NU-ȚI IEI ODATĂ PASTILELE ALEA NENOROCITE?

Să ne imaginăm că o sută de oameni primesc aceeaşi reţetă de medicamente. Să ne gândim la ce se întâmplă mai apoi. O treime dintre ei nu iau ce li se recomandă în reţetă[30]. Jumătate din cele şaizeci şi şapte de procente rămase urmează recomandările din reţetă, dar nu-şi vor lua corect medicaţia. Vor sări peste unele doze. Vor renunţa destul de repede să le ia sau nu le vor lua din capul locului.

Medicii şi farmaciştii au tendinţa de a-i acuza pe astfel de pacienţi de necooperare, pasivitate şi comportament greşit. Nu-i poţi face omului bine cu forţa, vor spune ei. Psihologii nu privesc cu ochi buni aceste justificări. Noi suntem antrenaţi să considerăm că eşecul pacienţilor de a urma sfaturile profesioniştilor este vina practicienilor, nu a pacienţilor. Noi credem că specialiştii din domeniul medical au datoria de a oferi sfaturi care vor fi urmate, intervenţii ce vor fi respectate, la fel cum au datoria de a colabora împreună cu pacientul sau clientul până la atingerea rezultatului dorit şi de a urmări evoluţia pentru a se asigura că totul decurge corect. Acesta este doar unul dintre motivele pentru care psihologii sunt atât de grozavi — :). Este adevărat că noi, psihologii şi psihoterapeuţii, ne bucurăm de avantajul petrecerii unei perioade de timp mai îndelungate alături de clienţii noştri, spre deosebire de alţi profesionişti, aflaţi în situaţii mai dificile, care se întreabă de ce

oamenii suferinzi nu-şi iau medicaţia. Ce e în neregulă cu ei? Chiar nu vor să se facă bine?

Dar ne putem imagina un scenariu şi mai urât. Să zicem că cineva ajunge în situaţia unui transplant de organ. Să zicem că e vorba de un rinichi. Transplantul are loc, de obicei, după o lungă şi stresantă aşteptare din partea primitorului. Oamenii care-şi donează organele după moarte sunt o minoritate (şi încă şi mai puţini o fac din timpul vieţii). Dintre organele donate, numai o parte sunt compatibile cu pacienţii care aşteaptă plini de speranţă. Aceasta înseamnă că pacientul care primeşte organul a trecut prin ani de dializă, singura lui opţiune pentru supravieţuire. Dializa presupune scoaterea şi reintroducerea întregii cantităţi de sânge din organism cu ajutorul unui aparat. Este un tratament neobişnuit şi miraculos, deci e de bine. Doar că e neplăcut. E nevoie de cinci până la şapte intervenţii pe săptămână, a câte opt ore fiecare. Adică de fiecare dată când pacientul se culcă. E prea mult. Nimeni nu-şi doreşte să rămână pe dializă.

Una dintre complicaţiile transplantului este reacţia de respingere. Corpului nostru nu-i place când sunt cusute în el părţi din corpul altcuiva. Sistemul imunitar contraatacă şi distruge elementele străine, chiar şi în cazul în care acestea sunt cruciale supravieţuirii. Pentru a împiedica acest fenomen, pacientul trebuie să ia medicamente ce scad riscul de respingere, deci care slăbesc sistemul imunitar, expunând organismul bolilor infecţioase. Majoritatea oamenilor acceptă de bunăvoie această situaţie. Dar, în ciuda existenţei şi utilităţii acestor medicamente, beneficiarii transplanturilor tot mai pot prezenta reacţii de respingere a organelor transplantate. Şi nu din cauză că medicaţia nu şi-ar îndeplinit rolul (deşi uneori se întâmplă şi asta), ci mai ades din pricină că pacienţii nu iau medicamentele. Iar aceasta e ceva ce sfidează raţiunea. Proasta funcţionare a rinichilor este o problemă foarte serioasă. Dializa nu e un picnic. Operaţiile de transplant au loc după lungi aşteptări, sunt foarte riscante şi pe măsură de costisitoare. Să dai cu piciorul la toate acestea doar pentru că nu vrei să-ţi iei medicamentele? Cum e posibil ca oamenii să-şi facă aşa ceva? Cum e cu putinţă aşa ceva?

Sincer, e complicat. Mulţi dintre cei ce beneficiază de transplant sunt oameni izolaţi sau asediaţi de multiple probleme de sănătate (ca să nu mai vorbim de probleme asociate şomajului sau crizelor de familie). Este posibil ca aceşti oameni să sufere de deficienţe cognitive sau

de deprimare. Ori e posibil să nu aibă încredere deplină în medicul lor sau să nu înţeleagă necesitatea luării medicamentelor. Poate că abia îşi permit medicamentele, aşa că le raţionalizează într-un mod neproductiv, din disperare.

Dar — şi abia asta e uimitor — să ne imaginăm că nu noi suntem bolnavi. E bolnav câinele nostru. Îl ducem la veterinar. Veterinarul prescrie o reţetă. Ce se întâmplă în momentul acela? Avem la fel de multe motive să nu ne încredem orbeşte în medicul veterinar. Totuşi, dacă nu ne-ar păsa de animalul nostru de companie (deci dacă nu ne-am bate capul cu prescripţiile nepotrivite sau eronate), atunci nu l-am mai duce la cabinet. Deci, ne pasă. O dovedesc acţiunile noastre. De fapt, în medie, ne pasă chiar *mai mult*. Oamenii mai degrabă procură reţete şi administrează medicamente animalelor lor de companie, decât să facă asta pentru ei înşişi. Şi asta nu e bine. Nici măcar din perspectiva animalelor de companie. Animalul tău de companie (probabil că) te iubeşte şi s-ar bucura să-ţi iei medicamentele.

E foarte dificil să tragem nişte concluzii din aceste realităţi, în afara faptului că oamenii par să-şi iubească mai mult câinii, pisicile, nevăstuicile şi păsările (probabil şi şopârlele) decât pe ei înşişi. Cât de îngrozitoare este chestia asta? Cât de inconştient trebuie să fii ca să nu-ţi iei medicaţia? Ce anume îi face pe oameni să ţină mai mult la animalele lor de companie decât la ei înşişi?

O veche poveste din Cartea Facerii — prima carte a *Vechiului Testament* — m-a ajutat să găsesc un răspuns la această întrebare derutantă.

CEA MAI VECHE POVESTE ŞI NATURA LUMII

În povestea Facerii (Genezei) par să fie ţesute două istorii ale Creaţiei din două surse diferite din Orientul Mijlociu. Prima din punct de vedere cronologic, dar ultima în ordine istorică este cunoscută ca sursa „sacerdotală" — Dumnezeu a făcut lumea prin Cuvântul Său divin, poruncind să fie lumină, apă şi pământ, creând apoi plantele şi corpurile cereşti. Apoi a creat păsările, animalele şi peştii (tot prin rostire), încheind cu omul, cu bărbatul şi femeia, ambii modelaţi cumva după chipul Său. Toate acestea se întâmplă în Facerea 1. În cea de-a doua variantă, cea

veche, numită „iahvistă", găsim altă istorisire despre originile lumii, unde apar Adam şi Eva (şi unde detaliile creaţiei diferă întru câtva), dar şi Cain şi Abel, Noe şi Turnul Babel. Aceasta e Facerea 2–11. Pentru a înţelege Facerea 1 (sursa sacerdotală), cu insistenţa sa asupra Cuvântului ca forţă creatoare fundamentală, este necesar ca mai întâi să revedem câteva dintre asumpţiile despre lume ale anticilor (considerabil diferite, la nivel conceptual, dar şi ca intenţie, de axiomele ştiinţei, care sunt destul de recente din punct de vedere istoric).

Adevărurile ştiinţifice au fost explicate clar în urmă cu mai puţin de cinci secole, în lucrările unor Francis Bacon, René Descartes şi Isaac Newton. Orice viziune despre lume ar fi avut predecesorii noştri până atunci, ea nu a fost filtrată prin lentila ştiinţei (la fel cum observarea lunii şi stelelor nu a fost ajutată de lentilele telescopului). Azi, suntem atât de ştiinţifici — şi atât de hotărâţi în materialismul nostru —, încât e foarte dificil să înţelegem fie şi ideea că pot exista şi că există şi alte viziuni despre lume. Cei ce au trăit în timpuri îndepărtate, aflate la originile civilizaţiei noastre, erau mult mai preocupaţi de acţiunile necesare pentru supravieţuire (şi de o interpretare a lumii într-o manieră adecvată acestui scop) şi mult prea puţin interesaţi de noţiunea de adevăr obiectiv.

Înainte de zorii ştiinţei moderne, realitatea era văzută destul de diferit. Fiinţa era înţeleasă ca o scenă a acţiunii, nu ca un depozit de obiecte[31]. Lucrurile erau înţelese într-o cheie mult mai narativă, mult mai dramatică. Povestea sau drama era trăită la nivelul unei experienţe subiective care se derula în conştiinţa fiecărei persoane vii. Ceva similar cu poveştile despre viaţa noastră şi despre sensul acesteia pe care ni le spunem unii altora; ceva similar cu întâmplările descrise de romancierii ce reuşesc să surprindă existenţa în scrierile lor. Experienţă subiectivă — şi includem aici atât lucrurile familiare, cum ar fi copacii şi norii, a căror existenţă este eminamente obiectivă, cât şi (ceea ce este şi mai important) emoţiile noastre, visele şi foamea, setea şi durerea. Din perspectivă arhaică, dramatică, aceste lucruri trăite la nivel personal reprezintă elementele fundamentale ale vieţii omeneşti şi nu pot fi reduse la un nivel obiectiv şi detaşat — nici măcar de către mintea modernă, reducţionistă şi materialistă. Să ne gândim, de pildă, la durere — la durerea obiectivă. Este ceva atât de real, că nu poate fi contestată prin niciun argument. Toţi oamenii exprimă în mod autentic

durerea — aceasta este mai reală decât orice. Durerea e mai materială decât însăşi materia. Acesta este motivul, cred eu, pentru care atât de multe dintre tradiţiile lumii consideră că prezenţa durerii în viaţă reprezintă adevărul ireductibil al Fiinţei.

În orice caz, *ceea ce trăim subiectiv* poate fi asemănat mai degrabă cu un roman sau cu un film, decât cu o descriere ştiinţifică a realităţii fizice. Aceasta este drama experienţei trăite — poate fi, de pildă, tragedia unică şi personală a morţii tatălui, care e cu totul altceva în comparaţie cu morţile obiective înşirate într-un registru de spital; poate fi durerea primei iubiri; sau disperarea speranţelor frânte; sau bucuria prilejuită de reuşita unui copil.

LUCRURILE CARE CONTEAZĂ (ALTELE DECÂT LUCRURILE CARE CÂNTĂRESC)

Lumea ştiinţifică a materiei poate fi redusă, în anumite sensuri, la elementele sale de bază: molecule, atomi, chiar quarkuri. Dar şi lumea experienţei subiective cunoaşte nişte elemente de bază. Este vorba despre ingredientele necesare pentru a croi drama şi ficţiunea. Unul dintre aceste ingrediente este haosul. Al doilea este ordinea. Al treilea (întrucât există trei) este procesul care mediază între cele două, identic cu ceea ce oamenii moderni numesc „conştiinţă". Eterna noastră subjugare faţă de primele două ne face să ne îndoim de validitatea existenţei — să ridicăm disperaţi braţele spre cer şi să nu avem grijă cum trebuie de noi înşine. Singura scăpare din această situaţie vine din înţelegerea corectă a celui de-al treilea element.

Haosul este domeniul ignoranţei înseşi. Este *teritoriul neexplorat*. Haosul este ceea ce se extinde, etern şi fără limită, dincolo de graniţele tuturor stărilor, ideilor şi disciplinelor. Este străinul, ciudatul, membrul unei alte găşti, zgomotul din tufişuri la miezul nopţii, monstrul de sub pat, furia ascunsă a mamei şi boala copilului. Haosul este disperarea şi groaza pe care le simţi când ai fost profund trădat. Este locul în care ajungi când totul se năruieşte; când îţi mor visele, când cariera ţi se prăbuşeşte şi mariajul ţi se destramă. Este lumea subterană a

basmului şi mitului, unde balaurul şi aurul pe care îl păzeşte coexistă etern. Haosul este locul în care ne aflăm atunci când nu ştim unde ne aflăm şi ceea ce facem când nu ştim ce facem. Este, pe scurt, toate acele lucruri şi situaţii pe care nici nu le cunoaştem, nici nu le înţelegem.

Haosul este şi potenţialul fără formă căruia Domnul i-a poruncit la începuturile timpurilor să scoată ordinea la suprafaţă (Facerea 1). Este acelaşi potenţial din care noi, făcuţi după chipul Creatorului, chemăm momentele novatoare şi mereu schimbătoare ale vieţii noastre. Haosul este şi libertate, o libertate cumplită.

Ordinea, în schimb, este *teritoriul explorat*. Sunt ierarhiile de statut şi autoritate vechi de sute de milioane de ani. Ordinea este structura societăţii. Dar şi structura asigurată de biologie — cel puţin în măsura în care eşti „adaptat", aşa cum poţi, la structura societăţii. Ordinea înseamnă tribul, religia, vatra, căminul şi patria. Este sufrageria călduroasă şi sigură, unde scânteiază focul în şemineu, iar copiii se joacă pe covor. Este drapelul naţional. Este cursul valutar. Ordinea este podeaua de sub picioare şi planul zilei care abia începe. Ea se vede în măreţia tradiţiei, în rândurile de bănci din sala de clasă, în trenurile care pleacă la timp, în calendar şi în ceas. Ordinea este faţada ce ni se cere s-o afişăm, este politeţea afişată atunci când întâlnim nişte străini civilizaţi şi gheaţa subţire pe care patinăm cu toţii. Ordinea este locul în care comportamentul lumii se potriveşte cu aşteptările şi dorinţele noastre; locul în care toate lucrurile se desfăşoară aşa cum ne dorim. Însă ordine înseamnă câteodată tiranie şi sluţire, atunci când nevoia de siguranţă, uniformitate şi puritate devine prea unilaterală.

Când totul este sigur, ne aflăm pe tărâmul ordinii. Suntem acolo când lucrurile se desfăşoară conform planului şi nu ne deranjează nimic nou. În domeniul ordinii, lucrurile se desfăşoară aşa cum a dorit Dumnezeu. Ne place să fim aici. Mediile familiare ne sunt prietenoase. Atunci când este ordine, suntem capabili să gândim lucrurile pe termen lung. Puse în ordine, lucrurile funcţionează, iar noi suntem stabili, calmi şi competenţi. Arareori părăsim locurile pe care le înţelegem — geografic sau conceptual — şi cu siguranţă nu ne este deloc pe plac când suntem constrânşi (sau întâmplarea ne face) să ne schimbăm locurile.

Te afli în ordine când ai un prieten loial, un aliat de nădejde. Când aceeaşi persoană te trădează, te vinde, te mişti din lumea diurnă a limpezimii şi luminii spre lumea subterană, întunecată, a haosului,

confuziei şi disperării. Acelaşi lucru se întâmplă când compania pentru care lucrezi începe să eşueze şi îţi este periclitat locul de muncă. Când eşti la zi cu taxele, te afli în ordine. Când îţi vine auditul pe cap, eşti în haos. Cei mai mulţi oameni ar prefera să fie jefuiţi decât să treacă printr-un audit. Până la căderea Turnurilor Gemene a fost ordine. După, a fost haos. Şi l-a simţit toată lumea. Până şi aerul a devenit un lucru nesigur. Ce anume s-a prăbuşit atunci? Întrebarea e greşit pusă. Ar trebui s-o formulăm aşa: ce anume a rămas în picioare? Asta a contat, de fapt.

Ordinea există atunci când gheaţa pe care patinezi este solidă. Dar când se rupe gheaţa şi aluneci în apă, atunci e haos. Ordinea este comitatul hobbiţilor lui Tolkien: un loc paşnic, productiv şi sigur, chiar şi pentru cei naivi. Haosul este regatul subteran al gnomilor, uzurpat de Smaug, şarpele ahtiat după comori. Haosul este fundul adânc al oceanului unde a călătorit Pinocchio ca să-l salveze pe tatăl său de monstrul marin, de balena-dragon ce scuipă flăcări. Călătoria în întuneric şi salvarea reprezintă provocarea cea mai dificilă pentru o marionetă care vrea să fie reală, care vrea să se elibereze de tentaţiile amăgirii, acţiunii pripite, victimizării, plăcerilor de moment şi subjugării totalitare; care vrea să-şi revendice locul ca Fiinţă autentică în lume.

Ordinea este stabilitatea mariajului tău. Se sprijină pe tradiţiile trecutului şi pe aşteptările tale — este înrădăcinată, adesea invizibil, în aceleaşi tradiţii. Haosul este stabilitatea care se năruie sub privirile tale atunci când descoperi infidelitatea partenerului tău. Haosul este experienţa dansului neancorat şi fără sprijin în spaţiu, imediat după prăbuşirea obiceiurilor şi tradiţiilor.

Ordinea este locul şi timpul în care axiomele adesea invizibile după care îţi conduci viaţa îţi organizează experienţa şi acţiunile, astfel încât ceea ce trebuie să se întâmple chiar se întâmplă. Haosul este locul nou şi timpul nou care apar când loveşte brusc tragedia, când răutatea îşi arată chipul paralizant, poate chiar în intimitatea propriului cămin. Când îţi faci un plan, oricând se poate întâmpla ceva neaşteptat sau nedorit, indiferent de familiaritatea circumstanţelor. Când se întâmplă aşa ceva, teritoriul se modifică. Nu vă lăsaţi induşi în eroare: spaţiul, spaţiul aparent, s-ar putea să fie acelaşi. Dar noi trăim şi în timp, nu doar în spaţiu. Prin urmare, chiar şi cele mai vechi şi familiare locuri deţin o capacitate de neşters de a ne surprinde. Să presupunem că vă

plimbați liniștiți cu mașina voastră, pe care o știți și o iubiți de ani. Dar timpul trece. Frânele pot ceda. Să presupunem că vă plimbați pe stradă, în corpul pe care v-ați bazat întotdeauna. O clipă de funcționare defectuoasă a inimii și totul se poate schimba. Și câinii bătrâni și prietenoși pot mușca. Prietenii vechi și de încredere ne pot totuși înșela. Ideile noi pot distruge certitudinile vechi și confortabile. Toate acestea sunt lucruri care contează. Sunt cât se poate de reale.

Cu ajutorul circuitelor sale simple și superrapide, conservate din cele mai vechi timpuri, când strămoșii noștri trăiau în copaci, iar șerpii atacau fulgerător, creierul nostru răspunde instantaneu la apariția haosului.[32] Răspunsul cvasiinstantaneu, profund instinctiv, al corpului este urmat de răspunsul emoțional, mai lent și mai complex, apărut mai târziu pe scara evoluției — și abia apoi vine gândirea, aflată la un nivel superior, care se poate întinde pe secunde, minute sau ani. Toată secvența de răspuns este, într-un anume sens, instinctuală — cu cât mai rapid răspunsul, cu atât mai aproape de instinctual.

HAOS ȘI ORDINE: PERSONALITATEA, FEMELA ȘI MASCULUL

Haosul și ordinea sunt două dintre elementele fundamentale ale experienței trăite — două dintre subdiviziunile de bază ale Ființei înseși. Dar nu sunt nici lucruri, nici obiecte, deci nu pot fi percepute ca atare. Lucrurile și obiectele fac parte din lumea obiectivă. Sunt inanimate, lipsite de spirit. Sunt moarte. Ceea ce nu putem spune și despre haos și ordine. Acestea sunt percepute, trăite și înțelese (atât cât pot fi totuși înțelese) ca niște personalități — un adevăr la fel de valabil și pentru oamenii moderni, și pentru strămoșii lor. Doar că modernii nu-și mai dau seama de asta.

Ordinea și haosul nu sunt înțelese mai întâi obiectiv (ca lucruri sau obiecte) și *apoi* personificate. Aceasta s-ar întâmpla în situația în care am percepe *mai întâi* realitatea obiectivă și abia *apoi* intenția și scopul implicite. Doar că, în ciuda ideilor noastre preconcepute, percepția nu funcționează așa. Percepția lucrurilor ca instrumente, de pildă, se

produce înainte sau simultan cu percepția lucrurilor ca obiecte. Înțelegem ce sunt lucrurile și, totodată, dacă nu chiar mai repede, înțelegem semnificația lor[33]. Percepția lucrurilor ca entități cu personalitate se produce înaintea perceperii lucrurilor ca simple lucruri. Acesta este un adevăr valabil cu atât mai mult în cazul acțiunilor celorlalți[34], ale celor în viață, însă noi percepem și lumea nevie „obiectivă" ca fiind animată, încărcată cu sens și intenție. Responsabil de acest fenomen este ceea ce psihologii numesc „detectorul hiperactiv al puterii de acțiune", detector ce există în noi[35]. Noi am evoluat, de-a lungul mileniilor, în circumstanțe predominant sociale. Ceea ce înseamnă că cele mai semnificative elemente ale mediului nostru de origine sunt personalitățile, nu lucrurile, obiectele sau situațiile.

Am evoluat și am învățat să percepem personalitățile din preajma noastră, care se manifestau într-o formă previzibilă și în configurații ierarhice tipice, indiferent de intenții și scopuri. Împărțirea dintre masculi și femele există, de exemplu, de un miliard de ani. O perioadă foarte mare de timp. Diviziunea vieții între cele două sexe a avut loc înainte de evoluția animalelor multicelulare. Apariția mamiferelor care își îngrijesc perioade îndelungate puii, a avut loc cu circa 200 de milioane de ani în urmă. De atunci există deci categoriile de „părinte" și „copil". Sunt anterioare apariției păsărilor. Anterioare creșterii florilor. Nu e un miliard de ani, dar este totuși o perioadă foarte lungă de timp. Suficient de lungă încât masculinul și femininul, părintele și copilul să funcționeze ca elemente vitale și fundamentale ale mediului la care ne-am adaptat. Aceasta înseamnă că pentru noi masculinul și femininul, părintele și copilul sunt niște categorii naturale adânc întipărite în structurile noastre perceptive, emoționale și motivaționale.

Creierul nostru este profund social. Viața, reproducerea și evoluția noastră au depins crucial de alte creaturi (de ceilalți oameni, în special). Aceste alte creaturi au reprezentat la propriu habitatul nostru — mediul nostru natural. Din perspectivă darwinistă, natura — realitatea însăși, mediul însuși — este *agentul selecției*. Nu există definiție mai fundamentală de-atât pentru mediu. Mediul nu este materie inertă. Realitatea însăși este alcătuită din lucrurile cu care am luptat în cursa pentru supraviețuire și reproducere. Și mare parte dintre lucrurile acestea sunt celelalte ființe, opiniile lor despre noi și comunitățile lor. Aceasta este realitatea.

De-a lungul mileniilor, pe măsură ce a crescut capacitatea cerebrală şi am dezvoltat o curiozitate suplimentară, am devenit tot mai conştienţi şi mai curioşi de natura lumii — aceea pe care am ajuns să o conceptualizăm în cele din urmă ca pe o „lume obiectivă" —, dincolo de personalităţile familiei şi grupului. Iar „afară" nu înseamnă doar teritoriu fizic neexplorat. *Afară* înseamnă şi ceva ce nu înţelegem încă în prezent — iar a înţelege înseamnă *a te adapta la mediu*, şi nu doar *a ţi-l reprezenta în mod obiectiv*. Dar creierele noastre se concentrează de mult asupra altor oameni, astfel încât se pare că am făcut cunoştinţă cu lumea necunoscută, haotică şi nonumană cu ajutorul categoriilor înnăscute ale creierului nostru social[36]. Dar până şi această afirmaţie este incorectă: când am început să percepem lumea necunoscută, haotică, nonanimală, am folosit categorii ce au evoluat în scopul reprezentării *lumii sociale animale pre-umane*. Minţile noastre sunt mult mai vechi decât omenirea. Categoriile noastre sunt mult mai vechi decât speciile noastre. Categoria cea mai de bază — la fel de veche, într-un sens, ca actul sexual în sine — pare a fi cea a sexului: masculin şi feminin. Când am adoptat această cunoaştere primordială a opoziţiei creative şi structurate, am început să interpretăm totul prin lentila ei[37].

Ordinea — domeniul cunoscutului — este simbolizată de masculin (aşa cum ilustrează elementul *yang* din simbolul taoist yin-yang menţionat mai sus). Poate din cauză că structura ierarhică primară a societăţii umane este masculină, la fel ca la majoritatea animalelor, inclusiv la cimpanzei, rudele noastre cele mai apropiate din punct de vedere genetic şi, probabil, comportamental. Bărbaţii sunt, şi au fost de-a lungul istoriei, făuritori ai satelor şi oraşelor, ingineri, zidari, constructori, tăietori de lemne şi manipulatori ai maşinăriilor grele[38]. Ordinea este Dumnezeu-Tatăl, eternul Judecător, arhivarul şi distribuitorul de pedepse şi recompense. Ordinea este armata poliţiştilor şi ostaşilor pe timp de pace. Este cultura politică, mediul corporatist şi sistemul. Sunt acei „ei" din „ştii ce părere au ei". Ordinea reprezintă cărţile de credit, sălile de clasă, cozile de la casele supermarketurilor, vorbitul pe rând, semafoarele şi drumul zilnic al navetiştilor. Împinsă prea departe, în dezechilibru, ordinea se poate manifesta distructiv şi groaznic. Ia forma migraţiilor forţate, a lagărelor de concentrare şi a marşului militar uniform, distrugător de suflete.

Haosul — necunoscutul — este asociat simbolic cu femininul. Parţial din cauză că toate lucrurile cunoscute au ieşit, cândva, din necunoscut, aşa cum toate fiinţele pe care le întâlnim sunt născute dintr-o mamă. Haosul este *muma*, originea, sursa, mama; este *materia* — substanţa din care sunt făcute toate lucrurile. Dar este şi *ceea ce contează* sau *ceea ce se întâmplă* — însăşi substanţa gândirii şi comunicării. În aspectul său pozitiv, haosul este însăşi posibilitatea, sursa ideilor, tărâmul misterios al gestaţiei şi naşterii. Ca forţă negativă, este întunericul de nepătruns al unei peşteri sau accidentul de la marginea drumului. Este ursoaica Grizzly, toată numai dragoste pentru puii ei, care te etichetează drept posibil prădător şi te sfâşie în bucăţi.

Haosul, eternul feminin, este şi forţa zdrobitoare a selecţiei sexuale. Femeile sunt mame pretenţioase (spre deosebire de femelele cimpanzeu, cele mai apropiate rude dintre animale[39]). Cei mai mulţi dintre bărbaţi nu întrunesc standardele femeilor. Acesta este motivul pentru care femeile care folosesc o platformă online de întâlniri consideră că 85% dintre utilizatorii masculini prezintă o atractivitate sub-medie[40]. Din acest motiv avem cu toţii de două ori mai multe femei decât bărbaţi printre strămoşi (imaginaţi-vă că toate femeile care au trăit vreodată au avut, în medie, un copil şi că jumătate dintre bărbaţii care au trăit vreodată au avut doi copii, în timp ce cealaltă jumătate nu au avut deloc urmaşi)[41]. Femeia, în ipostază de Natură, se uită la jumătate dintre toţi bărbaţii şi spune „Nu!". Pentru bărbat, aceasta este o întâlnire directă cu haosul şi se produce cu o forţă devastatoare de fiecare dată când bărbatului îi este refuzată o propunere de întâlnire. Selectivitatea femeilor este motivul pentru care suntem foarte diferiţi de strămoşii pe care îi avem în comun cu cimpanzeii, în vreme ce aceştia din urmă seamănă încă destul de mult cu strămoşii noştri. Mai mult decât oricare altă forţă, înclinaţia femeilor de-a spune „nu" a modelat evoluţia noastră către creaturile creative, productive, verticale şi cu un creier mare (competitiv, agresiv, dominant) care suntem astăzi[42]. Natura în ipostază de Femeie spune: „Ei bine, băiete, eşti suficient de bun ca să-mi fii prieten, dar, din ce am aflat stând cu tine, mi se pare că materialul tău genetic nu este menit propagării şi perpetuării speciei".

Cele mai profunde simboluri religioase îşi extrag mare parte din forţa lor din această subdiviziune conceptuală de bază, fundamental bipartizană. Steaua lui David, de pildă, este compusă din triunghiul cu vârful

în jos al feminităţii şi din triunghiul cu vârful în sus al masculinităţii*. La fel se întâmplă cu *yoni* şi *lingam* din hinduism (care apar acoperite de şerpi, străvechii noştri adversari şi provocatori: Shiva Linga este înfăţişat cu nişte zeităţi-şerpi, numite Nagas). Vechii egipteni îi reprezentau pe Osiris, zeul statului, şi pe Isis, zeiţa htoniană, ca două cobre îngemănate, cu cozile împletite între ele. Acelaşi simbol era folosit în China pentru înfăţişarea lui Fuxi şi Nuwa, creatorii omenirii şi ai scrierii. În creştinism, reprezentările sunt mai puţin abstracte, sunt mai personalizate, iar imaginile familiare în Vest ale Fecioarei Maria cu Pruncul Isus sau ipostaza ei din *Pietá* exprimă unitatea duală feminin/masculin, la fel ca insistenţa tradiţională asupra androginiei lui Cristos[43].

În fine, să mai spunem şi că, la nivel morfologic, însăşi structura creierului pare să reflecte această dualitate. Pentru mine, cele două emisfere cerebrale sugerează realitatea fundamentală, dincolo-de-metaforic, a dualităţii simbolice feminin/masculin, din moment ce creierul este adaptat prin definiţie realităţii (mă refer la realitatea concepută în această manieră cvasidarwistă). Elkhonon Goldberg, elevul marelui neuropsiholog rus Alexander Luria, a propus destul de lucid şi direct ideea conform căreia structura cortexului bazată pe cele două emisfere reflectă diviziunea fundamentală dintre noutate (necunoscutul sau haosul) şi rutină (cunoscutul sau ordinea)[44]. În explicarea teoriei sale, Goldberg nu face trimiteri la simbolurile ce reprezintă structura lumii, dar aceasta e cu atât mai bine: o idee este cu atât mai credibilă cu cât apare ca o consecinţă a investigaţiilor din diferite domenii[45].

Noi ştim deja aceste lucruri, dar nu ştim că le ştim. Însă înţelegem de îndată când le auzim explicate astfel. Toată lumea înţelege ideile de ordine şi haos, suprapământean şi subpământean, când sunt explicate

* Este foarte important să remarcăm că cele cinci părţi care compun *taijitu* (la care ne-am referit în Capitolul 1 şi care este sursa simbolului mai simplu yin-yang) exprimă originile cosmosului ca izvorâre din nediferenţierea absolută, urmată de divizarea în yin şi yang (haos/ordine, feminin/masculin), iar apoi în cele cinci elemente (lemn, foc, pământ, metal şi apă) şi în fine în „cele zece mii de lucruri". Steaua lui David (haos/ordine, feminin/masculin) deschide calea în aceeaşi manieră celor patru elemente de bază: foc, aer, apă şi pământ (din care sunt construite toate celelalte lucruri). Şi hinduşii folosesc o hexagramă similară. Triunghiul cu vârful în jos o simbolizează pe Shakti, femininul; triunghiul cu vârful în sus îl simbolizează pe Shiva, masculinul. În sanscrită, cele două componente sunt cunoscute ca *om* şi *hrim*. Acestea sunt tot atâtea exemple remarcabile de paralelisme conceptuale.

în aceşti termeni. Simţim cu toţii haosul care pândeşte dedesubtul lucrurilor familiare. De aceea înţelegem poveştile stranii şi suprarealiste ca *Pinocchio, Frumoasa adormită, Regele Leu, Mica Sirenă, Frumoasa şi Bestia*, cu peisajele lor eterne, ce amestecă cunoscutul şi necunoscutul, pământeanul şi subpământeanul. Am fost cu toţii, de multe ori, în ambele locuri: uneori din întâmplare, alteori din proprie iniţiativă.

Multe lucruri încep să se aşeze când începi să înţelegi conştient lumea în acest fel. Cunoaşterea oferită de corp şi de suflet se aliniază cu cunoaşterea venită din intelect. Mai mult: acest tip de cunoaştere este deopotrivă prohibitivă şi descriptivă. Este un *ce* care te ajută să ştii *cum*. Un tip de *este* din care poate fi extras un *trebuie*. Juxtapunerea taoistă a lui yin şi yang, de pildă, nu doar că portretizează haosul şi ordinea ca elemente fundamentale ale Fiinţei, dar şi explică în ce fel să acţionăm. Calea, drumul vieţii în viziunea taoistă, este reprezentată de (sau există prin) graniţa dintre şerpii îngemănaţi. Calea este drumul corect al Fiinţei. Este ceea ce spunea Cristos în Ioan 14:6: *Eu sunt Calea, Adevărul şi Viaţa*. Găsim aceeaşi idee exprimată în Matei 7:14: „Şi strâmtă este poarta şi îngustă este calea care duce la viaţă şi puţini sunt care o află".

Noi suntem nişte locuitori eterni ai ordinii, înconjuraţi de haos. Noi suntem ocupanţii eterni ai teritoriilor cunoscute, înconjuraţi fiind de necunoscut. Noi ne angajăm într-un demers cu sens deplin atunci când mediem corespunzător între ele. Suntem adaptaţi, în cel mai profund sens darwinist, nu faţă de lumea obiectelor, ci faţă de metarealităţile ordinii şi haosului, yang şi yin. Haosul şi ordinea compun mediul etern şi transcendent al viului.

A fi echilibrat înseamnă a acoperi această dualitate fundamentală: un picior bine înfipt în ordine şi siguranţă şi unul înfipt în haos, potenţial, creştere şi aventură. Când viaţa se dovedeşte dintr-odată a fi intensă, fascinantă şi plină de sens; când eşti atât de absorbit de ceva că nu mai percepi trecerea timpului — atunci te plasezi exact pe graniţa dintre ordine şi haos.

Sensul subiectiv pe care îl găsim acolo este reacţia fiinţei noastre celei mai profunde, este sinele nostru instinctiv, cu rădăcini în neurologie şi evoluţie, garantul stabilităţii, dar şi al expansiunii zonei de habitat, al teritoriului productiv, al spaţiului personal, social şi natural. Este, în toate sensurile, locul potrivit. Eşti acolo când — şi unde — contează.

Aceasta ne spune şi muzica, atunci când o ascultăm — şi poate chiar mai mult când o dansăm —, ale cărei straturi previzibile şi imprevizibile de armonie trezesc la viață sensul din adâncimile Ființei.

Haosul şi ordinea sunt elemente fundamentale întrucât orice situație trăită (ba chiar orice situație imaginabilă) este compusă din ambele. Indiferent unde ne aflăm, există lucruri pe care le putem identifica, folosi şi anticipa, dar şi lucruri pe care nici nu le cunoaştem, nici nu le înțelegem. Indiferent că suntem nomazi din deşertul Kalahari sau bancheri de pe Wall Street, unele lucruri se află sub controlul nostru, altele nu. De aceea şi nomadul, şi bancherul înţeleg aceleaşi poveşti şi găsesc alinare în aceleaşi adevăruri eterne. Realitatea fundamentală a haosului şi a ordinii este aplicabilă oricărui organism viu, nu doar nouă. Creaturile vii există întotdeauna în medii pe care le pot controla, înconjurate de lucruri şi situaţii care le fac vulnerabile.

Ordinea nu este de-ajuns. Nu este suficient să fii stabil, sigur şi neschimbător, întrucât există întotdeauna lucruri vitale şi importante de învățat. Totuşi, haosul poate fi uneori prea mult. Nu tolerăm perioadele prea îndelungate în care învățarea vine împreună cu situaţiile copleşitoare, la care nu ne putem ajusta. De aceea trebuie aşezat un picior în ceea ce deja am asimilat şi înțeles, iar celălalt, în ceea ce trăim şi explorăm în prezent. Aşa ne plasăm într-un loc sigur, în care putem controla teroarea existenței, dar în care rămânem alerţi şi angajați. Un loc în care există lucruri noi de învățat şi o cale de a fi mai buni. Un loc în care putem găsi un sens.

GRĂDINA PARADISULUI

Să ne amintim ce discutam mai devreme, anume că poveştile Genezei sunt un amalgam de mai multe surse. După povestea mai nouă, cea „sacerdotală" (Facerea 1) şi care istoriseşte ivirea ordinii din haos, apare a doua poveste, varianta „iahvistă", mai veche, care începe practic cu Facerea 2. Povestea iahvistă, care foloseşte numele lui YHWH sau Iahve pentru a-L numi pe Dumnezeu, conține povestea lui Adam şi a Evei, împreună cu o explicaţie mult mai amplă a evenimentelor din ziua a şasea, care în povestea anterioară, „sacerdotală", erau doar sugerate.

Continuitatea poveştilor pare a fi rezultatul editării atente a persoanei sau a grupului de persoane cunoscute în lumea experţilor Bibliei drept „Redactorul", cel care ţese poveştile împreună. Acest lucru s-ar putea să se fi petrecut în perioada în care două populaţii cu tradiţii distincte s-au reunit, dintr-un motiv sau altul, iar dezacordul implicat de contopirea poveştilor a devenit tot mai deranjant pentru cineva conştient, curajos şi obsedat de coerenţă.

Conform poveştii „iahviste" a creaţiei, Dumnezeu a creat mai întâi un spaţiu limitat, cunoscut ca Eden (care în aramaică, limba pe care se crede că o vorbea Isus, înseamnă „loc bine irigat") sau Paradis (*pairidaeza* însemnând în vechea iraniană loc sau grădină bine împrejmuită şi protejată). Dumnezeu l-a lăsat pe Adam să trăiască acolo, împreună cu tot felul de pomi fructiferi, dintre care doi erau mai însemnaţi. Unul era Copacul Vieţii; celălalt era Copacul Cunoaşterii Binelui şi Răului. Dumnezeu i-a spus lui Adam că poate să mănânce cât pofteşte din fructele copacilor, dar să nu se atingă de cel al cunoaşterii binelui şi răului. Apoi i-a creat o parteneră, pe Eva*.

La începutul locuirii lor în Paradis, Adam şi Eva nu par să aibă cine ştie ce conştiinţă morală, la fel cum cu siguranţă nu sunt nici foarte conştienţi de sine. Povestea insistă că părinţii originari erau goi, dar nu cunoşteau ruşinea. O asemenea exprimare implică în primul rând faptul că e natural şi normal ca oamenilor să le fie ruşine cu goliciunea lor (altfel de ce s-ar pomeni ceva despre absenţa ruşinii) şi în al doilea rând faptul că ceva nu era tocmai în regulă cu primii noştri părinţi. Deşi există şi excepţii, singurii oameni ce nu s-ar ruşina azi dacă ar apărea brusc dezbrăcaţi în public — în afara exhibiţioniştilor — sunt copiii mai mici de trei ani. Mai mult, un coşmar frecvent întâlnit la oameni implică expunerea bruscă în public fără haine, pe o scenă, în faţa unei audienţe aglomerate.

În al treilea verset al Facerii apare un şarpe — la început, pare-se, avea şi picioare. Numai Dumnezeu ştie de ce a permis — sau a plasat — o asemenea creatură în grădină. M-am întrebat multă vreme care e sensul

---

* Sau, în alte variante, a divizat individul androgin originar în două părţi, una masculină şi alta feminină. Potrivit acestei logici narative, Cristos, „cel de-al doilea Adam", este tot Omul originar, anterior diviziunii sexuale. Sensul simbolic al acestui detaliu ar trebui să le fie clar celor care au urmărit argumentaţia până acum.

acestei răsturnări de situație. Parțial pare să fie o reflecție a dihotomiei ordine/haos care caracterizează întreaga experiență, Paradisul reprezentând ordinea locuibilă, iar șarpele jucând rolul haosului. Șarpele din Paradis semnifică același lucru ca punctul negru din partea yin a simbolului taoist yin/yang, simbol al totalității — posibilitatea ca necunoscutul și revoluția să se manifeste brusc acolo unde totul pare calm.

Se pare că nu este posibil, nici măcar pentru Dumnezeu, să faci un spațiu complet protejat de exterior — cel puțin nu în lumea reală, cu toate limitările sale necesare și înconjurată de transcendent. Exteriorul, haosul, se strecoară mereu înăuntru, deoarece nimic nu poate fi delimitat complet de restul realității. Iată că și spațiul sigur prin definiție poate găzdui un șarpe. Au existat — mereu — șerpi reptilieni autentici în iarba și în copacii paradisului nostru african originar[46]. Și în situația în care toți șerpii ar fi fost stârpiți (de vreun Sfânt Gheorghe primordial, într-un scenariu improbabil), aceștia tot ar fi fost prezenți sub forma rivalilor noștri umani primordiali (mă refer la situațiile în care aceștia ne apăreau ca dușmani din perspectiva noastră limitată, intragrupală, bazată pe relații de rudenie). În definitiv, strămoșii noștri nu au dus lipsă de conflicte și războaie, tribale sau de altă natură[47].

Dar nu am fi în siguranță nici dacă am învinge toți șerpii care ne asediază din exterior, reptilieni și umani deopotrivă. Cum nici în prezent nu suntem în totală siguranță. Noi am văzut inamicul, iar inamicul este în noi. Șarpele locuiește în toate sufletele. Așa se explică, din câte îmi dau eu seama, ciudata insistență a creștinismului, exprimată foarte limpede de către John Milton, că șarpele din grădina Paradisului ar fi Satana, însuși Spiritul Răului. Cu greu poate fi subliniată îndeajuns importanța acestei identificări simbolice, de o genialitate năucitoare. Astfel de exerciții de imaginație întinse pe milenii au ajutat la dezvoltarea conceptelor morale abstracte, cu toate implicațiile lor. Ideea de Rău și Bine și toată scenografia sa metaforică, de basm, au fost alimentate de surse care ne depășesc puterea de înțelegere. *Cel mai dăunător șarpe dintre toți este eterna înclinație umană către rău.* Șerpii cei mai răi sunt de natură *psihologică, spirituală, personală, internă.* Iar pe aceștia nu-i ține afară niciun zid, oricât de înalt. Aceștia apar imediat înapoi, chiar și în fortărețele cu zidurile cele mai groase, menite să țină tot răul afară. Așa cum a spus în repetate rânduri marele scriitor

rus Alexandr Soljeniţîn, linia care desparte binele de rău trece prin inima fiecărei fiinţe umane[48].

Nu există nicio cale de a izola o secţiune a realităţii pentru a o transforma într-un loc veşnic sigur şi previzibil. Indiferent de grija noastră, parte din lucrurile excluse vor reveni mereu înapoi, înăuntrul nostru. Metaforic vorbind, un şarpe poate să se ivească în orice clipă. Nici cel mai protector dintre părinţi nu-şi poate proteja pe deplin copiii, nici măcar dacă îi închide în subsol, departe de droguri, alcool şi pornografia de pe internet. În cazurile cele mai extreme, părintele prea grijuliu şi prea îngrijorat nu va face decât să devină el însuşi o problemă. Acesta este marele coşmar freudian oedipian[49]. *În loc să le protejezi, este mult mai bine să ajuţi Fiinţele care-ţi sunt în grijă să ajungă autonome.*

Dar chiar şi dacă ar fi posibil să elimini permanent orice ameninţare — orice pericol (şi, prin urmare, orice provocare) —, aceasta ar însemna să faci loc unui alt pericol: acela al infantilizării umane permanente şi al inutilităţii absolute. Cum ar putea natura umană să-şi atingă întregul potenţial fără provocare şi pericole? Cât de plictisitori şi demni de milă am ajunge dacă nu am mai avea niciun motiv să fim alerţi? Poate că Dumnezeu a crezut că noua Sa creaţie va fi în stare să facă faţă şarpelui, considerând că prezenţa acestuia este cel mai mic dintre două rele.

Întrebare pentru părinţi: vreţi să creşteţi nişte copii în siguranţă sau vreţi să aveţi nişte copii puternici?

Oricare ar fi răspunsul, în grădină există un şarpe, iar acesta este, conform poveştii biblice, o bestie „alunecoasă“ (este dificil de văzut, evanescent, viclean, clevetitor şi pus pe amăgit). Nu ne miră când aflăm că şi-a pus în cap să-i întindă o capcană Evei. De ce Eva, şi nu Adam? Poate a fost doar întâmplarea. Statistic vorbind, şansele au fost de cincizeci-cincizeci, adică destul de mari. Dar ştim deja că poveştile vechi nu au nimic întâmplător în ele. Orice accident — orice detaliu care nu serveşte subiectului — a dispărut de mult din relatări. Cum spunea dramaturgul rus Anton Cehov: „Dacă în actul unu apare o puşcă în scenă, în actul doi va trebui să tragă cineva cu ea. Altfel nu are ce să caute pe scenă.“[50] Poate că Eva primordială avea mai multe motive să fie atentă la şerpi decât Adam. Poate că aceştia reprezentau un pericol pentru copiii ei crescuţi în copaci. Poate acesta este şi motivul pentru care fiicele Evei sunt azi mai protectoare, mai conştiente

de sine, mai temătoare şi mai agitate (îndeosebi în cele mai egalitare societăţi umane moderne[51]). Oricum, şarpele i-a spus Evei că poate să mănânce din fructul interzis fără să se teamă că va muri. În schimb, acest lucru îi va deschide ochii. Va deveni asemenea lui Dumnezeu, va cunoaşte binele şi răul. Desigur că şarpele nu-i spune că va fi asemenea lui Dumnezeu doar în această privinţă. E, totuşi, un şarpe. Fiind om şi dorind să ştie mai multe, Eva decide să muşte din fruct. Paf! Se trezeşte: pentru prima dată, ştie ce e bine şi ce e rău, dar este şi conştientă de sine.

Mai departe, nicio femeie lucidă şi cu cuget moral nu va tolera lângă ea un bărbat adormit. Eva împarte imediat fructul cu Adam. Aceasta îl face şi pe *el* conştient de sine. S-au schimbat puţine lucruri de atunci. Femeile îi fac pe bărbaţi conştienţi de sine încă de la începutul timpului. În primul rând prin respingere — dar şi făcându-i să le fie ruşine, atunci când bărbaţii nu-şi asumă din responsabilităţi. E normal să fie aşa, din moment ce femeile suportă povara cea mai mare, cea a reproducerii. E greu de imaginat un alt scenariu. Capacitatea femeilor de a-i face pe bărbaţi să se simtă ruşinaţi şi de a-i face să fie conştienţi de sine este încă o forţă esenţială a naturii.

Poate că vă întrebaţi: ce legătură au şerpii cu această perspectivă? Păi, în primul rând, este important să poţi să-i *vezi*, din moment ce te-ar putea ataca (cu atât mai mult dacă eşti mic şi trăieşti în copaci, ca înaintaşii noştri arboricoli). Lynn Isbell, profesoară de antropologie şi comportament animal la University of California, sugerează că vederea uimitor de precisă, aproape unică, a oamenilor, este rezultatul adaptării forţate, de acum câteva zeci de milioane de ani, la necesitatea identificării şi evitării pericolului groaznic al şerpilor, care au evoluat împreună cu strămoşii noştri.[52] Poate că acesta este unul dintre motivele pentru care şarpele apare în grădina Paradisului în rolul creaturii care ne poate oferi vederea lui Dumnezeu (un rol suplimentar celui de duşman primordial şi etern al omenirii). Poate că acesta este unul dintre motivele pentru care Sf. Maria, arhetipul etern al mamei — o Evă îmbunătăţită —, apare atât de des în iconografia medievală şi în Renaştere ţinându-l ridicat pe pruncul Isus, cât mai departe de reptilele prădătoare, pe care le calcă hotărâtă cu talpa pantofului[53]. Dar mai e ceva. Şarpele oferă fructe, iar aceste fructe sunt, şi ele, asociate cu o transformare a vederii, în ideea în care aptitudinea noastră de a

vedea culorile este o formă de adaptare în scopul identificării rapide a fructelor coapte şi bune de mâncat din pomi[54].

Părinţii noştri primordiali au aplecat urechea la şoaptele şarpelui. Au mâncat fructele. Li s-au deschis ochii. S-au trezit. Poate vă gândiţi că asta e de bine, aşa cum s-a gândit şi Eva iniţial. Totuşi, uneori jumătate de cadou e mai rău decât să nu primeşti nimic. Adam şi Eva s-au trezit, cum li s-a promis, însă doar pentru a descoperi nişte lucruri teribile. În primul rând, au descoperit că erau goi.

MAIMUȚA GOALĂ

Fiul meu a început să-şi dea seama că e gol înainte de-a împlini trei ani. Voia să se îmbrace. Închidea ferm uşa când intra la baie. Nu apărea dezbrăcat în public. Nu văd cum ar fi putut fi o influenţă a educaţiei. A fost propria lui descoperire, propria conştientizare, propria decizie. Mie mi s-a părut ceva înnăscut.

Ce înseamnă să te ştii gol — sau, poate chiar mai rău, să vezi că nu doar tu, dar şi partenerul sunteţi dezbrăcaţi? Înseamnă tot felul de lucruri extraordinare — exprimate mai degrabă în registrul grotescului, ca de pildă în pictura renascentistului Hans Baldung Grien, a cărui lucrare a inspirat ilustraţia cu care debutează capitolul de faţă. Gol înseamnă vulnerabil şi uşor de vătămat. Gol înseamnă că frumuseţea ta şi sănătatea ta pot fi evaluate de oricine. Gol înseamnă neprotejat şi neînarmat în jungla naturii şi a oamenilor. De asta s-au ruşinat Adam şi Eva imediat ce au deschis ochii. Puteau să vadă — şi s-au văzut mai întâi pe ei. Şi-au văzut defectele. Vulnerabilitatea le-a fost expusă. Spre deosebire de alte mamifere, ale căror abdomene delicate sunt protejate de armura spatelui arcuit, ei erau creaturi verticale şi arătau lumii cele mai vulnerabile părţi ale corpului lor. Şi ce e mai rău abia acum urmează. Adam şi Eva şi-au făcut imediat acoperăminte din frunze de smochin, pentru a-şi ocroti corpurile fragile — şi pentru a-şi proteja orgoliul. După care au fugit şi s-au ascuns. Acum înţelegeau că erau prea vulnerabili pentru a sta în faţa Domnului.

Dacă nu reuşiţi să vă identificaţi cu acest sentiment, înseamnă că refuzaţi să gândiţi. Frumuseţea face urâtul să se ruşineze. Forţa face

slăbiciunea să se ruşineze. Moartea îi face pe cei vii să se ruşineze — iar Idealul ne face pe toţi să ne simţim ruşinaţi. Aşa că ne temem de el şi îi purtăm pică — ba chiar îl urâm (temă care este imediat invocată în Facere prin povestea lui Cain şi Abel). Ce putem face? Să abandonăm toate idealurile de frumuseţe, sănătate, sclipire şi forţă? Nu e o soluţie bună. Asta doar ar confirma că suntem permanent ruşinaţi — şi că o merităm. Eu nu doresc ca femeile care ne fascinează prin simpla lor prezenţă să dispară, astfel încât ceilalţi să se simtă mai puţin conştienţi de defectele lor. Cum nu aş vrea nici să dispară un intelect ca al lui John von Neumann, doar pentru că nivelul meu în matematică nu îl depăşeşte pe cel al unui elev de gimnaziu! Neumann a redefinit numerele până să împlinească nouăsprezece ani[55]. Numerele! Slavă Domnului că l-am avut pe John von Neumann! Să-i mulţumim Domnului pentru Grace Kelly, Anita Ekberg şi Monica Bellucci! Eu mă declar bucuros să mă simt nedemn în prezenţa unor oameni ca aceştia. Este preţul pe care-l plătim cu toţii pentru năzuinţe, împliniri şi ambiţii. Deci nu ne miră nici că Adam şi Eva s-au acoperit.

Următoarea parte a poveştii este aproape grotescă, după părerea mea, deşi nu mai puţin tragică şi îngrozitoare. Seara, când grădina Paradisului se răcoreşte, Dumnezeu iese să-şi facă plimbarea de zi cu zi. Dar Adam lipseşte. Obişnuit să fie însoţit de acesta în plimbările sale, Dumnezeu e nedumerit. „Adam, strigă El, uitând parcă faptul că poate să vadă prin boscheţi, unde eşti?" Adam îşi face imediat apariţia, dar neinspirat: mai întâi ca un nevrotic, apoi ca un trădător. Creatorul universului îl cheamă, iar Adam răspunde: „Te-am auzit, Doamne. Dar eram gol şi m-am ascuns". Ce înseamnă asta? Înseamnă că oamenii, tulburaţi de vulnerabilitatea lor, sunt mereu temători să spună adevărul, să medieze între haos şi ordine şi să-şi exprime destinul. Se tem, cu alte cuvinte, să vorbească cu Dumnezeu. Nu e ceva lăudabil, dar este de înţeles. Dumnezeu este un tată care judecă. Standardele sale sunt foarte înalte. E greu de mulţumit.

Dumnezeu îi răspunde: „Cine ţi-a spus că eşti gol? Ai mâncat din ceva ce îţi era interzis?" Iar Adam, în nimicnicia lui, o arată cu degetul pe Eva, dragostea lui, partenera lui, sufletul său pereche, pe care o părăşte. După care dă vina pe Dumnezeu. Adam spune: „Femeia pe care mi-ai dat-o mi-a adus să mănânc (iar eu am mâncat)." Cât de jalnic — şi de adevărat. Prima femeie l-a făcut pe primul bărbat să fie conştient de

sine (să se ruşineze) şi să aibă resentimente. Apoi primul bărbat a dat vina pe prima femeie. După care primul bărbat a dat vina şi pe Dumnezeu. Exact aşa cum s-au simţit de-a lungul istoriei toţi bărbaţii respinşi. Mai întâi, aflat faţă în faţă cu obiectul potenţial al iubirii sale, dacă ea îi denigrează potenţialul reproductiv, bărbatul se va simţi mărunt. Apoi îl blestemă pe Dumnezeu pentru că a făcut-o atât de crudă pe ea şi atât de inutil pe el (dacă o fi având vreun sens existenţa lui), dar şi pentru că Fiinţa lui este atât de imperfectă. Apoi are gânduri de răzbunare. Cât de jalnic (şi cât de firesc, totuşi)! Măcar femeia a putut da vina pe şarpe, cel care mai târziu s-a dovedit a fi Satana însuşi (oricât de neverosimil pare). Pe Eva o putem înţelege şi putem empatiza cu ea. A fost trasă pe sfoară de un maestru. Dar Adam? Lui nu i-a tras nimeni cuvintele cu cleştele din gură.

Din păcate, partea proastă a lucrurilor nu se încheie aici — nici pentru Om, nici pentru Fiară. Mai întâi, Dumnezeu îl blestemă pe şarpe să-şi piardă picioarele şi să se târască veşnic pe faţa pământului, mereu în pericol de a fi strivit de oamenii furioşi. În al doilea rând, o anunţă pe femeie că de-acum va trebui să nască în mari chinuri şi că va fi atrasă de un bărbat nedemn, uneori ranchiunos, care-i va impune pentru totdeauna destinul biologic. Ce să însemne asta? Poate că pur şi simplu Dumnezeu este un tiran patriarhal, aşa cum insistă interpretările colorate politic. Eu cred că este doar o pură descriere a unei realităţi. Şi nimic mai mult. Iată de ce: pe măsură ce fiinţele umane au evoluat, creierul care a înlesnit conştiinţa de sine s-a dezvoltat vertiginos. Aşa a început o cursă a înarmării evoluţioniste între capul copiilor şi pelvisul femeii[56]. Aceasta şi-a lărgit cu graţie şoldurile, aproape până în punctul în care alergatul a devenit imposibil. Bebeluşul, pe de altă parte, şi-a permis să vină pe lume cu aproape un an mai devreme, în comparaţie cu alte mamifere de dimensiunea lui, dezvoltând un cap extrem de maleabil[57]. O ajustare dureroasă pentru amândoi, atunci ca şi acum. În primul an de viaţă, pruncul neajutorat este aproape complet dependent de mamă. Capacitatea de programare a creierului său înseamnă că el va trebui educat până la optsprezece ani (sau treizeci) înainte de a fi împins afară din cuib. Ca să nu mai vorbim despre durerile facerii şi riscul de moarte la naştere, atât pentru mamă, cât şi pentru făt. Toate acestea înseamnă că femeile plătesc un preţ ridicat pentru sarcină şi creşterea copiilor, cel puţin în stadiile timpurii, şi că una

dintre consecințele inevitabile este dependența sporită față de bunăvoința problematică a bărbaților, care nu prea sunt de încredere.

După ce îi spune Evei, acum conștientă, ce va urma, Dumnezeu se întoarce către Adam — care nu va scăpa, nici el, prea ușor, dimpreună cu toți descendenții lui masculini. Lui îi spune ceva de genul: „Bărbate, ai ascultat de femeie și acum ai ochii deschiși. Vederea ta dumnezeiască, adusă de șarpe, de fruct și de femeie, îți permite să vezi până departe, chiar și în viitor. Dar cei ce văd în viitor pot vedea întotdeauna necazurile care vor veni, fiind obligați să se protejeze de toate întâmplările neprevăzute. Ca să poți face asta, trebuie să sacrifici mereu prezentul în favoarea viitorului. Să renunți la plăcere de dragul siguranței. Pe scurt: să muncești. Și va fi dificil. Sper că-ți plac țepii și ciulinii, deoarece vei crește mulți de aici înainte."

Apoi Dumnezeu îi alungă pe primul bărbat și pe prima femeie din Paradis, din lumea inocenței, din lumea animală inconștientă și îi trimite în oroarea istoriei înseși. Apoi pune niște heruvimi cu săbii de foc să stea de pază la poarta Raiului, pentru a-i împiedica pe oameni să mănânce din Copacul Vieții. Aceasta pare pur și simplu o răutate. De ce nu i-a făcut pe loc nemuritori pe bieții oameni? Cu atât mai mult cu cât acesta era planul în viitorul îndepărtat, așa cum spune mai departe povestea. Dar cine ar îndrăzni să pună la îndoială acțiunile Domnului?

Poate că Raiul este un loc pe care trebuie să-l construiești, iar nemurirea ceva ce trebuie câștigat.

Și revenim la dilema noastră inițială: cum de poate un om să ia o rețetă de medicamente pentru câine și să i-o administreze corect, dar nu poate să facă același lucru pentru sine? Răspunsul se găsește într-unul din textele fondatoare ale omenirii. De ce ar trebui să te îngrijești de cineva atât de gol, de urât, de rușinat, de înspăimântat, de inutil, de laș, de resentimentar, de acuzator și defensiv cum este urmașul lui Adam? Chiar dacă acel cineva, acea ființă, ești tu însuți. Și prin această punere a problemei nu încerc nicidecum să exclud femeile din această discuție.

Toate argumentele discutate mai sus privind această viziune asupra omenirii sunt aplicabile și celorlalți, nu doar propriilor persoane. Sunt generalizări pe marginea naturii umane; și nu sunt specifice doar unor oameni, ci tuturor. Dar despre propria persoană știm mult mai multe. Avem răutățile noastre, pe care ni le știu și ceilalți. Dar numai eu pot ști cât se întinde spectrul transgresărilor, lipsurilor și inadecvărilor mele

secrete. Nimeni nu cunoaşte mai bine ca mine toate defectele corpului şi minţii mele. Nimeni nu are mai multe motive să mă urască, să mă considere jalnic — şi ce uşor e să te pedepseşti pentru greşelile tale, interzicându-ţi ceva care ar putea să-ţi facă bine. Evident că un câine inofensiv, inocent şi fără conştiinţă de sine merită mai multe.

Dacă încă nu v-aţi convins, să luăm în calcul o altă chestiune. Ordine, haos, viaţă, moarte, păcat, viziune, muncă şi suferinţă: prea puţine ingrediente pentru autorii Facerii sau pentru omenirea în sine. Povestea continuă, cu toată catastrofa şi tragedia ei, iar oamenii implicaţi (adică noi) trebuie să se confrunte cu încă o revelaţie dureroasă. În următorul episod, suntem puşi faţă în faţă cu însăşi moralitatea.

BINELE ȘI RĂUL

Odată ce ochii le-au fost deschişi, Adam şi Eva înţeleg nu doar faptul că sunt goi şi că truda a devenit o necesitate. Ei ajung, în plus, să cunoască Binele şi Răul (referitor la fruct, şarpele spune: „Dar Dumnezeu ştie că în ziua în care veţi mânca din el [din pomul cunoaşterii], vi se vor deschide ochii şi veţi fi ca Dumnezeu, cunoscând binele şi răul"). Ce să însemne asta? Ce-ar mai fi rămas de explorat şi de priceput odată ce lucrurile esenţiale au fost înţelese? Din context s-ar putea înţelege că este ceva legat de grădini, şerpi, nesupunere, fructe, sexualitate şi goliciune. Un indiciu pentru mine a fost ultimul detaliu — goliciunea. Dar mi-a luat ani până să-mi dau seama la ce se referă.

Câinii sunt prădători. La fel şi pisicile. Ucid şi mănâncă ceea ce ucid. Şi acesta nu e deloc un lucru simpatic. Dar noi le creştem, totuşi, ca animale de companie, avem grijă de ele şi le dăm medicamente când sunt bolnave. De ce? Ele sunt animale de pradă, aceasta e natura lor. Ele nu sunt responsabile de acest lucru. Sunt flămânde, nu sunt „rele". Nu stau pe gânduri, nu sunt creative şi, mai presus de toate, nu au conştiinţă de sine — toate acestea sunt nişte aspecte necesare cruzimii deliberate a oamenilor.

De ce animalele nu au conştiinţă de sine? Este simplu. Spre deosebire de noi, prădătorii nu au percepţia slăbiciunii lor fundamentale, a vulnerabilităţii lor profunde şi a caracterului inevitabil al durerii

şi morţii. Însă noi ştim precis cum şi unde putem fi răniţi, dar şi de ce. Este o definiţie foarte potrivită pentru conştiinţa de sine. Suntem conştienţi de lipsa noastră de apărare, de finitudinea şi mortalitatea noastră. Putem simţi durerea, dezgustul de sine, ruşinea, teroarea — şi ştim asta. Ştim foarte bine ce ne face să suferim. Ştim cum putem fi cuprinşi de groază şi suferinţă — ceea ce înseamnă că ştim exact şi cum să-i facem pe alţii să sufere. Ştim că suntem goi şi ştim cum poate fi exploatată goliciunea noastră — adică ştim că şi ceilalţi sunt goi şi că putem exploata această vulnerabilitate.

Putem teroriza conştient alte persoane. Îi putem răni şi umili pe ceilalţi pentru nişte greşeli pe care, de altfel, le înțelegem foarte bine. Îi putem tortura — la propriu — lent, cu îndemânare şi fără milă. E mult mai mult decât comportamentul unui animal de pradă. E o mutaţie calitativă la nivel de înțelegere. Este un cataclism la fel de mare ca apariţia conştiinţei de sine. Vorbim aici despre pătrunderea cunoaşterii Binelui şi Răului în lume. Este a doua fractură, încă nevindecată, în structura Existenţei. Aşa se face că Fiinţa însăşi devine un demers cu mize morale — şi totul pleacă de la dezvoltarea sofisticatei conştiinţe de sine.

Numai omul putea să inventeze trasul pe roată, Fecioara de Fier şi tortura cu menghina. Numai omul putea provoca suferinţă doar de dragul de a provoca durere celuilalt. Este cea mai exactă definiţie a răului pe care o pot formula. Animalele nu pot face aşa ceva, dar oamenii, cu puterile lor atroce, semidivine, cu siguranţă că pot. Şi, cu această clarificare, aproape că am găsit rădăcinile ideii, foarte nepopulare în cercurile intelectuale moderne, de Păcat Originar. Cine ar putea să afirme că transformarea noastră evolutivă, individuală şi teologică nu conţine niciun element de alegere voluntară? Şi oare când strămoşii noştri şi-au ales partenerii sexuali, conştiinţa n-a contat deloc în procesul de selecţie? N-a contat nici conştiinţa de sine sau cunoaşterea morală? Şi cine poate nega sentimentul de culpă existenţială care domină întreaga existenţă umană? Şi cine poate ignora faptul că, fără acest sentiment de culpă — fără sentimentul implicit al coruperii noastre şi al capacităţii noastre de a face rău —, omul ajunge să fie la un pas de psihopatie?

Fiinţele umane deţin o capacitate sporită de a face rău. Un atribut unic în universul viu. Putem face rău sau putem strica ceva bun în mod voluntar, în deplină cunoştinţă de cauză (dar şi accidental, din neatenţie sau dintr-o atitudine voit nepăsătoare). Dată fiind această capacitate

teribilă, această predispoziţie pentru a face rău, ne mai mirăm că nu ştim să avem grijă de noi sau de ceilalţi — sau că ne îndoim de valoarea întregului proiect uman? Cumva oamenii au bănuit că răul este în ei şi aveau destule motive pentru asta. Acum câteva mii de ani, vechii mesopotamieni credeau, de exemplu, că omenirea a fost făcută din sângele lui Kingu, un monstru teribil creat de Zeiţa Haosului în momentele ei cele mai răzbunătoare şi distructive.[58] Cum să nu punem sub semnul întrebării valoarea fiinţei noastre şi a Fiinţei în sine, după asemenea concluzii? Cine mai poate fi acuzat că a pus sub semnul întrebării valoarea morală a prescrierii de medicamente în caz de boală? Nimeni nu înţelege întunericul unui individ mai bine ca individul însuşi. Deci care este omul care se va dedica total propriei îngrijiri atunci când este bolnav?

Poate că Omul este o creatură ce n-ar fi trebuit nicicând să existe. Poate că lumea trebuie curăţată de orice prezenţă umană, astfel încât Fiinţa şi conştiinţa să poată reveni la brutalitatea inocentă a animalelor. Cred că omul care susţine că nu şi-a dorit niciodată aşa ceva ori nu şi-a consultat memoria, ori nu şi-a confruntat cele mai întunecate fantasme.

Ce mai rămâne, aşadar, de făcut?

O SCÂNTEIE DE DIVINITATE

În Facerea 1, Dumnezeu creează lumea prin Cuvântul divin şi adevărat, generând din haosul precosmogonic o ordine locuibilă, paradiziacă. Apoi îi creează pe bărbat şi pe femeie după chipul şi asemănarea Sa, garantându-le capacitatea de-a face la fel — de a crea ordine din haos şi de a continua munca Lui. În fiecare etapă a creaţiei, inclusiv în cea a formării primului cuplu, Dumnezeu a meditat la rezultatele muncii Sale, declarând că este Bună.

Juxtapunerea Facerii 1 cu Facerea 2 şi 3 (cele din urmă fiind dedicate căderii omului, în care se explică de ce soiul nostru este atât de lovit de tragedie şi atât de confuz din punct de vedere moral), produce o secvenţă narativă de o profunzime rară. Morala din Facerea 1 este că Fiinţa adusă la viaţă prin cuvânt este Bună. Verdict ce se aplică şi omului, înainte de ruptura sa de Dumnezeu. Această bunătate este curmată

abrupt de evenimentele căderii (şi apoi de Cain şi Abel, de Potop şi de Turnul Babel), dar noi încă avem o vagă amintire a stării de dinaintea căderii în păcat. Ne amintim ceva, ca să spunem aşa. Suntem veşnic nostalgici după inocenţa copilăriei, a divinului, a fiinţei animale inconştiente şi a pădurilor bătrâne şi neatinse, ca nişte catedrale. Ne regăsim tihna când ne cufundăm în aceste „amintiri". Le venerăm chiar şi atunci când ne autointitulăm atei ecologişti din cea mai antiumană speţă. Concepută aşa, starea originară a Naturii este paradiziacă. Doar că noi nu mai suntem una cu Dumnezeu şi cu Natura. Şi nici nu există o cale simplă de întoarcere la starea iniţială.

Trăind într-o uniune perfectă cu Creatorul lor, primii oameni nu păreau conştienţi (şi cu siguranţă că nu erau conştienţi de sine). Ochii lor nu erau deschişi. Dar, în toată perfecţiunea lor, ei erau mai puţin decât au fost după cădere. Bunătatea lor era un dat, nu ceva meritat sau câştigat. Nu-şi exercitau capacitatea de alegere. Asta da viaţă! Dar poate că, după cădere, am câştigat şi noi ceva: bunătatea obţinută în mod sincer. Poate că, într-un sens cosmic (presupunând că, de fapt, conştiinţa este un fenomen de însemnătate cosmică), libera alegere contează. Cine poate vorbi în termeni cerţi despre aceste lucruri? Eu refuz să elimin din discuţie aceste subiecte doar pentru că sunt dificile. Iată ce propun eu: poate că nu suntem aşa de copleşiţi şi de nesiguri pe propria valoare doar din cauza apariţiei conştiinţei de sine şi a cunoaşterii morale a Morţii şi a Căderii. Poate că de vină e şi indisponibilitatea noastră — reflectată în ascunderea ruşinată a lui Adam — de a merge alături de Dumnezeu, în ciuda fragilităţii şi a propensiunii noastre către a face rău.

Materialul *Bibliei* este astfel structurat încât tot ce se întâmplă după Cădere — istoria fiilor lui Israel, profeţii, venirea lui Cristos — este prezentat ca un remediu la Cădere, ca o cale de ieşire din rău. Începutul istoriei conştiente a omenirii, naşterea structurii statale (cu toate patologiile ei ce ţin de mândrie şi rigiditate), apariţia marilor figuri morale care încearcă să îndrepte lucrurile (culminând cu însuşi Mesia) — toate acestea sunt parte din încercarea omenirii de-a îndrepta lucrurile, desigur, cu voia Celui de Sus. Şi în ce ar consta oare acest demers?

Chestiunea uimitoare este următoarea: răspunsul se găseşte formulat implicit în Facerea 1. Este vorba despre încercarea de a întruchipa Imaginea lui Dumnezeu — a rostui din haos Fiinţa bună —, dar în mod conştient, printr-o decizie liberă. *Mersul înapoi* este calea de a

avansa — cum pe bună dreptate insista T.S. Eliot —, dar, de data aceasta, mergem „înapoi“ ca ființe conștiente. Adică alegem în cunoștință de cauză, nu într-o stare de somnolență:

Nu vom conteni cu explorarea
Şi sfârşitul dibuirii pururi
Va fi s-ajungem de unde am pornit
Şi să cunoaştem locu-ntâia oară.
Prin neştiuta uşă amintită
Când ultimul pământ rămas aflării
E cel care-a fost începutul;
La izvorul celui mai lung fluviu
Glasul cascadei ascunse
Şi copii de măr

Neştiuţi, căci n-au fost căutaţi
Ci auziţi, într-auziţi, în încremenirea
Dintre două valuri ale mării.
Repede-acum, aici, acum, mereu —
O condiţie de totală simplitate
(Costând nu mai puţin decât orice)
Şi totul va fi bine
Orice fel de lucru va fi bun
Când limbile flăcării vor fi-mpletite
În încoronatul nod de foc
*Şi foc şi trandafir vor fi una.**

Dacă vrem să avem grijă cum se cuvine de noi înşine, trebuie să avem respect de sine, dar nu-l avem, pentru că suntem — chiar şi în ochii noştri — nişte creaturi căzute. Dacă am trăi în Adevăr şi am rosti Adevărul, atunci am putea păşi din nou alături de Dumnezeu şi am arăta respect faţă de noi, faţă de ceilalţi şi faţă de lume. Abia atunci am putea să devenim nişte oameni cărora chiar le pasă de sine. Am putea lupta să îndreptăm lumea. Am putea să o apropiem de Rai, unde ne-ar plăcea să ştim că cei la care ţinem se dezvoltă înfloritor. Şi am putea

* Eliot, T.S. (1971). „Little Gidding“, în *Patru cvartete*. Bucureşti: Univers (trad. de Sorin Mărculescu), pp. 81–83. (*N.red.*)

ţine lumea departe de Iad, unde resentimentul şi ura noastră i-ar condamna pe toţi pe vecie.

În zonele în care şi-a făcut apariţia creştinismul acum două mii de ani, oamenii erau mult mai barbari decât sunt astăzi. Conflictul era generalizat. Sacrificiul uman, inclusiv jertfirea copiilor, era ceva des întâlnit, chiar şi în societăţile avansate din punct de vedere tehnologic, cum era Cartagina[59]. La Roma, sporturile din arenă erau nişte competiţii ale morţii, iar vărsarea de sânge era ceva obişnuit. Probabilitatea ca o persoană modernă, care trăieşte într-o democraţie funcţională, să ucidă sau să fie ucisă este mult mai mică azi comparativ cu cea din societăţile anterioare (sau din părţile dezorganizate şi anarhice ale lumii contemporane[60]). Pe atunci, principala problemă morală a societăţii era controlul egoismului impulsiv şi violent şi al lăcomiei şi brutalităţii fără judecată. Oameni cu tendințe agresive există şi azi. Dar în prezent ei ştiu că acest comportament este de neacceptat, aşa că ori încearcă să-l controleze, ori întâmpină îngrădiri sociale majore.

Dar astăzi există şi o altă problemă, probabil mai puţin prezentă în trecutul nostru brutal. E uşor să crezi că oamenii sunt, prin natura lor, aroganţi, egoişti şi preocupaţi întotdeauna doar de ei. Cinismul care a împins la nivel global această idee este foarte răspândit şi foarte la modă. Dar această caracterizare este inadecvată pentru mulţi oameni. Cei mai mulţi se confruntă cu problema opusă: stau sub o povară intolerabilă de autodispreţ, de ură de sine, de ruşine şi nesiguranţă. Astfel că, în loc să se umfle în pene de propria importanţă, aceştia nu se preţuiesc deloc şi nici nu-şi acordă grija şi atenţia de care au nevoie. Se pare că oamenii cred adesea (cu privire la propria persoană) că nu merită cu adevărat să fie bine îngrijiţi. Sunt groaznic de conştienţi de propriile defecte şi inadecvări, reale şi exagerate, se ruşinează şi se îndoiesc de propria valoare. Consideră că ceilalţi nu ar trebui să sufere şi ajută eficient şi altruist la eliberarea lor de suferinţă. Şi sunt la fel de atenţi şi cu animalele lor de companie — dar nici pe departe nu sunt la fel de grijulii cu ei înşişi.

Este adevărat că ideea sacrificiului de sine (care este o virtute) este adânc întipărită în cultura vestică (cel puţin în măsura în care Occidentul a fost influenţat de creştinism, religie bazată pe imitarea acelei persoane care a făcut supremul sacrificiu de sine). De aceea credem că cea mai bună formulare pentru Regula de Aur ar fi: „Sacrifică-te pe

tine însuţi pentru ceilalţi". Însă moartea arhetipală a lui Cristos oferă mai degrabă un exemplu de acceptare eroică a finitudinii, trădării şi tiraniei — un exemplu pentru cum să mergi împreună cu Dumnezeu, în ciuda tragediei conştiinţei de sine —, mai puţin o sugestie de victimizare în faţa celorlalţi. A ne sacrifica pentru Dumnezeu (adică pentru binele suprem) nu înseamnă a suferi deliberat şi în tăcere atunci când o persoană sau o organizaţie ne cere frecvent mai mult decât ne poate da în schimb. Aceasta ar fi mai curând o acceptare a tiraniei şi a faptului de a ne transforma benevol în sclavi. Nu e nicio virtute în a te lăsa umilit de un ticălos, nici măcar când ticălosul eşti tu însuţi.

Am învăţat două lecţii esenţiale de la Carl Jung şi din psihologia sa abisală despre ce înseamnă „să-i faci altuia ceea ce ţi-ar plăcea să ţi se facă şi ţie" sau „a-l iubi pe aproapele tău ca pe tine însuţi". Prima lecţie a fost că niciuna dintre afirmaţiile de mai sus nu are nimic de-a face cu a fi „de treabă". A doua a fost că ambele afirmaţii sunt mai curând nişte ecuaţii decât nişte porunci. În calitate de prieten, membru al familiei mele sau partener în cuplu, sunt obligat moral să-mi apăr interesele tot aşa cum şi ei sunt ţinuţi să lupte pentru interesele lor. Când nu reuşesc să fac asta, devin sclav, iar celălalt devine tiran. Cui îi foloseşte situaţia aceasta? Unei relaţii îi prieşte ca ambii parteneri să fie puternici. Mai mult, când suntem hărţuiţi, destabilizaţi şi subjugaţi, atunci nu mai există aproape nicio diferenţă între a ne revolta şi a ne apăra interesele. Aşa cum subliniază Jung, aceasta înseamnă a-l îmbrăţişa şi iubi pe păcătosul din tine, la fel cum ierţi şi ajuţi pe cineva imperfect şi nesigur.

Dumnezeu însuşi se exprimă aşa (după cum zice povestea): „A Mea este răzbunarea, Eu voi răsplăti, a zis Domnul". Potrivit acestei filosofii, eu nu îmi aparţin mie. Nu sunt posesiunea mea, pe care o pot tortura sau trata necorespunzător. Parţial din cauză că Fiinţa mea este inexorabil legată de Fiinţa celorlalţi, astfel că atunci când nu mă port bine cu mine însumi, ceilalţi pot suferi nişte efecte catastrofice. Cel mai evident exemplu este, poate, suicidul, care îi lasă îndureraţi şi traumatizaţi pe cei apropiaţi. Însă, metaforic vorbind, mai există un aspect: orice om are în el o scânteie divină, care nu-i aparţine lui, ci lui Dumnezeu. Să nu uităm că — aşa cum spune Geneza — suntem făcuţi după chipul şi asemănarea Sa. Deţinem capacitatea semidivină de a fi conştienţi. Iar conştiinţa noastră participă la afirmarea Fiinţei. Suntem, prin chenoză, nişte versiuni la o rezoluţie mai mică ale lui Dumnezeu. Prin cuvintele

noastre, noi putem naşte ordinea din haos — sau invers. Deci nu suntem una cu Dumnezeu, dar nu suntem totuşi nici nişte fiinţe de nimic.

În propriile mele perioade de întuneric, în lumea subterană a sufletului meu, sunt adesea copleşit şi uimit de capacitatea oamenilor de a fi buni prieteni, de a-şi iubi partenerii, părinţii şi copiii şi de a face tot ce trebuie pentru a asigura pe mai departe funcţionarea maşinăriei acestei lumi. Am cunoscut un om, rănit şi handicapat de un accident de maşină, care s-a angajat la o companie locală de telecomunicaţii. Ani la rând, după accident, a lucrat umăr lângă umăr cu un alt bărbat, un om care suferea de o boală neurologică degenerativă. Cei doi cooperau la repararea liniilor de transmisie, fiecare dintre ei suplinind deficienţele celuilalt. Acest tip de eroism cotidian este, cred, regula, nu excepţia. Cei mai mulţi dintre oameni fac faţă uneia sau mai multor probleme grave de sănătate, dar sunt productivi şi îşi văd de treabă fără să se plângă cuiva. Dacă cineva e suficient de norocos să traverseze o perioadă rară de binecuvântare şi sănătate, atunci probabil că cel puţin cineva din familia lui sau dintre prietenii lui traversează o criză. Şi totuşi oamenii reuşesc să se impună şi continuă să facă lucruri dificile pentru a conserva integritatea lor, a familiilor lor şi a societăţii. Şi acest lucru mi se pare un miracol, aşa încât singurul răspuns potrivit pe care îl găsesc este acela al unei gratitudini mirate. Există extrem de multe feluri în care lucrurile se pot destrăma sau pot eşua, iar cei care împiedică aceasta sunt de fiecare dată oamenii răniţi. Merită o admiraţie caldă şi sinceră pentru asta. Este un miracol perpetuu al curajului şi perseverenţei.

În practica mea clinică, îi încurajez pe oameni să se laude pe sine şi să-i admire pe ceilalţi atunci când sunt productivi şi grijulii, dar şi când manifestă atenţie autentică unii faţă de ceilalţi. Oamenii sunt atât de torturaţi de limitările şi constrângerile Fiinţei, încât sunt uimit de fiecare dată când ei reuşesc să se comporte cum trebuie sau să vadă cumva dincolo de ei înşişi. Totuşi, mulţi dintre ei o fac, ba chiar suficient de mulţi, încât noi să beneficiem de încălzire centrală, apă curentă, putere de calcul infinită, electricitate, hrană suficientă, ba chiar şi de capacitatea de a contempla soarta societăţii în ansamblu sau destinul teribilei naturi. Toată maşinăria complexă care ne protejează de îngheţ, foamete şi sete tinde mereu, din pricina entropiei, spre a se defecta, iar mersul ei impecabil se datorează numai şi numai atenţiei constante

a oamenilor grijulii care se ocupă de ea. Unii dintre noi degenerează într-un resentiment şi o ură diavolească faţă de Fiinţă, dar cei mai mulţi dintre noi refuză să facă asta, în ciuda suferinţelor, dezamăgirilor, pierderilor, inadecvărilor şi urâţeniei lor, iar pentru cei care au ochi să vadă, acesta e tot un miracol.

Umanitatea, în ansamblul ei, dar şi persoanele distincte ce o compun merită toată empatia pentru povara insuportabilă pe care o poartă fiecare individ; merită întreaga empatie pentru că suportă jugul vulnerabilităţii morale, al tiraniei statului şi al distrugerilor naturii. Este o situaţie existenţială de care animalele nu au parte, o situaţie aşa de apăsătoare că numai un Dumnezeu ar putea să-i facă faţă. Tocmai de aceea, această privire empatică ar trebui să fie medicamentul potrivit împotriva urii de sine conştiente, care, deşi are justificările ei, reprezintă doar jumătate din întreaga poveste. Ura de sine şi ura faţă de umanitate trebuie echilibrate cu gratitudinea faţă de tradiţie şi faţă de patrie şi cu uimirea faţă de ce pot face oameni normali zi de zi — ca să nu mai vorbim despre realizările uluitoare ale celor cu adevărat remarcabili.

Merităm un oarecare respect. Şi tu meriţi acest respect. Eşti important pentru alţi oameni, aşa cum eşti important şi pentru tine. Joci un rol extrem de important în desfăşurarea destinului lumii. Ai, prin urmare, datoria morală de a avea grijă de tine. Trebuie să ai grijă de tine, să te ajuţi pe tine şi să fii bun cu tine la fel cum ai dovedi atenţie, solicitudine şi bunătate şi faţă de cineva iubit şi preţuit. S-ar putea deci să trebuiască să te porţi în mod obişnuit cu tine în aşa fel, încât să-ţi respecţi propria Fiinţă — şi ar fi excelent aşa. Doar că fiecare persoană este marcată de anumite imperfecţiuni. Niciun om nu se poate ridica la standardele lui Dumnezeu. Totuşi, dacă acest fapt dezolant ar însemna că nu avem responsabilitatea grijii faţă de sine sau faţă de ceilalţi, toată lumea ar fi pedepsită brutal pe vecie. Şi nu ar fi tocmai în regulă. Neajunsurile lumii, capabile să-i facă pe toţi cei oneşti să se întrebe asupra justeţii acestei lumi, ar fi cu mult mai grave.

Să te porţi cu tine ca şi cum ai fi o persoană de care eşti răspunzător înseamnă, de fapt, a lua în considerare tot ce este mai bun pentru tine. Aici nu vorbim despre „ce vrei tu". Şi nici despre „ce te-ar face fericit". De fiecare dată când dai unui copil ceva dulce, îl faci fericit. Aceasta nu înseamnă că tot ce trebuie să faci pentru copil e să-i dai dulciuri. „Fericit" nu e nicidecum sinonim cu „bine". Pe copii trebuie să-i pui să

se spele pe dinți. Copiii trebuie să-și pună pe ei salopetele groase când ies în zăpadă, deși s-ar putea să protesteze foarte vocal. Pe copil trebuie să-l ajuți să devină o ființă demnă, responsabilă, pe deplin conștientă, capabilă să ofere în schimb tot atât cât a primit — capabilă să aibă grijă de sine și de alții, dezvoltându-se, în același timp, armonios. Și atunci de ce n-ai face toate aceste lucruri și pentru tine?

Trebuie să te gândești la viitor și să-ți spui: „Cum ar arăta viața mea dacă aș avea grijă de mine cum ar trebui? Ce tip de carieră m-ar motiva și m-ar ajuta să devin creativ și util, astfel încât să-mi aduc contribuția și să mă bucur de efecte? Ce ar trebui să fac, când mă bucur de un pic de libertate, pentru a-mi îmbunătăți sănătatea, a-mi aprofunda cunoașterea și a-mi vitaliza corpul?" Ca să începi să-ți cartografiezi drumul, trebuie să știi unde te afli acum. Ca să-ți cunoști punctele forte și să-ți accepți limitele, trebuie să știi cine ești. Ca să limitezi haosul din viața ta, ca să restructurezi ordinea și să pui forța divină a Speranței în slujba funcționării acestei lumi, trebuie să știi unde mergi.

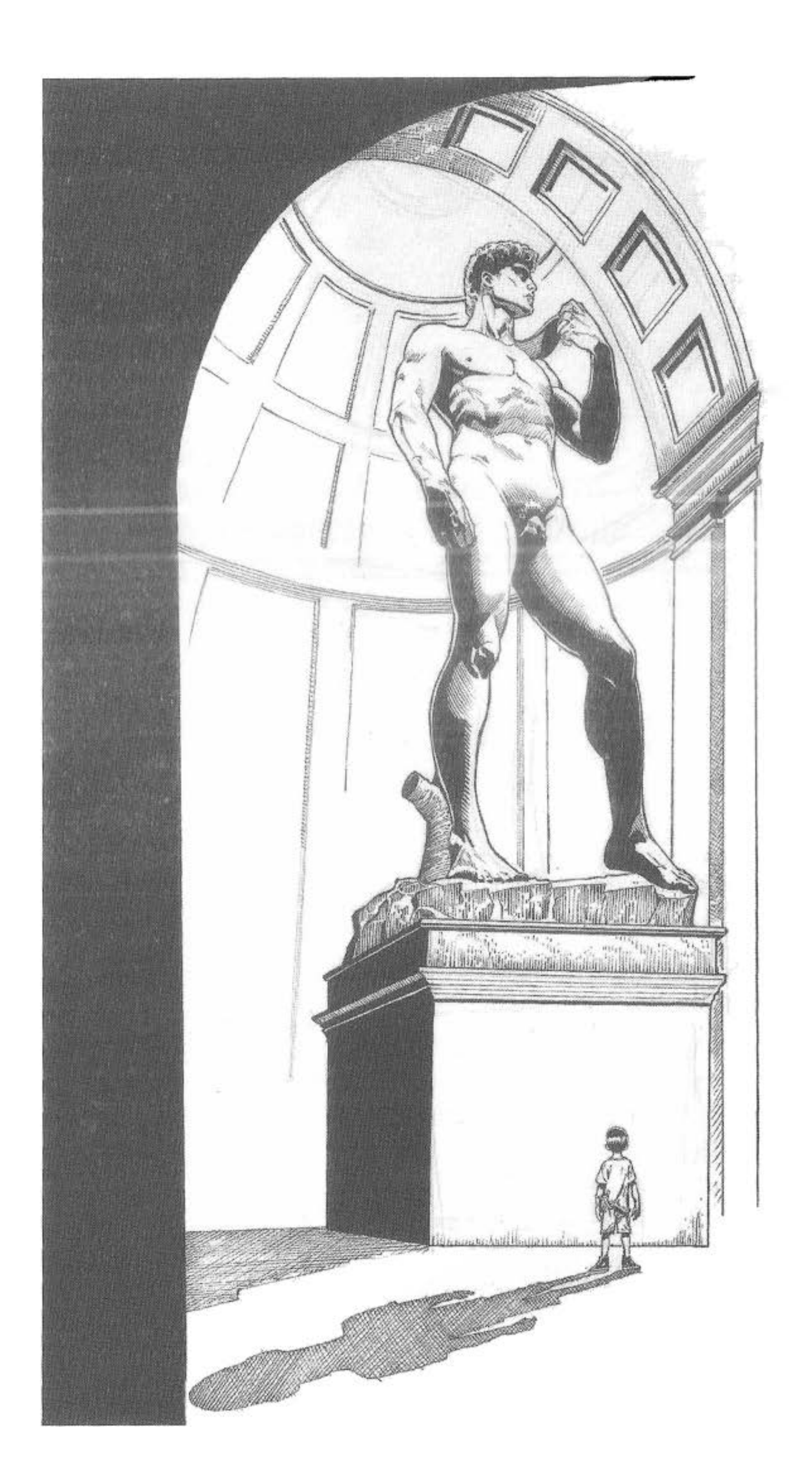
Trebuie să stabilești clar încotro vrei să mergi ca să știi ce drepturi să-ți aperi și ca să nu devii disprețuitor, răzbunător și crud. Trebuie să-ți clarifici principiile, astfel încât să te poți apăra de oportunismul altora, să te poți juca și să poți munci în siguranță. Trebuie să te disciplinezi cu atenție. Trebuie să-ți ții promisiunile la care te-ai angajat și trebuie să te răsplătești, așa încât să ai încredere în tine și să te simți motivat. Trebuie să stabilești cum să te porți cu tine însuți, astfel încât să fie tot mai probabil că vei deveni și vei rămâne un om bun. Ar fi de dorit să ajuți la transformarea lumii într-una mai bună. În definitiv, nici Raiul nu vine dacă nu-l chemi. Va trebui să muncim ca să-l aducem pe pământ și să ne întărim ca să putem ține piept îngerilor de temut și săbiilor înflăcărate ale judecății, pe care Dumnezeu le-a așezat la poarta Raiului.

Să nu subestimați forța viziunii și a prefigurării unei direcții de viață. Sunt niște forțe irezistibile, capabile să transforme niște obstacole aparent de necucerit în niște punți și oportunități de creștere. Întăriți tot ce ține de individual. Începeți cu voi. Aveți grijă de voi. Definiți-vă. Șlefuiți-vă personalitatea. Alegeți-vă destinația și articulați-vă Ființa. Cum nota Nietzsche, genialul filosof german de secol XIX: „Dacă cineva are propriul *de ce* al vieții, se împacă aproape cu orice *cum*"[61].

Puteți îndrepta lumea de la traiectoria ei deviată, pentru a se apropia mai curând de Rai decât de Iad. Odată înțeles Iadul, odată cercetat Iadul,

ca să spunem aşa — şi mai ales Iadul personal —, puteţi decide să nu mergeţi acolo şi să nu-l creaţi. Puteţi ţinti spre altceva. Puteţi, de fapt, să vă dedicaţi viaţa acestei lupte. V-ar aduce un Sens, cu „S" mare. V-ar justifica existenţa nefericită. V-ar izbăvi de natura păcătoasă şi ar înlocui ruşinea şi nesiguranţa cu mândria naturală şi cu încrederea făţişă a cuiva care a reînvăţat să se plimbe alături de Dumnezeu în Grădină.

Aţi putea începe prin a vă autopercepe drept cineva faţă de care aveţi o răspundere importantă: aceea de a-i veni în ajutor.

Regula 3
Împrieteniți-vă cu cei ce vă doresc numai binele

ORĂȘELUL COPILĂRIEI

Orăşelul în care am crescut eu fusese ridicat cu doar cincizeci de ani în urmă, în platoul nesfârşit al preriilor canadiene. Fairview, din statul Alberta, făcea parte dintr-o regiune de graniță, lucru demonstrat de barurile de cowboys din zonă. Magazinul The Hudson's Bay Co., situat pe Strada Principală, încă mai cumpăra blănuri de castor, de lup şi coiot direct de la vânătorii locali. Trei mii de oameni locuiau acolo, la şase sute de kilometri distanță de cea mai apropiată metropolă. Nu existau cablu tv, jocuri video sau internet. Nu era deloc simplu să te distrezi la modul inocent în Fairview, cu atât mai mult în timpul celor cinci luni de iarnă, cu zilele lor consecutive de minus patruzeci de grade şi nopțile şi mai reci.

Când e atât de frig, lumea e un loc diferit. Beţivii oraşului îşi încheiau viețile triste destul de timpuriu. Leşinau în mormane de zăpadă la trei dimineaţa şi nu se mai ridicau de acolo. Când afară sunt minus patruzeci de grade, nu prea ieşi la plimbare. Aerul arid de deşert îți strângea plămânii de la prima respiraţie. Gheaţa acoperea genele şi se lipea de ele. Părul lung, ud de la duş, îngheţa bocnă şi apoi, după ce se dezgheța într-o cameră mai caldă, începea să se electrizeze şi să îi bage în sperieți pe ceilalți. Copiii îşi puneau limba pe barele din parcul de joacă doar o singură şi ultimă dată. Fumul ieşit din coşurile caselor nu apuca să se înalțe. Învins de frig, plutea în jos, adunându-se în nori ca de ceață peste acoperişurile şi curțile acoperite de zăpadă. Peste

noapte, maşinile trebuiau conectate la o sursă de curent care aprindea încălzitorul auxiliar lipit de motor — altfel, dimineaţa uleiul nu s-ar fi pus în mişcare şi motorul nu ar mai fi pornit. Uneori, oricum nu porneau. Învârteai iar şi iar cheia în contact, dar motorul rămânea tăcut. Scoteai bateria îngheţată din maşină, deşurubai şuruburile cu degetele îngheţate şi o aduceai în casă. După câteva ore în care gheaţa se transforma în condens, bateria se încălzea suficient cât să aprindă motorul. În maşină nu vedeai nimic prin lunetă. Aceasta îngheţa în noiembrie şi rămânea aşa până în mai. Dacă o răzuiai pe dinăuntru, nu făceai decât să uzi tapiţeria. Apoi geamul îngheţa la fel de repede. Într-o noapte în care am plecat în vizită la un prieten, am stat două ceasuri pe marginea scaunului din dreapta al unui Dodge Challenger 1970, cocoşat peste schimbătorul de viteze, ca să curăţ încontinuu geamul din faţa şoferului deoarece nu mai mergea încălzirea. Iar să ne oprim nu era o opţiune. Căci pur şi simplu nu aveam unde să ne oprim.

Era crunt şi pentru pisici. Felinele din Fairview aveau urechi şi cozi scurtate deoarece vârfurile le erau mâncate de degerături. Semănau cu nişte vulpi arctice, care au dezvoltat aceste trăsături pentru a face mai bine faţă frigului intens. Într-o zi, pisica noastră a ieşit afară fără să observe nimeni. Am găsit-o mai târziu, cu blana lipită de treptele reci de ciment din spatele casei. Am separat-o cu atenţie de ciment, fără să-i producem nicio rană — în afară de cele ale orgoliului ei vătămat. În timpul iernii, pisicile din Fairview erau în pericol şi din cauza maşinilor, dar nu din motivele la care v-aţi gândi. Pericolul nu erau maşinile care alunecau şi le călcau. Aşa sfârşeau numai pisicile ghinioniste. Periculoase erau maşinile asaltate imediat după ce fuseseră folosite. O pisică înfrigurată s-ar putea să se bucure nespus de şansa de a se strecura pe sub maşină şi de a se cuibări pe un motor încins. Dar dacă proprietarul decide să folosească din nou maşina, înainte ca motorul să se răcească şi pisica să-şi vadă de drum? Ei bine, în acel caz pisicile ahtiate după căldură ar fi avut ghinionul să facă cunoştinţă cu ventilatorul de radiator.

Şi pentru că ne aflam foarte la nord, iernile friguroase erau şi foarte întunecate. În decembrie, soarele răsărea abia la 9:30 dimineaţa. Ne târam spre şcoală prin beznă. Nici după-amiază, când ne întorceam acasă, nu era mult mai luminos afară. Adolescenţii nu aveau mare lucru de făcut în Fairview, nici măcar vara. Însă iernile erau mult mai rele. Conta mult ce prieteni aveai. Conta enorm.

PRIETENUL MEU CHRIS ȘI VĂRUL LUI

Aveam un prieten pe atunci. Îl vom numi Chris. Era un băiat inteligent. Citea mult. Îi plăcea aceeaşi literatură science-fiction pe care o gustam şi eu (Bradbury, Heinlein, Clarke). Era inventiv. Era interesat de dispozitive electronice, angrenaje şi motoare. Era un inginer înnăscut. Toate acestea erau totuşi eclipsate de ceva straniu petrecut în familia lui. Nu ştiu despre ce era vorba. Surorile lui erau inteligente, tatăl său era blând, iar mama lui era bună. Fetele păreau în regulă. Dar Chris fusese lăsat prea mult nesupravegheat. Era furios, plin de resentimente şi lipsit de speranţă, în ciuda inteligenţei şi curiozităţii sale.

Toate acestea căpătaseră şi o formă fizică — şi mă refer la camioneta lui Ford din 1972. Acel vehicul notoriu avea cel puţin câte o îndoitură pe fiecare zonă din exteriorul său avariat. Mai rău, avea un număr echivalent de îndoituri şi în interior. Cele din interior erau produse de corpurile prietenilor în momentele accidentelor care generaseră deformările de pe exterior. Camioneta lui Chris era aceea a unui nihilist. Avea şi un autocolant pe măsură: *Be Alert — The World Needs More Lerts**. Combinaţia dintre acest mesaj care încuraja şofatul precaut şi rănile evidente ale autovehiculului crea un efect demn de teatrul absurdului. Nimic nu era întâmplător în cazul lui Chris.

De fiecare dată când el îşi avaria camioneta, tatăl lui o repara şi-i cumpăra ceva. Avea o motocicletă şi o maşină mare de îngheţată. De motocicletă nu-i păsa şi nici îngheţată nu vindea. Se plângea adesea de tatăl lui şi de relaţia lor. Tatăl lui era bătrân şi destul de bolnav, fiindu-i descoperită o afecţiune în stadiu avansat. Nu avea energia pe care ar fi trebuit s-o aibă. Poate că nu acorda fiului destulă atenţie. Poate că asta a fost suficient ca să le strice relaţia.

Chris avea un văr, Ed, cu vreo doi ani mai mic. Îmi plăcea de el, atât cât poate să-ţi placă de vărul mai tânăr al unui prieten adolescent. Era un puşti înalt, inteligent, fermecător şi arătos. Era şi iute de limbă, de asemenea. La doisprezece ani, i-ai fi prezis un viitor strălucit. Dar Ed a alunecat

* Joc de cuvinte ce-ar putea fi echivalat cu o formulă de tipul: „Fii atent la drum! Altfel, te faci scrum". În traducere literală: „Fii alert — lumea are nevoie de mai mulţi lerţi". Pornind de la cuvântul inventat „*lert*", expresia „*Be alert*" se poate citi ori ca „Fii vigilent", ori ca „Fii un lert" („*Be a lert*"). (*N.t.*)

într-un stil de viață perdant, semideraiat. Nu făcea crize de nervi, cum făcea Chris, dar era la fel de confuz. Dacă i-ai fi cunoscut prietenii, ai fi putut crede că o luase pe căi greșite din cauza anturajului. Dar amicii lui nu erau mai pierduți sau mai delincvenți ca el, deși erau cumva mai puțin inteligenți. Situația lui Ed — ca și a lui Chris — nu a cunoscut nicio îmbunătățire după descoperirea marijuanei. Marijuana nu e rea pentru toată lumea, la fel cum nici alcoolul nu e nociv pentru toți. Uneori pare chiar să aibă un efect benefic. Dar nu în cazul lui Ed. Și nici al lui Chris.

Eu, Chris, Ed și restul adolescenților ne petreceam serile conducând mașinile și camionetele noastre din anii 1970. Mergeam pe Strada Principală, pe Bulevardul Gării, pe lângă liceu, spre capătul nordic al orașului, apoi către Vest — și tot așa la nesfârșit. Când nu ne plimbam cu mașinile prin oraș, mergeam în zona rurală. Cu un secol în urmă, topografii au acoperit cu un sistem de parcele vasta întindere de cinci sute de mii de kilometri pătrați a marii prerii vestice. La fiecare trei kilometri, mergând spre nord, se întindea câte un drum pavat. La fiecare doi kilometri spre vest, un nou drum; la fel și spre sud. Drumurile nu se terminau niciodată.

PUSTIUL ADOLESCENȚEI

Când nu ne plimbam cu mașinile prin oraș sau pe la țară, eram la câte o petrecere. Se găsea mereu câte un tânăr (sau cineva mai bătrân și mai dubios) să-și deschidă casa pentru prieteni. Locuința respectivă devenea o casă temporară pentru tot felul de petrecăreți, dintre care mulți soseau gata beți sau se trotilau imediat cum ajungeau. Petrecerile se puteau întâmpla și spontan, prilejuite de plecarea din oraș a părinților nebănuitori ai vreunui adolescent. Atunci, ocupanții autovehiculelor și camionetelor care străbăteau neîncetat orașul observau luminile aprinse, dar fără mașina familiei în fața casei. Asta nu era de bine. Lucrurile puteau să scape serios de sub control.

Nu mi-au plăcut petrecerile adolescenților. Nu am nostalgii legate de ele. La aceste chefuri, luminile erau aproape stinse. Aceasta păstra conștientizarea de sine la un nivel scăzut. Volumul prea tare al muzicii făcea conversația imposibilă. Iar de vorbit, oricum se vorbea puțin. Printre

cei prezenți se găseau mereu și câțiva dintre psihopații orașului. Toată lumea bea și fuma exagerat de mult. Atmosfera era încărcată de o senzație mohorâtă și apăsătoare a lipsei unui sens în viață; nu se întâmpla nimic niciodată (dacă nu punem la socoteală episoade ca acela în care un coleg timid și beat a început să fluture prin fața noastră pușca lui încărcată, de calibru 12, sau ca acela când fata care mai târziu avea să-mi devină soție a insultat disprețuitor un tip care o amenința cu cuțitul sau ca acela în care un alt amic s-a urcat într-un copac mare, s-a răsucit pe-o cracă și a aterizat pe spinare, pe jumătate mort, lângă focul de la baza copacului, urmat la fix un minut mai târziu de amicul lui și mai tăntălău).

Nimeni nu știa ce căuta de fapt la asemenea chefuri. Speram la vreo majoretă? Îl așteptam pe Godot? Am fi ales, desigur, prima variantă (deși erau puține trupe de majorete în oraș), dar mai verosimilă ar fi fost a doua. Ar suna mai interesant, sunt convins, dacă aș fi zis că, plictisiți de moarte, eram oricând dispuși să ne implicăm în ceva mai productiv. Dar nu este așa. Eram cu toții niște cinici prematuri, niște tipi plictisiți de viață și niște sceptici înnăscuți, puțin dispuși să-și asume responsabilități legate de cluburile de dezbateri, de Cadeții Aerului* sau de concursurile sportive de la școală pe care se chinuiau să le organizeze adulții din jurul nostru. Să faci ceva, *orice*, nu era prea cool. Habar n-am cum arăta viața de adolescent înainte ca rebelii de la finele anilor 1960 să-i sfătuiască pe toți să-și activeze simțurile și conștiința, să intre în armonie cu lumea și să respingă orice convenție. În 1955, era în regulă ca un adolescent să facă parte trup și suflet dintr-un club? Douăzeci de ani mai târziu sigur nu mai era. Mulți dintre noi și-au deschis mintea și s-au dezbărat de convenții. Dar nu la fel de mulți s-au armonizat cu lumea din jur.

Eu îmi doream să fiu în altă parte. Și nu eram singurul. Toți cei care, în cele din urmă, au plecat din Fairview-ul copilăriei mele erau siguri că vor pleca de-acolo încă de la doisprezece ani. Știam că trebuia să fugim. O știa și soția mea, care a copilărit pe aceeași stradă cu mine. O știau și prietenii mei — atât cei care au plecat, cât și cei care au rămas. Era o așteptare tacită în familiile tuturor celor destinați să facă o facultate; deci era doar o chestiune de timp. Pentru cei din familii mai sărace, un viitor care să includă și studiile universitare nu era conceptibil. Și

* Asociație canadiană dedicată copiilor de 12–19 ani, al cărei scop este stimularea interesului adolescenților față de aviație și activitățile armatei canadiene. (*N. red.*)

asta nu din cauza banilor. Taxele pentru studiile superioare erau foarte mici pe atunci, iar în Alberta se găseau din belşug locuri de muncă bine plătite. În 1980, eu am câştigat la o fabrică de cherestea mai mulţi bani decât aveam să câştig în orice alt post în următorii douăzeci de ani. Oricine putea (dacă voia) să meargă pe atunci la facultate, căci existau destule resurse financiare în Alberta bogată în petrol a anilor 1970.

CÂȚIVA PRIETENI DIFERIȚI – ȘI ALȚI CÂȚIVA LA FEL CA EI

În liceu, după ce tovarăşii din grupul meu iniţial abandonaseră cu toţii şcoala, m-am împrietenit cu doi dintre nou-veniţi. Veniseră în Fairview la internat. În localitatea lor, chiar şi mai izolată decât a mea şi botezată pe măsură, Bear Canyon (Canionul Ursului), nu exista şcoală după clasa a noua. Comparativ cu noi, erau un duo ambiţios; direcţi şi de încredere, dar şi relaxaţi şi foarte amuzanţi. Când am plecat la colegiul universitar din Grande Prairie, aflat la 150 de kilometri de casă, unul dintre ei mi-a fost coleg de cameră. Celălalt şi-a continuat studiile în altă parte. Ţinteau amândoi foarte sus. Deciziile lor ambiţioase le-au stimulat şi pe ale mele.

M-am simţit ca un peşte în apă la acel colegiu. Am dat de un alt grup, mai mare, de camarazi cu aceeaşi gândire ca a mea — lor li s-a alăturat şi tovarăşul meu din Bear Canyon. Eram fascinaţi de literatură şi filosofie. Conduceam Asociaţia Studenţilor. Aceasta a devenit profitabilă pentru prima dată în istoria ei, graţie balurilor pe care le organizam. Căci cum ai fi putut să pierzi bani vânzându-le bere tinerilor studenţi? Am pornit un ziar. Ne-am apropiat de profesorii de ştiinţe politice, biologie şi literatură engleză la seminariile restrânse pe care le ţineau încă din primul an. Educatorii ne-au fost recunoscători pentru entuziasmul nostru şi ne-au predat bine. Ne construiam deci o viaţă mai bună.

Renunţasem la o mare parte din trecut. Într-un oraş mic, toată lumea ştie cine eşti. Îţi târâi urechile după tine ca un câine care fuge cu conservele legate de coadă. Nu poţi scăpa de cel ce ai fost. Pe atunci, slavă Cerului, nu era totul afişat online, dar informaţia era bine stocată în aşteptările şi amintirile spuse şi nespuse ale fiecăruia.

Când te muţi într-un alt oraş, totul este suspendat, cel puţin pentru o vreme. Poate fi stresant, dar haosul aduce noi posibilităţi. Oamenii (şi tu însuţi) te pot limita cu noţiunile lor învechite. Te poţi scutura de rutină, pentru a-ţi crea alte obiceiuri noi, alături de oameni care ţintesc spre lucruri mai bune. Am crezut că aşa arată dezvoltarea naturală. Am crezut că toţi cei care se mută au parte de — şi-şi doresc — o experienţă de tip „pasărea phoenix". Dar nu era chiar aşa.

Odată, pe când aveam cincisprezece ani, am mers cu Chris şi cu un alt amic, Carl, la Edmonton, un oraş de şase sute de mii de locuitori. Carl nu fusese niciodată într-un oraş mare. Şi era de înţeles. Între Fairview şi Edmonton distanţa era de 1 300 km dus-întors. Am parcurs-o de multe ori, uneori cu părinţii, alteori singur. Îmi plăcea anonimatul pe care ţi-l oferea metropola. Îmi plăceau noile începuturi. Îmi plăcea evadarea din cultura mohorâtă şi constrângătoare a adolescenţei orăşelului meu. Aşa că i-am convins pe cei doi prieteni să facem acea excursie. Dar ei nu au avut parte de aceeaşi experienţă. Imediat ce-am ajuns, Chris şi Carl au vrut să cumpere nişte iarbă. Ne-am îndreptat spre zonele din Edmonton care erau la fel de rele ca zonele proaste din Fairview. Am găsit aceiaşi vânzători de marijuana în colţuri ascunse de pe stradă. Ne-am petrecut weekendul beţi în camera de hotel. Nu am văzut nimic, deşi călătorisem o groază.

Câţiva ani mai târziu, am asistat la un episod şi mai edificator. Mă mutasem în Edmonton ca să termin studiile universitare. Împărţisem un apartament cu sora mea, care studia ca să devină soră medicală. Ea era mereu deschisă spre lucruri noi (nu cu mulţi ani mai târziu planta căpşuni în Norvegia, organiza safariuri în Africa, conducea camioane prin deşertul Sahara, dominat de tuaregi, sau făcea pe bona unor pui de gorilă din Congo). Aveam un apartament frumos, într-un bloc-turn nou, cu vedere spre albia largă a râului Saskatchewan de Nord. La orizont se vedeau siluetele marilor clădiri ale metropolei. Cuprins de entuziasm, mi-am luat imediat o pianină nouă Yamaha. Apartamentul unde stăteam arăta bine.

Am auzit la un moment dat un zvon, cum că se mutase şi Ed, vărul mai mic al lui Chris, în acelaşi oraş. M-am gândit că era o veste bună. M-a sunat într-o zi. L-am chemat la mine în vizită. Eram curios cum îi mergea. Speram că era pe cale să-şi împlinească o parte din potenţialul pe care-l văzusem în el. Dar nu se întâmplase aşa. A apărut un Ed mai bătrân, mai

chel şi mai cocoşat. Era deja mai mult un adult-care-nu-o-ducea-prea-grozav decât o tânără-speranţă. Ochii lui erau două fante roşii, caracteristice consumatorului asiduu de marijuana. Ed îşi luase o slujbă — tundea gazonul şi mai presta servicii de întreţinere a grădinilor — ce ar fi fost potrivită pentru un student care avea nevoie să-şi rotunjească veniturile sau pentru cineva care nu era în stare de altceva. Dar, pentru o persoană inteligentă, era o fundătură.

A venit însoţit de un prieten.

Pe prietenul lui mi-l amintesc parcă şi mai bine. Avea creierii prăjiţi. Era copt. Drogat din cale-afară. Capul lui şi apartamentul nostru drăguţ şi civilizat nu încăpeau în acelaşi univers. Era şi sora mea acasă. Îl ştia pe Ed. Mai văzuse lucruri de genul ăsta. Dar nu m-am bucurat defel că Ed adusese în casa noastră un personaj ca acela. Ed s-a aşezat. S-a aşezat şi prietenul lui, deşi nu cred că îşi mai dădea seama ce face. Era tragicomic. Afumat cum era, Ed se simţea totuşi ruşinat. Am tras din beri. Amicul lui Ed a privit în sus. „Particulele mele sunt împrăştiate pe tot tavanul", a reuşit să articuleze. Rar au fost rostite cuvinte mai adevărate.

L-am luat pe Ed deoparte şi i-am explicat politicos că trebuia să plece. I-am spus că nu ar fi trebuit să-l aducă pe amicul său parazit. A dat din cap. A înţeles. Dar aceasta nu i-a schimbat cu nimic situaţia. Vărul său mai mare, Chris, mi-a scris mai târziu o scrisoare despre ce se mai întâmplase. Am inclus-o în prima mea carte, *Maps of Meaning: The Architecture of Belief*, publicată în 1999: „Am avut prieteni", spunea[62]. „Înainte. Putea fi oricine cu suficientă ură de sine încât să o poată ierta pe a mea."

Ce anume îi făcea pe Chris, Carl şi Ed incapabili (sau poate, mai rău, nedornici) să se mute, să-şi schimbe prietenii şi să-şi îmbunătăţească circumstanţele de viaţă? Să fi fost inevitabilul — o consecinţă a propriilor limite, a unor boli cronice sau a traumelor din trecut? Oamenii sunt diferiţi, în definitiv, atât din punct de vedere structural, cât şi cauzal. Sunt diferiţi ca inteligenţă, care e în mare măsură abilitatea de a învăţa şi de a te transforma. Oamenii au personalităţi foarte diferite. Unii sunt activi, alţii sunt pasivi. Unii sunt anxioşi, alţii calmi. Pentru orice om decis să reuşească, există unul în egală măsură de indolent. Măsura în care aceste diferenţe sunt nişte trăsături fixe ale persoanei este mai mare decât ar presupune sau ar dori un optimist. Şi apoi avem

boala, mentală şi fizică, diagnosticată sau invizibilă, care ne impune limitele ei şi ne modelează, la rându-i, viaţa.

Chris a avut o cădere psihotică la treizeci de ani, după ce flirtase mai mulţi ani cu nebunia. Nu mult după asta s-a sinucis. Să fi avut consumul lui masiv de marijuana un rol agravant sau să fi fost doar o auto-medicaţie de înţeles? În definitiv, consumul de medicamente analgezice a scăzut în statele în care s-a legalizat consumul de marijuana, cum este Colorado[63]. Poate că pe Chris l-a ajutat marijuana. Poate că i-a alinat durerile şi nu i-a accentuat instabilitatea. Să fi fost filosofia nihilistă pe care a cultivat-o cea care i-a pecetluit calea către cădere? Dar nu e oare posibil ca nihilismul să fi fost consecinţa unei stări autentice de boală sau doar o raţionalizare pur intelectuală pentru indisponibilitatea lui de a aborda responsabil viaţa? De ce a continuat — la fel ca vărul său, la fel ca alţi prieteni — să aleagă oameni şi locuri care nu-i făceau bine?

Uneori, când oamenii au o părere proastă despre propria persoană — sau poate când refuză să-şi asume responsabilitatea propriei vieţi —, ei îşi aleg cunoştinţe noi după exact aceeaşi tipologie care în trecut s-a dovedit că nu le aduce decât probleme. Aceşti oameni nu pot crede că merită ceva mai bun — şi de asta nici nu caută altceva. Sau poate pur şi simplu nu vor să-şi bată capul cu ceva mai bun. Freud numea asta „compulsie la repetiţie". Şi se referea la tendinţa inconştientă de a repeta ororile trecutului — uneori poate pentru a le formula mai precis, alteori pentru a prelua mai activ controlul asupra lor, alteori din lipsă de alternativă. Oamenii îşi creează lumea cu instrumentele pe care le au la îndemână. Instrumente defecte produc lumi defecte. De aceea, cei care nu învaţă din trecut sunt condamnaţi să-l repete. De vină este, în parte, destinul. Şi, în parte, incapacitatea individului. Să fie, în parte şi lipsa disponibilităţii de-a învăţa? Sau refuzul de-a învăţa? Sau refuzul *motivat* de-a învăţa?

SALVAREA CELOR BĂTUŢI DE SOARTĂ

Oamenii îşi aleg prieteni nepotriviţi şi din alte motive. Uneori îşi propun să salveze pe cineva. Li se întâmplă mai ales celor tineri, deşi pornirea e prezentă şi la cei mai în vârstă, prea amabili ori blocaţi în

naivitate, ori orbi cu bună ştiinţă. Cineva ar putea obiecta: „Trebuie să vezi doar ce e mai bun în oameni. Cea mai înaltă virtute este dorinţa de a-i ajuta." Nu toţi cei care ratează sunt victime, la fel cum nu toţi cei ajunşi jos de tot doresc să se ridice, deşi mulţi o fac şi mulţi se descurcă. Oricum, adesea oamenii îşi vor accepta şi chiar îşi vor amplifica suferinţa (procedând la fel şi faţă de suferinţa altora), dacă o pot prezenta ca pe o dovadă a nedreptăţii acestei lumi. Printre oropsiţii lumii nu lipsesc nici opresorii, deşi, dată fiind condiţia lor precară, mulţi sunt doar nişte tirani aspiranţi. Să sari în ajutorul celor bătuţi de soartă este în prezent cea mai uşoară cale de ales, deşi pe termen lung e cea mai proastă alegere.

Imaginaţi-vă că cineva nu se simte bine. Are nevoie de ajutor. Poate că şi vrea ajutor. Dar nu este uşor de distins între cineva care vrea şi are nevoie cu adevărat de ajutor şi cineva care doar exploatează o persoană dispusă să ajute. Distincţia este dificilă chiar şi pentru o persoană care are cu adevărat nevoie de ajutor, dar care îşi şi exploatează asociaţii apropiaţi. Persoana care încearcă, greşeşte şi este iertată, după care încearcă din nou, greşeşte din nou şi este iarăşi iertată este de multe ori o persoană care de fapt vrea ca toată lumea să creadă în autenticitatea străduinţelor sale.

Când nu este de-a dreptul naivă, încercarea de a salva pe cineva este adesea alimentată de vanitate şi narcisism. Găsim o descriere detaliată şi strălucită la incomparabilul autor rus Feodor Dostoievski, în clasicele sale „Însemnări din subterană", care încep cu aceste rânduri faimoase: „Sunt un om bolnav... Sunt un om rău... Un ins deloc atrăgător, îmi dă de furcă, bănuiesc, ficatul." Este mărturisirea unui vizitator nefericit şi arogant al lumii haosului şi disperării. El se analizează pe sine fără cruţare, dar asta îi răscumpără doar o sută de păcate, faţă de cele o mie comise. Apoi, imaginându-se salvat, omul din subterană comite cea mai gravă transgresiune dintre toate. Îi oferă ajutor Lizei, o persoană cu adevărat nenorocită, o femeie care luase calea disperată a prostituţiei de secol XIX. O invită să-i facă o vizită, promiţând să-i repună viaţa pe calea cea bună. În timp ce o aşteaptă pe femeie să sosească, fanteziile lui ajung rapid mesianice:

> A trecut o zi, a mai trecut una, încă una şi Liza n-a venit. Începusem a mă linişti. Mă învioram mai ales după orele nouă seara; atunci o porneam

> încoace şi-ncolo prin odaie, uneori apucându-mă să brodez nişte fantasmagorii de vise cum nu se poate mai dulci: „Eu, poftim, tocmai pentru că Liza vine şi-i vorbesc, o salvez... O cultiv, o instruiesc. Observ, în sfârşit, că mă iubeşte; mă iubeşte cu patimă. Mă prefac a nu înţelege (de altfel, fără a şti de ce mă prefac; poate numai aşa, pentru frumuseţea gestului). În sfârşit, foarte tulburată, nespus de frumoasă, tremurând, plângând, mi se aruncă la picioare spunându-mi că sunt salvatorul ei şi mă iubeşte mai presus de orice pe lume.*

Asemenea fantezii nu pot hrăni nimic altceva în afară de narcisismul omului din subterană. Liza însăşi este distrusă de ele. Salvarea pe care el i-o oferă necesită însă o implicare şi o maturitate de care omul din subterană nu este capabil. Lui pur şi simplu îi lipsesc acele trăsături de caracter necesare pentru a-şi duce planul la bun sfârşit — şi înţelege repede acest lucru, raţionalizându-l la fel de repede. Liza ajunge în cele din urmă la apartamentul lui abject, sperând să găsească o soluţie, pariind tot ce avea pe vizita aceasta. Îi spune omului din subterană că vrea să scape de viaţa ei prezentă. Răspunsul lui?

> — Ia spune, te rog, de ce-ai venit la mine ? am început, simţind că mă înăbuş şi neţinând seamă de desfăşurarea logică a spuselor mele.
>
> Voiam să-i arunc dintr-o răsuflare tot ce-mi stătea pe inimă şi nu mă mai întrebam dacă începusem bine ori nu.
>
> — De ce-ai venit? Răspunde! Răspunde! am ţipat, scos din fire. Am să-ţi spun eu, drăguţo, de ce-ai venit. Ai venit pentru că eu, atunci, ţi-am spus nişte *vorbe de milă*. Te-ai înduioşat şi ai vrut să auzi înc-o dată „vorbe de milă". Ei bine, află că atunci mi-am râs de tine. Şi-acuma-mi râd. De ce tremuri? Da, mi-am râs de tine! Înainte, mă jigniseră, la un dineu, indivizii care-au trecut pe la casa voastră înaintea mea. Eu venisem acolo să-l bat pe unul dintr-înşii, pe-un ofiţer; dar nu i-am mai găsit, şi-atunci trebuia să-mi vărs focul pe altcineva, să mă revanşez; mi-ai ieşit în cale tu, şi mi-am vărsat necazul pe tine, mi-am bătut joc de tine. Umilit fiind, voiam să umilesc şi eu, călcat în picioare, voiam şi eu să-mi arăt puterea... Asta a fost. Şi tu ţi-ai

* Cf. Dostoievski (1968), „Însemnări din subterană", în *Opere în 11 volume*, vol. 4. Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, pp. 127 şi 217–218. (*N.red.*)

închipuit că venisem înadins, ca să te salvez pe tine, da? Aşa ţi-ai închipuit? Asta ţi-ai închipuit?

Ştiam că poate nu va izbuti să mă urmărească vorbă cu vorbă, poate n-o să înţeleagă unele amănunte; dar ştiam de asemenea că va înţelege perfect esenţialul. Aşa a şi fost. S-a făcut albă la faţă ca varul, a dat să spună ceva, buzele i s-au crispat de durere; dar, parcă izbită c-un topor, s-a prăbuşit în scaun. Mai departe m-a ascultat cu gura căscată, cu ochii larg deschişi, tremurând, cuprinsă de-o spaimă cumplită. Cinismul, cinismul cuvintelor mele o copleşise...*

Autosuficienţa exagerată, lipsa de grijă şi răutatea pură a omului din subterană îi zdrobesc Lizei ultimele speranţe. El înţelege prea bine ce se întâmplă. Mai rău: ceva din el a căutat efectul acesta de la bun început. Şi ştie şi asta. Dar un răufăcător nu devine erou doar pentru că se simte vinovat de faptele sale rele. Eroul este un element pozitiv, nu doar o absenţă a răului.

Ai putea obiecta că însuşi Cristos s-a împrietenit cu vameşi şi prostituate. Cum îndrăznesc deci să ponegresc motivaţiile celor care încearcă să ajute? Dar Cristos este arhetipul omului desăvârşit. Şi tu eşti tu. De unde ştii că încercările tale de-a ridica pe cineva de jos nu-l vor trage — pe el sau pe tine — şi mai jos? Imaginaţi-vă situaţia maistrului unei echipe de muncitori excepţionali, toţi conştienţi de scopul comun al echipei; imaginaţi-vă că sunt truditori, străluciţi, creativi şi uniţi. Dar maistrul mai are un ucenic şi în altă parte, cineva cu rezultate slabe. Într-un moment de inspiraţie, acest şef de echipă bine intenţionat mută persoana cu probleme în echipa lui strălucită, sperând ca aceasta să înveţe prin motivaţie. Ce se întâmplă? — şi literatura psihologică este clară în privinţa aceasta[64]. Intrusul deviant se îndreaptă imediat şi intră pe calea cea bună? În niciun caz. În schimb, echipa degenerează. Nou-venitul rămâne cinic, arogant şi nevrotic. Se plânge. Se eschivează. Ratează întâlniri importante. Munca lui de slabă calitate provoacă întârzieri şi trebuie refăcută de către ceilalţi. Este plătit, chiar şi aşa, la fel ca tovarăşii săi de echipă. Muncitorii conştiincioşi din jurul lui încep să se simtă trădaţi. „De ce să mă spetesc să terminăm proiectul acesta“, gândesc ei, „când pe noul

* *Ibidem*, pp. 225–226. (*N.red.*)

meu coleg nu-l văd niciodată transpirând?" Acelaşi lucru se întâmplă când consilieri-psihologi bine intenţionaţi plasează adolescenţi cu probleme între colegi relativ civilizaţi. Delincvenţa se împrăştie mai repede, destabilizând grupul[65]. E mult mai uşor s-o apuci în jos decât să urci.

Poate că salvezi pe cineva pentru că eşti un om puternic, generos şi echilibrat care vrea să facă bine. Dar este la fel de posibil — şi poate chiar mai probabil — ca tu să vrei doar să primeşti un pic de atenţie admirativă pentru rezervele tale nesfârşite de compasiune şi bunăvoinţă. Sau poate că încerci să salvezi pe cineva pentru că vrei să te convingi că tăria ta de caracter este mai mult decât un efect secundar al norocului şi al locului de naştere. Sau poate că o faci din cauză că e mai uşor să pari virtuos când stai lângă cineva complet iresponsabil.

Pleacă de la presupunerea că poate faci lucrul cel mai uşor, nu pe cel mai greu.

Alcoolismul tău plin de furie face ca beţiile mele să pară o nimica toată. Discuţiile noastre lungi şi serioase despre eşecul mariajului tău ne-au convins pe amândoi că tu faci tot ce poţi şi că eu te ajut cât pot de mult. Pare că încercăm cu adevărat. Ni se pare că am făcut realmente un progres. Dar progresul adevărat necesită mult mai mult din partea amândurora. Eşti sigur că persoana care strigă după ajutor nu a decis deja de mii de ori să-şi accepte porţia de suferinţă inutilă şi exacerbată, doar pentru că e mai uşor decât să-şi asume nişte responsabilităţi reale? Şi nu cumva ajutorul tău susţine autoamăgirea acelei persoane? Poate că desconsiderarea ta ar fi mai utilă decât mila.

Sau poate că nu ai niciun plan, autentic sau nu, de a salva pe cineva. Te asociezi cu oameni care sunt nefaşti pentru tine nu pentru că asta ar fi de folos cuiva, ci pentru că ţi-e mai simplu aşa. O ştii prea bine. O ştiu şi prietenii tăi. Sunteţi implicaţi cu toţii într-un contract implicit — unul care are drept scop nihilismul, ratarea şi suferinţa stupidă. Aţi decis cu toţii să vă sacrificaţi viitorul de dragul prezentului. Nu vorbiţi despre asta. Nu vă întâlniţi ca să vă spuneţi: „Haideţi să urmăm calea mai uşoară. Să ne abandonăm momentului. Şi să ne înţelegem să nu ne vorbim despre asta. Aşa vom uita mai uşor ce facem." Nici măcar nu pomeniţi despre asta. Dar ştiţi cu toţii ce se petrece.

Înainte de a ajuta pe cineva, trebuie să aflaţi de ce respectiva persoană a ajuns să aibă probleme. Să nu plecaţi de la presupoziţia că el sau

ea este victima nevinovată a unor circumstanţe injuste şi a abuzurilor. Ar fi explicaţia cea mai puţin probabilă. Din experienţa mea — clinică şi de altă natură —, nu e niciodată atât de simplu. În plus, adoptând ideea că toate necazurile au apărut din senin, fără ca victima să aibă partea ei de responsabilitate, induceţi ideea că persoana respectivă nu ar fi avut în trecut capacitatea de a acţiona autonom (şi, implicit, aceeaşi problemă există şi în prezent şi va exista şi în viitor). Îi anulaţi deci orice putere.

Este foarte probabil ca un om să refuze o cale ascendentă pe motiv că e dificilă. Poate că tocmai asta ar trebui să fie presupoziţia de plecare în astfel de situaţii. E prea greu, vă gândiţi. Şi s-ar putea să aveţi dreptate. Poate că trebuie să faceţi un pas prea departe. Dar gândiţi-vă şi aşa: eşecul e uşor de înţeles. Existenţa lui nu necesită explicaţii. Cum nici frica, ura, dependenţa, promiscuitatea, trădarea şi amăgirea nu necesită explicaţii. Nu existenţa viciului sau acceptarea lui necesită explicaţii. Viciul e uşor de înţeles. La fel şi eşecul. E mai uşor să nu cari o povară. E mai uşor să nu gândeşti, să nu acţionezi, să nu-ţi pese. E mai uşor să amâni pentru mâine ce puteai face azi şi să te scufunzi următoarele luni şi următorii ani în plăceri imediate. Cum spunea infamul tată al clanului Simpson, chiar înainte de a de peste cap un bol de maioneză cu votcă: „Asta e o problemă pentru Viitorul Homer. Frate, chiar nu-l invidiez pe tipul ăla!“[66]

Cum pot să-mi dau seama că suferinţa ta nu-mi cere să-mi jertfesc resursele şi energia, doar pentru ca tu să mai păcăleşti un pic inevitabilul? Poate că ai trecut deja de momentul în care încă îţi păsa de colapsul iminent, dar nu vrei s-o recunoşti. Poate că ajutorul meu nu va îndrepta nimic — pentru că nu poate rectifica nimic —, dar va ţine la distanţă, temporar, acea revelaţie profundă şi personală despre situaţia în care ai ajuns. Poate că suferinţa ta e un fel de a-mi cere şi mie să eşuez, astfel încât distanţa dintre noi, pe care o resimţi ca dureros de mare, să mai poată fi redusă, în timp ce tu te degradezi şi te scufunzi. Cum pot să aflu dacă eşti sau nu amator de astfel de jocuri? Cum pot să-mi dau seama că nu pretind doar că aş fi „responsabil“ pentru tine, în timp ce mă prefac că te „ajut“, dar evit să întreprind realmente ceva dificil, să fac ceva ce ţi-ar putea fi cu adevărat de folos?

Poate că suferinţa ta este arma cu care lupţi, motivat fiind de ura ta faţă de cei ce avansează în vreme ce tu aştepţi şi te scufunzi. Poate

că suferința ta este o încercare de a arăta că lumea e nedreaptă, nu o mărturie a păcatelor personale, a propriei devieri, a refuzului tău conștient de a lupta și de a trăi. Poate că disponibilitatea ta de a suferi ca urmare a eșecului este inepuizabilă, ținând cont de justificările pentru care o folosești. Poate că asta e răzbunarea ta pe Ființă. Cum anume să mă împrietenesc cu tine când tu ești într-un asemenea loc? Cum aș putea să fac asta?

Succesul — pentru tine e un mister. Virtutea — este tot ce poate fi mai greu de explicat. Pentru a eșua, trebuie doar să-ți cultivi câteva obiceiuri proaste. Să pierzi timpul. Oamenii care reușesc să-și cultive obiceiuri proaste și să piardă suficient timp, nu fac decât să dea înapoi. Mult din ceea ce ar fi putut să devină s-a disipat, iar ce le-a rămas este ratarea. Lucrurile tind oricum să se năruiască, dar degenerarea oamenilor este alimentată și de păcatele lor. Și apoi vine potopul.

Eu nu vreau să spun că nu există nicio șansă să ne salvăm. Dar e mult mai greu să scoți pe cineva dintr-o prăpastie decât dintr-un șanț. Iar unele prăpăstii sunt foarte adânci. Și nici dintr-un corp ajuns pe fundul lor nu mai rămâne mare lucru.

Poate că ar trebui să stau un pic până să mă decid dacă să te ajut. Să stau puțin până mă lămuresc dacă vrei cu adevărat să fii ajutat. Carl Rogers, faimosul psiholog umanist, considera că este imposibil să începi o relație terapeutică dacă persoana care caută ajutor nu vrea să evolueze[67]. Rogers era de părere că e imposibil să convingi pe cineva să se schimbe în bine. Pentru el, dorința de progres era o precondiție a oricărei schimbări. Eu am primit în terapie inclusiv clienți trimiși de judecătorul de la tribunal. Nu-și doreau ajutorul meu. Erau obligați să vină la terapie. Și așa nu avea cum să meargă. Era doar o parodie.

Dacă rămân într-o relație nesănătoasă cu tine, poate o fac din cauză că sunt prea slab și prea indecis ca să plec, dar nu vreau să recunosc asta. Așa că te ajut mai departe și să mă consolez cu martirajul meu fără rost. Poate că așa pot să-mi spun: „Cineva atât de capabil de autosacrificiu, atât de dispus să-i ajute pe alții — trebuie că e un om bun." Nu chiar. S-ar putea să fiu doar un om care încearcă să dea bine, pretinzând că rezolvă situații dificile, în loc să fie cu adevărat bun și să se ocupe de ceva realmente folositor.

Poate că, în loc să continui prietenia noastră, ar trebui să plec altundeva, să mă reculeg și să ofer o pildă prin actele mele folositoare.

Dar nimic din toate acestea nu poate servi drept justificare pentru abandonarea celor ce au cu adevărat nevoie de ajutor, doar pentru că tu vrei să-ţi urmezi ambiţiile înguste şi oarbe (mă rog, bănuiesc că era deja evident acest lucru).

O ÎNȚELEGERE MUTUALĂ

Să ne gândim aşa: dacă ai un prieten a cărui prietenie nu a-i recomanda-o surorii tale, tatălui tău sau fiului tău, de ce ţi-ai dori pentru tine un astfel de companion? Ai putea spune — din loialitate. Dar loialitatea nu e totuna cu stupiditatea. Loialitatea trebuie negociată, corect şi onest. Prietenia este o înţelegere mutuală. Nu ai obligaţia morală de a suporta pe cineva care face din lume un loc mai rău. Ba dimpotrivă. Ar trebui să-ţi alegi acei oameni care vor ca lucrurile să meargă mai bine, nu mai rău. Să-ţi alegi nişte oameni benefici pentru tine este o decizie corectă, nu una egoistă. Este adecvat, ba chiar lăudabil, să te asociezi cu oameni ale căror vieţi se îmbunătăţesc odată cu a ta.

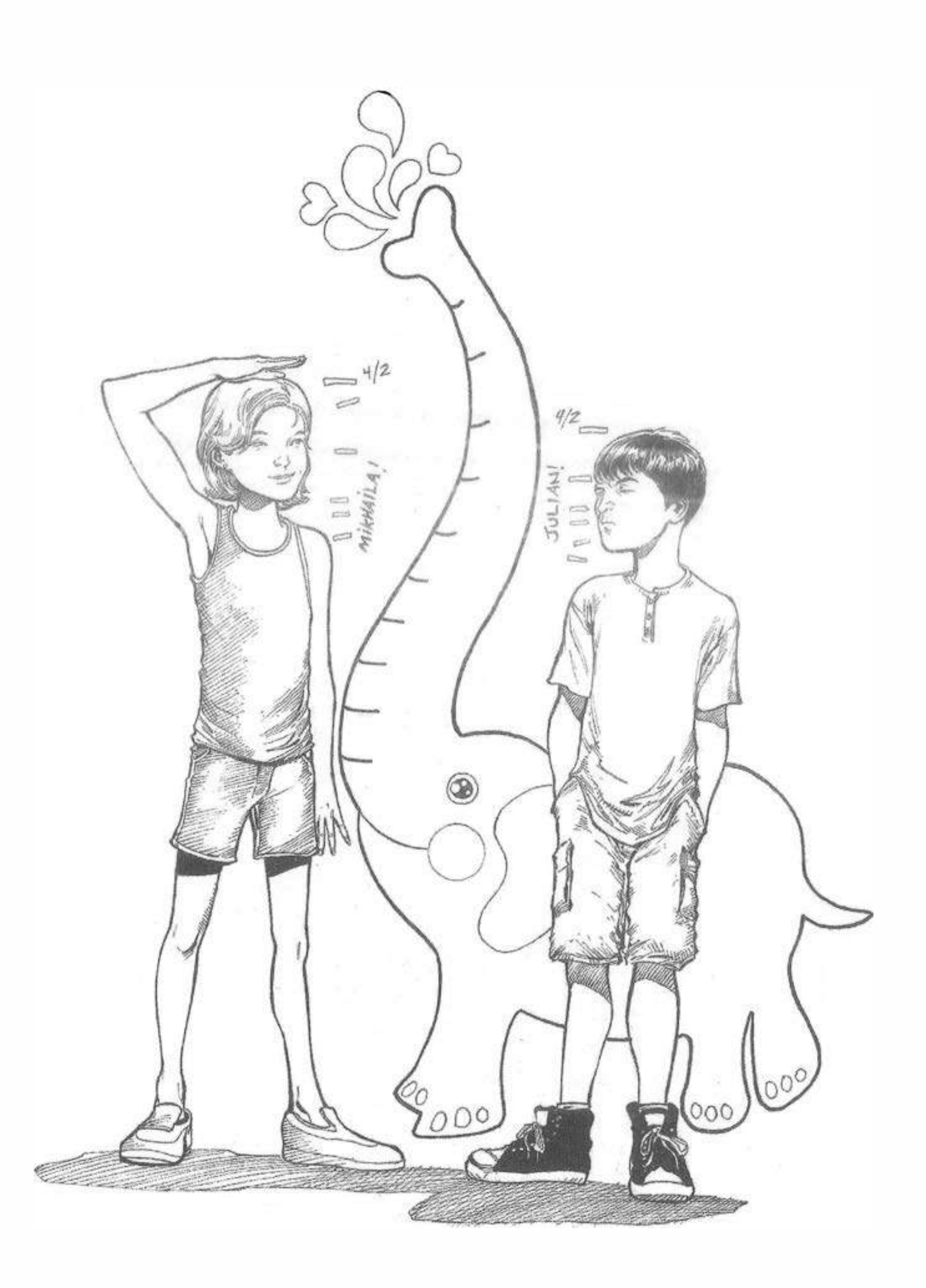
Dacă te înconjori cu oameni care-ţi susţin evoluţia ascendentă, aceştia nu-ţi vor tolera cinismul şi distructivitatea. Ei, în schimb, te vor încuraja când vei lua decizii benefice ţie şi altora şi te vor atenţiona când nu vei face asta. Ceea ce te va ajuta să perseverezi în a face ceea ce trebuie să faci, cât mai asumat şi mai atent cu putinţă. Oamenii care nu ţintesc spre înălţimi vor face opusul. Ei vor oferi fostului fumător o ţigară şi fostului beţiv o bere. Ei vor fi geloşi când vei avea succes sau când vei face ceva impecabil. Îşi vor retrage sprijinul sau te vor pedepsi activ pentru asta. Vor lega realizarea ta de un fapt precedent, real sau imaginar, care li s-ar datora lor. Poate că încearcă să te testeze, pentru a vedea dacă determinarea ta e sinceră, pentru a afla dacă tu eşti autentic. Dar în general te vor trage în jos deoarece noile tale progrese le pun defectele într-o lumină şi mai deprimantă.

De aceea se spune că orice bun exemplu este, pentru tine, o provocare fatidică şi că orice erou este un judecător. Acel *David* perfect din marmura cioplită de Michelangelo aproape că ţipă la vizitatorul din muzeu: „Poţi să fii mai mult decât eşti". Când îndrăzneşti să aspiri spre înălţimi, scoţi la lumină inadecvarea dintre prezent şi promisiunea

viitorului. Apoi îi tulburi şi pe ceilalţi, în adâncul sufletului lor, acolo unde înţeleg că cinismul şi imobilitatea lor sunt nejustificate. Îţi asumi rolul de Abel pe lângă aceşti Cain. Le reaminteşti că ei şi-au pierdut speranţa nu din pricina ororilor lumii, care sunt de netăgăduit, ci din cauză că nu au vrut să ridice lumea pe umerii lor, acolo unde îi este locul.

Să nu vă gândiţi că este mai uşor să vă înconjuraţi de persoane sănătoase decât de persoane toxice. Pentru că nu este. O persoană bună şi sănătoasă este un ideal. Lângă o astfel de persoană îţi trebuie forţă şi curaj pentru a rămâne în picioare. Un pic de modestie. Un pic de curaj. Folosiţi-vă discernământul şi protejaţi-vă de compasiunea şi mila lipsite de discernământ.

Împrieteniţi-vă cu oameni care îşi doresc ce e mai bun pentru voi.

4/2
MIKHAILA!
4/2
JULIAN!

Regula 4
Compară-te cu cel ce erai tu în trecut, nu cu altcineva din prezent

CRITICUL INTERIOR

Oamenilor le era mai ușor să fie „buni la ceva" pe vremea când majoritatea trăiam în comunități mici, rurale. Cineva era regina balului de la liceu. Altcineva era campion la eseurile literare, altul era vrăjitor la matematică sau era vedeta echipei de baschet. Existau doar unul sau doi mecanici și câțiva profesori. În domeniile lor, acești eroi locali aveau șansa de a se bucura de încrederea indusă de serotonina învingătorului. Poate acesta să fie motivul pentru care cei născuți în orașele mici sunt statistic dominanți printre personalitățile marcante ale științei[68]. Pentru fiecare personalitate importantă născută în New Yorkul modern, există alte douăzeci de mari nume provenite din orașele mici, care acum locuiesc în metropole. Și mai important e că am ajuns conectați digital cu toți cei șapte miliarde de locuitori ai planetei. Ierarhiile în funcție de realizări au devenit tot mai stratificate.

Oricât de bun ai fi în ceva și oricum ți-ai califica realizările, întotdeauna se va găsi cineva în comparație cu care să te simți incompetent. Ești un chitarist decent, dar nu ești Jimmy Page sau Jack White. E aproape sigur că nici măcar clubul local nu-l vei revoluționa cu muzica ta. Ești un bucătar bun, dar există o mulțime de bucătari grozavi. Rețeta mamei tale de cap de pește cu orez, oricât de lăudată în satul ei, nu poate

sta alături de spuma de grepfrut și înghețata din whisky afumat. Un cap mafiot are un iaht mai ostentativ. Un CEO obsesiv are un ceas complicat care se întoarce singur mulțumită unui mecanism din cutia sa scumpă din lemn de esență tare și oțel. Chiar și cea mai fermecătoare actriță de la Hollywood se transformă într-o Regină Malefică din cauza eternei și paranoicei anticipări a apariției unei noi Albe-ca-Zăpada. Dar tu? Cariera ta e plicticoasă și absurdă, calitățile tale de gospodar sunt de mâna a doua, gusturile tale sunt odioase, ești mai gras decât prietenii tăi și toată lumea evită petrecerile tale. Cui îi pasă că ești prim-ministrul Canadei când există un președinte al Statelor Unite?

Există în noi o voce critică interioară și un spirit care știe toate acestea. Și care are tendința de a-și argumenta zgomotos punctul de vedere. Acest critic din noi condamnă eforturile noastre mediocre. Poate fi foarte greu de potolit. Și ce e rău este că tipul acesta de critică este chiar necesar. Nu ducem lipsă de artiști fără gust, de muzicieni afoni, de bucătari care ne otrăvesc, de manageri de rang mediu cu tulburări de personalitate birocratică, de romancieri amatori și de profesori plicticoși, marcați ideologic. Oamenii și lucrurile diferă enorm în ce privește calitățile lor. Ascultătorii din toată lumea sunt tulburați de muzică proastă. Clădirile prost gândite se surpă la cutremure. Automobilele fabricate sub standard își ucid posesorii în accidente. Eșecul este prețul pe care-l plătim pentru a avea standarde, iar standardele sunt necesare, pentru că mediocritatea are consecințe reale și dure.

Nu suntem egali în aptitudini sau în rezultate și nu vom fi niciodată. Un număr infim de oameni produc cam tot ce se poate. Învingătorii nu iau totul, dar iau aproape totul, așa că treapta cea mai de jos nu e un loc foarte vesel. Pe treptele inferioare oamenii sunt nefericiți. Acolo se îmbolnăvesc, rămân necunoscuți și neiubiți. Acolo își irosesc viețile. Acolo mor. În consecință, vocea autodenigratoare din mintea oamenilor țese o poveste devastatoare. Viața este un joc cu miză zero. Lipsa de valoare devine punctul de plecare. Ce altceva în afară de ignoranța voluntară i-ar putea proteja pe oameni de critica interioară nimicitoare? Din cauza aceasta, o generație întreagă de psihologi sociali au recomandat „iluziile pozitive“, ca singură cale practicabilă spre sănătatea mentală[69]. Crezul lor? Fă-ți umbrelă dintr-o minciună. Cu greu ne putem imagina o filosofie mai deprimantă, mai deplorabilă și mai pesimistă: lucrurile stau atât de prost, că numai o iluzie te mai poate salva.

Eu vă propun o abordare alternativă (una care nu face apel la iluzii). Dacă zarurile sunt întotdeauna aruncate în defavoarea ta, poate că jocul e trucat (poate chiar de către tine, fără ştiinţa ta). Dacă vocea internă te face să te îndoieşti de valoarea strădaniilor tale — a vieţii tale sau a vieţii în general —, poate că n-ar trebui s-o mai asculţi. Dacă vocea rosteşte aceleaşi lucruri denigratoare despre toată lumea, indiferent de cât de împliniţi sunt respectivii oamenii, atunci câtă încredere poţi avea în ea? Poate că observaţiile ei sunt doar pălăvrăgeală, şi nu înţelepciune. *Vor exista mereu oameni mai buni ca tine* — este un clişeu al nihilismului, la fel ca fraza: *Cui îi va mai păsa de asta peste un milion de ani?* Răspunsul potrivit în faţa acestei afirmaţii nu poate fi: *Păi, bine, atunci nimic nu are sens.* Ci este: *Orice idiot poate să aleagă un cadru temporal în care nimic să nu aibă sens.* A te convinge singur de nimicnicia ta nu reprezintă o critică profundă a Fiinţei. Este un truc ieftin al minţii raţionale.

MAI MULTE JOCURI BUNE

Standardele, mai înalte sau mai joase, nu sunt nici iluzorii, nici dispensabile. Dacă nu ai fi decis că ce faci acum e mai bine decât orice ai fi putut face, pur şi simplu nu ai fi făcut-o. Ideea că ar exista decizie fără criterii de valoare este o contradicţie în termeni. Judecăţile de valoare sunt o precondiţie a acţiunii. Mai mult, odată selectată, orice activitate vine cu propriile standarde interne de reuşită. Dacă ceva poate fi făcut, poate fi făcut mai bine sau mai puţin bine. A face orice, aşadar, înseamnă a juca un joc cu un final definit şi valorizat, care poate fi atins mai mult sau mai puţin eficient şi elegant. Orice joc aduce cu sine şanse de succes şi eşec. Diferenţele calitative sunt omniprezente. În plus, dacă nu ar fi existat mai binele sau mai răul, atunci nimic nu ar fi meritat să fie făcut. Nu ar mai fi existat valoare şi, implicit, nici sens. De ce să faci un efort, dacă efortul tău nu contribuie la îmbunătăţirea a nimic? Sensul însuşi solicită o diferenţiere între mai bine şi mai puţin bine. Cum ar putea fi deci redusă la tăcere vocea critică şi conştientă de sine? Unde să căutăm defectele din logica aparent impecabilă a mesajului ei?

Putem începe prin analizarea termenilor înșiși, mult prea dihotomici: „succes“ și „eșec“. Ori reprezinți un succes, o entitate bună, singulară și completă, ori ești opusul — un eșec, o entitate la fel de singulară și completă, dar, iremediabil, de proastă calitate. Cei doi termeni opuși nu lasă loc pentru nicio alternativă și pentru nicio zonă de mijloc. Totuși, într-o lume atât de complexă ca a noastră, asemenea generalizări (asemenea eșecuri în nuanțare) sunt un semn de analiză naivă, deloc subtilă sau chiar rău intenționată. Acest sistem binar anulează gradele și gradațiile de valoare vitale, ceea ce se lasă cu urmări nu tocmai plăcute.

Pentru început, să spunem că nu există doar un singur joc la care să ai succes sau să dai greș. Există multe jocuri, ba chiar multe jocuri bune — jocuri pe măsura talentului tău, jocuri care îți solicită productivitatea, alături de alte persoane, jocuri care se susțin și se dezvoltă în timp. Meseria de avocat e un joc bun. La fel și cea de instalator, medic, tâmplar sau învățător. Lumea îi permite Ființei să se manifeste în multe feluri. Dacă nu reușești din prima, mai poți încerca. Poți alege ceva mai pe potriva amestecului tău unic de puncte forte, slăbiciuni și circumstanțe. Mai mult, dacă schimbarea jocului nu funcționează, poți oricând inventa unul nou. Am văzut recent o emisiune de divertisment în care un mim și-a acoperit gura cu o bandă izolatoare și a făcut niște lucruri caraghioase cu mănuși de bucătărie. A fost ceva neașteptat. Ceva original. Pentru el părea să funcționeze.

E puțin probabil să joci un singur joc. Ai o carieră, ai prieteni, familie, proiecte personale, înclinații artistice și pasiuni sportive. Poate ar trebui să-ți evaluezi succesul luând în considerare toate jocurile pe care le joci. Imaginează-ți că ești foarte bun la unele, mediocru la altele și foarte slab la o parte din ele. Poate că așa trebuie să fie. Poți obiecta: ar trebui să câștig toate jocurile! Dar să câștigi toate jocurile înseamnă că nu mai faci nimic nou sau dificil. Câștigi, dar nu crești, iar creșterea s-ar putea să fie cea mai importantă formă de câștig. Victoriile prezentului sunt oare mai importante decât evoluția ta pe axa timpului?

În fine, poți ajunge să înțelegi că specificul jocurilor pe care le practici este atât de unic pentru tine, atât de individual, că orice comparație cu alții pur și simplu nu-și are rostul. Poate că supraapreciezi ce nu ai și subapreciezi ce ai. Recunoștința este extrem de utilă. E și o protecție bună față de riscurile victimizării și resentimentului. Ai un coleg de

muncă mai bun ca tine. Totuşi, nevasta lui are o aventură, în timp ce tu te bucuri de un mariaj stabil şi fericit. Cine o duce mai bine? Celebritatea pe care o admiri e un bigot şi un şofer care conduce tot timpul beat. Să fie viaţa lui preferabilă vieţii tale?

Când te pune la pământ cu astfel de comparaţii, criticul intern foloseşte următoarea logică: mai întâi selectează arbitrar un singur domeniu de comparaţie (faima, poate, sau puterea). Apoi se poartă ca şi cum domeniul respectiv ar fi singurul relevant. Apoi te compară nefavorabil cu cineva cu adevărat strălucitor în domeniul respectiv. Iar acest pas final poate fi dus şi mai departe, atunci când prăpastia dintre persoana ta şi persoana cu care eşti comparat este folosită ca dovadă a nedreptăţii fundamentale a vieţii. În felul acesta îţi va fi cel mai eficient subminată motivaţia de-a mai acţiona. Cei care acceptă o asemenea autoevaluare cu siguranţă nu pot fi acuzaţi că-şi fac viaţa mai uşoară. Putem în schimb să constatăm cum îşi complică destul de mult existenţa.

Când suntem foarte tineri, nu suntem nici individuaţi, nici informaţi. Nu am avut timp şi nu am adunat suficientă înţelepciune cât să ne dezvoltăm propriile standarde. În consecinţă, ne vom compara cu alţii, întrucât avem nevoie totuşi de nişte jaloane. În absenţa lor nu ştim încotro s-o luăm sau ce să facem. Pe măsură ce ne maturizăm, devenim, în schimb, tot mai bine individuaţi, nişte oameni unici. Condiţiile vieţii noastre devin tot mai personale şi tot mai puţin comparabile cu ale altora. Simbolic vorbind, acum părăsim casa tatălui nostru şi înfruntăm haosul Fiinţei noastre individuale. Trebuie să observăm dezordinea vieţii noastre, fără a-l abandona cu totul pe „tată". Mai apoi trebuie să redescoperim valorile culturii noastre — ascunse nouă de ignoranţă, îngropate în cuferele prăfuite ale trecutului —, pe care trebuie să le salvăm şi să le integrăm în vieţile noastre. De aici îşi ia existenţa sensul ei integral şi necesar.

Cine eşti? Gândeşti că ştii, dar poate că nu ştii. Nu eşti, de exemplu, nici stăpânul, nici sclavul tău. Ţie nu-ţi poţi spune prea uşor ce să faci şi nici nu îţi poţi impune ceva cu forţa (la fel cum nu le poţi comanda ce să facă soţului, soţiei, fiului sau fiicei tale). Unele lucruri te interesează, altele nu. Unele activităţi te vor captiva, altele te vor plictisi.

Ai un fel de a fi, o natură a ta. Poţi acţiona tiranic faţă de natura ta, dar cu siguranţă că te vei răzvrăti. Cât de mult îţi poţi impune să munceşti şi cât poţi susţine dorinţa de-a munci? Cât de multe poţi sacrifica

pentru partenerul tău înainte ca generozitatea să se transforme în resentiment? Ce iubeşti cu adevărat? Ce vrei cu adevărat? Înainte de a-ţi formula propriile standarde de valoare, trebuie să te vezi pe tine însuţi ca pe un străin — pentru a te cunoaşte mai bine. Ce ţi se pare valoros şi plăcut? De câtă relaxare, divertisment şi recompensă ai nevoie ca să te poţi simţi mai mult decât un animal de povară? Cum trebuie să te porţi cu tine ca să nu deraiezi de pe şine, ca să nu ieşi în decor? Poate suporţi corvezile zilnice şi seara, când ajungi acasă, dai cu şutul în câine ca să scapi de frustrare. Poate urmăreşti cum trec pe lângă tine zilele preţioase. Sau poate preferi să te mobilizezi către nişte activităţi responsabile şi productive. Te întrebi ce vrei? Negociezi onest cu tine? Sau îţi eşti în acelaşi timp tiran şi sclav?

Când îţi displac părinţii, partenerul sau copilul tău, şi de ce? Ce s-ar putea face în sensul acesta? Ce îţi trebuie şi ce vrei de la prietenii tăi şi de la partenerii de afaceri? Aici nu e vorba doar despre ce *trebuie* să vrei. Nu vorbesc nici despre ce vor alţi oameni de la tine şi nici despre datoriile tale faţă de ei. Vorbesc despre acele obligaţii morale pe care le ai faţă de tine însuţi. *Trebuie* ar putea avea de-a face cu asta, întrucât eşti parte dintr-o reţea de datorii sociale. *Trebuie* este responsabilitatea ta, pe care trebuie s-o onorezi. Dar asta nu înseamnă că eşti obligat să accepţi rolul căţeluşului obedient şi inofensiv. Asta îşi doresc dictatorii de la supuşii lor.

Îndrăzneşte, în schimb, să fii periculos. Îndrăzneşte să fii sincer. Îndrăzneşte să te exprimi pe tine şi exprimă (sau măcar devino conştient de) ceea ce ar justifica cu adevărat viaţa ta. Atunci când permiţi, de exemplu, celor mai întunecate şi ascunse fantezii faţă de partenerul tău să se manifeste — dacă eşti vreodată dispus să le iei în serios —, e posibil să descoperi, odată scoase la lumina zilei, că nu sunt chiar atât de întunecate. S-ar putea să descoperi, în schimb, că-ţi era frică, iar frica te determina s-o faci pe moralul. S-ar putea să descoperi că, atunci când obţii ceea ce doreşti cu adevărat, nu mai eşti nici tentat, nici rătăcit. Eşti sigur că partenerul tău ar fi descumpănit să vadă mai mult din tine ieşind la suprafaţă? Femeia fatală şi antieroul sunt atractivi sexual din motive întemeiate...

Cum ai vrea să ţi se vorbească? Ce trebuie să iei de la ceilalţi? Cât trebuie să suporţi şi cât e nevoie să te prefaci doar pentru că aşa îţi cere datoria? Analizează-ţi ranchiuna. Oricât de patologică ar fi, această

emoţie poate fi revelatorie. Face parte dintr-o triadă malefică: aroganţa, disimularea şi ranchiuna. Nimic nu provoacă mai mult rău ca această trinitate subpământeană. Ranchiuna (resentimentul) înseamnă întotdeauna două lucruri. Fie persoana atinsă de ranchiună este imatură, caz în care ea ar trebui să-şi ţină gura, să înceteze să se mai plângă şi să depăşească momentul; fie avem de-a face cu un caz de tiranie — caz în care persoana subjugată are obligaţia morală de-a protesta. De ce? Pentru că, în acest caz, consecinţele tăcerii ar fi mult mai rele. Sigur, pe moment e mai simplu să rămâi tăcut şi să eviţi conflictul. Dar pe termen lung e fatal. Când ai ceva de obiectat, tăcerea e o minciună — iar tirania se hrăneşte cu minciuni. Când trebuie să înfrunţi pericolele şi să lupţi cu opresiunea? Când începi să nutreşti fantezii secrete de răzbunare; când viaţa îţi este otrăvită, iar imaginaţia îţi este inundată de dorinţa de a devora şi distruge.

Acum câteva decenii am avut un client care suferea de tulburare obsesiv-compulsivă. Seara, înainte să se bage în pat, trebuia să alinieze toate pijamalele. Apoi trebuia să-şi netezească perna. Apoi să ajusteze cearşafurile. Iar şi iar, şi iar, şi iar. I-am spus:

— Poate partea asta din tine, partea asta insistentă până la nebunie, vrea ceva, oricât de greu ar fi să numim acest ceva. Las-o să vorbească. Despre ce ar putea fi vorba?

— Despre control, mi-a spus.

— Închide ochii, i-am zis, şi lasă acea parte să spună ce vrea. Nu lăsa frica să te oprească. Nu te teme că dacă gândeşti ceva, vei şi pune în practică acel lucru.

El mi-a spus:

— Vreau să-l iau pe tatăl meu vitreg de guler, să-l lipesc de uşă şi să-l scutur ca pe un şobolan.

Poate că sosise într-adevăr vremea să scuture pe cineva ca pe un şobolan, deşi i-am sugerat să se gândească la nişte măsuri mai puţin dure. Numai Dumnezeu ştie câte bătălii trebuie duse în mod asumat, voluntar, pe drumul către pace. Ce faci ca să eviţi conflictul, oricât de necesar ar fi el? Despre ce eşti înclinat să minţi, plecând de la presupunerea că adevărul ar fi intolerabil? Ce anume vrei să falsifici?

Copilul mic este dependent de părinţii săi pentru satisfacerea a aproape tuturor nevoilor sale. Copilul — copilul de succes — îşi poate părăsi temporar părinţii, pentru a-şi face prieteni. Pentru a face asta,

renunţă la un fragment mic din el însuşi, dar primeşte multe altele în schimb. Adolescentul de succes va duce acest proces la concluzia sa logică. El îşi va părăsi părinţii şi va deveni ca toţi oamenii. Trebuie să se integreze grupului, pentru a depăşi dependenţa din copilărie. Odată integrat, adultul de succes trebuie apoi să înveţe cum să fie diferit (dar exact cât trebuie) în raport cu ceilalţi.

Aveţi grijă când vă comparaţi cu ceilalţi. Odată ajunşi adulţi, suntem nişte fiinţe singulare. Avem probleme specifice — financiare, intime, psihice şi de altă natură. Acestea sunt ţesute în contextul mai larg, unic, al existenţei fiecăruia. Cariera sau locul de muncă te marchează într-o manieră personală (sau te lasă rece) — serviciul tău se înscrie, oricum, într-o desfăşurare unică dimpreună cu ceilalţi factori specifici vieţii tale. Trebuie să te decizi singur cât timp aloci fiecărui lucru. Trebuie să te decizi singur la ce renunţi şi ce vrei să obţii.

PUNCTUL DIN CARE PRIVIM (SAU INVENTARIEREA)

Ochii noştri privesc întotdeauna către lucrurile de care suntem interesaţi sau pe care dorim să le cercetăm, să le căutăm ori să le posedăm. Trebuie să vedem, iar pentru a vedea trebuie să ţintim, astfel că noi ţintim către ceva tot timpul. Minţile noastre sunt inserate în corpul nostru de vânători-culegători. A vâna presupune a te focaliza pe o ţintă, a o urmări şi a arunca ceva înspre ea. A culege presupune a identifica fructul dorit şi a-l prinde ferm cu mâna. Aruncăm pietre, suliţe şi bumeranguri. Lovim bile care trec prin inele, azvârlim pucuri în plase şi împingem pietre pe o fâşie orizontală de gheaţă până ajung în copcă. Aruncăm proiectile la ţinte cu ajutorul arcurilor, pistoalelor, puştilor şi rachetelor. Lansăm insulte, facem planuri şi prezentăm idei. Succesul e determinat de marcarea unui punct sau de atingerea unei ţinte. Eşecul (sau păcatul) survine atunci când eşuăm (*păcatul* este deci înţeles ca ratare a unui scop[70]). Nu putem naviga fără destinaţie şi, câtă vreme suntem pe lumea aceasta, trebuie să navigăm fără încetare[71].

Noi ne aflăm întotdeauna şi simultan *în* punctul „a" (mai puţin dezirabil decât ar fi putut fi), *mişcându-ne către* punctul „b" (pe care îl considerăm mai bun, în acord cu valorile noastre implicite şi explicite). Noi

considerăm mereu că lumea se găseşte într-o stare de deficit, pe care căutăm să îl corectăm. Imaginăm căi noi de îndreptare şi îmbunătăţire a lucrurilor, chiar dacă avem tot ce am crezut că ne trebuie. Rămânem curioşi chiar şi când suntem satisfăcuţi temporar. Trăim într-o schemă mentală în care prezentul este veşnic incomplet, iar viitorul este veşnic îmbelşugat. Dacă nu am vedea lucrurile astfel, nici nu am acţiona în vreun fel. Nici măcar nu am mai vedea, întrucât pentru a privi îţi trebuie concentrare, iar această focalizare presupune selectarea unui lucru în dauna altora.

Dar noi putem vedea. Ba chiar putem vedea lucruri care nu sunt acolo. Vedem modalităţi noi prin care lucrurile ar putea deveni mai bune. Putem construi lumi noi, ipotetice, unde se pot arăta şi exprima probleme noi, la care nici nu ne gândiserăm. Avantajele sunt evidente: putem modifica lumea, astfel încât circumstanţele intolerabile ale prezentului să fie îmbunătăţite pe viitor. Dezavantajele acestei stări permanente de previziune şi creativitate sunt o oboseală şi un disconfort cronice. Comparând întotdeauna ce este cu ce ar putea fi, suntem forţaţi să ţintim spre ce ar putea fi. Doar că putem ţinti prea sus. Sau prea jos. Sau prea haotic. Aşa că eşuăm şi avem parte de dezamăgiri, chiar şi când celorlalţi le lăsăm impresia că trăim bine. Cum să beneficiem de pe urma ingeniozităţii noastre şi a abilităţii de a îmbunătăţi viitorul, fără să denigrăm neîncetat viaţa noastră prezentă, lipsită de valoare şi neîmplinită?

Primul pas ar fi, poate, să privim în jur. Cine sunt eu? Când cumpăr o casă şi mă pregătesc să trăiesc în ea, angajez un inspector ca să inventarieze toate neajunsurile casei — aşa cum este ea în prezent, nu cum mi-aş dori să fie. Pe agent îl plătim chiar dacă ne dă veşti proaste. Trebuie să ştim. Trebuie să cunoaştem care sunt defectele ascunse ale casei. Trebuie să ştim dacă sunt imperfecţiuni estetice sau probleme structurale. Trebuie să ştim pentru că nu putem repara ceva până nu aflăm că e defect. Dar şi noi suntem defecţi. Avem nevoie de un inspector. Rolul acestuia poate fi jucat de criticul interior, dacă putem intra pe aceeaşi lungime de undă cu el; dacă putem coopera cu el. Ne poate ajuta să înţelegem situaţia, dar trebuie să facem împreună cu el turul casei noastre psihice şi să ascultăm cu chibzuinţă ce are de spus. Poate că eşti extraordinar de priceput, un adevărat meşter. Dar cum să-ţi începi renovarea fără a fi mai întâi demoralizat, ba chiar zdrobit, de raportul lung şi dureros al criticului intern cu privire la defectele tale?

Iată un pont. Viitorul e la fel ca trecutul. Cu o diferență esențială. Trecutul e fix, dar viitorul poate fi mai bun. Poate fi mai bun în cantități precise — și le putem măsura observând, de pildă, ce cantitate de îmbunătățiri am adus, să zicem, într-o singură zi cu un minimum de implicare. Prezentul este mereu imperfect. Dar punctul din care începi s-ar putea să nu fie la fel de important ca direcția în care te îndrepți. *Poate că fericirea se găsește întotdeauna în călătoria ascendentă, nu în senzația trecătoare de satisfacție pe care o ai când faci un popas în drumul spre următoarea culme.* Fericirea este în mare măsură speranță, indiferent de cât de adâncă este lumea subterană în care a fost concepută speranța respectivă.

Solicitat cum se cuvine, criticul interior va spune ce trebuie îndreptat, ce *poți* pune în ordine, ce *ai vrea* să pui în ordine — de bunăvoie, fără resentimente, ba chiar cu plăcere. Întreabă-te: există în viața mea sau în situația din prezent un lucru în neregulă, ceva pe care aș putea și aș vrea să-l pun în ordine? Pot și chiar vreau să mă ocup de lucrul acela, care își anunță cu modestie nevoia de a fi reparat? Aș putea s-o fac acum? Imaginează-ți că trebuie să negociezi cu tine. Imaginează-ți că ești leneș, iritabil, ranchiunos și dificil. Cu atitudinea asta, nu îți va fi ușor să te pui în mișcare. Va trebui să te raportezi la tine cu un plus de farmec și de umor. Ai putea să te abordezi pe tine însuți cu un „Scuză-mă", dar spus fără urmă de ironie sau sarcasm. „Încerc să reduc o parte din suferința inutilă de pe-aici și mi-ar prinde tare bine o mână de ajutor." Nu e cazul să faci mișto de tine. „Mă întreb dacă există ceva ce ești dispus să faci. Ți-aș fi foarte recunoscător pentru ajutorul tău." Întreabă sincer și cu modestie. Nu e chiar simplu să procedezi așa.

S-ar putea să fie nevoie să negociezi cu tine însuți în continuare, în funcție de dispoziția ta psihică. Poate că nu ai încredere în tine. Ți-e frică de faptul că, odată acceptat un lucru, vei cere mai mult de la tine. Și o vei face la modul punitiv și dureros. Și vei disprețui ceea ce ți-a fost deja oferit. Cine vrea să lucreze cu un astfel de tiran? Tu nu. De asta nu faci ce vrei de fapt să faci. Poate trebuie să-ți spui: „OK. Știu că în trecut nu ne-am înțeles prea bine. Îmi pare rău pentru asta. Încerc să schimb lucrurile în bine. Probabil că o să mai fac și alte greșeli pe parcurs, dar voi încerca să te ascult dacă nu vei fi de acord. Voi încerca să învăț. Am observat azi, chiar acum, că nu ai fost foarte dornic să-mi dai o mână de ajutor când ți-am cerut-o. Există ceva ce aș putea să-ți

ofer în schimbul cooperării tale? Dacă ai spăla vasele, poate am ieşi la o cafea. Îţi place espressoul? Ce ai zice de un espresso — unul dublu? Sau poate vrei altceva?" Apoi ai putea să asculţi. Poate vei auzi o voce lăuntrică (poate chiar vocea unui copil de mult pierdut). Poate va răspunde: „Serios? Chiar vrei să faci ceva drăguţ pentru mine? Chiar vrei? Nu e o păcăleală?"

Aici trebuie să ai grijă.

Vocea aceea plăpândă este vocea cuiva care suflă şi-n iaurt. Ai putea să-i spui, cu grijă: „Uite, eu chiar vorbesc serios. S-ar putea să nu mă descurc prea bine şi să nu fiu cea mai bună companie, dar voi face ceva drăguţ pentru tine. Promit". Un strop de blândeţe chibzuită te poate duce departe, iar răsplata justă va fi un factor motivator puternic. Suficient de puternic cât să fii luat de mână ca să speli afurisitele de vase. Dar după aceea să nu te apuci de frecat baia şi să uiţi de cafea, de bere sau film, fiindcă apoi îţi va fi şi mai greu să scoţi la lumină elementele uitate din ascunzişurile lumii tale subterane.

Te poţi întreba aşa: „Ce aş putea să spun altcuiva — prietenului, fratelui, şefului, secretarului meu — ca să fac şi mai uşoare lucrurile între noi? Ce bucăţică de haos aş putea eradica acasă, pe birou sau în bucătărie, în seara aceasta, astfel încât scena să fie pregătită pentru o piesă mai bună? Ce şerpi să alung din şifonierul meu — şi din mintea mea?" Ziua, orice zi, fiecare zi, este compusă din cinci sute de mici decizii şi mici acţiuni. Ai putea să abordezi una sau două dintre aceste acţiuni într-un mod ceva mai eficient? Mai eficient, desigur, după standardele tale. Ai putea să compari ziua ta de mâine cu ziua ta de ieri? Îţi poţi folosi judecata pentru a te întreba cum ar arăta un viitor mai bun?

Ţinteşte către lucruri la îndemână. Ţinând cont de talentele tale limitate, de tendinţa de a te amăgi, de povara resentimentului, de talentul tău de a evita responsabilităţile, nu e cazul să-ţi iei prea multe pe umeri aşa, deodată. Îţi poţi propune următorul obiectiv: la finalul zilei, vreau ca lucrurile să arate o idee mai bine în viaţa mea decât arătau în dimineaţa aceasta. Apoi întreabă-te: „Ce pot să fac şi ce aş vrea să fac ca să reuşesc ce mi-am propus şi care sunt lucrurile mici pe care mi le-aş dori ca recompensă?" Apoi faci ce ai decis să faci, chiar dacă nu-ţi iese foarte bine. Şi-ţi oferi o nenorocită de cafea, pentru a sărbători triumful. Poate te simţi un pic caraghios făcând asta, dar oricum e bine să o faci. Şi la fel să faci şi mâine, şi încă o zi, şi încă o zi, şi tot aşa. Cu fiecare zi,

nivelul de la care te compari cu cel ce-ai fost în trecut se înalță câte un pic și asta e ceva magic. Este ca un fel de cont de economii cu dobândă acumulată. Fă asta trei ani de zile și viața ta va fi complet diferită. Vei ținti apoi mai sus. Vei ținti către stele. Bârna a dispărut din ochiul tău și ai început să vezi. Ținta pe care o alegi determină ceea ce vezi. Să repetăm, căci merită: *ținta pe care o alegi determină ceea ce vezi.*

CE VREI ȘI CE VEZI

Dependența vederii de țintă (și, implicit, de valoare — deoarece luăm în cătare lucrurile valoroase pentru noi) a fost demonstrată remarcabil de psihologul cognitivist Daniel Simons acum mai bine de cincisprezece ani[72]. Simons a studiat fenomenul numit „cecitate prin neatenție". A folosit subiecți pe care i-a așezat în fața unor monitoare video pe care le-a arătat niște câmpuri cu grâu, de exemplu. Dar în timp ce subiecții priveau imaginile, el le transforma încet, fără știrea lor. Strecura discret un drum prin lanul de grâu. Nu o potecă ușor de trecut cu vederea, ci un drum adevărat, pe o treime din imagine. Remarcabil a fost că mulți subiecți nu observau modificarea.

Experimentul care l-a făcut faimos pe dr. Simons a fost din aceeași categorie, dar și mai dramatic decât cel anterior — chiar incredibil. Mai întâi a realizat o înregistrare video în care apar două echipe de câte trei oameni[73]. Una dintre echipe era îmbrăcată cu tricouri albe, cealaltă cu tricouri negre. (Echipele erau filmate de aproape, deci nu puteau fi trecute cu vederea. Cei șase ocupau mare parte din ecran și erau filmați suficient de aproape, încât să le poată fi observate trăsăturile faciale.) Fiecare echipă avea o minge pe care o bătea de pământ sau o arunca între coechipieri, în timp ce aceștia se mișcau și făceau fente în spațiul restrâns din fața camerei care îi înregistra. După ce-a făcut filmul, Dan l-a arătat participanților la studiu. Le-a cerut fiecăruia să țină socoteala numărului de pase schimbate de membrii echipei albe. După câteva minute, subiecților li se cerea să raporteze numărul înregistrat. Cei mai mulți răspundeau „15". Acesta era răspunsul corect. Mulți se simțeau foarte bine cu răspunsul lor. Ha! Trecuseră testul! Dar apoi dr. Simons îi întreba: „Ați văzut gorila?"

Era o glumă? Ce gorilă?

Simons le-a explicat: „Urmăriţi din nou înregistrarea, dar de data asta nu mai număraţi." Şi e adevărat că după un minut apare pe teren un bărbat îmbrăcat într-o gorilă, care umblă câteva secunde bune, se opreşte şi se bate în piept aşa cum fac gorilele. Chiar în mijlocul ecranului. Şi e cât se poate de mare. Dureros şi incontestabil de evident. Şi totuşi, unul din doi subiecţi n-a reuşit să o vadă la prima vizionare a înregistrării. Dar lucrurile stau chiar mai grav de-atât. Dr. Simons a făcut un alt studiu. De data asta, le-a arătat subiecţilor o înregistrare în care cineva este servit în faţa unui cântar. Vânzătorul se apleacă în spatele cântarului ca să ia ceva şi se ridică imediat înapoi. Şi ce-i cu asta? Majoritatea participanţilor nu au observat nimic în neregulă. Dar persoana care s-a ridicat de după tejghea nu mai era aceeaşi! „Nu se poate", ne gândim. „Eu aş fi observat." Eşti sigur? Există o mare probabilitate ca nici tu să nu fi observat modificarea, chiar şi când persoana ar fi fost de alt sex ori de altă rasă. Caz în care ai fi fost, şi tu, la fel de orb.

Acest fenomen se explică parţial prin faptul că funcţia vizuală este extrem de costisitoare — cere un cost ridicat din punct de vedere psihofiziologic, neurologic. Fovea, o mică depresiune de pe retină, este locul unde imaginea se formează cel mai clar, la cea mai bună rezoluţie — de aceea este folosită la sarcini precum identificarea chipurilor. Fiecare dintre celulele care alcătuiesc fovea are nevoie de câte 10 000 de celule în cortexul vizual pentru a acoperi abia prima fază din procesul vederii[74]. Fiecare dintre cele 10 000 de celule are nevoie de alte 10 000 pentru a ajunge la etapa a doua. Dacă retina ar fi fost compusă integral din celule precum cele din fovea, am fi avut nevoie de un cap de extraterestru, aşa cum vedem în filmele comerciale. În consecinţă, triem şi vedem. Mare parte din vederea noastră este periferică şi cu o rezoluţie mică. Fovea o păstrăm pentru lucrurile importante. Capacităţile vederii la rezoluţie înaltă sunt folosite pentru identificarea lucrurilor care servesc îndeplinirii scopului nostru. În rest, lăsăm totul — adică aproape tot ce există — să se piardă neobservat în fundal.

Când un lucru căruia nu-i acorzi atenţie îşi iţeşte capul hidos şi te încurcă în activitatea ta curentă, focalizată pe o zonă îngustă, atunci îl vezi foarte bine. Altfel, parcă nici nu ar fi acolo. Mingea asupra căreia se concentrau subiecţii cercetării lui Simons nu a fost nicio clipă acoperită de gorilă sau de cei şase jucători. Din cauza asta — din cauză că gorila

nu interferează cu sarcina concentrată și neîntreruptă —, ea este pentru subiecții care urmăresc mingea la fel de indistinctă ca restul câmpului vizual de fundal. Maimuța mare poate fi ignorată în siguranță. Este un mecanism de gestionare a complexității copleșitoare a lumii: o ignori, în timp ce te concentrezi minuțios pe problemele tale private. Observi doar acele lucruri care îți facilitează mișcarea înainte, către scopurile tale. Sesizezi și obstacolele care îți ies în cale. Ești „orb" față de tot restul (și restul înseamnă enorm de multe — așa că ești foarte „orb"). Și așa trebuie să fie, întrucât lumea înseamnă mai mult decât însemni tu. Trebuie să-ți chibzuiești cu grijă resursele limitate. Vederea e un proces foarte costisitor, așa că trebuie să alegi ce să vezi și să renunți la restul.

În textele vedice vechi (cele mai vechi scrieri ale hinduismului, parte din cultura indiană de bază) există o idee profundă: lumea, așa cum o percepem noi, este *maya* — închipuire sau iluzie. Pe undeva, aceasta înseamnă că oamenii sunt orbiți de dorințele lor (adică sunt incapabili să vadă lucrurile așa cum sunt cu adevărat). Este adevărat într-un sens care depășește metafora vedică. Ochii tăi sunt niște instrumente. Sunt acolo ca să te ajute să găsești ce cauți. Prețul plătit pentru această facilitate, pentru această atenție bine direcționată, este orbirea față de orice altceva. Când lucrurile merg bine și obținem ce vrem, această cecitate nu contează (deși poate fi o problemă chiar și atunci, întrucât a avea ce vrem în prezent ne poate face orbi față de alte rațiuni mai elevate). Partea ignorată a lumii devine o problemă cu adevărat complicată în momentele de criză, când nimic nu ne iese așa cum am vrut. Sunt acele momente când avem prea multe de gestionat dintr-odată. Din fericire, această problemă conține în ea și rădăcinile soluției. De vreme ce până atunci ai ignorat o mulțime de alternative, ți-au rămas multe locuri înspre care încă nu te-ai uitat.

Imaginează-ți că ești nefericit. Nu obții ce-ți trebuie. E ciudat, dar ar putea fi din cauza obiectului dorințelor tale. Dorințele tale te orbesc. Poate că ce îți trebuie e deja în fața ochilor tăi, dar tu nu poți vedea, din pricina obiectivelor tale curente. Ceea ce ne aduce aminte de altceva: de prețul pe care trebuie să-l plătești înainte să obții lucrul pe care ți-l dorești (sau, și mai bine, lucrul de care chiar ai nevoie). Gândește-te așa: Privești lumea în felul tău specific. Folosești multe instrumente pentru a selecta din câmpul perceptiv doar câteva lucruri și pentru a le

separa de imensitatea restului. Sunt nişte instrumente pe care ţi le-ai făurit în timp. Au devenit obişnuinţe. Nu sunt doar gânduri abstracte. Sunt mecanismele tale cele mai intime. Te ghidează prin lume. Sunt valorile tale cele mai profunde, adesea implicite şi inconştiente. Au devenit parte din structura ta biologică. Sunt vii. Şi nu vor să dispară, să se transforme sau să moară. Dar uneori vremea lor trece şi e timpul pentru apariţia unor lucruri noi. De aceea (însă nu doar din acest motiv) este necesar să renunţi la unele lucruri în timpul călătoriei ascendente. Dacă nu-ţi merge bine, de vină s-ar putea să fie, vorba celui mai cinic panseu, faptul că viaţa e nasoală şi toţi crăpăm până la urmă. Dar, înainte ca momentul de criză să te împingă către concluzia aceasta hâdă, gândeşte-te la următoarele: *Problema nu este a vieţii. Problema e chiar a ta.* Această lămurire îţi deschide măcar câteva opţiuni. Dacă viaţa ta nu merge bine, s-ar putea să fie din pricina cunoştinţelor tale insuficiente, nu din cauza vieţii în sine. Poate că structura ta de valori necesită nişte renovări serioase. Poate că dorinţele tale te fac orb în faţa altor posibilităţi. Poate că în prezent te agăţi aşa de tare de dorinţele tale, că nu mai poţi vedea altceva — nici măcar lucrurile de care ai nevoie cu adevărat.

Imaginează-ţi că gândeşti cu invidie: „Eu ar trebui să am postul şefului meu." Dacă şeful tău se agaţă de locul lui de muncă cu încăpăţânare şi competenţă, gândurile de tipul acesta vor duce doar la o stare de iritare, nefericire şi dezgust. Poate că tu înţelegi deja acest lucru. Şi gândeşti: „Sunt nefericit. Dar simt că m-aş vindeca de nefericire dacă mi-aş îndeplini ambiţiile." Dar apoi chibzuieşti mai mult. „Stai un pic", îţi spui. „Poate că nu sunt nefericit din cauză că nu ocup postul şefului meu. Poate că sunt nefericit deoarece nu mă pot opri din a-mi dori poziţia lui." Asta nu înseamnă că vei putea să-ţi impui, ca prin magie, să nu mai doreşti postul respectiv şi că te vei schimba deodată. Nu te vei schimba aşa de uşor — de fapt nici n-ai cum. Trebuie să sapi mai adânc. Trebuie să revezi mai profund lucrurile pe care ţi le doreşti.

S-ar putea, deci, să te gândeşti aşa: „Nu ştiu ce să fac cu suferinţa asta stupidă. Nu pot să-mi abandonez pur şi simplu ambiţiile. Asta m-ar lăsa fără nicio destinaţie. Dar faptul că tânjesc după un post pe care nu-l pot avea nu mă ajută." Poţi opta pentru altă cale. Poţi căuta, deci, un plan diferit şi revelator, un plan care să-ţi satisfacă dorinţele, să-ţi împlinească cu adevărat ambiţiile şi să elimine în acelaşi timp din viaţa ta amărăciunea şi resentimentul care te afectează în prezent. S-ar putea

să gândeşti: „Voi face un plan diferit. Voi încerca să-mi doresc acele lucrurile *care mi-ar face viaţa mai bună* — oricare ar fi ele — şi voi începe chiar de acum să mă ocup de asta. Dacă se va dovedi că e vorba despre altceva decât alergatul după postul şefului meu, atunci voi accepta asta şi voi merge mai departe."

Acum, te afli pe o traiectorie cu totul diferită. Înainte, lucrurile corecte, dezirabile şi care să merite efortul de a le obţine erau ceva îngust şi concret. Dar te-ai blocat acolo, înghesuit şi nefericit. Aşa că renunţi. Faci sacrificiul necesar şi deschizi calea unui nou univers de posibilităţi, o lume obturată până atunci de fostele tale ambiţii. Şi sunt multe de descoperit acolo. Cum ar arăta viaţa ta dacă *ar fi mai bună*? Cum ar arăta Viaţa însăşi? Ce înseamnă „mai bun"? Nu ştii. Dar nu contează că nu ştii acum, imediat, întrucât vei începe să înţelegi treptat ce înseamnă „mai bun", odată ce te vei fi decis cu adevărat că asta e ceea ce vrei. Vei începe să percepi ce a rămas ascuns în spatele presupoziţiilor şi preconcepţiilor tale — ce a rămas în afara câmpului tău vizual anterior. Vei începe să înveţi.

Dar noua percepţie va funcţiona numai dacă eşti cu adevărat decis să-ţi îmbunătăţeşti viaţa. Structurile tale perceptuale implicite nu pot fi păcălite. Nici măcar o clipă. Ele ţintesc unde le arăţi tu. Reorganizarea, reevaluarea şi stabilirea unei noi ţinte mai bune presupun o analiză atentă şi nuanţată. Trebuie să scotoceşti prin tot psihicul tău. Trebuie să faci curat. Şi trebuie să fii prudent. A-ţi îmbunătăţi viaţa înseamnă a-ţi asuma mai multe responsabilităţi, ceea ce presupune mai mult efort şi mai multă atenţie decât atunci când trăieşti prosteşte în suferinţă şi rămâi arogant, necinstit şi plin de resentimente.

Ce-ar fi dacă lumea şi-ar dezvălui tot mai mult din bunătatea ei pe măsură ce şi tu ţi-ai dori lucruri tot mai bune? Ce-ar fi dacă pe măsură ce ideea ta de „bine" devine tot mai elevată, mai largă şi mai sofisticată, ai percepe din ce în ce mai multe oportunităţi şi beneficii? Asta nu vrea să însemne că poţi avea tot ce vrei doar printr-o simplă dorinţă sau că totul este interpretare, ca şi cum n-ar exista o realitate de sine stătătoare. Lumea e tot acolo, cu structurile şi limitele ei. Pe măsură ce te mişti dimpreună cu ea, lumea reală cooperează sau se opune. Dar poţi dansa cu ea, dacă scopul tău e să dansezi — şi poate că poţi chiar să şi conduci, dacă ai suficiente abilităţi şi destulă graţie. Aici nu e vorba despre teologie. Nici despre misticism. Este doar cunoaştere empirică. Nu

e nimic magic aici — sau nimic mai mult decât prezența și așa magică a conștiinței. Noi vedem doar ce țintim. Restul lumii (adică imensa ei majoritate) ne rămâne ascunsă. Când începem să țintim altceva — ceva precum „Vreau ca viața mea să fie mai bună" —, mințile noastre vor începe să ne prezinte informații noi, extrase din lumea ascunsă până atunci, informații care să ne ajute în căutarea noastră. O informație pe care o punem la lucru pentru a ne mișca, a acționa, a observa și a evolua. Apoi, odată ce progresăm, vom putea urmări și altceva, ceva mai înalt — ceva de genul: „Vreau ca toate lucrurile, nu doar viața mea, să devină mai bune." Atunci intrăm într-o realitate elevată și mai aproape de realitatea totală.

Ajunși în acest loc, pe ce să ne concentrăm? Ce-am putea oare să vedem?

Gândiți-vă după cum urmează. Plecați de la observația că într-adevăr ne dorim multe lucruri — ba chiar avem nevoie de tot soiul de lucruri. Așa e natura umană. Împărtășim experiențe de genul foamei, singurătății, setei, dorinței sexuale, agresivității, fricii și durerii. Aceste lucruri sunt elemente ale Ființei — elemente primordiale și axiomatice ale Ființei. Dar noi trebuie să selectăm și să organizăm aceste dorințe primordiale, întrucât lumea este un loc complex și încăpățânat de real. Nu putem obține pur și simplu acel lucru particular pe care ni-l dorim acum și să avem în același timp toate celelalte lucruri pe care ni le dorim de obicei, deoarece dorințele noastre pot intra în conflict cu alte dorințe, dar și cu ceilalți oameni și cu lumea. Trebuie să devenim conștienți de dorințele noastre, pe care trebuie să le formulăm, să le prioritizăm și să le organizăm ierarhic. Acest proces le așază într-un cadru mai complex. Le pune în acord unele cu celelalte, dar și cu dorințele altor oameni și cu lumea, până la urmă. Aceasta este calea prin care dorințele se pot eleva. Este calea prin care dorințele se organizează în valori și capătă o calitate morală. Valorile noastre, moralitatea noastră — iată indicatorii complexității noastre.

Studiul filosofic al moralității — al binelui și al răului — se numește etică. Aprofundarea eticii ne poate face mai nuanțați în opțiunile noastre. Mai veche și mai profundă decât etica este însă religia. Religia nu se ocupă (doar) cu ce este binele și ce este răul, ci cu binele și răul absolute — prin intermediul arhetipurilor corespunzătoare. Religia se preocupă de domeniul valorii, al valorii ultime. Nu are treabă cu domeniul

științei. Nu acoperă teritoriul descrierii empirice. Oamenii care au scris și au coordonat *Biblia*, de pildă, nu erau niște oameni de știință. Nu ar fi avut cum să fie nici dacă și-ar fi dorit. Viziunea, metodele și practicile științei nu fuseseră formulate pe vremea scrierii *Bibliei*.

Religia se referă la *comportamentul adecvat*. Este despre acel „Bine" al lui Platon. Un om realmente religios nu va încerca să formuleze idei precise despre natura obiectivă a lumii (deși ar putea încerca să facă și asta). El se va strădui, în schimb, să fie „un om bun". S-ar putea ca, pentru el, „bun" să însemne pur și simplu „obedient" — ba chiar obedient până la orbire. De aici și obiecția clasică a Iluminismului occidental față de credința religioasă: supunerea nu este suficientă. Dar este totuși un început (și noi am uitat acest aspect): *Nu poți ținti înspre nimic atâta vreme cât ești complet nedisciplinat și nepregătit*. Nu vei ști ce să ținteşti și nu vei ști să tragi drept, chiar dacă vei ținti către ceva. După care vei conchide: „Nu e nimic de țintit." Și atunci vei fi pierdut.

De aceea, religia trebuie și e de dorit să conțină și un element dogmatic. La ce bun un sistem de valori care nu asigură o structură stabilă? La ce bun un sistem de valori care nu-ți arată și calea spre o ordine mai înaltă? Iar tu cât de bun crezi că poți să fii câtă vreme nu poți (sau nu vrei) să interiorizezi structura respectivă sau nu poți accepta acea ordine impusă — nu neapărat ca pe o destinație finală, dar măcar ca pe un punct de plecare? Fără aceste condiții, ești doar un adult de doi ani, dar fără drăgălășenia și potențialul copilului. Asta nu vrea să însemne (o spun din nou) că obediența ar fi suficientă. Însă o persoană capabilă de smerenie — adică o persoană cu adevărat disciplinată — este cel puțin o unealtă bine strunită. Cel puțin atât (și tot e mai bine decât nimic). Desigur, trebuie să existe și o viziune, dincolo de disciplină și dincolo de dogmă. O unealtă are nevoie de un scop. Și asta spune însuși Cristos în *Evanghelia după Toma*: „Însă împărăția Tatălui se întinde pe pământ, iar oamenii nu o văd."[75]

Să însemne asta că ceea ce vedem depinde de credințele noastre religioase? Da! La fel și ceea ce nu vedem! Poți obiecta: „Dar eu sunt ateu." Nu, *nu* ești (și dacă vrei să înțelegi de ce nu ești, citește *Crimă și pedeapsă* de Dostoievski, poate cel mai mare roman scris vreodată — aici, personajul principal, Raskolnikov, decide să ia ateismul cât se poate de în serios, comite ceea ce raționalizează ca fiind o crimă binefăcătoare și plătește apoi prețul pentru fapta lui). În acțiunile tale nu ești un ateu,

căci acţiunile tale reflectă precis cele mai profunde credinţe — cele implicite, ţesute în fiinţa ta, sub nivelul înţelegerii conştiente, al atitudinilor clar formulate şi al cunoaşterii de suprafaţă. Doar observându-ţi comportamentul vei descoperi ceea ce crezi cu adevărat (şi nu ceea ce îţi închipui tu că ar fi credinţele tale). Înainte de a-ţi analiza cu atenţie acţiunile, n-ai de unde să-ţi cunoşti credinţele profunde. Eşti mai complex decât poţi înţelege.

E nevoie de observaţie atentă, de educaţie, meditaţie şi comunicare cu ceilalţi pentru a ajunge chiar şi la stratul cel mai superficial al credinţelor tale. Orice consideri că este preţios pentru tine reprezintă rezultatul unor procese dezvoltaționale inimaginabil de lungi — de ordin personal, cultural şi biologic. Nici nu îţi dai seama în ce fel orice act de voință — şi, prin urmare, orice percepţie vizuală — este condiţionat de un trecut imens, abisal şi profund. Nu ai cum să pricepi felul în care orice circuit neuronal implicat în percepţia ta asupra lumii a fost modelat (uneori destul de dureros) de scopurile morale ale milioanelor de ani de existenţă a strămoşilor umani şi de întreaga viaţă care a existat cu miliarde de ani înainte de aceştia.

Nu înţelegi nimic.

Nici măcar nu ştiai că eşti orb.

O parte dintre cunoştinţele privind credinţele noastre au fost cercetate şi teoretizate. Ne-am studiat propriul comportament, am reflectat la ce am observat şi, prin reflecţia noastră, am distilat poveşti timp de zeci şi probabil sute de mii de ani la rând. Toate acestea fac parte din încercările noastre, individuale şi colective, de a descoperi şi formula conţinutul credinţelor noastre. Parte din cunoaşterea generată în acest fel compune învăţăturile fundamentale ale culturilor noastre, în scrieri străvechi, precum *Tao Te Ching*, textele vedice, menţionate mai devreme, sau poveştile biblice. De bine, de rău, *Biblia* este documentul fondator al civilizaţiei occidentale (al valorilor, moralităţii şi concepţiei occidentale asupra binelui şi răului). Este rezultatul unor procese ce rămân fundamental dincolo de înţelegerea noastră. *Biblia* este o bibliotecă alcătuită din multe cărţi, fiecare scrisă şi revăzută de mai mulţi oameni. Este un document cu adevărat emergent — o poveste selectată, segmentată şi în cele din urmă unificată, scrisă de nimeni şi de toţi de-a lungul mai multor mii de ani. *Biblia* a fost scoasă la suprafaţă din adâncuri de către imaginaţia umană colectivă. Aceasta din

urmă este, ea însăşi, un produs al unor forţe inimaginabile active de-a lungul unor perioade de timp de neconceput. Studiul *Bibliei,* făcut cu atenţie şi respect, poate furniza informaţii (care nu pot fi obţinute pe alte căi) despre ceea ce credem, despre cum ne comportăm în mod real şi despre cum ar *trebui* să ne comportăm.

DUMNEZEUL *VECHIULUI TESTAMENT* ŞI CEL AL *NOULUI TESTAMENT*

Dumnezeul *Vechiului Testament* poate părea aspru, critic, imprevizibil şi periculos, în special la o lectură superficială. Gradul de adevăr al acestor afirmaţii a fost exagerat de către comentatorii creştini, care căutau să accentueze diferenţa dintre însuşirile mai noi şi cele mai vechi pe care *Biblia* le acordă divinităţii. Asemenea abordare a avut totuşi un preţ, anume tendinţa omului modern de a spune, atunci când este confruntat cu Iahve: „Eu nu aş putea să cred într-un Dumnezeu ca acesta." Dar Dumnezeului *Vechiului Testament* nu prea îi pasă de ce crede omul modern. Adesea nu i-a păsat nici de ce gândeau oamenii *Vechiului Testament* (deşi se putea negocia cu El surprinzător de mult, aşa cum se poate remarca în special în naraţiunile avraamice). Oricum, când poporul Lui a părăsit calea cea dreaptă — când oamenii i-au nesocotit interdicţiile, au încălcat legămintele şi nu i-au respectat poruncile —, problemele nu au întârziat să apară. Dacă nu făceai ceea ce îţi poruncea Dumnezeul *Vechiului Testament* — orice ar fi presupus asta şi oricum ai fi încercat să te sustragi —, tu, copiii tăi şi copiii copiilor tăi urma să aveţi probleme foarte serioase.

Dumnezeul *Vechiului Testament* a fost creat sau descoperit de nişte spirite realiste. Acei membri ai vechilor societăţi care vagabondau cu nepăsare pe căi strâmbe ajungeau nişte robi nefericiţi — uneori pentru secole — sau erau raşi de pe faţa pământului. Era oare un lucru raţional? Era ceva just? Era corect? Autorii *Vechiului Testament* pun aceste întrebări cu multă precauţie şi în condiţii bine delimitate. Ei au preferat să considere că, până la urmă, Creatorul Fiinţei ştie ce face şi deţine toată puterea, astfel că poruncile Lui trebuie urmate întocmai.

Şi au fost înţelepţi. Căci El este o Forţă a Naturii. Poate leul înfometat să fie rezonabil, corect sau just? Ce fel de întrebare fără noimă e asta? Israeliţii *Vechiului Testament* şi înaintaşii lor ştiau că nu te joci cu Dumnezeu şi că Iadul pe care Divinitatea furioasă l-ar putea dezlănţui, dacă nu i se dă ascultare, este cât se poate de real. Privind către secolul care abia s-a scurs, definit de ororile fără margini ale unor Hitler, Stalin şi Mao, cred că putem ajunge la aceeaşi concluzie.

Dumnezeul *Noului Testament* este prezentat adesea ca un personaj diferit (deşi „Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul", cu Judecata de Apoi, avertizează împotriva oricărui tip de suficienţă naivă). Aduce mai mult cu bunul Geppetto, maestru meşteşugar şi tată binevoitor. El vrea doar ce-i mai bun pentru noi. Este numai iubire şi iertare. Sigur, dacă te porţi suficient de rău, te trimite în Iad. Totuşi, el este în esenţă un Dumnezeu al Iubirii. Noul context pare mai optimist şi mai confortabil (la o primă vedere), dar şi mai puţin credibil. Într-o lume ca aceasta — plină de nenorociri —, cine ar înghiţi o asemenea poveste? Dumnezeul-cel-Bun într-o lume post-Auschwitz? Motive de acest gen l-au făcut pe filosoful Nietzsche, poate cel mai acerb critic al creştinismului, să considere Dumnezeul *Noului Testament* drept cea mai prost scrisă ficţiune din istoria Occidentului. Iată ce scria în *Dincolo de bine şi de rău*[76]:

> În *Vechiul Testament* ebraic, cartea justiţiei divine, se pot găsi oameni, lucruri şi cuvinte de un stil într-atât de măreţ, încât sfintele scrieri ale grecilor şi indienilor nici nu se pot compara cu el. În faţa acestor extraordinare vestigii ale omului de odinioară te cuprind groaza şi respectul, având totodată prilejul de a face reflecţii triste despre Asia antică şi despre Europa, micuţa ei peninsulă (...) A reuni sub aceeaşi copertă acest *Nou Testament*, triumf al gustului rococo din toate punctele de vedere, cu *Vechiul Testament*, în chip de *Biblie*, de „carte a cărţilor" — iată poate cea mai mare imprudenţă, cel mai mare „păcat faţă de spirit" pe care îl poartă pe conştiinţă Europa literară.

Dar cine, în afară de cei mai naivi dintre noi, ar putea afirma că o Fiinţă atât de bună şi de iertătoare ar fi în stare să guverneze o lume atât de îngrozitoare? Dar ceva aparent de neînţeles pentru un orb poate fi perfect evident pentru cineva cu ochii larg deschişi.

Să revenim la situaţia în care ţelul tău este determinat de ceva neînsemnat — de invidia pe şef, despre care am vorbit mai devreme. Invidia

pe care o nutreşti face ca lumea ta să pară un loc al amărăciunii, dezamăgirii şi pizmei. Să ne imaginăm că ajungi să observi acest fapt, că stai un pic pe gânduri şi îţi reevaluezi nefericirea. Mai mult, decizi să-ţi asumi responsabilitatea pentru această nefericire şi îndrăzneşti să susţii că ar putea intra parţial sub controlul tău. Deschizi un ochi pentru o clipă şi priveşti. Vrei ceva mai bun. Îţi laşi deoparte meschinăria, te căieşti pentru invidia ta şi-ţi deschizi inima. În loc să blestemi întunericul, laşi să intre un pic de lumină. Hotărăşti să ţinteşti spre o viaţă mai bună — nu spre un birou mai bun.

Dar nu te opreşti aici. Realizezi că e o greşeală să-ţi doreşti o viaţă mai bună dacă preţul va fi deteriorarea vieţii altcuiva. Aşa că devii creativ. Decizi să joci un joc mai dificil. Decizi că vrei o viaţă mai bună, dar într-un fel în care şi viaţa familiei tale să se amelioreze. Sau poate că te gândeşti chiar şi mai departe — la viaţa familiei, a prietenilor şi a străinilor care îi înconjoară. Cum rămâne cu duşmanii? Vrei să-i incluzi şi pe ei în această ecuaţie? Nu prea ştii cum să te descurci cu situaţia asta. Dar un pic de istorie tot ai citit. Ştii din ce e compusă ostilitatea. Şi aşa începi să le doreşti până şi duşmanilor tăi să aibă parte de mai bine, cel puţin în principiu, deşi eşti încă departe de a nutri cu adevărat asemenea sentimente.

Oricum, direcţia privirii tale se schimbă. Vezi dincolo de limitările care te-au restricţionat fără să ştii. Apar noi oportunităţi de viaţă şi trudeşti pentru realizarea lor. Viaţa ta se îmbunătăţeşte cu adevărat şi începi să te gândeşti mai departe: „Mai bine? Poate că aceasta înseamnă mai bine pentru mine, pentru familia mea şi pentru prietenii mei — chiar şi pentru vrăjmaşii mei. Însă nu înseamnă doar atât. Înseamnă că vreau să fie mai bine chiar de astăzi, de-o manieră în care şi mâine tot mai bine să fie, dar şi săptămâna viitoare, anul viitor şi peste zece sau o sută de ani de-acum înainte. Şi chiar peste o mie de ani. Şi pentru totdeauna."

„Mai bine" înseamnă apoi să-ţi propui să atingi o Îmbunătăţire a Fiinţei, cu „Î" mare şi „F" mare. Gândind şi înţelegând toate acestea, îţi asumi un risc. Decizi că vei începe să-L tratezi pe Dumnezeul *Vechiului Testament*, cu toată puterea Sa teribilă şi adesea arbitrară, ca şi cum ar putea fi şi Dumnezeul *Noului Testament* (deşi înţelegi în ce fel acest lucru ar putea părea absurd). Cu alte cuvinte, începi să te comporţi ca şi când singura raţiune a existenţei ar fi bunătatea — numai de-ai putea

să te comporţi pe măsură. Şi tocmai această decizie, această profesiune existenţială de credinţă, îţi permite să depăşeşti nihilismul, resentimentul şi aroganţa. E o decizie capabilă să ţină la distanţă ura faţă de Fiinţă, cu toate neajunsurile sale. Cât despre credinţa în sine, ea nu poate fi nicidecum definită ca o disponibilitate de a crede lucruri despre care ştii sigur că sunt false. Credinţa nu este încrederea copilărească în magie. Aceasta se numeşte ignoranţă ori chiar orbire voluntară. Credinţa vizează mai degrabă cunoaşterea faptului că aspectele tragice şi iraţionale ale vieţii trebuie contrabalansate de o angajare la fel de iraţională faţă de bunătatea esenţială a Fiinţei. Credinţa înseamnă simultan curajul voinţei de-a tinde către ceea ce este de neatins şi de a sacrifica totul, inclusiv (şi cel mai important) propria viaţă. Atunci înţelegi că, literalmente, nu ai altceva mai bun de făcut. Dar cum să faci toate acestea? — Presupunând că eşti suficient de necugetat încât s-o faci.

Poţi începe prin *a nu mai gândi* — ori, mai exact, dar mai puţin incisiv, prin refuzul de a subjuga credinţa raţionalităţii curente şi îngustimii sale. Asta nu vrea să spună că trebuie „să faci pe prostul". Ci presupune tocmai opusul. Înseamnă să te opreşti din a mai face strategii, din a calcula, a unelti, a plănui, a forţa lucrurile, a porunci, a evita, a ignora sau a pedepsi. Presupune să laşi deoparte vechile abordări. În schimb, credinţa îţi cere să fii atent, aşa cum poate nu ai mai fost niciodată.

FII ATENT

Bagă bine de seamă. Concentrează-te asupra împrejurimilor tale fizice şi psihice. Observă ce este acel ceva care te preocupă, care nu te lasă în pace, acel ceva pe care ai *putea* şi ai *vrea* să-l modifici. Poţi găsi lucruri de genul acesta punându-ţi (dar cu sinceritate) trei întrebări: „Ce anume mă deranjează?", „Este ceva ce pot îndrepta chiar eu?" şi „Sunt oare dispus să remediez lucrurile?" Dacă răspunsul este „nu" la oricare dintre întrebări sau la toate, atunci caută în altă parte. Ţinteşte mai jos. Cercetează până găseşti ceva care te deranjează şi pe care l-ai putea remedia dacă vrei. Fă-o, nu mai sta. Poate fi un lucru suficient pentru o zi în care vrei să schimbi ceva.

Poate că ții pe birou un teanc de foi pe care îl ignori. Nici măcar nu-i arunci o privire când intri pe ușă. Acolo colcăie lucruri înfiorătoare: formulare de taxe, facturi și scrisori de la oameni care așteaptă de la tine lucruri pe care nu ești sigur că le poți face. Observă-ți frica și ai compasiune pentru ea. Poate că sunt și șerpi în teancul ăla de hârtii. Poate te vor mușca. Poate că sunt și hidre pe-acolo. La fiecare cap retezat, va scoate alte șapte. Cum să te descurci cu așa ceva?

Te poți întreba: „Există ceva ce aș fi dispus să fac în legătură cu teancul de hârtii? Pot să arunc un ochi peste o parte din ele? Douăzeci de minute?" Poate că răspunsul va fi: „Nu!" Dar poți sacrifica zece sau cinci minute (ori măcar un minut). Începe de acolo. Vei descoperi că teancul își pierde din importanță, doar pentru că ai aruncat o privire în el. Și vei mai descoperi că ansamblul este constituit din părți. Ce-ar fi dacă te-ai recompensa cu un pahar de vin la cină, cu o siestă de citit stând întins pe canapea sau cu un film idiot? Ce-ar fi dacă i-ai cere soțului sau soției să-ți spună „bravo" de fiecare dată când îndrepți ceva? Te-ar motiva întru câtva? Cei de la care aștepți laude s-ar putea să nu fie foarte eficienți în acordarea lor, dar asta nu trebuie să te oprească. Oamenii pot învăța, chiar dacă la început sunt foarte neîndemânatici. Întreabă-te cu onestitate ce anume te-ar motiva să începi o sarcină și ascultă răspunsul. Nu-ți spune: „În mod normal, nu ar trebui să fac asta ca să mă motivez." Ce știi tu despre tine însuți? Ești, pe de o parte, cel mai complex lucru din tot universul, iar pe de altă parte ești o ființă care nu poate să potrivească nici ceasul cuptorului cu microunde. Nu-ți supraestima cunoașterea de sine.

Lasă sarcinile zilei să ți se deruleze prin față. Poți face asta dimineața, așezat pe marginea patului. Sau o poți face seara, înaintea zilei cu pricina, când te pregătești pentru somn. Solicită-ți o contribuție caritabilă. Dacă o ceri politicos și asculți cu atenție, fără să încerci vreo eschivă, s-ar putea chiar să primești un răspuns. Fă asta în fiecare zi pentru o vreme. Apoi fă-o toată viața. Curând te vei trezi într-o situație nouă. De-acum, te vei obișnui să te întrebi: „Ce aș putea face — din ce sunt dispus să fac — pentru ca Viața să fie un pic mai bună?" Nu trebuie să-ți dictezi coordonatele „binelui" pe care îl dorești. Nu ai de ce să fii totalitar sau utopic cu tine însuți, întrucât ai învățat de la naziști, de la sovietici și de la maoiști (și din proprie experiență) cât de rău e să te porți la modul totalitar. Țintește mai sus. Concentrează-te

pe îmbunătăţirea Fiinţei. Aliniază-te, în sufletul tău, Adevărului şi Binelui Suprem. Există o ordine locuibilă care merită instaurată şi o frumuseţe de adus în viaţa ta. Există răul, care trebuie evitat, suferinţa, care trebuie uşurată, şi persoana ta, care trebuie ajutată să evolueze.

Acesta este, în opinia mea, punctul culminant al eticii canonului occidental. Mai mult, avem aici de-a face cu mesajul comunicat de versetele luminoase şi veşnic interpretabile ale predicii de pe munte, esenţa, într-un sens, a înţelepciunii *Noului Testament*. Este încercarea Spiritului Omenirii de-a transforma concepţia morală de la nivelul bazal al lui „E interzis să faci asta" (specific copilului şi corelat cu Cele Zece Porunci) către o viziune pozitivă, pe deplin articulată, asupra individului autentic. Este nu doar expresia unui autocontrol admirabil şi a stăpânirii de sine, ci a dorinţei fundamentale de a remedia lumea. Nu vorbim despre o anulare a păcatului, ci despre opusul acestuia, despre binele propriu-zis. Predica de pe Munte subliniază adevărata natură a omului şi adevăratul scop al omenirii: concentrează-te asupra zilei de azi, ca să trăieşti în prezent; şi preocupă-te din toată inima de ceea ce trebuie să schimbi în bine — dar fă asta numai după ce ai decis să laşi lucrurile din interior să strălucească la suprafaţă, pentru a confirma Fiinţa şi a ilumina lumea. Fă asta numai după ce te-ai hotărât să sacrifici ceea ce trebuie jertfit pentru a desţeleni cărarea înspre binele suprem.

> Priviţi la crini cum cresc: nu torc, nici nu ţes. Şi vă zic vouă că nici Solomon, în toată mărirea lui, nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceştia.
>
> Iar dacă iarba care este azi pe câmp, iar mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu aşa o îmbracă, cu cât mai mult pe voi, puţin credincioşilor!
>
> Şi voi să nu căutaţi ce veţi mânca sau ce veţi bea şi nu fiţi îngrijoraţi.
>
> Căci toate acestea păgânii lumii le caută; dar Tatăl vostru ştie că aveţi nevoie de acestea.
>
> Căutaţi mai întâi Împărăţia Lui. Şi toate acestea se vor adăuga vouă.
>
> Nu te teme, turmă mică, pentru că Tatăl vostru a binevoit să vă dea vouă împărăţia. (Luca 12:27–32)

Conştientizarea este un bun început. În loc să mai joci rolul tiranului, bagă mai bine de seamă. Acum tu spui adevărul, în loc să manipulezi. Negociezi, în loc să mai joci rolul martirului sau al călăului. Invidios nu mai ai de ce să fii, deoarece acum nu mai eşti sigur că

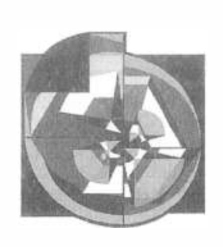
celuilalt chiar îi merge mai bine. Nu mai ai motive să fii frustrat, întrucât ai învățat să ţinteşti la lucruri accesibile şi să fii răbdător. Descoperi cine eşti, ce vrei şi ce eşti dispus să faci. Descoperi că soluțiile problemelor tale specifice trebuie croite pentru persoana ta şi numai pentru ea. Şi pentru că ai atâtea de făcut, nu te mai preocupă acţiunile celorlalţi.

Fii prezent, dar urmăreşte scopul cel mai nobil.

Traiectoria ta e de-acum ascendentă. Asta îţi dă speranţă. Un om de pe un vas care se scufundă poate fi fericit când găseşte loc într-o barcă de salvare! Şi cine ştie, pe viitor, unde ar putea să meargă! Să ai parte de o călătorie fericită poate fi mai bine decât să ajungi cu succes la destinaţie...

Cere ş i ţ i s e v a da. Bate ş i ţ i s e v a deschide. Dacă întrebi serios şi baţi la uşă ca şi cum chiar ai vrea să intri, s-ar putea să primeşti şansa de a-ţi îmbunătăţi viaţa — mai puţin, mai mult sau complet; şi, odată cu îmbunătăţirea ta, va avea loc o ameliorare în Fiinţa însăşi.

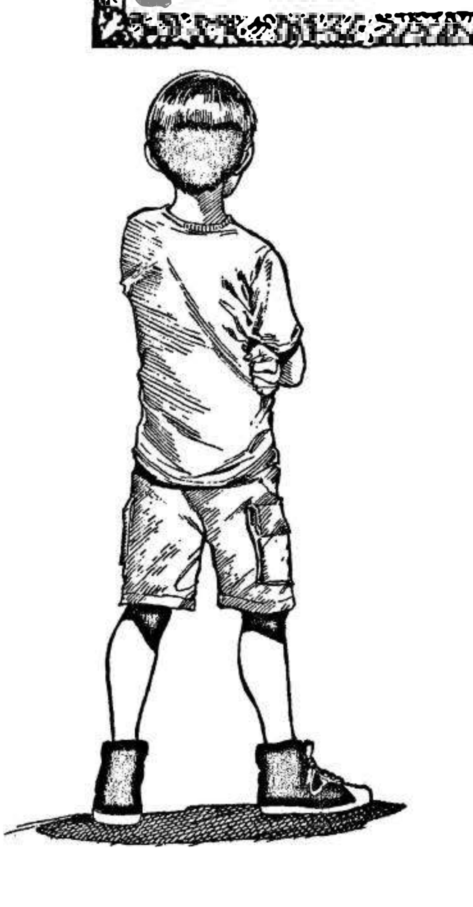
Compară-te cu cine erai tu ieri, nu cu cine este altcineva astăzi.

THE COMMON LAW

HERE THE COMMON LAW OF ENGLAND WAS ESTABLISHED ON THIS CONTINENT WITH THE ARRIVAL OF THE FIRST SETTLERS ON MAY 13, 1607. THE FIRST CHARTER GRANTED BY JAMES I TO THE VIRGINIA COMPANY IN 1606 DECLARED THAT THE INHABITANTS OF THE COLONY "...SHALL HAVE AND ENJOY ALL LIBERTIES, FRANCHISES AND IMMUNITIES... AS IF THEY HAD BEEN ABIDING AND BORNE WITHIN THIS OUR REALME OF ENGLANDE...". SINCE MAGNA CARTA THE COMMON LAW HAS BFEN THE CORNERSTONE OF INDIVIDUAL LIBERTIES, EVEN AS AGAINST THE CROWN. SUMMARIZED LATER IN THE BILL OF RIGHTS ITS PRINCIPLES HAVE INSPIRED THE DEVELOPMENT OF OUR SYSTEM OF FREEDOM UNDER LAW, WHICH IS AT ONCE OUR DEAREST POSSESSION AND PROUDEST ACHIEVEMENT.

PRESENTFD BY THE VIRGINIA STATE BAR MAY 17, 1959

Regula 5
Nu-ți lăsa copiii să-ți facă lucruri care te vor enerva

DE FAPT, NU ESTE ÎN REGULĂ

Recent, am văzut un băiat de trei ani care-şi urma părinţii printr-un aeroport aglomerat. Urla din toţi rărunchii la intervale de cinci secunde — şi, ceea ce este mai important, o făcea deliberat. Nu ajunsese încă la capătul puterilor. Ca părinte, îmi puteam da seama după ton. Îşi irita părinţii şi enerva sute de alţi oameni, pentru a cerşi atenţie. Poate că avea nevoie de ceva. Dar nu avea cum să obţină acel lucru, iar părinţii lui ar fi trebuit să-i comunice asta. Ai putea obiecta, afirmând că erau „probabil epuizaţi şi afectaţi de schimbarea de fus orar, după o călătorie lungă". Dar treizeci de secunde folosite într-un mod atent pentru a rezolva problema ar fi oprit episodul ruşinos. Nişte părinţi cu mai multă minte nu ar fi lăsat pe cineva la care ţin cu adevărat să devină obiectul dispreţului unei mulţimi.

Am mai văzut şi un alt cuplu — erau nişte părinţi care nu puteau sau nu doreau să-şi refuze copilul de doi ani. Astfel, erau obligaţi să umble după el oriunde se ducea, în fiecare moment din ceea ce ar fi trebuit să fie o vizită plăcută. Dacă nu era supravegheat în felul acesta, devenea extrem de neastâmpărat, încât şi o singură secundă de libertate ar fi reprezentat un mare risc. Dorinţa părinţilor de a-şi lăsa copilul să acţioneze fără oprelişti, conform primului impuls, a produs, în mod paradoxal, efectul opus: de fapt, l-au privat de orice prilej de a se implica în vreo acţiune independentă. Deoarece nu îndrăzneau să-l înveţe ce înseamnă „nu", el nu ştia care sunt limitele rezonabile ce puteau asigura

autonomia unui copilaş de vârsta lui. Era un exemplu clasic al situaţiei în care prea mult haos generează prea multă ordine (şi, desigur, reciproc). De asemenea, am văzut părinţi cărora le era imposibil să se angajeze într-o conversaţie adultă la o petrecere deoarece copiii lor, de patru şi, respectiv, cinci ani, dominau scena socială, mâncând miezul fiecărei felii de pâine, supunându-i pe toţi tiraniei lor infantile, în timp ce mama şi tata îi priveau jenaţi şi văduviţi de capacitatea de a interveni.

Când fiica mea, acum adultă, era copil, un alt copil a lovit-o în cap cu un camion de jucărie din metal. Am privit acelaşi copil, un an mai târziu, împingându-şi sora mai mică, intenţionat, peste o măsuţă de cafea cu un geam fragil de sticlă. Mama sa l-a luat în braţe imediat după aceea (dar nu şi pe fiica ei înspăimântată) şi i-a spus pe un ton şoptit să nu facă astfel de lucruri, în timp ce-l mângâia într-o manieră care indica, evident, aprobarea. Ea era pe cale de a produce un mic Împărat-Zeu al universului. Acesta este scopul nedeclarat al multor mame, inclusiv al celor care se consideră susţinătoare ale egalităţii de gen. Astfel de femei vor obiecta răspicat faţă de orice poruncă dată de vreun bărbat adult, dar vor sări fără să clipească pentru a face progeniturii lor un sendviş cu unt de arahide, pe care băiatul îl solicită în timp ce e absorbit fără nicio grijă de vreun joc video. Viitoarele partenere ale unor astfel de băieţi au toate motivele să-şi urască soacrele. Respect pentru femei? Da, însă doar în cazul altor băieţi şi altor bărbaţi — asta nu se aplică fiilor lor dragi.

Ceva de acelaşi gen poate să se afle la baza preferinţei pentru copiii de sex masculin, întâlnită în mod special în locuri precum India, Pakistan şi China, unde se practică pe scară largă avortul selectiv, în funcţie de gen. Wikipedia atribuie existenţa acestui fenomen „normelor culturale“ care favorizează copiii de sex masculin în detrimentul celor de sex feminin. (Citez Wikipedia datorită faptului că este scrisă şi editată colectiv, devenind, prin urmare, locul perfect pentru a găsi ideile considerate de „bun-simţ“.) Dar nu există nicio dovadă că astfel de idei sunt strict culturale. Există motive psihobiologice plauzibile pentru existenţa unei astfel de atitudini şi, dintr-o perspectivă modernă, adică egalitaristă, această atitudine nu e deloc simpatică. Dacă situaţia te obligă să-ţi pui toate ouăle într-un singur coş, ca să spun aşa, un fiu reprezintă o miză mai bună conform standardelor stricte ale logicii evoluţioniste, în care proliferarea genelor este tot ceea ce contează. De ce?

Ei bine, o fată care are succes din punctul de vedere al reproducerii ți-ar putea da opt sau nouă copii. Yitta Schwartz, o supraviețuitoare a Holocaustului și o celebritate din acest punct de vedere, a avut trei generații de descendente directe care au reușit această performanță. La moartea ei, în 2010[77], era străbuna a aproape două mii de oameni. Dar, în ceea ce privește un fiu care are succes din punct de vedere reproductiv, nu există nicio limită. Sexul cu multiple partenere este biletul lui către reproducerea exponențială (în condițiile limitării speciei noastre la nașteri unice). Se zvonește că actorul Warren Beatty și sportivul Wilt Chamberlain s-au culcat, fiecare, cu mai multe mii de femei (lucru frecvent, de asemenea, și printre starurile rock). Ei nu au produs tot atâția copii. Mijloacele contraceptive moderne împiedică acest lucru. Dar celebrități similare din trecut au făcut-o. Străbunul dinastiei manciuriene Qing, Giocangga (circa 1550), de exemplu, este strămoșul pe linie masculină a unui milion și jumătate de oameni din nord-estul Chinei.[78] Dinastia medievală Uí Néill a produs până la trei milioane de descendenți de sex masculin, localizați în principal în nord-vestul Irlandei și în Statele Unite, prin emigrarea irlandezilor[79]. Iar regele regilor, Ginghis Han, cuceritorul celei mai mari părți din Asia, este strămoșul a 8% dintre bărbații din Asia Centrală — ceea ce, cu 34 de generații mai târziu, se traduce prin șaisprezece milioane de descendenți de sex masculin[80]. Așadar, dintr-o perspectivă profundă, biologică, există motive serioase pentru care părinții ar putea să prefere băieții, suficient încât să elimine fetușii de sex feminin; cu toate acestea, nu pretind că ar exista o cauzalitate directă și nici nu sugerez că nu ar putea exista și alte motive, mai degrabă culturale, pentru această preferință.

Tratamentul preferențial acordat unui fiu în timpul dezvoltării poate contribui chiar la producerea unui bărbat atrăgător, echilibrat și încrezător în sine. Conform spuselor sale, acest lucru s-a întâmplat și în cazul părintelui psihanalizei, Sigmund Freud: „Un bărbat care a fost, indiscutabil, preferatul mamei sale, va păstra pentru întreaga viață sentimentul unui învingător, acea încredere în succes care induce, adesea, succesul real."[81] Ceea ce chiar așa este. Dar „sentimentul de învingător" poate duce mult prea ușor la realitatea unui „învingător" detestat. Succesul reproductiv uimitor al lui Ginghis Han a costat, în mod evident, succesul de orice fel al altora (printre care milioanele de morți chinezi,

perşi, ruşi şi maghiari). Prin urmare, răsfăţarea unui fiu poate să aibă un efect pozitiv din punctul de vedere al „genei egoiste" (permiţând genelor copilului favorizat să se reproducă prin nenumăraţi urmaşi), pentru a folosi faimoasa expresie a biologului evoluţionist Richard Dawkins. Dar aici şi acum, acest răsfăţ se poate transforma într-un spectacol lugubru, dureros, devenind ceva indescriptibil de periculos.

Aceasta nu înseamnă că toate mamele îşi favorizează fiii în detrimentul fiicelor lor (sau că fiicele nu sunt uneori favorizate în detrimentul fiilor sau că taţii nu sunt uneori favorizaţi în detrimentul băieţilor lor). Şi alţi factori pot, în mod clar, să fie dominanţi. Uneori, de exemplu, ura inconştientă (sau poate nu întotdeauna atât de inconştientă) sugrumă orice preocupare pe care un părinte ar putea-o avea faţă de un copil, indiferent de genul acestuia, de personalitatea lui sau de situaţia lui. Am văzut un băiat de patru ani care era în mod constant lăsat înfometat. Bona lui suferise un accident, iar el era lăsat pe rând în grija câte unui vecin. Când mama lui l-a adus la noi, ea a spus că băiatul nu mânca nimic cât era ziua de lungă. „E în regulă dacă nu vrea să mănânce", a zis ea. Dar nu era în regulă (în cazul în care nu vă era deja clar). Acelaşi băiat a stat agăţat ore întregi de soţia mea, într-o disperare absolută şi complet dedicat ei, după ce ea, slavă Domnului, cu tenacitate şi insistenţă, a reuşit să-l facă să mănânce o masă de prânz de la cap la coadă, răsplătindu-l pentru cooperarea sa şi refuzând să-l abandoneze. La început, el a stat cu gura închisă, aşezat alături de noi toţi (eram eu, soţia mea, cei doi copii ai noştri şi alţi doi copii din vecini de care aveam grijă pe parcursul zilei) — la masa din sufragerie. Soţia mea a pus lingura în faţa lui, aşteptând cu răbdare, în timp ce el îşi mişca dintr-o parte în alta capul, refuzând să ia mâncarea — băiatul folosea nişte metode defensive tipice unui copil de doi ani recalcitrant şi nu prea bine îngrijit.

Ea nu l-a abandonat. Îl mângâia pe creştet de fiecare dată când reuşea să ia o lingură plină, spunându-i, cu sinceritate, că e „băiat bun". Ea chiar credea că era un băiat bun. Era un puşti drăguţ, tulburat. Zece minute mai târziu, minute care nu au trecut prea greu, el a terminat masa. Priveam cu toţii concentraţi. Spectacolul se juca pe viaţă şi pe moarte.

„Uite", a spus soţia mea, ridicându-i farfuria. „Ai terminat tot." Acest băiat, care, când l-am văzut prima dată, stătea nefericit într-un colţ;

care nu interacţiona cu ceilalţi copii, care se încrunta mereu, care nu mi-a răspuns când l-am gâdilat şi l-am înghiontit un pic, încercând să-l fac să se joace — ei bine, acest băiat şi-a deschis imediat chipul într-un zâmbet radios. Toţi cei care eram la masă ne-am bucurat. Şi acum, douăzeci de ani mai târziu, când scriu, îmi dau lacrimile. După aceea, a urmat-o pe soţia mea peste tot, ca un căţeluş, întreg restul zilei, refuzând să o piardă din ochi. Când ea se aşeza, i se ghemuia în poală, deschizându-se din nou către lume, într-o căutare disperată a iubirii care îi fusese încontinuu refuzată. Mai târziu în acea zi, dar mult prea curând, a reapărut mama lui. A coborât scările intrând în încăperea unde ne aflam cu toţii. „O, uite-o şi pe Super-Mami“, a murmurat ea, dispreţuitoare, văzându-şi fiul ghemuit în poala soţiei mele. Apoi a plecat, cu inima neagră, otrăvită, neschimbată, având bietul copil la cheremul ei. Era psiholog. Ce de lucruri poţi vedea, chiar şi cu un singur ochi deschis. Dar, nu-i de mirare că oamenii vor să rămână orbi.

TOATĂ LUMEA DETESTĂ ARITMETICA

Clienţii mei vin adesea la mine pentru a discuta problemele lor familiale cotidiene. Astfel de griji cotidiene sunt insidioase. Apariţia lor obişnuită şi previzibilă le face să pară triviale. Însă faţada aceasta de banalitate este înşelătoare: de fapt, lucrurile de zi cu zi sunt chiar cele care ne compun cu adevărat vieţile, iar timpul petrecut din nou şi din nou cu acelaşi gen de probleme creşte într-un ritm alarmant. Recent, un tată mi-a povestit despre cât de greu era să-l culce pe fiul său noaptea* — un ritual care implica, de obicei, trei sferturi de oră de lupte. Am recurs la aritmetică. Patruzeci şi cinci de minute pe zi, şapte zile pe săptămână — face trei sute de minute sau cinci ore pe săptămână. Cinci ore pentru fiecare dintre cele patru săptămâni ale unei luni — adică douăzeci de ore pe lună. Douăzeci de ore pe lună timp de douăsprezece luni, face două sute patruzeci de ore pe an. Cu alte cuvinte, o

* Voi vorbi aici, ca de multe alte ori în această carte, despre experienţa mea clinică (aşa cum am vorbit, deja, şi despre istoria mea personală). Am încercat să păstrez intactă morala poveştilor, ascunzând, totodată, detaliile, pentru a nu afecta intimitatea celor implicaţi. Sper să menţin echilibrul între aceste două deziderate.

lună şi jumătate de muncă, considerând timpul de muncă standard ca fiind cel de patruzeci de ore pe săptămână.

Clientul meu petrecea o lună şi jumătate pe an, timpul său standard de chin, luptându-se ineficient şi supărător cu fiul său. Nu-i nevoie s-o spun, amândoi sufereau din această cauză. Oricât de bune ţi-ar fi intenţiile sau oricât de blând şi tolerant ţi-ar fi temperamentul, nu ai cum să fii în relaţii bune cu cineva cu care te lupţi o lună şi jumătate pe an, în medie. Inevitabil, va apărea resentimentul. Şi chiar dacă nu apare, tot acel timp pierdut, neplăcut, ar putea fi petrecut, fără doar şi poate, într-o activitate mai productivă, mai utilă, mai puţin stresantă şi mai plăcută. Cum pot fi înţelese astfel de situaţii? Cine greşeşte, copilul sau părintele? Greşeala ţine de natură sau de societate? Şi ce poate fi făcut, dacă poate fi făcut ceva?

Unii plasează toate problemele de genul acesta la nivelul adultului — al părintelui sau al societăţii lărgite. „Nu există copii răi, gândesc astfel de oameni, numai părinţi nepricepuţi." Când îţi vine în minte imaginea idealizată a unui copil imaculat, această noţiune pare pe deplin justificată. Frumuseţea, deschiderea, bucuria, încrederea şi capacitatea de a iubi care caracterizează copiii ne permit să atribuim cu uşurinţă întreaga culpabilitate adulţilor aflaţi în joc. Dar o astfel de atitudine este periculoasă şi naiv de romantică. Este prea unilaterală în cazul părinţilor care au de-a face cu un copil deosebit de dificil. De asemenea, nu ajută nici faptul că întreaga depravare umană este necritic plasată la nivelul societăţii. Această concluzie nu face decât să mute problema înapoi în timp. Nu explică nimic şi nu rezolvă nicio problemă. Dacă societatea este coruptă, dar nu şi individul din interiorul ei, atunci unde-şi are originea corupţia? Cum se propagă? Este o teorie unilaterală, profund ideologică.

Şi mai problematic este faptul că, pornind de la această axiomă a corupţiei sociale, vrem ca toate problemele individuale, oricât de rare, să fie rezolvate prin restructurare culturală, oricât de radicală ar fi aceasta. Societatea noastră se confruntă cu solicitarea tot mai imperioasă de deconstrucţie a tradiţiilor sale stabilizatoare, pentru a include grupuri din ce în ce mai mici de oameni care nu pot sau nu doresc să-şi găsească locul în categoriile pe care sunt bazate chiar şi percepţiile noastre. Acesta nu este un lucru bun. Problema personală a fiecărei persoane nu poate fi rezolvată printr-o revoluţie socială, deoarece

revoluţiile sunt destabilizatoare şi periculoase. Am învăţat să trăim împreună şi să ne organizăm societăţile noastre complexe într-un mod lent şi treptat, de-a lungul unor perioade extinse, şi nu înţelegem suficient de bine de ce funcţionează ceea ce facem noi. Astfel, modificarea nesăbuită a căilor noastre de existenţă socială, în numele unei găselniţe ideologice (îmi vine în minte ideea de „diversitate") este probabil să producă mai mult rău decât bine, dată fiind suferinţa pe care o produc, în general, chiar şi micile revoluţii.

A fost un lucru bun, de exemplu, liberalizarea atât de dramatică a legilor divorţului din anii '60? Nu cred că acei copii ale căror vieţi au fost destabilizate de această aşa-zisă emancipare ar răspunde afirmativ. În spatele zidurilor ridicate cu atâta înţelepciune de strămoşii noştri, se ascund groaza şi teroarea. Le dărâmăm spre pieirea noastră. Patinăm, inconştient, pe o gheaţă subţire, sub care se află ape reci şi adânci, în care sălăşluiesc monştri inimaginabili.

Văd cum părinţii de astăzi sunt îngroziţi de copiii lor, nu în ultimul rând pentru că aceşti părinţi sunt priviţi drept agenţii proximi ai acestei tiranii sociale antitradiţionale şi, în acelaşi timp, nu le este recunoscut rolul de agenţi binevoitori şi necesari ai disciplinării, ordinii şi conformismului. Ei se situează inconfortabil şi timid în umbra atotputernică a etosului adolescentin din anii '60. Un deceniu ale cărui excese au dus la o denigrare generală a vârstei adulte, la o neîncredere nesăbuită în existenţa unor autorităţi competente şi la incapacitatea de a distinge între haosul imaturităţii şi libertatea responsabilă. Aceasta a dus la creşterea sensibilităţii parentale faţă de suferinţa afectivă de scurtă durată a copiilor lor, în timp ce le-a sporit teama că şi-ar putea vătăma copiii până la un nivel dureros şi contraproductiv. Mai bine aşa decât invers, aţi putea susţine — dar la fiecare dintre cele două extreme ale continuumului moral catastrofele stau la pândă.

SĂLBATICUL CEL RĂU

S-a spus că fiecare individ este discipolul conştient sau inconştient al unui filosof de renume. Credinţa potrivit căreia copiii au un spirit intrinsec imaculat, pătat doar de cultură şi de societate, provine în

mare parte din gândirea filosofului francez calvinist din secolul al optsprezecelea Jean-Jacques Rousseau.[82] Rousseau credea cu ardoare în influența corupătoare a societății umane, ca și a proprietății private. El susținea că nimic nu era atât de blând și de minunat ca omul în stadiul său precivilizat. Exact în același timp, observându-și incapacitatea paternă, el și-a abandonat cinci dintre copii la mila orfelinatelor acelor vremuri, unde domneau durerea și tragedia.

Totuși, „bunul sălbatic" descris de Rousseau era un ideal — o abstracțiune arhetipală și religioasă —, și nu realitatea în carne și oase pe care o presupunea el. Mitologicul și perfectul Copil Divin ne bântuie permanent imaginația. El este potențialul tinereții, eroul nou-născut, nevinovatul năpăstuit și fiul de mult pierdut al regelui de drept. El este simbolul nemuririi pe care îl purtăm în noi începând cu experiențele cele mai timpurii. Este Adam, omul perfect, lipsit de păcat, mergând alături de Dumnezeu, în Grădina Edenului, înainte de Cădere. Dar ființele umane, pe cât sunt de bune, pe atât sunt de rele, iar întunericul ce-și are permanent sălașul în sufletele noastre se află, într-o măsură considerabilă, și în variantele noastre mai tinere. În general, oamenii devin mai buni, nu mai răi odată cu vârsta, mai blânzi, mai conștiincioși, mai stabili emoțional, pe măsură ce se maturizează.[83] Hărțuirea care are loc la o intensitate crudă și adesea teribilă în curtea școlii[84] — arareori se manifestă în societatea adulților. Nu degeaba întunecatul și anarhistul roman *Împăratul muștelor* al lui William Golding a devenit o carte clasică.

În plus, există din belșug dovezi directe că ororile comportamentului uman nu pot fi atribuite doar istoriei și societății. Acest lucru a fost descoperit, probabil, în modul cel mai dureros, când, în 1974, primatologul Jane Goodall a aflat că cimpanzeii ei mult iubiți erau în stare (și dornici) să se ucidă unul pe altul (pentru a folosi terminologia adecvată oamenilor).[85] Din cauza naturii lor șocante și a importanței lor antropologice, ea a ținut aceste observații secrete ani de zile, temându-se că animalele au fost împinse să adopte un comportament contra naturii lor din cauza contactului cu ea. Chiar și după ce și-a publicat relatarea, multe persoane au refuzat să o creadă. Totuși, curând a devenit clar că ceea ce observase ea nu era deloc un fenomen rar.

Pe scurt: cimpanzeii poartă războaie intertribale. Ba mai mult, manifestă o brutalitate aproape de neimaginat. Cimpanzeul matur tipic

este de cel puţin două ori mai puternic decât un om adult, în ciuda dimensiunilor sale reduse.[86] Goodall a relatat cu o oarecare groază înclinaţia cimpanzeilor studiaţi de ea de a rupe cabluri şi leviere grele de oţel.[87] Cimpanzeii se pot sfâşia unul pe altul în bucăţi, la propriu — şi chiar o fac. Societăţile umane şi tehnologiile lor complexe nu pot fi învinovăţite pentru asta.[88] „Adesea, când mă trezesc noaptea", scria ea, „îmi apar în minte imagini înfiorătoare — îl văd pe Satan [un cimpanzeu observat îndelung] băgându-şi capul sub bărbia lui Sniff, pentru a sorbi sângele care curgea dintr-o rană mare de pe faţa acestuia... Jomeo smulge o fâşie de piele de pe coapsa lui De; Figan atacă şi loveşte fără încetare trupul zdrobit, tremurător, al lui Goliath, unul dintre eroii copilăriei sale."[89] Mici bande de cimpanzei adolescenţi, în majoritate de sex masculin, patrulează la graniţele teritoriului lor. Dacă întâlnesc străini (chiar cimpanzei pe care îi ştiau cândva, dar care s-au desprins de grupul acum prea mare) şi dacă îi depăşesc numeric, membrii bandei îi vor încolţi şi îi vor distruge fără milă. Cimpanzeii nu au cine ştie ce Supraeu şi e prudent să ne amintim că şi capacitatea umană de autocontrol poate fi supraestimată. O lectură atentă a cărţii şocante şi înfiorătoare a lui Iris Chang, *The Rape of Nanking*[90], ce descrie decimarea brutală a acelui oraş chinez de către japonezii invadatori, va risipi chiar şi iluziile unui idealist incurabil. Şi cu cât se spun mai puţine despre Unitatea 731, o unitate japoneză secretă de cercetare în domeniul războiului biologic, înfiinţată în acea perioadă, cu atât mai bine. Citiţi despre ea pe riscul dumneavoastră. Aţi fost avertizaţi.

Iar vânătorii-culegători sunt mult mai cruzi decât rudele lor urbane, industrializate, în ciuda vieţilor lor comunitare şi a culturilor localizate. Rata anuală a omuciderilor în Marea Britanie este de 1 la 100 000.[91] Această rată este de patru până la cinci ori mai mare în Statele Unite şi de aproximativ nouăzeci de ori mai mare în Honduras, care are cea mai ridicată rată înregistrată a omuciderilor dintre toate naţiunile moderne. Dar dovezile sugerează cu tărie că fiinţele umane devin mai paşnice şi nu contrariul, pe măsură ce timpul a trecut, iar societăţile au devenit mai mari şi mai bine organizate. Boşimanii *kung* din Africa, consideraţi, cu multă îngăduinţă, în 1950 de către Elizabeth Marshall Thomas drept „un popor inofensiv"[92], au o rată anuală a omuciderilor de 40 la 100 000, care a scăzut cu peste 30% îndată ce au fost supuşi unei autorităţi statale.[93] Acesta este un exemplu foarte instructiv despre cum

structurile sociale complexe servesc la reducerea, şi nu la exacerbarea tendinţelor violente ale fiinţelor umane. Rate anuale de 300 de omucideri la 100 000 de oameni au fost raportate pentru populaţia *yanomani* din Brazilia, cunoscută pentru agresivitatea sa — dar statisticile sunt şi mai crescute în alte părţi. Rezidenţii din Papua Noua Guinee, se ucid unul pe altul cu rate anuale care fluctuează între 140 şi 1000 la 100 000.[94] Cu toate acestea, recordul pare să fie deţinut de populaţia *kato*, un trib indigen din California — 1 450 de indivizi din 100 000 aveau parte de o moarte violentă în jurul anului 1840.[95]

Copiii, la fel ca orice altă fiinţă umană, nefiind numai buni, nu pot fi lăsaţi, pur şi simplu, de capul lor, neinfluenţaţi de societate, aşteptându-ne să atingă singuri perfecţiunea. Chiar şi câinii trebuie să fie socializaţi pentru a deveni nişte membri acceptabili ai haitei — iar copiii sunt mult mai complecşi decât câinii. Aceasta înseamnă că e mult mai probabil să o ia razna (în multe feluri) dacă nu sunt instruiţi, disciplinaţi şi încurajaţi cum se cuvine. Aceasta înseamnă nu doar că e greşit să atribuim toate tendinţele violente ale fiinţelor umane patologiilor structurii sociale, ci că e atât de greşit, încât poate că lucrurile stau de fapt pe dos. Procesul vital al socializării împiedică mult rău şi aduce mult bine. Copiii trebuie să fie formaţi şi informaţi, altfel nu se pot dezvolta într-un mod adecvat. Acest fapt este reflectat într-un mod izbitor în comportamentul lor: copiii sunt disperaţi să primească atenţie, atât din partea celor de-o seamă cu ei, cât şi din partea adulţilor, ceea ce-i transformă în nişte jucători comunitari eficienţi şi sofisticaţi — e un lucru de o necesitate vitală.

Copiii pot fi afectaţi nu doar de abuzul fizic sau psihic, ci, la fel de mult sau chiar mai mult, de lipsa unei atenţii susţinute, deci de neglijenţă. Aceasta este o prejudiciere prin omisiune, nu prin comisiune, dar nu e mai puţin severă sau de durată. Copiii sunt afectaţi atunci când părinţii lor neatenţi („miloşi") nu reuşesc să-i trezească, să-i facă alerţi şi vigilenţi, lăsându-i, în schimb, într-o stare inconştientă şi nediferenţiată. Copiii sunt afectaţi atunci când cei care îi au în grijă, temându-se de conflict sau de supărare, nu mai îndrăznesc să-i corecteze şi îi lasă fără îndrumare. Poţi recunoaşte astfel de copii pe stradă. Sunt flasci, lipsiţi de concentrare, nesiguri. Sunt plumburii şi şterşi, în loc să fie aurii şi strălucitori. Sunt ca nişte blocuri de piatră necizelate, prinşi într-o stare perpetuă de fiinţă-încă-neîmplinită.

Astfel de copii sunt în mod cronic ignorați de camarazii lor, deoarece nu sunt nişte buni tovarăşi de joacă. Adulții tind să manifeste aceeaşi atitudine (deşi o vor nega cu cerbicie dacă îi întrebi). Când lucram în centrele de zi, la începutul carierei mele, copiii neglijați, comparativ cu ceilalți, se lipeau de mine disperați, în maniera lor stângace, fără un simț al distanței adecvate şi fără să ştie cum să se joace. Ei se trânteau pe lângă mine sau mi se urcau direct în poală, indiferent ce făceam — erau mânați inexorabil de dorința puternică de a obține atenția unui adult, catalizatorul necesar pentru a se putea dezvolta în continuare. Era foarte dificil să nu reacționezi cu enervare, chiar dezgust, față de astfel de copii şi față de infantilismul lor avansat — dificil să nu-i dai la o parte la propriu —, chiar dacă îmi părea foarte rău pentru ei şi le înțelegeam bine situația dificilă. Cred că acel răspuns, oricât de dur şi de teribil ar putea fi, era un semnal de alarmă interior, cu valoare aproape universală, indicând pericolul stabilirii unei relații cu un copil slab socializat. Acea reacție indica probabilitatea apariției unei dependențe imediate şi inadecvate (care ar fi trebuit să fie responsabilitatea părintelui) şi nevoia uriaşă de timp şi resurse pe care acceptarea unei astfel de dependențe ar fi creat-o. Confruntați cu o astfel de situație, copiii potențial prietenoşi şi adulții care vor să socializeze e mult mai probabil să-şi îndrepte atenția spre interacțiunea cu alți copii, al cărei raport costuri/beneficii, pentru a o spune direct, ar fi mult mai puțin disproporționat.

PĂRINTE SAU PRIETEN

Neglijarea şi tratamentul necorespunzător, caracteristice unei disciplinări puțin riguroase, sau chiar pe de-a-ntregul absente, pot fi deliberate — motivate de rațiuni parentale explicite, conştiente (chiar dacă eronate). Dar mult mai des, părinții moderni sunt pur şi simplu paralizați de teama că nu vor mai fi plăcuți sau chiar iubiți de copiii lor dacă îi pedepsesc, indiferent pentru ce. Ei îşi doresc mai presus de toate prietenia copiilor lor şi sunt gata să renunțe la respectul din partea lor pentru a o obține. Ceea ce nu e bine. Un copil va putea avea mulți prieteni, dar el are numai doi părinți — dacă-i are şi pe aceia —, iar

părinţii înseamnă mai mult (nu mai puţin) decât nişte prieteni. Autoritatea prietenilor în ceea ce priveşte corijarea purtării inadecvate e irelevantă. Prin urmare, chiar şi părinţii trebuie să înveţe să tolereze furia sau chiar ura de moment venită dinspre copiii lor după ce au fost întreprinse acţiunile de corijare necesare, deoarece capacitatea copiilor de a percepe consecinţele benefice pe termen lung este foarte limitată. Părinţii sunt arbitrii societăţii. Ei îşi învaţă copiii cum să se comporte, astfel încât alţi oameni să poată interacţiona cu ei într-un mod productiv şi semnificativ.

Disciplinarea unui copil este un act de responsabilitate. Nu este o reacţie de furie la un comportament nepotrivit. Nu este o răzbunare în urma unei greşeli. În schimb, este o combinaţie atentă de compasiune şi judecată pe termen lung. Disciplinarea adecvată necesită efort — într-adevăr, este practic sinonimă cu efortul. Este dificil să acorzi o atenţie grijulie copiilor. E dificil să-ţi dai seama ce este greşit şi ce este bine, şi de ce. Este dificil de formulat strategii de disciplinare juste şi pline de compasiune şi e greu de negociat aplicarea lor cu cei coimplicaţi în educarea acelui copil. Din cauza acestei combinaţii de responsabilitate şi dificultate, orice sugestie, potrivit căreia constrângerile impuse copiilor sunt dăunătoare, poate fi, paradoxal, primită cu braţele deschise. O astfel de idee, odată acceptată, le permite adulţilor care ar trebui să aibă un mai bun discernământ să-şi abandoneze datoria de agenţi ai civilizării, pretinzând că o fac pentru binele copiilor. Este o autoamăgire profundă şi fatală. Este o dovadă de lene şi cruzime şi nu are nicio scuză. Iar predispoziţia noastră de a raţionaliza nu se sfârşeşte aici.

Noi presupunem că regulile vor inhiba iremediabil creativitatea intrinsecă şi fără margini a copiilor noştri, chiar dacă literatura ştiinţifică indică, în primul rând, că o creativitate peste medie e foarte rară[96] şi, în al doilea rând, că limitările stricte facilitează, mai degrabă decât să inhibe, producţia creativă.[97] Credinţa în caracterul pur distructiv al regulilor şi structurării programului este frecvent însoţită de ideea conform căreia copiii sunt în stare să facă alegeri bune referitoare la ora de culcare şi la conţinutul mesei dacă natura lor perfectă este lăsată să se manifeste. Acestea sunt presupuneri nefundamentate. Copiii sunt perfect capabili să supravieţuiască mâncând *hot-dogs*, aripioare de pui şi jeleuri, dacă un astfel de comportament va atrage atenţia asupra

lor, le va oferi putere sau îi va scuti de efortul de a încerca ceva nou. În loc de a se duce la culcare într-un mod liniştit şi înţelept, copiii se vor lupta cu starea nocturnă de conştienţă slăbită până când vor fi răpuşi de oboseală. De asemenea, ei sunt cât se poate de dornici să-i provoace pe adulţi, explorând în acelaşi timp graniţele complexe ale mediului social, la fel cum fac cimpanzeii tineri care îi hărţuiesc pe adulţii din grupurile lor.[98] Observarea consecinţelor hărţuielilor şi bătăilor de joc le permite atât cimpanzeilor, cât şi copiilor, să descopere limitele a ceea ce ar putea fi, altfel, o libertate prea dezorganizată şi terifiantă. Astfel de limite, atunci când sunt descoperite, oferă siguranţă, chiar dacă detectarea lor provoacă dezamăgire sau frustrare pe moment.

Îmi amintesc că odată, când fiica mea avea doi ani, am dus-o la un loc de joacă. Se agăţase de bare, atârnând în aer. Un monstruleţ deosebit de provocator, cam de aceeaşi vârstă, stătea deasupra ei, pe aceeaşi bară de care se agăţase ea. L-am privit îndreptându-se către ea. Ochii ni s-au încrucişat. El a păşit încet şi intenţionat pe mâinile ei, înainte şi înapoi, cu o forţă tot mai mare, în timp ce mă fixa cu privirea. Ştia exact ce face. Să te văd, tăticule — asta era filosofia lui. El conchisese deja că adulţii erau demni de dispreţ şi că îi putea provoca fără probleme. (Păcat, căci urma să devină şi el unul.) Acela era viitorul lipsit de speranţă la care îl înhămaseră părinţii lui. Spre marea şi benefica lui surpriză, l-am ridicat de pe barele de joacă şi l-am azvârlit zece metri mai încolo.

Nu, n-am făcut asta. Pur şi simplu, mi-am luat fiica de acolo şi am dus-o în altă parte. Dar ar fi fost mai bine pentru el dacă aş fi făcut-o.

Imaginează-ţi un copilaş de vreo doi ani care îşi loveşte în mod repetat mama peste faţă. De ce ar face aşa ceva? Este o întrebare stupidă. Este inacceptabil de naivă. Răspunsul este evident. Pentru a-şi domina mama. Pentru a vedea dacă poate scăpa nepedepsit. Violenţa, până la urmă, nu este un mister. Pacea este un mister. Violenţa este de la sine înţeleasă. E uşor. Pacea este dificilă: învăţată, inculcată, câştigată. (Oamenii adesea înţeleg greşit întrebările psihologice fundamentale. De ce iau oamenii droguri? Nu este un mister. De ce nu le iau tot timpul este un mister. De ce suferă oamenii de anxietate? Asta nu este un mister. Cum se face că oamenii pot fi vreodată calmi? Acesta este adevăratul mister. Suntem fragili şi muritori. Un milion de lucruri pot merge aiurea, într-un milion de feluri. Ar trebui să fim în fiecare

secundă înnebuniți de frică. Dar nu suntem. Același lucru poate fi spus și despre depresie, lene și infracționalitate.)

Dacă eu te pot răni și te pot supune, atunci pot face exact ceea ce vreau, când vreau, chiar și atunci când tu ești lângă mine. Te pot tortura, numai ca să-mi liniștesc curiozitatea. Pot să fac să nu mai fii în centrul atenției și te pot domina. Pot să-ți fur jucăria. Copiii lovesc în primul rând pentru că agresivitatea este înnăscută, deși este mai dominantă la unii indivizi și mai puțin dominantă la alții și, în al doilea rând, pentru că agresivitatea facilitează împlinirea dorințelor. Este o naivitate să presupui că un astfel de comportament trebuie să fie învățat. Un șarpe nu trebuie să fie învățat cum să muște. Este în natura fiarei. Statistic vorbind, copiii de doi ani sunt cei mai violenți oameni.[99] Ei lovesc cu picioarele, cu pumnii, mușcă și fură bunul altuia. Ei procedează astfel pentru a explora, pentru a-și exprima dezacordul și frustrarea și pentru a-și satisface dorințele impulsive. Mai important, pentru scopurile noastre, ei fac asta pentru a descoperi adevăratele limite ale comportamentului permisibil. Cum altfel vor putea ei vreodată să ghicească ce este acceptabil? Bebelușii sunt ca oamenii orbi, în căutarea unui perete. Trebuie să împingă, să tatoneze, să vadă unde sunt granițele de fapt (iar acestea se află prea rar acolo unde ni se spune că sunt).

Corectarea consecventă a unei astfel de acțiuni îi arată copilului limitele agresivității acceptabile. Absența corijării nu face decât să accentueze curiozitatea — astfel încât copilul, dacă este agresiv și dominator, va lovi cu pumnii și picioarele, va mușca, până când ceva îi va indica o limită. Cât de tare o pot lovi pe mami? Până când ea obiectează. În acest caz, corectarea e mai bine să aibă loc mai curând decât mai târziu (dacă scopul final al părintelui nu este, eventual, acela de a lua bătaie). Corectarea îl învață, de asemenea, pe copil, că lovirea altora este o slabă strategie socială. Fără această măsură, niciun copil nu se va supune procesului dificil de a-și organiza și regla impulsurile, astfel încât acele impulsuri să poată coexista, fără conflict, în psihicul copilului și în lumea socială extinsă. Nu este simplu să organizezi o minte.

Fiul meu a fost deosebit de răutăcios în perioada de sugar. Când fiica mea era micuță, o puteam determina să nu se mai miște doar uitându-mă urât la ea. O astfel de intervenție nu avea niciun efect asupra fiului meu. Încă de la vârsta de 9 luni, el o învingea pe soția mea (care nu e vreo bătăioasă) de fiecare dată când ne așezam la masă. Se

lupta cu ea pentru a obţine controlul asupra lingurii. „Foarte bine!", ne gândeam noi. Oricum, nu doream să-l hrănim noi nicio clipă mai mult decât era necesar. Dar nu lua mai mult de trei sau patru înghiţituri. Apoi se juca. Îşi amestecа mâncarea în castron. Lua mâncarea şi o arunca de la înălţimea scaunului său înalt şi o privea căzând pe podea. Nicio problemă. Explora. Însă nu mânca suficient. Apoi, pentru că nu mânca suficient, nici nu dormea suficient. Apoi, plânsetele lui din miez de noapte îi trezeau părinţii. Apoi, aceştia erau morocănoşi şi îşi ieşeau din fire. El îşi frustra mama, iar ea se descărca asupra mea. Traiectoria nu era potrivită.

După câteva zile care au degenerat astfel, am hotărât să iau lingura înapoi. Eram pregătit pentru război. Mi-am rezervat timp suficient. Un adult răbdător poate învinge un băiat de doi ani, oricât de greu ar fi de crezut. După cum spune o vorbă din bătrâni: „Vârsta înaintată şi viclenia pot oricând să învingă tinereţea şi talentul." Legat de războiul cu piciul meu, să nu uităm că timpul este etern atunci când ai doi ani. O jumătate de oră pentru mine era o săptămână pentru fiul meu. Aşa mi-am asigurat victoria. El era încăpăţânat şi oribil. Dar eu puteam fi mai rău. Ne-am aşezat, faţă în faţă, cu castronul înaintea lui. Era la amiază. Şi el ştia, şi eu ştiam ce urmează. El a ridicat lingura. Eu i-am luat-o şi am încărcat o delicioasă porţie de terci. Am îndreptat-o intenţionat spre gura lui. El m-a privit în ochi exact la fel ca monstruleţul de la locul de joacă. Şi-a strâns buzele, lăsându-le în jos, respingând orice ar fi putut să-i pătrundă în gură. Eu i-am urmărit gura cu lingura, în timp ce el îşi rotea capul în cercuri strânse.

Dar aveam şi alte trucuri în mânecă. L-am lovit uşor în piept, cu mâna mea liberă, în aşa fel încât să-l enervez. Nu s-a mişcat. L-am lovit din nou. Şi din nou. Şi din nou. Nu tare, dar nici într-o manieră care putea fi ignorată. După vreo zece astfel de lovituri, el şi-a deschis gura, hotărât să emită un sunet de protest. A! Greşeala lui. Eu i-am introdus cu dibăcie lingura în gură. El a încercat, curajos, să dea afară cu limba hrana nedorită. Dar ştiam cum să rezolv şi problema asta. Pur şi simplu, mi-am apăsat indexul, pe orizontală, pe buzele lui. A ieşit o parte de mâncare. Însă o altă parte a fost înghiţită. Unu la zero pentru tati. L-am mângâiat pe cap şi i-am spus că e un băiat bun. Şi vorbeam serios. Când cineva face un lucru pe care tu încerci să-l determini să-l facă, răsplăteşte-l. Nu purta pică după victorie. O oră mai târziu, totul se sfârşise. A fost şi furie. Au

fost şi nişte țipete. Soția mea a trebuit să părăsească încăperea. Stresul era prea mare. Dar copilul a mâncat. Fiul meu s-a prăbuşit, epuizat, la pieptul meu. Am tras un pui de somn împreună. Şi mi-a arătat mai multă afecțiune atunci când s-a trezit decât înainte de a-l disciplina.

Acest lucru se întâmpla adesea după ce aveam un meci — şi nu numai cu el. La scurt timp de la această întâmplare, am găzduit într-o seară copilul unui alt cuplu. Familiile din vecinătate cu copii mici găsiseră o formulă de ajutor reciproc: copiii mai multor familii puteau sta în casa uneia dintre acestea, pentru ca părinții eliberați să poată ieşi la cină sau la un film. La un moment dat, a trebuit să avem grijă de un copil pe care nu-l cunoscusem încă, un băiat de doi ani, solid şi puternic.

„Nu o să doarmă", a spus tatăl lui. „După ce îl culcați, se va da jos din pat şi va veni la parter. Noi îl lăsăm de obicei să urmărească un film cu Elmo*."

Mi-am zis, în sinea mea: „Eu nu voi recompensa niciodată un copil recalcitrant pentru un comportament neadecvat şi, cu siguranță, nu voi lăsa pe nimeni să se uite la vreun film cu Elmo." Întotdeauna am urât-o pe marioneta aceea respingătoare şi plângăcioasă. Era o pată pe moştenirea artistică a lui Jim Henson**. Aşadar, răsplata cu Elmo nu avea să fie în program. Desigur, nu am spus nimic. Nu e cazul să le vorbeşti părinților despre copiii lor — până când nu sunt pregătiți să asculte.

Două ore mai târziu, am culcat copiii. Patru din cinci au adormit imediat — dar nu şi fanul lui Elmo. Totuşi, l-am aşezat într-un pătuț cu zăbrele, astfel încât să nu aibă pe unde ieşi. Dar putea să urle şi exact asta a şi făcut. Era o şmecherie, o strategie bună din partea lui. Era enervant şi amenința să-i trezească pe toți ceilalți copii, care ar fi început şi ei să urle. Unu la zero pentru puşti. Aşadar, am intrat în dormitor. „Întinde-te, i-am spus, sau te voi face eu să te întinzi." În cazul copiilor rațiunea nu prea e utilă, mai ales în astfel de circumstanțe, dar eu cred în avertismentul cinstit. Desigur, nu s-a întins. A urlat din nou, ca să facă impresie.

Copiii procedează frecvent aşa. Părinții speriați cred că un copil care plânge este întotdeauna trist sau rănit. Pur şi simplu nu-i adevărat.

* Marioneta Elmo, personaj din serialul de televiziune pentru copii *Sesame Street* (*N.t.*).
** Păpuşar american (1936–1990), creatorul păpuşilor Muppets (*N.t.*).

Mânia este unul dintre cele mai frecvente motive ale plânsului. Analiza atentă a tiparelor musculaturii copiilor care plâng a dovedit acest lucru.[100] Plânsul din cauza mâniei şi plânsul de teamă sau tristeţe nu arată la fel. Nici nu se aud la fel şi pot fi distinse dacă eşti foarte atent. Plânsul din cauza mâniei este adesea un act de dominare şi ar trebui tratat ca atare. L-am luat în braţe şi l-am aşezat întins în pat. Cu blândeţe. Cu răbdare. Dar ferm. S-a ridicat. Eu l-am aşezat la loc. El s-a ridicat. Eu l-am aşezat la loc. S-a ridicat. De data aceasta, l-am aşezat şi mi-am menţinut mâna pe spatele lui. S-a luptat cu putere, dar ineficient. Avea, până la urmă, numai o zecime din mărimea mea. Îl puteam ridica cu o singură mână. Aşa că l-am ţinut acolo şi i-am vorbit pe un ton calm, spunându-i că e un băiat bun şi că ar trebui să se relaxeze. L-am atins uşor pe spate, pentru a-l linişti. El a început să se relaxeze. Ochii au început să i se închidă. Mi-am îndepărtat mâna.

El s-a ridicat prompt. Eram impresionat. Puştiul avea personalitate! L-am luat în braţe şi l-am întins la loc în pat. „Stai jos, monstrule", i-am spus. Şi l-am mai mângâiat uşor pe spate. Pe unii copii îi linişteşte acest gest. Începea să obosească. Era gata să capituleze. Şi-a închis ochii. M-am ridicat în picioare şi m-am îndreptat repede şi în tăcere spre uşă. Am privit înapoi, pentru a-i verifica poziţia pentru ultima dată. Se ridicase din nou. Mi-am îndreptat arătătorul spre el. „Stai jos, monstrule!", i-am spus, şi vorbeam foarte serios. S-a întins cât ai clipi. Am închis uşa. Ne-am plăcut unul pe altul. Nici eu, nici soţia mea nu am mai auzit vreun sunet toată noaptea.

— Cum s-a comportat puştiul? m-a întrebat tatăl său când a ajuns acasă, noaptea târziu.

— Bine, am spus. N-au fost deloc probleme. Acum doarme.

— S-a trezit? a întrebat tatăl.

— Nu, i-am răspuns. A dormit neîntrerupt.

Tatăl m-a privit mirat. Dorea să ştie. Dar nu a întrebat. Iar eu nu i-am spus.

Nu arunca mărgăritare înaintea porcilor, spune proverbul. Şi ai putea fi de părere că am folosit o abordare cam dură. Dar cum găseşti că este abordarea în care îţi înveţi copilul să nu doarmă şi îl răsplăteşti apoi cu glumele răsuflate ale unei marionete respingătoare? Şi asta e la fel de dură. Fiecare îşi alege propria otravă.

DISCIPLINĂ ȘI PEDEAPSĂ

Părinţii moderni sunt deseori îngroziţi de două cuvinte frecvent juxtapuse: disciplină şi pedeapsă. Ele evocă imagini cu închisori, soldaţi şi militarism. Distanţa dintre disciplină şi tiranie sau dintre pedeapsă şi tortură este, într-adevăr, uşor de străbătut. *Disciplina* şi *pedeapsa* trebuie tratate cu grijă. E de înţeles că ţi-e teamă să le pui în practică. Dar ambele sunt necesare. Pot fi aplicate inconştient sau conştient, prost sau bine, dar de ele nu se poate scăpa.

Nu spun că disciplinarea prin răsplată este imposibilă. De fapt, răsplătirea unui comportament adecvat poate fi foarte eficientă. Cel mai cunoscut dintre toţi psihologii comportamentalişti, B.F. Skinner, a fost un mare susţinător al acestei abordări. Era expert în această privinţă. A învăţat porumbeii să joace ping-pong, chiar dacă ei doar rostogoleau mingea înainte şi înapoi, lovind-o cu ciocurile.[101] Dar erau porumbei. Aşa că, şi dacă jucau prost, tot era bine. Skinner şi-a învăţat păsările inclusiv cum să ghideze rachetele — era în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în cadrul proiectului „Porumbelul“ (numit mai târziu „Orcon“).[102] El a mers destul de departe, până când eforturile sale au devenit inutile odată cu inventarea sistemelor de ghidare electronică.

Skinner observa cu mare grijă animalele pe care le antrena pentru a realiza astfel de acţiuni. Orice acţiune care aproxima scopul lui era imediat urmată de o recompensă de mărime adecvată: nu atât de mică încât să fie nesemnificativă, dar nici atât de mare încât să devalorizeze recompensele ulterioare. O astfel de abordare poate fi folosită cu rezultate foarte bune şi în cazul copiilor. Imaginează-ţi că ai vrea ca puştiul tău de doi–trei ani să ajute la aşezarea mesei. Este o abilitate utilă. L-ai aprecia mai mult dacă ar învăţa s-o facă. Stima lui de sine (fragilă) ar beneficia de pe urma acestui fapt. Aşadar, împarţi comportamentul-ţintă în părţi componente. Unul dintre elementele aşezatului mesei constă în a duce o farfurie de la dulap la masă. Chiar şi acest pas ar putea fi prea complex. Poate copilul tău merge abia de câteva luni. Este încă nesigur şi nu te poţi baza pe el. Aşadar, începi antrenamentul dându-i o farfurie şi punându-l să ţi-o dea înapoi. Această secvenţă poate fi urmată de o mângâiere pe cap. O poţi transforma într-un joc. Dă-i-o cu stânga. Apoi cu dreapta. Roteşte-o prin spatele tău. Apoi îi poţi

da o farfurie, după care faci câţiva paşi înapoi, astfel încât el trebuie să facă, la rândul lui, câţiva paşi înainte pentru a ţi-o înapoia. Antrenează-l să devină un specialist în ţinerea farfuriei. Nu-l lăsa să cadă în capcana neîndemânării lui.

Cu o astfel de abordare, poţi învăţa, practic, orice pe oricine. Mai întâi, gândeşte-te ce vrei. Apoi, urmăreşte ca un şoim oamenii din jurul tău. În cele din urmă, ori de câte ori vezi ceva care seamănă câtuşi de puţin cu ceea ce-ţi doreşti, înhaţă-l (eşti şoim, nu uita) şi oferă o răsplată. Fiica ta e foarte rezervată de când a devenit adolescentă. Ţi-ai dori să vorbească mai mult. Aceasta e ţinta: o fiică mai comunicativă. Într-o dimineaţă, la micul dejun, ea povesteşte o anecdotă de la şcoală. Acela e un moment excelent pentru a-i acorda atenţie. Aceea este răsplata. Scoate-ţi nasul din telefonul mobil şi ascultă. Fă asta dacă nu vrei să amuţească pe vecie.

Intervenţiile parentale care îi fac fericiţi pe copii pot şi chiar trebuie să fie folosite pentru modelarea comportamentului. Acelaşi lucru e valabil pentru soţi, soţii, colegi de serviciu şi părinţi. Totuşi, Skinner era un tip realist. El a observat că utilizarea recompensei era foarte dificilă: observatorul trebuia să aştepte cu răbdare până când subiectul-ţintă manifesta spontan comportamentul dorit şi apoi să-l întărească. Pentru aceasta era nevoie de mult timp, de multă aşteptare, ceea ce reprezenta o problemă. De asemenea, trebuia să-şi înfometeze animalele până la trei sferturi din greutatea lor normală, înainte ca ele să devină suficient de interesate de răsplata sub formă de hrană pentru a se concentra pe sarcina dorită. Dar acestea nu sunt singurele neajunsuri ale abordării exclusiv pozitive.

Emoţiile negative, ca şi corespondentele lor pozitive, ne ajută să învăţăm. Trebuie să învăţăm, pentru că suntem ignoranţi şi fragili. Putem muri uşor. Şi asta nu e bine şi nici nu ne face să ne simţim bine. Dacă ne-am resemna, am căuta moartea şi atunci am muri. Nu ne simţim bine nici măcar gândindu-ne la *posibilitatea* de a muri. Şi aşa se întâmplă mereu. În felul acesta, emoţiile negative, cu toată neplăcerea pe care o aduc, ne protejează. Ne simţim răniţi, speriaţi, ruşinaţi şi dezgustaţi, astfel încât putem evita dezastrul. Şi e probabil să simţim des astfel de emoţii. De fapt, cântăreşte mai greu o pierdere decât un câştig de acelaşi calibru. Durerea este mai puternică decât plăcerea, iar anxietatea e mai puternică decât speranţa.

Emoţiile, pozitive şi negative, apar în două variante (iar această diferenţiere ne este foarte utilă). Satisfacţia (tehnic vorbind, saţietatea) ne spune că a fost bine ce am făcut, în timp ce speranţa (tehnic vorbind, răsplata motivatoare) indică faptul că ceva plăcut este pe cale să se petreacă. Durerea ne răneşte, astfel încât nu vom repeta acţiunile care ne-au adus prejudicii personale sau o izolare socială (căci singurătatea este şi ea, tehnic vorbind, tot o formă de durere). Anxietatea ne face să stăm la distanţă de oamenii şi locurile potenţial periculoase, astfel încât să nu fim nevoiţi să simţim durerea. Toate aceste emoţii trebuie echilibrate şi judecate cu atenţie în context, dar e nevoie de toate dacă vrem să ne menţinem în viaţă şi sănătoşi. Prin urmare, le facem un deserviciu copiilor noştri dacă nu folosim orice ne stă la îndemână pentru a-i ajuta să înveţe, inclusiv emoţiile negative, chiar dacă utilizarea lor ar trebui să aibă loc în maniera cea mai blândă cu putinţă.

Skinner ştia că ameninţările şi pedepsele puteau opri comportamentele nedorite, aşa cum răsplata întăreşte ceea ce este dezirabil. Într-o lume paralizată la gândul că ar putea bloca pretinsa cale a dezvoltării „naturale" a copilului, chiar şi discutarea tehnicilor anterioare va fi refuzată. Cu toate acestea, copiii nu ar fi avut o perioadă atât de îndelungată de dezvoltare naturală, înainte de a atinge maturitatea, dacă nu ar fi fost necesară modelarea comportamentului lor. Ei ar sări pur şi simplu din pântece, gata să tranzacţioneze acţiuni. De asemenea, copiii nu pot fi pe deplin scutiţi de teamă şi durere. Ei sunt mici şi vulnerabili. Nu ştiu prea multe despre lume. Chiar şi atunci când fac ceva atât de firesc precum învăţarea mersului în două picioare, ei sunt în mod constant loviţi zdravăn de lume. La care se adaugă frustrarea şi respingerea pe care le resimt inevitabil atunci când au de-a face cu fraţi şi surori, cu copii de aceeaşi vârstă sau cu adulţi necooperanţi, încăpăţânaţi. Acestea fiind spuse, întrebarea morală fundamentală nu este cum să-i fereşti în întregime pe copii de ghinioane şi eşecuri, astfel încât să nu simtă niciodată frica sau durerea, ci cum să le maximizezi experienţa învăţării, astfel încât cunoaşterea utilă să poată fi dobândită cu costuri minime.

În filmul lui Disney *Frumoasa din pădurea adormită*, regele şi regina au o fiică, prinţesa Aurora, care a fost născută după o aşteptare îndelungată. Pentru a-i face intrarea în lume, ei pun la cale un botez măreţ. Toţi cei care o iubesc şi o preţuiesc pe proaspăta lor fiică sunt bine-veniţi.

Dar ei uită s-o invite pe Ursitoarea cea rea, pe Malefica (cea malițioasă, cea răuvoitoare), care este, de fapt, regina lumii subpământene sau Natura în acoperământul său negativ. Aceasta înseamnă, simbolic, că regele şi regina îşi protejează excesiv fiica iubită, construind în jurul ei o lume care nu are nimic negativ în ea. Dar asta nu o protejează. O slăbeşte. Malefica o blestemă pe prințesă, condamnând-o să moară la vârsta de 16 ani înțepată de vârful de la acul unui fus. Fusul simbolizează roata destinului; înțepătura, care produce sânge, simbolizează pierderea virginității, un semn al transformării copilei în femeie.

Din fericire, o zână bună (elementul pozitiv al Naturii) reduce pedeapsa transformând moartea într-o stare de inconştiență, ce putea fi alungată odată cu primul sărut al dragostei. Panicați, regele şi regina au făcut să dispară toate fusele din regat şi şi-au încredințat fiica celor trei zâne bune şi mult-prea-drăguțe. Ei şi-au continuat strategia de a îndepărta toate lucrurile periculoase dar, procedând astfel, fiica lor a rămas naivă, imatură şi slabă. Într-o zi, chiar înainte ca Aurora să împlinească 16 ani, ea întâlneşte un prinț în pădure, de care se îndrăgosteşte pe loc. Judecând după orice standard rezonabil, e un pic cam mult pentru fată. Atunci, ea deplânge cu voce tare faptul că, încă de copilă, i-a fost sortită prințului Philip şi cedează emoțional atunci când este adusă înapoi la castelul părinților săi pentru a-şi sărbători ziua. În acel moment se manifestă blestemul Maleficei. În castel se deschide o poartă, apare un fus, iar Aurora se înțeapă la deget şi cade într-un somn adânc. Ea devine „Frumoasa Adormită". Procedând astfel (simbolic vorbind), ea alege inconştiența în fața spaimei unei vieți de adult. Adesea, ceva similar se petrece la nivel existențial şi cu copiii hiperprotejați, care pot fi aduşi la realitate — după care îşi doresc binecuvântarea inconştienței — de primul lor contact cu eşecul sau, şi mai rău, cu răutatea autentică, pe care nu o înțeleg sau nu vor s-o înțeleagă şi împotriva căreia sunt neajutorați.

Gândeşte-te la cazul fetiței de trei ani care nu a învățat să împartă. Ea îşi manifestă comportamentul egoist în prezența părinților săi, dar ei sunt prea drăguți pentru a interveni. Mai bine zis, refuză să acorde atenție acestui aspect, să recunoască ceea ce se întâmplă şi s-o învețe să se comporte adecvat. Ei sunt enervați, desigur, când ea refuză să împartă lucruri cu sora ei, dar pretind că totul este în regulă. Nu este în regulă. Părinții se vor năpusti asupra ei mai târziu, pentru ceva care

nu are nicio legătură cu problema. În consecinţă, ea va fi rănită şi derutată, dar nu va învăţa nimic. Mai rău: când va încerca să-şi facă prieteni, va eşua din cauza lipsei sale de abilităţi sociale. Copiii de vârsta ei vor sta departe de ea din cauza incapacităţii ei de a coopera. I se vor opune sau vor pleca şi vor găsi pe altcineva cu care să se joace. Părinţii acelor copii vor observa caracterul ei ciudat şi comportamentul ei nepotrivit şi nu o vor mai invita să se joace cu copiii lor. Ea va fi singură şi respinsă. Aceasta îi va produce anxietate, depresie şi resentimente. Şi de aici tendinţa ei de a întoarce spatele vieţii, echivalentă cu dorinţa de a intra într-o stare de inconştienţă.

Părinţii care refuză responsabilitatea de a-şi disciplina copiii consideră că pot, pur şi simplu, să evite conflictul necesar unei educări adecvate. Pe scurt, ei evită rolul de „băiat rău". Dar procedând aşa ei nu-şi salvează şi nici nu-şi protejează deloc copiii de teamă şi durere. Din contră: societatea, nepăsătoare şi plină de prejudecăţi, va impune conflictul şi pedeapsa într-o măsură mult mai mare decât ar fi făcut-o un părinte căruia îi pasă. Îţi poţi disciplina copiii sau poţi lăsa această responsabilitate în seama lumii dure, nepăsătoare, discriminatoare — iar dacă vei lua această din urmă decizie, să nu spui că ai făcut-o din iubire.

Ai putea obiecta, aşa cum fac uneori părinţii moderni: de ce ar trebui ca un copil *să fie* supus ordinelor arbitrare ale unui părinte? De fapt, există o nouă variantă a gândirii corecte politic, cea care consideră o astfel de atitudine ca ţinând de „adultism"[103]: o formă de discriminare şi opresiune analogă, să spunem, sexismului sau rasismului. Problema autorităţii adulţilor trebuie tratată cu atenţie. Aceasta necesită o examinare amănunţită a problemei înseşi. Acceptarea obiecţiei legate de „adultism", aşa cum este ea formulată, echivalează cu acceptarea validităţii ei, iar acest lucru poate fi periculos, dacă problema este pusă incorect. Hai s-o analizăm.

În primul rând, de ce ar trebui ca un copil să fie *supus* la ceva? E simplu. Fiecare copil trebuie să asculte de adulţi, deoarece este dependent de îngrijirea pe care unul sau mai mulţi adulţi imperfecţi sunt gata să i-o acorde. Ţinând cont de asta, e mai bine pentru un copil să se comporte într-o manieră care trezeşte afecţiunea şi bunăvoinţa autentice. Dar putem imagina ceva şi mai bun. Copilul s-ar putea comporta într-o manieră care să asigure atenţia optimă a adultului într-o manieră benefică atât pentru starea sa actuală, cât şi pentru dezvoltarea sa ulterioară.

Acesta este un standard foarte ridicat, dar este spre interesul copilului, aşa că motivele de a aspira la el sunt foarte întemeiate.

De asemenea, fiecare copil ar trebui învăţat să întrunească într-un mod cât mai demn aşteptările societăţii civile. Asta nu înseamnă să se lase zdrobit de un conformism ideologic necugetat. În schimb, înseamnă că părinţii trebuie să răsplătească acele atitudini şi acţiuni care îi vor aduce copilului lor succes în lumea din afara familiei şi să folosească ameninţarea şi pedeapsa atunci când e necesar, pentru a elimina comportamentele care îl vor conduce la nefericire şi eşec. Şi pentru că această fereastră de oportunitate este îngustă, e important ca părinţii să se mişte rapid. Dacă un copil nu a fost învăţat să se comporte cum se cuvine până la vârsta de patru ani, îi va fi mereu dificil să-şi facă prieteni. Literatura bazată pe cercetări empirice este categorică în această privinţă. Acest lucru contează, deoarece copiii de aceeaşi vârstă sunt principala sursă de socializare după vârsta de patru ani. Copiii respinşi încetează să se mai dezvolte, deoarece sunt izolaţi de colegii lor. Ei rămân tot mai mult în urmă, pe măsură ce alţi copii continuă să progreseze. Aşadar, copilul fără prieteni devine prea adesea un adolescent sau un adult singuratic, antisocial sau deprimat. Şi asta nu e bine. Noi nu realizăm de obicei cât de mult din sănătatea noastră este o consecinţă a integrării noastre norocoase într-o comunitate socială. Trebuie să ni se amintească mereu să gândim şi să acţionăm adecvat. Atunci când ne abatem de la drum, oamenii care ne au în grijă şi ne iubesc ne împing înapoi pe drumul cel bun. Aşadar, e de preferat să avem astfel de oameni în jurul nostru.

De asemenea, revenind la problema noastră, nu întotdeauna poruncile adulţilor sunt complet arbitrare. Aceasta se întâmplă numai într-un stat totalitarist disfuncţional. Dar în societăţile deschise, civilizate, majoritatea ascultă de un contract social funcţional, ce are în vedere o îmbunătăţirea reciprocă a vieţii — sau cel puţin posibilitatea de a trăi împreună fără prea multă violenţă. Chiar şi un sistem de reguli care permite doar acel contract minim nu este deloc arbitrar, date fiind alternativele. Dacă o societate nu răsplăteşte în mod adecvat comportamentul productiv, prosocial, insistând pe distribuirea resurselor într-o manieră deosebit de arbitrară şi nedreaptă şi permiţând furtul şi exploatarea, nu va avea parte de o perioadă prea lungă lipsită de conflicte. Dacă ierarhiile sale sunt bazate numai (sau în principal) pe

putere, în locul competenţei necesare pentru rezolvarea problemelor dificile şi importante, acea comunitate va fi sortită, de asemenea, pieirii. Într-o formă mai simplă, acest lucru este adevărat şi pentru ierarhiile cimpanzeilor, ceea ce ne sugerează adevărul fundamental, biologic şi non-arbitrar care decurge de aici.[104]

Copiii insuficient socializaţi au nişte vieţi îngrozitoare. Astfel, este mai bine să fie optim socializaţi. În unele cazuri se poate recurge la răsplată, dar nu în toate. Prin urmare, problema nu se pune dacă să fie folosite pedeapsa şi ameninţarea. Întrebarea este cum pot fi ele folosite conştient şi în urma unei atente reflecţii. Altfel spus, cum ar putea fi copiii disciplinaţi? Aceasta este o întrebare foarte dificilă, deoarece copiii (şi părinţii) sunt foarte diferiţi în ceea ce priveşte temperamentul. Unii copii sunt agreabili. Ei îşi doresc din tot sufletul să facă pe plac, dar plătesc pentru asta având o tendinţă către dependenţă şi evitarea conflictului. Alţii sunt încăpăţânaţi şi mai independenţi. Acei copii vor să facă exact ceea ce doresc, când doresc, mereu. Pot fi dificili, inadaptabili şi încăpăţânaţi. Unii copii caută cu disperare reguli şi o structură şi sunt mulţumiţi chiar şi de mediile mai stricte. Alţii, pe care-i interesează prea puţin previzibilitatea şi rutina, sunt imuni faţă de cerinţele ce implică până şi o minimă ordine necesară. Unii au o imaginaţie şi o creativitate fără margini, iar alţii sunt mai legaţi de concret şi mai conservatori. Toate acestea sunt diferenţe profunde şi importante, influenţate puternic de factori biologici, şi dificil de modificat din punct de vedere social. Dată fiind această variabilitate, este, într-adevăr, un noroc că putem reflecta mai atenţi la folosul controlului social.

UN MINIMUM NECESAR DE FORȚĂ

Iată o idee iniţială foarte simplă: regulile nu ar trebui să fie mai multe decât e nevoie. Cu alte cuvinte, legile proaste ne fac să nu mai respectăm legile bune. Acesta este echivalentul etic — chiar legal — al „briciului lui Occam", ghilotina conceptuală a omului de ştiinţă, conform căreia este preferabilă ipoteza cea mai simplă cu putinţă. Aşadar, nu împovăra copiii — sau pe cei ce-i disciplinează — cu prea multe reguli. Această cale duce la frustrare.

Redu numărul de reguli. Apoi, gândeşte-te ce să faci când una dintre ele este încălcată. O regulă generală, independentă de context, pentru severitatea pedepsei, este dificil de stabilit. Totuşi, o normă utilă a fost deja inclusă în dreptul comun englez, unul dintre produsele foarte importante ale civilizaţiei occidentale. Analiza sa ne poate ajuta să stabilim un al doilea principiu util.

Legile civile engleze îţi permit să-ţi aperi drepturile, însă numai într-o manieră rezonabilă. Cineva pătrunde prin efracţie în casa ta. Ai un pistol încărcat. Ai dreptul de a te apăra, dar e mai bine s-o faci etapizat. Dacă a intrat vreun vecin beat şi derutat? „Împuşcă-l!", gândeşti tu. Dar nu este aşa de simplu. Aşa că, în schimb, îi spui: „Stai! Sunt înarmat!" Dacă nu primeşti nicio explicaţie şi nici nu se retrage, poţi să tragi un foc de avertisment. Apoi, dacă persoana înaintează, poţi ţinti către piciorul său. (Nu o lua drept un sfat avizat. Este un exemplu.) Un singur principiu sclipitor de practic poate fi utilizat pentru a genera toate aceste reacţii din ce în ce mai dure — este vorba despre folosirea unui minimum necesar de forţă. Aşadar, avem două principii generale ale disciplinării. Primul: redu din reguli. Al doilea: foloseşte un minimum necesar de forţă pentru a pune în aplicare acele reguli.

În legătură cu primul principiu, te-ai putea întreba: „Mai precis, cât de mult să reduc numărul de reguli?" Iată câteva sugestii de reguli minimale: nu muşca, nu lovi cu pumnul sau cu piciorul, cu excepţia situaţiei în care eşti în legitimă apărare. Nu-i tortura şi nu-i hărţui pe alţi copii, ca să nu ajungi la închisoare. Mănâncă într-un mod civilizat şi respectuos, astfel încât oamenii să se bucure că le eşti oaspete şi că-ţi oferă din mâncarea lor. Învaţă să împarţi, astfel încât alţi copii să se joace cu tine. Fii atent când îţi vorbesc adulţii, astfel încât să nu le stârneşti sentimente de iritare, iar ei să refuze să te mai înveţe ceva. Du-te la culcare cuminte şi liniştit, pentru ca părinţii tăi să poată avea o viaţă personală şi să nu regrete că ai apărut pe lume. Ai grijă de bunurile tale, deoarece e nevoie să înveţi cum s-o faci şi pentru că eşti norocos că le ai. Fii o companie plăcută atunci când se întâmplă ceva amuzant, astfel încât să fii invitat la distracţie. Poartă-te în aşa fel, încât ceilalţi oameni să se bucure de prezenţa ta, să-ţi dorească prezenţa. Un copil care cunoaşte aceste reguli va fi bine-venit peste tot.

În legătură cu cel de-al doilea principiu, la fel de important, întrebarea ta ar putea fi: care este acel minimum de forţă ce trebuie folosită?

Acest prag trebuie stabilit la modul empiric, începând cu intervenția cea mai mică posibilă. Unii copii vor înlemni doar dacă le arunci o privire. Pe un altul îl va opri o comandă verbală. Pentru unii va fi necesar să le dai un bobârnac sau o palmă ușoară. O astfel de strategie este utilă cu precădere în locuri publice, cum sunt restaurantele. Poate fi administrată brusc, silențios și eficient, fără să se riște vreo escaladare. Care este alternativa? Un copil care plânge furios, cerând atenție, nu va avea parte de prea multă popularitate. Un copil care fuge de la o masă la alta tulburând liniștea tuturor atrage oprobriul (un cuvânt vechi, dar bun) asupra lui și asupra părinților săi. Astfel de rezultate nu sunt deloc optime, iar copiii cu siguranță vor fi tot mai neastâmpărați în public, deoarece experimentează: încearcă să afle dacă regulile cunoscute se aplică și în noul loc. Ei nu exprimă verbal această dorință, cel puțin nu atunci când au mai puțin de trei ani.

Când copiii noștri erau mici și îi duceam la restaurant, oamenii le zâmbeau. Ei stăteau frumos și mâncau civilizat. Nu puteau rezista mult timp, dar nici noi nu-i țineam acolo prea multă vreme. Când începeau să devină neliniștiți, după ce ședeau patruzeci și cinci de minute, știam că e momentul să plecăm. Făcea parte din înțelegerea noastră. Clienții de la mesele apropiate ne spuneau cât de încântați erau să vadă o familie fericită. Noi nu eram întotdeauna fericiți, iar copiii noștri nu se comportau întotdeauna cum trebuie. Dar în majoritatea timpului așa se întâmpla și era minunat să vezi cum oamenii răspundeau pozitiv la prezența lor. Era cu adevărat bine pentru copii. Puteau vedea că oamenii îi plac. Aceasta le întărea comportamentul adecvat, reprezentând, totodată, răsplata lor.

Oamenii îi vor plăcea sincer pe copiii voștri dacă le acordați șansa de a se purta agreabil. Lucrul acesta l-am învățat imediat ce s-a născut primul nostru copil, fiica noastră, Mikhaila. Când am scos-o la plimbare în cărucior în cartierul nostru muncitoresc din Montreal, tăietorii de lemne, oameni duri, băutori de cursă lungă, se opreau cu camioanele lor și îi zâmbeau. Râdeau și se strâmbau la ea. Când vezi oameni răspunzându-le copiilor, îți recapeți încrederea în natura umană. Iar când copiii tăi se comportă civilizat în public, toate aceste bucurii se multiplică. Pentru a face astfel încât asemenea lucruri să se întâmple, trebuie să-ți disciplinezi copiii cu atenție și eficient — și pentru asta, trebuie să știi câte ceva despre recompensă și pedeapsă, și nu să eviți familiarizarea cu aceste instrumente.

Din procesul de stabilire a unei relaţii cu fiul tău sau cu fiica ta face parte şi înţelegerea modului în care acea mică persoană răspunde la intervenţia disciplinară — după care e de dorit să intervii aşa cum trebuie. E foarte simplu să recurgi la clişee verbale, precum: „Nu există nicio scuză pentru pedeapsa fizică“ sau „Dacă-i loveşti pe copii, nu vor face decât să lovească, la rândul lor.“ Haideţi să începem cu prima afirmaţie: *pedeapsa fizică nu are nicio scuză*. Mai întâi, trebuie să menţionăm faptul că există un consens larg asupra ideii că unele forme de comportament nepotrivit, în special cele de tipul furtului sau atacului, sunt greşite şi ar trebui sancţionate. În al doilea rând, ar trebui să menţionăm că aproape toate acele sancţiuni implică pedeapsa în multiplele sale forme psihice şi, mai direct, fizice. Privaţiunea de libertate provoacă durere într-o manieră similară, în esenţă, cu trauma fizică. Acelaşi lucru poate fi spus şi despre utilizarea izolării sociale (inclusiv a „time out“-ului, a momentului când îl trimiţi pe copil în camera lui). Neurobiologia ne-a învăţat aceste lucruri. Aceleaşi zone cerebrale mediază răspunsul pentru toate aceste trei contexte şi toate sunt ameliorate de aceeaşi clasă de medicamente, opiaceele.[105] Pedeapsa cu închisoarea este, în mod clar, o pedeapsă fizică — mai ales carcera —, chiar şi atunci când nu are loc nicio violenţă. În al treilea rând, trebuie să menţionăm că unele acţiuni inadecvate trebuie oprite, eficient şi imediat, ca să nu se întâmple ceva şi mai rău. Care este pedeapsa potrivită pentru cineva care înfige la nesfârşit o furculiţă într-o priză? Sau care fuge râzând în parcarea aglomerată a unui supermarket? Răspunsul este simplu: orice poate opri cel mai repede acel comportament. Deoarece alternativa ar putea fi fatală.

În cazul parcării sau al prizei, acest lucru este foarte clar. Dar acelaşi principiu se aplică în domeniul social, fapt care ne duce către al patrulea aspect ce scuză pedeapsa fizică. Penalităţile pentru comportamentul inadecvat (de tipul celui care ar fi putut fi cu uşurinţă stopat în copilărie) devin tot mai severe pe măsură ce copiii înaintează în vârstă — într-o măsură covârşitoare, cei care sfârşesc prin a fi pedepsiţi la modul concret de societate în adolescenţa târzie şi în tinereţe sunt tocmai aceia care nu au fost socializaţi eficient până la vârsta de patru ani. La rândul lor, puştii de patru ani lipsiţi de limite sunt aceia care la vârsta de doi ani erau, prin natura lor, excesiv de agresivi. Din punct de vedere statistic, erau mai predispuşi decât alţi copii de aceeaşi vârstă să lovească

cu piciorul, cu pumnul, să muşte şi să ia jucăriile altora (comportament cunoscut mai târziu drept furt). Este vorba de circa 5% dintre băieţi şi un procent mult mai redus de fete.[106] Îngânarea pe negândite a expresiei magice „nu există scuză pentru pedeapsa fizică“ înseamnă, de asemenea, încurajarea iluziei conform căreia micii diavoli adolescenţi apar în mod magic din nişte îngeraşi cândva inocenţi. Nu-i faci niciun bine copilului tău dacă-i treci cu vederea vreun comportament nepotrivit (mai ales dacă temperamentul copilului este unul mai agresiv).

În al cincilea rând, a susţine că *nu există nicio scuză pentru pedeapsa fizică* e ca şi cum cuvântul „nu“ ar putea fi oricând transmis în mod eficient unei alte persoane în absenţa ameninţării cu pedeapsa. O femeie poate spune „nu“ unui bărbat puternic, narcisic, doar în măsura în care normele sociale, legea şi statul o susţin. Un părinte îi poate spune „nu“ unui copil care vrea o a treia felie de tort numai pentru că el este mai mare, mai puternic şi mai capabil decât copilul (şi, de asemenea, autoritatea îi este susţinută de lege şi de stat). În ultimă instanţă, „nu“ înseamnă: „Dacă mergi mai departe în felul acesta, ţi se va întâmpla ceva ce n-o să-ţi placă.“ Altfel, nu înseamnă nimic. Sau, mai rău, înseamnă: „o altă aberaţie fără rost din partea adulţilor demni de ignorat.“ Sau, şi mai rău: „toţi adulţii sunt ineficienţi şi slabi.“ Aceasta este o lecţie deosebit de proastă în condiţiile în care destinul fiecărui copil este acela de a deveni adult, iar părinţii nu fac decât să încurajeze lucrurile care pot fi realizate fără niciun efort personal. Ce are de aşteptat un copil care ignoră şi dispreţuieşte adulţii? De ce să mai crească? Aceasta este povestea lui Peter Pan, care crede că toţi adulţii sunt variante ale Căpitanului Hook, tiranic şi îngrozit de propria-i mortalitate (gândeşte-te la un crocodil înfometat în al cărui stomac se află un ceas). Singura situaţie în care „nu“ înseamnă „nu“, în absenţa violenţei, este atunci când e transmis de o persoană civilizată unei altei persoane civilizate.

Şi cum rămâne cu ideea că *a lovi un copil nu face decât să-l înveţe şi pe el să lovească?* În primul rând, *nu e deloc aşa, e complet greşit*. Şi simplist. Pentru început, să precizăm că „a lovi“ este un cuvânt foarte inadecvat pentru a descrie acţiunea disciplinară a unui părinte eficient. Dacă „a lovi“ ar descrie cu adevărat întreaga gamă de comportamente violente fizic, atunci nu ar mai exista diferenţe între picăturile de ploaie şi bombele atomice. Magnitudinea chiar contează — la fel şi contextul —, dacă nu suntem în mod deliberat orbi şi naivi în ceea ce priveşte

subiectul. Orice copil cunoaşte diferenţa dintre a fi muşcat de un câine rău, neprovocat, şi a fi apucat cu dinţii de propriul câine atunci când încearcă în joacă, dar cam neatent, să-i fure osul. Când vorbim despre „lovire", trebuie să ţinem cont de cât de tare este lovită o persoană şi de ce este lovită. Momentul „lovirii", care face parte din context, este de asemenea de o importanţă crucială. Dacă, mamă fiind, îţi atingi cu o palmă copilul de doi ani imediat după ce el a lovit bebeluşul în cap cu un cub de lemn, el va face legătura şi, cel puţin, pe viitor va fi mai puţin dornic de a-l pocni. Acesta pare a fi un rezultat favorabil. Cu siguranţă, el nu va trage de aici concluzia că va trebui să continue să-l lovească pe bebeluş — el nu va lua drept exemplu încurajator gestul tău de a-i da o pălmuţă. Copilul nu este deloc prost. Este doar gelos, impulsiv şi nu prea sofisticat. Şi cum altfel îl vei proteja pe frăţiorul lui mai mic? Dacă metoda ta de disciplinare nu este eficientă, bebeluşul va avea de suferit. Poate ani de zile de atunci încolo. Hărţuirea va continua dacă tu nu faci absolut nimic pentru a o opri. Dacă tu preferi să eviţi un conflict de moment, care este totuşi necesar dacă vrei să ai pace mai târziu. Te vei face poate că nu vezi. Iar apoi, mai târziu, când copilul mai mic îţi va pune întrebări (poate la vârsta maturităţii), vei spune: „Habar n-am avut ce se petrece." Dar tu nu ai vrut să ştii. Aşa că nu ai ştiut. Pur şi simplu ai respins responsabilitatea disciplinării şi ai justificat acest comportament arătând în continuare cât de drăguţă eşti. Fiecare casă din turtă dulce are în ea o vrăjitoare care devorează copii.

Aşadar, ce vrem să spunem cu toate astea? Că ne rămâne să decidem dacă vrem să disciplinăm eficient sau vrem să disciplinăm ineficient (dar nu putem renunţa complet la disciplină, deoarece natura şi societatea vor pedepsi într-o manieră draconică orice eroare a comportamentului infantil care rămâne necorectată). Iată deci câteva indicii practice: excluderea temporară (pauza) poate fi o formă foarte eficientă de pedepsire, mai ales atunci când copilul neascultător va fi primit înapoi cu braţele deschise imediat ce îşi vine în fire. Un copil furios ar trebui să stea singur până când se calmează. Apoi, ar trebui să i se permită să se întoarcă la viaţa normală. În felul acesta, copilul este cel ce învinge, şi nu furia lui. Regula este: „Vino să ni te alături imediat ce te poţi comporta cum se cuvine." Pentru copil, părinte şi societate, acesta este un târg foarte bun. Tu vei putea vedea în ce măsură copilul tău şi-a recăpătat cu adevărat controlul. Şi îl vei putea plăcea din nou,

în ciuda comportamentului său nepotrivit de mai devreme. Dacă ești încă supărat, poate că el nu s-a căit complet — sau poate că tu ar trebui să faci ceva cu tendința ta de a purta ranchiună.

Dacă ai un copil îndărătnic, care fuge, pur și simplu, râzând atunci când este trimis să stea la colț sau în camera lui, la excluderea temporară (la acel „time out") trebuie adăugată și constrângerea fizică. Un copil poate fi ținut cu atenție, dar ferm, de brațe, până când încetează să se mai zbată și este atent. Dacă nu merge, poate fi așezat cu fața în jos pe genunchiul unui părinte. În cazul unui copil care încalcă limitele cu o deosebită inventivitate, o lovitură la fund poate indica seriozitatea necesară a adultului responsabil. Există situații în care nici asta nu va fi de ajuns, în parte deoarece unii copii sunt foarte hotărâți, aventuroși și duri, sau deoarece comportamentul exagerat este cu adevărat grav. Și dacă nu ești atent la astfel de lucruri, nu te comporți responsabil ca părinte. Tinzi deci să lași „treburile nasoale" pe seama altcuiva — dar acea altă instanță va impune pedepse mult mai nasoale.

UN REZUMAT AL PRINCIPIILOR

Principiul disciplinar 1: *redu numărul de reguli*. Principiul 2: *folosește un minimum de forță necesară*. Iată-l pe al treilea: *părinții trebuie să lucreze în tandem.*[107] Creșterea copiilor mici este solicitantă și epuizantă. Din această cauză, este ușor ca un părinte să greșească. Insomnia, foamea, ecourile unui conflict anterior, o mahmureală, o zi proastă la serviciu — oricare dintre aceste lucruri luate separat poate face ca o persoană să fie nerezonabilă. Dar când se combină mai mulți astfel de factori, avem deja un personaj periculos. În asemenea condiții, este necesar să ai pe altcineva prin preajmă, care să observe, să intervină, să discute. Așa scad probabilitățile ca un copil dificil și plângăcios și părintele lui ajuns la saturație să se stârnească unul pe altul până la punctul de unde nu mai există întoarcere. Părinții ar trebui să muncească în tandem, astfel încât tatăl unui nou-născut să vegheze ca proaspăta mămică să nu ajungă la epuizare și să nu facă vreun gest necugetat după ce-și tot aude bebelușul, pradă colicilor, plângând de la ora unsprezece noaptea până la ora cinci dimineața, treizeci de zile în șir. Nu spun că ar

trebui să fim neînţelegători faţă de mamele singure, dintre care multe se luptă într-un mod incredibil de curajos — o parte dintre ele după ce abia au scăpat dintr-o relaţie brutală —, dar asta nu înseamnă că ar trebui să pretindem că toate formele de familie sunt la fel de viabile. Căci nu sunt. Punct.

Iată un al patrulea principiu, unul care este într-o mai mare măsură psihologic: *părinţii ar trebui să-şi înţeleagă propria capacitate de a fi duri, răzbunători, aroganţi, ranchiunoşi, mânioşi, dar şi neparolişti.* Foarte puţini oameni îşi propun, la modul conştient, să aibă rezultate slabe ca tată sau mamă, dar parentajul de proastă calitate este frecvent. Deoarece oamenii au o mare capacitate de a face şi rău, nu doar bine — şi pentru că îşi impun să nu vadă acest fapt. Oamenii sunt agresivi şi egoişti, la fel cum sunt blânzi şi atenţi. Din acest motiv, nicio fiinţă umană adultă — nicio gorilă prădătoare, aparţinând unei ierarhii — nu poate tolera în mod sincer să fie dominată de un copil arogant. Răzbunarea va sosi. La zece minute după ce o pereche de părinţi mult prea drăguţi şi răbdători nu a reuşit să împiedice manifestarea unei crize de furie infantilă la supermarketul local, ei îşi vor lua revanşa asupra celui mic, arătându-se indiferenţi atunci când el aleargă încântat să le arate părinţilor noua lui realizare. Când un părinte e făcut de ruşine, nu e ascultat sau e provocat pe terenul luptelor de dominare, el va deveni revanşard, oricât de altruist îşi imaginează că este. Iar apoi va începe pedeapsa. Resentimentul alimentează dorinţa de răzbunare. Vor fi oferite mai puţine dovezi spontane de iubire, înmulţindu-se raţionalizările (justificările) pentru absenţa lor. Vor fi căutate mai puţine oportunităţi pentru dezvoltarea personală a copilului. Va începe o îndepărtare subtilă. Iar acesta este numai începutul drumului către un război familial total, condus mai ales din culise, din spatele falsei faţade de normalitate şi iubire.

E o cale bătătorită care ar fi mai bine să fie evitată. Un părinte cu adevărat conştient de toleranţa sa limitată şi de capacitatea sa de a întrece măsura atunci când este provocat poate, astfel, să plănuiască în mod serios o strategie disciplinară adecvată — mai ales dacă este monitorizat de un partener la fel de vigilent —, fără a lăsa vreodată ca lucrurile să degenereze până la punctul în care apare ura autentică. Ai grijă. Există familii toxice peste tot. Ele nu stabilesc nicio regulă şi nu pun limite niciunui comportament nepotrivit. Părinţii izbucnesc aleatoriu,

imprevizibil. Copiii care trăiesc în acest haos vor fi zdrobiţi, dacă sunt timizi, sau se vor revolta într-un mod contraproductiv, dacă sunt mai duri. Şi aşa nu este bine. Situaţia poate deveni literalmente criminală.

Acum vine un al cincilea principiu, cel final şi cel mai general. Părinţii au datoria de a se comporta ca reprezentanţi ai lumii reale — nişte reprezentanţi miloşi şi grijulii, totuşi, jucând rolul lumii reale. Această obligaţie depăşeşte orice responsabilitate de a asigura fericirea, de a încuraja creativitatea sau de a creşte stima de sine. Principala datorie a părinţilor este aceea de a-şi face copiii dezirabili din punct de vedere social. Astfel, copilul va căpăta şanse, respect de sine şi siguranţă. Este o sarcină mai importantă chiar şi decât încurajarea identităţii individuale. În orice caz, acel Sfânt Graal nu poate fi căutat decât după instaurarea unor bune abilităţi sociale.

COPILUL BUN — ȘI PĂRINTELE RESPONSABIL

Un copil de trei ani socializat într-un mod adecvat este politicos şi implicat. De asemenea, nu este insistent. El stârneşte interesul altor copii şi aprecierea adulţilor. Există într-o lume în care ceilalţi copii îl primesc cu braţele deschise şi se întrec să-i câştige atenţia şi în care adulţii se bucură sincer să-l vadă, fără să se ascundă în spatele unor zâmbete false. El este încurajat să facă cunoştinţă cu lumea de către nişte părinţi bucuroşi să-l iniţieze în acest sens. În cele din urmă, individualitatea sa va avea mai mult de câştigat în acest fel decât prin vreo încercare părintească laşă de a evita conflictul şi disciplinarea de zi cu zi.

Discută cu partenerul tău (sau cu un prieten, dacă n-ai o pereche) despre ceea ce-ţi place şi ceea ce nu-ţi place la copilul tău. Dar nu te teme să invoci lucruri care îţi plac şi lucruri care nu-ţi plac. Poţi distinge ce e potrivit de ce nu e potrivit precum grâul de neghină. Îţi dai seama de diferenţa dintre bine şi rău. După ce ţi-ai clarificat poziţia — urmărind să vezi dacă nu cumva eşti meschin, arogant sau resentimentar —, fă pasul următor şi determină-l pe copil să se comporte civilizat. Îţi asumi astfel responsabilitatea pentru disciplinarea lor. Îţi asumi responsabilitatea pentru greşelile pe care le vei comite, inevitabil, disciplinându-i. Poţi să-ţi ceri scuze când greşeşti şi poţi învăţa să-i educi cu mai mult tact.

Tu, în definitiv, îţi iubeşti copiii. Dacă acţiunile lor te fac pe tine să-i displaci, gândeşte-te ce efect vor avea ei asupra altor oameni, cărora le pasă şi mai puţin de ei. Acei oameni îi vor pedepsi sever, voit sau nu. Nu permite să se întâmple aşa ceva. E mai bine să-ţi înveţi monstruleţii ce este şi ce nu este dezirabil, astfel încât să devină nişte cetăţeni bine adaptaţi ai lumii din afara familiei.

Un copil care ascultă ce-i spui, care nu se eschivează, care se poate juca şi nu se smiorcăie, care este amuzant (dar nu enervant) şi care poate fi de încredere — acel copil va avea prieteni oriunde se duce. Profesorii săi îl vor plăcea, la fel şi părinţii săi. Dacă el îi ascultă cu politeţe pe adulţi, şi el va fi ascultat, la rândul lui, i se va zâmbi şi va fi instruit cu bucurie. El va răzbi în ceea ce poate deveni atât de uşor o lume rece, neiertătoare şi ostilă. Regulile clare creează copii siguri pe sine şi părinţi calmi, raţionali. Principiile clare de disciplină şi pedeapsă echilibrează mila şi dreptatea, astfel încât dezvoltarea socială şi maturizarea psihică să fie încurajate într-un mod optim. Regulile clare şi disciplinarea adecvată ajută copilul, familia şi societatea, stabilind, menţinând şi extinzând ordinea — singura care ne protejează de haosul şi spaimele lumii subpământene, unde totul este nesigur, generator de anxietăţi, lipsit de speranţă şi deprimant. Nu există daruri mai mari decât acelea pe care le poate oferi un părinte implicat şi curajos.

Nu-ţi lăsa copiii să-ţi facă lucruri care te vor enerva.

31614

Regula 6
Fă-ți ordine în propria casă înainte de a judeca lumea

O PROBLEMĂ DE RELIGIE

Nu pare rezonabil să-l descriem pe tânărul care a împuşcat douăzeci de copii şi şase membri ai personalului de la şcoala elementară Sandy Hook din Newtown, Connecticut, în 2012, ca fiind o persoană religioasă. Acest lucru este valabil şi pentru criminalul de la teatrul din Colorado, dar şi pentru ucigaşii de la Liceul Columbine. Dar aceşti indivizi criminali aveau o problemă cu realitatea, o problemă cu profunzimi religioase. Aşa cum scria unul dintre membrii cuplului de ucigaşi din Columbine:[108]

> Nu merită să lupţi pentru rasa umană, ci doar să o extermini. Să redai pământul animalelor. Ele îl merită infinit mai mult decât noi. Nimic nu mai are sens pe lumea asta.

Oamenii care gândesc astfel văd Fiinţa însăşi ca fiind nedreaptă şi dură, coruptă chiar, iar Fiinţa *umană*, în particular, o privesc ca fiind demnă de dispreţ. Ei se autointitulează judecători supremi ai realităţii şi îi găsesc toate neajunsurile. Ei sunt criticii supremi. Acelaşi ucigaş continuă cu un cinism profund:

> Dacă vă amintiţi de istoria voastră, naziştii au venit cu o „soluţie finală“ la problema evreiască... Ucideţi-i pe toţi. Ei bine, în cazul în care nu v-aţi dat seama, eu spun „UCIDEŢI OMENIREA“. Nimeni nu trebuie să supravieţuiască.

Pentru astfel de indivizi, lumea trăită este coruptă şi rea — aşa că la naiba cu totul!

Ce se întâmplă când cineva ajunge să gândească în felul acesta? O piesă de teatru remarcabilă, *Faust*, scrisă de Johann Wolfgang von Goethe, tratează această problemă. Personajul principal al piesei, un savant pe nume Heinrich Faust, îşi vinde sufletul nemuritor diavolului, lui Mefistofel. În schimb, el primeşte orice îşi doreşte atât timp cât e în viaţă, pe pământ. În piesa lui Goethe, Mefistofel este eternul adversar al Fiinţei. El are un crez central, definitoriu:[109]

Sunt spiritul ce totul neagă
Şi cu dreptate, dat fiind că tot ce naşte şi devine
E vrednic să se prăpădească.
Nimic să nu mai ia fiinţă — ar fi mai bine.
Astfel, cam tot ce voi numiţi păcat,
Distrugere şi rău,
E însuşi elementul meu.

Goethe a considerat atât de important acest sentiment de ură — cheia distructivităţii umane răzbunătoare —, încât l-a făcut pe Mefistofel să exprime această ură încă o dată, cumva diferit, în Partea a II-a a piesei, scrisă mulţi ani mai târziu.[110]

Oamenii gândesc adesea în manieră mefistofelică, deşi rareori îşi pun gândurile în practică la fel de brutal precum aceşti criminali în masă care au acţionat la şcoală, în universitate sau la teatru. Ori de câte ori avem parte de o nedreptate, reală sau imaginară, ori de câte ori ne confruntăm cu o tragedie sau cădem pradă maşinaţiunilor altora, ori de câte ori simţim groaza şi durerea propriilor noastre limitări, aparent arbitrare — în toate aceste cazuri tentaţia de a pune la îndoială Fiinţa şi apoi de a o blestema se iveşte cu laşitate din întuneric. De ce trebuie ca oameni nevinovaţi să sufere atât de înfiorător? Pe ce fel de planetă sângeroasă şi oribilă trăim până la urmă?

Într-adevăr, viaţa este foarte dură. Fiecăruia îi sunt destinate durerea şi distrugerea. Uneori, suferinţa este în mod evident rezultatul unei greşeli personale, precum orbirea încăpăţânată, incapacitatea de a lua decizii sau reaua-voinţă. În astfel de cazuri, atunci când este autoindusă, suferinţa poate părea chiar justă. Aţi putea susţine că oamenii primesc ceea ce merită. Cu toate acestea, chiar dacă e adevărat,

nu prea ne încălzeşte. Uneori, atunci când cei care suferă îşi schimbă comportamentul, vieţile lor se vor desfăşura mai puţin tragic. Dar controlul uman asupra suferinţei este limitat. Vulnerabilitatea faţă de disperare, boală, îmbătrânire şi moarte este universală. În cele din urmă, pare că nu noi am fi arhitecţii fragilităţii noastre. A cui este greşeala, atunci?

Oamenii care sunt foarte bolnavi (sau mai rău, care au un copil bolnav) îşi vor pune, inevitabil, această întrebare, indiferent dacă sunt sau nu religioşi. Acelaşi lucru este valabil pentru cel prins în rotiţele unei birocraţii gigantice — care suferă din cauza unui audit fiscal sau care se luptă cu un proces sau cu un divorţ interminabil. Şi nu doar cei la care este evidentă suferinţa sunt torturaţi de nevoia de a învinovăţi pe cineva sau ceva pentru starea intolerabilă a Fiinţei lor. De la înălţimea faimei, a influenţei şi a puterii sale creative, de exemplu, eminentul Lev Tolstoi însuşi a început să pună la îndoială valoarea existenţei umane. El gândea în felul următor[111]:

> Situaţia mea era îngrozitoare. Ştiam că, pe calea cunoaşterii raţionale, nu voi descoperi nimic, în afară de negarea vieţii, iar în credinţă — nimic în afara negării raţiunii, care este încă şi mai imposibilă decât negarea vieţii. Potrivit cunoaşterii raţionale, reieşea că viaţa este un rău, iar oamenii ştiu lucrul acesta, că depinde de oameni ca ei să nu trăiască, dar că ei au trăit şi trăiesc, şi eu însumi am trăit, deşi ştiam de mult că viaţa e absurdă şi e un rău.

Oricât ar fi încercat, Tolstoi nu a putut identifica decât patru mijloace de a scăpa de astfel de gânduri. Unul era retragerea într-o ignorare infantilă a problemei. Un altul era urmărirea plăcerii lipsite de scop. Al treilea mijloc era ca, „înţelegând răul şi absurditatea vieţii, să continui să o lungeşti în felul acesta, ştiind dinainte că din ea nu va ieşi nimic". El a identificat acea formă aparte de evadare cu slăbiciunea: „Oamenii din această categorie ştiu că moartea e mai bună decât viaţa, dar, neavând forţa să acţioneze în mod raţional — să termine cât mai repede minciuna şi să se omoare —, parcă aşteaptă totuşi ceva..."

Numai cel de-l patrulea şi ultim mijloc de a scăpa implica „putere şi energie. Această ieşire constă în aceea ca, înţelegând că viaţa e un rău şi o absurditate, să o nimiceşti." Tolstoi şi-a urmat neabătut ideile:

> Aşa procedează rarii oameni puternici şi consecvenţi. Înţelegând întreaga prostie a renghiului care le-a fost jucat şi înţelegând că desfătările morţilor sunt mai numeroase decât ale celor vii, şi că cel mai bun lucru este să nu exişti, ei acţionează în consecinţă şi termină pe dată această glumă proastă, mai cu seamă că au la îndemână şi mijloacele: ştreangul, apa, cuţitul ca să-şi străpungă inima, trenurile de pe căile ferate.

Tolstoi nu era suficient de pesimist. Stupiditatea renghiului care ne-a fost jucat nu motivează în primul rând suicidul. Ci motivează crima — uciderea în masă —, adesea urmată de suicid. Acesta este un protest existenţialist mult mai eficient. Până în iunie 2016, oricât de incredibil ar putea părea, în SUA, în 1260 de zile[112], avuseseră deja loc o mie de „crime în masă" (definite ca având cel puţin patru oameni ucişi într-un singur incident, excluzându-l pe criminal). Aceasta înseamnă că s-a petrecut un astfel de eveniment în cinci din fiecare şase zile, timp de mai mult de trei ani. Toată lumea spune: „Nu înţelegem!" Cum putem încă să ne mai prefacem? Tolstoi a înţeles, cu mai mult de un secol în urmă. Autorii străvechi ai poveştii biblice a lui Cain şi Abel au înţeles, şi ei, acum mai bine de două mii de ani. Crima a fost descrisă de ei ca prima acţiune a istoriei postedenice: şi nu doar crima, ci şi fratricidul — uciderea nu numai a cuiva inocent, ci a cuiva ideal şi bun, o crimă comisă conştient, pentru a aduce un prejudiciu creatorului universului. Ucigaşii din ziua de azi ne spun acelaşi lucru, cu propriile lor cuvinte. Cine nu ar îndrăzni să afirme că acesta nu este viermele din interiorul mărului? Dar noi nu vrem să ascultăm, căci adevărul taie prea aproape de os. Chiar şi pentru o minte atât de profundă ca aceea a renumitului autor rus, nu exista cale de ieşire. Cum reuşim noi, restul, când un om de calibrul lui Tolstoi se recunoaşte înfrânt? Ani de zile şi-a ascuns armele de el însuşi şi nu îndrăznea să umble cu o frânghie în mână, de teamă că se va spânzura.

Cum poate o persoană lucidă să evite furia împotriva lumii?

RĂZBUNARE SAU TRANSFORMARE

Un om evlavios ar putea îndrepta pumnul spre cer, disperat de nedreptatea şi orbirea evidente de care dă dovadă Dumnezeu. Însuşi Cristos s-a simţit abandonat pe cruce, sau cel puţin aşa ni s-a povestit. Un individ

agnostic sau ateu ar putea da vina pe soartă sau ar putea să reflecteze amărât la brutalitatea acesteia. Un altul s-ar putea denigra pe sine, căutându-şi defectele de caracter ce stau la baza suferinţei şi a erodării sale. Toate acestea sunt variaţiuni ale unei singure teme. Numele ţintei se schimbă, dar psihologia adiacentă rămâne constantă. De ce? De ce există atâta suferinţă şi cruzime?

Ei, bine, probabil chiar este mâna lui Dumnezeu — sau este soarta oarbă, fără sens, dacă eşti înclinat să gândeşti astfel. Dar ce se întâmplă dacă o faci? Criminalii în masă cred că toată această suferinţă la care suntem condamnaţi le justifică răzbunarea şi atitudinea acuzatoare, aşa cum au arătat atât de clar băieţii de la Columbine:[113]

> Prefer să mor decât să-mi trădez propriile idei. Înainte de a părăsi acest loc lipsit de valoare, voi ucide pe oricine consider că nu este potrivit pentru ceva, mai ales pentru viaţă. Dacă m-ai enervat în trecut, vei muri dacă te văd. Poate că i-ai mai enervat şi pe alţii şi apoi ei s-au calmat, dar nu e cazul meu. Eu nu-i uit pe cei care mi-au greşit.

Unul dintre cei mai răzbunători ucigaşi ai secolului XX, teribilul Carl Panzram, a fost violat, brutalizat şi trădat în instituţia din Minnesota responsabilă cu „reabilitarea" lui pe când era închis acolo, ca delincvent juvenil. El a ieşit din casa de corecţie înfuriat peste măsură — era deja un tâlhar, un piroman, un violator şi un ucigaş în serie. El urmărea conştient şi din plin doar să distrugă orice îi ieşea în cale — a luat în calcul inclusiv valoarea de piaţă a proprietăţii pe care a ars-o. El a început urându-i pe indivizii care-i făcuseră rău. Resentimentul lui a crescut până când ura s-a răsfrânt asupra întregii omeniri şi nu s-a oprit acolo. Distructivitatea lui era aţintită într-un mod fundamental spre Dumnezeu însuşi. Nu există o altă manieră de-a o spune. Panzram a violat, a ucis şi a incendiat pentru a-şi exprima furia împotriva Fiinţei. El se comporta ca şi cum Cineva ar fi fost responsabil pentru ceea ce i se întâmplase. Acelaşi lucru se întâmplă în povestea lui Cain şi Abel. Sacrificiile lui Cain sunt respinse. El există în suferinţă. El îl somează pe Dumnezeu şi provoacă Fiinţa creată de El. Dumnezeu îi refuză ruga. El îi spune lui Cain că problema lui vine din sinea lui. Cain, în furia lui, îl ucide pe Abel, favoritul lui Dumnezeu (şi, ca să fim sinceri, idolul lui Cain). Cain este gelos, desigur, pe fratele lui plin de succes. Dar

îl distruge pe Abel în primul rând pentru a i se opune lui Dumnezeu. Aceasta este cea mai reală versiune a ceea ce se întâmplă atunci când oamenii își duc răzbunarea până la extrem.

Reacția lui Panzram a fost (ceea ce este cel mai teribil) perfect inteligibilă. Detaliile autobiografiei sale arată că era unul dintre acei oameni puternici și consecvenți ai lui Tolstoi. El a fost un agent puternic, consecvent, neînfricat. A avut curajul de a-și urma convingerile. Cum ne-am fi putut aștepta să ierte și să uite cineva ca el, având în vedere ce i s-a întâmplat? Oamenilor li se întâmplă lucruri cu adevărat teribile. Nu-i de mirare că urmăresc răzbunarea. În astfel de condiții, răzbunarea pare a fi o necesitate morală. Cum poate fi deosebită de cererea pentru dreptate? După ce ai trăit atrocități teribile, iertarea nu este oare doar o lașitate sau o lipsă de voință? Mă torturează astfel de întrebări. Dar sunt oameni care lasă în urmă trecuturi teribile pentru a face bine, nu rău, deși o astfel de performanță poate părea supraomenească.

Am cunoscut oameni care au reușit acest lucru. Știu un om, un mare artist, care a ieșit dintr-o „școală" ca aceea descrisă de Panzram — numai că acest om fusese aruncat acolo ca un copil inocent de cinci ani, imediat după o lungă ședere în spital, unde suferise de rubeolă, oreion și varicelă simultan. Incapabil să se adapteze la codul școlii sale, izolat deliberat de familie, abuzat, înfometat și torturat în diverse forme, el a ieșit de acolo un tânăr mânios, distrus. Și-a făcut sieși rău, consumând alcool și droguri și recurgând la alte forme de comportament autodistructiv. El ura pe toată lumea — pe Dumnezeu, pe el însuși și soarta oarbă. Dar a pus capăt tuturor acestora. A renunțat la băutură. A renunțat la ură (deși aceasta apare încă în unele scurte momente). El a revitalizat cultura artistică a tradiției sale ancestrale și a instruit tineri pentru a duce meșteșugul mai departe. A creat un stâlp totemic înalt de 15 metri în memoria evenimentelor vieții sale și o canoe, lungă de 12 metri, dintr-un singur trunchi, după un model care nu se mai face astăzi. Și-a adunat familia și a organizat o ceremonie tradițională, cu 16 ore de dans și sute de invitați, intenționând să-și exprime astfel durerea și să facă pace cu trecutul. El a decis să fie o persoană bună și apoi a făcut lucrurile imposibile necesare pentru a trăi așa.

Am avut o clientă care nu avusese niște părinți buni. Mama ei murise când ea era foarte mică. Bunica ei, care o crescuse, era o femeie acră și răutăcioasă, preocupată excesiv de aparențe. Ea își trata nedrept nepoata,

pedepsind-o pentru virtuţile ei: creativitate, sensibilitate, inteligenţă — nu putea rezista să nu-şi verse asupra nepoatei resentimentul pentru viaţa grea de care avusese parte. Clienta mea avusese o relaţie mai bună cu tatăl său, dar acesta, dependent fiind, murise, din nefericire, în timp ce ea îl îngrijea. Clienta mea avea un fiu. Cu el, ea avea grijă să nu perpetueze ceea ce trăise în familia de origine. El a fost crescut pentru a deveni onest, independent, muncitor şi isteţ. În loc să lărgească gaura din ţesătura culturală pe care a moştenit-o şi să o transmită mai departe, ea a cusut-o. Ea a respins păcatele înaintaşilor săi. Astfel de lucruri sunt posibile.

> Suferinţa, mizeria sufletească, trupească, intelectuală nu pot, ca atare, să producă nihilismul (adică refuzul radical al valorii, al sensului şi al dezirabilităţii). Aceste suferinţe îngăduie oricum interpretări cu totul diferite.

Aceste cuvinte au fost scrise de Nietzsche.[114] Iată ce voia să spună: oamenii care trăiesc pe pielea lor răul cu siguranţă pot dori să-l perpetueze, să-l transmită mai departe. Dar, de asemenea, este posibil să înveţi binele trăind răul. Un băiat terorizat îşi poate imita torţionarii. Dar, de asemenea, el poate învăţa din propriul abuz că este greşit să îţi baţi joc de oameni şi să le faci viaţa un calvar. O fată terorizată de mama ei poate învăţa din experienţele ei teribile cât de important este să fii un părinte bun. Mulţi dintre adulţii care abuzează copii, probabil majoritatea, au fost ei înşişi abuzaţi în copilărie. Acesta este un fapt bine stabilit, care poate fi demonstrat pur şi simplu aritmetic, astfel: dacă un părinte a abuzat trei copii şi fiecare dintre aceşti copii a avut alţi trei copii şi aşa mai departe, atunci ar fi trei abuzatori în prima generaţie, nouă în a doua, douăzeci şi şapte în a treia, optzeci şi unu în a patra — şi tot aşa, exponenţial. După douăzeci de generaţii, mai mult de zece miliarde vor fi suferit abuzuri: mai mulţi oameni decât populează la ora actuală planeta. În schimb, în realitate, abuzul dispare de la o generaţie la alta. Oamenii îi limitează răspândirea. În inima umană, există o moştenire a dominanţei autentice a binelui asupra răului.

Dorinţa de răzbunare, oricât de justificată, barează, de asemenea, calea către alte gânduri constructive. Poetul anglo-american T. S. Eliot a explicat de ce se întâmplă aşa în piesa lui de teatru, *The Cocktail Party* (*Petrecerea*). Unul dintre personajele sale, o femeie, nu prea se distrează la această petrecere. Ea îi vorbeşte unui psihiatru despre profunda ei

nefericire. Spune că speră ca întreaga ei suferință să fie din vina ei. Psihiatrul este uimit. El o întreabă de ce. Ea răspunde că s-a gândit îndelung la acest subiect şi în final a ajuns la următoarea concluzie: dacă e greşeala ei, ea ar putea face ceva în această privință. Dacă este greşeala lui Dumnezeu — dacă realitatea însăşi este defectă, hotărâtă să-i provoace suferință —, atunci ea e condamnată. Nu ar putea schimba cu nimic structura realității înseşi. Dar poate că e, totuşi, capabilă să-şi schimbe propria viață.

Alexandr Soljenițîn a avut toate motivele din lume pentru a pune la îndoială structura existenței atunci când a fost închis într-un lagăr de muncă sovietic, în mijlocul înfiorătorului secol douăzeci. El luptase ca soldat pe frontul rusesc încropit în fața invaziei naziste. A fost arestat, bătut şi aruncat în închisoare de propriul popor. Apoi, a fost lovit de cancer. Ar fi putut deveni resentimentar şi acru. Viața lui fusese transformată într-un calvar atât de Stalin, cât şi de Hitler, doi dintre cei mai răi tirani din istorie. A trăit în condiții brutale. Lungi perioade din timpul său prețios i-au fost furate şi risipite. A fost martorul suferinței şi morții degradante şi lipsite de sens a prietenilor şi cunoştințelor sale. Apoi, a căzut pradă unei boli foarte grave. Soljenițîn avea de ce să-l blesteme pe Dumnezeu. Nici Iov însuşi nu fusese încercat atât de tare.

Dar marele scriitor, apărătorul profund şi însuflețit al adevărului, nu şi-a lăsat mintea să se îndrepte către răzbunare şi distrugere. În schimb, şi-a deschis ochii. Pe parcursul numeroaselor sale încercări, Soljenițîn a întâlnit oameni care s-au comportat nobil în circumstanțe oribile. El a reflectat profund asupra comportamentului lor. Apoi, şi-a pus cea mai dificilă întrebare: contribuise el, personal, la distrugerea vieții sale? Şi dacă da, cum? Şi-a amintit de susținerea necondiționată pe care o arătase partidului comunist în tinerețe. Şi-a revăzut întreaga viață. Petrecuse mult timp în lagăr. Cum a greşit în trecut? De câte ori acționase împotriva propriei conştiințe, angajându-se în acțiuni despre care ştia că sunt eronate? De câte ori nu se trădase pe el însuşi şi nu mințise? Exista vreo modalitate prin care păcatele trecutului său să fie răscumpărate, prin care să se căiască pentru ele, în iadul opac al gulagului sovietic?

Soljenițîn a reflectat la detaliile vieții sale, trecându-le printr-o sită fină. El şi-a pus o a doua întrebare şi o a treia. Aş putea înceta să mai fac astfel de greşeli acum? Pot repara răul făcut de greşelile mele din trecut

acum? El a învățat să privească și să asculte. A găsit oameni pe care i-a admirat; care erau cinstiți, în ciuda a orice. El s-a dezmembrat bucată cu bucată, a lăsat să moară ceea ce nu-i mai era necesar și-i dăuna, iar apoi s-a regenerat pe sine. Apoi a scris *Arhipelagul Gulag*, o istorie a sistemului lagărelor sovietice.[115] Este o carte teribilă, plină de forță, scrisă cu puterea morală copleșitoare a onestității. Este de o atrocitate pură, exprimată printr-un strigăt insuportabil, pe sute de pagini. Interzisă (din motive evidente) în URSS, a fost scoasă pe ascuns din țară în anii '70 și răspândită apoi în toată lumea. În cele din urmă, cartea lui Soljenițîn a distrus complet credibilitatea intelectuală a comunismului, ca ideologie sau ca model de societate. El a doborât cu toporul trunchiul pomului din ale cărui fructe amare a fost nevoit să le mănânce — și la a cărui plantare a fost martor și a contribuit.

Decizia unui om de a-și schimba viața, în loc de a blestema soarta, a zdruncinat întregul sistem patologic al tiraniei comuniste până în miezul său. S-a prăbușit complet, nu cu mulți ani mai târziu, iar curajul lui Soljenițîn a fost unul dintre motivele importante ale căderii acestuia. El nu a fost singura persoană care a contribuit la un asemenea miracol. Îmi vine în minte Václav Havel, scriitorul persecutat care, incredibil, a devenit mai târziu președintele Cehoslovaciei, apoi al Republicii Cehia, nou înființată. Un destin similar l-a avut și Mahatma Gandhi.

LUCRURILE SE DESTRAMĂ

Popoare întregi au refuzat cu obstinație să judece realitatea, să critice Ființa, să-l blameze pe Dumnezeu. În această privință, e interesant de privit la evreii veterotestamentari. Eforturile lor au urmat un tipar consecvent. Poveștile lui Adam și Eva, ale lui Cain și Abel, ale lui Noe și ale Turnului Babel sunt într-adevăr vechi. Originile lor se pierd în negura timpului. Abia după povestea potopului din Geneză începe cu adevărat ceva de tipul istoriei, așa cum o înțelegem noi. Începe cu Avraam. Descendenții lui Avraam au devenit poporul evreu al *Vechiului Testament*, cunoscut și drept *Biblia* iudaică. Ei încheie un legământ cu Yahweh — cu Dumnezeu — și își încep peripețiile identificabile și în planul istoriei reale.

Sub conducerea unui mare om, evreii se organizează într-o societate și apoi într-un imperiu. Pe măsură ce averea lor crește, succesul naște mândrie și aroganță. Corupția își ițește capul hâd. Statul din ce în ce mai afectat de *hybris* devine obsedat de putere, începe să-și uite datoria față de văduve și orfani și se îndepărtează de legământul său străvechi cu Dumnezeu. Apare un profet. El dezvăluie public, cu glas tare, greșelile regelui despotic și ale țării lipsite de credință, în fața lui Dumnezeu — un act de curaj orb —, vorbindu-le oamenilor despre judecata teribilă care va urma. Deși cuvintele sale înțelepte nu sunt complet ignorate, ele sunt ascultate cu atenție mult prea târziu. Dumnezeu își lovește poporul neascultător, condamnându-l la o înfrângere rușinoasă în luptă și la un viitor de sclavie, ce se va întinde de-a lungul mai multor generații. Evreii se căiesc îndelung, punându-și nenorocul pe seama faptului că nu au ascultat de cuvântul Domnului. Ei își repetă iar și iar că ar fi putut să procedeze mai bine. Își reclădesc statul și ciclul se reia.

Asta e viața. Construim structuri în care să trăim. Construim familii, state și țări. Construim principii teoretice pe care sunt fundamentate acele structuri și formulăm sisteme de credință. La început, locuim acele structuri și credințe, precum Adam și Eva sălășluiau în Paradis. Dar succesul ne face să ne complacem. Uităm să mai acordăm atenție valorilor inițiale. Considerăm că tot ceea ce avem ni se cuvine fără niciun efort. Devenim orbi. Uităm să observăm că lucrurile se schimbă sau că fenomenul corupției prinde rădăcini. Și totul se destramă. Este acesta un defect al realității — al lui Dumnezeu? Sau lucrurile se destramă pentru că noi nu am fost cu suficientă băgare de seamă?

Când uraganul a lovit orașul New Orleans, iar acesta a fost înghițit de valuri, a fost vorba de un dezastru natural? Olandezii și-au pregătit digurile pentru cea mai rea furtună din ultimii zece mii de ani. Dacă New Orleans ar fi urmat acel exemplu, nu ar fi avut loc nicio tragedie. Nu se poate spune că nimeni nu a știut. Legea controlului inundațiilor, din 1965, stipula îmbunătățirea sistemului de îndiguiri al Lacului Pontchartrain. Sistemul ar fi trebuit finalizat până în anul 1978. Patruzeci de ani mai târziu, numai 60% din lucrări fuseseră terminate. Orbirea deliberată și corupția au doborât orașul.

Un uragan este un gest al lui Dumnezeu. Dar omiterea măsurilor de preîntâmpinare a unui astfel de dezastru (mai ales când este clar

ce trebuie făcut) este un păcat. Este eşecul de a atinge ţinta. Şi plata pentru păcat este moartea (Epistola către romani a Sfântului Apostol Pavel, 6:23). Evreii din vechime întotdeauna se învinovăţeau atunci când lucrurile nu mergeau bine. Se comportau ca şi cum bunăvoinţa lui Dumnezeu — bunătatea realităţii — era axiomatică şi îşi asumau responsabilitatea pentru propriul eşec. Aceasta e o responsabilizare ce frizează nebunia. Dar alternativa este aceea de a judeca realitatea drept inadecvată, de a critica Fiinţa însăşi şi de a te scufunda în resentiment şi dorinţă de răzbunare.

Dacă suferi — ei bine, eşti între limitele normalităţiii. Oamenii sunt limitaţi şi viaţa este tragică. Totuşi, dacă suferinţa ta este insuportabilă şi începi să fii venal, aceasta e ceva ce ar trebui să te pună pe gânduri.

FĂ-ȚI CURAT ÎN VIAȚĂ

Priveşte cu atenţie către cazul tău. Începe cu paşi mărunţi. Ai profitat din plin de oportunităţile care ţi-au fost oferite? Munceşti din greu pentru a-ţi construi cariera sau te laşi tras în jos de amărăciune şi resentiment? Te-ai împăcat cu fratele tău? Îţi tratezi partenerul de viaţă şi copiii cu demnitate şi respect? Ai obiceiuri care îţi distrug sănătatea şi starea de bine? Îţi asumi cu adevărat responsabilităţile pe care le ai? Ai spus ceea ce trebuia prietenilor şi familiei tale? Există lucruri pe care ai putea să le faci, pe care ştii că ai putea să le faci, şi care ar îmbunătăţi mediul din jurul tău?

Ţi-ai făcut curat în viaţă?

Dacă răspunsul este „nu“, iată ce poţi încerca: *opreşte-te mai întâi din acţiunile care ştii că sunt greşite*. Spune „stop“ chiar de astăzi. Nu pierde timpul întrebându-te cum ştii că ceea ce faci este greşit, dacă eşti sigur că aşa e. Întrebările inoportune pot crea confuzie, fără să aducă un plus de claritate şi te pot îndepărta de la acţiune. Poţi şti că ceva este greşit sau corect fără să cunoşti foarte exact motivul pentru care e aşa. Întreaga ta Fiinţă îţi poate spune ceva ce nu poţi nici explica, nici exprima. Fiecare persoană este prea complexă pentru a se cunoaşte complet pe sine şi cu toţii avem o înţelepciune pe care nu o putem înţelege până la capăt.

Aşadar, opreşte-te pur şi simplu atunci când îţi dai seama, oricât de vag, că trebuie să spui „stop". Opreşte acel comportament despre care crezi că e demn de dispreţ. Opreşte-te din a spune acele lucruri care te slăbesc şi îţi provoacă un sentiment de ruşine. Spune doar acele lucruri care te fac puternic. Fă numai acele lucruri despre care să poţi vorbi cu mândrie.

Bazează-te cu încredere pe propriile standarde de evaluare. Te poţi baza pe tine însuţi pentru a vedea încotro s-o apuci. Nu trebuie să aderi la un cod de comportament exterior şi arbitrar. (Deşi nu ar trebui să treci cu vederea nici principiile culturii tale. Viaţa e scurtă şi nu ai timp să descoperi totul de unul singur. Înţelepciunea trecutului a fost câştigată cu sudoare, iar înaintaşii tăi poate că au să-ţi transmită ceva util.)

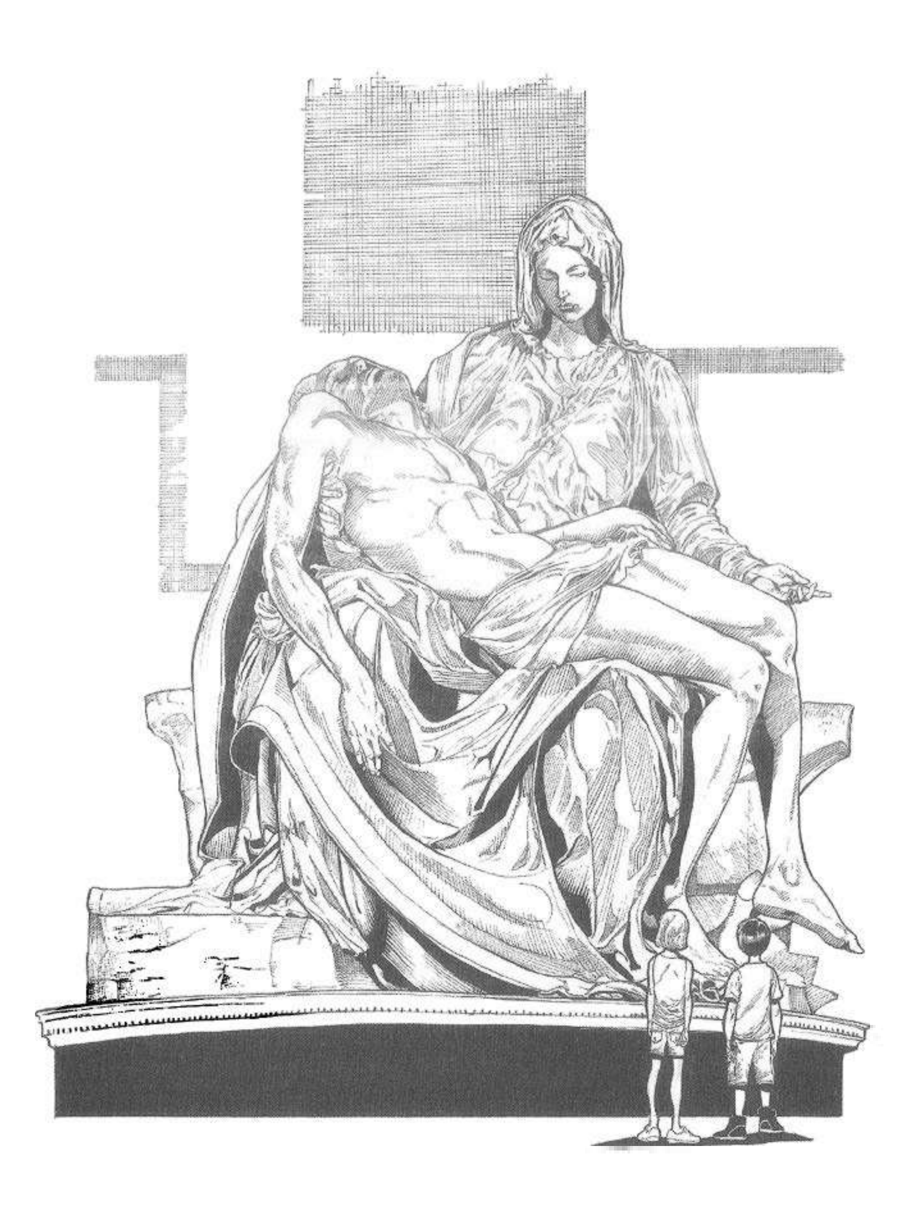
Nu da vina pe capitalism, pe stânga radicală sau pe nedreptatea duşmanilor tăi. Nu reorganiza statul înainte de a-ţi fi ordonat propria viaţă. Dovedeşte un dram de smerenie. Dacă nu poţi aduce pacea în casa ta, cum îndrăzneşti să conduci o cetate? Lasă-te călăuzit de propriul suflet. Observă ce se întâmplă de-a lungul zilelor şi săptămânilor. Când eşti la serviciu, vei începe să spui ceea ce crezi cu adevărat. Vei începe să le spui soţiei sau soţului tău, copiilor tăi, părinţilor tăi ce-ţi doreşti tu de fapt şi de ce anume ai nevoie. Când ştii că ai lăsat ceva neterminat, vei face în aşa fel încât să repari omisiunea. Capul va începe să ţi se limpezească, pe măsură ce te vei opri din a-l mai umple cu minciuni. Experienţa ta se va îmbunătăţi, pe măsură ce te vei opri din a o distorsiona prin acţiuni inautentice. Apoi vei începe să descoperi şi alte lucruri, mai subtile, pe care le faci greşit. Opreşte-te şi din acele fapte. După câteva luni şi ani de efort conştiincios, viaţa ta va deveni mai simplă, mai puţin complicată. Discernământul ţi se va îmbunătăţi. Îţi vei descâlci trecutul. Vei deveni mai puternic şi vei scăpa de amărăciunea din suflet. Te vei mişca mai încrezător către viitor. Te vei opri din a-ţi face viaţa inutil de dificilă. Vei rămâne atunci cu tragediile simple, inevitabile, ale vieţii, dar acelea nu vor mai fi amestecate cu amărăciune şi amăgire.

Vei descoperi, probabil, că sufletul tău, acum mai puţin corupt, mult mai puternic decât ar fi fost în alt context, este capabil să suporte acele tragedii inevitabile, minime şi necesare, care au rămas. Probabil că vei învăţa şi cum să le întâmpini, astfel încât să rămână tragice — doar tragice —, şi să nu degenereze într-un adevărat iad. Poate că anxietatea

ta, lipsa ta de speranţă, resentimentul şi mânia ta — oricât de violente vor fi fost la început — vor ceda în cele din urmă. Probabil că sufletul tău necorupt îşi va vedea atunci existenţa ca pe un bine autentic, ca pe ceva ce merită celebrat, chiar în ciuda propriei tale vulnerabilităţi. Probabil că vei deveni o forţă mereu mai puternică în slujba păcii şi a oricărei cauze bune.

Probabil că vei vedea atunci că, dacă toţi oamenii ar proceda la fel cu propriile vieţi, lumea ar putea înceta să mai fie un loc damnat. După aceea, cu un efort susţinut, poate că această lume ar putea înceta să mai fie un loc tragic. Cine ştie cum ar putea arăta existenţa dacă noi toţi am decide să ţintim către superlativ? Cine ştie ce paradis etern ar putea fi fondat de spiritele noastre purificate de adevăr, ţintind către nemărginire chiar aici, pe Pământul căzut?

Ordonează-ţi perfect casa înainte de a judeca lumea.

Regula 7
Concentrează-te pe lucrurile cu adevărat importante (și nu pe plăcerile imediate)

VIAȚA E SCURTĂ, PROFITĂ DE EA

Viaţa înseamnă suferinţă. Asta e evident pentru toţi. Este adevărul ultim, irefutabil. Este ceea ce Dumnezeu le spune, de fapt, lui Adam şi Evei când decide să-i alunge din Paradis:

> Iar femeii i-a zis: „Voi înmulţi mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naşte copii; atrasă vei fi către bărbatul tău şi el te va stăpâni."
>
> Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat vorba femeii tale şi ai mâncat din pomul din care ţi-am poruncit: «Să nu mănânci», blestemat va fi pământul pentru tine! Cu osteneală să te hrăneşti din el în toate zilele vieţii tale!
>
> Spini şi pălămidă îţi va rodi el şi te vei hrăni cu iarba câmpului!
>
> În sudoarea frunţii tale îţi vei mânca pâinea ta, până te vei întoarce în pământul din care eşti luat; căci pământ eşti şi în pământ te vei întoarce." (Facerea 3:16–19)

Dar în acest caz, nouă ce ne mai rămâne de făcut?

Vreţi să vă spun care este cel mai simplu, mai direct şi mai evident răspuns? Împliniţi-vă plăcerile. Urmaţi-vă impulsurile. Trăiţi clipa. Prindeţi momentul oportun. Minţiţi, înşelaţi, furaţi, manipulaţi,

trageți-i pe alții pe sfoară — dar băgați de seamă să nu fiți prinși. Într-un univers lipsit de orice fel de sens, pe cine ar mai deranja o asemenea purtare? Ideea aceasta nu e deloc nouă. Căci natura tragică a vieții și toată durerea cuprinsă în ea au fost adesea invocate, pentru a justifica urmărirea satisfacerii imediate și egoiste.

> Viața noastră este scurtă și tristă și omul nu poate scăpa de moarte, nici nu cunoaște cine l-ar izbăvi de Șeol.
>
> Din întâmplare, am ajuns să fim cum suntem și după viața aceasta vom fi ca și cum n-am fi fost niciodată; căci fum este suflarea din nările noastre și cugetarea, o scânteie care se aprinde din mișcarea inimii noastre.
>
> Când se va stinge, trupul nostru se va face cenușă și duhul se va risipi ca aerul cel ușor. Numele nostru se va uita cu vremea și nimeni nu-și va aduce aminte de lucrurile noastre și viața noastră va trece ca urma norului și se va risipi ca negura, pe care o alungă razele soarelui și căldura lui o îngreuiază.
>
> Ca umbra de trecătoare este viața noastră și sfârșitul ei este fără înapoiere, că s-a pecetluit și nimeni nu mai vine înapoi.
>
> Veniți deci și să ne desfătăm cu bunătățile cele de acum și de făpturi să ne folosim cu toată căldura tinereții.
>
> Să avem din belșug vinuri scumpe și miresme și să nu lăsăm să treacă florile de primăvară.
>
> Să ne încununăm cu flori de trandafir, până nu se veștejesc.
>
> Nimeni dintre noi să nu lipsească de la petrecerile noastre, să lăsăm pretutindeni semnele veseliei noastre, căci aceasta este partea și menirea noastră.
>
> Să asuprim pe cel sărac și drept, să nu ne fie milă de văduvă, și de cărunțelile bătrânului încărcat de ani să nu ne rușinăm.
>
> Puterea noastră să fie legea dreptății noastre, că ce este slab nu este de niciun folos. (Cartea înțelepciunii lui Solomon, 2:1–11)

Gratificările imediate or fi, ce-i drept, scurte ca durată, dar ne procură totuși plăcere. Și sunt numai bune pentru a acoperi, sub o pojghiță, spaima și durerile existențiale. Fiecare își vede de interesele lui, spune o vorbă. Și de ce, oare, să nu tragi toate foloasele din fiecare oportunitate care ți se ivește? De ce să nu vrei să trăiești în acest fel?

Să existe totuși o alternativă, un alt mod de viață mai atrăgător?

Generațiile anterioare au încercat să găsească tot soiul de răspunsuri sofisticate la aceste întrebări, dar noi tot nedumeriți am rămas. În

parte, aceasta se întâmplă şi pentru că răspunsurile oferite de strămoşii noştri nu sunt complet articulate — răspunsurile lor există, la un nivel implicit, în ritualuri şi mituri. Punem în scenă aceste răspunsuri şi le transfigurăm în legende, dar nu suntem suficient de înţelepţi pentru a le da o formulare explicită. Am rămas nişte cimpanzei legaţi de grupul lor, nişte lupi agăţaţi de haita lor. Şi, prin această învăţare tacită a regulilor de grup, ştim în mod automat cum să ne purtăm. Ştim cine e cine şi ştim de ce trebuie să ne purtăm într-un fel, şi nu în altul. Am învăţat asta din experienţă. Cunoaşterea noastră s-a născut de-a lungul interacţiunii cu ceilalţi. Am acceptat o serie de rutine şi tipare comportamentale care ne fac previzibili — dar nu înţelegem exact mecanismele din spatele lor şi habar n-avem de unde vin. Aceste tipare de comportament au evoluat în lungi perioade de timp. Nimeni nu le-a dat o formulare explicită (cel puţin nu în trecutul care ne e accesibil), deşi, de când ne ştim, ne spunem unii altora cum ar trebui să ne purtăm. Dar într-o bună zi, nu demult, noi ne-am trezit. Acţionaserăm şi până atunci după nişte reguli, doar că în momentul trezirii am început să le şi *observăm*. Am început să ne folosim corpurile pentru a reprezenta propriile lor acţiuni. Am început să imităm şi să dramatizăm. Am inventat ritualul. Am început să ne punem în scenă propriile experienţe. După care am purces la punerea lor în cuvinte, la povestirea lor. În aceste legende, am codificat observaţiile privitoare la propriile noastre drame. Aşa se face că informaţia care, la început, era doar încorporată în comportamentul nostru a ajuns să fie reprezentată în poveştile noastre. Dar tot nu am reuşit să înţelegem până la capăt ce înseamnă toate aceste lucruri.

Una dintre aceste poveşti, ţesute de imaginaţia noastră colectivă, este istoria biblică a Căderii omului din Paradis — este o naraţiune care, de secole întregi, are un efect la fel de puternic. Această poveste dă seama, la modul cel mai profund, de natura Fiinţei noastre — în plus, ne oferă o cale spre a concepe lumea şi a acţiona asupra ei într-un mod adecvat. În grădina Edenului, spune povestea, înainte de a deveni conştiente de sine, fiinţele umane erau fără de prihană. Părinţii noştri primordiali, Adam şi Eva, au trăit la început în comuniune cu Domnul. Apoi, ispitiţi de şarpe, cei doi, cuplul primordial, au mâncat din pomul cunoaşterii binelui şi răului, au descoperit Moartea şi vulnerabilitatea şi s-au îndepărtat de Dumnezeul lor. Omenirea a fost alungată din Paradis, începându-şi astfel împovărătoarea existenţă de muritori. Nu

după mult timp, intră în scenă şi ideea de sacrificiu — mai întâi avem povestea lui Cain şi Abel, după care urmează peripeţiile avraamice ale Ieşirii. După îndelungi contemplări, omenirea copleşită de poveri şi-a dat seama că poate câştiga graţia divină şi că poate evita cumva mânia Celui de Sus. Totul, prin sacrificii corespunzătoare. Şi a mai aflat omenirea că cei care nu pot sau nu vor să procedeze astfel vor fi tentaţi să comită crime sângeroase.

AMÂNAREA GRATIFICĂRII

Când au început să practice jertfele sacre, înaintaşii noştri au pus în scenă un principiu pe care l-am putea formula aşa: *dacă vrei să ai parte de lucruri mai bune pe viitor, trebuie să renunţi în prezent la ceva care ţi-e drag.* Amintiţi-vă, de pildă, că necesitatea de a trudi este una dintre pedepsele pe care Dumnezeu i le-a dat lui Adam şi urmaşilor săi, ca urmare a Păcatului Originar. Prin faptul că Adam conştientizează constrângerile fundamentale ale Fiinţei sale (vulnerabilitatea, moartea inevitabilă), el descoperă în acelaşi timp dimensiunea viitorului. Viitorul e acel ceva spre care mergi pentru a muri (dar nu prea devreme, sperăm noi). Iar moartea nu poate fi ignorată decât prin fuga în muncă — sacrificându-l pe *acum*, vom avea de câştigat *mai târziu.* Acesta este şi unul dintre motivele pentru care tema sacrificiului este introdusă în Biblie imediat după capitolul privind căderea din rai. Căci între sacrificiu şi muncă nu e mare diferenţă. Ambele sunt definitorii strict pentru fiinţa omenească. Uneori poţi observa unele animale care par să „trudească", însă ele nu fac decât să-şi urmeze pornirile naturale. Castorii înalţă baraje. Dar ei fac asta pentru că sunt castori, iar castorii de când se ştiu construiesc baraje. Ei nu stau să cugete, în timp ce asudă: „Ce bine mi-ar fi să stau acum pe plajă cu iubita mea."

La modul prozaic, am putea spune că acest gen de sacrificiu — prin trudă — nu este decât o amânare a gratificării, însă acest fel mundan de-a pune problema pierde din vedere semnificaţia mai profundă a jertfirii. Descoperirea faptului că putem amâna gratificarea a însemnat şi descoperirea timpului, respectiv a cauzalităţii (adică a felului în care acţiunea umană voluntară poate funcţiona ca o forţă cauzală). Cu

multă vreme în urmă, în negura timpurilor, *noi am realizat că realitatea este structurată de asemenea manieră, încât noi putem „negocia" cu ea.* Am învăţat că dacă ne purtăm cum se cuvine în prezent (controlându-ne impulsurile, având grijă de ceilalţi), vom putea să ne bucurăm de o răsplată pe viitor — în acel loc şi în acel timp care încă nu există. Aşa se face că am început să ne inhibăm, controlăm şi organizăm impulsurile de moment, pentru ca acestea să nu ne mai bruieze relaţia cu ceilalţi şi să nu ne mai oprească de la a ne construi viitorul la care visăm. Acest autocontrol a venit să susţină organizarea socială: descoperirea relaţiei cauzale dintre eforturile noastre de azi şi calitatea mai bună a zilei de mâine a dus la apariţia contractului social — este vorba despre acea instituţie care permite ca munca din prezent să poate fi conservată, înmagazinată, în condiţii sigure (mai ales sub forma unor angajamente din partea celorlalţi).

Orice cunoaştere inteligibilă este mai întâi pusă în scenă — abia apoi această „cunoaştere" tacită se lasă articulată la nivel verbal (la fel cum un copil pune iniţial în scenă ceea ce el ştie, jucându-se de-a „mama" şi de-a „tata", pentru ca abia apoi să poată oferi o relatare verbală asupra felului în care înţelege el aceste roluri)[116]. Practicarea unui sacrificiu ritual dedicat lui Dumnezeu a fost o punere în scenă timpurie şi sofisticată a acestei idei legate de utilitatea amânării gratificării. A trebuit ca omenirea să parcurgă nişte importanţi paşi la nivel de conceptualizare pentru a trece de la o hrănire ce urmărea strict îndestularea de moment la gestul de a pune deoparte surplusul de mâncare, afumat cu ajutorul focului, pentru a-l consuma la final de zi sau pentru a-l da cuiva care nu e încă prezent. A fost nevoie de mult timp pentru a învăţa să punem ceva deoparte pentru noi sau să păstrăm ceva pentru a-l împărţi mai târziu cu altcineva (de fapt, chiar şi când pun ceva deoparte pentru mine, tot despre o „împărtăşire" este vorba — o împărtăşire cu mine cel din viitor). Desigur, este mult mai uşor şi mult mai probabil să fii tentat să te înfrupţi în mod egoist din tot ce ai acum la îndemână. Deci şi în cazul amânării gratificării a fost nevoie de o serie de paşi, pentru a atinge un nivel de sofisticare şi de conceptualizare a amânării: la început a fost păstrarea a ceva pentru un termen scurt; apoi a intervenit conservarea unor bunuri pentru un viitor mai lung; au urmat nişte forme de înregistrare şi marcare a lucrurilor puse la păstrare (mai târziu, bunurile în surplus au fost echivalate în bani); în cele din urmă, am început să

ne economisim banii la bancă sau să apelăm la alte instituţii sociale. Unele conceptualizări au trebuit să servească drept intermediari între aceste etape; altfel n-ar fi apărut nicicând o gamă atât de largă de practici şi idei legate de sacrificiu şi de trudă.

Strămoşii noştri au pus în scenă o piesă de teatru, o ficţiune: ei au personificat forţa destinului sub chipul unui spirit cu care te poţi târgui, cu care poţi face tranzacţii, ca şi cum ar fi un semen de-al nostru, uman. Şi, în mod fascinant, acest lucru *chiar a funcţionat*. Explicaţia ar fi, în parte, că viitorul este în bună măsură compus din nişte fiinţe umane care ţi-au urmărit şi ţi-au cântărit, în detaliu, faptele din trecut. Iar din acest punct, nu mai e mult până să ajungem la ideea unui Dumnezeu sau zeu care ne urmăreşte fiecare mişcare, notând-o în marea carte a vieţii. Aici avem de-a face cu o idee simbolică extrem de fructuoasă: *viitorul este un tată ce te priveşte cu un ochi critic*. Iată un bun punct de plecare. Însă, în urma descoperirii sacrificiului şi a trudei, se ivesc alte două întrebări fundamentale, arhetipale. Ambele au de-a face cu logica profundă a muncii — anume: *sacrifică ceva acum, ca să câştigi altceva mai târziu.*

Prima întrebare sună aşa: ce anume trebuie oferit ca ofrandă? Uneori, mici sacrificii sunt suficiente pentru a rezolva anumite probleme punctuale, mărunte. Dar e posibil şi ca alte sacrificii, mai mari şi mai cuprinzătoare, să rezolve o gamă mai extinsă şi mai complexă de probleme. Sigur, e greu să faci astfel de jertfe, dar merită. Spre exemplu, dacă vrei să te adaptezi la viaţa de student medicinist, aceasta înseamnă să renunţi adesea la chefurile destrăbălate de prin cămine. Să lipseşti de la astfel de petreceri este într-adevăr un sacrificiu. Dar nu uitaţi că un viitor medic va putea „duce mâncare la familia sa", ca să parafrazăm o exprimare mai puţin reuşită stilistic a fostului preşedinte George W. Bush. Iar aceasta înseamnă că acel sacrificiu n-a fost în zadar: te-a scăpat de griji pentru o lungă perioadă de timp. Sacrificiile sunt necesare pentru a ne îmbunătăţi viitorul; şi cu cât jertfa e mai mare, cu atât mai bine ne va fi.

Să trecem la a doua întrebare (de fapt, la al doilea set de întrebări). Am stabilit deja principiul de bază — *sacrificiul ne va îmbunătăţi viitorul.* Dar, odată ce am instituit acest principiu, va trebui să-l explicăm mai în detaliu. Semnificaţia şi aplicabilitatea lui se cer a fi aprofundate. Ce anume implică de fapt, dacă e să ducem lucrurile la extrem,

ideea că sacrificiul ne va îmbunătăţi viitorul? Până unde putem merge cu aplicarea acestui principiu de bază? Care sunt limitele acestei axiome? Pentru început, va trebui să întrebăm: „Care ar putea fi cel mai mare, cel mai eficient şi cel mai profitabil sacrificiu pe care ni-l putem imagina?“ După care va trebui să ne punem încă o întrebare: „Cât de bun ar putea fi cel mai bun viitor cu putinţă, atunci când săvârşim cele mai drastice jertfe?“

Istoria biblică a lui Cain şi Abel, fiii lui Adam şi ai Evei, intervine, la nivel narativ, imediat după izgonirea din Rai, aşa cum am precizat deja. Cain şi Abel sunt, de fapt, primii oameni, căci părinţii lor au fost făcuţi direct de Dumnezeu, deci nu s-au născut în condiţii obişnuite. Cain şi Abel trăiesc *în istorie*, nu în Grădina Edenului. Ei trebuie să muncească. Ei trebuie să facă sacrificii pentru a-l mulţumi pe Dumnezeu — şi chiar asta fac, în faţa altarului, săvârşind ritualurile cuvenite. Însă lucrurile încep să se complice. Ofrandele lui Abel îl mulţumesc pe Dumnezeu, pe când cele ale lui Cain nu sunt acceptate de către Cel de Sus. Abel este răsplătit în mai multe rânduri, dar nu şi Cain. Nu ştim exact de ce (e drept, textul biblic ne dă de înţeles că jertfele lui Cain nu sunt făcute din inimă). Poate că ceea ce Cain a adus ca ofrandă nu a fost de calitate. Poate că sufletul său a fost gelos. Sau poate că Dumnezeu a fost jignit din nişte motive doar de El ştiute. Până la urmă, oricare dintre aceste motive e posibil, dată fiind ambiguitatea textului. Oricum, e clar că nu toate ofrandele sunt de aceeaşi calitate. În plus, mai înţelegem de aici că, adesea, ofrandele care par cât se poate de adecvate nu sunt răsplătite cu un viitor mai bun — de ce se întâmpla astfel nu e deloc clar. De ce Dumnezeu n-a fost oare mulţumit? Ce trebuie să schimbăm în vieţile noastre pentru a-i fi pe plac? Sunt nişte întrebări dificile pe care toţi ni le punem, iar şi iar, chiar dacă nu ne dăm seama.

A ridica astfel de întrebări este totuna cu a gândi, cu a-ţi folosi raţiunea.

Conştientizarea faptului că plăcerea viitoare poate fi rezervată din timp nu a survenit, la nivel istoric, aşa de uşor. De altfel, acest gând este complet opus instinctelor noastre străvechi, animalice, care ne împing spre satisfacerea imediată (mai ales în acele condiţii de deprivare prin care trecem adesea şi în mod inevitabil). Şi, ca şi cum aceasta n-ar fi fost de ajuns, să amintim că această amânare a gratificării a fost cu adevărat utilă abia din clipa în care civilizaţia s-a stabilizat suficient de mult

încât să garanteze existența unei răsplăți viitoare în schimbul acestei înfrânări din prezent. Dacă tot ceea ce pui deoparte pentru mai târziu va fi distrus (sau, şi mai rău, furat), atunci nu mai are sens să „economiseşti" ceva. Acesta e motivul pentru care un lup va înfuleca la o singură masă aproape zece kilograme de carne crudă. El nu are gânduri de genul: „Of, iar am avut un episod de mâncat compulsiv. Ar fi trebuit să mai pun deoparte nişte carne pentru săptămâna viitoare." Revenim deci la întrebarea noastră: ce fel de condiții au trebuit să existe pentru a asigura două fenomene care, în mod normal, sunt greu de închipuit în lumea animală — amânarea gratificării, respectiv garantarea la nivelul societății a unui viitor previzibil?

De fapt, în miezul acestei întrebări se află tocmai trecerea (la nivel dezvoltațional) de la stadiul de animal înspre cel de om. Explicația pe care o oferim aici este, desigur, incompletă şi chiar imprecisă, dacă intrăm în detalii. Dar, pentru scopurile noastre, ea este suficient de exactă. Să reluăm: mai întâi, avem un exces de hrană. Acest surplus vine din acele carcase imense ale mamuților sau ale altor erbivore. (Noi ne-am hrănit în vremurile străvechi cu o mulțime de mamuți — şi poate că am contribuit şi noi la extincția lor.) Odată ce a fost vânat un animal uriaş, rămâne destul şi pentru mai târziu. La început, păstrarea pentru mai târziu a acestui surplus e un gest întâmplător, dar, în cele din urmă, oamenii încep să vadă foloasele pe care le trag din ceea ce lasă „pentru mai târziu". În acelaşi timp, se conturează vag şi ideea de sacrificiu: „Dacă îmi pun deoparte nişte hrană, chiar dacă poftesc la ea acum, nu voi mai suferi de foame mai târziu." Această noțiune abia schițată de sacrificiu va fi conturată mai clar în următorul stadiu de conceptualizare („Dacă îmi pun ceva deoparte, nu voi suferi de foame, dar nici cei la care țin nu vor mai fi flămânzi") şi apoi într-un stadiu şi mai elaborat: „Nu am cum să mănânc tot acest mamut, dar nici nu-l pot păstra pentru prea multă vreme. Poate că ar fi bine să dau din rezervele mele şi celorlalți. Şi poate că o să-şi amintească de gestul meu şi o să-mi dea şi ei din mamutul lor, când ei vor avea mâncare, iar eu voi fi lipsit de hrană. Dacă împart din hrana mea, aceasta înseamnă că voi avea parte de carne de mamut şi acum, *dar şi* pentru alte momente viitoare. Mi se pare o treabă foarte bună. Şi poate că cei cu care împart acum mamutul o să aibă mai multă încredere în mine, aşa, în general. Şi sper ca pe viitor să putem face şi alte schimburi." În acest fel, „mamutul" devine

„viitorul mamut“, iar „viitorul mamut“ devine „reputaţie personală“. Aşa s-a născut contractul social.

A împărţi din avutul tău cu alţii nu înseamnă să renunţi la ceva la care ţii şi să nu mai primeşti nimic în schimb. Acesta este de fapt lucrul de care se teme orice copil care va refuza să-şi împartă jucăriile cu alţi tovarăşi de joacă. A împărţi ceva cu alţii înseamnă, de fapt, să iniţiezi procesul de schimb, de negoţ. Un copil care nu poate împărţi ceva — care nu poate face tranzacţii — nu va avea niciun prieten, căci a avea prieteni înseamnă a şti să faci astfel de târguieli. Plecând de la felul în care nou-venitul într-o comunitate îl roagă pe noul său vecin să-i facă un serviciu, Benjamin Franklin descrie această tranzacţie folosind o veche maximă: *Cel care ţi-a făcut iniţial un serviciu va fi mai dispus să-ţi facă încă un serviciu, mai degrabă decât cel pe care tu l-ai îndatorat*[117]. În opinia lui Franklin, faptul de a ruga pe cineva să-ţi ofere ceva (desigur, fără să fie vorba despre nişte cerinţe exagerate) este cea mai eficientă invitaţie la o interacţiune socială. O asemenea rugăminte venită din partea nou-venitului îi oferă vecinului şansa de a se dovedi, încă de la primul contact, o persoană binevoitoare. De asemenea, aceasta presupune că şi vecinul binevoitor va putea să-i ceară, în schimb, o favoare nou-venitului, odată ce acesta a fost îndatorat — aceste tranzacţii nu vor face decât să sporească încrederea şi cunoaşterea reciprocă. Şi, astfel, ambele părţi vor putea să treacă peste reţinerile iniţiale şi peste temerile pe care oricine le resimte faţă de străini.

Până la urmă, este mai bine să te alegi cu ceva decât cu nimic. Este mai bine să imparţi cu generozitate din ceea ce posezi. Şi este chiar şi mai bine să devii celebru pentru felul generos în care îţi oferi din avuţie. Căci acest renume este ceva care rămâne. Este ceva care te face mai apoi un om de bază. Ajunşi în acest punct al reconstrucţiei noastre abstracte, vedem cum, la acest nivel, se pun deja bazele pentru noţiuni precum *credibil, onest* şi *generos*. În acest fel, va fi fost pusă deja fundaţia pentru o morală bine articulată. Individul care este dispus, la modul onest şi constructiv, să-şi împartă din avuţie reprezintă prototipul pentru bunul cetăţean, pentru omul de bine. Iată în ce fel, pornind de la concepţia că „nu e rău să pui ceva deoparte“, am ajuns la emergenţa celor mai înalte principii morale.

Mergând pe firul evoluţiei omenirii, credem că putem identifica acest proces. La început, au fost acele zeci sau chiar sute de mii de ani

care au precedat emergența ritului și a istoriei scrise. În tot acest timp, practicile-gemene ale amânării gratificării și ale tranzacțiilor sociale s-au conturat treptat, într-un ritm destul de lent. Apoi ele au fost reprezentate, prin niște abstracțiuni metaforice, în chip de rituri și povești sacrificiale, exprimate sub forma următoare: „Gândește-te că *e ca și cum* acolo, sus în ceruri, ar exista o Figură atotputernică ce vede totul și care te judecă. Iar când tu renunți la ceva prețios pentru tine, asta îl face pe El fericit — iar tu chiar vrei să-L faci fericit, pentru că, dacă nu procedezi așa, tot Iadul se va dezlănțui asupra ta. Prin urmare, oferă ofrande și nu te codi să împarți din avuția ta. Fă-o până devii un maestru și poți să fii sigur că lucrurile vor merge bine pentru tine."* Nimeni nu a formulat la modul explicit aceste lucruri sau, oricum, nu le-a exprimat atât de franc și fățiș. Dar acest mesaj a existat tot timpul, la nivel implicit, în practicile rituale și apoi în marile povești ale omenirii.

Mai întâi a fost *acțiunea* (actul) — și e normal să fi fost așa în stadiul la care noi, ca simple animale ce-am fost cândva, nu puteam decât să acționăm, fără să gândim. *Inițial, omul s-a ghidat după niște valori asumate implicit* — și mă refer la acele acțiuni care au precedat valorile explicitate la nivel cognitiv, la acele acte care nu se ghidau după niște valori explicite. Milenii de-a rândul, oamenii i-au observat pe cei victorioși cum reușeau în viață și pe pierzători cum dădeau greș. Apoi, noi, oamenii, ne-am gândit un pic mai mult la aceste lucruri și am conchis: *Cei dintre noi care reușesc în viață știu cum să amâne gratificarea. Indivizii care au succes știu cum să se târguiască cu viitorul.* Așa se face că a apărut o mare și nouă idee, sub o formă mai-articulată-ca-nicicând, în povești mai-clare-ca-nicicând: care este diferența dintre cel ce izbândește și cel ce dă greș? *Omul victorios face sacrificii.* Lucrurile îi merg tot mai bine, pe măsură ce omul victorios aduce ofrandele cuvenite. În acest punct, întrebarea devine extrem de punctuală și, totuși, cu bătaie lungă: care este cel mai mare sacrificiu cu putință? Ce ofrandă se poate aduce pentru cel mai mare bine cu putință? Iar răspunsurile date au devenit tot mai profunde.

Dumnezeul tradiției occidentale, ca mulți alți zei, are nevoie de ofrande. Am explicat deja de ce se întâmplă așa. Dar uneori, El merge

* Acest principiu este complet adevărat, indiferent dacă există — sau nu — *în realitate* acea figură atotputernică din ceruri. :)

chiar şi mai departe. El nu cere doar o simplă ofrandă, ci vrea să jertfeşti ceea ce îţi este cel mai drag pe lume. Acest lucru este ilustrat într-un mod grăitor (şi extrem de convingător) de povestea lui Avraam şi a lui Isaac. Avraam, cel iubit de Dumnezeu, îşi dorea de multă vreme un fiu — iar Domnul îi dăruieşte, în cele din urmă, un băiat, în ciuda numeroaselor amânări şi în pofida vârstei sale înaintate şi a soaţei sale sterpe. Însă la scurt timp după aceea, când Isaac, cel născut ca prin miracol, e încă un copil, Dumnezeu se întoarce la Avraam şi îi cere supusului Său credincios, într-un mod aparent barbar şi lipsit de noimă, să-i ofere fiul în chip de ofrandă. Povestea se termină cu bine: Dumnezeu trimite un înger care-l opreşte pe Avraam chiar în momentul în care el voia să-şi sacrifice fiul şi acceptă în schimb o ofrandă sub forma unui berbec. Sigur, acest happy-end ne bucură, dar nu rezolvă adevărata problemă: de ce trebuie ca Dumnezeu să meargă atât de departe? De ce El — şi viaţa până la urmă — ne cere asemenea lucruri?

Am pornit analiza noastră cu un truism evident, dar trecut adesea cu vederea: *Uneori, lucrurile nu merg deloc bine.* Aceasta vine din cursul necruţător al acestei lumi, plină de foamete şi boli, de tiranii şi trădări. Şi acum vine adevărata problemă: *uneori, când lucrurile nu merg bine, nu lumea este de vină. De vină ni se pare a fi tocmai acel lucru pe care îl preţuim cel mai mult la nivel personal, subiectiv.* De ce se întâmplă aşa? Pentru că lumea ni se relevă, în cea mai mare măsură, printr-un filtru compus din valorile noastre (mai multe despre acest aspect, la Regula 10). Lumea pe care o vezi nu este lumea pe care ţi-o doreşti, aşa că a venit momentul în care trebuie să-ţi examinezi valorile. Este momentul în care trebuie să te dezbari de presupoziţiile tale curente. Să le abandonezi pur şi simplu. Ar putea fi momentul în care trebuie să jertfeşti ceea ce ai mai scump, pentru a deveni ceea ce potenţialul tău îţi permite să devii, în loc să rămâi doar la ceea ce eşti acum.

Aceste idei pot fi ilustrate de o poveste (discutabilă, poate) legată de cum poţi să capturezi o maimuţă. Mai întâi, trebuie să găseşti un borcan mai mare, dar cu o deschizătură îngustă, atât cât să încapă prin ea o mână de maimuţă. Apoi, va trebui să umpli o parte din acel recipient cu nişte pietre, aşa încât borcanul să fie suficient de greu ca să nu poată fi ridicat sau cărat de către maimuţă. După care, presari pe lângă borcan câteva bunătăţi apetisante, dar pe majoritatea le vâri în recipient. Odată ce va fi tentată, maimuţa îşi va strecura mâna prin

gura strâmtă a borcanului şi va lua în pumn cât de multe bunătăţi va putea, căci a „apuca" e un lucru bun. Dar acum, având în pumn acele bunătăţi, maimuţa nu-şi va mai putea scoate braţul din borcan. Mă rog, o va putea face doar dacă îşi va deschide mâna şi va lăsa să-i cadă tot ceea ce a prins în ea. Dar asumăm că maimuţa nu va face asta. Aşa că vânătorul de maimuţe va putea atunci să meargă spre borcan şi să captureze maimuţa. Animalul nu va sacrifica o parte, ca să conserve întregul.

Morala: când renunţi la ceva preţios, îţi asiguri un viitor prosper. Domnul va fi mulţumit doar dacă îi jertfeşti ceva de valoare. Dar ce ar putea fi atât de preţios în ochii lui? Care ar putea fi cel mai bun lucru pe care-l putem aduce ca ofrandă? Sau ce anume ar putea fi, cât de cât, *emblematic pentru o jertfă mulţumitoare?* Ai putea, de pildă, să alegi să sacrifici un animal. Pe cel mai bun din turma ta. Sau poate că ai putea jertfi un alt bun la care ţii foarte tare. Dar există sacrificii şi mai dureroase? Ofranda ar putea fi ceva profund personal şi la care nu-ţi vine defel să renunţi. Acel ceva este probabil simbolizat prin insistenţa lui Dumnezeu ca Avraam şi neamul său să-i aducă drept ofrande ritualice prepuţurile rămase după tăierea împrejur. În acest fel, este jertfită o parte din noi pentru a salva întregul. Şi mai departe de asta? Există jertfe chiar şi mai mari? Ce putem oare sacrifica, aşa încât să ne jertfim cu toată fiinţa, nu doar cu o parte din ea? Care este sacrificiul suprem — cel care ne poate aduce şi răsplata supremă?

Jertfirea propriului copil şi sacrificarea de sine par să concureze pentru statutul de „ofrandă supremă". Sacrificiul oferit de mamă, cea care îşi jertfeşte copilul pe altarul lumii, este ilustrat în mod grăitor de celebra sculptură a lui Michelangelo, *Pietà* (aceasta poate fi văzută la începutul capitolului de faţă). Michelangelo a surprins-o pe Sf. Maria în momentul în care îşi contemplă Fiul, crucificat şi distrus. Este *vina ei*. Căci ea a fost cea prin care Dumnezeu a pătruns în lume şi s-a confruntat cu marea dramă a Fiinţei. *Este oare drept să naşti un copilaş în această lume îngrozitoare?* Fiecare femeie îşi pune o astfel de întrebare. Unele spun că nu e just şi au motivele lor. Maria a răspuns, de bună voie, cu un „da", ştiind foarte bine ce avea să urmeze — aşa cum toate mamele ştiu ce va veni atunci când deschid ochii şi sunt dispuse să vadă adevărul. Atunci când aduci pe lume un copil şi o faci în deplină cunoştinţă de cauză, acesta este un act de suprem curaj.

La rândul său, fiul Mariei, Cristos, se oferă pe sine ca ofrandă pentru Dumnezeu şi pentru omenire, acceptând să fie trădat, torturat şi ucis. Iar durerea supremă din cadrul acestei jertfiri de sine se vădeşte atunci când, ţintuit pe cruce, Cristos strigă cu glas mare: *Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, pentru ce M-ai părăsit?* (Sfânta Evanghelie după Matei, 27:46). Aceasta este povestea arhetipală a omului care renunţă la tot pentru ca lucrurile să meargă mai bine, a omului care îşi dă viaţa de dragul îmbunătăţirii Fiinţei, a omului care permite ca voinţa lui Dumnezeu să devină pe deplin manifestă în limitele unei singure şi muritoare vieţi. Acesta este modelul pentru omul cu adevărat bun. Să precizăm totuşi că, în cazul lui Cristos, prin faptul că El se sacrifică pe Sine, Dumnezeu-Tatăl îl sacrifică în acelaşi timp pe fiul *Său*. Acesta este şi motivul pentru care drama jertfei creştine — sacrificare a Fiului şi sacrificare de Sine — are un caracter arhetipal. Este o dramă dusă la limită — ceva mai extrem nici nu ne putem imagina. Şi tocmai aceasta este definiţia „arhetipalului". Aici este şi miezul pe care se bazează dimensiunea „religiosului".

Lumea este apăsată de durere şi suferinţă. Pe tema aceasta, cu toţii suntem de acord. Sacrificiul poate să pună între paranteze (într-o măsură mai mică sau mai mare) durerea şi suferinţa. Iar cu cât jertfa va fi mai mare, cu atât mai considerabil va fi şi efectul. Şi în acest punct există un acord unanim. Fiecare recunoaşte, în sufletul său, acest fapt. Astfel, acea persoană care doreşte să aline suferinţa din această lume (care vrea să remedieze neajunsurile Fiinţei, care vrea să asigure cel mai bun viitor posibil, care doreşte să aducă Raiul pe Pământ) va face cele mai mari sacrificii — se va jertfi pe sine, îşi va sacrifica copilul, îşi va sacrifica tot ce are mai scump pe lume, totul, pentru a trăi o viaţă întru Dumnezeu. Acea persoană nu se va ghida după gratificările imediate, ci va urma calea către sensul suprem. Iar în acest fel, ea va face ca mântuirea să pogoare peste această lume condamnată la o nefericire eternă.

Dar, până la urmă, chiar este cu putinţă aşa ceva? Şi nu cerem prea mult din partea unei singure persoane? În ce-l priveşte pe Cristos, o astfel de izbăvire a lumii este, într-adevăr, cu putinţă, ni se va spune. Aşa este, dar nu uitaţi că El este în realitate Fiul Domnului. Avem însă şi alte exemple, unele dintre ele fiind cât se poate de concrete (deci din altă zonă decât cea a mitologicului şi arhetipalului). Să ne gândim, de pildă, la cazul lui Socrate, filosoful din Grecia antică. După ce o viaţă

întreagă a căutat adevărul și le-a oferit învățături oamenilor din timpurile lui, Socrate a fost judecat de tribunalul din Atena, orașul în care trăia, pentru că ar fi comis fărădelegi contra cetății. Acuzatorii săi i-au oferit mai multe ocazii pentru a părăsi pur și simplu cetatea, ca să scape de proces[118]. Însă marele înțelept era deja decis: nu va fugi, ci va suporta consecințele decise de tribunal. Hermogenes, unul dintre apropiații lui Socrate, își amintește cum l-a văzut în această perioadă discutând „despre toate, dar nimic despre procesul lui“[119] și că l-a întrebat de ce nu-și făcea griji pentru viitorul său. Mai întâi, Socrate a răspuns că s-a pregătit o viață întreagă pentru acel moment al judecății, fiind atent să nu se poarte nedrept — și că asta era în sine o apărare suficientă.[120] După aceea, a vorbit despre ceva mult mai misterios și mai plin de miez: atunci când a căutat „în toate chipurile un mijloc de a scăpa de pedeapsă“[121] sau atunci când s-a gândit cum să-și pregătească apărarea[122], a fost oprit de un semn divin: de spiritul său lăuntric, de vocea sa, de „demonul“ său (*daimon*). Chiar și în timpul procesului, el a invocat acest demon, acest „semnal divin“[123]. Socrate a mai spus că unul dintre acele lucruri care îl diferențiază față de alți semeni[124] ar fi disponibilitatea sa totală de a asculta avertismentele acestei voci divine — care îl călăuzește și îi spune când *să se oprească din vorbit* și când *să nu mai acționeze.* Zeii înșiși pare-se că i-au vorbit prin oracolul din Delfi, considerându-l pe Socrate deosebit de înțelept și extrem de priceput în cercetarea și cunoașterea lucrurilor[125].

Și pentru că această infailibilă voce interioară l-a oprit pe Socrate să fugă din cetate (și chiar să-și pregătească apărarea în fața tribunalului), el și-a schimbat radical percepția asupra semnificației procesului în care era acuzat. A început astfel să vadă acest proces juridic ca pe o binecuvântare și mai puțin ca pe un blestem. El i-a spus lui Hermogenes că și-a dat seama că acel spirit căruia îi dă ascultare de fiecare dată i-a pregătit o moarte mai ușoară, un sfârșit „mai de suportat pentru mine și mai nimerit pentru a-l deplânge pe cel dispărut“[126]. Moartea care i se pregătea urma să lase „amintirea unui trup sănătos și a unui spirit capabil de a se arăta îndatoritor cu semenii“[127]; în plus, acea moarte timpurie l-ar fi scutit de un sfârșit „împovărat de bătrânețe, boli și beteșuguri“, aspecte specifice vârstei înaintate[128]. Decizia lui Socrate de a-și accepta soarta îl face să se elibereze de spaima de moarte, să pășească fără teamă în fața tribunalului, să accepte împăcat sentința

acestuia[129] şi să rămână senin chiar şi în clipa execuţiei[130]. El a înţeles prea bine că viaţa i-a fost suficient de bogată şi de împlinită încât să poată să-şi accepte sfârşitul cu tărie morală. I se dădea astfel ocazia de a-şi încheia ultimele socoteli cu viaţa. Şi a realizat că sfârşitul său îl scutea de fapt de decrepitudinea ce avea să urmeze odată cu înaintarea în vârstă. A priceput deci că tot ce i se întâmpla era de fapt un dar din partea zeilor. Acesta este motivul pentru care nu s-a mai simţit obligat să se apere în faţa acuzatorilor săi — cel puţin nu în sensul în care să-şi susţină nevinovăţia şi să îşi înşele destinul. În schimb, Socrate nu a avut nicio reţinere să devină din acuzat acuzator, adresându-se judecătorilor într-un fel care-l va face pe cititorul relatărilor despre proces să înţeleagă foarte precis de ce mai-marii cetăţii voiau să-i ia zilele. În fine, totul s-a încheiat în clipa în care Socrate şi-a băut otrava cu bărbăţie.

Socrate a respins gratificarea imediată şi a evitat să-i tragă pe sfoară pe ceilalţi. În schimb, el a ales, în ciuda condiţiilor nefaste, să-şi continue drumul către adevăr şi către ţelurile cu adevărat importante. Cu 2 500 de ani mai târziu, noi ne amintim de decizia pe care a luat-o, iar gestul său ne oferă un sentiment de împăcare. Ce morală putem trage de aici? Aceea că, dacă renunţi să mai spui neadevăruri şi dai ascultare conştiinţei tale morale, vei rămâne nepătat, chiar şi când te confrunţi cu ameninţări extreme. Altfel spus, dacă vei urma, cu sinceritate şi curaj, cele mai înalte idealuri, vei resimţi un sentiment de împăcare şi de forţă, pe care urmărirea îngustă a siguranţei imediate nu ţi-l va putea oferi. Dacă vei trăi o viaţă eminamente dreaptă, vei găsi un sens suficient de profund, încât să te protejeze chiar şi de frica de moarte.

Dar oare chiar aşa or fi stând lucrurile?

MOARTEA, TRUDA ȘI RĂUL

Tragedia Fiinţei conştiente de sine conduce la suferinţă, la o durere inevitabilă. La rândul ei, această suferinţă motivează dorinţa de gratificare imediată şi egoistă — deci înclinaţia către plăcerile imediate. Dar, dacă vrei să ţii suferinţa la distanţă, sacrificiul şi truda sunt de fapt mult mai eficace. În plus, să mai spunem că suferinţa noastră nu vine doar

(și primordial) din tragedia existenței noastre, din relația arbitrară și neîndurătoare a societății și naturii cu individul vulnerabil. În acest punct, trebuie să aducem în discuție, ca pe o altă sursă a suferinței, și problema răului. E adevărat că lumea e dură și nemiloasă cu noi, dar lipsa de umanitate a omului poate fi de o duritate și mai mare. Astfel, va trebui să înțelegem problema sacrificiului în complexitatea ei: munca noastră copleșitoare de pe acest pământ (incluzând aici și disponibilitatea de a ne jertfi și de a renunța la unele lucruri) nu este menită doar să suplinească lipsurile noastre și limitările noastre, ca muritori. Truda și sacrificiul vin să rezolve și o altă problemă, aceea a răului.

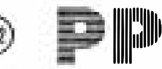
Să ne întoarcem la povestea lui Adam și a Evei. Imediat după căderea din Paradis a părinților noștri arhetipali, viața devine o caznă pentru copiii lor (adică pentru noi). În perioada postparadiziacă, oamenii intră în lumea istoriei, determinată de soartă. Destinul omului căzut este să muncească în gol — Goethe vorbește despre o „creație eternă" care „se pierde în nimic (...), rostogol"[131]. Așa cum am văzut deja, omul este obligat să muncească și să asude. Trudim pe acest pământ pentru că am înțeles adevărul fragilității noastre, ca ființe supuse bolilor și morții, și pentru că vrem să ne protejăm cât mai mult cu putință. Odată ce întrevedem viitorul, trebuie să ne pregătim pentru ce ne așteaptă; altfel, vom trăi în negare și spaimă. Acesta este motivul pentru care sacrificăm plăcerea de azi de dragul plăcerii superioare din ziua de mâine. Însă această revelație a mortalității noastre și a necesității de a trudi nu este singurul adevăr pe care Adam și Eva îl află în clipa în care mușcă din Fructul oprit. Atunci când ei se trezesc și deschid ochii către lume, pomul cunoașterii le procură și știința Binelui și a Răului — o cunoaștere blestemată, am putea spune.

Mi-au trebuit zeci de ani ca să pricep toate aceste lucruri (sau măcar o parte din sensul lor). Iar ideea ar fi următoarea: odată ce devii pe deplin conștient de faptul că tu însuți ești vulnerabil, vei înțelege și natura fragilității umane, în general. Vei pricepe ce înseamnă să-ți fie teamă, să fii mânios și ranchiunos, să devii resentimentar. Vei înțelege ce înseamnă durerea. Și, odată ce vei identifica aceste sentimente în sinea ta și vei pricepe în ce fel apar ele, *vei ști și cum să le faci să apară și în alții*. Așa se face că noi, ființe conștiente de sine, putem ajunge să stăpânim arta de a-i chinui pe ceilalți — sigur, ne putem tortura și pe noi înșine, dar acum ne interesează în ce fel putem acționa asupra

celorlalți. Consecințele acestei noi cunoașteri se vădesc atunci când ne uităm mai atenți către Cain și Abel, fiii lui Adam și ai Evei.

În momentul în care cei doi frați au venit pe lume, omenirea învățase deja cum să-i aducă sacrificii lui Dumnezeu. Exista, spre pildă, un tip frecvent de jertfă, săvârșită pe altare de piatră special construite în acest scop: acolo se sacrifica ceva drag, un animal preferat sau o bucată din acesta. Prin ardere, ofranda se transforma într-un fum (într-un spirit) care urca până sus în Ceruri. Astfel era pusă în scenă ideea de amânare a gratificării, în scopul îmbunătățirii viitorului. Sacrificiile lui Abel sunt acceptate de către Dumnezeu, iar Abel o duce tot mai bine. În schimb, Cain este refuzat. El devine gelos și ranchiunos — iar asta nu e de mirare. Atunci când cineva cade în păcat și nu mai vrea să aducă niciun fel de ofrandă, e de înțeles de ce Dumnezeu își va întoarce fața de la el. Acel om se va putea simți plin de amărăciune și de resentimente, dar, în sinea lui, el știe că vina îi aparține. Și faptul că știe a cui e vina îi limitează, oarecum, furia. Însă este cu mult mai neplăcut cazul în care cel ce aduce ofranda (deci își amână plăcerea de moment) este respins, în ciuda eforturilor sale, în ciuda faptului că s-a căznit și s-a trudit, dar tot n-a reușit să-i fie pe plac Celui de Sus. În acest caz, individul nostru a pierdut nu doar prezentul, *dar și* viitorul. Iar truda lui — sacrificiul său — s-a dovedit a fi în van. În aceste condiții, lumea devine cenușie, iar sufletul se răzvrătește.

Cain este scos din minți de faptul că este refuzat. Îl confruntă pe Dumnezeu, Îl acuză și Îi blestemă creația. Or, această reacție se va dovedi complet nefastă. Dumnezeu îi răspunde în termeni cât se poate de limpezi și îi dă de înțeles că toată vina e a lui. Mai rău, îi spune că s-a lăsat cu bună știință atras în păcat[132], așa că acum trebuie să suporte consecințele. Or, nu asta și-ar fi dorit Cain să audă. Nu doar că Dumnezeu încearcă să-și găsească niște scuze, nu doar că îl rănește, dar îl și jignește pe Cain. Înveninat ca urmare a acestui răspuns venit din partea Domnului, Cain urzește un plan de răzbunare. Într-un spirit de frondă, Cain îl înfruntă pe Creator. Și dovedește multă temeritate. Cain știe cum să-l facă pe semenul lui să sufere. El este conștient de sine, iar această luciditate a devenit și mai acută odată ce a trebuit să sufere și să se simtă rușinat. Mai departe, el îl ucide cu sânge rece pe Abel. Își omoară fratele, propriul său ideal (de vreme de Abel reprezintă exact ceea ce Cain și-ar fi dorit să devină). Prin această crimă, el se rănește pe

sine, răneşte întreaga omenire, dar şi pe Însuşi Dumnezeu. Prin gestul său, el reuşeşte să se răzbune şi să întoarcă lumea cu susul în jos. Este un fel de a se opune înseşi existenţei, de a protesta faţă de insuportabilele capricii al Fiinţei. Cât despre copiii lui Cain — fructele deciziei sale şi ale corpului său —, aceştia se comportă chiar şi mai malign. În plină furie existenţială, Cain ucide o dată şi atât. Urmaşul său, Lameh, merge chiar mai departe. „Am ucis un om pentru rana mea şi un tânăr pentru vânătaia mea", zice Lameh. Dacă pentru Cain răzbunarea va fi de şapte ori, „apoi pentru Lameh [va fi] de şaptezeci de ori câte şapte!" (Facerea 4:23–24). Tubalcain, „făurar de unelte de aramă şi de fier" (Facerea 4:22), se află (spune tradiţia) la o distanţă de şapte generaţii faţă de predecesorul său, Cain, el fiind şi primul meşteşugar de arme de luptă. Mai apoi, urmând cronologia Facerii, urmează potopul. Iar această înlănţuire narativă nu este deloc întâmplătoare.

Răul îşi face intrarea în lume prin intermediul conştiinţei de sine. Truda la care Dumnezeu îl condamnă pe Adam este deja o pedeapsă suficient de mare. Problemele pe care Eva (ca orice femeie) le va avea la naştere, precum şi dependenţa de soţul ei — şi acestea reprezintă nişte limitări cât se poate de grave. Ele trimit la acele tragedii implicite şi adesea insuportabile care ţine de precaritate, privaţiuni, necesitate oarbă şi condamnarea la boală şi moarte, lucruri care definesc şi îngreunează existenţa omenească. Chiar şi o persoană cutezătoare va ajunge să urască viaţa în momentul în care se va confrunta cu aceste neajunsuri. Totuşi, din propria-mi experienţă, am învăţat că fiinţele umane pot fi suficient de puternice pentru a tolera tragediile inerente Fiinţei, fără să ezite, fără să predea armele şi fără (ceea ce ar fi şi mai rău) să devină nişte persoane malefice. Am avut parte de dovezi pentru acest fapt în viaţa mea privată, la serviciu (ca profesor), precum şi în practica mea de psiholog clinician. Când vine vorba despre cutremure, inundaţii, sărăcie ori cancer, suntem destul de puternici ca să le facem faţă. Însă răul omenesc adaugă o dimensiune cu totul nouă nefericirilor acestei lumi. Acesta este şi motivul pentru care sporirea conştiinţei de sine, ideea tot mai clară a morţii, respectiv cunoaşterea Binelui şi Răului sunt prezentate în primele capitole din Facere (şi din vasta tradiţie din jurul acestei istorii biblice) ca un cataclism de proporţii cosmice.

Răutatea umană deliberată poate să doboare chiar şi un suflet care nu s-a lăsat clintit de alte tragedii ale existenţei. Îmi amintesc cum am

descoperit (împreună cu ea) că una dintre clientele mele de la cabinetul psihologic trăise ani buni sub şocul stresului posttraumatic (de la tremuratul zilnic la spaimă şi la o insomnie cronică) provocat de expresia de pe chipul prietenului ei înfuriat şi beat. „Faţa lui posomorâtă" (Facerea 4:5) sugera dorinţa lui evidentă şi deliberată de a-i face rău. Ea a fost mai naivă decât ar fi trebuit, fapt care a predispus-o la traumă. Dar nu despre asta voiam să vorbesc, ci despre felul în care răul deliberat poate fi extrem de nociv (şi poate produce răni de durată) chiar şi pentru oamenii puternici. În fine, întrebarea este: ce anume ne face să ne purtăm cu atâta răutate?

Răutatea omenească nu vine doar din greutăţile vieţii. Şi nici nu apare strict din cauza unor eşecuri sau a unor dezamăgiri şi ranchiune, iminente şi de înţeles după o serie de nereuşite repetate. Dar ce se întâmplă atunci când nefericirile vieţii sunt amplificate de refuzul constant al jertfelor aduse (chiar dacă aceste sacrificii nu sunt făcute cu prea multă tragere de inimă)? O asemenea năpastă îi va transforma total şi monstruos pe aceşti indivizi şi îi va face să săvârşească lucruri rele cu bună ştiinţă. Ei nu vor mai fi în stare decât să pricinuiască durere şi suferinţă — şi pentru ei, dar şi pentru ceilalţi; ei nu vor mai trăi decât pentru a face rău şi a crea suferinţă. În acest fel, ia naştere un cerc cu adevărat vicios: la început avem sacrificiul care este săvârşit fără prea multă tragere de inimă; apoi, avem refuzul acestei jertfe — fie din partea lui Dumnezeu, fie din partea realităţii (alege ce variantă îţi convine); survin apoi furia şi ranchiuna provocate de această respingere; după care urmează cufundarea în amărăciune şi în dorinţa de răzbunare; jertfa va fi săvârşită cu şi mai multă ezitare sau nu va mai fi defel săvârşită. Coborând mai departe pe această spirală, ajungem direct în Iad.

Aşa cum observa şi filosoful englez Thomas Hobbes, viaţa este într-adevăr „dezagreabilă, brutală şi scurtă". Însă capacitatea omului de a săvârşi lucruri rele o face şi mai greu de suportat. Aceasta înseamnă că problema centrală a vieţii — anume, cum să faci faţă provocărilor nemiloase ale vieţii — nu se referă neapărat la cât şi cum să sacrifici pentru a-ţi diminua suferinţa, ci la cât şi cum să sacrifici pentru a diminua suferinţa *şi răul — adică, acea sursă conştientă, deliberată şi răzbunătoare a celei mai grele suferinţe.* Povestea lui Cain şi Abel este una dintre manifestările basmului arhetipal al ostilităţii dintre fraţi (eroi şi adversari, deopotrivă). Regăsim aici cele două elemente ale psihismului

uman — unul este elevat și tinde spre Bine, iar celălalt tinde spre lumea de jos a Iadului. Abel este, ce-i drept, un erou, dar este un erou care va fi, până la urmă, înfrânt de către Cain. Abel îl poate mulțumi pe Dumnezeu — ceea ce nu este o performanță deloc ușoară —, dar el nu poate să țină piept răului omenesc. Din acest motiv, Abel este incomplet din punct de vedere arhetipal. Poate că a fost prea credul, dar să nu uităm că un frate răzbunător va fi extrem de viclean și de *subtil* — la fel ca șarpele din Facere (3:1). Dar scuzele (și motivele, oricât de bine întemeiate ar fi ele) nu ajută la nimic în acest punct. Și nici chiar atunci când privim lucrurile dintr-o perspectivă lărgită. Problema răului nu a putut să-și găsească rezolvarea prin ofrandele lui Abel acceptate de către divinitate. Omenirea a avut nevoie de mii de ani până să găsească o soluție la această problemă a răului. Vedem cum această temă reapare, într-o formă culminantă, în povestea lui Cristos și a tentațiilor din partea Satanei. Doar că, de data aceasta, scenariul este mult mai complex, iar eroul iese câștigător.

BĂTĂLIA CU RĂUL

Se spune că, înainte de a fi crucificat, Isus a ajuns în pustiu „ca să fie ispitit de către diavol" (Matei 4:1). Este cam aceeași poveste ca a lui Cain, doar că acum este reistorisită într-un mod mai abstract. Așa cum am văzut, Cain nu este nici satisfăcut și nici fericit. El trudește din greu (sau așa îi place să creadă), dar Dumnezeu nu este mulțumit de munca lui. În tot acest timp, Abel pare că duce o viață mult mai lină și mai plăcută. Cerealele dau rodul cel mai bun. Femeile îl îndrăgesc. Și, cel mai rău dintre toate, el este, prin natura sa, un om bun. Toți recunosc asta. El își merită norocul de care are parte. Iată un motiv în plus pentru a-l invidia și pentru a-i purta pică. Pe de cealaltă parte, lui Cain lucrurile nu-i merg deloc bine: este prins într-o plasă de neîmpliniri, ca o muscă într-o pânză de păianjen. În nefericirea lui, el se străduiește să ducă la bun sfârșit un plan diabolic și, procedând așa, ajunge în pustiul sălbatic al minții sale. El devine obsedat de nenorocul său, de felul în care Cel de Sus l-a trădat. El își hrănește resentimentele cu toată această nefericire. Cain urzește planuri tot mai elaborate de răzbunare. Și,

făcând asta, aroganța lui ia proporții luciferice. „Talentele mele sunt irosite, sunt oprimat“, se gândeşte el. „Lumea asta este de-a dreptul smintită. Din partea mea, poate să meargă direct în Iad.“ Şi, gândind toate acestea, Cain se întâlneşte, şi el, cu Satana în pustiu. Urzind astfel de planuri, el cade pradă tentațiilor diavolului. Cain face tot ce poate pentru ca lucrurile să ia o turnură cât mai proastă cu putință. El este împins de diavol, care-i şopteşte (ca să folosim cuvintele nepieritoare ale lui John Milton):

Un sfat atât de plin de răutate,
Lovindu-i Omului chiar rădăcina
Amestecând Înaltul cu Infernul,
Sfruntându-l pe Atoatefăcătorul.[133]

Cain face un legământ cu Răul, pentru a obține ceea ce Dumnezeu i-a refuzat — şi face acest gest la modul deliberat, conştient de sine şi cu o premeditare plină de maliție.

Cristos, în schimb, apucă pe o altă cale. Timpul petrecut în deşert este noaptea neagră a sufletului — o experiență profund şi universal umană. Este acel tip de călătorie în care fiecare dintre noi porneşte atunci când totul o ia razna, când prietenii şi familia nu ne mai sunt aproape, când domnesc disperarea şi lipsa de speranță ori când îşi face apariția nihilismul cel înnegurat. Şi, de dragul fidelității față de relatarea biblică, să recunoaştem că să fii flămând şi singur în pustiu pentru patruzeci de zile şi de nopți te va aduce exact în acest loc. În acest fel, lumea obiectivă şi lumea subiectivă ajung să se sfărâme, ambele, în mod sincron. Patruzeci de zile reprezintă o perioadă cu adânci valențe simbolice — aminteşte-ți de cei patruzeci de ani petrecuți de israeliți în deşert, după ce au scăpat din tirania lui Faraon din Egipt. Patruzeci de zile înseamnă o vreme foarte lungă în lumea subpământeană a fricii, confuziei şi aprehensiunilor înnegurate — este o perioadă suficient de lungă pentru a ajunge chiar în centrul acelei lumi subpământene, care este Iadul însuşi. Oricine poate să facă această călătorie — oricine care este dispus să ia în serios răul din el însuşi şi din Om. Un punct de plecare foarte potrivit pentru această călătorie pot fi ororile totalitariste ale secolului XX, cu lagărele lor de concentrare şi muncă forțată, cu ideologiile lor patologice şi criminale. Şi, pornind în această călătorie

spre miezul răului, nu uita că cei mai răi paznici ai lagărelor au fost umani, mult-prea-umani. Perindându-ne printre aceste clipe de istorie recentă, putem să găsim un corespondent pentru „pustiul" biblic, în care Cristos este ispitit de către Satana. În fond, nu facem decât să adaptăm o metaforă, pentru a fi mai inteligibilă pentru mintea omului modern.

Cercetător al autoritarismului, Theodor Adorno a spus: „După Auschwitz, nu ar mai trebui să scriem poezie." Dar el s-a înşelat. Poezia ar trebui să fie, de fapt, tocmai despre Auschwitz. Dacă e să ne uităm la ultimele zece decenii ale mileniului trecut, distructivitatea îngrozitoare a omului a devenit o problemă mult mai stringentă decât problema noastră anterioară, aceea a suferinţei la care suntem damnaţi. Mai mult, niciuna dintre cele două probleme (răul şi suferinţa) nu va fi rezolvată până ce nu vom găsi o soluţie pentru problema complementară. Şi aici mă gândesc la felul în care ideea de Cristos (care ia asupra Lui toate păcatele omenirii) poate fi o cheie pentru a deschide porţile unei înţelegeri mai profunde a întâlnirii din deşert cu diavolul. *Homo sum, humani nihil a me alienum puto*", spunea dramaturgul roman Terenţiu — adică: nimic din ce e omenesc nu mi-e străin.

„Niciun copac nu creşte până în cer", adaugă surprinzătorul şi excelentul analist Carl Gustav Jung, „afară numai dacă rădăcinile sale ar atinge infernul."[134] Această afirmaţie ar trebui să pună pe gânduri pe oricine. În opinia acestui profund psihiatru, posibilitatea unei mişcări ascendente nu poate exista în lipsa unei mişcări descendente simetrice. Acesta este şi motivul pentru care momentele de luciditate maximă sunt aşa de rare. Căci cine este dispus să recunoască asemenea lucruri? Chiar vrei să ştii cine este responsabil de cele mai rele gânduri ce-ţi vin în minte? Ştii ce a scris Eric Harris, ucigaşul în masă de la liceul Columbine, cu o zi înainte de a-şi masacra colegii de şcoală? *E interesant să vezi, om fiind, că moartea ta este inevitabilă. În raport cu asta, totul devine parcă mai banal.*[135] Cine ar îndrăzni să explice o astfel de scrisoare — sau, chiar mai rău, cine ar cuteza să-i găsească justificări?

În deşert, Cristos se întâlneşte cu Satana (v. Luca 4:1–13 şi Matei 4:1–11). Această poveste are un sens psihologic evident — o semnificaţie simbolică, deci —, pe lângă orice alte posibile sensuri empirice sau metafizice. Această întâlnire înseamnă: *Cristos rămâne pe vecie Cel care s-a hotărât să ia asupra Sa profunda depravare morală a omenirii.* Aceasta

presupune, mai departe, că Isus este, pe veci, Cel care este dispus să înfrunte, cu toate riscurile, acele tentații care vin dinspre cele mai malefice părți ale naturii omenești. Adică el este dispus să se lupte, la modul conștient, deliberat și până la capăt, cu răul ce zace deopotrivă în El și în lume. Și acestea nu sunt vorbe goale sau de fațadă (chiar dacă mesajul este unul abstract). Este mai mult decât o discuție vagă, doar de dragul teoriei.

Soldații care suferă de stres posttraumatic dezvoltă adesea această tulburare nu din cauza a ceea ce au văzut, ci din pricina a ceea ce au făcut[136]. Există o mulțime de diavoli pe câmpul de bătălie. Participarea la război va deschide porțile Iadului. Din când în când, ceva reușește să scape de acolo și să intre în inima unui băiat naiv din Iowa, care se va transforma peste noapte într-un monstru. El va ucide femei și va masacra pruncii nevinovați din sătucul vietnamez My Lai. Desigur, tânărul nostru vede foarte bine ce face. Mai târziu însă, nu va mai ști cum să găsească o cale de împăcare între sine și ceea ce a aflat despre realitatea sinelui său și a lumii. Și de ce ne-am mira oare?

În marile mituri ale Egiptului antic, zeul Horus — văzut adesea, la nivel conceptual și istoric, ca un precursor al lui Cristos[137] — are parte de o experiență similară în clipa în care îl înfruntă pe unchiul său malefic Set*, uzurpatorul tronului lui Osiris, tatăl lui Horus. Zeul Horus, cel cu cap de șoim și cu ochi atoatevăzători, are curajul de a se confrunta într-o luptă față în față cu adevărata natură a lui Set. În această bătălie cu înfricoșătorul său unchi, Horus suferă o diminuare a conștiinței sale. El își pierde un ochi. Este o rană pe care o suferă în ciuda statutului său divin și a vederii sale neîntrecute. Ce ar pierde oare un simplu om dacă i s-ar întâmpla așa ceva? Probabil că el ar câștiga o vedere interioară mai profundă și ar căpăta o înțelegere superioară, care să compenseze pierderea acuității în ce privește percepția lumii exterioare.

Satana întrupează refuzul sacrificiului; diavolul este aroganță întrupată; este rea-voință crudă și deliberată, este răutate și înșelăciune. Diavolul este ura pură contra Omului, Dumnezeului și Ființei. El nu

* Continuând această paralelă, să mai spunem că „Set" este un precursor etimologic pentru „Satana". Vezi D.M. Murdock (2009). *Christ in Egipt: the Horus-Jesus connection.* Seattle, WA: Stellar House, p. 75.

se va smeri, chiar dacă știe prea bine că asta trebuie să facă. În plus, el știe foarte bine ce face, obsedat fiind de dorința de distrugere; actele sale sunt deliberate, bine chibzuite și duse până la capăt. El și doar el — arhetipul însuși al Răului — este cel care trebuie să îl confrunte și să îl ispitească pe Cristos, arhetipul Binelui. Satana este cel care îi oferă Mântuitorului Omenirii, ajuns în cele mai dificile condiții, ceea ce își dorește orice ființă umană.

Mai întâi, Satana îl ispitește pe Cristos, îndemnându-l ca, dacă vrea să-și potolească foamea din urma postului prelungit, să transforme pietrele din deșert în pâine. Apoi îi șoptește Mântuitorului să se arunce de pe o stâncă fără nicio grijă, căci îngerilor li se va porunci să-l țină pe mâni și să nu-l lase să se prăbușească. La prima ispitire, Cristos răspunde: „Nu numai cu pâine va trăi omul, ci cu tot cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu" (Matei 4:4). Ce înseamnă mai precis acest răspuns? Înseamnă că, până și în cele mai vitrege condiții de deprivare, există lucruri mai importante decât hrana. Altfel spus: pâinea nu-l ajută cu nimic pe omul care și-a trădat sufletul, chiar și atunci când el suferă de foame*. Cristos ar fi putut, desigur, să-și folosească puterile sale cvasi-infinite pentru a-și procura pâinea, după cum îi sugerează și diavolul. El ar fi putut astfel să pună capăt postirii aducătoare de suferință — adică, într-un sens mai larg, ar fi putut să se îmbogățească, scăpând pentru totdeauna de problema lipsei de hrană. Dar cu ce preț? Și cu ce câștig, până la urmă? Lăcomia să fie oare o soluție la disperarea sufletească? Dacă s-ar fi dedat la un festin, acela ar fi fost cel mai mizerabil și mai nenorocit dintre festine. Cristos, în schimb, năzuiește către ceva mai înalt — el vrea să exemplifice un mod de A Fi care va rezolva, în definitiv și pentru totdeauna, problema foamei. Cum ar fi dacă, în locul desfătării imediate procurate de o cină caldă, noi toți am alege să ne hrănim mai curând din Cuvântul lui Dumnezeu? Acest lucru ne-ar cere să trăim, să creăm, să aducem ofrande, să vorbim și să împărțim din averile noastre de-o manieră care să ne facă să uităm pentru totdeauna de neajunsurile foamei. Acesta este felul în care este abordată,

* Pentru cei care cred că această abordare este în parte nerealistă, ținând cont de realitatea materială concretă și de suferința veritabilă asociată cu privațiunile, aș recomanda încă o dată *Arhipelagul Gulag* al lui Soljenițîn, unde pot găsi o serie de discuții extrem de profunde despre ce înseamnă să te porți moral mai cu seamă în situații de lipsuri și suferințe acute.

întru adevăr şi în mod definitiv, problema înfometării în condiţiile neprielnice din pustiu.

Această soluţie este indicată în diverse locuri din Evanghelii, fiind pusă în scenă în moduri cât se poate de grăitoare. Cristos este adesea portretizat sub forma unui furnizor de hrană inepuizabilă. El înmulţeşte în mod miraculos pâinea şi peştii. El preschimbă apa în vin. Ce simbolizează toate acestea? Că ni se oferă un îndemn înspre a căuta un sens mai înalt, ca mod de vieţuire, un mod de trai care este nu doar mai practic, dar şi superior din punct de vedere calitativ. Este un îndemn înfăţişat în chip literar/teatral: du-ţi viaţa urmând modelul Mântuitorului arhetipal, iar cei din jurul tău nu vor mai fi înfometaţi. Bunătatea acestei lumi se revelează celor care ştiu să trăiască în mod adecvat. Iar o viaţă dreaptă este mai bună decât cea care se reduce la îndestularea cu pâine. Şi este mai bună chiar şi decât banii cu care cumperi acea pâine. Acesta este modul în care Cristos, persoana care întrupează perfecţiunea, reuşeşte să treacă peste prima ispitire. Dar mai are de înfruntat încă două tentaţii.

„Aruncă-Te jos de pe stâncă", îi zice diavolul, recurgând la o nouă ispitire. „Dacă Dumnezeu există, El te va salva cu siguranţă. Dacă eşti într-adevăr Fiul lui, Dumnezeu are să te salveze." De ce oare Dumnezeu nu s-ar revela, pentru a-şi salva unicul său Fiu de foame, de izolare şi de prezenţa celui mai mare rău? Această cale nu poate fi, totuşi, urmată în viaţă, nu poate sluji ca model de trai. Nici chiar ca ficţiune nu prea îşi are rostul. Trucul literar a lui *deus ex machina* (apariţia unei forţe divine care, ca prin farmec, îl scoate de la ananghie pe eroul ficţional) este unul dintre cele mai ieftine din trusa secretă a scriitorului. Este un instrument neinspirat, căci ia peste picior independenţa şi curajul, destinul şi liberul-arbitru, dar şi asumarea responsabilităţii. Cu alte cuvinte, Dumnezeu nu este o plasă de siguranţă pentru cei orbiţi. Nu este cineva căruia să-i porunceşti să facă tot felul de trucuri magice sau să se arate oricui care îl invocă. Nici chiar propriul Său Fiu nu-l poate pune să facă astfel de giumbuşlucuri.

„Să nu ispiteşti pe Domnul Dumnezeul tău" (Matei 4:7) — acesta este răspunsul succint pe care Cristos îl dă celei de-a doua tentaţii diavoleşti. Cristos nu-i poate porunci Tatălui orice şi oricând şi nici măcar nu cutează să-i ceară să intervină în sprijinul său. Isus nu doreşte în niciun caz să lase în seama altcuiva responsabilitatea Lui pentru faptele

din propria Lui viaţă. Refuză să-i ceară lui Dumnezeu să i se arate. Refuză, de asemenea, să-şi rezolve problemele fragilităţii sale de muritor, făcând apel la Dumnezeu ca să-L salveze — această abordare nu va ajuta nicicând pe nimeni să-şi rezolve propriile sale probleme de viaţă. Rezistând la această tentaţie, Cristos respinge implicit şi tendinţa celui aflat în dificultate de a se refugia în boala psihică. Ţinând cont de dificultăţile întâmpinate de Cristos în zilele petrecute în pustiu, o soluţie facilă, dar psihotică ar fi putut fi autoidentificarea cu un Mesia care beneficiază de puteri magice. În schimb, El respinge ideea unei astfel de salvări — sau a unei supravieţuiri pe termen scurt —, care să provină din manifestarea narcisistă a superiorităţii sale şi din faptul că, fiind Fiul Său, i-ar putea cere orice lui Dumnezeu.

În fine, urmează cea de-a treia ispitire, cea mai puternică dintre toate. Cristos vede cum regatele din toată lumea i se supun, gata să-i dea ascultare. Acesta este cântul de sirenă al puterii pământene: posibilitatea de a controla pe oricine şi de a porunci orice. Lui Cristos i se oferă şansa de a ajunge în vârful ierarhiei dominaţiei din lumea animală. Aceasta este dorinţa oricărei maimuţe goale: să i se supună toate făpturile, să ajungă în cea mai minunată dintre stări, să-şi consolideze şi să-şi sporească posibilitatea unei gratificări voluptuoase nelimitate. În mod evident, aici vorbim despre nişte plăceri de moment. Dar nu este vorba doar despre acestea. O astfel de creştere a puterii oferă posibilităţi nelimitate pentru ca întunericul lăuntric să iasă la suprafaţă. Pofta de sânge, de siluire şi de distrugere face parte din acest miraj al puterii. Iar oamenii râvnesc la putere nu doar ca să scape de suferinţă. Şi nici doar ca să iasă de sub jugul bolii, neajunsurilor şi morţii. Puterea înseamnă totodată capacitatea de a te răzbuna, de a-i supune pe ceilalţi, de a-ţi zdrobi vrăjmaşii. Dă-i lui Cain suficientă putere şi el nu se va mulţumi doar cu a-l ucide pe Abel. El îl va tortura mai întâi, sub cele mai neaşteptate chipuri şi fără nicio îngrădire. Abia după ce-şi va fi încheiat tortura, el îi va lua şi viaţa. După care, la fel va proceda cu fiece făptură care-i va ieşi în cale.

Există totuşi ceva care este şi mai înalt decât acest pisc al ierarhiei dominaţiei, ceva la care merită să ajungem şi care nu trebuie sacrificat doar de dragul unei reuşite de moment. Este un loc cât se poate de real, doar că nu este genul acela de loc pe care să-l putem concepe în cadrul topografiei standard după care ne orientăm de obicei vieţile.

Am avut la un moment dat viziunea unui peisaj enorm, desfăşurat în faţa mea pe kilometri întregi înspre orizont. Eu eram sus, în aer, privind cu ochiul unei păsări în zbor. Peste tot unde mă uitam, vedeam nişte piramide de sticlă, înghesuite unele peste altele, de dimensiuni diferite, unele separate, altele întrepătrunse. Toate semănau cu zgârie-norii zilelor noastre şi erau pline de oameni: fiecare se căznea să atingă vârful piramidei sale. Dar dincolo de aceste piscuri tentante, se deschidea un orizont vast, un domeniu care îngloba toate piramidele. Acesta este privilegiul ochiului care poate survola peste toate aceste zbateri zadarnice: poţi să alegi să nu te mai căzneşti să devii stăpân peste un grup sau apărător suprem al vreunei cauze; poţi, în schimb, să transcenzi toate aceste lucruri. Aceasta necesită o atenţie pură şi total liberă, acea atenţie detaşată, alertă şi receptivă a omului care aşteaptă momentul potrivit şi locul oportun pentru a acţiona. Aşa cum se spune şi în *Cartea lui Dao şi a Puterii* (*Tao Te Ching*):

Cine făptuieşte dă greş
iar cine prea strâns ţine-un lucru
îl pierde.
Prin urmare Înţeleptul
nu înfăptuieşte şi deci nu dă greş,
nu ţine strâns şi deci nu pierde.[138]

În această poveste a celei de-a treia ispitiri, există un puternic îndemn către a duce o viaţă ireproşabilă. Dacă vrei să obţii recompensa supremă — dacă vrei deci să pogori Regatul lui Dumnezeu pe Pământ, să refaci ordinea paradiziacă —, atunci va trebui să duci o viaţă în care să refuzi satisfacţiile imediate (fie că ţin de împlinirea unor dorinţe naturale, fie de realizarea unor tendinţe pervertite), indiferent de cât de atractive şi de tangibile pot să-ţi pară. De asemenea, va trebui să te eliberezi de tentaţiile răului. Răul nu face decât să amplifice catastrofa vieţii, crescându-ne în mod dramatic motivaţia pentru a căuta acele desfătări vremelnice menite să ne facă să uităm de tragedia iminentă a Fiinţei. Sacrificiul, indiferent cât de mărunt este, ne poate ajuta (cu mai mult sau mai puţin succes) să uităm de această tragedie, însă dacă vrem să înfrângem răul, atunci e nevoie de un tip special de jertfă. În ce constă acest sacrificiu special? Aceasta este o întrebare care a preocupat

imaginaţia creştină (şi nu doar cea creştină) de-a lungul multor secole. De ce acest sacrificiu special nu şi-a făcut efectul dorit? De ce nu suntem nici astăzi convinşi că cel mai bun plan posibil este să ne ridicăm privirea spre Ceruri, să-l căutăm pe Dumnezeu şi să sacrificăm totul pentru a-l găsi? N-am reuşit oare să înţelegem cât de importantă este această miză? Să ne fi rătăcit oare (cu bună ştiinţă sau altfel) de la calea adevărată?

DOCTRINA CREȘTINĂ ȘI PROBLEMELE EI

Ipoteza lui Jung este aceea că spiritul european a fost nevoit să dezvolte tehnologiile intelectuale ale ştiinţei (adică să cerceteze lumea materială) după ce va fi conchis în mod tacit că, în ciuda concentrării sale acute asupra izbăvirii spirituale, nu a reuşit să ofere o rezolvare mulţumitoare problemei suferinţei din aici-şi-acum. Conştientizarea acestui fapt ar fi avut loc, la modul cel mai vădit, cu trei–patru secole înainte de Renaştere. Ca urmare, în profunzimile psihismului colectiv occidental s-a ivit o fantasmă străină, profundă şi compensatorie, care s-a manifestat pentru prima dată în reveriile ciudate ale alchimiei, urmând ca abia peste câteva veacuri să ia forma ştiinţei pe deplin articulate[139]. Alchimiştii au fost primii care au examinat cu atenţie transformările materiei, sperând să poată descoperi secretele sănătăţii, prosperităţii şi longevităţii. Aceşti mari visători (cu Newton în frunte[140]) au intuit şi apoi şi-au imaginat cum lumea aceasta materială (damnată de Biserică) deţine o serie de secrete, care, odată revelate, ar putea elibera umanitatea de durerea şi constrângerile de pe acest pământ. Acest tip de viziune (însoţită de îndoiala intelectuală) a oferit o extraordinară motivaţie colectivă şi individuală pentru a dezvolta mai departe ştiinţa — iar aici includem şi cerinţele stringente ca teoreticienii individuali să se concentreze pe cercetarea lor şi să amâne alte plăceri şi distracţii de moment.

Prin aceasta nu vrem să afirmăm că, de fapt, doctrina creştină (fie şi în forma ei incompletă) ar reprezenta un eşec. Ba, dimpotrivă: creştinismul a săvârşit un lucru aproape imposibil. Doctrina creştină a elevat sufletul individual, aşezând sclavul şi stăpânul, omul de rând

şi nobilul pe acelaşi calapod metafizic, făcându-i deci egali în faţa legii şi a lui Dumnezeu. Creştinismul a susţinut sus şi tare că până şi regele este doar un om între oameni. Pentru a reuşi să impună această viziune contrară bunului-simţ, creştinismul a trebuit să renunţe şi la ideea după care puterea pământeană şi calităţile superioare ar fi fost nişte indicii ale unei preferinţe subiective ale lui Dumnezeu. Lucru care a fost desăvârşit, parţial, prin insistenţa creştinismului asupra faptului că mântuirea nu poate fi atinsă prin efort sau prin virtute — adică „truda" contează mai puţin în acest caz[141]. Oricare îi vor fi fost neajunsurile, doctrina creştină a reuşit să-i împiedice pe rege, pe aristocrat sau pe neguţătorul înstărit să aibă pretenţii de superioritate morală în faţa oamenilor de rând. Oricât de improbabil ar putea să pară acest proces, concepţia metafizică asupra valorii implicit transcendente a fiecărui suflet s-a impus ca fundament de bază al legii şi societăţii occidentale. O asemenea ordine socială e de negăsit înainte de impunerea doctrinei creştine şi este greu de găsit chiar şi azi în multe dintre colţurile mapamondului. Este nici mai mult, nici mai puţin decât înfăptuirea unui miracol (şi trebuie să luăm aminte la acest lucru), prin care societăţile bazate pe ierarhia impusă de relaţia sclav-stăpân s-au reorganizat din rădăcini, sub influenţa revelaţiei religioase/etice. Aşadar, faptul de a avea în posesie o persoană şi de a exercita un control total asupra ei a început să fie văzut ca ceva greşit.

Să nu uităm, în acelaşi timp, că folosul imediat al sclaviei este evident pentru oricine şi că argumentul după care cel puternic trebuie să-l domine pe cel slab este, şi el, atrăgător, convenabil şi până la urmă practic (cel puţin pentru cel puternic). Aceasta înseamnă că, înainte de a pune la îndoială sclavagismul, a fost nevoie de o critică revoluţionară a tot ceea ce preţuia o societate bazată pe posesia de sclavi. Aici includem şi ideea că exercitarea puterii şi autorităţii îi dădeau nobleţe stăpânului de sclavi, la care se adaugă şi premisa că exercitarea puterii din partea stăpânului de sclavi ar fi validă şi chiar virtuoasă. Creştinătatea a susţinut, în mod surprinzător, că până şi cea mai de jos persoană ar avea nişte drepturi, nişte drepturi înnăscute, şi că suveranul şi statul ar fi răspunzători moral pentru recunoaşterea (la un nivel fundamental) a acestor drepturi. Mai mult, creştinismul a avansat, în mod explicit, ideea de neconceput până atunci, potrivit căreia posesia unor făpturi umane îl degradează pe neguţătorul de sclavi (văzut anterior ca un

nobil demn de respect), chiar mai mult decât pe sclavul însuşi. Nu ne vine deloc uşor să înţelegem cât de greu a fost pentru oamenii acelor vremuri să accepte o astfel de idee. Uităm că opusul acestei idei a fost un fapt evident pentru o bună parte din istoria omenirii. În acest punct, trebuie să ne oprim puţin la atitudinea creştinismului faţă de dorinţa de a avea sclavi şi de a domina. O luăm acum, din nou, de la începuturi.

Doctrina creştină nu este lipsită de probleme. Însă ar trebui să observăm că este vorba despre acel gen de probleme care se ivesc doar după ce au fost rezolvate o serie de alte dificultăţi mult mai grave. Societatea creată de creştinătate a fost mai puţin barbară decât cea păgână (chiar şi decât cea romană), pe care a înlocuit-o. Societatea creştină recunoştea măcar că nu ai voie să hrăneşti leii flămânzi cu sclavi, de dragul unui divertisment oferit populaţiei, însă mai lăsa loc pentru destule alte practici barbare. Creştinismul a criticat infanticidul, dar şi prostituţia, care s-ar fi bazat pe nişte principii injuste. A insistat asupra faptului că femeile sunt la fel de valoroase precum bărbaţii (chiar dacă şi astăzi ne vine greu să vedem cum putem impune această idee în plan politic). Doctrina creştină a cerut ca până şi duşmanii societăţii să fie priviţi ca nişte fiinţe umane. În fine, noua reorganizare a adus şi separarea bisericii de stat, ceea ce a însemnat că împăraţii „mult prea omeneşti" nu au mai putut să reclame faptul că ar fi „unşi" de către divinitate. Toate aceste concepţii au fost, până la urmă, impuse în societate, deşi nimeni nu le-ar fi dat nicio şansă de acceptare.

Pe măsură ce revoluţia creştină a progresat, lumea n-a mai fost atentă la acele probleme imposibile care au fost soluţionate prin aceste mutaţii. Aşa se întâmplă atunci când problemele sunt rezolvate. Mai mult, odată ce soluţia este pusă în practică, *uităm chiar şi faptul că aceste probleme au existat cândva.* Doar din acest moment, conştiinţa occidentală a putut să se ocupe de acele dificultăţi pentru care doctrina creştină nu avea nişte soluţii facile şi imediate. Aşa s-a ajuns, de pildă, la dezvoltarea mai intensă a ştiinţei, pentru a ameliora suferinţa corporală, materială care exista încă în largi pături din societăţile pe deplin creştinate. Faptul că automobilele poluează atmosfera va deveni o problemă cu adevărat importantă în ochii noştri doar după ce am rezolvat (şi am scăpat de) problemele şi mai grave legate de motoarele cu combustie internă. Oamenii care trăiesc în sărăcie nu-şi fac nicio grijă în legătură cu emanaţiile de dioxid de carbon. Ceea ce nu înseamnă că nivelurile

de CO_2 ar fi irelevante. Ce vrem să spunem este că această poluare nu contează atunci când individul munceşte pe brânci, flămând şi privind doar către ziua de mâine, încercând să facă să rodească un pământ plin de buruieni şi mărăcini. Problema poluării se poate pune doar după ce oamenii inventează tractorul şi scot milioane de oameni din sărăcia lucie. Oricum, în clipa în care Nietzsche intră în scenă, problemele nerezolvate ale creştinismului deveniseră deja suficient de proeminente.

Fără să exagereze prea mult, Nietzsche se descrie pe sine ca pe un gânditor care face filosofie „cu ciocanul"[142]. Critica sa devastatoare la adresa doctrinei creştine (deja slăbită de conflictul ei cu însăşi ştiinţa, căreia chiar ea i-a dat naştere) presupune două mari linii de atac. Mai întâi, Nietzsche susţine că simţul pentru adevăr, încurajat în cel mai profund sens de către creştinism, este tocmai cel care a dus până la urmă la punerea la îndoială a presupoziţiilor de bază ale credinţei. Aceasta s-a întâmplat, în parte, pentru că diferenţa dintre adevărul moral sau narativ şi adevărul obiectiv nu şi-a găsit niciun fel de explicaţie (desigur, ne putem întreba dacă este, într-adevăr, necesară o astfel de diferenţiere) — dar acest lucru nu e suficient pentru a ataca doctrina creştină. Chiar şi atunci când ateii moderni se opun creştinismului, criticându-i pe fundamentaliştii care insistă asupra faptului că povestea creaţiei ar conţine adevăruri obiective, chiar şi într-un asemenea caz, ateii argumentează plecând de la un simţ al adevărului care le-a fost dezvoltat secole de-a rândul tocmai de cultura creştină. Carl Jung duce şi mai departe argumentele lui Nietzsche, argumentând că, în timpul Iluminismului, Europa s-a trezit dintr-un vis creştin, observând că tot ceea ce considerase până atunci ca fiind de la sine înţeles poate şi trebuie să fie pus sub semnul întrebării. „Dumnezeu a murit!", exclamă Nietzsche. „Dumnezeu rămâne mort! Şi noi l-am ucis! Cum să ne consolăm, noi, ucigaşii ucigaşilor? Cel mai sfânt şi mai puternic din tot ce-a avut lumea până acum şi-a pierdut sângele sub cuţitele noastre — cine ne spală de acest sânge?"[143]

Dogmele fundamentale ale credinţei occidentale, ne spune Nietzsche, nu mai pot fi credibile dacă ţinem cont de faptul că spiritul vestic se centrează acum pe cercetarea adevărului. Însă cel mai devastator a fost de fapt cel de-al doilea atac, în care Nietzsche atrage atenţia asupra faptului că, în dezvoltarea ei, Biserica a făcut uitată adevărata doctrină morală a creştinismului. „Filosoful cu ciocanul" recurge la un asalt

asupra unei linii de gândire din cadrul creştinismului, asupra unui curent influent care se profilează încă de la începuturi. Ideea de bază sună aşa: *a fi un bun creştin înseamnă să asumi că umanitatea a putut fi izbăvită prin sacrificiul lui Cristos şi doar prin jertfirea lui.* Aceasta nu înseamnă neapărat că un creştin care crede că Isus a murit pe cruce pentru a izbăvi omenirea ar fi, prin aceasta, eliberat de orice fel de răspundere personală de ordin moral. Dar această credință implică în mod clar faptul că responsabilitatea pentru izbăvire cade în bună măsură pe umerii Mântuitorului şi că indivizilor umani aflaţi în starea de cădere nu le mai rămâne mare lucru de făcut.

Potrivit lui Nietzsche, Sf. Pavel şi, mai târziu, protestanţii care l-au urmat pe Luther i-au dezlegat de responsabilitatea morală pe urmaşii lui Cristos. Ei au diluat acea idee de *imitare a lui Cristos.* Această imitare, luată în serios, nu se reduce la asumarea verbală a unui set de reguli privind credinţa abstractă, ci înseamnă ca respectivul credincios să acţioneze în orice context de viaţă exact în spiritul Mântuitorului. Aceasta presupune ca adevăratul creştin să încarneze arhetipul, cum observă Jung; adică să întrupeze la modul concret acel model etern de comportament. În acest sens, Nietzsche scrie: „Creştinii nu au practicat niciodată ceea ce le-a recomandat Isus, iar vorbăria neruşinată despre «justificarea prin credinţă», cât şi semnificaţia supremă şi unică a acesteia sunt doar consecinţa faptului că biserica n-a avut curajul şi voinţa să accepte *actele* pe care le cerea Isus"[144]. Nietzsche a fost, aşa cum se vede, un critic greu de egalat.

Credinţa dogmatică în axiomele centrale al creştinismului (adică în ideea că, prin crucificarea lui, Cristos a salvat lumea; că această izbăvire este rezervată pentru lumea de dincolo; că salvarea nu poate fi obţinută prin trudă) conduce la trei consecinţe evidente. Mai întâi, asistăm la *dispreţuirea vieţii pământene, de vreme ce doar viaţa de dincolo contează cu adevărat.* Ceea ce înseamnă că devine acceptabil să ignori responsabilităţile pe care le ai faţă de suferinţa care există în aici-şi-acum. În al doilea rând, asistăm la *acceptarea pasivă a statu-quoului, pentru că salvarea nu poate fi obţinută prin niciun fel de efort săvârşit în această viaţă* — plecând de aici, Marx a afirmat, în derâdere, că religia este doar un opiu pentru mase. În fine, a treia consecinţă este următoarea: *credinciosul are tot dreptul să refuze asumarea oricărei răspunderi* (în afară de asumarea credinţei în izbăvirea adusă de Cristos) *câtă vreme Fiul*

lui Dumnezeu a săvârşit deja tot ceea ce era mai important. Acesta este motivul pentru care Dostoievski, care a avut o influenţă considerabilă asupra lui Nietzsche, a criticat, şi el, creştinismul instituţionalizat — chiar dacă a făcut-o într-o manieră mult mai ambiguă, dar şi mai sofisticată. În capodopera sa *Fraţii Karamazov,* Dostoievski îl pune pe ateul şi supraomul Ivan să istorisească o legendă, cea a „Marelui Inchizitor"[145], prilej pentru o critică a creştinismului.

Ivan îi povesteşte fratelui său Alioşa (al cărui noviciat monahal îl dispreţuieşte) cum Cristos se întoarce pe pământ în vremea Inchiziţiei Spaniole. Aşa cum era de aşteptat, întoarcerea Mântuitorului dă toate lucrurile peste cap. El începe să-i vindece pe cei bolnavi. Scoală chiar şi morţii din mormânt. Minunile sale atrag inclusiv atenţia Marelui Inchizitor, care porunceşte imediat ca Isus să fie reţinut şi aruncat într-o celulă de închisoare. Mai târziu, Inchizitorul Îi face o vizită şi Îl informează pe Cristos că nu mai este nevoie de prezenţa lui. Revenirea lui reprezintă o ameninţare mult prea mare pentru Biserică. Şi îi mai spune că povara pe care a lăsat-o în cârca omenirii — povara de a duce o viaţă întru credinţă şi adevăr — a fost pur şi simplu prea grea pentru ca muritorii să şi-o poată asuma. Inchizitorul susţine că, în milostivirea ei, Biserica a diluat mesajul Mântuitorului, despovărându-i pe drept-credincioşii săi de datoria de a urma o Existenţă perfectă şi oferindu-le în schimb căi simple de mântuire prin credinţă şi ideea unei vieţi de apoi. Tot acest demers a durat secole întregi, mai spune Inchizitorul, şi ultimul lucru de care Biserica ar avea nevoie după toate aceste eforturi, ar fi întoarcerea pe pământ a Omului care susţinuse sus şi tare că oamenii, mai întâi de toate, trebuie să-şi poarte fiecare propria povară. Cristos ascultă în linişte. Mai apoi, Inchizitorul dă să plece, dar Cristos îl îmbrăţişează şi îl sărută pe buze. Inchizitorul se albeşte la faţă, şocat fiind. Apoi pleacă, lăsând întredeschisă uşa celulei.

Nu e uşor să-ţi dai seama cât de profundă este această legendă şi cât de mare a fost spiritul care a creat-o. Unul dintre geniile literare ale tuturor timpurilor, Dostoievski a abordat în scrierile lui cele mai dificile probleme existenţiale — şi a făcut-o cu temeritate, cu mult curaj şi fără să-i pese de consecinţe. Deşi era un creştin deplin, refuza în mod categoric să aducă argumente „subţiri" în faţa oponenţilor săi raţionalişti şi atei. Ba, din contră: în *Fraţii Kamarazov,* de pildă, ateul Ivan argumentează cu o claritate şi o pasiune surprinzătoare contra asumpţiilor doctrinei

creştine. Alioşa, care are un temperament în consonanţă cu Biserica (de unde şi decizia lui de a se călugări), nu poate contracara niciunul dintre argumentele fratelui său — chiar dacă el rămâne de neclintit în credinţa lui. Dostoievski era conştient de faptul că doctrina creştină fusese înfrântă de facultatea raţiunii — de intelect, chiar —, dar (şi asta este extrem de important) *el nu a trecut sub tăcere acest fapt*. El nu a apelat la negare, amăgire sau chiar ironie, pentru a încerca să slăbească argumentele ce se opuneau lucrurilor pe care el le considera ca fiind cele mai adevărate şi mai preţioase. În schimb, a pus faptele mai presus de vorbe şi a abordat problema cu succes. La finalul romanului, Dostoievski face ca bunătatea morală întrupată de Alioşa — proaspătul călugăr care îl imită pe Cristos — să învingă inteligenţa critică a lui Ivan — o inteligenţă spectaculoasă, dar până la urmă nihilistă.

Biserica creştină la care face referire Marele Inchizitor este aceeaşi biserică spre care şi Nietzsche îşi îndreaptă vituperările. Infantilă, moralizatoare, patriarhală, supusă statului, este exact acea instituţie coruptă care face obiectul criticilor moderni ai creştinismului. În ciuda minţii sale strălucite, Nietzsche se lasă prea mult în seama furiei sale, pe care nu reuşeşte s-o tempereze cu forţa raţiunii. Din acest punct de vedere, Dostoievski este deasupra lui Nietzsche — măreaţa literatură a primului surclasează filosofia nihilistă. Inchizitorul ieşit de sub pana scriitorului rus ilustrează cât se poate de bine mesajul dorit de Dostoievski. Acest Inchizitor este un interogator oportunist, cinic, manipulator şi crud. Vrea să persecute eretici şi chiar să-i tortureze şi să-i ucidă. El este purtătorul dogmei despre care ştie că este falsă. Cu toate acestea, Dostoievski îl pune pe Cristos, omul arhetipal perfect, să-l sărute pe Inchizitor la plecare. La fel de relevant este şi faptul că imediat după acest sărut, Marele Inchizitor lasă uşa întredeschisă, aşa încât Cristos să poată evada şi scăpa de execuţia ce-l aşteaptă. Dostoievski a înţeles că marele şi coruptul edificiu al creştinismului reuşea încă să mai lase o portiţă deschisă pentru spiritul Întemeietorului său. Acesta este un semn de recunoştinţă arătat de un suflet profund şi înţelept faţă de îndelungata credinţă occidentală, aşa coruptă cum era ea.

Dar nu este ca şi cum, pe de cealaltă parte, Nietzsche nu ar fi fost dispus să recunoască meritele credinţei, în special cele ale catolicismului. El a crezut că lunga tradiţie de îngrădire impusă de dogmatismul creştin (cu insistenţa acestuia ca totul să fie explicat în cadrul unei

singure şi coerente teorii metafizice) a fost o precondiţie necesară pentru emergenţa spiritului modern disciplinat, dar eliberat de credinţă. Aşa cum arată în *Dincolo de bine şi de rău:*

> Îndelunga încătuşare a spiritului, (...) îndelunga voinţă spirituală de a interpreta tot ceea ce se întâmplă pe baza unei scheme creştine şi de a-l redescoperi şi justifica pe Dumnezeul creştin până şi în cea mai neînsemnată întâmplare — toate aceste sforţări, samavolnicii, durităţi, orori, iraţionalităţi s-au dovedit a fi mijloace prin intermediul cărora spiritului european i s-a inoculat vigoarea, necruţătoarea curiozitate şi subtila-i mobilitate; să recunoaştem totuşi că prin aceasta au fost totodată zdrobite, înăbuşite şi alterate valori de vigoare şi spiritualitate de neînlocuit.[146]

Pentru Nietzsche, dar şi pentru Dostoievski, libertatea — inclusiv capacitatea de a acţiona — necesita un anumit grad de constrângere. Din acest motiv, ambii recunosc cât de importantă este dogma Bisericii. Individul trebuie să fie îngrădit şi modelat — mergând chiar până la limita distrugerii lui — de o structură disciplinară restrictivă şi coerentă, înainte ca el să fie în stare să acţioneze liber şi în cunoştinţă de cauză. Cu spiritul său generos, Dostoievski a îngăduit Bisericii, aşa coruptă cum e ea, să mai aibă un pic de compasiune, dar şi o oarecare doză de pragmatism. El este gata să accepte că spiritul lui Cristos, Logosul creator de lume, şi-a găsit şi îşi are încă locul (poate chiar unul suveran) în cadrul structurii dogmatice.

Atunci când un părinte îşi educă aşa cum trebuie fiul, el îi va limita inevitabil şi din libertăţile pe care le are copilul în aici-şi-acum. El va impune nişte limite în ce priveşte exprimarea voluntară a Fiinţei fiului său, obligându-l să-şi găsească locul în calitate de membru socializat al acestei lumi. Un astfel de tată va încerca să canalizeze întregul potenţial al copilului către o cale bine determinată. Prin faptul că impune astfel de limitări copilului său, el ar putea fi considerat ca fiind o forţă distructivă ce nu doreşte decât să înlocuiască pluralitatea miraculoasă a copilăriei cu o realitate îngustă şi unică. Dar dacă tatăl nu ia astfel de măsuri, el nu va face decât să-şi lase copilul să rămână un Peter Pan, un Băieţel etern, Rege al Băieţilor Pierduţi, Conducător al inexistentei Ţări de Nicăieri. Or, moralmente vorbind, aceasta nu este o alternativă acceptabilă.

Dogma Bisericii a fost săpată de la rădăcină de acel spirit al adevărului pe care ea însăși l-a cultivat. Această săpare la temelie a culminat cu „moartea lui Dumnezeu". Dar structurarea dogmatică a Bisericii a fost o necesitate — era nevoie de acel tip de educare, de disciplinare. Dacă vrem să creștem un spirit liber, este nevoie de o lungă perioadă de încătușare și de asumare a unei chei univoce de interpretare. Or, dogma creștină a știut cum să ofere această constrângere spirituală. Însă acum dogma a murit — cel puțin în spiritualitatea Occidentului modern. Dogma a pierit odată cu Dumnezeu. Iar din cadavrul ei a ieșit un lucru care este chiar și mai mort (fapt care este de o importanță deosebită). A ieșit ceva care n-a fost niciodată viu, nici chiar în trecut — ne referim aici atât la *nihilism, cât și la deschiderea la fel de periculoasă față de ideile noi, utopice, totalitare.* În urma morții lui Dumnezeu, au putut să apară ororile colective ale comunismului și fascismului (așa cum au fost, de fapt, anunțate de către Dostoievski și Nietzsche). Nietzsche, în ce-l privește, a susținut că ființele umane individuale vor trebui să-și inventeze propriile lor valori ca o consecință a morții lui Dumnezeu. Dar această idee este una dintre verigile slabe din sistemul său conceptual. Ideea sa nu poate fi susținută dintr-un motiv ce ține de psihologie: *noi nu ne putem inventa propriile valori, pentru simplul fapt că nu ne putem forța sufletele să adopte lucrurile în care credem.* Aceasta este marea descoperire a lui Jung — și ea se datorează, în parte, și reflecțiilor aprofundate asupra problemelor ridicate de către Nietzsche.

Noi, ființele omenești, tindem să ne revoltăm împotriva propriilor idei totalitare la fel cum respingem și totalitarismul altora. Eu nu pot să-mi ordon ce să fac și nici tu nu poți să-mi comanzi cum să acționez. „Voi înceta să mai procrastinez", îți spui, dar nu reușești să faci asta. „Voi mânca sănătos", îți promiți, dar nu te vei ține de cuvânt. „O să încetez comportamentul meu de alcoolic", îți zici, dar nu faci nimic în acest sens. Adevărul este că nu ne putem reconfigura după dorință, după o imagine construită de intelectul nostru (mai ales când acest intelect este supus unei ideologii). Eu am o natură a mea, la fel cum ai și tu o fire a ta și la fel cum avem cu toții o natură specifică. Ce trebuie să facem este să ne descoperim acea natură și să ne confruntăm cu ea înainte de a face pace cu noi înșine. Ce ne definește oare în modul cel mai veritabil? Și dacă știm ce suntem în realitate, atunci ce vom putea deveni, pentru a ne apropia cât mai mult de adevărul ființei noastre?

Înainte de a răspunde onest acestor întrebări, trebuie să mergem direct la rădăcina lucrurilor.

ÎNDOIALA, DINCOLO DE SIMPLUL NIHILISM

Cu trei sute de ani înainte de Nietzsche, marele filosof francez René Descartes a pornit într-o misiune intelectuală aparte, aceea de a-şi lua în serios capacitatea de a se îndoi, de a trece dincolo de aparenţa lucrurilor pentru a ajunge la ceea ce era esenţial. El a încercat să afle dacă putea să stabilească (sau să descopere) o singură afirmaţie care să nu poată fi clintită de critica scepticului. Şi astfel a pornit în căutarea acelei pietre de temelie pe care putea fi întemeiată adevărata Fiinţă. În demersul său, Descartes a descoperit că această piatră de temelie era „eul" său care gândea — acel „eu" de care el era conştient —, adică acel eu la care se referă faimoasa zicere *cogito ergo sum* (Cuget, deci exist). Dar acest „eu" fusese deja teoretizat cu mult timp în urmă. Cu mii de ani înainte, acest „eu" conştient de sine apărea sub forma ochiului atoatevăzător al lui Horus, marele zeu egiptean, Zeul-Soare. Horus a fost cel care a reînnoit statul egiptean, luptându-se cu corupţia care-l măcina. Şi mai devreme în istorie, l-am avut pe zeul-creator Marduk al mesopotamienilor, cel ai cărui ochi îi încercuiau capul şi care vorbea prin cuvinte magice, creatoare de lume. În perioada epocii creştine, „eul" s-a transformat în Logos, în Cuvântul creator care dă o noimă Fiinţei ivite la începuturile timpurilor. Am putea zice că Descartes pur şi simplu a secularizat Logosul, transformându-l, într-un mod mai explicit, în acel „ceva care este conştient şi care gândeşte". Spus simplu, acesta este tocmai „sinele" modern. Dar ce este mai precis acest sine?

Până la un punct (dacă suntem cât de cât deschişi), putem să înţelegem ororile săvârşite de acest sine, însă actele sale bune sunt mult mai greu de definit. Sinele este marele agent al răului care a păşit pe scena Fiinţei sub chip de nazist sau de stalinist; este cel care a creat lagărele de la Auschwitz, Buchenwald şi Dachau, precum şi numeroasele gulaguri sovietice. Şi toate aceste grozăvii trebuie analizate cu cea mai mare seriozitate. Dar ce anume găsim la celălalt pol? În ce constă binele, care este o contraparte necesară a răului? Cum putem defini binele, care

este materializat şi făcut inteligibil tocmai de existenţa acestui rău? Ajunşi în acest punct, putem afirma în deplină cunoştinţă de cauză că până şi intelectul raţional — acea facultate atât de îndrăgită de cei care dispreţuiesc înţelepciunea tradiţională — trebuie să aibă ceva în comun cu zeul arhetipal (care moare şi veşnic renaşte), cu Mântuitorul etern al umanităţii, cu Logosul însuşi. Filosoful ştiinţei Karl Popper, care numai mistic nu era, privea procesul de gândire şi teoretizare ca pe o prelungire a evoluţiei darwiniste. O creatură care nu poate să gândească trebuie să se rezume la a fi o întrupare a Firii sale. Ea nu va putea decât să-şi urmeze natura, în mod concret, în aici-şi-acum. Dacă ea nu va putea exprima prin comportamentul ei ceea ce mediul îi cere, atunci pur şi simplu va muri. Dar acest lucru nu este valabil şi în cazul fiinţelor omeneşti. Căci noi putem crea nişte reprezentări abstracte ale unor moduri posibile de A Fi. Noi putem produce o idee în teatrul imaginaţiei. Şi o putem testa, comparând-o cu alte idei de-ale noastre, cu ideile altora sau cu lumea însăşi. Dacă ideea nu se dovedeşte utilă, putem renunţa la ea. Putem lăsa ideile să moară ele în locul nostru, după cum spune Popper[147]. Şi ceea ce contează de fapt este că, după aceea, creatorul acelor idei poate să meargă mai departe, fără să fie ţinut pe loc de eventualele erori de parcurs. *O condiţie prealabilă a însuşi procesului de gândire este să avem încredere în acea parte din noi care merge mai departe şi lasă ideile moarte în urma sa.*

Să spunem deci, odată ajunşi în acest punct, că o idee nu este acelaşi lucru cu un fapt. Un fapt este ceva care a murit deja. Faptul nu are conştiinţă, nici voinţă de putere, nici motivaţie, nici dorinţă de acţiune. Există miliarde de fapte moarte. Internetul este un cimitir populat de astfel de fapte moarte. În schimb, o idee care pune stăpânire pe o persoană este cât se poate de vie. Ea vrea să se exprime pe sine, să trăiască în această lume. Acesta este şi motivul pentru care psihologia abisală (cu Freud şi Jung pe firmament) a subliniat faptul că psihicul uman ar fi un câmp de bătălie între idei. *O idee are o ţintă. Ea vrea cu adevărat ceva. Ea impune o ordine valorică.* O idee consideră că acel scop spre care tinde este mai bun decât ceea ce are ea acum. Pentru o idee, lumea se reduce strict la acele lucruri care pot ajuta sau pot împiedica realizarea ei; orice altceva din această lume este lipsit de relevanţă. O idee este cea care defineşte un contur, o formă profilată pe un anumit fundal. *O idee este o personalitate, nu este un fapt.* Atunci când ideea se

manifestă prin intermediul unei persoane, ea ţine să transforme acel om în avatarul ei; ea va împinge acea persoană s-o pună în scenă. Uneori această tendinţă impulsivă (această „posedare“, i-am mai putea zice) poate fi atât de puternică, încât persoana va prefera să moară mai bine ea decât să lase ideea să piară. La modul general, această decizie este una proastă, de vreme ce adesea trebuie ca doar ideea să piară, pe când persoana poate să înceteze să mai fie avatarul acelei idei, poate să-şi schimbe cursul gândirii şi să meargă mai departe.

Ca să folosim conceptualizarea dramatică a strămoşilor noştri, am putea spune că, atunci când relaţia cu Dumnezeu a fost curmată, convingerile noastre cele mai fundamentale pier, sunt sacrificate (şi aici ne referim la acele momente în care prezenţa suferinţei injuste şi intolerabile indică, de pildă, faptul că e nevoie de o schimbare). Acesta este un alt fel de a spune că putem avea un viitor mai bun dacă ştim să aducem sacrificiile oportune în momentul prezent. Niciun alt animal nu a înţeles acest lucru şi chiar şi nouă, oamenilor, ne-au trebuit sute de mii de ani ca să-l pricepem. Apoi ne-au mai trebuit milenii întregi pentru observaţii atente şi pentru adorarea eroilor şi alte câteva mii de ani pentru a cerceta şi a distila această idee într-o naraţiune. Mai departe, a fost nevoie de mult timp pentru a putea preţui această naraţiune, pentru a o încorpora şi pentru a putea spune acum: „Dacă te laşi disciplinat şi dacă privilegiezi viitorul în defavoarea prezentului, atunci vei putea schimba ordinea realităţii, aşa încât să lucreze în favoarea ta.“

Dar ce-avem de făcut pentru a reuşi acest lucru?

În 1984 am pornit şi eu pe acelaşi drum pe care o apucase Descartes. La vremea aceea, nu ştiam că era aceeaşi cale şi, în plus, nici nu ţin să mă compar cu Descartes, cel care este privit, pe drept cuvânt, drept unul dintre cei mai mari gânditori ai tuturor timpurilor. Ce vreau să spun este că pe atunci eram şi eu marcat de boala îndoielii. Lăsasem în urmă creştinismul superficial al tinereţii în momentul în care înţelesesem fundamentele teoriei darwiniste. După aceea, nu am mai putut să văd care era diferenţa dintre elementele de bază al credinţei creştine şi gândirea deziderativă (*wishful thinking*). Socialismul, care a început să mă atragă în acea vreme, căci părea să ofere alternativa pe care mi-o doream, s-a dovedit în cele din urmă lipsit de consistenţă. Cu timpul, am reuşit să înţeleg, plecând de la marele George Orwell, că o bună parte din ideologia socialistă este motivată de ura faţă de cei bogaţi şi

realizați, în loc să fie dinamizată de grija sinceră față de cei săraci. Pe lângă asta, socialiștii erau de fapt chiar și mai capitaliști decât capitaliștii. Și ei credeau la fel de tare în puterea banului. Și își imaginau că dacă toți oamenii vor avea suficienți bani, atunci marile probleme ale omenirii vor dispărea ca prin farmec. Ceea ce este pur și simplu fals. Căci există o serie de probleme pe care banii nu le pot rezolva și o serie de alte dificultăți care pot fi chiar înrăutățite atunci când aducem banii în ecuație. Oamenii înstăriți, în continuare, divorțează și se înstrăinează de copiii lor și suferă de angoase existențiale și se îmbolnăvesc de cancer și de demență și mor singuri și neiubiți de nimeni. La fel, persoanele care abia și-au revenit dintr-o adicție pot fi date peste cap dacă primesc niște bani neașteptați — ele se vor întoarce pur și simplu la frenezia drogurilor și a bețiilor. Și, tot așa, plictiseala poate deveni copleșitoare pentru oamenii care nu au nimic de făcut.

În același timp, mă preocupa și situația creată de Războiul Rece. Mă obseda chiar. Îmi dădea coșmaruri. Într-un fel, ajunsesem și eu să călătoresc în deșert, în acea lungă noapte a sufletului omenesc. Ce nu reușeam nicicum să înțeleg era cum de cele două facțiuni majore ale lumii noastre voiau să se distrugă una pe alta. Oare ambele sisteme să fi fost la fel de samavolnice și de corupte? Să fi fost oare doar o chestiune de diferențe de opinii? Să fi fost oare valorile doar niște accesorii pentru niște structuri de forță?

Oare chiar o luase toată lumea razna?

Și până la urmă ce se întâmplase de fapt în secolul XX? Cum de a fost posibil ca milioane de oameni să trebuiască să moară, sacrificați pe altarele unor noi dogme și ideologii? Cum se face că am ajuns să descoperim lucruri mult mai rele decât burghezia sau credințele religioase corupte, pe care comunismul și fascismul s-au simțit îndreptățite să le înlocuiască? Nimeni nu găsise răspunsuri pentru aceste întrebări (cel puțin din câte știam eu). Și, precum Descartes, eram blestemat să sufăr de boala îndoielii. Așa că am început, și eu, să caut acel unic lucru indiscutabil — oricare va fi fost el —, acel temei pe care nimeni nu-l mai putea pune la îndoială. Aveam nevoie de o piatră solidă ca s-o pun la temelia casei mele. Și, cu ajutorul îndoielii, am și găsit-o.

Am citit la un moment dat despre o practică perfidă de la Auschwitz. Un gardian a obligat un deținut să care un sac de 50 de kile de sare umedă dintr-un colț în celălalt colț al depozitului — iar apoi l-a pus să

ducă sacul înapoi. *Arbeit macht frei* stă scris deasupra intrării în lagăr — „Munca te va elibera"; iar eliberarea era totuna cu moartea. Căratul acelui sac de sare era un chin lipsit de orice fel de noimă. Era doar un exemplu al artei de a face rău. Iar asta m-a făcut să-mi dau seama că, în mod cert, unele acţiuni umane sunt pur şi simplu greşite.

Alexandr Soljeniţîn a scris, într-un mod profund şi convingător, despre ororile secolului XX, despre zecile de milioane de oameni care au fost văduviţi de slujbă, de familie, de identitate şi de viaţă. În *Arhipelagul Gulag,* în partea a doua a volumului secund, el discută despre procesele de la Nürnberg, pe care le consideră drept cel mai semnificativ eveniment din veacul XX. Care a fost concluzia acelor procese? *Există unele acţiuni care sunt în mod intrinsec atât de groaznice, încât ele se opun întru totul naturii specifice a Fiinţei umane.* Iar acest fapt este adevărat la modul cel mai profund, indiferent de cultură, de loc sau de timp. *Acestea sunt nişte acţiuni rele. Nu există nicio scuză pentru faptul că te-ai angajat în săvârşirea lor.* Să-ţi dezumanizezi semenul, să-l reduci la stadiul de vierme, să torturezi şi să măcelăreşti oameni fără să-ţi pese de inocenţa sau culpa individuale, să transformi într-o artă pricinuirea de dureri — toate aceste lucruri sunt greşite.

Care este acel adevăr de care eu nu mă mai pot îndoi? Este vorba despre realitatea suferinţei. Acolo nu mai e loc de argumente pro şi contra. Nihiliştii nu pot dărâma durerea prin scepticismul lor. Totalitariştii nu pot, nici ei, să alunge suferinţa. Cinicii nu sunt în stare să scape de realitatea ei. Suferinţa este reală, iar încercarea de a-l face pe semenul tău să sufere, doar de dragul de a-l chinui, este un lucru rău. Aceasta este ideea de bază pe care am aşezat-o la temelia credinţei mele. Abia când am început să caut printre cele mai josnice gânduri şi acţiuni omeneşti, când am înţeles că am capacitatea de a mă purta ca un gardian nazist, ca un ofiţer din gulag sau ca un abuzator de copii, abia atunci am priceput ce înseamnă „să iei asupra ta păcatele întregii lumi". Orice fiinţă umană are puterea de a face un rău imens. Şi orice fiinţă umană va înţelege, *a priori,* dacă nu ce este bine să facă, atunci cel puţin ce nu este bine să facă. Şi, dacă există ceva care *nu este bun*, aceasta înseamnă că există şi ceva care *este bun*. Dacă cel mai greu păcat constă în chinuirea semenilor noştri, doar de dragul de a-i face să sufere, atunci binele constă în ceva diametral opus acestei acţiuni. Binele va consta în orice poate opri ca astfel de lucruri să se mai întâmple.

SENSUL CA BINE SUPREM

Acesta este punctul de la care am pornit, pentru a extrage mai departe concluziile morale fundamentale de care aveam nevoie. Ţinteşte cât mai sus. Fă-o cu atenţie. Reglează-ţi bine arcurile. Nu fi arogant în demersul tău de cunoaştere. Fii smerit, pentru că orgoliul totalitarist duce la intoleranţă, opresiune, tortură şi moarte. Devino conştient de propriile tale neajunsuri, de finitudinea ta ce se vădeşte prin laşitate, rea-voinţă, ranchiună şi ură. Uită-te cu mai multă băgare de seamă la propriile tale porniri ucigaşe înainte de a-i acuza pe alţii şi înainte de a încerca să refaci ţesătura acestei lumi. Poate că nu lumea este în neregulă. Poate că în tine ceva este greşit. Poate că nu ai reuşit să devii „cineva" în această lume. Poate că ai greşit ţinta. Şi probabil că ai eşuat în a obţine gloria divină. Ai păcătuit. Şi prin toate acestea ţi-ai adus contribuţia la imperfecţiunea şi răutatea acestei lumi. Dar, mai presus de toate, nu minţi. Nu minţi niciodată despre nimic. Minciuna te duce direct în Iad. Marile şi micile minciuni ale statelor naziste şi comuniste au condus la moartea a milioane de oameni.

Aminteşte-ţi apoi că binele înseamnă să eliberezi oamenii de suferinţe şi dureri nenecesare. Fă-ţi din asta o axiomă: atât cât îmi stă în putere, voi acţiona în aşa fel, încât să aduc cât mai multă uşurare celor cuprinşi de dureri şi suferinţe gratuite. În acest moment, ai pus în vârful ierarhiei morale un set de presupoziţii şi de acţiuni menite să amelioreze Fiinţa. Şi de ce ai făcut asta? Pentru că ştii prea bine care este alternativa. Varianta cealaltă este cea a secolului XX. Şi această ultimă alternativă este atât de aproape de Iad, că nici nu are rost s-o mai iei în calcul. Iar opusul Iadului este Raiul. Aşa că a încerca să pui uşurarea suferinţei şi durerii inutile în vârful ierarhiei tale de valori înseamnă a dori să cobori Regatul lui Dumnezeu pe acest Pământ. Este vorba, în acelaşi timp, de a impune o stare de lucruri, dar şi despre a intra într-o stare sufletească particulară.

Jung a observat că edificarea unei astfel de ierarhii morale este inevitabilă, chiar dacă structura ei mai scârţâie din cauza unor contradicţii interne. Pentru Jung, acel ceva pe care-l aşezăm în vârful ierarhiei noastre morale şi dincolo de orice intenţii şi scopuri, acel ceva devine valoarea supremă a persoanei noastre, divinitatea noastră. Este ceea ce

persoana noastră exprimă, pune în scenă. Este lucrul în care persoana crede la modul cel mai profund. Un lucru pus în scenă nu este un simplu fapt şi nici chiar un şir de fapte. Ceea ce punem în scenă este o personalitate sau, ca să fim şi mai exacţi, o alegere între două personalităţi opuse. Poate fi Sherlock Holmes ori Moriarty. Sau Batman ori Joker. Sau Superman ori Lex Luthor, Charles Francis Xavier ori Magneto, respectiv Thor ori Loki. La fel de bine poate fi Abel ori Cain — şi poate fi Cristos sau Satana. Dacă alegerea noastră va urmări înnobilarea Fiinţei şi aducerea Paradisului pe pământ, atunci înseamnă că l-am ales pe Cristos. Dacă, în schimb, alegerea noastră ajută la distrugerea Fiinţei şi la generarea şi propagarea unor suferinţe şi dureri inutile, înseamnă că l-am ales pe Satana. Aşa arată inevitabila realitate arhetipală.

Urmărirea plăcerilor imediate ţine de urmarea unui impuls orb. Ţine de beneficiul pe termen scurt. Este o alegere îngustă şi egoistă. Şi presupune multă minciună, pentru a merge mai departe. Apoi nu ţine cont de nimic. Este imatură şi iresponsabilă. Un semn de maturitate ar fi să înlocuim aceste plăceri de moment cu demersul de căutare a unui sens. Sensul emerge atunci când impulsurile sunt ţinute sub control, organizate şi unificate. Sensul se iveşte din interacţiunea care are loc între posibilităţile lumii şi structura valorică ce acţionează asupra acestei lumi. Dacă structura valorică ţinteşte către îmbunătăţirea Fiinţei, sensul revelat va fi unul dedicat conservării vieţii. El va oferi antidotul pentru haos şi suferinţă. El va face ca toate lucrurile să devină importante pentru noi şi ca totul să devină mai bun.

Dacă vei acţiona aşa cum se cuvine, faptele tale vor încuraja integrarea ta psihică azi, mâine şi în viitor, în timp ce tu însuţi, familia ta şi lumea din jurul tău nu veţi avea decât de câştigat. Totul va căpăta coerenţă şi se va alinia de-a lungul unei singure axe. Lucrurile vor începe să se potrivească tot mai clar. Iar aceasta va da un sens profund vieţii tale. Această reaşezare şi reordonare a lucrurilor constituie un eveniment situat undeva în spaţiu şi în timp şi a cărui existenţă poate fi detectată prin capacitatea noastră de a percepe dincolo de ceea ce simţurile noastre ne oferă în aici-şi-acum, căci aceste simţuri sunt, în mod evident, limitate la culegerea de informaţii şi la formarea de reprezentări. Sensul pune în lumină falsitatea desfătărilor de moment. Sensul împlineşte toate impulsurile acum şi pentru totdeauna. De aceea îl şi putem detecta.

Dacă decizi că nu e cazul să te răzbuni pe Ființă, în ciuda nedreptăților şi suferințelor de pe acest pământ, atunci vei observa probabil că ai posibilitatea să reduci, chiar şi cu puțin, din durerile şi suferințele gratuite. Şi astfel vei ajunge ca, atunci când te întrebi „Ce trebuie să fac eu azi?", tu de fapt să ai în minte întrebarea: „Cum pot să-mi folosesc timpul pentru a îmbunătăți starea de lucruri, în loc să o înrăutățesc?" Asemenea intenții îşi pot găsi o concretizare în articolele sau proiectele care aşteaptă să fie scrise, în felul în care poți să-ți amenajezi camera pentru a o face un pic mai primitoare, în mâncarea pe care ai putea s-o faci un pic mai gustoasă şi pe care ai putea s-o serveşti cu un pic mai multă afecțiune familiei tale.

O să vezi cum, odată ce ai aşezat în vârful ierarhiei tale valorice principiul „Să faci lumea mai bună!", acțiunile tale, care ascultă de obligațiile morale, îți vor oferi un sens tot mai profund. Dar asta nu înseamnă că vei fi în extaz. Şi nici că vei fi de fiecare dată fericit. Este mai curând ca o ispăşire pentru starea nelegiuită a Ființei tale fisurate şi lovite. Este ca o plată pe care eşti dator s-o faci în schimbul miracolului oribil şi nebunesc al existenței tale. Este modul în care rememorezi Holocaustul. Este felul în care poți compensa pentru smintelile istoriei. Este un soi de asumare a răspunderii pentru faptul că uneori ai fost tentat să crezi că Iadul este casa ta. Şi este disponibilitatea ta de a prelua, la nevoie, rolul de înger în Paradis.

Pe de cealaltă parte, a urmări gratificarea instantanee înseamnă a-ți vârî toate scheletele în dulap. E ca şi cum ai vrea să acoperi pata de sânge pe care ai lăsat-o pe covor. Înseamnă să eviți să-ți asumi responsabilitatea. Adică să fii laş, superficial şi să acționezi greşit. Este greşit să te porți aşa pentru că atunci când urmăreşti iar şi iar desfătările imediate, capeți trăsăturile unui diavol. Este deci eronat să cauți permanent gratificarea imediată pentru că, în acest fel, blestemul căzut pe capul tău va fi transferat către alții sau către sinele tău din viitor, ceea ce va face ca viitorul tău (şi viitorul în general) să devină tot mai rău, în loc să se îmbunătățească.

Dacă nu cauți decât plăcerea imediată, nu va trebui să-ți dovedeşti nici credința, nici curajul, nici puterea de sacrificiu. Desfătările de moment nu te motivează să practici acele acțiuni şi principii care contează cu adevărat şi nici nu te îndeamnă să observi că lumea este făcută din lucruri realmente valoroase. A avea un sens în viață este mai bine

decât să posezi ceea ce îţi doreşti, pentru simplul motiv că s-ar putea să nici nu ştii ce-ţi doreşti sau să-ţi doreşti lucruri de care nu ai de fapt nevoie. Sensul survine în viaţa ta doar atunci când el vrea asta. Tu poţi să creezi condiţiile pentru apariţia sensului, poţi să încerci să-i mergi pe urme, atunci când se zăreşte în zare, dar tu nu poţi să creezi sensul printr-un simplu act de voinţă. Când viaţa capătă un sens înseamnă că tu eşti la locul potrivit, în momentul potrivit, într-un echilibru ideal dintre ordine şi haos, când totul se ordonează în cel mai bun tipar din acea clipă.

Ceea ce oferă plăceri imediate nu are efect decât pentru moment. Deci funcţionează pe o durată scurtă, într-un mod impulsiv şi limitat. În schimb, atunci când survine sensul, toate lucrurile care altfel ar ţine doar de plăcerile imediate sunt rearanjate într-o adevărată simfonie a Fiinţei. Sensul este acel ceva pe care cuvintele nu-l pot cuprinde, este cam acelaşi lucru pe care îl poate face „Oda Bucuriei“ a lui Beethoven: avem aici un act triumfător de naştere a unor tipare consecutive, într-un scenariu plin de frumuseţe, în care fiecare instrument participă consonant la întreg, în care vocile disciplinate se adaugă peste toate aceste straturi, deschizând un întreg spectru al afectivităţii umane — de la agonie la extaz.

Sensul apare atunci când diversele straturi ale Fiinţei se aranjează într-o armonie perfect funcţională, de la microcosmosul atomilor la nivelul celular, de la organism la individ, de la societate la natură şi cosmos. Totul converge spre a facilita, într-un mod armonios şi perfect, fiecare acţiune umană, pentru a face ca trecutul, prezentul şi viitorul să-şi găsească în acelaşi timp izbăvirea şi împăcarea. Sensul se iveşte de-o manieră impresionantă şi profundă, la fel cum bobocul de trandafir se deschide din neant înspre lumina soarelui şi a lui Dumnezeu. Sensul este precum lotusul care îşi caută un drum dinspre apele adânci şi întunecate către suprafaţa clară, pentru ca acolo să înflorească şi să-l adeverească pe Buddha cel Aurit, el însuşi atât de bine integrat, încât Voinţa Divină se poate manifesta în orice cuvânt, în orice gest.

Sensul se vădeşte atunci când tot ceea ce există converge într-un dans extatic ce ţinteşte către un unic scop: glorificarea unei realităţi care, oricât de bună va fi devenit pe moment, poate să devină şi mai bună, tot mai bună şi mai profundă pe viitor. Sensul se iveşte atunci când acest dans a devenit atât de intens, încât toate neplăcerile trecutului şi

toate caznele la care sunt supuse viaţa şi omenirea în momentul prezent devin o parte necesară şi valoroasă dintr-o lucrare menită să statornicească ceva cu adevărat Măreţ şi Bun.

Sensul este cel care menţine echilibrul suprem între, pe de o parte, haosul devenirii şi al posibilităţilor şi, pe de altă parte, disciplina ordinii perfecte. Iar scopul acestui echilibru este să producă din haosul corelativ o nouă ordine, una şi mai imaculată şi capabilă să nască, mai departe, şi mai mult haos şi ordine, aflate într-un echilibru perfect şi fructuos. Sensul este Calea însăşi, este drumul spre o viaţă mai bogată, este locul în care trăieşti atunci când te laşi călăuzit de Iubire şi de Adevărul rostit şi când nimic din ceea ce vrei sau din ceea ce ţi-ai putea dori nu este mai important decât aceste valori supreme.

Ocupă-ţi deci viaţa cu lucruri realmente importante şi nu o irosi pe plăcerile de moment.

Regula 8
Spune adevărul — sau cel puțin nu minți

ADEVĂRUL ÎN ȚARA NIMĂNUI

M-am pregătit să devin psiholog clinician la Universitatea McGill din Montreal. Atunci mă întâlneam uneori cu colegi de grupă la Spitalul Douglas, unde am avut primele experiențe directe cu bolnavii mental. Spitalul psihiatric se întinde pe câteva hectare şi este format din zeci de pavilioane. Multe sunt conectate prin tuneluri subterane pentru a proteja angajații şi pacienții de iernile interminabile din Montreal. În trecut, spitalul adăpostea sute de pacienți internați pe termen lung. Aceasta înainte ca medicamentele antipsihotice şi mişcările la scară largă de dezinstituționalizare de la sfârşitul anilor '60 să închidă aproape toate sanatoriile, cel mai adesea condamnând pacienții acum „eliberați" la o viață mult mai grea pe străzi. La începutul anilor '80, când am vizitat prima oară spitalul, aproape toți pacienții, în afară de cei foarte grav bolnavi, fuseseră externați. Cei rămaşi erau nişte oameni ciudați, profund tulburați. Se adunau în jurul automatelor cu produse — aparatele se găseau în tunelurile spitalului. Arătau de parcă ar fi fost fotografiați de Diane Arbus sau pictați de Hieronymus Bosch.

Într-o zi, eu şi colegii mei de grupă stăteam deja aliniați. Aşteptam instrucțiuni de la strictul psiholog german care conducea programul de supervizare din Douglas. O pacientă internată la cronici, fragilă şi vulnerabilă, s-a apropiat de o studentă, o tânără conservatoare, care trăise toată viața la adăpost de realitățile vieții. Pacienta i-a vorbit într-un mod prietenos, copilăresc, şi a întrebat-o: „De ce stați toți aici? Ce faceți? Pot

să vin cu voi?“ Colega mea s-a întors spre mine şi m-a întrebat nesigură: „Ce ar trebui să-i spun?“ Era surprinsă, la fel ca mine, de această solicitare adusă de cineva atât de izolat şi de rănit. Niciunul dintre noi nu dorea să spună ceva ce ar fi putut fi interpretat ca respingere sau critică.

Intrasem temporar într-o ţară a nimănui pentru care societatea nu oferea niciun ghid, niciun fel de reguli de bază. Eram proaspeţi studenţi la psihologie clinică, nepregătiţi pentru confruntarea într-un spital de boli psihice cu o pacientă care suferea de schizofrenie şi care tocmai ne-a pus o întrebare naivă, prietenoasă, vizând posibilitatea câtorva momente de socializare. Aici nu era loc pentru conversaţii naturale de tipul oferi-şi-primeşti, aşa cum se întâmplă cu oamenii care vor să se integreze în societate. Care anume erau regulile într-o astfel de situaţie aflată departe de graniţele interacţiunii sociale normale? Care anume erau opţiunile noastre?

Nu erau decât două, din câte îmi puteam da seama pe moment. Îi puteam spune pacientei o poveste care să salveze aparenţele sau îi puteam răspunde sincer. „Grupul trebuie să fie format doar din opt oameni“ ar fi intrat în prima categorie. La fel şi o motivare de genul: „Noi tocmai plecăm de la spital.“ Niciunul dintre aceste răspunsuri nu ar fi rănit sentimentele nimănui, cel puţin la suprafaţă, iar existenţa diferenţelor de statut care ne separau de ea ar fi trecut neobservată. Dar niciunul dintre aceste răspunsuri nu ar fi fost tocmai adevărat. Aşa că nu i-am oferit un astfel de răspuns.

I-am spus pacientei pe cât de simplu şi direct am putut că noi eram studenţi care se pregătesc să devină psihologi şi că ea nu ni se putea alătura din acest motiv. Răspunsul accentua diferenţa dintre situaţia noastră şi a ei, făcând distanţa dintre noi mai mare şi mai evidentă. Răspunsul a fost mai dur decât o minciună bine ticluită şi inofensivă. Dar aveam deja bănuiala că neadevărul, oricât de bine intenţionat, poate avea consecinţe neprevăzute. Ea a fost dezolată şi rănită, dar numai pentru o clipă. Apoi a înţeles şi totul a fost în regulă. Aşa stăteau lucrurile, aşa că ea s-a resemnat.

Avusesem o serie stranie de experienţe cu câţiva ani înainte de a mă urca în trenul formării clinice.[148] M-am trezit afectat de nişte compulsii destul de violente (fără să le dau totuşi curs) şi, în consecinţă, am dezvoltat convingerea că de fapt ştiam destul de puţin cine eram şi ce doream. Aşa că am început să fiu mult mai atent la ce făceam — şi

la ce spuneam. Experienţa a fost deconcertantă, ca să nu spun mai mult. Curând m-am separat în două părţi: una care vorbea şi una, mai detaşată, care era atentă şi care judeca. Am ajuns repede să înţeleg că aproape nimic din ce spuneam nu era adevărat. Şi aveam destule motive să mint: voiam să câştig orice dispută şi să am un statut mai ridicat; voiam să impresionez oamenii şi să obţin ce îmi doream. Foloseam limbajul inteligent pentru a obliga lumea să îmi ofere ceea ce credeam că îmi trebuie. Dar eram fals. Înţelegând asta, am încercat să spun doar lucrurile la care vocea interioară nu ar fi avut de obiectat. Am aflat curând că o astfel de abilitate era foarte utilă când nu ştiam ce să fac. Ce ar trebui să faci când nu ştii ce să faci? Să spui adevărul. Aşa că asta am făcut în prima mea zi la Spitalul Douglas.

Mai târziu s-a întâmplat să am un client paranoic şi periculos. Este periculos să lucrezi cu oameni paranoici. Ei cred că sunt ţinta unor forţe misterioase şi conspiraţioniste care plănuiesc în culise lucruri malefice. Oamenii paranoici sunt hiperalerţi şi hiperconcentraţi. Se concentrează pe indiciile nonverbale cu o intensitate care nu se manifestă niciodată în interacţiunile obişnuite dintre oameni. Fac greşeli de interpretare (aceasta e paranoia), dar rămân incredibil de pricepuţi în a combina motivaţii, judecăţi şi neadevăruri. Trebuie să asculţi foarte atent şi să spui adevărul pentru a face o persoană paranoică să fie deschisă cu tine.

Am ascultat atent şi am fost sincer cu clientul meu. Câteodată descria nişte fantezii care îmi făceau pielea de găină, despre cum ar jupui oameni ca să se răzbune. În acelaşi timp eram atent la modul în care reacţionam. Eram atent şi la gândurile şi imaginile care se perindau pe scena imaginaţiei mele în timp ce el vorbea şi îi mărturiseam ce anume îmi venea în minte. Nu încercam să controlez sau să direcţionez gândurile sau acţiunile lui (sau pe ale mele). Încercam doar să-i arăt cât de transparent puteam modul în care el afecta direct cel puţin o persoană — pe mine. Atenţia mea concentrată şi răspunsurile mele sincere nu însemnau deloc că rămâneam netulburat, nicidecum că l-aş fi aprobat. I-am spus că mă sperie (adesea), că vorbele şi comportamentul lui erau greşit direcţionate şi că urma să aibă parte de necazuri grave.

Cu toate astea, vorbea cu mine pentru că ascultam şi răspundeam sincer, chiar dacă nu îl încurajam prin răspunsurile mele. Avea încredere în mine, în ciuda (sau, mai corect, datorită) obiecţiilor mele. Era paranoic,

nu prost. Ştia că purtarea lui era inacceptabilă social. Ştia că orice persoană decentă ar fi reacţionat probabil cu groază la fanteziile lui nebuneşti. Avea încredere în mine şi vorbea cu mine pentru că reacţionam aşa. Nu ar fi existat nicio şansă de a-l înţelege în lipsa acestei încrederi.

Problemele lui erau în general stârnite de birocraţie, de exemplu la bancă. Intra într-o instituţie şi încerca să realizeze o sarcină simplă. Intenţiona să deschidă un cont sau să plătească o factură sau să repare vreo greşeală. Câteodată, dădea peste genul de persoană care nu ştie să te ajute, aşa cum întâlnim cu toţii într-un astfel de loc. Acea persoană îi refuza actul de identitate sau îi cerea o informaţie nenecesară sau greu de obţinut. Uneori, presupun, era inevitabilă trimiterea birocratică de la un ghişeu la altul — dar alteori era complicată în mod inutil de folosirea greşită şi meschină a puterii birocratice. Clientul meu era foarte receptiv la astfel de lucruri. Era obsedat de onoare. Era mult mai importantă pentru el decât siguranţa, libertatea sau apartenenţa de grup. Conform acestei logici (pentru că oamenii paranoici au o logică impecabilă), el nu permitea niciodată să fie înjosit, insultat sau umilit — deloc şi de nimeni. Nu trecea ca gâsca prin apă. Din cauza acestei atitudini rigide şi inflexibile, acţiunile clientului meu fuseseră deja motiv pentru câteva ordine de restricţie. Însă ordinele de restricţie funcţionează cel mai bine cu tipul de persoană care nu ar avea niciodată nevoie de un ordin de restricţie.

„O să fiu cel mai rău coşmar al tău" era sintagma lui preferată în astfel de situaţii. Mi-am dorit intens să fi putut spune ceva asemănător când am dat peste obstacole birocratice nenecesare, dar în general este mai bine să laşi lucrurile astea să treacă. Clientul meu vorbea serios, totuşi, şi uneori chiar devenea coşmarul cuiva. Era tipul cel rău din *No Country for Old Men* (*Nu există ţară pentru bătrâni*). Era persoana pe care o întâlneşti la locul nepotrivit, la timpul nepotrivit. Dacă te puneai cu el, fie şi întâmplător, te urmărea, îţi amintea ce-ai făcut şi te speria de te lua dracu'. Nu era un tip pe care să-l minţi. Îi spuneam adevărul şi asta îl liniştea.

PROPRIETARUL MEU

În acea perioadă stăteam cu chirie într-o casă al cărei proprietar fusese capul unei găşti locale de motociclişti. Eu şi soţia mea, Tammy, eram

vecini cu el în micuța clădire de apartamente deținută de părinții lui. Prietena lui purta semnele rănilor autoprovocate specifice tulburării de personalitate borderline. S-a sinucis pe când noi locuiam acolo.

Denis, masiv și puternic, un canadian francez cu o barbă sură, era un talentat electrician amator. Avea și înzestrări artistice și se întreținea făcând pe comandă panouri de lemn cu lumini de neon. Încercase să nu mai bea după ce fusese eliberat din închisoare. Totuși, cam o dată pe lună, dispărea pentru o băută care dura zile întregi. Era unul dintre acei oameni care au o capacitate miraculoasă de a ingera alcool; bea 50 sau 60 de beri în două zile de consum compulsiv și se ținea tot timpul pe picioare. Poate părea greu de crezut, dar e adevărat. Eu cercetam atunci alcoolismul ereditar și se întâmpla adesea ca subiecții mei să vorbească despre cum tații lor consumau în mod obișnuit un litru de vodcă pe zi. Acești patriarhi cumpărau o sticlă în fiecare după-amiază, de luni până vineri, și două sâmbăta, ca să le ajungă și în ziua următoare, când magazinul de băuturi era închis.

Denis avea un cățeluș. Uneori, eu și Tammy îi auzeam la patru dimineața pe Denis și pe câinele lui în grădină, într-una dintre sesiunile-maraton de băut ale lui Denis, amândoi urlând nebunește la lună. Câteodată, în astfel de ocazii, Denis bea până la ultimul bănuț economisit. Apoi venea la ușa noastră. Auzeam noaptea un ciocănit. Denis era la ușă, legănându-se puternic, dar rămânând totuși drept și miraculos de conștient.

Stătea acolo ținând un prăjitor sau un cuptor cu microunde. Voia să mi le vândă ca să poată bea în continuare. Am cumpărat câteva astfel de lucruri, prefăcându-mă caritabil. În cele din urmă, Tammy m-a convins că nu mai puteam s-o fac. O neliniștea și era rău pentru Denis, pe care îl simpatiza. Oricât de rezonabilă și chiar necesară ar fi fost solicitarea ei, tot mă punea într-o poziție dificilă.

Ce-i spui unui fost șef de gașcă de motocicliști care, la două dimineața, vine la tine la ușa ta beat-turtă și, cu o engleză stâlcită, încearcă să-ți vândă cuptorul lui cu microunde? Aceasta era o întrebare chiar mai dificilă decât cea pusă de pacienta internată sau de jupuitorul paranoic. Dar răspunsul era același: adevărul. Dar, în cazul acesta, e musai să știi care e adevărul.

Denis a bătut din nou la ușă după ce eu și soția mea am vorbit pe tema asta. M-a privit în maniera directă, sceptică și cu ochii mijiți, specifică

bărbatului dur, care bea mult şi care a trecut prin multe belele. Privirea asta înseamnă: „Dovedeşte-ţi nevinovăţia." Legănându-se uşor înainte şi înapoi, a întrebat — politicos — dacă aş fi interesat să cumpăr prăjitorul lui. M-am descotorosit, din toate ungherele sufletului, de motivaţiile legate de dominare (caracteristice primatelor) şi de superioritatea morală. I-am spus cât de direct şi de blând am putut că nu mă interesa oferta lui. Nu încercam să-l duc cu preşul. În acel moment eu nu mai eram acel tânăr educat, anglofon, norocos, în ascensiune socială. Şi nici el nu mai era un motociclist din Quebec care fusese puşcăriaş şi care avea o alcoolemie de 2,4. Nu, amândoi eram acum doi bărbaţi de bună-credinţă care încercau să se ajute reciproc în lupta comună de a face lucrul corect. I-am amintit cum îmi zisese că încerca să renunţe la băut. I-am spus că nu ar fi bine pentru el ca eu să-i mai dau bani. I-am spus că o nelinişte pe Tammy, pe care o respecta, când venea atât de beat şi atât de târziu, încercând să-mi vândă lucruri.

S-a holbat la mine serios, fără să vorbească, preţ de vreo 15 secunde. Asta a fost destul de mult. El căuta, ştiam prea bine, orice microexpresie care ar fi putut dezvălui sarcasm, amăgire, dispreţ sau infatuare. Dar mă gândisem bine, atent, şi nu am spus decât lucruri în care credeam. Mi-am ales cuvintele cu grijă, trecând printr-o mlaştină periculoasă, dar călcând pe un drum de piatră parţial scufundat. Denis s-a întors şi a plecat. Nu numai atât, dar şi-a amintit apoi conversaţia noastră, în ciuda stării lui de intoxicare acută. Nu a mai încercat niciodată să-mi vândă ceva. Relaţia noastră, care era destul de bună pentru distanţa culturală dintre noi, a devenit şi mai solidă.

Să alegi calea mai uşoară sau să spui adevărul — acestea nu sunt doar două alegeri diferite. Sunt două căi de viaţă diferite. Sunt două moduri fundamental diferite de existenţă.

MANIPULAREA LUMII

Poţi să foloseşti cuvinte pentru a manipula lumea ca să-ţi dea ceea ce vrei. Asta înseamnă „să te porţi politicos". Asta înseamnă „vrăjeală". Este specialitatea oamenilor din marketing fără scrupule, a agenţilor de vânzări, a celor din publicitate, a seducătorilor, a credincioşilor în

utopii posedaţi de sloganuri şi a psihopaţilor. Este discursul pe care oamenii îl adoptă când încearcă să-i influenţeze şi să-i manipuleze pe alţii. Este ceea ce fac studenţii când scriu un eseu pe placul profesorului în loc să-şi articuleze şi să-şi clarifice propriile idei. Este ceea ce face toată lumea când doreşte ceva şi hotărăşte să-şi falsifice identitatea pentru a fi pe plac şi a flata. Asta ţine de urzeli, de sloganuri şi de propagandă.

Să-ţi duci viaţa aşa înseamnă să fii posedat de o dorinţă deformată şi să creezi apoi un discurs şi nişte acţiuni care să pară plăcute, raţionale, astfel încât să-ţi atingi scopul. Scopurile calculate includ în general: „să-mi impun propria ideologie", „să dovedesc că am (sau am avut) dreptate", „să par competent", „să urc pe scara ierarhică", „să evit responsabilitatea" (sau geamănul acesteia: „să-mi asum meritul pentru acţiunile altora"), „să fiu promovat", „să-mi câştig şi eu partea mea de atenţie", „să mă asigur că toată lumea mă place," „să obţin beneficiile martiriului", „să-mi justific cinismul", „să-mi raţionalizez perspectiva antisocială", „să minimalizez conflictul imediat", „să-mi menţin naivitatea", „să-mi capitalizez propria vulnerabilitate", „să par întotdeauna un sfânt" sau (şi asta e chiar rea) „să mă asigur că întotdeauna e vina copilului meu neiubit". Toate astea sunt exemple a ceea ce compatriotul lui Sigmund Freud, psihologul austriac mai puţin cunoscut Alfred Adler, numea „minţirea vieţii."[149]

Cineva care trăieşte în minciună încearcă să manipuleze realitatea prin percepţie, gând şi acţiune, astfel încât să nu fie permisă decât existenţa acelor rezultate înguste, dorite şi predefinite. O viaţă trăită într-o asemenea manieră se bazează, conştient sau inconştient, pe două premise. Prima este că acea cunoaştere pe care o avem în prezent este suficientă pentru a defini, fără vreo îndoială, ce este bine pentru viitorul îndepărtat. A doua este că realitatea ar fi intolerabilă dacă ar fi lăsată de capul ei. Prima supoziţie este nejustificabilă din punct de vedere filosofic. Este posibil ca scopul tău, aşa cum îl vezi în prezent, să nu merite să fie urmărit, aşa cum şi ceea ce faci acum poate fi o greşeală. A doua supoziţie e şi mai eronată. Ar fi validă doar dacă realitatea ar fi intrinsec intolerabilă şi, simultan, ar fi ceva uşor de manipulat şi modificat. Un astfel de discurs şi o astfel de gândire presupun aroganţa şi certitudinea pe care geniul poetului englez John Milton le-a identificat cu Satana, îngerul desăvârşit al lui Dumnezeu care a greşit în cel

mai incredibil mod. Facultatea rațiunii înclină primejdios spre mândrie: *tot ce știu este tot ceea ce trebuie știut*. Mândria se îndrăgostește de propriile creații și încearcă să le facă absolute.

Am văzut oameni definindu-și utopia și apoi încercând să-și refacă viața pentru a face din utopia lor o realitate. Un student cu tendințe de stânga adoptă o poziție antiautoritară la modă și își petrece următorii 20 de ani în eforturi resentimentare de a dărâma morile de vânt ale imaginației lui. O tânără de 18 ani decide arbitrar că vrea să iasă la pensie la 52 de ani. Muncește 30 de ani pentru a face ca asta să se întâmple, fără să observe că a luat hotărârea când era încă un copil. Ce știa ea, ca adolescentă, despre cum va fi propria ei persoană la 52 de ani? Chiar și acum, cu mulți ani mai târziu, nu are decât o idee foarte vagă și neclară despre paradisul ei post-muncă. Ea refuză să vadă cât de neclar îi este planul. Ce a însemnat oare viața ei, dacă acel scop inițial a fost greșit? Se teme să deschidă cutia Pandorei, în care sunt toate necazurile lumii. Dar acolo există și speranță. În loc de asta, își strânge viața în corsetul fanteziilor unei adolescente care a trăit în puf.

Un scop formulat cu naivitate se transformă, în timp, în forma sinistră a unei „mințiri a vieții". Un client de 40 și ceva de ani mi-a spus despre viziunea lui formulată pe când era mai tânăr: „Mă văd la pensie, stând pe o plajă tropicală, bând *margarita* în razele soarelui." Ăsta nu e plan. E o reclamă a unei agenții de turism. După opt pahare de *margarita* nu mai poți decât să aștepți mahmureala. După trei săptămâni pline de *margarita*, dacă ești întru câtva rațional, ești plictisit de moarte și dezgustat de propria persoană. Într-un an sau mai puțin, devii jalnic. Pur și simplu asta nu este o abordare viabilă a bătrâneții. Acest tip de suprasimplificare și falsificare este caracteristică mai ales ideologilor. Aceștia adoptă o unică axiomă: guvernul e rău, imigrația e rea, capitalismul e rău, patriarhatul e rău. Apoi filtrează și evaluează propriile experiențe doar în funcție de acea axiomă și insistă într-o manieră și mai îngustă că totul poate fi explicat prin acea axiomă. Ei cred, narcisic, dincolo de teoria lor greșită, că lumea ar putea fi îndreptată dacă ar fi ei la butoane.

Mai există o problemă fundamentală legată de mințirea vieții, în special când aceasta se bazează pe evitare. O greșeală prin comisiune apare când faci ceva ce știi că e greșit. O greșeală prin omisiune apare când lași să se întâmple ceva rău, deși ai fi putut să faci ceva ca să oprești

asta. Prima este considerată, în general, mai gravă decât a doua — decât evitarea. Nu prea sunt sigur că lucrurile stau aşa.

Să ne gândim la persoana care insistă că totul este bine în propria ei viaţă. Evită conflictele, zâmbeşte şi face ce i se spune. Găseşte o zonă de confort şi se ascunde înăuntru. Nu pune autoritatea la îndoială şi nu îşi exprimă ideile; nu se plânge când nu este tratată corect. Încearcă să fie invizibilă, ca un peşte în centrul unui banc de mii de peşti. Dar o nelinişte secretă îi strânge inima. Suferă neîncetat pentru că viaţa este suferinţă. Este singură, izolată şi neîmplinită. Dar obedienţa şi autominimalizarea elimină orice sens din viaţa acestei persoane. Nu a devenit nimic altceva decât un sclav, o unealtă pe care ceilalţi să o exploateze. Nu obţine ce vrea sau ce are nevoie pentru că asta ar însemna să spună ce crede. Aşa că în existenţa ei nu rămâne nimic de valoare, care să contrabalanseze problemele vieţii. Iar aceasta îi face rău.

Se poate ca scandalagiii gălăgioşi să fie primii care dispar când instituţia pe care o serveşti se clatină şi cade. Dar cei invizibili vor fi sacrificaţi imediat după aceea. Cineva care se ascunde nu e cineva vital. Vitalitatea presupune o contribuţie originală. Apoi, faptul de a se ascunde nu-i salvează pe cei conformişti şi convenţionali de la boală, nebunie, moarte şi taxe. Iar ascunderea de alţii înseamnă suprimarea şi ascunderea potenţialului nerealizat al propriului sine. Asta e problema.

Dacă nu te dezvălui celorlalţi, nu te poţi dezvălui nici ţie însuţi. Ceea ce nu înseamnă doar că reprimi ceea ce eşti, deşi înseamnă şi asta. Înseamnă că o mare parte din ce ai putea fi nu va fi niciodată obligată de necesitate să vină în prim-plan. Acesta este deopotrivă un adevăr biologic şi un adevăr conceptual. Când explorezi cutezător, când te confrunţi voluntar cu necunoscutul, acumulezi informaţii şi, prin acestea, îţi întăreşti sinele reînnoit. Acesta este elementul conceptual. Totuşi, cercetătorii au descoperit recent că gene noi din sistemul nervos central se activează când un organism se pune (sau este pus) într-o situaţie nouă. Aceste gene conţin codul pentru noi proteine. Aceste proteine sunt cărămizile pentru noi structuri cerebrale. Aceasta înseamnă că o mare parte din tine este încă în curs de formare, în sensul cel mai corporal; or., această dezvoltarea nu va fi activată de stagnare. Trebuie să spui ceva, să te duci undeva şi să faci lucruri ca să te activezi. Iar dacă nu... rămâi incomplet, iar viaţa este prea grea pentru cineva neterminat.

Dacă spui „nu“, atunci când trebuie, şefului tău, partenerului tău sau mamei tale, atunci te transformi în cineva care *poate* să spună „nu“ când e cazul. Totuşi, dacă spui „da“ când trebuie să spui „nu“, te transformi în cineva care nu poate să spună decât „da“, chiar şi atunci când este foarte evident că e momentul să spună „nu“. Dacă te întrebi vreodată cum se poate ca oameni întru totul obişnuiţi, decenţi, să fi ajuns în postura de a face lucrurile groaznice (aşa cum au procedat soldaţii din gulag), acum ai răspunsul. Când chiar a fost timpul unui „nu“ serios, nu mai exista nimeni care să-l poată spune.

Dacă te trădezi pe tine însuţi, dacă spui lucruri neadevărate, dacă pui în act o minciună, îţi slăbeşti caracterul. Dacă ai un caracter slab, atunci problemele te vor călca în picioare când vor apărea, iar ele nu vor întârzia să se ivească. Te vei ascunde, dar nu vei mai avea unde să te ascunzi. Şi atunci te vei trezi că faci lucruri oribile.

Numai cea mai cinică şi mai lipsită de speranţă filosofie insistă că realitatea poate fi ameliorată prin falsificare. În acelaşi fel vor fi judecate Fiinţa şi devenirea, ce vor fi socotite inadecvate. Această filosofie va denunţa adevărul ca insuficient şi omul onest ca o fiinţă ce trăieşte din iluzii. Este o filosofie care nu doar că prilejuieşte corupţia endemică a lumii, dar o şi justifică.

Nu viziunea în sine şi nu planul creat pentru a ajunge la o viziune sunt de vină în astfel de circumstanţe. O viziune a viitorului, a unui viitor dezirabil, este necesară. O asemenea viziune face legătura între acţiunile întreprinse acum şi valorile noastre importante, durabile, fundamentale. Oferă acţiunilor din prezent sens şi importanţă. Oferă un cadru care limitează incertitudinea şi anxietatea.

Dar „minţirea vieţii“ nu reprezintă o viziune. Este o orbire voluntară. Este cel mai rău tip de minciună. Este subtilă. Se foloseşte de raţionalizări facile. Orbirea voluntară este refuzul de a şti ceva ce poate fi ştiut. Este refuzul de a recunoaşte că ciocănitul înseamnă că e cineva la uşă. Este refuzul de a recunoaşte gorila de 360 kg din încăpere, elefantul de sub covor, scheletul din dulap. Este refuzul de a recunoaşte greşeala făcută în drumul spre destinaţia dorită. Fiecare joc are reguli. Unele dintre regulile cele mai importante sunt implicite. Le accepţi prin simplul fapt că hotărăşti să intri în joc. Prima dintre aceste reguli este că jocul e important. Nu l-ai juca dacă nu ar fi important. Faptul că joci un joc îl defineşte ca fiind important. A doua este că mişcările din

timpul jocului sunt valide dacă te ajută să câştigi. Dacă faci o mişcare şi nu te ajută să câştigi, atunci, prin definiţie, este o mişcare proastă. Trebuie să încerci ceva diferit. Îţi amintesc aici de acea veche glumă: nebunia înseamnă să faci acelaşi lucru la nesfârşit, aşteptându-te la rezultate diferite.

Dacă eşti norocos şi dacă, atunci când ratezi, încerci ceva nou, atunci avansezi. Dacă asta nu funcţionează, încerci din nou ceva diferit. O modificare minoră va fi de ajuns în circumstanţe favorabile. Este aşadar prudent să începi cu schimbări mici şi să vezi dacă sunt de ajutor. Totuşi, uneori întreaga ierarhie de valori este greşită şi întregul edificiu trebuie abandonat. Întregul joc trebuie schimbat. Aceasta este o revoluţie, cu tot haosul şi teroarea unei revoluţii. Nu e ceva în care să te implici cu inima uşoară, dar uneori este necesar. Corectarea erorii implică sacrificiu, iar erorile grave necesită sacrificii semnificative. A accepta adevărul înseamnă capacitatea de a sacrifica unele valori — şi dacă ai respins adevărul un timp îndelungat, atunci ai ajuns într-un punct în care vei avea multe de sacrificat. Focurile de pădure ard lemnul uscat şi ajută elementele blocate la suprafaţă să se întoarcă în pământ. Totuşi, uneori focurile sunt stinse artificial. Aceasta face ca lemnul uscat să se acumuleze în continuare. Mai devreme sau mai târziu tot va izbucni un incendiu. Când se va întâmpla, va arde atât de puternic, încât totul va fi distrus — chiar şi pământul din care creşte pădurea.

Mintea arogantă, raţională, confortabilă cu propria certitudine, îndrăgostită de propria strălucire este ispitită cu uşurinţă să ignore eroarea şi să ascundă mizeria sub preş. Filosofii existenţialişti, începând cu Søren Kierkegaard, au conceput acest mod al Fiinţei ca „neautentic". O persoană neautentică percepe şi acţionează în continuare în moduri pe care propria experienţă le-a demonstrat ca fiind false. Nu vorbeşte cu propria voce.

„S-a întâmplat ce doream? Nu. Atunci scopul sau metodele mele au fost greşite. Încă mai am ceva de învăţat." Asta este vocea autenticităţii.

„S-a întâmplat ceea ce doream? Nu. Atunci lumea e nedreaptă. Oamenii sunt geloşi şi prea proşti ca să înţeleagă. Este vina altcuiva sau a ceva din afară." Aceasta este vocea neautenticităţii. Nu e cale lungă de aici până la „ei trebuie să fie opriţi" sau „trebuie să li se facă rău" sau „ei trebuie să fie distruşi". Ori de câte ori auzi despre ceva absurd de brutal, la mijloc este manifestarea unor astfel de idei.

Pentru nimic din toate astea nu se poate da vina pe inconştient şi nici pe refulare. Când individul minte, ştie că face asta. Se poate preface că este orb la consecinţele propriilor acţiuni. Se poate să nu reuşească să analizeze şi să articuleze trecutul său, aşa că nu înţelege ce se întâmplă acum cu el. Se poate chiar să uite că a minţit şi să nu aibă conştiinţa acestui fapt. Dar el a fost conştient, în acel moment, în timpul comiterii fiecărei erori şi în timpul fiecărui refuz de a-şi asuma răspunderea. În acel moment, a ştiut ce face. Iar greşelile individului neautentic înrăutăţesc şi corup statul.

O persoană ahtiată după putere stabileşte o nouă regulă la locul tău de muncă. Nu este necesară. Este contraproductivă. Este iritantă. Anulează o parte din plăcerea şi sensul muncii tale. Dar îţi spui că e în regulă. Nu merită să te plângi de asta. Apoi se întâmplă din nou. Fiindcă nu ai reacţionat prima dată, te-ai învăţat deja să permiţi astfel de lucruri. Eşti întru câtva mai puţin curajos. Inamicul tău, neîntâmpinând opoziţie, este întru câtva mai puternic. Instituţia este puţin mai coruptă. Se desfăşoară procesul stagnării şi oprimării birocratice şi tu ai contribuit prefăcându-te că e OK. De ce să nu te plângi? De ce să nu te opui? Dacă faci asta s-ar putea să-ţi vină în apărare şi alţi oameni, la fel de temători să vorbească. Iar dacă nu — poate că e timpul pentru o revoluţie. Poate că ar trebui să-ţi găseşti alt loc de muncă undeva unde sufletul tău nu este într-o primejdie la fel de mare de a fi corupt.

„Căci ce-i foloseşte omului să câştige lumea întreagă dacă-şi pierde sufletul?" (Marcu, 8:36)

Una dintre marile contribuţii ale capodoperei lui Alexandr Soljeniţîn, *Arhipelagul Gulag*, a fost analiza relaţiei de cauzalitate directă între patologia statului sovietic dependent de lagărele de muncă (unde milioane de oameni au suferit şi au murit) şi tendinţa aproape universală a cetăţeanului sovietic de a-şi falsifica propria experienţă personală cotidiană, de a-şi nega propria suferinţă indusă de stat, sprijinind astfel dictatele sistemului comunist raţional, posedat de ideologie. Această rea-credinţă, această negare, care în opinia lui Soljeniţîn a ajutat şi a încurajat crimele acelui mare şi paranoic ucigaş în masă, Iosif Stalin. Soljeniţîn a scris adevărul, adevărul lui, învăţat cu greu din propria experienţă din lagăr, expunând minciunile statului sovietic. Nicio persoană educată nu a mai îndrăznit să apere acea ideologie după ce

Soljeniţîn a publicat *Arhipelagul Gulag*. Nimeni nu a mai putut spune vreodată: „Ce a făcut Stalin nu a fost comunism adevărat."

Viktor Frankl, psihiatrul şi supravieţuitorul lagărului nazist, care a scris clasicul volum *Omul în căutarea sensului vieţii*, a ajuns la o concluzie socio-psihologică similară: *existenţa individuală mincinoasă, neautentică este precursoarea totalitarismului social.* Sigmund Freud, în ceea ce-l priveşte, avea o convingere asemănătoare, anume că „refularea" contribuie într-o manieră importantă la dezvoltarea bolii mentale (iar diferenţa dintre refularea adevărului şi minciună este o chestiune de grad, nu de substanţă). Alfred Adler ştia că minciuna era ceea ce provoca boala. C.G. Jung ştia că problemele morale îi bântuiau pe pacienţii lui, că astfel de probleme erau cauzate de neadevăr. Toţi aceşti gânditori, toţi preocupaţi de patologia deopotrivă individuală şi culturală, au ajuns la aceeaşi concluzie: minciuna contorsionează structura Fiinţei. Neadevărul corupe deopotrivă sufletul şi statul şi o formă de corupţie o hrăneşte pe cealaltă.

Am observat în repetate rânduri cum suferinţa exclusiv existenţială poate fi transformată într-un iad propriu-zis prin trădare şi minciună. Criza abia gestionabilă a bolii terminale a unui părinte poate fi transformată, de exemplu, în ceva nespus de oribil prin harţa indecentă şi meschină a copiilor adulţi ai muribundului. Obsedaţi de trecutul nerezolvat, se adună ca strigoii la căpătâiul bolnavului, forţând acea tragedie să intre într-o relaţie nefastă cu laşitatea şi resentimentul.

Incapacitatea unui fiu de a se dezvolta independent este exploatată de o mamă hotărâtă să-şi apere copilul de orice dezamăgire şi durere. El nu pleacă niciodată, iar ea nu rămâne niciodată singură. Este o conspiraţie malefică, construită lent, pe măsură ce patologia se dezvoltă, prin mii de complicităţi şi încuviinţări. Ea face pe martira, damnată să-şi întreţină fiul, şi acumulează simpatie, ca un vampir, de la prietenele care o susţin. El rumineză în camera lui de la subsol, imaginându-şi că e oprimat. Fantasmează cu plăcere haosul pe care ar vrea să-l pogoare asupra lumii care l-a respins pentru laşitatea, ciudăţenia şi incapacitatea lui. Şi uneori chiar provoacă acel haos. Şi toată lumea se întreabă „De ce?" Ar putea să ştie, dar refuză.

Până şi vieţile bine trăite pot, desigur, să fie rănite şi distorsionate de boală şi infirmitate, de catastrofe incontrolabile. Depresia, tulburarea bipolară şi schizofrenia, asemenea cancerului, toate implică factori

biologici aflați dincolo de controlul imediat al individului. Dificultățile inerente vieții înseși sunt suficiente pentru a ne slăbi și a ne copleși pe fiecare dintre noi, forțându-ne limitele, aducându-ne în punctul în care ne frângem. Nici măcar viețile cel mai bine trăite nu oferă o apărare absolută împotriva vulnerabilității. Dar familia care se zbate pe ruinele căminului devastat de un cutremur relațional se va reface mai greu decât familia întărită de încredere reciprocă și devotament. Orice slăbiciune naturală sau orice provocare existențială, oricât de neînsemnată, poate fi amplificată până devine o criză gravă atunci când intervine și minciuna la nivel de individ, familie sau cultură.

Spiritul uman onest poate eșua în încercările sale de a aduce paradisul pe pământ. Totuși, poate reuși să reducă suferința vieții până la niveluri tolerabile. Tragedia Ființei este consecința limitărilor noastre și a vulnerabilității care definește experiența umană. Se poate chiar să fie prețul pe care îl plătim pentru Ființa însăși — dat fiind că, pentru a fi, existența trebuie să fie limitată.

Am văzut un soț adaptându-se cu onestitate și curaj în timp ce soția cădea în stadiul terminal al demenței. El a luat toate măsurile necesare, pas cu pas. A acceptat ajutor când a avut nevoie. A refuzat să-i nege trista deteriorare și, astfel, s-a adaptat la asta cu tact. Am văzut familia acestei femei adunându-se, sprijinind-o și susținând-o când era pe moarte, și creând noi legături reciproce — frate, surori, nepoți și tată — drept compensare parțială, dar autentică, a pierderii lor. Am văzut cum fiica mea adolescentă și-a perceput distrugerea șoldului și a gleznei și cum a supraviețuit prin doi ani de durere continuă, intensă, și cum a ieșit din această experiență cu spiritul intact. Am văzut cum fratele ei mai mic a sacrificat voluntar și fără resentimente multe ocazii de prietenii și angajamente sociale pentru a sta lângă ea și lângă noi când ea suferea. Cu iubire, cu încurajare și cu un caracter integru, ființa umană poate fi inimaginabil de rezistentă. Ceea ce este de nesuportat, totuși, este ruina absolută provocată de tragedie și amăgire.

Capacitatea minții raționale de a amăgi, de a manipula, de a crea intrigi, de a trage pe sfoară, de a falsifica, de a minimaliza, de a înșela, de a trăda, de a eluda, de a nega, de a omite, de a raționaliza, de a fi tendențioasă, de a exagera și de a ascunde este atât de nesfârșită, atât de remarcabilă, încât secole de gândire preștiințifică interesată de natura întreprinderilor morale au considerat această capacitate de a minți ca

fiind de-a dreptul demonică. De vină nu este rațiunea umană, ca proces. Acest proces poate aduce claritate și progres. De vină este faptul că rațiunea este supusă celei mai mari tentații din câte există — aceea de a considera ceea ce știe în prezent ca având o valoare de adevăr absolut.

Ne putem întoarce încă o dată la marele poet John Milton pentru clarificarea acestei semnificații. De-a lungul a mii de ani de istorie, lumea occidentală a urzit în jurul nucleului său religios o fantasmă asemănătoare unui vis despre natura răului. Această fantasmă are un protagonist, o personalitate opozantă, dedicată în mod absolut coruperii Ființei. Milton și-a însușit sarcina de a organiza, de a pune în scenă și de a articula esența acestui vis colectiv și i-a dat viață în imaginea lui Satan-Lucifer, „purtătorul de lumină". El scrie despre tentația inițială a lui Lucifer și despre consecințele imediate ale acesteia.[150]

> [*visând să ajungă*] *Aidoma cu însuși Preaînaltul*
> *Dacă-i va sta-mpotrivă; și râvnind*
> *La tronul sfânt și-a Domnului domnie,*
> *Nelegiuit război stârni în Ceruri*
> *Și vană luptă, căci Atotputerea,*
> *Din bolțile eterice, arzând*
> *L-a azvârlit — și mistuit în flăcări*
> *Spre-adâncul fără fund și spre pierzare,*
> *În lanțuri ferecat și-n focul caznei...*

Lucifer, cel care în ochii lui Milton era spiritul rațiunii, a fost cel mai minunat înger creat din nimic de către Dumnezeu. Ceea ce poate fi interpretat psihologic. Rațiunea este ceva viu. Trăiește în noi toți. Ne precedă pe noi toți. Este cel mai ușor de înțeles ca personalitate, nu ca facultate. Are propriile scopuri, propriile ispite și propriile slăbiciuni. Zboară mai sus și vede mai departe decât orice alt spirit. Dar rațiunea se îndrăgostește de ea însăși. Și mai rău, se îndrăgostește de propriile creații. Le înalță și le venerează ca absoluturi. Lucifer este, așadar, spiritul totalitarismului. Este aruncat din Paradis în Iad pentru că o asemenea înălțare, o astfel de revoltă împotriva Celui Suprem și Ininteligibil creează inevitabil Iadul.

Pentru a repeta: cea mai mare ispită a facultății rațiunii este glorificarea propriei capacități și a propriilor creații și afirmarea faptului că în afară de propriile sale constructe teoretice nu mai are voie să existe

nimic. Aceasta înseamnă că toate faptele relevante au fost descoperite. Că nimic important nu rămâne necunoscut. Dar cel mai important este faptul că această supremație a rațiunii conduce la negarea necesității confruntării individuale, curajoase, cu Ființa. Ce te va salva? Totalitarismul spune în esență: „Trebuie să te bazezi pe credința în ceea ce știi deja." Dar nu asta este ceea ce salvează. *Ceea ce salvează este disponibilitatea de a învăța din ceea ce nu știi.* Aceasta este credința în posibilitatea transformării umane. Aceasta este credința în sacrificiul sinelui din prezent pentru sinele care va putea deveni mai târziu. Totalitarismul neagă necesitatea individului de a-și asuma întreaga responsabilitate pentru faptul de A Fi.

Această negare este sensul revoltei împotriva „Preaînaltului". În aceasta rezidă *totalitarismul*: tot ce trebuie descoperit a fost descoperit. Totul se va petrece exact cum a fost plănuit. Toate problemele vor dispărea pentru totdeauna odată ce sistemul perfect va fi acceptat. Marele poem al lui Milton este o profeție. Când rațiunea s-a ridicat din cenușa creștinismului, marea amenințare a sistemelor totalitare a însoțit-o. Comunismul, în special, a fost atrăgător nu atât pentru muncitorii oprimați, ipoteticii săi beneficiari, ci pentru intelectuali — pentru cei a căror încredere arogantă în intelect îi asigura că ar avea întotdeauna dreptate. Dar utopia promisă nu a apărut niciodată. În loc de asta, omenirea a trăit infernul Rusiei staliniste, al Chinei lui Mao și ale Cambodgiei lui Pol Pot, iar cetățenilor acestor state li s-a cerut să-și trădeze propria viață, să se întoarcă împotriva concetățenilor lor și să moară cu zecile de milioane.

E o veche glumă sovietică. Un american moare și ajunge în Iad. Satana însuși îi face turul locului. Trec pe lângă un cazan mare. Americanul se uită înăuntru. Este plin de suflete chinuite care ard în smoală încinsă. Când se străduiesc să iasă din cazan, draci de la baza ierarhiei diavolești, care stau pe margine, îi împing înapoi cu furcile. Americanul este șocat, pe bună dreptate. Satana spune: „Aici punem păcătoșii englezi." Turul continuă. Cei doi ajung curând la un al doilea cazan. Este puțin mai mare și puțin mai fierbinte. Americanul se uită înăuntru. Și acesta e plin de suflete chinuite, toate purtând berete. Și aici diavolii împing cu furci sufletele care încearcă să scape. „Aici punem păcătoșii francezi", spune Satan. În depărtare e al treilea cazan. E mult mai mare și strălucește, e alb de fierbinte. Americanul de-abia se poate

apropia. Cu toate astea, la insistențele lui Satan, se apropie şi se uită înăuntru. Este arhiplin de suflete care abia se văd la suprafața lichidului clocotitor. Totuşi, câte unul se cațără şi încearcă cu disperare să se agațe de margine. În mod ciudat, nu e niciun diavol care să stea la marginea cazanului uriaş, dar cățărătorul dispare oricum înapoi în smoală. Americanul întreabă: „De ce aici nu sunt diavoli care să-i împiedice să scape?" Satana răspunde: „Aici punem ruşii. Dacă încearcă unul să scape, ceilalți îl trag înapoi."

Milton credea că refuzul încăpățânat al schimbării, atunci când ai greşit, nu înseamnă doar excluderea din Rai şi degenerarea ulterioară într-un Iad din ce în ce mai adânc, ci respingerea salvării înseşi. Satana ştie prea bine că, şi dacă ar fi dorit să caute împăcare şi Dumnezeu ar fi fost disponibil să-i acorde iertare, el s-ar fi revoltat din nou pentru că nu se putea schimba. Poate că această încăpățânare mândră constituie misteriosul păcat de neiertat împotriva Duhului Sfânt:

Adio, câmpuri ale fericirii,
Trăind în veci domnia bucuriei!
Salut, o, spaime! Lume infernală,
Salut! Tu, Iad fără de fund, primeşte-ți
Stăpânul nou, purtând în sine-un duh.
În vechi neschimbător în timp şi spațiu![151]

Aceasta nu este o fantezie despre viața de dincolo. Nu este un tărâm pervers de tortură postumă pentru duşmanii politici. Este o idee abstractă, iar abstracțiile sunt adesea mai reale decât ceea ce reprezintă. Ideea că Iadul există într-o modalitate metafizică nu este doar arhaică şi atotprezentă; este adevărată. Iadul este etern. A existat dintotdeauna. Există acum. Este cea mai stearpă, cea mai lipsită de speranță şi cea mai malefică subdiviziune a lumii subterane a haosului, unde oamenii dezamăgiți şi resentimentari sălăşluiesc dintotdeauna.

Lăcaş fiindu-şi sieşi, poate duhul
Un cer din Iad şi-un Iad din cer să facă[152]

Aici măcar, domnind în siguranță,
Ambiția hrănită mi-i destul:
Mai bine domn în Iad ca rob în Cer.[153]

Cei care au înşelat fără preget, în cuvânt şi faptă, trăiesc acum acolo — în Iad. Fă o plimbare pe orice stradă aglomerată dintr-un oraş. Ține-ți ochii deschişi şi fii atent. Vei vedea oameni care sunt acolo chiar acum. Aceştia sunt oamenii de care te fereşti instinctiv. Aceştia sunt oamenii care se înfurie imediat dacă îți îndrepți privirea în direcția lor, deşi uneori, în loc de asta, se întorc ruşinați. Am văzut pe stradă un alcoolic oribil de distrus făcând exact asta în prezența tinerei mele fiice. Îşi dorea mai presus de toate să evite să-şi vadă starea degradată reflectată irefutabil în ochii ei.

Această amăgire este ceea ce îi face pe oameni să sufere mai mult decât pot suporta. Această mințire a vieții este ceea ce umple sufletul uman de resentiment şi dorință de răzbunare. Această amăgire este ceea ce provoacă suferința groaznică a omenirii: lagărele morții create de nazişti; camerele de tortură şi genocidele lui Stalin şi ale lui Mao, un monstru şi mai mare. Această amăgire a fost ceea ce aproape a condamnat civilizația. Această disimulare este ceea ce încă ne amenință, în cel mai profund mod, şi astăzi.

SĂ SPUNEM, ÎN SCHIMB, ADEVĂRUL

Ce s-ar întâmpla dacă, în loc de toată această amăgire, am hotărî să nu mai mințim? Ce anume ar presupune acest angajament? La urma urmei, cunoaşterea noastră este limitată. Trebuie să luăm decizii aici şi acum, chiar dacă cele mai bune mijloace şi cele mai bune scopuri nu pot fi identificate cu certitudine. Un obiectiv, o ambiție oferă structura necesară acțiunii. Un obiectiv oferă o destinație, un punct de opoziție față de prezent şi un cadru în care toate lucrurile pot fi evaluate. Un obiectiv defineşte progresul şi face acest progres interesant. Un obiectiv reduce anxietatea fiindcă, dacă nu ai niciun scop, totul poate însemna orice sau nimic şi niciuna dintre aceste două opțiuni nu aduce liniştea sufletească. Aşadar, ca să trăim, trebuie să gândim şi să planificăm, trebuie să punem limite şi să propunem lucruri. Cum putem atunci să ne imaginăm viitorul şi să ne stabilim direcția fără să cădem pradă tentațiilor certitudinii totalitare?

Un anumit grad de încredere în tradiţie ne poate ajuta să ne stabilim obiectivele. Este rezonabil să facem ceea ce alţi oameni au făcut dintotdeauna, în afară de cazul în care avem un motiv foarte serios ca să nu facem asta. Este rezonabil să ne educăm şi să muncim, să ne găsim iubirea şi să întemeiem o familie. Aşa se menţine cultura. Dar este necesar să-ţi priveşti ţinta, oricât ar fi de tradiţională, cu ochii larg deschişi. Ai o direcţie, dar s-ar putea să fie greşită. Ai un plan, dar s-ar putea să nu fie corect. Poate te-ai rătăcit din cauza propriei ignoranţe — sau, şi mai rău, din pricina propriei naturi corupte, pe care nu ţi-o admiţi. Trebuie să te împrieteneşti, aşadar, cu ceea ce nu ştii, şi nu cu ceea ce ştii. Trebuie să rămâi treaz ca să te surprinzi asupra faptei. Trebuie să scapi de bârna din propriul ochi înainte de a te preocupa de paiul din ochiul seamănului tău. Şi, astfel, îţi întăreşti spiritul, ca să poată tolera povara existenţei şi să poată reînnoi statul.

Egiptenii din Antichitate înţeleseseră deja acest lucru în urmă cu mii de ani, deşi cunoaşterea lor avea doar formă dramatizată.[154] Îl venerau pe Osiris, fondatorul mitologic al statului şi zeul tradiţiei. Totuşi, Osiris era vulnerabil la uzurpare şi putea fi alungat în lumea de dincolo de către Set, fratele său malefic şi intrigant. Egiptenii au reprezentat sub formă de poveste faptul că organizaţiile sociale se osifică în timp şi că au tendinţa de a orbi voluntar. Osiris nu a văzut adevăratul caracter al fratelui său, deşi ar fi putut. Set pândeşte şi, la momentul potrivit, atacă. Îl taie pe Osiris în bucăţi şi împrăştie rămăşiţele divine de-a lungul împărăţiei. Trimite sufletul fratelui său în lumea de dincolo. Face foarte dificilă sarcina ca Osiris să-şi regăsească şi să-şi reunească părţile corpului său.

Din fericire, marele rege nu a trebuit să se confrunte singur cu Set. Egiptenii îl venerau de asemenea pe Horus, fiul lui Osiris. Horus lua două forme îngemănate: cea de şoim, pasărea cu cea mai mare acuitate vizuală dintre toate creaturile, respectiv cea a renumitului ochi hieroglific egiptean (la care am făcut aluzie la Regula 7). Osiris este tradiţia, străveche şi deliberat oarbă. Prin opoziţie, Horus, fiul său, putea să vadă şi chiar vedea. Horus era zeul atenţiei. Ceea ce nu este acelaşi lucru cu raţiunea. Pentru că era atent, Horus putea să perceapă şi să învingă răul lui Set, unchiul său, deşi plătind un preţ mare. Când Horus se confruntă cu Set, ei duc o luptă aprigă. Înainte de înfrângerea şi alungarea lui Set din împărăţie, acesta scoate unul dintre ochii nepotului

său. Dar Horus, în cele din urmă victorios, își recapătă ochiul. Apoi se întâmplă ceva cu totul neașteptat: *călătorește voluntar în lumea de dincolo și îi oferă ochiul tatălui său.*

Ce înseamnă asta? În primul rând, că lupta cu reaua-voință și cu răul este atât de groaznică, încât vatămă până și privirea unui zeu; în al doilea rând, *că fiul cel atent poate reda privirea tatălui.* Cultura este întotdeauna într-o stare apropiată de moarte, chiar dacă a fost instaurată de spiritul viu al marilor oameni din trecut. Dar prezentul nu e la fel ca trecutul. Înțelepciunea trecutului se deteriorează sau ajunge învechită, în funcție de diferențele reale dintre condițiile din prezent și cele din trecut. Aceasta nu este decât o consecință a trecerii timpului și a schimbării pe care timpul o aduce în mod inevitabil. Însă este adevărat, de asemenea, că înțelepciunea culturii este vulnerabilă și la corupție — la orbirea voluntară și la intriga mefistofelică. Așadar, declinul funcțional inevitabil al instituțiilor dăruite de către strămoșii noștri este grăbit de comportamentul nostru greșit din prezent — de faptul că ratăm ținta.

Este responsabilitatea noastră să privim curajoși către ceea ce stă dinaintea ochilor noștri și să învățăm din asta, chiar dacă pare oribil — chiar dacă oroarea a ceea ce vedem ne vatămă conștiința și aproape ne orbește. Faptul de a vedea este important mai ales când pune la îndoială lucrurile pe care le știm și pe care ne bazăm, provocându-ne suferință și destabilizându-ne. Acțiunea de a privi este ceea ce susține individul și reînnoiește statul. Acesta a fost motivul pentru care Nietzsche a spus că valoarea omului este determinată de volumul adevărului pe care îl poate tolera. În niciun caz nu ești doar ceea ce știi deja. Ești și ceea ce ai putea ști dacă ai vrea. Așadar, niciodată nu trebuie să sacrifici ceea ce vei putea fi pentru ceea ce ești acum. Nu ar trebui să renunți niciodată la ceea ce este mai bun în tine de dragul siguranței pe care o ai deja — nu renunța la devenire atunci când ai întrevăzut, chiar dacă destul de vag, ceva aflat dincolo de aici și acum.

În tradiția creștină, Isus este identificat cu Logosul. Logosul este Cuvântul lui Dumnezeu. Acest Cuvânt a transformat haosul în ordine la începutul timpului. În forma Sa umană, Isus s-a sacrificat de bună voie pentru adevăr, pentru bine, pentru Dumnezeu. Drept urmare, El a murit și a renăscut. Cuvântul care creează ordine din Haos sacrifică totul, până și pe sine, lui Dumnezeu. Această unică frază, de o

înţelepciune neasemuită, rezumă creştinismul. Fiecare fărâmă de cunoaştere este întru câtva moartă. Fiecare fărâmă de informaţie nouă pune la îndoială o concepţie veche, obligând-o să se dizolve în haos înainte de a putea renaşte drept ceva mai bun. Uneori, astfel de morţi aproape că ne aneantizează. În astfel de cazuri, se poate să nu ne mai revenim niciodată, sau, dacă ne revenim, suntem foarte schimbaţi. Un bun prieten a descoperit că soţia lui cu care era căsătorit de zeci de ani avea o aventură amoroasă. Nu prevăzuse asta. L-a aruncat într-o depresie profundă. A coborât în lumea de dincolo. La un moment dat, mi-a spus: „Întotdeauna am zis că oamenii deprimaţi ar trebui să încerce mai mult să se adune. Nu aveam nicio idee despre ce vorbeam." În cele din urmă, s-a întors din adâncuri. În multe privinţe este un nou om — şi, poate, un om mai înţelept şi mai bun. A slăbit 20 kg. A alergat la un maraton. A călătorit în Africa şi a urcat pe Kilimanjaro. A ales renaşterea în locul căderii în iad.

Stabileşte-ţi ambiţiile, chiar dacă eşti nesigur care ar trebui să fie ele. Ambiţiile mai înalte sunt legate mai degrabă de dezvoltarea caracterului şi aptitudinilor, decât de statut şi putere. Statutul îl poţi pierde. Caracterul îl porţi oriunde te-ai duce şi te ajută să ieşi victorios din înfruntarea cu necazurile. Ştiind asta, leagă o funie de un bolovan. Priveşte bine acea bucată de stâncă, aşază-te drept în faţa ei şi trage-te înspre ea. Priveşte şi observă în timp ce înaintezi. Articulează această experienţă cât de clar şi atent poţi pentru tine şi pentru alţii. În acest mod vei învăţa să avansezi mai eficient spre scopul tău. Şi, în timp ce faci asta, nu minţi. Mai ales nu te minţi pe tine.

Dacă eşti atent la ce faci şi la ce spui, o să înveţi să resimţi în sinea ta o stare de dezacord şi de slăbiciune interioară atunci când te comporţi sau vorbeşti inadecvat. Este o senzaţie corporală, nu un gând. Eu resimt o senzaţie internă de scufundare şi dezacord, nu de soliditate şi putere, atunci când sunt nechibzuit în acţiunile şi cuvintele mele. Pare localizată în plexul solar, o zonă puternic inervată. Am învăţat în fapt să detectez momentul în care mint observând scufundarea şi dezacordul din mine, de unde deduceam prezenţa unei amăgiri. Adesea mi-a luat mult timp să dibui minciuna. Uneori, foloseam cuvinte de dragul aparenţelor. Uneori, încercam să-mi ascund propria ignoranţă reală despre un anumit subiect. Uneori, foloseam cuvintele altora pentru a evita responsabilitatea de a gândi de unul singur.

Dacă eşti atent atunci când cauţi ceva, vei înainta spre scopul tău. Mai important este totuşi că, dacă eşti deschis, poţi obţine şi acele informaţii care permit însuşi scopului să se schimbe. Un totalitarist nu întreabă niciodată: „Dar dacă ambiţia mea din prezent este greşită?" În loc de asta, se raportează la ea ca fiind Absolutul însuşi. Devine Dumnezeul lui sub toate aspectele. Constituie valoarea lui cea mai însemnată. Îi reglează emoţiile şi stările motivaţionale şi îi determină gândurile. Toţi oamenii îşi urmează ambiţia. Din această perspectivă nu există atei. Există doar oameni care ştiu şi care nu ştiu cărui Dumnezeu i se închină.

Dacă faci absolut totul, devotat şi orb, pentru atingerea unui scop şi numai a acelui scop, nu vei putea niciodată să descoperi dacă un alt scop nu ar putea servi mai bine — ţie şi lumii. Asta este ceea ce sacrifici dacă nu spui adevărul. Dacă, însă, spui adevărul, valorile tale se transformă pe măsură ce avansezi. Dacă îţi dai voie să fii informat de către realitatea care se manifestă în timp ce faci eforturi să înaintezi, se va schimba şi concepţia ta despre ceea ce este important. Te vei reorienta, uneori treptat, iar alteori brusc şi radical.

Imaginează-ţi următorul caz: te duci la Politehnică pentru că asta îşi doresc părinţii tăi — dar nu e ce vrei tu. Lucrând împotriva dorinţelor tale, te vei trezi nemotivat şi picat la examene. Te vei chinui să te concentrezi şi să te disciplinezi, dar nu va funcţiona. Sufletul tău va respinge tirania voinţei tale (cum altfel s-ar putea formula asta?). De ce te conformezi? S-ar putea să nu-ţi doreşti să-ţi dezamăgeşti părinţii (deşi dacă nu-ţi iei examenele tocmai asta vei face). S-ar putea să-ţi lipsească curajul pentru a lupta ca să-ţi aperi cauza. S-ar putea să nu vrei să-ţi sacrifici credinţa copilărească în omniscienţa părinţilor, dorindu-ţi din răsputeri să crezi în continuare că există cineva care te cunoaşte mai bine decât te cunoşti tu însuţi şi care mai ştie şi totul despre lume. Vrei să fii protejat astfel de deplina singurătate existenţială a Fiinţei individuale şi de însoţitoarea acesteia, responsabilitatea. Toate astea sunt foarte obişnuite şi de înţeles. Dar suferi pentru că în realitate nu-ţi este dat să fii inginer.

Într-o zi te vei fi săturat. Te retragi. Îţi dezamăgeşti părinţii. Înveţi să trăieşti cu asta. Te consulţi numai cu tine însuţi, chiar dacă asta înseamnă că trebuie să te bazezi doar pe propriile decizii. Obţii licenţa în filosofie. Accepţi povara propriilor greşeli. Devii tu însuţi.

Respingând viziunea tatălui tău, îți dezvolți propria viziune. Iar apoi, la vârsta părinților tăi, vei fi devenit îndeajuns de adult pentru a fi acolo, pentru ei, când ajung să aibă nevoie de tine. Şi ei câştigă. Însă ambele victorii au avut preţul acelui război dus în numele adevărului tău. Cum spune Matei 10:34, citându-L pe Isus şi subliniind rolul Adevărului rostit: „Nu socotiţi că am venit să aduc pace pe pământ; n-am venit să aduc pace, ci sabie."

Continuând să trăieşti conform adevărului aşa cum ţi se revelează, va trebui să accepţi şi să înfrunţi conflictele pe care le va genera acea modalitate a Fiinţei. Dacă faci asta, vei continua să te maturizezi şi să fii mai responsabil sub aspecte minore (nu le subestima importanţa) şi majore. Te vei apropia tot mai mult de scopurile tale mai noi şi mai înțelept formulate şi vei deveni şi mai înțelept în formularea lor când descoperi şi corectezi erorile tale inevitabile. Concepţia ta despre ceea ce este important va deveni din ce în ce mai adecvată pe măsură ce încorporezi înțelepciunea experienţei tale. Oscilaţiile tale se vor diminua şi vei merge pe o cale mai dreaptă spre bine — un bine pe care nu l-ai fi putut înțelege niciodată dacă ai fi insistat, în ciuda tuturor dovezilor, că adevărul tău iniţial este cel definitiv.

Dacă existenţa este bună, atunci cea mai clară, curată şi corectă relaţie cu ea este de asemenea bună. Dacă, invers, existenţa nu este bună, eşti pierdut. Nimic nu te va salva — cu siguranţă, nu-ţi vor sluji la nimic revoltele meschine, gândirea înceţoşată şi orbirea obscurantistă care constituie amăgirea. Este existenţa bună? Trebuie să îţi asumi mari riscuri pentru a afla. Trăieşte în adevăr sau trăieşte în amăgire, înfruntă consecinţele şi trage propria concluzie.

Aceasta este „profesiunea de credinţă" de care avem nevoie, după cum insista filosoful danez Kierkegaard. Nu poţi şti dinainte răspunsul la întrebarea de mai sus. Nici chiar un exemplu bun nu este o dovadă suficientă, date fiind diferenţele dintre indivizi. Succesul unui exemplu bun poate fi oricând atribuit norocului. Aşadar, trebuie să-ţi rişti propria viaţă pentru a afla. Acest risc este ceea ce anticii au descris ca sacrificare a propriei voinţe întru voinţa lui Dumnezeu. Nu este un act de supunere (cel puţin nu de supunere aşa cum este înţeleasă în prezent). Este un act de curaj. Este credinţa că vântul îţi va duce corabia într-un port nou şi mai bun. Este credinţa că Fiinţa poate fi corectată prin devenire. Este spiritul explorării înseşi.

Poate este mai bine să gândim asta în următorul mod: toată lumea are nevoie de un scop concret, specific — o ambiţie şi un obiectiv —, pentru a limita haosul şi a da un sens inteligibil propriei vieţi. Dar toate aceste scopuri concrete pot fi şi trebuie să fie orânduite sub ceea ce poate fi considerat un metascop, un tipar de abordare şi de formulare a scopurilor înseşi. Metascopul poate fi: „trăieşte întru adevăr." Aceasta înseamnă: „Perseverează spre un scop bine articulat, definit şi temporar. Stabileşte-ţi din timp şi într-un mod clar criteriile pentru eşec şi succes, măcar pentru tine însuţi (şi mai bine ar fi dacă şi ceilalţi vor putea să înţeleagă ce faci şi să evalueze asta împreună cu tine). În plus, procedând aşa, permite lumii şi spiritului tău să se desfăşoare conform voinţei lor, iar tu acţionează şi vorbeşte în respectul adevărului." Aceasta este deopotrivă o ambiţie pragmatică, dar şi cea mai curajoasă dintre credinţe.

Viaţa e suferinţă. Buddha a spus asta clar. Creştinii reprezintă imagistic acelaşi sentiment prin crucifixul divin. Iudaismul este saturat de această amintire. Echivalarea dintre viaţă şi îngrădire este faptul primordial şi inevitabil al existenţei. Vulnerabilitatea Fiinţei noastre ne face susceptibili la durerea judecăţii şi dispreţului social şi la degradarea inevitabilă a corpului nostru. Dar toate aceste suferinţe, groaznice cum sunt, nu sunt suficiente ca să corupă lumea, să o transforme în Iad, aşa cum naziştii, maoiştii şi staliniştii au corupt-o şi au transformat-o în Iad. Pentru aceasta, aşa cum Hitler a spus limpede, este nevoie de minciună[155]:

> [...] din cea mai mare minciună totdeauna o anumită parte este crezută; masele largi populare lasă într-adevăr să le fie corupte mai uşor fibrele cele mai intime ale inimii decât să se arunce, voluntar şi conştient, în mijlocul răului: de aceea, în simplicitatea primitivă a sentimentelor lor, ele vor fi mai uşor victima unei minciuni mari decât a uneia mici. Ele însele, în general, nu comit decât minciuni mici, în acelaşi timp fiindu-le prea ruşine să comită unele mari. Ele nu vor putea concepe o astfel de înşelătorie şi nu vor putea crede, chiar la alţii, în posibilitatea unor false interpretări, de o neruşinare nemaivăzută; chiar dacă sunt lămurite, masele se vor îndoi, vor ezita mult timp şi vor continua să creadă că poate există o altă explicaţie.

Pentru minciuna mare este nevoie mai întâi de cea mică. Minciuna mică este, metaforic vorbind, momeala folosită de Tatăl Minciunilor

pentru a-şi prinde victimele. Capacitatea umană a imaginaţiei ne dă posibilitatea de a visa şi de a crea lumi alternative. Aceasta este sursa ultimă a creativităţii noastre. Totuşi, această capacitate unică îşi conţine propria opoziţie, reversul monedei: putem ajunge la înşelătorie, faţă de noi şi faţă de ceilalţi, şi ne putem face să credem şi să acţionăm ca şi cum lucrurile ar fi altfel decât ştim că sunt.

Şi de ce să nu minţim? De ce să nu strâmbăm şi să nu contorsionăm lucrurile, pentru a obţine oricât de puţin, pentru a face ca lucrurile să meargă mai lin sau pentru a păstra pacea sau a evita răni afective? Realitatea are un aspect groaznic: chiar trebuie să-i privim faţa de şarpe în fiecare moment din starea de veghe şi la fiecare cotitură a vieţii? De ce să nu întoarcem privirea, măcar atunci când este prea dureros s-o vedem?

Motivul e simplu. *Lucrurile se dezintegrează.* Ce a funcţionat ieri nu va funcţiona neapărat şi astăzi. Avem de la înaintaşii noştri moştenirea masivă a statului şi a culturii, dar ei sunt morţi şi nu se pot ocupa de treburile de azi. *Cei vii pot.* Putem deschide ochii şi putem modifica, dacă e necesar, lucrurile pe care le avem; putem menţine maşinăria într-o stare de bună funcţionare. Sau putem să ne prefacem că totul e bine, putem să nu facem reparaţiile necesare şi apoi să blestemăm soarta când nimic nu merge.

Lucrurile se destramă: aceasta este una dintre marile descoperiri ale omenirii. Şi grăbim deteriorarea naturală a lucrurilor importante prin orbire, inacţiune şi amăgire. Fără atenţie, cultura degenerează şi moare, iar răul triumfă.

Ceea ce vezi dintr-o minciună când o pui în act (iar majoritatea minciunilor nu sunt rostite, ci puse în act) este foarte puţin din ceea ce reprezintă ea de fapt. O minciună este legată de toate celelalte lucruri. Are asupra lumii acelaşi efect pe care îl are o singură picătură de apă de canal chiar şi în cea mai mare sticlă de şampanie de cea mai bună calitate. Este ceva viu şi în plină dezvoltare.

Când minciuna ajunge îndeajuns de mare, se strică întreaga lume. Dar, dacă priveşti îndeaproape, cea mai mare dintre minciuni este alcătuită din minciuni mai mici, iar acestea sunt alcătuite din minciuni şi mai mici — şi minciuna cea mai mică este începutul marii minciuni. Şi aici nu este vorba despre a afirma ceva fals despre o realitate. Minciuna la care mă refer este o acţiune care are aspectul celei mai grave conspiraţii care a pus vreodată stăpânire pe rasa umană.

Aspectul ei aparent inofensiv, răutatea ei banală, nevolnica aroganță din care izvorăște, scopul ei de evitare benignă a responsabilității — toate astea reușesc să-i ascundă adevărata natură, primejdia reală pe care o aduce și egalitatea ei cu relele cele mari pe care omul le săvârșește și care adesea îi aduc plăcere. Minciunile corup lumea. Mai rău, asta și intenționează.

La început, o minciună mică; apoi câteva minciuni mici care să o susțină. După aceea, distorsionarea gândirii astfel încât să fie evitată rușinea pe care aceste minciuni o provoacă, apoi alte câteva minciuni care să acopere consecințele gândirii deformate. După care, în modul cel mai groaznic, transformarea prin repetiție a acestor minciuni, acum necesare, în credințe și acțiuni automate, specializate, structurale, al căror caracter „inconștient" este determinat neurologic. Apoi, îmbolnăvirea vieții înseși, acțiunea întemeiată pe falsitate nereușind să producă rezultatele dorite. Chiar dacă nu crezi în zidurile de cărămidă, tot te rănești dacă dai cu capul de unul. Atunci blestemi realitatea însăși pentru a fi ridicat zidul.

Vin apoi aroganța și sentimentul superiorității, care însoțesc inevitabil producerea de minciuni reușite (de minciuni *ipotetic* reușite — iar acesta este unul dintre cele mai mari pericole: aparent toată lumea este păcălită, deci toți sunt proști în afară de mine. Toată lumea este proastă și este păcălită *de către* mine — așa că pot scăpa din orice). În cele din urmă, apare afirmația: „Ființa însăși este susceptibilă la manipulările mele. Așadar, nu merită să fie respectată."

Așa se destramă lucrurile, asemenea lui Osiris risipit în bucăți. Așa este structura persoanei sau și statului care se dezintegrează sub influența unei forțe maligne. Acesta este haosul provocat de lumea din adâncuri care iese la suprafață ca un potop, pentru a cuceri tărâmul familiar. Dar încă nu am ajuns în Iad.

Iadul vine mai târziu. Iadul ni se arată când minciunile au distrus relația dintre individ sau stat și realitatea însăși. Lucrurile se destramă. Viața degenerează. Totul devine frustrare și dezamăgire. Speranța este veșnic trădată. Asemenea lui Cain, individul care amăgește mimează niște gesturi ritualice la rug, dar nu-I poate fi pe plac lui Dumnezeu. Apoi drama ajunge la ultimul ei act.

Torturat de eșecul neîncetat, individul se umple de amar. Dezamăgirea și eșecul se amestecă și dau naștere unei fantasme: *lumea vrea să mă facă să sufăr, să cad, să fiu distrus.* Trebuie să mă răzbun, merit asta.

Aceasta este poarta către Iad. Aici, lumea de dedesubt, un loc înfricoşător şi nefamiliar, devine suferinţa însăşi.

La începutul timpurilor, conform tradiţiei occidentale, Cuvântul lui Dumnezeu a transformat haosul în Fiinţă prin actul vorbirii. Este axiomatic în această tradiţie faptul că bărbatul şi femeia sunt făcuţi deopotrivă după chipul acestui Dumnezeu. Şi noi transformăm haosul în Fiinţă prin vorbire. Transformăm posibilităţile nesfârşite ale viitorului în realităţile trecutului şi prezentului.

A rosti adevărul înseamnă a aduce la Fiinţă acea realitate în care se poate trăi cel mai bine. Adevărul clădeşte edificii care pot dura o mie de ani. Adevărul îl hrăneşte şi îl îmbracă pe cel sărac şi face naţiunile bogate şi sigure. Adevărul reduce cumplita complexitate a unui om la simplitatea cuvântului său, astfel încât acest om poate deveni partener, şi nu duşman. Adevărul face ca trecutul să fie cu adevărat trecut şi se foloseşte cel mai bine de posibilităţile viitorului. Adevărul este resursa naturală ultimă, inepuizabilă. Este lumina din întuneric.

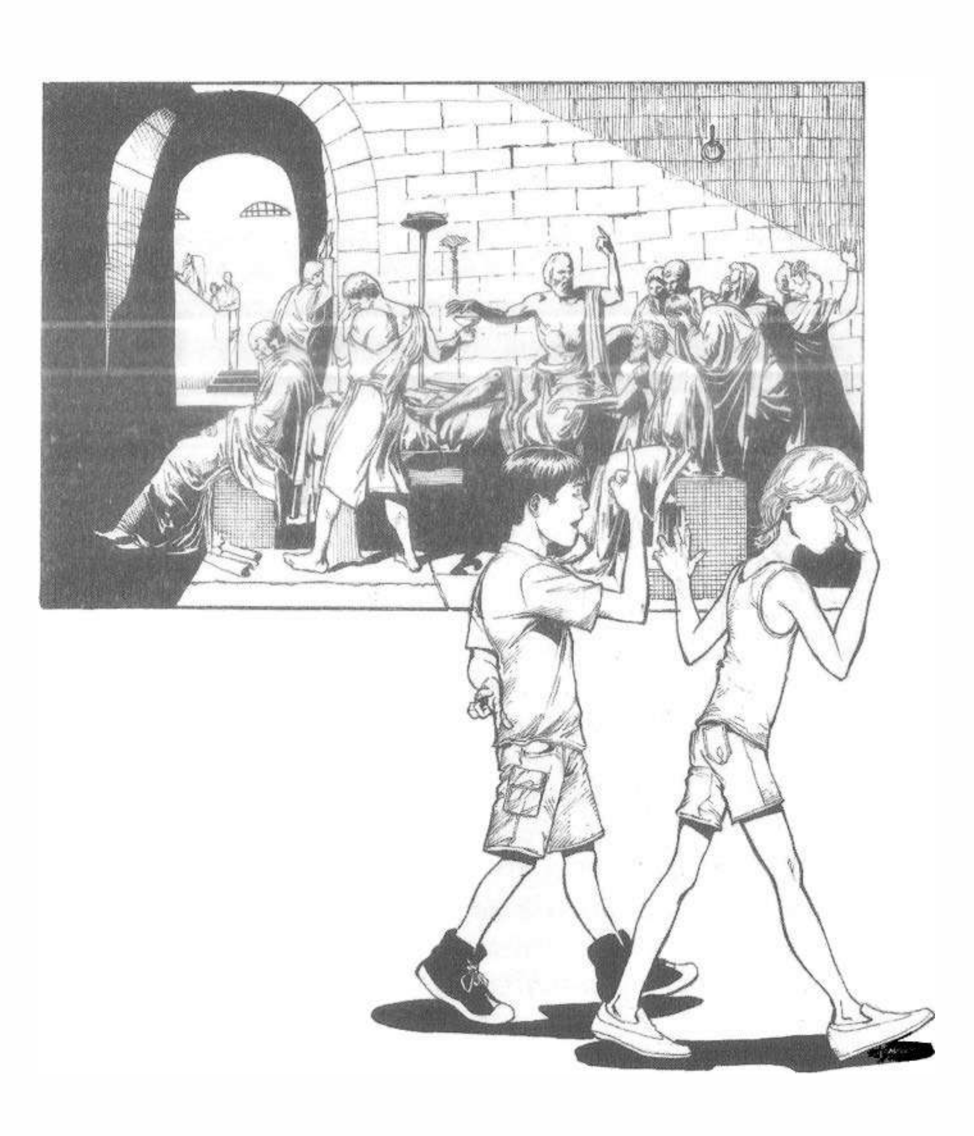
Priveşte înspre adevăr. Rosteşte adevărul.

Adevărul nu va lua chipul unor opinii care întrunesc acordul majorităţii, întrucât adevărul nu este nici o colecţie de sloganuri, nici o ideologie. Va fi personal. Adevărul tău este ceva ce doar tu poţi spune, dat fiind că este întemeiat pe circumstanţele unice ale vieţii tale. Înţelege-ţi propriul adevăr. Comunică-l cu atenţie, într-o manieră articulată, ţie şi celorlalţi. Aceasta îţi va asigura în mai mare măsură siguranţa şi viaţa, dat fiind că trăieşti în structura credinţelor tale din prezent. Aceasta va asigura bunăvoinţa viitorului, care, pe cât posibil, va diferi de certitudinile trecutului.

Adevărul ţâşneşte din cele mai profunde izvoare ale Fiinţei. Îţi va apăra sufletul de veştejire şi moarte când dai piept cu tragedia inevitabilă a vieţii. Te va ajuta să eviţi groaznica dorinţă de a căuta răzbunare pentru această tragedie — parte a cumplitului păcat al Fiinţei, povară purtată de toate câte sunt doar pentru a putea exista.

Dacă viaţa ta nu este ceea ce ar putea fi, încearcă să spui adevărul. Dacă te agăţi cu disperare de o ideologie sau dacă te complaci în nihilism, încearcă să spui adevărul. Dacă te simţi nevolnic, respins, disperat şi confuz, încearcă să spui adevărul. În Paradis toată lumea spune adevărul. Asta îl face să fie Paradis.

Spune adevărul. Sau, cel puţin, nu minţi.

Regula 9

Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi

NU DESPRE SFATURI E VORBA

Psihoterapia nu se bazează pe sfaturi. Sfatul este ceea ce primeşti când persoana căreia îi povesteşti despre ceva oribil şi complicat îşi doreşte să taci din gură şi să dispari. Sfatul este ceea ce primeşti când persoana cu care vorbeşti îşi doreşte să se lăfăie în propria superioritate sau în propria inteligenţă. La urma urmei, dacă n-ai fi atât de prost, n-ai avea problemele tale prosteşti.

Psihoterapia este o conversaţie autentică. Conversaţia autentică este explorare, articulare şi creare a unei strategii. Când eşti implicat într-o conversaţie autentică, asculţi şi vorbeşti — dar cel mai mult asculţi. Să asculţi înseamnă să fii atent. Este uimitor ce-ţi spun oamenii dacă asculţi. Uneori, dacă îi asculţi, îţi vor spune chiar ce este în neregulă cu ei. Uneori îţi vor spune şi cum plănuiesc să rezolve asta. Uneori, terapeut fiind, asta te ajută să rezolvi ceva chiar şi în ce priveşte propria ta persoană. La un moment dat, în mod surprinzător (şi aceasta este numai una dintre numeroasele ocazii în care s-au întâmplat astfel de lucruri), ascultam foarte atent o femeie care mi-a spus la un interval de câteva minute (a) că era vrăjitoare şi (b) că sabatul din care făcea parte

petrecea mult timp vizualizând pacea mondială. Era o veche funcționară într-o slujbă de la baza ierarhiei birocratice. Nu m-aş fi gândit niciodată că ar fi putut fi vrăjitoare. Nu ştiam nici că sabaturile îşi petrec vremea vizualizând pacea mondială. Nu ştiam nici ce să înțeleg de aici, dar nu era plictisitor, iar asta înseamnă ceva.

În practica mea clinică vorbesc şi ascult. Cu unii oameni vorbesc mai mult, iar pe alții mai mult îi ascult. Mulți dintre oamenii pe care îi ascult nu au pe altcineva cu care să vorbească. Unii dintre ei sunt cu adevărat singuri pe lume. Sunt mult mai mulți astfel de oameni decât crezi. Nu îi întâlneşti pentru că sunt singuri. Alții sunt înconjurați de tirani sau narcisişti, sau bețivi, sau oameni traumatizați, sau victime profesioniste. Unii nu reuşesc să articuleze lucruri despre ei înşişi. Vorbesc pe alături. Se repetă. Spun lucruri vagi şi contradictorii. Sunt dificil de ascultat. În viața altora se petrec lucruri groaznice. Au părinți cu Alzheimer sau copii bolnavi. Nu prea rămâne timp pentru propriile preocupări.

Odată, o clientă pe care o vedeam de câteva luni a intrat în cabinetul meu* pentru şedința programată şi, după o scurtă introducere, a anunțat: „Cred că am fost violată." Nu este simplu să ştii cum să răspunzi la o asemenea afirmație, mai ales că astfel de evenimente sunt însoțite de multe alte aspecte care-ți scapă. Adesea este implicat alcoolul, ca în majoritatea cazurilor de abuz sexual. Alcoolul poate cauza ambiguitate. Acesta este unul dintre motivele pentru care oamenii beau. Alcoolul suprimă temporar povara cumplită a conştiinței de sine. Oamenii beți ştiu despre viitor, dar nu le pasă. Asta e plăcut. E revigorant. Oamenii beți pot să petreacă de parcă mâine nu ar veni niciodată. Dar, pentru că există un mâine — de cele mai multe ori —, oamenii beți ajung de asemenea să aibă necazuri. Li se rupe filmul. Se duc în locuri periculoase cu oameni iresponsabili. Se distrează. Dar se întâmplă şi să fie violați. Drept care m-am gândit imediat că aşa trebuie să fi stat lucrurile. Cum altfel să înțeleg acel „Cred"? Dar nu acesta e finalul poveştii. Ea a mai adăugat un detaliu: „De cinci ori." Prima propoziție era îndeajuns de groaznică, dar a doua a provocat ceva de neînțeles. De cinci ori? Ce ar putea să însemne asta?

* Şi aici am recompus multe dintre detaliile cazului, pentru a proteja confidențialitatea persoanelor implicate, dar totodată am încercat să păstrez sensul central al evenimentelor.

Clienta mi-a spus că i se întâmpla când se ducea în câte vreun bar şi consuma mai multe băuturi. Cineva începea să vorbească cu ea. Ajungeau acasă la el sau la ea. Seara îşi urma cursul inevitabil spre climaxul sexual. Se trezea a doua zi nesigură de ce se întâmplase — nesigură de motivele ei, nesigură de motivele lui şi nesigură de lume. Domnişoara S., cum o vom numi, era atât de vagă, încât friza nonexistenţa. Era o fantomă de persoană. Se îmbrăca, totuşi, ca o femeie cu slujbă calificată. Ştia cum să se prezinte pentru a face o primă impresie bună. Drept urmare, a ajuns într-un consiliu consultativ guvernamental creat în scopul construirii unei părţi importante de infrastructură de transport (deşi nu ştia nimic despre guvernare, consiliere sau construcţii). De asemenea, avea şi o emisiune la un post public de radio dedicată afacerilor mici, deşi nu avusese niciodată o slujbă reală şi nu ştia nimic despre antreprenoriat. Primise ajutor social întreaga perioadă a vieţii ei adulte.

Părinţii ei nu i-au oferit niciodată niciun strop de atenţie. Avea patru fraţi, iar ei nu erau deloc buni cu ea. Nu avea niciun prieten acum şi nu avusese nici în trecut. Nu avea un partener. Nu avea pe nimeni cu care să vorbească şi nu ştia cum să gândească singură (acesta nu e un caz rar). Nu avea un sine. Era o cacofonie ambulantă de experienţe neintegrate. O ajutasem anterior să-şi găsească o slujbă. Am întrebat-o dacă avea un CV şi a spus că da. I-am cerut să mi-l aducă. L-a adus la următoarea şedinţă. Avea 50 de pagini. Era un biblioraft împărţit în secţiuni, cu separatoare de dosare — dintre acelea cu mici indicatoare colorate pe margine. Secţiunile cuprindeau teme ca „Visele mele" şi „Cărţi pe care le-am citit". Notase zeci de vise în secţiunea „Visele mele" şi scrisese scurte rezumate şi recenzii ale lecturilor sale. Asta era ceea ce îşi propusese să trimită potenţialilor angajatori (sau poate o făcuse deja, cine ştie?). Este imposibil de înţeles cum CV-ul cuiva care nu făcuse nimic pe lumea asta arăta ca un biblioraft care conţinea 50 de pagini indexate în care erau notate vise şi romane. Domnişoara S. nu ştia nimic despre ea însăşi. Nu ştia nimic despre alţi indivizi. Nu ştia nimic despre lume. Era un film care rula defocalizat. Şi aştepta cu disperare o poveste despre ea însăşi care să dea tututor acestor evenimente disparate un sens.

Dacă pui zahăr în apă rece şi amesteci, zahărul se dizolvă. Dacă încălzeşti apa, poţi să dizolvi şi mai mult zahăr în ea. Dacă încălzeşti apa până fierbe, poţi să adaugi mult mai mult zahăr şi să-l faci şi pe acesta

să se dizolve. Apoi, dacă iei vasul cu apă fiartă cu zahăr şi îl răceşti lent fără să îl zgâlţâi sau să îl loveşti, poţi să păcăleşti apa (nu ştiu cum altfel să formulez asta) ca să primească mult mai mult zahăr dizolvat decât ar fi făcut-o dacă ar fi rămas rece. Asta se numeşte soluţie suprasaturată. Dacă arunci un singur cristal de zahăr în această soluţie suprasaturată, tot excesul de zahăr se va cristaliza brusc şi impresionant. Ca şi cum ar tânji după ordine. Aşa era clienta mea. Oamenii ca ea sunt motivul pentru care numeroasele forme de psihoterapie practicate în prezent sunt toate eficiente. Oamenii pot fi atât de confuzi, încât psihicul lor va fi ordonat şi viaţa lor va fi îmbunătăţită prin adoptarea oricărui sistem de interpretare rezonabil de ordonat. Asta înseamnă aducerea laolaltă a elementelor disparate din viaţa lor într-o manieră disciplinată — oricum ar arăta această manieră structurată. Aşa că, dacă începi să te desfaci din încheieturi (sau dacă nu ai fost niciodată un om prea bine închegat), îţi poţi restructura viaţa pe principii freudiene, jungiene, adleriene, rogersiene sau comportamentale. Atunci cel puţin înţelegi cum se leagă unele lucruri. Cel puţin eşti coerent. Cel puţin eşti bun la ceva — în caz că până acum nu ţi-ai găsit niciun rost. Nu poţi să repari o maşină cu un topor, dar poţi să tai cu el un copac. Asta e totuşi ceva.

Cam în aceeaşi perioadă în care lucram cu această clientă, presa era plină de relatări despre false amintiri induse în psihoterapie — în special acele amintiri privind abuzurile sexuale. Disputa era în plină desfăşurare: erau acestea nişte relatări autentice ale unor traume din trecut? Sau erau nişte constructe *post-hoc*, visate ca urmare a presiunii exercitate voluntar sau involuntar de terapeuţi imprudenţi, de care se agăţau cu disperare clienţi mult prea tentaţi să găsească o cauză simplă pentru toate problemele lor? Uneori era poate prima variantă; alteori, a doua. Totuşi, am înţeles mult mai clar şi mai precis cât de simplă poate fi inculcarea unei amintiri false în peisajul mental imediat ce clienta mea şi-a dezvăluit nesiguranţa în privinţa experienţelor ei sexuale. Trecutul pare stabil, dar nu este deloc „stabil", psihologic vorbind. La urma urmei, sunt o grămadă de lucruri în trecut, iar modul în care le organizăm poate fi supus unor revizuiri drastice.

Imaginează-ţi, de exemplu, un film în care nu se întâmplă decât lucruri groaznice. Dar, la final, totul se termină cu bine. Totul se rezolvă. Un final îndeajuns de fericit poate schimba sensul tuturor evenimentelor anterioare. Pot fi considerate valoroase, dat fiind acel

final. Acum imaginează-ţi un alt film. Se întâmplă multe lucruri acolo. Toate sunt entuziasmante şi interesante. Dar sunt multe. După 90 de minute, începi să te îngrijorezi. „E un film foarte bun", te gândeşti, „dar se întâmplă o grămadă de chestii. Sper că regizorul reuşeşte să le facă să se lege cumva." Dar nu se întâmplă aşa. Povestea se încheie brusc, nerezolvată, sau apare ceva facil ori clişeistic. Pleci enervat la culme şi nemulţumit — ai şi uitat că ai fost cu totul implicat şi că te-ai bucurat de film aproape tot timpul cât ai fost în sala de cinema. Prezentul poate schimba trecutul, iar viitorul poate schimba prezentul.

De asemenea, când îţi reaminteşti trecutul, îţi aminteşti unele părţi şi uiţi altele. Ai amintiri clare despre unele lucruri care s-au întâmplat, dar nu despre altele de o importanţă potenţial egală — aşa cum în prezent eşti conştient de unele aspecte din mediu, dar nu şi de altele. Îţi categoriseşti propria experienţă, grupând unele elemente şi separându-le de celelalte. Există un arbitrariu misterios în toate acestea. În amintire, nu redai o înregistrare cuprinzătoare, obiectivă. Nu ai cum. Pur şi simplu nu ştii suficient. Pur şi simplu nu poţi să percepi suficient. Şi nici nu eşti obiectiv. Eşti viu. Eşti subiectiv. Ai interese în care ai investit — lucruri legate cel puţin de persoana ta. Ce anume ar trebui adăugat în poveste? Unde anume este graniţa dintre evenimente?

Amintirile referitoare la abuzul sexual suferit în copilărie sunt tulburător de frecvente.[156] Acest tip de abuz nu este totuşi atât de comun pe cât cred psihoterapeuţii prost pregătiţi şi nici nu produce întotdeauna nişte adulţi plini de sechele.[157] Oamenii diferă în privinţa rezilienţei. Un eveniment care ar putea răvăşi o persoană poate fi ignorat de o alta cu o ridicare din umeri. Dar terapeuţii care nu-l cunosc pe Freud decât din rezumate la a doua mână presupun frecvent, în mod axiomatic, că adultul tulburat din cabinetul lor trebuie să fi fost abuzat sexual în copilărie. Din ce alt motiv să fi ajuns atât de tulburaţi? Aşa că sapă şi deduc, şi fac aluzii şi sugestii, şi reacţionează exagerat, şi conduc clientul într-o parte sau alta. Exagerează importanţa unor evenimente şi reduc din relevanţa altora. Aranjează faptele ca să se potrivească propriei teorii.[158] Şi îşi conving clienţii că au fost abuzaţi sexual — doar de şi-ar putea aminti. Şi atunci, clienţii încep să-şi amintească. Şi apoi încep să acuze. Şi uneori ceea ce astfel de pacienţi îşi amintesc nu s-a întâmplat niciodată, iar oamenii acuzaţi sunt nevinovaţi. Veştile bune? Cel puţin teoria terapeutului rămâne intactă. Asta e bine — pentru

terapeut. Dar nu sunt deloc de neglijat pagubele colaterale. Totuşi, oamenii sunt adesea dispuşi să provoace o grămadă de pagube colaterale dacă îşi pot păstra teoria.

Ştiam toate astea când domnişoara S. a venit să-mi vorbească despre experienţele ei sexuale. În timp ce povestea despre situaţiile în care mergea în barurile pentru întâlniri amoroase şi despre neplăcerile ce urmau, m-am gândit la mai multe lucruri deodată. M-am gândit: „Eşti extrem de vagă şi de nonexistentă. Eşti un cetăţean al haosului şi al lumii de dincolo. Te duci în zece locuri diferite în acelaşi timp. Oricine te poate lua de mână şi te poate duce pe calea pe care o vrea." La urma urmei, dacă tu nu reuşeşti să fii personajul principal în propria piesă, vei fi un figurant în drama altcuiva — şi s-ar putea să ţi se dea un rol jalnic, singuratic şi tragic. După ce domnişoara S. şi-a spus povestea, amândoi am chibzuit un pic. M-am gândit: „Ai dorinţe sexuale normale. Eşti extrem de singură. Eşti neîmplinită sexual. Ţi-e teamă de bărbaţi, eşti ignorantă în privinţa lumii şi nu ştii nimic despre tine însăţi. Te plimbi pe aici ca un accident care abia aşteaptă să se întâmple şi accidentul se întâmplă şi asta e viaţa ta."

M-am gândit: „O parte din tine vrea să fie condusă. O parte din tine vrea să fie un copil. Ai fost abuzată de fraţi şi ignorată de tată, aşa că o parte din tine doreşte să se răzbune pe bărbaţi. O parte din tine e vinovată. O alta e ruşinată. Alta e încântată şi entuziasmată. Cine eşti? Ce-ai făcut? Ce s-a întâmplat?" Care era deci adevărul obiectiv? Nu exista niciun mod de a cunoaşte adevărul obiectiv. Şi nu va exista niciodată. Nu exista un observator obiectiv şi nu va exista vreodată. Nu exista o poveste completă şi exactă. Un astfel de lucru nu a existat şi nu va putea exista. Erau, şi sunt, doar relatări parţiale şi perspective fragmentare. Dar unele sunt totuşi mai bune decât altele. Memoria nu este o descriere a trecutului obiectiv. *Memoria este un instrument*. Memoria este ghidul trecutului spre viitor. Dacă îţi aminteşti că s-a întâmplat ceva rău şi reuşeşti să înţelegi de ce, atunci poţi să încerci să eviţi ca acel lucru rău să se întâmple din nou. Acesta este scopul memoriei. Nu este vorba despre o simplă „reamintire a trecutului". Ci despre a nu lăsa acelaşi lucru nenorocit să se întâmple din nou şi din nou.

M-am gândit mai departe: „Aş putea să simplific viaţa domnişoarei S. Aş putea spune că suspiciunile ei de viol sunt întru totul justificate şi că îndoiala ei în privinţa evenimentelor nu e decât o dovadă în plus a

abuzării ei depline şi pe termen lung. Aş putea insista că partenerii ei sexuali aveau obligaţia legală de a se asigura că ea nu era prea afectată de alcool şi că actele sexuale erau consimţite. I-aş putea spune că a fost indiscutabil supusă unor acţiuni violente şi ilicite, de vreme ce nu şi-a dat acordul explicit şi verbal la fiecare gest sexual. I-aş putea spune că este o victimă inocentă." I-aş fi putut spune toate acestea. Şi ar fi sunat foarte adevărat. Şi ea ar fi acceptat aceasta ca fiind adevărat şi în acest fel şi-ar fi amintit-o pentru tot restul vieţii. Ar fi fost o persoană nouă, cu o istorie nouă şi un destin nou.

Dar m-am gândit şi altfel: „I-aş putea spune domnişoarei S. că este un dezastru ambulant. I-aş putea spune că intră într-un bar ca o curtezană pe jumătate adormită, că este un pericol pentru ea însăşi şi pentru alţii şi că trebuie să se trezească; i-aş mai putea zice că, dacă se duce în baruri de agăţat parteneri şi bea prea mult şi este dusă acasă şi face sex dur şi violent (sau chiar sex tandru şi mângâietor), la ce dracu' se poate aştepta?" Cu alte cuvinte, i-aş fi putut spune, în termeni mai filosofici, că ea era „criminalul palid" al lui Nietzsche — persoana care într-o clipă îndrăzneşte să încalce legea sfântă şi în următoarea se fereşte să plătească preţul. Şi aceasta ar fi sunat de asemenea adevărat şi ea ar fi acceptat-o şi aşa ar fi ţinut-o minte.

Dacă aş fi aderat la ideologia de stânga a justiţiei sociale, i-aş fi spus prima poveste. Dacă aş fi aderat la o ideologie conservatoare, i-aş fi zis-o pe a doua. Iar răspunsurile ei în urma primeia sau celei de-a doua poveşti ar fi demonstrat, spre satisfacţia mea şi a ei, că povestea pe care am spus-o era adevărată — complet şi irefutabil adevărată. Şi aceasta ar fi însemnat, într-adevăr, să-i dau sfaturi.

ÎNCEARCĂ SĂ PRICEPI SINGUR CE S-A ÎNTÂMPLAT

În loc de asta, am decis să ascult. Am învăţat să nu le fur clienţilor problemele. Nu vreau să fiu eroul salvator sau *deus ex machina* — nu în povestea altcuiva. Nu vreau viaţa lor. Aşa că i-am cerut să-mi spună la ce se gândea şi am ascultat. A vorbit mult. Când am încheiat şedinţa, ea încă nu ştia dacă a fost cu adevărat violată, şi nici eu nu ştiam. Viaţa e foarte complicată.

Uneori, trebuie să schimbi modul în care înțelegi totul pentru a înțelege corect ceva anume. „Am fost violată?" poate fi o întrebare foarte complicată. Simplul fapt că întrebarea apare sub această formă indică existența unor straturi infinite de complexitate — ca să nu mai zic despre acel: „de cinci ori". Sunt nenumărate întrebări ascunse în „Am fost violată?" Ce înseamnă viol? Ce înseamnă consimțământ? Ce constituie o precauție sexuală adecvată? Cum ar trebui o persoană să se apere? A cui e vina? „Am fost violată?" este o hidră. Tai un cap şi cresc alte şapte. Aşa e viața. Domnişoara S. ar fi trebuit să vorbească 20 de ani ca să înțeleagă dacă a fost violată. Şi cineva ar fi trebuit să fie acolo să asculte. Eu am început procesul, dar circumstanțele au făcut să-mi fie imposibil să-l închei. Când a plecat din terapia cu mine, imprecizia ei şi lipsa ei de structură fuseseră doar puțin ameliorate față de momentul primei noastre întâlniri. Dar cel puțin nu a plecat ca o întruchipare a ideologiei mele nenorocite.

Oamenii pe care îi ascult au nevoie să vorbească pentru că doar aşa, prin dialog, ştiu ei să gândească. Şi oamenii au nevoie să gândească. Altfel ar merge orbeşte şi ar cădea în gropi. Când oamenii gândesc, ei simulează variante de lume şi planifică moduri în care să acționeze. Dacă fac o simulare reuşită, pot să înțeleagă ce lucruri prosteşti nu ar trebui să facă. Şi atunci pot să le evite. Deci nu trebuie să mai suporte consecințe neplăcute. Acesta e scopul gândirii. Dar nu putem face asta singuri. Anticipăm lumea şi ne planificăm acțiunile în ea. Numai ființele umane fac asta. De aceea suntem excepționali. Creăm mici avataruri ale propriei persoane. Punem aceste avataruri în lumi fictive. Apoi ne uităm la ce se întâmplă. Dacă avatarul nostru are succes, ne purtăm ca el în lumea reală. Atunci vom avea succes (sperăm). Dacă avatarul nostru eşuează, nu vom apuca pe aceeaşi cale dacă suntem în toate mințile. Îl lăsăm să moară în lumea fictivă ca să nu trebuiască să murim noi de-adevăratelea în prezent.

Imaginează-ți doi copii care vorbesc. Cel mai mic spune: „N-ar fi haios să ne suim pe acoperiş?" El tocmai şi-a pus micul avatar al propriei persoane într-o lume fictivă. Dar sora lui mai mare obiectează. Îi spune: „E prostesc. Dacă o să cazi de pe acoperiş? Dacă te prinde tata?" Copilul mai mic poate atunci să modifice simularea inițială, să tragă concluzia potrivită şi să lase întreaga lume fictivă să moară în faşă. Sau nu. Poate că merită să rişte. Dar măcar acum va acționa în cunoştință

de cauză. Lumea lui fictivă este ceva mai elaborată, iar avatarul puţin mai înţelept.

Oamenii cred că gândesc, dar nu e adevărat. În cea mai mare parte, autocritica trece drept gândire. Gândirea autentică este rară — la fel ca ascultarea autentică. Gândirea înseamnă să te asculţi pe tine. E dificil. Pentru a gândi, trebuie ca tu să fii cel puţin doi oameni în acelaşi timp. Apoi trebuie să laşi acei oameni să nu fie de acord. Gândirea este un dialog interior între două sau mai multe perspective diferite asupra lumii. Perspectiva Unu este un avatar într-o lume simulată. Are propria reprezentare despre trecut, prezent şi viitor şi propriile idei despre cum să acţioneze. La fel şi Perspectiva Doi, şi Trei, şi Patru. Gândirea este procesul prin care aceste avataruri interioare îşi imaginează şi îşi articulează propriile lumi unul în raport cu celălalt. Când gândeşti, nu poţi nici să asmuţi oameni de paie unul împotriva celuilalt, pentru că atunci nu gândeşti. Raţionalizezi *post-hoc*. Spui ceea ce-ţi doreşti împotriva unui oponent slab, astfel încât să nu trebuiască să te răzgândeşti. Faci propagandă. Eşti înşelător. Te foloseşti de concluzii ca să justifici dovezile. Te ascunzi de adevăr.

Gândirea autentică este complexă şi solicitantă. Îţi cere să vorbeşti clar şi, în acelaşi timp, să asculţi atent şi echilibrat. Presupune un conflict. Aşa că trebuie să tolerezi conflictul. Acesta presupune, mai departe, negociere şi compromis. Aşa că trebuie să înveţi să dai şi să iei şi să-ţi modifici premisele şi să-ţi ajustezi gândurile — chiar şi percepţiile despre lume. Uneori, se ajunge la înfrângerea şi eliminarea unuia sau mai multor avataruri din interiorul tău. Nici lor nu le place să fie înfrânte sau eliminate. Sunt greu de construit. Sunt valoroase. Sunt vii. Le place să rămână vii. Vor lupta pentru a rămâne vii. Ar fi mai bine să le asculţi. Dacă nu o faci, vor coborî în subteran şi se vor transforma în diavoli şi te vor tortura. Drept urmare, gândirea este totodată dureroasă afectiv şi solicitantă fiziologic; te stoarce de energie, mai mult decât orice — excepţie face faptul de a nu gândi. Dar trebuie să fii foarte clar şi nuanţat pentru ca toate acestea să ţi se desfăşoare în minte. Ce te faci dacă nu eşti prea bun la gândit, la a fi doi oameni în acelaşi timp? E simplu. Vorbeşti. Dar ai nevoie de cineva care să asculte. O persoană care te ascultă îţi este colaborator şi oponent.

Persoana care te ascultă testează ceea ce spui (şi ceea ce gândeşti) fără să fie nevoie să spună nimic. Persoana care te ascultă este un

reprezentant al omenirii obişnuite. Reprezintă mulţimea. E drept că mulţimea nu are în niciun caz întotdeauna dreptate, dar are dreptate *de obicei*. Are dreptate *în general*. Aşadar, dacă spui ceva ce nedumereşte pe toată lumea, ar trebui să reevaluezi ce ai spus. Şi zic asta ştiind prea bine că opiniile controversate sunt uneori corecte — iar mulţimea piere dacă refuză să asculte. Acesta este unul dintre motivele pentru care individul este obligat moral să îşi asume şi să spună adevărul propriei experienţe. Cu toate acestea, un lucru nou şi radical este aproape întotdeauna greşit. Ai nevoie de motive bine întemeiate pentru a ignora sau a sfida opinia generală, publică. Aceasta este cultura ta. Este un stejar puternic. Eşti pe una dintre crengile lui. Dacă se rupe creanga, e cale lungă până jos — mai lungă, poate, decât crezi. Dacă citeşti această carte, există o probabilitate ridicată să fii o persoană privilegiată. Poţi să citeşti. Ai timp să citeşti. Eşti cocoţat sus de tot. A fost nevoie de nenumărate generaţii ca să ajungi unde eşti. Se cuvine oarecare recunoştinţă. Dacă insişti ca întreaga lume să se ia după tine, trebuie să ai nişte motive extrem de bine întemeiate. Dacă îţi aperi poziţia, trebuie să ai nişte raţiuni solide. Trebuie să te fi gândit bine. Altfel se poate să te pască o aterizare dură. Ar trebui să faci ce fac şi ceilalţi, în afară de cazul în care ai un motiv foarte bun să nu procedezi astfel. Dacă faci ceva rutinier, măcar ştii că alţi oameni au mers pe calea asta. În afara rutinei, ajungi prea adesea pe arătură. Iar în deşertul de dincolo de drum sunt tâlhari şi monştri.

Aşa grăieşte înţelepciunea populară.

O PERSOANĂ CARE ASCULTĂ

O persoană care ascultă poate reflecta opinia mulţimii. Poate face asta fără să vorbească. Poate face asta doar lăsând persoana care vorbeşte să se asculte pe sine. Asta este ceea ce recomanda Freud. Îşi punea pacienţii să se întindă pe divan, să se uite în tavan, să-şi lase mintea liberă şi să spună orice le trecea prin minte. Aceasta este metoda sa de *asociere liberă*. Acesta este modul prin care psihanalistul freudian evită transferul propriilor tendinţe şi opinii în peisajul interior al pacientului. De aceea Freud nu îşi privea direct pacienţii. Nu dorea ca meditaţiile

lor spontane să fie modificate de expresiile lui afective, indiferent cât de subtile. Era îngrijorat că propriile opinii — şi, mai rău, propriile probleme nerezolvate — se pot reflecta incontrolabil în răspunsurile şi reacţiile lui, conştient şi inconştient deopotrivă. Se temea ca în acest mod să nu afecteze negativ dezvoltarea pacienţilor săi. Tot din acest motiv Freud a insistat ca psihanaliştii să fie ei înşişi analizaţi. Dorea ca aceia care folosesc metoda lui să descopere şi să elimine unele dintre propriile puncte oarbe şi prejudecăţi, astfel încât practica lor să nu fie coruptă. Freud avea dreptate. La urma urmei, era genial. E evident din faptul că oamenii încă îl urăsc. Dar există dezavantaje în abordarea detaşată şi întru câtva distantă recomandată de Freud. Mulţi dintre cei care se duc la terapie doresc şi au nevoie de o relaţie mai apropiată, mai personală (cu toate că şi asta implică pericole). Acesta este unul dintre motivele pentru care am optat în practica mea pentru conversaţie în locul metodei freudiene — aşa cum fac majoritatea psihologilor clinicieni.

Poate fi important pentru clienţii mei să vadă reacţiile mele. Pentru a-i proteja de influenţa inoportună pe care acestea o pot genera, încerc să-mi stabilesc precis scopul, astfel încât răspunsurile mele să fie determinate de motivaţia adecvată. Fac tot ce pot pentru a-mi dori ce este mai bine pentru ei (orice ar însemna asta). Şi, de fapt, fac tot ce îmi stă în puteri pentru a dori ce e mai bun pentru terapie (aceasta este o parte din a-mi dori ce este mai bine pentru clienţii mei). Încerc să-mi golesc mintea, să las deoparte propriile griji. Astfel, mă concentrez asupra a ceea ce este mai bine pentru clienţii mei şi, în acelaşi timp, sunt atent la orice indicii că s-ar putea să fi înţeles greşit care este acel „bine". Asta e ceva ce trebuie să negociez, nu să stabilesc definitiv. E ceva ce trebuie gestionat foarte atent pentru a diminua riscurile interacţiunii apropiate, personale. Clienţii mei vorbesc. Eu ascult. Uneori răspund. Adesea, răspunsul este subtil. Nici măcar nu este verbal. Eu şi clienţii mei suntem faţă în faţă. Avem un contact vizual. Fiecare vede expresiile celuilalt. Ei pot observa efectele cuvintelor lor asupra mea, iar eu pot observa efectele cuvintelor mele asupra lor. Ei pot să răspundă la răspunsul meu.

Un client poate spune: „Îmi urăsc soţia". Odată spus, lucrul acesta e acolo. E în aer. A venit din lumea din adâncuri, s-a materializat din haos şi s-a manifestat. Este perceptibil şi concret şi nu mai poate fi ignorat

cu ușurință. A devenit real. Vorbitorul este el însuși uimit. Vede același lucru reflectat în ochii mei. Observă asta și o apucă pe calea sănătății mentale. „Stai așa“, spune el. „Dă înregistrarea înapoi. E prea dur. *Uneori* îmi urăsc soția. O urăsc când nu-mi spune ce-și dorește. Și mama făcea asta tot timpul. Îl înnebunea pe tata. Să spun drept, ne înnebunea pe toți. Se înnebunea până și pe ea! Era o persoană de treabă, dar era foarte resentimentară. Ei bine, măcar soția mea nu-i la fel de rea ca mama. Nici pe departe. Stai! Cred că de fapt soția mea se pricepe destul de bine să-mi spună ce-și dorește, dar pe mine mă deranjează tare când nu o face, pentru că mama ne tortura de moarte pe toți când făcea pe martira. Asta m-a afectat foarte tare. Poate că reacționez exagerat acum, când aceste lucruri sunt destul de rare. Hei! Mă port exact cum se purta tata când mama îl supăra! Ăsta nu sunt eu. Asta n-are nimic de-a face cu soția mea. Ar fi mai bine să-i spun.“ Observ de aici că el nu prea reușise până atunci să facă diferența între soția lui și mama lui. Și înțeleg că era posedat, inconștient, de spiritul tatălui său. Și el înțelege toate acestea. Acum este mai diferențiat, nu mai e chiar un bloc nesculptat de piatră, e mai puțin rătăcit în ceață. A cusut un mic petic în pânza culturii lui. Spune: „A fost o ședință bună, doctore Peterson.“ Eu încuviințez din cap. Poți să fii destul de deștept dacă doar taci din gură.

Sunt colaborator și oponent chiar și când nu vorbesc. Nu controlez lucrul acesta. Expresiile mele transmit răspunsurile mele, chiar și atunci când sunt subtile. Așadar, comunic, după cum foarte întemeiat sublinia Freud, chiar și când tac. Dar pot și să vorbesc în ședințele clinice. De unde știu când e cazul să spun ceva? În primul rând, după cum am spus, încerc să mă situez într-un cadru mental adecvat. Îmi setez scopul. Vreau ca lucrurile să devină mai bune. Mintea mea se orientează în funcție de acest țel. Încearcă să producă în dialogul terapeutic răspunsuri care duc spre acest scop. Privesc ce se întâmplă în interiorul meu. Îmi devoalez reacțiile. Aceasta este prima regulă. Uneori, de exemplu, un client spune ceva și îmi trece prin minte un gând sau o fantezie. Frecvent, este despre ceva ce clientul a spus mai devreme sau într-o ședință anterioară. Apoi îi spun clientului acel gând sau acea fantezie. I-o spun dezinteresat. Îi zic: „Ai afirmat asta și am observat că am conștientizat asta.“ Apoi discutăm. Încercăm să stabilim importanța reacției mele. Uneori, poate e ceva ce are legătură cu mine — după cum a arătat Freud. Dar alteori este doar o reacție a unei

ființe umane detașate, dar cu intenții bune, la o afirmație care dezvăluie o altă ființă umană. Reacția mea poate fi importantă — uneori chiar corectivă. Alteori, totuși, eu sunt cel corectat.

Trebuie să te înțelegi cu ceilalți. Un terapeut este unul dintre ceilalți. Un terapeut bun spune adevărul despre ce crede. (Ceea ce nu e același lucru cu a-ți spune ce crede el că e adevărul.) Atunci ai măcar opinia sinceră a cel puțin unei persoane. Nu e ceva ușor de obținut. Nu e tocmai nimic. Aceasta este cheia procesului psihoterapeutic: doi oameni își spun unul altuia adevărul — și amândoi ascultă.

CUM AR TREBUI SĂ ASCULȚI?

Carl Rogers, unul dintre marii psihoterapeuți din secolul XX, știa o groază de lucruri despre ascultare. Iată ce scria: „Majoritatea dintre noi nu putem să ascultăm pur și simplu; suntem tot timpul tentați să judecăm, pentru că simpla ascultare este prea periculoasă. În primul rând e nevoie de curaj, dar nu îl avem întotdeauna."[159] Rogers știa că ascultarea poate transforma oamenii. Despre asta, el a scris așa: „Poate că unii dintre voi credeți că știți să ascultați oamenii, deși nu ați obținut niciodată rezultatele pe care eu le am în vedere. Se prea poate însă ca ascultarea voastră să nu fi fost de tipul pe care l-am descris." Rogers le-a sugerat cititorilor lui să facă un mic experiment data viitoare când mai intră în vreo dispută: „Oprește discuția pentru un moment și instituie această regulă: «Fiecare persoană poate să vorbească numai după ce mai întâi va fi repetat corect ideile și sentimentele celuilalt, astfel încât acesta să fie de acord»". Am descoperit că această tehnică este foarte utilă în viața mea privată, dar și în practica mea. Repet adesea, sintetic, ceea ce mi-au spus oamenii și îi întreb dacă am înțeles corect. Uneori acceptă rezumatul meu. Alteori mă corectează pe alocuri. Câteodată se întâmplă să mă înșel complet. Toate acestea e bine să le știi.

Există câteva avantaje evidente ale acestui proces de reformulare sintetică. Primul avantaj este că ajung cu adevărat să înțeleg ce spune persoana. Despre asta, Rogers a scris: „Sună simplu, nu? Dar dacă îl pui în practică, vei descoperi că este unul dintre cele mai dificile lucruri pe care le-ai încercat vreodată. Dacă înțelegi cu adevărat o persoană

în acest mod, dacă eşti dispus să intri în lumea ei intimă şi să înțelegi modul în care ea îşi trăieşte viața, s-ar putea să descoperi că îți vor fi influențate atitudinile sau personalitatea. Acest risc de a fi schimbat de către altcineva este una dintre cele mai înfricoşătoare perspective cu care ne putem confrunta." Rar am citit nişte cuvinte mai adevărate!

Al doilea avantaj al acțiunii de rezumare a gândurilor celuilalt este că ne ajută să ne consolidăm memoria. Să ne gândim la următoarea situație: un client de-al meu relatează o poveste lungă, întortocheată, încărcată afectiv despre o perioadă dificilă din viața lui. La final, fac un rezumat, unind diversele puncte din relatare. Povestea devine mai sintetică. Va rămâne acum, sub această formă prescurtată, în memoria clientului (şi a mea). Aceasta este acum o amintire diferită sub multe aspecte — dacă suntem norocoşi, este o chiar amintire *mai bună*. Şi este mai puțin apăsătoare. A fost distilată, redusă la esență. Am extras morala poveştii. Devine o descriere a cauzei şi a efectului, a ceea ce s-a întâmplat de fapt, o poveste formulată astfel încât repetarea tragediei şi suferinței să devină mai puțin probabilă în viitor. „*Asta* s-a întâmplat. *Acesta* e motivul. *Asta* trebuie să fac pentru a evita astfel de lucruri de acum înainte" — cam aşa arată o amintire reuşită. Acesta este scopul memoriei. Altfel spus: nu memorezi trecutul doar ca să păstrezi o „înregistrare fidelă", ci pentru ca tu să fii pregătit pentru viitor.

Al treilea avantaj al aplicării metodei rogersiene este că face dificilă construirea de argumente pripite, care trădează nepăsarea față de celălalt. Când cineva ți se opune, este foarte tentant să suprasimplifici, să parodiezi sau să distorsionezi poziția celuilalt. Este un joc contraproductiv care are deopotrivă scopul de a-l răni pe cel ce ți-e potrivnic şi de a-ți eleva pe nedrept propriul statut. În schimb, dacă ți se cere să reiei pe scurt afirmațiile cuiva, astfel încât vorbitorul să fie de acord cu rezumatul, se poate să fie nevoie să repeți argumentul chiar mai clar şi mai succint decât a reuşit acea persoană. Dacă nu eşti părtinitor şi dacă priveşti argumentele din perspectiva celuilalt poți (1) să descoperi valoarea lor şi să înveți ceva în acest proces sau (2) să-ți întăreşti poziția împotriva celuilalt (dacă crezi în continuare că greşeşte) şi să construieşti nişte argumente şi mai dificil de pus la îndoială. Asta te va face mult mai puternic. În plus, nu va mai trebui să formulezi greşit poziția opozantului (şi poate şi prăpastia dintre voi se va mai îngusta). Vei putea de asemenea să-ți tolerezi mult mai bine propriile îndoieli.

Uneori, este nevoie de mult timp pentru a înţelege ce vrea cineva să spună când ne vorbeşte. Aceasta pentru că adesea îşi articulează ideile pentru prima dată. E de înţeles că va mai rătăci orbeşte pe drumuri lăturalnice sau că va face afirmaţii contradictorii sau chiar fără sens. Parţial, pentru că vorbirea (şi gândirea) ţine deseori mai mult de uitare decât de amintire. A vorbi despre un eveniment, în special despre ceva încărcat afectiv, cum ar fi moartea cuiva sau o boală gravă, înseamnă să alegi cu atenţie ce să laşi deoparte. Totuşi, pentru a începe este necesar ca multe lucruri mai puţin necesare să fie puse în cuvinte. Vorbitorul apăsat afectiv trebuie să relateze în detaliu întreaga experienţă. Numai atunci naraţiunea centrală (cauza şi efectul) poate să devină clară sau să se consolideze. Doar aşa poate fi extrasă morala poveştii.

Imaginează-ţi că cineva are un teanc de bancnote de 100 de dolari, dintre care unele sunt false. Se poate să fie nevoie ca toate bancnotele să fie întinse pe masă, astfel încât să poată fi observată fiecare în parte şi să poată fi identificate diferenţele înainte ca bancnotele autentice să fie separate de cele false. Acesta este tipul de abordare metodică pe care trebuie să-l urmezi când asculţi cu adevărat pe cineva care încearcă să rezolve o problemă sau să comunice un lucru important. Dacă atunci când afli că unele bancnote din teanc sunt false, le vei arunca pe toate cu nepăsare (pentru că eşti grăbit sau nu ai chef să te chinuieşti să le recuperezi pe cele autentice), atunci nici celălalt nu va învăţa vreodată să separe grâul de neghină.

Dacă, în schimb, asculţi fără să judeci prematur, oamenii îţi vor spune în mod normal tot ce gândesc — şi cu foarte puţine ascunzişuri. Îţi vor spune cele mai uimitoare, absurde şi interesante lucruri. Foarte puţine dintre conversaţiile tale vor fi plictisitoare. (Acesta e şi un criteriu ca să-ţi dai seama dacă tu asculţi cu adevărat. Dacă dialogul este plictisitor, probabil că nu asculţi cu adevărat.)

DOMINAREA SOCIALĂ, STRATEGIILE DE URCARE PE SCARA IERARHICĂ ŞI VORBELE DE DUH

Nu orice vorbire este şi gândire. Şi nu orice ascultare aduce transformarea personală. Există şi alte motivaţii care stau în spatele vorbirii sau

ascultării, iar unele dintre acestea conduc la rezultate mult mai puţin valoroase, chiar contraproductive sau periculoase. Luaţi, de exemplu, conversaţia în care un participant vorbeşte doar pentru a-şi stabili sau confirma locul în ierarhia de dominare. O persoană începe o poveste despre o întâmplare interesantă, recentă sau mai veche, ce implică ceva bun, rău sau îndeajuns de surprinzător ca să merite s-o asculţi. Cealaltă persoană, preocupată acum de statutul ei aparent mai scăzut, de vreme ce nu e în centrul atenţiei, se gândeşte imediat la ceva şi mai bun, şi mai rău sau şi mai surprinzător de povestit. Aceasta nu este una dintre acele situaţii în care doi participanţi la conversaţie se iau la întrecere, povestind pe aceeaşi temă, spre bucuria amândurora (şi a celorlalţi). Este pur şi simplu o încercare de a ieşi în evidenţă. Poţi să-ţi dai seama când are loc o astfel de intervenţie la nivel de conversaţie. Este însoţită de un sentiment de stânjeneală al celui care vorbeşte şi al tuturor celor care-şi dau seama că tocmai a fost spus ceva fals şi exagerat.

Mai există o formă foarte asemănătoare de conversaţie în care niciunul dintre vorbitori nu îl ascultă deloc pe celălalt. În schimb, fiecare foloseşte timpul ocupat de celălalt pentru a se gândi la ce să spună în continuare, ceva ce adesea va fi pe lângă subiect, pentru că persoana care aşteaptă cu nerăbdare să vorbească nu va fi atentă la ceea ce tocmai i s-a spus. Şi asta poate chiar să oprească cu totul dialogul. Iar atunci vine acel moment în care cei care au participat la dezastru rămân tăcuţi şi se uită din când în când şi într-un mod întrucâtva stânjenit unul la celălalt, până când toată lumea pleacă sau până când cineva se gândeşte la ceva spiritual şi pune la loc piesele împrăştiate.

Mai există conversaţia în care unul dintre participanţi încearcă să-şi impună perspectiva. Aceasta este o altă variantă a conversaţiei ca pretext de urcare în ierarhia socială. Într-o astfel de conversaţie, care tinde adesea spre ideologic, vorbitorul se apucă (1) să denigreze sau ridiculizeze punctul de vedere al oricui are o altă poziţie, (2) să folosească pentru aceasta dovezi selective şi, în sfârşit, (3) să impresioneze ascultătorii (dintre care mulţi ocupă deja acelaşi spaţiu ideologic) cu validitatea aserţiunilor sale. Scopul este de a obţine sprijin pentru o perspectivă totală, unitară, suprasimplificată. Astfel, finalitatea conversaţiei constă în a demonstra că a nu gândi este calea cea bună. Persoana care vorbeşte în acest mod crede că are dreptate dacă câştigă dezbaterea şi că asta validează în mod necesar asumpţiile de bază ale

ierarhiei de dominare cu care se identifică cel mai mult. Aceasta este adesea — şi deloc surprinzător — ierarhia în care a obţinut cel mai mare succes sau cea cu care rezonează temperamental. Aproape toate discuţiile despre politică sau economie se desfăşoară în acest mod, fiecare participant încercând să justifice nişte poziţii fixe, *a priori*, în loc să încerce să înveţe ceva sau să adopte un cadru diferit (chiar şi de dragul experimentării a ceva nou). Acesta este motivul pentru care conservatorii şi liberalii cred deopotrivă că propria poziţie este de la sine înţeleasă, mai ales atunci când poziţia devine una extremă. Fiind date anumite asumpţii adoptate temperamental, apare o concluzie previzibilă — dar acest fapt se întâmplă numai dacă ignori că înseşi asumpţiile se mai pot schimba.

Aceste conversaţii sunt foarte diferite de cele în care oamenii chiar se ascultă. Într-o conversaţie în care ascultarea este autentică, o singură persoană vorbeşte la un moment dat şi toată lumea ascultă. Persoanei care vorbeşte i se oferă ocazia de a discuta serios un eveniment, de obicei nefericit sau chiar tragic. Toţi ceilalţi răspund empatic. Aceste conversaţii sunt importante deoarece vorbitorul organizează în minte evenimentul împovărător în timp ce relatează povestea. Acest fapt este suficient de important pentru a fi repetat: oamenii îşi organizează creierul prin conversaţii. Dacă nu au cui să-şi spună povestea, îşi pierd minţile. Asemenea persoanelor care tezaurizează compulsiv, nici ei nu pot să-şi facă ordine în minte. Participarea comunităţii este esenţială pentru integrarea psihicului individual. Cu alte cuvinte: e nevoie de un sat pentru a organiza o minte.

O mare parte din ceea ce considerăm a fi o funcţionare psihică sănătoasă este rezultatul capacităţii noastre de a folosi reacţiile altora pentru a ne menţine funcţional propriul sine complex. Practic, noi *externalizăm problema sănătăţii noastre mentale*. Acesta este motivul pentru care responsabilitatea fundamentală a părinţilor este de a-şi face copiii să fie acceptabili social. Când comportamentul unei persoane este tolerabil pentru ceilalţi oameni, atunci tot ce trebuie să facă este să se situeze într-un context social. Atunci oamenii vor indica dacă acţiunile şi afirmaţiile acelei persoane sunt ceea ce ar trebui să fie — ei vor fi interesaţi sau plictisiţi de ceea ce spune, vor râde sau nu la glumele acelei persoane, o vor tachina sau o vor ridiculiza sau chiar vor ridica o sprânceană. Toată lumea transmite tot timpul celorlalţi dorinţa de a

atinge idealul. Ne pedepsim şi ne recompensăm reciproc în măsura în care fiecare dintre noi ţine pasul cu această dorinţă — desigur, excepţie fac situaţiile în care o căutăm cu lumânarea.

Răspunsurile empatice oferite într-o conversaţie autentică indică faptul că vorbitorul este valorizat şi că povestea spusă este importantă, serioasă, că merită să fie luată în considerare şi că poate fi înţeleasă. Bărbaţii şi femeile se înţeleg adesea greşit unii pe ceilalţi când aceste conversaţii sunt centrate pe o problemă specifică. Bărbaţii sunt frecvent acuzaţi că doresc să „repare lucrurile" mult prea devreme în cadrul unei discuţii. Aceasta îi frustrează pe bărbaţi, cărora le place să rezolve probleme şi să facă asta eficient — căci, de fapt, ei sunt adesea chemaţi de femei tocmai în acest scop. Totuşi, poate fi mai simplu pentru cititorii mei bărbaţi să înţeleagă de ce asta nu funcţionează, dacă pot înţelege şi ţine minte că, înainte ca o problemă să poată fi rezolvată, trebuie să fie formulată precis. Femeile sunt mai preocupate să formuleze cât mai bine problema când discută despre ceva şi au nevoie să fie ascultate — chiar întrebate —, pentru a fi ajutate să clarifice cât mai bine natura problemei. Apoi, pentru rezolvarea oricărei probleme, dacă rămâne vreuna, poate fi oferit ajutorul concret. (În primul rând, trebuie să observăm şi că rezolvarea prea timpurie a unei probleme poate de asemenea să indice dorinţa de a scăpa de efortul conversaţiei prin care se formulează problema.)

O altă variantă de conversaţie este prelegerea. O prelegere este — întrucâtva surprinzător — o conversaţie. O persoană ţine prelegerea, însă audienţa comunică cu ea nonverbal. Un volum surprinzător de interacţiune umană — o mare parte din schimbul de informaţii afective, de exemplu — se desfăşoară în această manieră, prin postură şi expresii faciale (cum am observat când am vorbit despre Freud). O persoană care ţine prelegeri bune nu doar oferă informaţii (ceea ce este probabil partea cea mai puţin importantă a prelegerii), ci şi spune poveşti despre aceste informaţii, aducându-le la nivelul exact al capacităţii de înţelegere a audienţei, evaluată în funcţie de interesul pe care îl arată. Povestea pe care o spune explică membrilor audienţei nu numai care sunt faptele, ci *de ce* sunt relevante — de ce este important ca auditorii să ştie anumite lucruri pe care acum nu le ştiu. A demonstra importanţa unei serii de fapte înseamnă a arăta membrilor audienţei în ce fel această cunoaştere le poate schimba comportamentul sau le poate

influența modul în care interpretează lumea, astfel încât vor putea să evite unele obstacole și să avanseze mai rapid spre scopuri mai bune.

Astfel, o persoană care ține prelegeri bune discută *împreună* cu ascultătorii și nu li se adresează *de la distanță*. Pentru a reuși asta, trebuie să fie foarte atentă la fiecare mișcare, gest și sunet al audienței. *Aparent ciudat, asta nu se poate face privind audiența ca întreg*. O persoană care ține prelegeri bune vorbește direct și se uită la anumiți oameni* în loc să facă ceva clișeistic, cum ar fi să „prezinte un discurs unei audiențe". Ultima variantă este eronată. Căci nu „prezinți" nimic. Ci ești acolo și stai de vorbă. Nu există „un discurs" decât dacă e servit ca o conservă, și nu ar trebui să fie așa. Nici măcar vreo „audiență" nu există. Există niște *indivizi* care trebuie incluși în conversație. O persoană care vorbește în public în mod exersat și competent se adresează unei singure persoane identificabile, se uită la ea cum aprobă din cap, cum face semn că „nu", cum se încruntă sau pare confuză, și răspunde adecvat și direct acelor gesturi și expresii. Apoi, după câteva fraze, încheind unele idei, trece la un alt membru al audienței și face același lucru. În acest mod vorbitorul își dă seama cum e receptat și reacționează la atitudinea întregului grup (în măsura în care există așa ceva).

Mai sunt și conversații care servesc în primul rând ca dovezi de agerime a minții. Și acestea au un element de dominare, dar scopul este ca vorbitorul să fie cel mai amuzant (realizare de care se vor bucura toți cei care participă). Obiectivul acestor conversații, după cum a observat un ager prieten la un moment dat, este de a „spune orice care poate fi adevărat sau amuzant". Adevărul și umorul fiind adesea buni aliați, această combinație funcționează bine. Cred că aceasta este conversația celor mintoși, dar care fac munci fizice. Am participat la numeroase manifestări de sarcasm, satiră și insulte, la diverse schimburi extravagante și amuzante alături de oamenii cu care am crescut în zona nordică din statul canadian Alberta și, mai târziu, alături de membri

* Strategia de a vorbi unor anumiți indivizi este nu numai vitală pentru transmiterea mesajului, ci este și un antidot util pentru frica față de vorbitul în public. Nimeni nu vrea să fie fixat de sute de ochi neprietenoși și critici. Totuși, aproape oricine poate vorbi unei singure persoane atente. Așa că, dacă trebuie „să ții un discurs" (o altă formulare groaznică), fă asta. Vorbește-le indivizilor din audiență — și nu te ascunde: nu sta în spatele podiumului, nu ține ochii în pământ, nu vorbi prea încet sau mormăind, nu-ți cere scuze pentru lipsa ta de strălucire sau de pregătire, nu te piti în spatele ideilor care nu-ți aparțin sau în spatele clișeelor.

ai forțelor speciale ale Marinei SUA pe care i-am întâlnit în California, amici ai unui autor care mi-e prieten, un scriitor de ficțiuni cam de groază. Erau bucuroși să spună orice, indiferent cât de groaznic era, atâta timp cât suna amuzant.

Am fost nu demult în Los Angeles la aniversarea de 40 de ani a acestui autor. Îl invitase pe unul dintre acești membri ai Forțelor speciale. Totuși, cu câteva luni înainte, soția scriitorului fusese diagnosticată cu o afecțiune medicală gravă care impunea o operație pe creier. L-a sunat pe prietenul din Forțele speciale, l-a informat cu privire la circumstanțe și i-a spus că s-ar putea ca petrecerea să fie anulată. „Hei, eu zic că voi de fapt aveți o problemă și mai mare", a răspuns prietenul lui. „Eu tocmai mi-am cumpărat niște biletele de avion nerambursabile ca să vin la petrecerea voastră!" Nu e clar ce procent din populația lumii ar găsi acest răspuns amuzant. Am spus povestea recent unui grup de noi cunoștințe și ele au fost mai degrabă șocate și îngrozite decât amuzate. Am încercat să apăr gluma ca fiind o demonstrație a respectului pentru capacitatea cuplului de a suporta și de a depăși tragedia, dar nu prea am reușit. Cu toate astea, cred că intenția lui chiar era să arate respect și cred că a fost teribil de spiritual. Gluma lui a fost îndrăzneață, anarhică până la imprudență, adică a vizat exact punctul în care putem vorbi despre „hazul de necaz". Prietenul meu și soția lui au primit acel compliment. Au înțeles că prietenul lor știa că erau suficient de puternici pentru a tolera acel nivel de, să-i spunem așa, umor cu bătaie lungă. A fost un test al tăriei lor, iar ei l-au trecut remarcabil.

Am descoperit că astfel de conversații au loc din ce în ce mai rar, pe măsură ce am trecut de la o universitate la alta, urcând pe scara educațională și socială. Poate că nu e ceva ce ține de clasă, deși am bănuiala că așa e. Poate că sunt cam bătrân sau poate că prietenii pe care și-i face cineva mai târziu în viață, după adolescență, nu mai știu cum să se ia la întrecere și cum să-și joace feste, în joacă, la fel ca în legăturile tribale timpurii. Totuși, când m-am întors în nord, în orașul meu natal, pentru aniversarea de 50 de ani, vechii mei prieteni m-au făcut să râd atât de tare, încât de câteva ori a trebuit să mă retrag în altă cameră ca să-mi recapăt suflul. Acele conversații au fost cele mai amuzante și le duc dorul. Trebuie să ții pasul în acele dueluri pline de duh, altfel riști o umilire severă; însă nimic nu-ți oferă o satisfacție mai mare decât să vii cu ceva și mai tare decât ultima snoavă, glumă sau insultă

a protagonistului dinainte. Nu există decât o singură regulă: nu fi plictisitor (deşi e un semn de proastă creştere şi să faci pe cineva praf *cu adevărat*, când doar trebuie să te *prefaci* că îl faci praf).

VORBIND DESPRE CALE

Ultimul tip de conversaţie, asemănătoare ascultării, este o formă de explorare reciprocă. Presupune o reciprocitate autentică din partea celor care ascultă şi vorbesc. Permite tuturor participanţilor să-şi exprime şi să-şi organizeze gândurile. O conversaţie de explorare reciprocă are un subiect, în general, complex şi de real interes pentru participanţi. Toţi participanţii încearcă să rezolve o problemă şi nu insistă asupra validităţii apriorice a propriei perspective. Toţi acţionează conform premisei că au ceva de învăţat. Acest tip de conversaţie constituie o filosofare activă, cea mai înaltă formă a gândirii şi cea mai bună pregătire pentru o viaţă justă.

Oamenii implicaţi într-o astfel de conversaţie discută idei pe care le folosesc în mod autentic pentru structurarea percepţiilor lor şi pentru călăuzirea acţiunilor şi cuvintelor lor. Sunt implicaţi existenţial în filosofia lor: adică o trăiesc, nu doar o cred sau o înţeleg. Au inversat, cel puţin temporar, preferinţa umană tipică pentru ordine în favoarea haosului (şi nu mă refer la haosul specific revoltei antisociale nebuneşti). Celelalte tipuri conversaţionale — cu excepţia celui bazat pe ascultare — încearcă, toate, să susţină o anumită ordine. La conversaţia explorării reciproce participă, în schimb, oameni care au hotărât că necunoscutul este un prieten mai bun decât cunoscutul.

La urma urmei, ştii deja ce ştii şi, în afară de cazul în care viaţa ta e perfectă, ce ştii nu e suficient. Eşti în continuare ameninţat de boală şi de autoamăgire, de nefericire şi rea-voinţă, de trădare, corupţie, suferinţă şi limitare. În cele din urmă, eşti supus tuturor acestor lucruri pentru că pur şi simplu eşti prea ignorant pentru a te putea proteja. Dacă ai şti îndeajuns, ai putea fi mai sănătos şi mai sincer. Ai suferi mai puţin. Ai putea să recunoşti mai uşor reaua-voinţă şi răul, ai putea să le rezişti mult mai bine şi chiar să ieşi victorios. Nu ai mai trăda niciun prieten, nu ai mai falsifica şi nu ai mai înşela în afaceri, politică sau

iubire. Totuşi, cunoaşterea ta din prezent nici nu te-a făcut perfect, nici nu ţi-a oferit siguranţă. Deci este insuficientă prin definiţie — drastic şi fatal insuficientă.

Trebuie să accepţi asta înainte de a putea conversa filosofic, în loc de a conversa convingător, opresiv, dominant sau chiar cu vorbe de duh. Trebuie să accepţi aceasta dinainte, pentru a putea tolera o conversaţie în care, din punct de vedere psihologic, operează Cuvântul care mediază veşnic între ordine şi haos. Pentru a purta acest tip de conversaţie este necesar să respecţi experienţa personală a partenerilor de conversaţie. Trebuie să porneşti de la premisa că au ajuns la concluzii gândite atent, profunde, autentice (şi probabil că ei chiar au depus eforturi în acest sens). Trebuie să crezi că, dacă îţi împărtăşesc concluziile lor, vei putea ocoli măcar o parte din suferinţa trăirii pe propria-ţi piele a acelor lucruri (dat fiind că învăţarea din experienţa altora poate fi mai rapidă şi mai puţin periculoasă). De asemenea, trebuie să meditezi în loc să construieşti strategii pentru victorie. Dacă nu reuşeşti (sau refuzi) să faci asta, atunci doar repeţi automat ceea ce crezi deja, căutând validare şi insistând că ai dreptate. Dar dacă meditezi în timpul conversaţiei, atunci înseamnă că asculţi cealaltă persoană şi că spui lucruri noi şi originale care-ţi vin spontan.

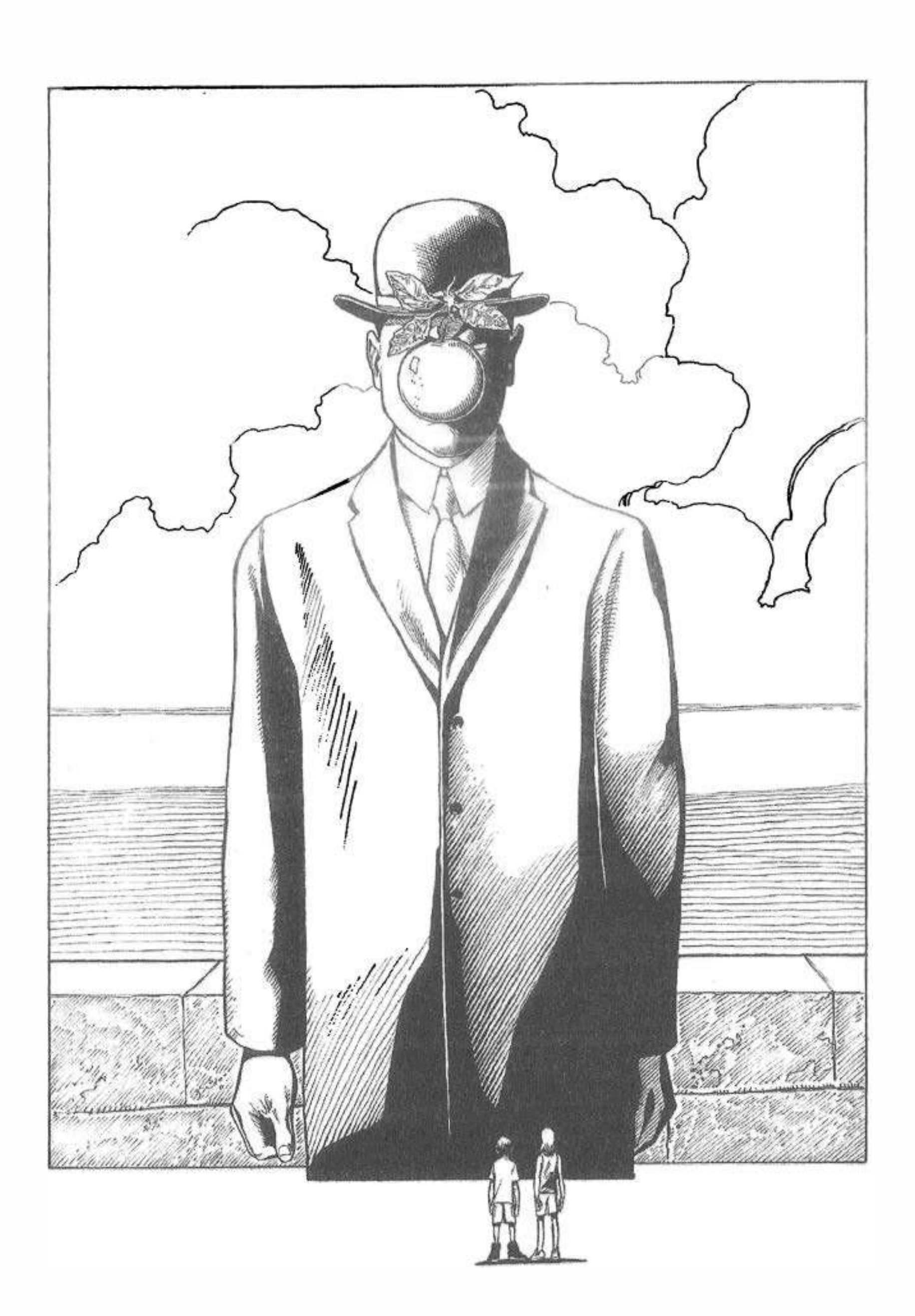
Într-o astfel de conversaţie este ca şi cum te-ai asculta pe tine însuţi — exact aşa cum asculţi şi cealaltă persoană. Descrii în ce fel reacţionezi la noua informaţie împărtăşită de vorbitor. Relatezi cum te schimbă această informaţie — ce lucruri noi a făcut să apară în tine, cum ţi-a schimbat presupoziţiile, cum te-a făcut să te gândeşti la noi întrebări. Îi spui direct vorbitorului aceste lucruri. Şi ele vor avea acelaşi efect asupra lui. În acest mod, amândoi înaintaţi spre un loc mai nou şi mai larg, şi mai bun. Amândoi vă schimbaţi pe măsură ce lăsaţi vechile presupoziţii să moară — pe măsură ce năpârliţi şi vă reînnoiţi.

O asemenea conversaţie, în care există dorinţa pentru adevărul însuşi — din partea ambilor participanţi —, este o conversaţie bazată pe ascultarea adevărată şi pe vorbirea adevărată. Acesta este motivul pentru care e captivantă, vitală, interesantă şi semnificativă. Sentimentul că are loc un dialog cu adevărat semnificativ este un semn al Fiinţei tale profunde şi străvechi. Eşti acolo unde trebuie să fii, cu un picior în ordine şi cu celălalt întins spre haos şi necunoscut. Eşti scufundat în Tao, urmând marea Cale a Vieţii. Aici, eşti îndeajuns de stabil pentru

a fi sigur, dar şi îndeajuns de flexibil pentru a te transforma. Aici permiţi noii informaţii să te *in-formeze* — să-ţi impregneze stabilitatea, să-ţi repare şi să-ţi îmbunătăţească structura şi să-şi extindă domeniul. Aici, elementele constitutive ale Fiinţei tale îşi pot găsi forma cea mai elegantă. O astfel de conversaţie te aduce în acelaşi loc în care te aduce ascultarea unei muzici bune — şi în mare parte din acelaşi motiv. O astfel de conversaţie te aduce pe tărâmul în care sufletele se conectează, iar acesta este un loc real. Te face să te gândeşti: „A meritat cu adevărat. Chiar am ajuns să ne cunoaştem unul pe celălalt." Măştile au căzut şi căutătorii au fost dezvăluiţi.

Aşa că ascultă-te pe tine şi ascultă-i pe cei cu care vorbeşti. Înţelepciunea ta va consta atunci nu atât în ştiinţa pe care o ai deja, ci în căutarea neîncetată a cunoaşterii, care este forma cea mai înaltă a înţelepciunii. Acesta este motivul pentru care preoteasa oracolului de la Delphi din Grecia antică vorbea cu cel mai mare respect despre Socrate, cel veşnic aflat în căutarea adevărului. Ea îl descria ca fiind cel mai înţelept dintre oameni pentru că ştia că nu ştia nimic.

Porneşte de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculţi să ştie ceva ce tu nu ştii.

Regula 10
Fii precis în exprimare

DE CE LAPTOPUL MEU ESTE DEPĂȘIT?

Ce vezi când te uiți la un computer — la laptopul tău mai precis? Vezi o cutie gri cu negru, lată și subțire. Și dacă privești mai atent, vezi ceva la care poți tasta și la care poți privi. Oricum, chiar și după această examinare mai atentă, tu nu vezi de fapt computerul. Cutia gri cu negru se întâmplă să fie un computer acum, chiar aici și acum, ba poate încă un computer scump. Chiar și așa, cutia va deveni curând un obiect atât de departe de ceea ce înseamnă un computer, că nici pe gratis n-o să ți-o mai ia nimeni.

Vom renunța cu toții la laptopurile noastre în următorii cinci ani, deși ar putea să meargă încă perfect — deși ecranele, tastaturile, mouse-ul și conexiunea la internet ar putea funcționa încă perfect. Peste cincizeci de ani, laptopurile de la începutul secolului XX vor părea niște ciudățenii, cam la fel cum ne par nouă astăzi instrumentele științifice din alamă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Acestea ne par acum mai degrabă ca niște accesorii obscure ale alchimiei, gândite să măsoare fenomene a căror existență nici măcar nu o mai recunoaștem. Cum se poate că mașinăriile de ultimă generație, deținând, fiecare, mai multă putere de calcul decât tot programul spațial Apollo, să-și piardă valoarea într-o perioadă atât de scurtă? Cum se pot transforma atât de rapid din niște mașini încântătoare, utile și aducătoare de statut în niște bucăți complicate de gunoi? Totul ține de natura percepțiilor noastre și de interacțiunile adesea invizibile dintre percepțiile respective și complexitatea inerentă a lumii.

Laptopul tău este o notă dintr-o simfonie cântată în prezent de o orchestră de dimensiuni incalculabile. E o parte extrem de mică dintr-un tot de mari dimensiuni. Mult din puterea sa se găseşte dincolo de învelişul său material. Funcţionează doar pentru că un vast spectru de tehnologii funcţionează în mod constant şi armonios. Este alimentat, de pildă, de o reţea electrică ce funcţionează invizibil atâta timp cât o mulţime de sisteme fizice, biologice, economice şi interpersonale complexe sunt stabile. Fabricile care produc componentele funcţionează şi ele. Sistemele de operare care îi facilitează funcţionarea depind de acele componente, şi nu de altele, încă necreate. Componentele video rulează acea tehnologie pe care şi-o doresc persoanele creative care-şi postează creațiile pe internet. Laptopul tău comunică cu un ecosistem specific de dispozitive şi servere.

Şi, în fine, toate acestea sunt posibile datorită unui element şi mai puţin vizibil: contractul social al încrederii. Prin acest contract, sistemele politice şi economice interconectate şi fundamental transparente asigură un sistem electric fiabil. Interdependenţa părţilor faţă de tot, invizibilă în sistemele care funcționează, devine dureros de evidentă în cele care nu funcţionează. Sistemele de ordin superior, ce fac posibilă deţinerea şi folosirea unui computer, abia dacă există în ţările corupte din lumea a treia. Acolo, liniile de tensiune, întrerupătoarele electrice, prizele şi toate celelalte obiecte (indicatori atât de clari şi de îndrăgiţi ai existenţei unui asemenea sistem) lipsesc sau sunt compromise, neputând să ajute la livrarea de curent electric în casele şi fabricile oamenilor. Electronicele şi restul dispozitivelor animate, teoretic, de electricitate sunt percepute ca nişte unităţi funcţionale frustrante, în cel mai fericit caz, sau imposibile, în cel mai rău caz. Această situaţie se datorează parţial unei insuficienţe tehnice: sistemele pur şi simplu nu funcţionează. Dar nu este de ignorat nici influenţa lipsei de încredere, caracteristică societăţilor corupte.

Ca să ne exprimăm altfel: ce percepi ca fiind computerul „tău" este ca o frunză solitară de pe o creangă, într-o pădure — sau, mai precis, este ca degetele trecând peste acea frunză. De pe o creangă poţi smulge o singură frunză. Ea poate fi apoi percepută, pentru un moment, ca o entitate singulară, independentă — doar că e o percepţie care mai mult induce în eroare decât lămureşte. Frunza se va veşteji şi se va usca în câteva săptămâni. Fără copac, ea nici nu ar fi avut cum să existe. În

absenţa copacului, ea nu-şi poate continua existenţa. Aceasta este poziţia laptopului personal în raport cu lumea. Dat fiind că mult din ceea ce reprezintă aceste dispozitive cu ecrane trece de limitele lor, rezultă că ele nu pot păstra mai mult de câţiva ani aparenţa de computer.

Aproape tot ce vedem şi tot ce ţinem în mâini există în aceeaşi manieră, deşi uneori nu observăm acest fapt.

UNELTE, OBSTACOLE ŞI EXTENSII ÎNSPRE LUME

Când privim lumea, presupunem că percepem nişte obiecte sau lucruri, dar nu este întocmai aşa. Sistemele noastre evoluate de percepţie transformă lumea interconectată, complexă, multietajată pe care o populăm nu atât în *lucruri*, cât în lucruri *utile* (sau în opusele acestora, în lucruri care ne stau în cale). Este o reducţie practică, necesară, a lumii. Complexitatea cvasiinfinită a lucrurilor este redusă la specificul avut în vedere de scopul nostru. Aceasta este calea prin care precizia face ca anumite aspecte ale lumii să devină perceptibile. Ceea ce nu e deloc acelaşi lucru cu perceperea unor *obiecte* oarecare.

Noi nu vedem nişte entităţi fără valoare cărora le aplicăm ulterior o semnificaţie. Noi percepem direct semnificaţia[160]. Vedem nişte podele pe care mergem, nişte uşi prin care trecem şi nişte scaune pe care ne aşezăm. Acesta este motivul pentru care un sac umplut cu polistiren şi o buturugă intră ambele în ultima categorie (a lucrurilor utile), deşi din punct de vedere obiectiv nu au foarte multe în comun. Vedem pietrele deoarece putem arunca cu ele, norii deoarece ne pot uda pământul, merele ca să le mâncăm şi maşinile celorlalţi şoferi deoarece ne stau în cale şi ne enervează. Vedem unelte şi obstacole, nicidecum lucruri şi obiecte. Mai mult, vedem unelte şi obstacole la un nivel „utilitar" de analiză, în care acestea pot fi folositoare (sau periculoase) pentru noi, în funcţie de nevoile, abilităţile şi limitările noastre perceptuale. Lumea ni se dezvăluie precum ceva de care să ne folosim şi prin care trebuie să ne orientăm — ea nu este ceva care doar există.

Percepem figurile oamenilor cu care stăm de vorbă deoarece trebuie să comunicăm şi să cooperăm cu ei. Nu percepem substructurile lor

microcosmice, celulele, organitele subcelulare, moleculele și atomii care compun celulele. Cum nu vedem nici macrocosmosul care îi înconjoară: membrii familiei lor și prietenii care compun cele mai intime cercuri sociale, sistemul economic din care fac parte sau mediul care îi conține pe toți. În cele din urmă, dar la fel de important, noi nu-i percepem pe ceilalți din perspectiva evoluției lor în timp. Îi percepem în prezentul imediat, îngust și copleșitor, dar nu vedem zilele lor trecute și viitoare, care pentru ei s-ar putea să fie mai importante decât ceea ce se întâmplă acum și decât ceea ce este manifest în această clipă. Și, cumva, noi trebuie să ne îngustăm câmpul perceptiv, altfel am fi realmente copleșiți.

Când privim lumea, percepem doar ce ne este „îndeajuns" pentru planurile, acțiunile și bunăstarea noastră. Prin asta, noi locuim în acest „îndeajuns". E o simplificare radicală, funcțională și inconștientă a lumii — și e aproape imposibil să nu o confundăm cu lumea însăși. Însă obiectele pe care le vedem nu sunt acolo pur și simplu, în lume, oferite percepției noastre simple și directe.* Ele există într-o relație complexă, multidimensională unele cu celelalte, nicidecum ca obiecte separate individual, delimitate și independente. Nu le percepem ca atare, ci percepem utilitatea lor funcțională și, prin asta, le simplificăm îndeajuns cât să le înțelegem îndeajuns. *Tocmai din cauza asta trebuie să fim preciși în alegerea țintelor noastre.* Fără această precizie ne înecăm în complexitatea lumii.

Această constatare se aplică și percepției propriei persoane, percepției de sine. Modul de a percepe ne face să presupunem că limitele noastre coincid cu epiderma noastră. Dar dacă medităm puțin, înțelegem natura fluidă a acestei limite. Pe măsură ce contextul existenței noastre se schimbă, pielea noastră poate deveni mai cuprinzătoare, ca să spunem așa. Creierul nostru ajustează automat topografia corpului

* Din cauza aceasta, de exemplu, ne-a luat mai mult decât ne așteptam să construim niște roboți cu funcționare autonomă. Problema percepției este mult mai spinoasă decât ne-am putea închipui, pornind de la accesul nostru imediat și lipsit de efort la propriile percepții. De fapt, problema percepției este atât de complexă, că a întârziat aproape fatal progresul inițial al inteligenței artificiale (unde existau așteptări foarte mari la început), pe măsură ce am descoperit că gândirea abstractă scoasă din context nu poate rezolva nici problemele cele mai simple ale realității. Revoluția inteligenței artificiale și-a recâștigat încrederea și avântul la finalul anilor 1980 și la începutul anilor 1990, când pionieri precum Rodney Brooks au sugerat că o precondiție necesară a defalcării lumii în lucruri manipulabile constă în dotarea celui ce percepe cu un corp aflat în acțiune.

pentru a include uneltele chiar şi când facem ceva aparent banal, cum ar fi ridicarea unei şurubelniţe[161]. Când întindem braţul cu şurubelniţa în mână, lungimea braţului se va mări, incluzând şi lungimea uneltei noastre. Cu capătul acesteia putem explora mediul şi înţelege ce explorăm. Mai mult, şurubelniţa din mână este considerată imediat şurubelniţa „noastră", devenind posesiunea noastră. La fel procedăm cu unelte mai complexe, în situaţii mai complexe. Maşinile pe care le conducem devin instantaneu şi automat ale noastre. De aceasta şi luăm personal gestul unui om care dă cu pumnul în capota maşinii noastre în trafic. Ceea ce nu e întotdeauna rezonabil, dar fără această extensie a sinelui care include şi carcasa maşinii, ar fi imposibil să conducem.

Graniţele flexibile ale sinelui se extind şi pentru a-i încorpora pe ceilalţi — membrii familiei, iubiţii şi prietenii. O mamă se va sacrifica pentru copilul ei. Dar tatăl, fiul, soţia sau soţul sunt oare părţi din noi la fel cum sunt braţul şi piciorul? Putem răspunde, parţial, cu o altă întrebare: Ce aş prefera să pierd? Pentru care dintre aceste părţi din noi suntem mai dispuşi să ne sacrificăm ca să nu le pierdem? Identificarea cu personajele fictive din cărţi şi filme ne antrenează pentru a purta aceste extensii — aceste angajamente. Tragediile şi victoriile acestor personaje devin repede ale noastre. Stăm liniştiţi în fotolii, dar în acelaşi timp desfăşurăm o multitudine de realităţi alternative, ne extindem limitele experimental şi testăm mai multe căi potenţiale înainte de a o găsi pe cea potrivită. Capturaţi de lumea ficţiunii, riscăm chiar să ne pierdem existenţa „reală". O clipă, în sala magică a unui cinematograf, putem deveni nişte creaturi fantastice. Stăm în întuneric în faţa unor desfăşurări rapide de imagini şi devenim vrăjitoare, supereroi, extratereştri, vampiri, lei, elfi şi marionete din lemn. Simţim tot ce simt aceştia şi suntem dispuşi să plătim pentru acest privilegiu chiar şi când avem parte de tristeţe, frică sau oroare.

Ceva similar, dar cu un impact mai mare, se petrece când ne identificăm nu cu un personaj dintr-o poveste fictivă, ci cu un grup întreg, urmărind nişte competiţii sportive. Să ne gândim ce se întâmplă când echipa favorită câştigă un meci important împotriva principalei rivale. Punctul câştigător va ridica în picioare toată reţeaua de suporteri, într-un unison neplanificat, înainte ca aceştia să mai apuce să se gândească la ce fac. Ca şi cum toate sistemele nervoase ar fi conectate la meciul în desfăşurare din faţa lor. Fanii iau foarte personal victoriile

și înfrângerile echipelor lor favorite, se îmbracă în echipamentul eroilor lor, celebrând o victorie chiar mai intens decât ar face-o pentru o reușită din viața de zi cu zi. Identificarea produsă se manifestă la cele mai profunde niveluri — chiar biochimic și neurologic. Experiențele indirecte ale victoriei și înfrângerii, de exemplu, cresc și coboară nivelul de testosteron printre fanii care „participă“ la competiție[162]. Capacitatea noastră de identificare este ceva ce se poate manifesta la toate nivelurile Ființei.

La fel, în măsura în care suntem patrioți, țara noastră nu este doar *importantă* pentru noi, ea *este* totuna cu noi. Ba e posibil chiar să sacrificăm în bătălie toate identitățile individuale mărunte, pentru a menține integritatea țării noastre. Această disponibilitate de a muri a fost privită în mare parte din istorie ca un lucru admirabil și curajos, ca parte a datoriei umane. Paradoxal, aceasta se datorează nu atât agresivității noastre, cât extremei noastre sociabilități și tendinței la fel de pronunțate spre cooperare. Când putem fi nu doar noi înșine, ci și familiile, echipele și țările noastre, cooperarea devine ușoară, utilizând aceleași mecanisme pur înnăscute ce ne fac (pe noi, la fel ca și pe animale) să ne protejăm corpurile.

LUMEA E SIMPLĂ DOAR CÂND SE POARTĂ CUM TREBUIE

E foarte dificil să înțelegem haosul interconectat al realității doar privindu-l. Actul înțelegerii e o acțiune foarte complicată, ce solicită probabil jumătate din creier. În lumea reală, totul se modifică și se schimbă. Fiecare lucru care pare să aibă o existență distinctă, de sine stătătoare, este compus din alte lucruri mai mici care par, și ele, distincte, fiind totodată parte din alte lucruri mai mari, care par să existe la fel de autonom. Granițele dintre niveluri — și dintre lucrurile de la fiecare nivel — nu sunt nici clare, nici vădite, nici obiective. Ele trebuie stabilite la modul practic, pragmatic, aceste delimitări păstrându-și validitatea numai în condiții specifice și limitate. Iluzia conștientă a percepției complete și suficiente se menține — percepția este îndeajuns pentru

scopurile noastre — când totul merge conform planului. În astfel de circumstanțe, percepem destul de precis, astfel încât devine inutil să cauți mai departe. Putem conduce și fără să înțelegem sau chiar să sesizăm complexitatea mecanică a automobilelor noastre. Complexitatea ascunsă a mașinilor noastre personale ajunge în lumina conștiinței noastre doar când acestea nu mai funcționează sau când avem surpriza de a ne izbi de ceva (sau când ceva ne bușește). Dar până și în cazul unor disfuncționalități pur mecanice (ca să nu mai vorbim despre accidentele serioase), acest tip de revelare este întotdeauna resimțit, cel puțin la început, ca aducător de anxietate. Este o consecință a nesiguranței emergente.

O mașină, după cum am spus, nu este un lucru sau un obiect. Este în schimb ceva ce ne poate duce unde dorim. Dar de perceput, o percepem mai detaliat abia când nu mai merge și nu ne mai duce unde dorim, adică abia când mașina cedează brusc — sau este implicată într-un accident și trasă pe marginea drumului —, iar noi suntem obligați să înțelegem și să analizăm multitudinea de componente al acestei „mașini ca lucru care merge". Când ne lasă mașina, descoperim incompetența noastră în ce-o privește. Consecințele sunt deopotrivă practice (nu mai putem continua drumul) și psihologice: odată ce vehiculul nu mai funcționează, ne pierdem liniștea sufletească. Funcționalitatea mașinii și simplitatea percepției se repară, de obicei, la atelierele și garajele experților. Și așa am ajuns la mecanicul-văzut-ca-psiholog.

Tocmai acesta este momentul în care putem înțelege calitatea izbitor de slabă a percepției noastre și inadecvarea înțelegerii ce decurge din ea (deși doar rareori stăm să cugetăm la aceste consecințe). Pe timp de criză personală, când nu ne mai merge bine, apelăm la o persoană mai calificată decât noi pentru a regla dezechilibrul dintre dorințele noastre și realitate. Ceea ce înseamnă că defectarea mașinii ne poate forța să ne confruntăm cu incertitudinea contextului social extins, de regulă invizibil nouă, din care mașina este doar o mică parte (la fel cum e și mecanicul). Trădați de mașina noastră, descoperim tot ce nu știm. A sosit vremea pentru un nou autovehicul? Oare am greșit la prima alegere? Mecanicul e competent, onest și de încredere? Dar garajul în care lucrează e de încredere? Uneori trebuie să luăm în calcul și posibilitatea unui scenariu negativ, mai amplu și mai profund: Să fi devenit drumurile mai periculoase? Am devenit (sau am fost dintotdeauna)

prea inabil? Prea împrăştiat şi neatent? Prea bătrân? Când în lumea noastră simplificată ceva ce părea până atunci de încredere cedează, noi sesizăm limitarea tuturor percepţiilor noastre asupra lucrurilor şi fiinţelor. Atunci, lumea mai complexă, care a fost mereu undeva acolo, ascunsă şi ignorată (pentru că ne era mai comod), îşi face simţită prezenţa. Este momentul în care grădina noastră protejată de ziduri, pe care o locuim la un nivel arhetipal, îşi arată şerpii care stătuseră ascunşi până atunci.

TU ȘI EU SUNTEM SIMPLI DOAR ATUNCI CÂND LUMEA SE POARTĂ CUM TREBUIE

Când se strică lucrurile, iese la suprafaţă ceea ce a fost ignorat. Când lucrurile nu mai au contururile familiare, se zguduie zidurile, iar haosul îşi face simţită prezenţa. Când suntem neatenţi şi lăsăm lucrurile să scape de sub control, lucrurile pe care le ignorăm se adună, acumularea capătă o formă şerpuită şi loveşte — adesea în cel mai nepotrivit moment. Abia atunci vedem faţă de ce anume ne protejează intenţia concentrată, precizia ţintirii şi atenţia bine focalizată.

Să ne imaginăm o soţie loială şi onestă confruntată dintr-odată cu dovezi ale infidelităţii soţului. A trăit mulţi ani alături de el. L-a văzut aşa cum a presupus că este: de încredere, muncitor, iubitor, stabil. Ea credea că mariajul ei e tare ca stânca. Dar el a devenit tot mai puţin atent şi tot mai distras. A început, conform clişeului, să lucreze mai mult. Lucruri mărunte spuse de ea au început să-l irite nejustificat de mult. Într-o zi, ea îl vede cu o altă femeie la o cafenea, interacţionând într-un fel greu de confundat sau ignorat. Limitele şi inexactitatea fostelor ei percepţii devin imediat evidente.

Teoria despre soţul ei se prăbuşeşte. Ce se întâmplă acum? Mai întâi, ceva — sau cineva — apare în locul lui: un străin complicat şi înfricoşător. Destul de rău. Dar e numai jumătate din problemă. În urma trădării, femeia şi-a pierdut şi teoria despre ea însăşi, aşa că problema nu e doar cu acel străin — căci acum sunt doi străini. Soţul ei nu mai este omul pe care l-a perceput ea — dar nici ea, soţia înşelată,

nu mai este aceeaşi. Ea nu mai este „soţia sigură, soţia iubită şi partenerul de nădejde". Şi mai bizar este că, în ciuda încrederii oamenilor în stabilitatea trecutului, s-ar putea ca ea să nu fi fost niciodată această femeie.

Trecutul nu este strict „ceea ce a fost", nu se identifică exact cu faptele care s-au petrecut. Prezentul este haotic şi indeterminat. Pământul de sub picioarele ei, şi ale noastre, se mişcă încontinuu. În egală măsură, viitorul, încă netransformat în prezent, se modifică în ceva ce nu trebuia să se întâmple. Soţia cândva fericită este acum o „nevinovată păcălită" — sau o „fraieră credulă"? Ea ar trebui să se perceapă ca pe o victimă sau ca pe un complice la o iluzie împărtăşită? Soţul ei ce este? Un iubit nesatisfăcut? O ţintă a seducţiei? Un psihopat mincinos? Diavolul însuşi? *Cum de a putut fi atât de crud?* Cum poate cineva să fie aşa? Ce e casa asta în care a trăit până acum? Cum de a putut fi atât de naivă? Cum poate cineva să fie atât de naiv? Se priveşte în oglindă. *Cine este ea? Ce se întâmplă?* E vreuna dintre relaţiile ei reală? A fost vreodată? Ce se întâmplă cu viitorul ei? Când realităţile mai profunde ale lumii se manifestă neaşteptat, orice e posibil.

Totul este inimaginabil de încâlcit. Totul este afectat de toate. Noi percepem nişte fragmente reduse dintr-o matrice interconectată într-un mod aleatoriu, deşi evităm cu toată hotărârea să ne confruntăm cu cunoaşterea aceasta limitată. Dar poleiala subţire a suficienţei perceptuale crapă când ceva fundamental nu mai merge bine. Atunci este revelată cumplita inadecvare a simţurilor noastre. Se alege praful de toate lucrurile la care ţinem. Îngheţăm. Devenim stane de piatră. Şi apoi la ce să privim? Încotro să ne uităm când ne-am lovit tocmai de insuficienţa percepţiei noastre?

CE VEDEM CÂND NU ŞTIM DE FAPT LA CE NE UITĂM?

Cum ne mai uităm la lumea noastră după prăbuşirea Turnurilor Gemene? Ce a mai rămas în picioare, dacă a mai rămas ceva? Ce fiară teribilă se ridică dintre ruinele structurii care susţinea sistemul financiar al lumii? Ce vedem când suntem cuprinşi în focul şi drama demonstraţiilor naţional-socialiste sau când ne facem mici, paralizaţi de frică,

în miezul masacrului din Rwanda? Ce anume vedem când nu mai înțelegem ce ni se întâmplă, când nu știm unde suntem, nu mai știm cine suntem și nu mai înțelegem ce e în jurul nostru? Ce *nu* vedem este lumea bine cunoscută și securizantă a uneltelor, a obiectelor utile, a personalităților. Nu vedem nici măcar obstacolele familiare, peste care am putea sări destul de ușor, dar care ne dau totuși multă bătaie de cap (deși în viața cotidiană știm cum să le rezolvăm).

Când lucrurile se destramă, nu mai percepem scena și decorul ordinii locuibile. Rămâne doar un tărâm dezolant, precum pământul înainte ca Dumnezeu să facă lumină. Rămâne deci un spațiu *tohu va bohu* — „netocmit și gol"; rămâne acel *tehom,* acel „adânc" întunecat, dacă e să vorbim în termeni biblici (Facerea 1:2). Este haosul care pândește întotdeauna sub suprafața subțire a sentimentului de siguranță. Din haosul acesta, Cuvântul Divin al lui Dumnezeu a extras ordinea la începutul timpurilor, conform celor mai vechi teorii formulate de umanitate (și tot aceste teorii susțin că noi, bărbați și femei, suntem făcuți după imaginea aceluiași Cuvânt). Din acest haos a ieșit orice fel de stabilitate am avut norocul să cunoaștem — pentru scurtă vreme — când am început să învățăm să percepem. Ceea ce vedem când se destramă lucrurile este haosul (deși nu-l vedem cu adevărat). Ce înseamnă toate acestea?

Urgență — emergență. Manifestarea bruscă dintr-un loc neștiut a unui fenomen (de la grecescul *phainesthai*, a „străluci") până atunci necunoscut. E reapariția eternului balaur, ieșit din peștera lui eternă, întrerupt din moțăiala lui. Aceasta este lumea subterană, cu monștrii care se ridică din adâncuri. Cum să ne pregătim de o urgență, când nu știm ce și de unde a răsărit? Cum să ne pregătim de catastrofă, când nu știm nici ce să așteptăm, nici cum să reacționăm? În acele clipe, nu mintea ne comandă (căci e prea înceată și greoaie), ci corpul preia cârma. Corpurile noastre reacționează mai rapid decât mințile noastre.

Când lucrurile se destramă în jurul nostru, percepția noastră dispare; atunci doar acționăm. În momentele de urgență, când nici gândirea, nici percepția nu ne ajută, suntem protejați de străvechile reacții instinctive, automatizate și eficientizate pe parcursul a sute de milioane de ani. În asemenea circumstanțe, corpurile noastre sunt pregătite pentru orice deznodământ[163]. Mai întâi, înghețăm. Reflexele corpului se propagă apoi la nivelul afectiv, următorul stadiu al percepției. E ceva înspăimântător? E ceva util? E ceva cu care trebuie să lupt? Sau

e ceva ce poate fi ignorat? Cum vom stabili asta — şi când? Nu ştim. Suntem prinşi într-o stare costisitoare şi solicitantă de alertă. Corpurile noastre sunt inundate de cortizon şi adrenalină. Inimile ne bat mai repede. Respiraţia se accentuează. Înţelegem, cu durere, că sentimentul nostru de a fi întregi şi stăpâni pe sine a dispărut; a fost doar un vis. Ne bizuim pe resursele fizice şi psihice adunate cu grijă pentru astfel de momente (dacă avem bafta să fi economisit din ele). Suntem pregătiţi pentru ce e mai rău — sau ce e mai bun. Apăsăm acceleraţia la maximum şi eliberăm în acelaşi timp frâna. Ţipăm sau râdem. Avem o expresie de dezgust, dacă nu de spaimă. Plângem. După care începem să topografiem haosul.

Şi aşa, soţia înşelată, tot mai dezechilibrată, simte motivaţia de a dezvălui totul tuturor — faţă de ea, faţă de sora ei, faţă de cel mai bun prieten, faţă de un străin din autobuz — sau de a se retrage în linişte, pentru a rumina obsesiv şi a ajunge la aceleaşi întrebări. *Ce a mers prost? Ce anume din ce a făcut ea a fost de neiertat? Cine este omul acesta cu care a trăit până acum? Ce fel de lume este asta, în care se întâmplă astfel de lucruri? Ce fel de Dumnezeu ar crea un asemenea loc?* Ce conversaţie ar putea iniţia cu această persoană nouă, iritabilă, care locuieşte în carcasa fostului ei soţ? Ce forme de răzbunare i-ar potoli furia? Pe cine să seducă drept răspuns la această insultă? Femeia este pe rând înfuriată, terifiată, împietrită de durere şi entuziasmată de posibilităţile noii ei libertăţi.

Locul pe care îl credea cel mai sigur nu era, în realitate, prea stabil — nu era tocmai o fundaţie solidă. Casa ei era ridicată pe nisip. Gheaţa pe care patina era pur şi simplu prea subţire. A căzut în apa de sub ea şi acum se îneacă. A fost lovită atât de rău, că e consumată de furie, teroare şi suferinţă. Sentimentul trădării se extinde până înghite toată lumea. Unde se află ea acum? *În subterane, împreună cu toate fricile ei.* Cum a ajuns acolo? Această experienţă, această călătorie în structura ascunsă a lucrurilor — toate acestea sunt tot percepţie, în forma sa incipientă; sunt o pregătire; sunt o cântărire a ce-ar-fi-putut-fi şi a ce-ar-mai-putea-fi; sunt emoţie şi fantezie. Vorbim despre o formă profundă de percepţie de care această femeie are nevoie până când vor reapărea obiectele familiare, aşa cum le ştia ea, în forma lor simplă şi comodă. Este percepţia care are loc înainte ca haosul posibilităţilor să fie re-articulat în nişte realităţi funcţionale dătătoare de ordine.

„Ce este, de fapt, atât de neaşteptat?“, se întreabă ea pe sine — şi-i întreabă şi pe ceilalți —, privind în urmă. Ar trebui acum să se simtă vinovată pentru că a ignorat semnele, oricât de subtile ar fi fost acestea şi oricât de determinată era să le treacă cu vederea? Îşi aminteşte de începuturile căsătoriei, când aştepta cu nerăbdare fiecare seară, pentru a face dragoste cu soțul ei. Poate că era o aşteptare un pic cam mare — sau prea solicitantă —, dar cum de a ajuns să facă amor o singură dată în şase luni (şi înainte de asta, ani de zile, cu o ritmicitate de o dată la două, trei luni)? Cum ar putea o persoană pe care ea o respectă cu adevărat (şi aici o includem şi pe ea) să suporte această situație?

Există o poveste pentru copii, *There's No Such Thing as a Dragon* (*Nu există balauri*), de Jack Kent, care îmi place foarte mult. Este o poveste foarte simplă, cel puțin la suprafață. Am citit din paginile acestei poveşti unui grup de absolvenți ai Universității din Toronto, discutând mai apoi despre sensul său simbolic*. Este vorba despre un băiețel pe nume Billy Bixbee, care într-o bună dimineață descoperă un balaur care stă pe marginea patului său. Balaurul, cam de dimensiunea unei pisici, e prietenos. Băiatul îi povesteşte mamei despre el, dar aceasta îi spune că nu există balauri. Acesta însă începe să crească. Îi mănâncă toate plăcintele lui Billy. Curând e mare cât casa. Când vrea să aspire, mama trebuie să intre şi să iasă din casă folosind ferestrele, pentru că tot spațiul e ocupat de balaur. Îi ia o veşnicie să curețe. La un moment dat, balaurul pleacă cu casa în spinare. Tatăl lui Billy se întoarce acasă, dar, în loc de casă, găseşte un loc gol. Apoi vine poştaşul şi-i spune unde a plecat casa lui. Tatăl o ia pe urmele casei, o găseşte, se cațără pe gâtul şi pe capul balaurului (tolănit de-acum în stradă) şi se alătură soției şi fiului său. Mama încă susține că nu există niciun balaur, dar băiatul, de-acum sătul de atitudinea mamei, insistă: „E un balaur, mamă.“ Acesta începe brusc să descrească. Curând ajunge din nou la dimensiunile unei pisici. Toată lumea cade de acord că balaurii de dimensiunea asta 1) există şi 2) sunt preferabili rudelor lor gigantice. Mama, nemaiavând cum să ignore realitatea, întreabă, pe un ton plângăcios, de ce a crescut balaurul atât de mare. Billy îi răspunde şoptit: „Poate că a vrut să fie luat în seamă“.

* Înregistrarea poate fi căutată online după următorul criteriu: Peterson, J.B. (2002). „Slaying the Dragon Within Us“. Conferința, transmisă inițial de TVO, este disponibilă şi pe contul meu de YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=REjUkEj1O_0

Poate! Este morala foarte multor poveşti. Într-un cămin apare treptat haosul. Nefericirea şi resentimentele se acumulează. Orice mizerie este ascunsă sub covor, unde balaurul se hrăneşte cu resturi. Dar nimeni nu suflă o vorbă, deşi relaţiile mutuale şi ordinea negociată în cămin se dovedesc a fi inadecvate sau se dezintegrează în faţa neprevăzutului şi a ameninţătorului. În loc de asta, toată lumea fluieră a nepăsare. Comunicarea ar presupune aici recunoaşterea unor emoţii teribile: resentimente, teroare, singurătate, disperare, gelozie, frustrare, ură, plictiseală. E mai uşor să menţii pacea de la o zi la alta. Dar, pe fundal, în casa lui Billy Bixbee (şi în toate celelalte case), balaurul creşte. Până într-o zi, când iese la iveală într-o formă pe care nu o mai poate ignora nimeni. Ridică până şi casa din loc. După care urmează aventura amoroasă. Şi apoi vin certurile legate de cine păstrează copiii — iar disputele de ani de zile de prin tribunale pot fi devastatoare economic şi psihologic. Urmează apoi acele doze concentrate de ranchiună, care ar fi putut fi picurate într-un mod mai acceptabil pe parcursul anilor de mariaj pseudoparadiziac. Toate cele trei sute de mii de probleme nediscutate, care au fost disimulate, evitate, raţionalizate şi dosite, ca o armată de schelete, într-un dulap de dimensiuni groteşti, izbucnesc precum potopul lui Noe, măturând totul. Arcă nu există, pentru că nimeni nu a construit vreuna, deşi toată lumea a văzut norii adunându-se.

Nu subestimaţi niciodată forţa distructivă a păcatului omisiunii.

Poate că acest cuplu demolat ar fi putut să aibă o discuţie sau două sau două sute despre viaţa lor sexuală. Poate că intimitatea fizică de care cu siguranţă că au avut parte cei doi ar fi trebuit dublată, aşa cum nu se întâmplă prea des, *de o intimitate psihică similară.* Poate că ar fi putut să-şi ia mai în serios rolurile din familie. În ultimele decenii, în multe gospodării, diviziunea tradiţională a muncii în casă a fost distrusă, nu în ultimul rând în numele eliberării şi libertăţii. Totuşi, această distrugere nu a lăsat în urma ei o glorioasă lipsă de restricţii, ci haos, conflict şi neclarităţi. Eliberarea de tiranie este adesea urmată nu de accesul în Paradis, ci de un sejur în deşert, fără ţintă, confuz şi plin de privaţiuni. Mai mult, în absenţa tradiţiei asumate de comun acord (şi a constrângerilor — adesea inconfortabile, adesea chiar nerezonabile — pe care le impune aceasta), rămân doar trei opţiuni dificile: sclavia, tirania sau negocierea. Sclavul face doar ce i se spune — bucuros că poate să se lepede de responsabilitate — şi aşa rezolvă problema complexităţii. Dar

e doar o soluție temporară. Tiranul se plictisește de sclavi. Este înconjurat numai de oameni previzibili și deprimant de obedienți. Cine poate trăi la nesfârșit cu așa ceva? În negociere, în schimb — ambii jucători trebuie să admită din capul locului că balaurul există. Este o realitate dificil de înfruntat, chiar și atunci când e încă prea mic ca să-l înghită pe cavalerul care îi stă în cale.

Poate că partenerii cuplului distrus ar fi trebuit să fie mai preciși în formularea manierelor dezirabile în care ei pot coexista. Poate că astfel ar fi reușit să prevină împreună năvala incontrolabilă a apelor fatale ale haosului. Poate ar fi putut face asta în loc să spună, plictisiți, comozi și lași: „Este OK. Nu merită să ne certăm pentru asta." Totuși, într-un mariaj există foarte puține lucruri pentru care nu merită să te certi. Precum două pisici obligate să locuiască în același butoi, și cei doi parteneri sunt obligați să coexiste, căci și-au jurat (teoretic) credință până când moartea îi va despărți. Jurământul are rolul de a te forța să iei în serios situația. Chiar îți dorești ca în fiecare zi a mariajului tău, zeci de ani de trai împreună, să fii tulburat de aceleași iritări mărunte?

„Oh, dar eu pot să tolerez asta", te gândești. Și poate că va trebui să suporți. Dar nu ești un model de toleranță autentică. Și poate, dacă ai vorbi despre felul în care râsul prostesc al perechii tale începe să sune ca un cui ce zgârie o tablă de scris, el (sau ea) ți-ar spune, destul de cinstit, să te duci naibii. Și poate că vina e a ta; tu ar trebui să te maturizezi, să te aduni și să-ți ții gura. Dar poate că a urla ca măgarul în mijlocul unei întruniri de socializare nu-l va pune într-o lumină prea bună pe partenerul tău, însă tu nu trebuie să te lași bătut. În astfel de circumstanțe, adevărul va fi scos la iveală doar printr-o luptă — o luptă în scopul împăcării. Dar tu rămâi tăcută și te convingi că o faci pentru că ești o persoană bună, pacifistă și răbdătoare (ceea ce e cât se poate de departe de adevăr). Și așa mai ia câteva kilograme monstrul de sub covor.

Poate că o conversație deschisă despre insatisfacția sexuală ar fi fost o proverbială pază bună — nu că ar fi fost ușor. Poate că *madame* își dorea inconștient moartea intimității, nutrind o ambivalență secretă legată de sexualitate. Numai Dumnezeu știe câte motive ar putea exista pentru asta. Poate că *monsieur* a fost un iubit groaznic și egoist. Poate că amândoi au fost egoiști. E un subiect pentru care merită să te certi, nu? E o parte însemnată a vieții, nu-i așa? Poate că abordarea acestui subiect (și poate rezolvarea lui, cine știe) merită două luni de suferință

pură în care fiecare îi spune celuilalt ce gândeşte (fără intenţia de a distruge pe cineva sau de a câştiga bătălia, deoarece aceasta nu mai înseamnă căutarea adevărului, ci război).

Poate că nu a fost vorba despre sex. Poate că discuţiile dintre cei doi au alunecat în plictiseală şi rutină, în lipsa împărtăşirii unor aventuri care să anime cuplul. Poate că deteriorarea pas cu pas, zi după zi, a fost o variantă mai suportabilă decât asumarea responsabilităţii menţinerii relaţiei în viaţă. Fără atenţie, lucrurile vii mor. Viaţa este sinonimă cu efortul de reparare şi întreţinere. Nimeni nu poate indica o pereche atât de potrivită, încât să nu mai fie nevoie de atenţie şi de efort (oricum, dacă ai găsit persoana perfectă, el sau ea ar fugi mâncând pământul, şi pe bună dreptate, de cineva atât de imperfect ca tine). În realitate, îți trebuie — şi meriți — o persoană la fel de imperfectă cum eşti şi tu.

Poate că soţul infidel era surprinzător de imatur şi de egoist. Poate că egoismul lui a învins. Poate că ea nu s-a opus suficient de viguros acestei tendinţe. Poate că ea nu a căzut de acord cu el asupra educării copiilor şi a preferat să-l elimine din viaţa celor mici. Iar lui, aceasta i-a permis să evite o responsabilitate neplăcută. Poate că, asistând la aceste bătălii subterane, pedepsiţi de resentimentele mamei şi înstrăinaţi tot mai mult de tatăl lor, copiii s-au umplut de ură în inima lor. Poate că cinele pe care ea i le-a pregătit lui — şi el ei — au fost reci şi înghiţite cu amărăciune. Poate că evitarea discuţiilor neplăcute i-a înveninat pe amândoi, tacit, dar evident. Poate că toate aceste probleme nerostite au subminat reţelele invizibile care susţin mariajul. Poate că respectul s-a transformat treptat în dispreţ şi nimeni nu s-a deranjat să observe asta. Poate că, pe nesimţite, iubirea s-a transformat în ură.

Orice lucru clarificat şi formulat devine vizibil; dar poate că nici soţul, nici soţia nu au vrut să vadă sau să înţeleagă. Poate că au lăsat intenţionat lucrurile în ceaţă. Poate că ei au generat ceaţa, pentru a ascunde ce nu voiau să vadă. Ce a câştigat nevasta devenind din amantă femeie în casă sau mamă? S-a simţit uşurată odată cu dispariţia vieţii ei sexuale? Acum, că soţul a părăsit-o, se va putea plânge cu mai mult folos faţă de vecini şi faţă de mama ei? Poate că, în secret, acest lucru a fost mai satisfăcător decât orice lucru pozitiv ce-ar putea fi adus de un mariaj, fie el unul perfect. În definitiv, ce se poate compara cu plăcerile sofisticate şi antrenate ale martirajului? „E aşa o sfântă, măritată cu un

bărbat îngrozitor. Merită mult mai mult." E un mit satisfăcător cu care să trăiești, chiar dacă l-ai ales în mod inconștient (și să nu-mi spuneți că „biata femeie n-a avut de ales"). Poate că femeia noastră înșelată nu l-a plăcut niciodată cu adevărat pe soțul ei. Poate că nu i-au plăcut niciodată bărbații, cum nu-i plac nici azi. Poate că asta e vina mamei — sau a bunicii ei. Poate că ea le-a imitat comportamentul, le-a trăit problemele, transmise inconștient de-a lungul generațiilor. Poate că a vrut să se răzbune pe tatăl ei, pe fratele ei sau pe societate.

Dar soțul ce a câștigat odată cu dispariția vieții sexuale de acasă? A acceptat jocul, și-a asumat rolul de martir și s-a plâns amărât prietenilor? A folosit asta ca pe scuza pe care o căuta de atâta vreme? Și-a justificat astfel resentimentul pe care încă îl simte față de femei, în general, în urma respingerilor repetate de care a avut parte până să se ascundă în mariajul acesta? A folosit oportunitatea ca să devină leneș și gras, pentru că oricum nu era dorit?

Poate că amândoi, soț și soție, au folosit oportunitatea de a-și strica mariajul pentru a se răzbuna pe Dumnezeu (poate singura Ființă care ar putea descâlci harababura).

Iată teribilul adevăr despre aceste chestiuni: orice motiv de eșec marital neelaborat, neînțeles și ignorat va musti, va conspira și o va bântui pe femeia înșelată și autoînșelată pentru tot restul vieții. La fel și în cazul soțului. Tot ce trebuie să facă ea (sau el sau ei sau noi) pentru a obține un asemenea rezultat este *nimic: nu observa, nu reacționa, nu participa, nu discuta, nu lua în discuție, nu lupta pentru împăcare, nu-ți asuma responsabilități*. Nu confrunta haosul și nu-l transforma în ordine — doar așteaptă, deloc naiv sau nevinovat, ca haosul să crească și să te cuprindă.

De ce să eviți o discuție aprinsă în cuplu, când evitarea otrăvește inevitabil viitorul? Pentru că dedesubtul tuturor certurilor și greșelilor umblă monștri. Poate că cearta pe care o porți (sau nu) cu partenerul tău marchează începutul sfârșitului relației. Poate că relația ta e pe cale să se încheie deoarece *ești un om rău*. E posibil, măcar în parte, nu? A purta o discuție necesară pentru rezolvarea unei probleme reale presupune disponibilitatea de a confrunta două potențiale scenarii de suferință și pericol: haosul (fragilitatea potențială a relației — a oricărei relații — și a vieții în sine) și Iadul (faptul că tu și partenerul tău puteți fi suficient de răi, încât să stricați totul cu lenea și ura voastră). Nu ducem lipsă de motive pentru a evita confruntarea. Dar evitarea nu ajută.

De ce să laşi lucrurile neclare, când asta te face să stagnezi şi îţi face viaţa tulbure? Păi, dacă nu ştii cine eşti, te poţi ascunde în îndoială. Poate că *nu* eşti o persoană rea, nepăsătoare şi lipsită de valoare. Dar cine poate spune asta? Tu nu, pentru că nu vrei să te gândeşti la asta — şi ai toate motivele să refuzi să te gândeşti. Dar nu e suficient să nu te gândeşti la ceva ce nu vrei să ştii pentru ca acel ceva să dispară. Nu faci decât să dai o cunoaştere specifică şi nominală a unei liste finite cu defectele şi neajunsurile tale reale pe o altă listă mai lungă a inadecvărilor şi lipsurilor tale potenţiale şi nedefinite.

De ce să refuzi să cercetezi aceste aspecte, când cunoaşterea realităţii facilitează stăpânirea ei (poate nu la nivel de maestru, dar măcar ca amator)? S-ar putea să fie cu adevărat ceva putred în Danemarca. Aşa, şi? Păi, în aceste condiţii, nu e mai bine să trăieşti într-o orbire voluntară şi să te bucuri de binecuvântarea ignoranţei? Păi, nu şi în cazul în care monstrul este real! Chiar ţi se pare o idee bună să te retragi, să abandonezi ideea de a mai lupta cu problemele mari, ajungând astfel să apari tot mai mic în ochii tăi? Chiar crezi că e înţelept să laşi catastrofa să dospească în întuneric, în timp ce tu te scufunzi, te micşorezi şi devii tot mai speriat? Nu e mai bine să te pregăteşti, să-ţi ascuţi sabia, să observi din umbră şi să loveşti leul în culcuşul lui? Poate că vei fi rănit. *Probabil* că vei fi rănit. Viaţa, în cele din urmă, înseamnă suferinţă. Dar poate că rana nu va fi fatală.

Dar dacă aştepţi să-ţi bată la uşă ceea ce refuzi să cercetezi, lucrurile cu siguranţă nu vor merge prea bine pentru tine. Se va întâmpla taman ceea ce te sperie cel mai rău — şi când eşti cel mai puţin pregătit. Ceea ce nu-ţi doreşti să se întâmple se va întâmpla, cu toată forţa, în momentul în care eşti cel mai vulnerabil. Şi vei fi învins.

Rotindu-se mereu într-un vârtej fugar
Şoimul nu poate să-l audă pe şoimar;
Şi totul se destramă, centrul nu rămâne,
Doar anarhia se înalţă-n lume,
Mareea sângerie se revarsă şi în jur
Ceremonia inocenţei se scufundă
Şi cei mai buni ajung şovăitori, iar
Cei mai răi mustesc de pasiune.[164]

(William Butler Yeats, „The Second Coming“ — „A Doua Venire“)

De ce să refuzi să pui degetul pe rană, de vreme ce specificarea unei probleme deschide calea către soluționarea ei? A numi o problemă înseamnă a admite existența ei. Iar a specifica o problemă înseamnă să-ți permiți să afli ce vrei, să zicem, de la un prieten sau de la un iubit — și așa vei ști, precis și cinstit, când nu vei primi ceea ce dorești, iar aceasta va durea, la fel de precis. Însă vei învăța ceva ce ți-ar putea folosi în viitor — alternativa la această durere scurtă și ascuțită este mâncărimea enervantă a unei neputințe continue și a ratării difuze — este acea senzație că timpul tău prețios îți alunecă printre degete.

De ce să refuzi să numești problema? Deoarece, așa cum nu reușești să definești succesul (și din cauza aceasta nici nu te bucuri de el), nu reușești să definești pentru tine însuți nici chiar ratarea, astfel încât nu vei ști când ai eșuat și, prin urmare, nici nu vei resimți durerea eșecului. Doar că nu va funcționa! Nu te poți păcăli chiar așa — în afara cazului în care chiar ai ajuns jos de tot! Vei purta, în schimb, întotdeauna în Ființa ta un sentiment al dezamăgirii și o ură de sine corelativă, dar și o ură tot mai mare față de lumea generată (sau degenerată) de toate acestea.

Desigur vreo revelație ne este la-ndemână,
Desigur A Doua Venire ne este la-ndemână.
A Doua Venire! Abia rostite cuvintele
Când o imensă imagine cu Spiritus Mundi
Îmi apare, neliniștitoare: undeva în dunele deșertului.
O siluetă cu trup de leu și cap de om,
O privire goală și nemiloasă ca soarele
Își mișcă coapsele molatice, iar în jur
Lunecă stârnite umbre ale păsărilor de deșert
Și întunericul pogoară iar, dar acum eu știu
Că douăzeci de secole de somn de piatră
Au fost mânate într-un coșmar de-un leagăn mișcător
Și ce jivină crudă, căreia i-a sosit în cele din urmă sorocul
Se târâie către Bethlehem ca să se nască?

Ce-ar fi dacă femeia trădată, împinsă de disperare, va decide să abordeze toată incoerența din trecutul, prezentul și viitorul ei? Ce-ar fi dacă s-ar hotărî să facă ordine, deși până acum a evitat, devenind tot mai slăbită și mai confuză din cauza asta. Poate că efortul aproape ar

ucide-o (însă calea pe care a mers până acum este oricum şi mai rea decât moartea). Pentru a reînvia, pentru a scăpa din capcană, pentru a renaşte, ea trebuie să expliciteze complet realitatea pe care a ascuns-o (confortabil, dar periculos) în spatele unui văl de ignoranţă şi al unei aparenţe de pace. Va trebui să separe detaliile particulare ale catastrofei ei specifice de condiţia generală intolerabilă a Fiinţei, într-o lume în care totul se prăbuşeşte. Totul oare se surpă? Parcă e prea mult. De prăbuşit, s-au prăbuşit nişte lucruri *specifice*, nu totul; s-au prăbuşit nişte *credinţe identificabile*; nişte *acţiuni particulare* false şi mincinoase. Ce erau acestea? Cum ar fi putut fi rezolvate? Cum poate ea să trăiască o viaţă mai bună în viitor? Dacă refuză sau nu e capabilă să răspundă la aceste întrebări, nu va reuşi să se reechilibreze. Ea poate să repună lumea în ordine prin precizia gândirii, prin concreteţea vorbirii, prin încrederea în cuvinte, prin încrederea în Cuvânt. Dar poate că e mai bine să lase lucrurile în ceaţă. Poate că de-acum nici nu au mai rămas prea multe lucruri pentru ea — poate că prea mult din ea a rămas nerelevat şi nedezvoltat. Poate că pur şi simplu nu mai are energie...

Dacă atitudinea ei ar fi dovedit un plus de grijă, de curaj şi de onestitate, ea ar fi putut să scape de aceste probleme. Ce-ar fi fost dacă şi-ar fi exprimat nemulţumirea faţă de declinul vieţii amoroase atunci când aceasta a început să decadă? Mai exact în momentul în care ar fi apărut primele semne ale declinului? Ori dacă nu o deranja foarte tare, ce-ar fi fost să comunice că declinul vieţii romantice nu o supără atât de tare pe cât ar trebui? Şi dacă ar fi discutat răspicat, dar cu tact despre dispreţul soţului faţă de eforturile ei de a păstra ordinea în casă? Oare ar fi descoperit propriul resentiment faţă de tatăl ei şi faţă de societate în general (şi faţă de contaminarea relaţiei ei)? Cum ar fi fost dacă ar fi reparat toate acestea? Cât de puternică ar fi fost atunci? Şi, mai departe, cât ar mai fi fost tentată să evite discuţiile neplăcute? Cum şi-ar fi ajutat atunci propria persoană, dar şi familia şi lumea?

Ce-ar fi fost dacă ar fi preferat să rişte, mereu şi cu onestitate, conflictul din prezent în beneficiul adevărului şi păcii pe termen lung? Ce ar fi fost dacă ar fi privit minicolapsurile mariajului ei ca pe semnul unei instabilităţi mai profunde, una demnă de atenţia ei, în loc să le ignore, să le tolereze sau să zâmbească atât de politicos? Poate că şi ea, şi soţul ei ar fi fost acum alţi oameni. Poate că ei ar mai fi şi astăzi uniţi,

atât formal, cât şi în spirit. Poate că azi ar fi mai tineri, fizic şi mental. Poate că mariajul ei ar fi fost construit pe cărămizi, şi nu pe nisip.

Când lucrurile se destramă şi haosul revine, avem opţiunea de a restructura lucrurile şi de a reinstaura ordinea prin cuvintele noastre. Când ne exprimăm atent şi limpede în faţa partenerului, clarificăm lucrurile, le aşezăm la locul lor, stabilim un scop nou şi purcedem către împlinirea lui — adesea în comun, negociind, ajungând la consens. Dacă vorbim neatent şi imprecis, lucrurile rămân neclare. Destinaţia rămâne nespecificată. Ceaţa nesiguranţei rămâne densă şi nu reuşim să negociem drumul nostru prin lume.

CONSTRUCȚIA SUFLETULUI ȘI A LUMII

Psihicul (sufletul) şi lumea sunt organizate, la cel mai înalt nivel al existenţei umane, prin limbaj, prin comunicare. Când rezultatul nu a fost nici intenţionat, nici dorit, lucrurile nu sunt ceea ce par. Când nu se comportă cum trebuie, Fiinţa nu poate fi aşezată în categoriile ei. Când ceva merge prost, până şi percepţia trebuie chestionată, împreună cu evaluarea, gândirea şi acţiunea. Când eroarea îşi face anunţată prezenţa, apare imediat şi haosul nediferenţiat. Forma sa reptiliană paralizează şi năuceşte. Însă balaurilor, care într-adevăr există (poate mai mult decât orice altceva), le place să-şi strângă aurul. Când lucrurile se prăbuşesc în dezordinea groaznică a Fiinţei de neînţeles, între ruine se ascunde şi posibilitatea unei ordini noi, deliberate. Claritatea gândirii — claritatea curajoasă a gândirii — este o condiţie obligatorie.

Problema în sine trebuie recunoscută; cu cât mai repede, cu atât mai bine. Un început bun este „sunt nefericit" (şi nu „Am dreptul de a fi nefericit", întrucât la începutul procesului de rezolvare a problemelor, această formulare este inadecvată). Poate că în condiţiile date, nefericirea ta este justificată. Poate că orice om rezonabil s-ar simţi nemulţumit şi nefericit în locul tău. Sau eşti oare doar un plângăcios imatur? Cele două variante trebuie considerate la fel de posibile, oricât de groaznic sună asta. Cât de imatur s-ar putea să fii, de fapt? Pentru că există şi o imaturitate fără limite. Pe care o poţi măcar corija, în măsura în care ţi-o asumi.

Analizăm cu atenție haosul complicat și încâlcit și precizăm natura lucrurilor (inclusiv natura noastră). Numai așa explorarea noastră creativă și comunicativă generează și regenerează constant lumea. Suntem modelați și influențați de ceea ce întâlnim în mod voluntar, dar modelăm și noi, la rândul nostru, starea în care ne aflăm în cadrul acestei întâlniri. E dificil, dar dificultatea nu are nicio importanță, întrucât alternativa e mult mai sumbră.

Poate că soțul infidel ignora conversația cu soția din timpul cinei din cauză că își detesta locul de muncă, era obosit și învrăjbit. Poate că își ura locul de muncă deoarece cariera i-a fost băgată pe gât de tatăl său, față de care, fiind prea slab sau „loial", nu a protestat. Iar ea poate că a acceptat lipsa lui de atenție pentru că dacă l-ar fi atenționat că nu o bagă în seamă ar fi putut fi prea nepoliticoasă și nedreaptă. Poate că furia tatălui ei, pe care o detesta, a făcut-o să decidă în tinerețe că orice formă de agresivitate și de asertivitate este greșită din punct de vedere moral. Poate credea că soțul nu o va iubi dacă va vedea că are propriile ei opinii. Este extrem de dificil să faci ordine în lucrurile de felul acesta — însă o mașină defectă va continua să funcționeze prost atâta vreme cât problemele ei nu sunt nici diagnosticate, nici rezolvate.

GRÂUL DIN NEGHINĂ

Precizia dă concretețe lucrurilor. Când se întâmplă ceva nefericit, precizia delimitează întâmplarea groaznică de restul întâmplărilor la fel de teribile ce s-ar fi putut întâmpla, dar nu s-au întâmplat. Dacă te trezești în dureri, e posibil să fii pe moarte. E posibil să mori lent și înfiorător din cauza uneia dintre numeroasele boli dureroase și groaznice. Dacă refuzi să-i spui medicului despre durerea ta, atunci problema rămâne nespecificată: ar putea fi *oricare* dintre boli și (din moment ce ai evitat discuția despre diagnostic) cu siguranță că e ceva despre care nici nu ai ce discuta. Dar dacă vorbești cu medicul, toate bolile acelea groaznice vor dispărea, iar în cazul în care ceva este într-adevăr în neregulă, vei ști sigur despre ce e vorba. Poate că precizia nu modifică tragedia, dar pune pe goană strigoii și demonii.

Sunetul pe care îl auzi în pădure, fără să identifici sursa lui, ar putea fi un tigru. Ar putea fi chiar o conspirație a tigrilor, care mai de care mai flămând și mai sălbatic, condusă de un crocodil. Dar s-ar putea să nu fie nimic de acest gen. Dacă întorci capul, s-ar putea să descoperi o veveriță (cunosc pe cineva care a fost fugărit de o veveriță). Oricum, e ceva acolo, în pădure. Asta știi sigur. De multe ori e vorba doar despre o veveriță. Dar dacă refuzi să privești, atunci e un balaur, iar tu nu ești tocmai un cavaler; ești un șoricel în fața unui leu; un iepure paralizat de privirea lupului. Nu vreau să spun că mereu este vorba despre o veveriță. Se întâmplă destul de des să fie ceva cu adevărat teribil. Dar lucrurile teribile din realitate pălesc adesea în fața lucrurilor teribile din imaginație. Și, de multe ori, ceea ce nu poate fi confruntat în imaginație, din cauza monstruozității sale, poate fi confruntat în realitate, când este redus la un lucru concret, care poate fi și el destul de îngrozitor.

Dacă te eschivezi de la responsabilitatea de a confrunta neprevăzutul, chiar și atunci când apare în doze rezonabile, realitatea însăși va deveni insuportabil de dezorganizată și haotică. Haosul va lua amploare și va înghiți ordinea, rațiunea și predictibilitatea. Ignorată, realitatea se transformă (regresiv) în marea Zeiță a Haosului, în marele Monstru reptilian al Necunoscutului — prădătorul grozav cu care luptă omenirea de la începuturile sale. Ignorată, distanța dintre amăgire și realitate va crește, iar tu vei pica în această prăpastie, și consecințele nu vor fi dintre cele mai bune. Realitatea ignorată se manifestă ca abis al confuziei și suferinței.

Fii precaut când le vorbești oamenilor despre ce ai făcut, ce faci și încotro te îndrepți. Caută cuvintele corecte. Organizează cuvintele în propoziții corecte și propozițiile în fraze la fel de exacte. Trecutul poate fi răscumpărat, atunci când este redus la esență printr-un limbaj precis. Când realitatea prezentului este formulată clar, acesta va curge fără să păgubească în vreun fel viitorul. Gândirea și exprimarea atentă pot ajuta la extragerea destinului unic și excepțional care justifică existența din multitudinea de variante tulburi și neplăcute de existență viitoare, care cu siguranță se vor manifesta fără a cere aprobarea cuiva. Aceasta este calea prin care Ochiul și Cuvântul instaurează o ordine locuibilă.

Nu ascunde monstruleții sub covor. O vor duce excelent acolo. Vor crește mari la adăpostul întunericului. Apoi, când te aștepți mai puțin, vor sări și te vor devora. Te vor împinge într-un iad confuz și

nedeterminat, blocându-ţi drumul către raiul virtuţii şi clarităţii. Cuvintele curajoase şi adevărate pot crea o realitate simplă, curată, bine definită şi locuibilă.

Când identifici lucrurile cu atenţie, prin limbaj, le scoţi în evidenţă ca obiecte viabile, obediente, detaşându-le de toată întreţeserea lor universală. Le simplifici. Le faci specifice şi utile şi le reduci din complexitate. Faci posibil traiul cu ele şi folosirea lor fără a risca să fii ucis de această complexitate, de incertitudinea şi anxietatea asociate acesteia. Când nu clarifici lucrurile, nu poţi şti ce e una şi ce e cealaltă. Totul se amestecă, iar lumea devine un loc mult prea complicat.

Trebuie să defineşti conştient tema unei conversaţii, cu atât mai mult când e dificil s-o faci — altfel discuția va fi despre tot şi toate, adică despre prea multe. Este unul dintre cele mai frecvente motive pentru care cuplurile încetează să mai comunice. Orice dispută degenerează într-o ceartă despre toate problemele din trecut, despre problemele din prezent şi despre ce e posibil să se întâmple în viitor. Nimeni nu poate să poarte o discuţie despre „tot şi toate". Dar oricine poate să spună: „Acest lucru concret mă face nefericit. Şi-mi doresc în mod precis un alt lucru, ca alternativă (deşi sunt deschis sugestiilor, atâta timp cât sunt specifice). Uite, dacă îmi oferi acest lucru anume, eu nu voi mai isca nefericire în vieţile noastre." Dar pentru aceasta trebuie să *gândeşti*: ce *anume* este greşit? Ce *anume* îmi doresc? Ca să extragi ordinea din haos trebuie să vorbeşti direct, trebuie să foloseşti cuvinte oneste şi precise. Dacă, în schimb, te faci mic şi te ascunzi, lucrurile de care fugi se vor transforma în nişte balauri uriaşi ce vor da târcoale pe sub patul tău, în pădurea ta şi în cotloanele întunecate ale minţii — şi vei sfârşi devorat.

Trebuie să stabileşti pe unde ai peregrinat în viaţa ta, ca să ştii unde eşti acum. Dacă nu ştii unde eşti, atunci e posibil să te afli oriunde. Oriunde înseamnă prea multe locuri, dintre care unele foarte urâte. Ca să ajungi unde ţi-ai propus să ajungi, trebuie să stabileşti de unde vii. Nu poţi ajunge din punctul A în punctul B, dacă nu te afli în prezent în punctul A, iar a fi „oriunde" scade dramatic şansele de a te poziţiona în punctul A.

Ca să porneşti într-o direcţie, trebuie mai întâi să o stabileşti. Hoinăreala aiurea nu te duce prea departe, ci te va dezamăgi şi frustra, te va umple de anxietate şi nefericire şi te va transforma într-un om dificil (apoi resentimentar, apoi răzbunător, şi tot aşa, din rău în mai rău).

Spune exact ce ai în minte, ca să afli mai precis încotro s-o apuci. Acționează în acord cu ce spui, ca să afli ce se întâmplă. Apoi fii atent. Observă-ți erorile. Articulează-le. Muncește la îndreptarea lor. Așa vei afla sensul vieții tale. Așa te vei proteja de tragedia vieții tale. Cum ar putea fi altfel?

Confruntă haosul Ființei. Confruntă marea de probleme. Numește destinația și trasează-ți calea. Acceptă ceea ce dorești. Spune-le celor din jurul tău cine ești. Concentrează-te, privește atent și mergi drept înainte.

Fii precis în exprimare.

Regula 11
Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding

PERICOL ȘI MĂIESTRIE

Era o vreme când copiii făceau skateboarding pe latura vestică a Amfiteatrului Sidney Smith de la Universitatea din Toronto, locul unde lucrez. Uneori îmi plăcea să mă uit la ei. Acolo sunt nişte trepte din beton neşlefuit, late şi puţin înalte, care duc de la stradă la intrarea în clădire, mărginite de balustrade din ţeavă metalică, cu diametrul cam de şase centimetri şi lungi de circa şase metri. Smintiţii de copii, aproape întotdeauna băieţi, se retrăgeau la vreo cinci metri de marginea treptei de sus. Apoi puneau un picior pe scândura cu role şi încercau să atingă o viteză cât mai mare. Cu câteva clipe înainte de a se ciocni de balustradă, se aplecau, apucau scândura cu o mână şi săreau pe balustradă, patinând apoi pe toată lungimea ţevii metalice, după care aterizau — uneori, cu eleganţă şi rămaşi în picioare pe scândură, alteori, dureros, direct pe asfalt. Şi într-un caz, şi în celălalt, în scurt timp o luau de la capăt.

Unii ar putea numi asta o prostie. Poate că era. Dar în acelaşi timp era şi un act de curaj. Mie puştii aceia mi se păreau nemaipomeniţi. Mă gândeam că merită felicitaţi şi admiraţi sincer. Bineînţeles că era periculos. Tocmai asta era ideea. Băieţii voiau să triumfe asupra pericolului. Sigur, dacă ar fi avut echipament de protecţie, ar fi fost mai în siguranţă, dar ce farmec ar mai fi avut? Ei nu voiau să fie în siguranţă. Ei încercau să devină competenţi — şi competenţa îi face pe oameni să se simtă cel mai feriţi de riscuri.

Eu n-aş avea curaj să fac ce făceau copiii ăia. Nici n-aş putea, de fapt. În mod cert n-aş putea să mă caţăr pe o macara de construcţii, aşa cum fac unii temerari moderni, foarte vizibili pe YouTube (şi, desigur, macaragiii de pe şantiere). Nu-mi plac înălţimile, deşi altitudinea de 7 500 de metri la care urcă avioanele de linie e atât de mare, încât nu mă mai deranjează. Am zburat de mai multe ori într-un avion din fibre de carbon destinat cascadoriilor — ba chiar am făcut şi o „ranversare“ — şi a fost în regulă, cu toate că solicitarea fizică şi mentală a fost foarte mare. (Pentru a efectua o rostogolire de tipul „ranversării“, urci cu avionul direct pe verticală, până când forţa gravitaţională îl face să stea pe loc. Apoi cade cu coada în jos, răsucindu-se ca un tirbuşon, până când în cele din urmă se rostogoleşte şi cade cu botul în jos, după care pilotul iese din căderea liberă. Dacă nu se redresează, nu mai apuci să faci o altă acrobaţie ca asta.) Dar nu pot să mă dau pe placă — mai ales pe balustrade — şi nici să mă caţăr pe macarale.

Pe latura estică, Amfiteatrul Sidney Smith dă spre o altă stradă. De-a lungul acelei străzi, denumită St George — parcă în zeflemea — universitatea a instalat un fel de jardiniere din beton grosolane, cu borduri late, înclinate spre şosea. Copiii se duceau şi acolo şi îşi dădeau drumul pe bordurile jardinierelor, aşa cum făceau şi pe platforma din beton din jurul unei sculpturi învecinate cu clădirea. Dar asta n-a durat mult. În scurt timp au apărut mici scoabe din oţel, cunoscute sub denumirea de „opritoare de role“, montate din loc în loc de-a lungul acelor borduri. Când le-am văzut prima dată, mi-am amintit de o întâmplare din Toronto care avusese loc în urmă cu câţiva ani. Cu două săptămâni înainte să înceapă cursurile şcolilor elementare, toate echipamentele de pe terenurile de joacă au dispărut. Legislaţia care reglementa aceste lucruri se schimbase şi lumea se temea că acele terenuri nu vor mai putea fi suficient de sigure. Aşa încât, terenurile de joacă au fost dezafectate în mare grabă, deşi erau suficient de sigure şi deşi companiile de asigurări au fost obligate să prelungească poliţele deja existente, multe dintre ele fiind plătite (destul de recent) de către părinţi. Aceasta a însemnat că, timp de mai bine de un an, n-a mai existat niciun loc de joacă. În această perioadă, am văzut copii plictisiţi, dar admirabili, alergându-se pe acoperişul şcolii noastre de cartier. Ori făceau asta, ori scormoneau prin pământ împreună cu pisicile şi cu copiii mai puţin aventuroşi.

Am spus „suficient de sigure“ cu privire la locurile de joacă dezafectate pentru că, dacă aceste locuri sunt prea lipsite de riscuri, copiii fie nu se mai joacă acolo, fie încep să folosească acel loc de joacă în alte scopuri. Copiii au nevoie de terenuri de joacă suficient de periculoase încât să constituie o provocare pentru ei. Oamenii, inclusiv copiii (care, în definitiv, sunt şi ei oameni) nu caută să minimalizeze riscul, ci să-l optimizeze. Ei conduc maşina, merg pe jos, iubesc şi se joacă în aşa fel, încât să obţină ce-şi doresc, dar să fie, totuşi, nevoiţi să depună un anumit efort, astfel încât să continue să se dezvolte. Prin urmare, dacă lucrurile sunt prea lipsite de riscuri, oamenii (inclusiv copiii) încep să găsească modalităţi de a le face din nou periculoase[165].

Când suntem nerestricţionaţi — şi încurajaţi —, preferăm să trăim la limită. Acolo, putem să fim în continuare încrezători în experienţa noastră şi, totodată, să înfruntăm haosul care ne ajută să evoluăm. Din acest motiv, suntem condiţionaţi să ne placă riscul (unora dintre noi mai mult decât altora). Ne simţim învigoraţi şi entuziasmaţi când acţionăm în prezent ca să ne optimizăm performanţa viitoare. Altfel, am duce o existenţă trândavă, rămânând indiferenţi, necultivaţi şi nepăsători. Protejaţi excesiv, vom da greş când ceva periculos, neaşteptat şi plin de oportunităţi îşi face brusc apariţia, aşa cum este inevitabil să se întâmple.

„Opritoarele de role“ sunt neatrăgătoare. Platforma din jurul acelei sculpturi ar fi trebuit să fie grav deteriorată de nişte skateboarderi foarte insistenţi ca să ajungă să arate la fel de rău cum arată acum, ţintuită cu piese metalice ca o zgardă de pit bull. Pe jardinierele mari din beton au fost montate din loc în loc apărători metalice, ceea ce, în combinaţie cu uzura cauzată de skateboarderi, creează o impresie jalnică de design stângaci, resentimente şi ajustări prost executate. Şi astfel, zona pe care sculptura şi vegetaţia ar fi trebuit s-o înnobileze a căpătat un aspect generic industrial, o combinaţie între închisoare, instituţie de boli mintale şi lagăr de muncă, în genul celor care apar când constructorii şi funcţionarii publici nu-i îndrăgesc sau nu au încredere în oamenii în slujba cărora se află.

Urâţenia flagrantă a acelei soluţii face ca justificarea implementării sale să devină o înşelătorie.

SUCCES ȘI RESENTIMENT

Dacă-i citești pe specialiștii în psihologie abisală — pe Freud și Jung, de exemplu, precum și pe precursorul lor, Friedrich Nietzsche —, afli că totul are o latură întunecată. Freud a sondat adânc în conținutul latent, implicit al viselor, care, în opinia lui, vizau exprimarea unei dorințe nepotrivite. Jung credea că orice act de bună-creștere este însoțit de geamănul său malefic, umbra inconștientă. Nietzsche a investigat rolul jucat de ceea ce el a numit *resentiment* în motivarea unor acțiuni aparent altruiste — și, adesea, etalate public în mod exagerat.[166]

> Deoarece a-l libera pe om de răzbunare, aceasta este pentru mine puntea către speranța cea mai-naltă și-un curcubeu care urmează furtunilor ce par fără sfârșit. Cu totul altceva vor însă tarantulele. „Tocmai aceasta socotim noi că-i dreptate: ca-ntreaga lume să fie plină de furtuna răzbunării noastre" — așa își zic acestea între ele. „Vrem răzbunare, vrem să-i umplem de noroi pe toți cei care nu ne sunt asemenea" — așa se jură tarantulele-n adâncul inimilor lor. „Voința de egalitate" — aceasta fi-va de acum 'nainte numele însuși al virtuții; iar noi cu strigătele noastre-i vom urmări pe toți care dețin puterea! Predicatori pentru egalitate, în lăcomia voastră de „egalitate" răcnește nebunia tiranică a neputinței: cele mai tainice dorințe de tiranie ale voastre se-ascund astfel sub numele virtuții.

Incomparabilul eseist englez George Orwell cunoștea bine genul acesta de lucruri. În 1937, a scris *Drumul spre Wigan Pier*, care era parțial un atac virulent la adresa socialiștilor britanici din clasa dominantă (și asta în pofida înclinațiilor spre socialism pe care le avea el însuși). În prima jumătate a cărții, Orwell descrie condițiile oribile cu care se confruntau minerii din Marea Britanie în anii 1930:[167]

> Câțiva stomatologi mi-au spus că în districtele industriale cineva care a depășit treizeci de ani și încă mai păstrează în gură câțiva dinți naturali începe să pară ceva anormal. În Wigan mai mulți oameni mi-au împărtășit părerea lor, cum că cel mai bine e să „termini" cu dinții cât mai rapid posibil. „Dinții sunt o bătaie de cap", mi-a zis o femeie.

Un miner din Wigan Pier trebuia să meargă — să se „târască" ar fi un termen mai potrivit, ţinând cont de înălţimea puţurilor de mină — aproape cinci kilometri sub pământ, pe întuneric, lovindu-se la cap şi zgâriindu-şi spinarea, doar ca să ajungă la schimbul de şapte ore şi jumătate de muncă istovitoare. După asta, trebuia să se târască înapoi. Este un efort „comparabil, poate, cu efortul de a urca un munte mai mic înainte şi după ziua ta de lucru", scria Orwell. Niciun minut din timpul petrecut târâş nu era plătit.

Orwell a scris *Drumul spre Wigan Pier* pentru Left Book Club, un grup editorial socialist care publica în fiecare lună câte un volum select. După ce citeşti prima jumătate a cărţii, care se ocupă direct de condiţiile în care trăiau minerii, este imposibil să nu simţi compasiune pentru sărmanii muncitori. Numai un monstru ar putea rămâne cu inima împietrită când ar citi descrierile lui Orwell:

> Nu de mult, condiţiile din mine erau mai rele decât acum. Încă mai trăiesc câteva femei foarte bătrâne care în tinereţe au muncit în subteran, cu un harnaşament la brâu şi un lanţ care le trecea printre picioare, şi s-au târât acolo de-a buşilea, trăgând după ele vagonete de cărbune. Făceau asta până şi când erau însărcinate.

În schimb, în a doua jumătate a cărţii, Orwell se apleacă asupra unei alte probleme: lipsa de popularitate a socialismului din Marea Britanie de la acea dată, în pofida inegalităţii clare şi dureroase care se putea observa pretutindeni. Concluzia lui a fost că, în mod frecvent, reformiştii sociali bine îmbrăcaţi, experţi în filosofia de salon şi în identificarea victimelor, pricepuţi să împartă milă şi dispreţ, nu mor de dragul săracilor. *În schimb, pur şi simplu îi urăsc pe cei bogaţi.* Îşi deghizează resentimentele şi invidia în pietate, fariseism şi făţărnicie. În zilele noastre, atitudinea inconştientă a stângiştilor de pe frontul dreptăţii sociale nu s-a schimbat mult. Tocmai datorită lui Freud, Jung, Nietzsche — şi Orwell —, întreb mereu: „Atunci, care e lucrul căruia i te împotriveşti?", ori de câte ori aud pe câte unul că declară ritos: „Eu susţin cutare lucru!" Întrebarea pare deosebit de relevantă dacă acea persoană se plânge, critică sau încearcă să schimbe comportamentul altcuiva.

Cred că Jung a fost cel care a elaborat cel mai tăios şi sever dicton psihanalitic: *Dacă nu poţi să înţelegi de ce cineva a făcut ceva, vezi care sunt*

consecințele — și din asta poți să deduci motivația. Acesta este un scalpel psihologic, care nu e întotdeauna un instrument potrivit. Poate să taie prea adânc sau în locuri greșite. Este, probabil, o opțiune de ultimă instanță. Cu toate acestea, sunt momente când aplicarea dictonului se dovedește lămuritoare.

Dacă, de exemplu, consecința montării opritoarelor de role pe jardiniere și pe postamentul sculpturii rezidă în nemulțumirea provocată adolescenților și în desconsiderarea inestetică a frumuseții, atunci poate că acesta a fost scopul. Când cineva susține că acționează în virtutea unor principii superioare, pentru binele altora, nu există niciun motiv să presupunem că motivele acelei persoane sunt sincere. De regulă, oamenii motivați să îmbunătățească lucrurile nu sunt preocupați de schimbarea altora — sau, dacă sunt, își asumă responsabilitatea de a face (mai întâi) aceleași schimbări cu ei înșiși. În spatele producerii de reguli care să-i împiedice pe skateboarderi să facă lucruri extrem de versatile, de curajoase și de periculoase, văd acțiunea unui spirit insidios și profund antiuman.

ALTE LUCRURI DESPRE CHRIS

Prietenul meu Chris, despre care am scris mai sus, era posedat de un astfel de spirit — în detrimentul sănătății sale mentale. O parte din ceea ce-l năpăstuia era vinovăția. A făcut școala elementară și gimnaziul în mai multe orașe, în ținuturile friguroase din partea nordică a preriei din Alberta, înainte de a ajunge în Fairview, orășelul despre care am scris anterior. Încăierările cu copiii indienilor nativi au fost foarte numeroase în experiența sa din timpul acelor mutări. Nu e o exagerare să spunem că acești copii erau, în medie, mai agresivi decât copiii albi sau că erau mai sensibili (și aveau motivele lor). Știam asta bine din experiență proprie.

Am avut o prietenie instabilă cu un copil metis, Rene Heck*, în școala elementară. A fost instabilă pentru că situația era complexă. Între mine și Rene era o mare falie culturală. Hainele lui erau mai

* Numele și alte detalii au fost schimbate din motive de confidențialitate.

murdare. Vorbirea şi atitudinea lui erau mai necioplite. Eu sărisem peste o clasă în şcoală şi eram, în plus, mărunt pentru vârsta mea. Rene era un copil solid, inteligent, frumos şi, pe deasupra, un dur. Amândoi eram în clasa a şasea şi îl aveam ca învăţător pe tatăl meu. Rene a fost surprins mestecând gumă.

— Rene, a spus tatăl meu, scuipă guma aia. Arăţi ca o vacă.

— Ha, ha, am râs eu pe înfundate. Rene, vacă.

O fi fost Rene vacă, dar avea un auz perfect.

— Peterson, mi-a zis el, după ore... eşti mort.

Mai devreme, în acea dimineaţă, convenisem cu Rene să mergem seara să vedem un film la un cinematograf local, Gem. Părea că înţelegerea picase. În orice caz, restul zilei a trecut rapid şi neplăcut, aşa cum se întâmplă când asupra ta planează ameninţarea şi durerea. Rene era mai mult decât capabil să-mi administreze o bătaie pe cinste. După ce s-au terminat orele, am zbughit-o cât am putut de repede spre suporturile de biciclete, dar Rene m-a ajuns din urmă. Ne învârteam în jurul bicicletelor, el pe o parte, eu pe cealaltă. Eram ca personajele dintr-un filmuleţ mut cu urmăriri între poliţişti şi hoţi. Atât timp cât continuam să mă învârtesc, nu putea să mă prindă, dar strategia mea nu putea să ţină la nesfârşit. L-am rugat să mă ierte, dar nu s-a lăsat înduplecat. Mândria îi fusese rănită şi voia ca eu să plătesc pentru asta.

M-am lăsat pe vine şi m-am ascuns pe după biciclete, nescăpându-l din ochi.

— Rene! am strigat. Îmi pare rău că te-am făcut vacă. Hai să nu ne mai certăm.

A dat să se apropie iar de mine. Am spus:

— Rene, îmi pare rău c-am spus asta. Serios. Şi tot vreau să merg la film cu tine.

N-a fost doar o tactică. Chiar voiam să mergem. Altfel, nu s-ar fi întâmplat ce s-a întâmplat în continuare. Rene s-a oprit în loc. Apoi s-a uitat lung la mine şi a izbucnit în lacrimi. După care a rupt-o la fugă. Aşa erau, în esenţă, relaţiile dintre băştinaşi şi albi în orăşelul nostru dur. Nu ne-am mai dus niciodată la film împreună.

Când prietenul meu Chris intra în conflict cu copiii indigenilor, nu riposta. Avea sentimentul că autoapărarea nu era justificată moral, aşa că îşi încasa bătăile. „Le-am luat pământurile“, scria el mai târziu. „A fost un lucru greşit. Nu-i de mirare că sunt supăraţi.“ Cu timpul, pas cu

pas, Chris s-a retras din lume. Parţial, ca urmare a sentimentului de vinovăţie care-l apăsa. A dezvoltat o ură profundă faţă de masculinitate şi activităţile virile. În viziunea lui, a merge la şcoală, a munci sau a-ţi găsi o iubită făceau parte din acelaşi proces care dusese la colonizarea Americii de Nord, la oribilul impas nuclear din timpul războiului rece şi la devalizarea planetei. A citit câteva cărţi despre budism şi a simţit că negarea propriei Fiinţe se impunea din punct de vedere etic, în lumina situaţiei mondiale curente. A ajuns să creadă că acelaşi lucru era aplicabil şi celorlalţi.

Când eram student, o vreme, Chris a fost unul dintre colegii mei de cameră. Într-o seară, târziu, ne-am dus la un bar din apropiere. După aceea, ne-am întors acasă pe jos. A început să rupă oglinzile laterale ale maşinilor parcate, una după alta. I-am spus:

— Încetează, Chris. Crezi că e bine să-i faci nefericiţi pe proprietarii acestor maşini?

Mi-a spus că toţi luau parte la activitatea frenetică umană care distrugea natura şi că meritau ceea ce primeau. I-am spus că a te răzbuna pe oameni care nu fac decât să ducă o existenţă normală nu avea să fie de niciun folos.

După nişte ani, când studiam pentru doctorat la Montreal, Chris şi-a făcut apariţia în ceea ce trebuia să fie o vizită. Era debusolat, pierdut. M-a întrebat dacă pot să-l ajut. A sfârşit prin a se muta la mine. Pe atunci eram deja căsătorit şi locuiam cu soţia mea, Tammy, şi fetiţa de un an, Mikhaila. Chris fusese şi el prieten cu Tammy demult, în Fairview (şi nutrise speranţe pentru mai mult decât o simplă prietenie). Aceasta a complicat şi mai mult situaţia — dar nu tocmai în maniera la care te-ai putea gândi. Chris a început prin a-i urî pe bărbaţi, dar în final a ajuns să urască femeile. Le dorea, dar respinsese educaţia, cariera şi dorinţa. Fuma ca un turc şi n-avea nicio slujbă. În consecinţă, deloc surprinzător, nu prezenta prea mult interes pentru femei. Asta l-a înăcrit şi mai mult. Am încercat să-l conving că drumul pe care-l alesese nu avea să-l ducă decât la o distrugere şi mai mare. Trebuia să dea dovadă de puţină umilinţă. Trebuia să privească viaţa cu responsabilitate.

Într-o seară, era rândul lui Chris să pregătească cina. Când soţia a venit acasă, tot apartamentul era plin de fum. Hamburgerii ardeau cu furie în tigaie. Chris stătea în patru labe, încercând să repare ceva care se slăbise la picioarele aragazului. Soţia mea îi cunoştea tertipurile. Ştia

că arsese cina în mod intenţionat. Îi displăcea faptul că fusese nevoit să o pregătească. Rolul feminin îl irita (deşi sarcinile casnice fuseseră împărţite în mod rezonabil, iar el ştia foarte bine acest lucru). Se apucase să repare aragazul ca să ofere un pretext plauzibil, chiar lăudabil, pentru arderea mâncării. Când ea i-a arătat cum stau lucrurile de fapt, el a făcut pe victima, dar era profund şi periculos de furios. O parte din el, şi nu partea bună, era convinsă că el era mai deştept decât toţi ceilalţi. Faptul că soţia mea i-a demascat şiretlicul a însemnat o lovitură pentru mândria lui. A fost o situaţie urâtă.

A doua zi, eu şi Tammy am făcut o plimbare către parcul din vecinătate. Trebuia să evadăm din apartament, deşi afară erau –35°C, un frig amarnic, dublat de o ceaţă umedă. Mai bătea şi vântul. Condiţii ostile vieţii. Tammy mi-a spus că traiul cu Chris devenise insuportabil. Am intrat în parc. Copacii golaşi îşi răşchirau crengile în aerul cenuşiu şi umed. O veveriţă neagră, cu coada chelită de râie, stătea pe o cracă desfrunzită şi tremura violent, chinuindu-se să reziste în bătaia vântului. Ce făcea ea afară, în frig? Veveriţele sunt animale care hibernează, fie şi parţial. Ies afară iarna doar când e cald. Pe urmă am mai văzut una, şi încă una, şi încă una, şi încă una. Erau veveriţe peste tot în jurul nostru în parc, toate parţial lipsite de păr, şi pe coadă şi pe corp, toate agăţate de crengi în bătaia vântului, toate tremurând şi îngheţând în frigul ucigător. Nimeni nu mai era în preajmă. Era imposibil. Era inexplicabil. Şi întru totul adecvat. Ne aflam pe scena unui teatru absurd, regizat de Dumnezeu. Tammy a plecat curând după aceea împreună cu fiica noastră, pentru câteva zile, în altă parte.

În preajma Crăciunului, în acelaşi an, fratele meu mai mic şi noua lui soţie au venit în vizită din vestul Canadei. Fratele meu îl cunoştea şi el pe Chris. S-au îmbrăcat cu haine groase pregătindu-se pentru o plimbare prin centrul Montrealului. Chris şi-a pus un palton lung de culoare închisă. Şi-a tras peste urechi toca neagră tricotată. Haină neagră, pantaloni şi ghete negre. Era foarte înalt, slab şi puţin adus de spate. „Chris, i-am spus eu în glumă. Arăţi ca un ucigaş în serie." Al naibii de amuzant. Cei trei s-au întors după plimbare. Chris nu era în apele lui. Nişte străini intraseră pe teritoriul lui. Un alt cuplu fericit. Era sare pe rănile lui.

Am luat cina împreună, într-o atmosferă destul de plăcută. Am discutat şi am pus capăt serii. Dar nu puteam să dorm. Ceva nu era în

regulă. Plutea în aer. La patru dimineața, n-am mai suportat. M-am furișat din pat. Am bătut încet la ușa lui Chris și am intrat în cameră fără să aștept vreun răspuns. Era treaz în pat, privind fix la tavan, așa cum știam c-am să-l găsesc. M-am așezat lângă el. Îl cunoșteam foarte bine. Am vorbit cu el și i-am domolit furia criminală. Apoi m-am întors în patul meu și am dormit. A doua zi de dimineață, fratele meu m-a tras deoparte. Voia să-mi vorbească. Ne-am așezat și mi-a spus: „Ce naiba a fost astă-noapte? N-am putut să dorm deloc. S-a întâmplat ceva aiurea?" I-am spus fratelui că prietenul meu Chris n-o ducea prea bine. Nu i-am spus că a avut noroc că era în viață — că toți avuseserăm noroc. Spiritul lui Cain ne vizitase casa, dar scăpaserăm nevătămați.

Poate că am sesizat o schimbare de miros în noaptea aceea, când moartea plutea în aer. Chris răspândea un miros foarte neplăcut. Făcea duș frecvent, dar mirosul se impregna în prosoape și cearșafuri. Era imposibil să le mai cureți după aceea. Era produsul unui psihic și al unui corp care nu funcționau armonios. O asistentă socială pe care o cunoșteam și care-l cunoștea și ea pe Chris mi-a spus că era familiarizată cu acel miros neplăcut. Toți colegii ei de muncă îl știau, deși vorbeau despre el doar în șoaptă. Îl numeau „miros de om neangajabil".

La scurt timp după aceea mi-am încheiat studiile postdoctorale. Eu și Tammy ne-am mutat din Montreal la Boston. Am avut al doilea copil. Când și când, vorbesc cu Chris la telefon. Odată a venit într-o vizită care a mers bine. Își găsise o slujbă la un magazin de piese auto. Încerca să-și îmbunătățească situația. În acel moment, era în regulă. Dar n-a durat mult. Nu l-am mai văzut în Boston. După aproape zece ani — s-a întâmplat să fie în noaptea de dinaintea celei de-a patruzecea aniversări a lui Chris —, m-a sunat din nou. Între timp, mă mutasem cu familia în Toronto. Avea ceva vești. Una dintre povestirile pe care le scrisese urma să fie publicată într-o culegere alcătuită de o editură mică, dar recunoscută. A ținut să-mi spună asta. Scria povestiri reușite. I le citisem pe toate. Discutaserăm pe larg pe marginea lor. Era și un bun fotograf. Avea un ochi bun, creativ. A doua zi, Chris a oprit cu camioneta lui veche — aceeași rablă pe care o avea și în Fairview — în niște tufișuri. Și-a tras un furtun de la țeava de eșapament direct în cabină. Parcă-l văd acolo prin parbrizul crăpat, fumând și așteptând. I-au găsit cadavrul după câteva săptămâni. Eu l-am anunțat pe tatăl lui. „Băiatul meu frumos", suspina el la telefon.

De curând, am fost invitat să țin o prezentare TEDx la o universitate din apropiere. Înaintea mea a vorbit un alt profesor. Fusese invitat să vorbească datorită activității sale — o activitate în domeniul tehnic, realmente fascinantă —, legată de suprafețele inteligente computațional (ceva similar cu ecranele tactile de computer, dar care puteau fi plasate oriunde). În loc de asta, a vorbit despre amenințarea pe care ființele umane o reprezentau la adresa planetei. Asemenea lui Chris — şi a mult prea multor oameni — devenise antiuman, până în esența ființei lui. Nu ajunsese la fel de departe pe acel drum ca prietenul meu, dar acelaşi spirit înfricoşător îi anima pe amândoi.

Stătea în fața unui ecran pe care se derula lent imaginea unei fabrici de înaltă tehnologie din China. Sute de muncitori în salopete albe stăteau ca nişte roboți sterili şi inumani în spatele liniilor de asamblare, introducând în tăcere piesa A în soclul B. Şi-a anunțat auditoriul — plin de tineri inteligenți — că el şi soția lui luaseră decizia de a-şi limita numărul de copii la unu. Le-a spus că era un lucru la care toți ar trebui să se gândească, dacă doreau să se considere persoane cu principii etice. Am avut senzația că această decizie fusese bine gândită — dar numai în cazul lui particular (în care mai puțin decât unu ar fi fost şi mai bine). Numeroşii studenți chinezi i-au ascultat apatici discursul moralizator. Se gândeau, probabil, la părinții lor care fugiseră de ororile Revoluției Culturale a lui Mao şi de legea care le impunea să aibă un singur copil. Se gândeau, probabil, la imensa îmbunătățire a nivelului de trai şi a libertății pe care chiar acele fabrici le aduseseră. Vreo doi dintre ei chiar au spus asta în partea dedicată întrebărilor.

Şi-ar fi reconsiderat opiniile acel profesor dacă ar fi ştiut unde pot duce astfel de idei? Mi-ar plăcea să spun că da, dar nu cred asta. Cred că ar fi putut să ştie, dar a refuzat. Mai rău, probabil: ştia, dar nu-i păsa — sau ştia, dar tot într-acolo se îndrepta, cu bună ştiință.

JUDECĂTORII AUTOPROCLAMAȚI AI SPECIEI UMANE

Nu a trecut mult timp de când Pământul părea infinit mai mare decât oamenii care-l locuiau. Nu mai demult de sfârşitul secolului al XIX-lea, strălucitul biolog Thomas Huxley (1825–1895) — vajnic susținător al

lui Darwin și bunicul lui Aldous Huxley — informa Parlamentul britanic că era literalmente imposibil ca omenirea să epuizeze bogățiile oceanelor. Puterea lor de generare era pur și simplu prea mare, din câte putea el să determine, raportat chiar și la cele mai asidue prădăciuni ale oamenilor. Și abia au trecut cincizeci de ani de când cartea *Silent Spring* a lui Rachel Carson a inițiat mișcarea ecologistă.[168] Cincizeci de ani! Nu înseamnă nimic! Nu e nici măcar ieri!

Abia am reușit să dezvoltăm instrumentele conceptuale și tehnologiile care ne permit să înțelegem urzeala vieții, chiar și imperfect. În consecință, merităm un pic de compasiune pentru crima ipotetică la care ar putea conduce comportamentul nostru distructiv. Uneori, nu ne dăm seama ce facem. Alteori, ne dăm seama, dar deocamdată n-am formulat nicio alternativă practică. La urma urmelor, nu e ca și cum viața ar fi ușoară pentru ființele umane — cu doar câteva decenii în urmă, majoritatea oamenilor încă erau înfometați, bolnavi și analfabeți.[169] Așa bogați cum suntem astăzi (tot mai mult, peste tot), deceniile pe care se întinde viața multor oameni încă pot fi numărate pe degetele unei singure mâini. Chiar și în zilele noastre, este o situație rară și fericită când o familie nu are măcar un membru lovit de o boală gravă — și toate se vor confrunta cu asta până la urmă. În vulnerabilitatea și fragilitatea noastră, facem ce putem ca să ne descurcăm cât mai bine, iar planeta e mai dură cu noi decât suntem noi cu ea. Am putea să fim mai îngăduitori cu noi înșine.

La urma urmelor, oamenii chiar sunt niște creaturi absolut remarcabile. Nu avem pereche și nu e clar dacă avem vreo limită reală. Se întâmplă acum lucruri care păreau omenește imposibile chiar în vremurile din trecutul apropiat când am început să ne conștientizăm responsabilitățile planetare. Cu câteva săptămâni înainte de a scrie acest text, am dat peste două filmulețe juxtapuse pe YouTube. Unul o arăta pe medaliata cu aur la proba de sărituri (gimnastică feminină) de la Olimpiada din 1956; celălalt, pe medaliata cu argint la aceeași probă, la Olimpiada din 2012. Nici măcar nu părea să fie același sport — sau același animal. Saltul reușit de McKayla Maroney în 2012 ar fi fost considerat supraomenesc în anii cincizeci. *Parkour*-ul, un sport derivat dintr-o cursă cu obstacole concepută pentru pregătirea militară a armatei franceze, este uluitor — la fel cum este și *freerunning*-ul, o formă mai complexă de *parkour*. Urmăresc compilațiile video ale unor asemenea performanțe cu o admirație neascunsă. Unii copii sar de pe

clădiri cu trei niveluri fără să se accidenteze. Este periculos — şi uluitor. Căţărătorii pe macarale sunt atât de curajoşi, încât te lasă cu gura căscată. Acelaşi lucru e valabil şi pentru ciclismul montan, snow-boardingul în stil liber, surferii care navighează pe valuri de cincisprezece metri şi skateboarderi.

Băieţii care au comis masacrul de la liceul din Columbine, despre care am discutat anterior, s-au autoproclamat judecători ai speciei umane, la fel ca profesorul de la TEDx, deşi într-o formă extremă; şi la fel ca prietenul meu Chris. Pentru Eric Harris, cel mai cult dintre cei doi ucigaşi, fiinţele umane erau o specie ratată şi coruptă. După ce o astfel de supoziţie este acceptată, este inevitabil ca logica ei internă să se manifeste. Dacă ceva arată că o plagă, aşa cum spune David Attenborough[170], sau ca un cancer, după cum a afirmat Clubul de la Roma[171], persoana care va eradica această năpastă va fi un erou — un veritabil salvator al planetei, în acest caz. Un adevărat mesia ar putea să meargă până la capăt cu logica lui morală riguroasă şi să se elimine şi pe sine. Asta fac de regulă ucigaşii care comit crime în masă, mânaţi de un resentiment aproape infinit. Nici măcar propria lor Fiinţă nu justifică existenţa omenirii. De fapt, ei se sinucid tocmai pentru a demonstra puritatea angajării lor în anihilare. În lumea modernă, nimeni nu ar putea să exprime fără obiecţii opinia că existenţa noastră ar fi mai bună în absenţa evreilor, negrilor, musulmanilor sau englezilor. De ce, atunci, am considera virtuoasă propunerea că planeta ar duce-o mai bine dacă ar fi mai puţini oameni pe ea? Nu mă pot abţine să nu văd un chip scheletic rânjind bucuros la posibilitatea apocalipsei, ascunzându-se nu foarte departe în spatele unor astfel de afirmaţii. Şi de ce se întâmplă atât de des că înşişi oamenii care se poziţionează atât de vizibil împotriva prejudiciilor aduse mediului par să se simtă obligaţi să denunţe umanitatea?

Am văzut studenţi, mai ales dintre cei de la facultăţile umaniste, suferind realmente un declin al sănătăţii mentale deoarece au fost dojeniţi în plan filosofic de asemenea apărători ai planetei pentru existenţa lor ca membri ai speciei umane. Şi cel mai rău este, cred, pentru bărbaţii tineri. Ca beneficiari privilegiaţi ai patriarhatului, realizările lor sunt considerate nemeritate. Ca posibili aderenţi la cultura violului, sunt suspecţi din punct de vedere sexual. Ambiţiile lor îi fac jefuitori ai planetei. Nu sunt bineveniţi. La nivel de gimnaziu, liceu şi universitate, rămân în urmă pe plan educaţional. Când fiul meu avea paisprezece ani, am

discutat despre notele lui. Se descurca foarte bine pentru un băiat, mi-a spus el foarte degajat. Am insistat, vrând să aflu mai multe. Toată lumea ştie, mi-a spus, că fetele se descurcă mai bine la şcoală decât băieţii. Din intonaţia lui reieşea că era surprins de faptul că nu ştiam un lucru atât de evident. În timp ce scriu aceste rânduri, am primit ultimul număr din *The Economist*. Care era titlul editorialului? „Sexul mai slab" — adică bărbaţii. În universităţile moderne, femeile alcătuiesc peste 50% dintre studenţi la mai mult de două treimi dintre toate disciplinele.

Băieţii suferă în lumea modernă. Sunt mai nesupuşi — în sens negativ — sau mai independenţi — în sens pozitiv — decât fetele şi au de suferit din cauza asta pe tot parcursul lor educaţional preuniversitar. Sunt mai puţin agreabili (calitatea de a fi agreabil fiind o trăsătură de personalitate asociată cu compasiunea, empatia şi evitarea conflictelor) şi mai puţin predispuşi la anxietate şi depresie[172], cel puţin după ce ambele sexe ajung la pubertate.[173] Băieţii sunt mai interesaţi de obiecte, iar fetele, de oameni.[174] Frapant este că aceste diferenţe, puternic influenţate de factori biologici, sunt cele mai pronunţate în societăţile scandinave, unde egalitatea de gen a fost împinsă cel mai departe. Este exact opusul situaţiei la care s-ar aştepta cei care insistă, tot mai vehement, că genul este un construct social. Nu este, Aici nu e loc de controversă. Datele sunt clare.[175]

Băieţilor le place competiţia şi nu le place să se supună, mai ales când sunt adolescenţi. În această perioadă, simt imboldul să evadeze din familiile lor şi să-şi stabilească o existenţă independentă. Nu e mare diferenţă între a face asta şi a pune la îndoială autoritatea. Şcolile, care au fost înfiinţate spre sfârşitul secolului al XIX-lea tocmai pentru a inculca obedienţa[176], nu văd cu ochi buni un comportament provocator şi temerar, oricât de calculat sau competent ar arăta că este un băiat (sau o fată). Şi alţi factori joacă un rol în declinul băieţilor. Fetele, de exemplu, practică jocurile băieţilor, dar băieţii sunt mai reticenţi în a practica jocurile fetelor. Se întâmplă aşa, parţial, pentru că este admirabil pentru o fată să câştige când concurează cu un băiat. De asemenea, este în regulă ca ea să piardă în faţa unui băiat. În schimb, deseori nu este considerat în regulă ca un băiat să învingă o fată — şi, la fel de des, este chiar mai puţin OK ca el să piardă. Să ne imaginăm că un băiat şi o fată, ambii de nouă ani, se iau la bătaie. Pentru simplul fapt că s-a angajat în încăierare, băiatul este cât se poate de suspect. Dacă iese învingător, e jalnic. Dacă pierde — ei bine, viaţa lui e ca şi terminată. Ce ruşine, să fie bătut de o fată!

Fetele pot să câştige învingând în propria lor ierarhie — arătând că se pricep la ceea ce preţuiesc de obicei fetele. Dar ele pot să învingă şi în ierarhia băieţilor. Aceştia, în schimb, nu pot să câştige decât învingând în ierarhia masculină. Dacă îşi arată priceperea în ceea ce preţuiesc fetele, îşi vor pierde statutul, atât în rândul fetelor, cât şi în cel al băieţilor. Îşi pierd reputaţia între băieţi şi atractivitatea pentru fete. Fetele nu sunt atrase de băieţii care le sunt prieteni, chiar dacă s-ar putea să-i placă, orice ar însemna asta. Sunt atrase de băieţii care înving în competiţiile pentru statut cu alţi băieţi. Totuşi, dacă eşti de gen masculin, nu poţi să-ţi pui mintea cu cineva de gen feminin aşa cum ai face cu un alt mascul. Băieţii nu pot (nu vor) să ia parte la jocuri cu adevărat competitive cu fetele. Căci ştiu că nu au voie să fie învingători. Prin urmare, pe măsură ce jocul se transformă într-un joc al fetelor, băieţii pleacă. Sunt universităţile — mai ales secţiile umaniste — pe cale să devină un joc al fetelor? Asta ne dorim?

Situaţia din universităţi (şi din instituţiile de învăţământ în general) este mult mai problematică decât ne arată statisticile de bază.[177] Dacă elimini aşa-numitul program STIM (ştiinţă, tehnologie, inginerie şi matematică), păstrând totuşi psihologia, raportul dintre femei şi bărbaţi este şi mai asimetric.[178] Aproape 80% dintre studenţii care se specializează în ocrotirea sănătăţii, administraţie publică, psihologie şi educaţie, ceea ce reprezintă un sfert din toate specializările, sunt femei. Disparitatea este într-o creştere rapidă. În ritmul acesta, în cincisprezece ani vor rămâne foarte puţini bărbaţi în majoritatea disciplinelor universitare. Asta nu-i o veste bună pentru bărbaţi. Ar putea fi chiar o veste catastrofală. Dar nici pentru femei vestea nu e bună.

CARIERĂ ŞI MARIAJ

Femeile din instituţiile de învăţământ superior dominate de femei întâmpină dificultăţi tot mai mari în a stabili o relaţie amoroasă, fie ea şi de durată medie. În consecinţă, trebuie să se mulţumească, dacă au astfel de înclinaţii, cu relaţii scurte şi întâmplătoare. Poate că, din perspectiva emancipării sexuale, este un pas înainte, dar mă îndoiesc. Cred că e groaznic pentru fete.[179] O relaţie stabilă, bazată pe dragoste,

este foarte de dorit atât pentru bărbați, cât și pentru femei. În orice caz, pentru femei este adesea lucrul cel mai dorit. Din 1997 până în 2012, potrivit Centrului de Cercetări Pew[180], numărul femeilor cu vârste între 18 și 34 de ani care au spus că o căsătorie reușită este unul dintre cele mai importante lucruri din viață a crescut de la 28% la 37% (o creștere de peste 30%*) Numărul de bărbați tineri care au spus același lucru a scăzut cu 15% în aceeași perioadă (de la 35% la 29%**). În acea perioadă, proporția de oameni căsătoriți cu vârsta de peste 18 ani a continuat să scadă, de la trei sferturi în 1960 la jumătate în prezent.[181] În sfârșit, printre adulții cu vârste între 30 și 59 de ani care n-au fost căsătoriți niciodată, bărbații au o probabilitate de trei ori mai mare decât femeile să spună că nu vor să se căsătorească vreodată (27% față de 8%).

Și, până la urmă, cine a stabilit că o carieră ar fi mai importantă decât dragostea și familia? Merită oare să te sacrifici lucrând optzeci de ore pe săptămână la o firmă de avocatură din eșalonul superior pentru a obține genul acela de succes? Și, dacă merită, de ce merită? O minoritate de oameni (în mare parte bărbați, care au o agreabilitate scăzută, așa cum am spus) sunt hipercompetitivi și doresc să învingă cu orice preț. O minoritate va găsi că munca este intrinsec fascinantă. Dar cei mai mulți oameni nu sunt așa și nici nu vor să fie așa, iar banii în plus nu par să facă viața mai bună atunci când câștigă deja suficient ca să nu-și mai facă griji în privința plății facturilor. În plus, majoritatea femeilor cu performanțe și venituri mari au parteneri cu performanțe și venituri mari — iar asta contează mai mult pentru femei. Datele Pew mai arată și că un soț cu un job foarte bun reprezintă o prioritate înaltă pentru aproape 80% dintre femeile care n-au fost căsătorite niciodată, dar își doresc să se mărite (dar pentru mai puțin de 50% dintre bărbați).

După ce trec de treizeci de ani, majoritatea avocatelor de top renunță la carierele lor foarte solicitante.[182] Doar 15% dintre partenerii acționari ai celor mai puternice 200 de firme de avocatură din SUA sunt femei.[183] Această cifră nu s-a schimbat prea mult în ultimii cincisprezece ani, cu toate că proporția de avocate angajate este mare. De asemenea, nu e vorba de faptul că firmele de avocatură nu vor ca femeile să rămână

* (37 – 28)/28 = 9/28 = 32%.
** (35 – 29)/35 = 6/35 = 17%.

şi să reuşească în carieră. Există o penurie cronică de oameni excelenţi, indiferent de sex, iar firmele de avocatură sunt disperate să-i reţină.

Femeile care pleacă îşi doresc o slujbă — şi o viaţă — care să le ofere ceva timp pentru ele. După facultate, stagiatură şi primii ani de muncă, devin interesate de alte lucruri. Acest aspect este bine cunoscut în firmele mari (deşi nu e un lucru pe care bărbaţii şi femeile să se simtă confortabil să-l exprime în public). De curând am urmărit o profesoară de la Universitatea McGill vorbind în faţa unei săli pline cu avocate partenere sau aproape partenere despre felul în care lipsa de dotări pentru îngrijirea copiilor, dar şi „definiţiile masculine ale succesului" le stânjeneau progresul în carieră şi le determinau pe femei să plece din acele slujbe de top. Le cunoşteam pe cele mai multe femei din acea sală. Discutaserăm îndelung. Ştiam că şi ele ştiau că nimic din toate astea nu constituia o problemă. Îşi permiteau să aibă bone pentru copii. Deja îşi delegaseră toate obligaţiile casnice. Înţelegeau, de asemenea — şi cât se poate de bine —, că piaţa era cea care definea succesul, nu bărbaţii cu care lucrau. Când câştigi 650 de dolari pe oră în Toronto ca avocat de top, iar clientul tău din Japonia te sună duminică dimineaţa la 4, răspunzi. Pe loc. Răspunzi pe loc, chiar dacă abia ai aţipit după ce ţi-ai alăptat bebeluşul. Răspunzi pentru că, dacă nu o faci tu, un asociat hiperambiţios din New York va fi fericit să preia apelul — şi acesta este motivul pentru care piaţa defineşte munca.

Penuria tot mai mare de bărbaţi cu studii universitare ridică o problemă de o gravitate crescândă pentru femeile care doresc să se căsătorească sau să-şi găsească o relaţie. În primul rând, femeile au o înclinaţie puternică de a se căsători cu cineva de pe acelaşi nivel sau de pe unul mai sus în ierarhia de dominare economică. Ele preferă un partener cu un statut egal sau superior. Este un lucru dovedit şi în cercetările comparative realizate pe culturi diferite.[184] Apropo, acest aspect nu e valabil şi pentru bărbaţi, care sunt cât se poate de dispuşi să se căsătorească cu femei de acelaşi nivel sau mai scăzut (după cum indică datele Pew), deşi manifestă o preferinţă pentru partenere ceva mai tinere. Tendinţa recentă de golire numerică a clasei mijlocii a crescut şi ea pe măsură ce femeile bogate în resurse tind tot mai mult[185] să-şi aleagă parteneri dintre bărbaţii bogaţi în resurse. Din acest motiv şi din cauza declinului în joburile manufacturiere bine plătite (unul din şase bărbaţi de vârstă activă nu are în prezent un loc de muncă în

SUA), căsătoria devine acum tot mai mult rezervată bogaților. Nu mă pot abține să nu găsesc acest lucru amuzant, într-o manieră ce ține de ironia neagră. Instituția patriarhală opresivă a căsătoriei devine acum un lux. De ce s-ar tiraniza bogații pe ei înșiși?

De ce își doresc femeile un partener angajat și, preferabil, unul cu un statut superior? Un motiv deloc neglijabil este că femeile devin mai vulnerabile când au copii. Au nevoie de o persoană competentă care să sprijine mama și copilul atunci când este necesar. Este un act compensator perfect rațional, deși s-ar putea să aibă și o bază biologică. De ce o femeie care decide să-și asume responsabilitatea unuia sau mai multor copii ar dori și un adult de care să aibă grijă? Așa încât bărbatul de vârstă activă neangajat este un specimen indezirabil — dar și să fii mamă singură este o alternativă indezirabilă. Copiii din căminele fără tați au o probabilitate de patru ori mai mare să ajungă săraci. Asta înseamnă că și mamele lor sunt sărace. Copiii fără tată au un risc mult mai mare de a face abuz de droguri și alcool. Copiii cu părinți biologici căsătoriți sunt mai puțin predispuși la anxietate, depresie și delincvență decât copiii care trăiesc cu unul sau mai mulți părinți non-biologici. De asemenea, copiii din familiile monoparentale au o probabilitate dublă de a se sinucide.[186]

Tendința puternică spre corectitudinea politică din universități a exacerbat problema. Vocile care se manifestă vehement împotriva oprimării au devenit mai sonore, se pare, pe măsură ce și instituțiile de învățământ au devenit tot mai egale — ba chiar mai defavorabile față de studenții de sex masculin. Există discipline întregi în universități care sunt de-a dreptul ostile bărbaților. Acestea sunt domeniile de studiu dominate de teza postmodernă/neomarxistă potrivit căreia cultura occidentală, în particular, este o structură opresivă, creată de bărbații albi pentru a domina și exclude femeile (și alte grupuri speciale) și care au succes numai din cauza acestei dominări și excluderi.[187]

PATRIARHATUL: AJUTOR SAU PIEDICĂ?

Bineînțeles, cultura *este* o structură opresivă. *Întotdeauna a fost așa.* Este o realitate existențială fundamentală și universală. Regele tiranic este un adevăr simbolic, o constantă arhetipală. Ceea ce moștenim din

trecut este în mod iminent orb și perimat. Este o fantomă, o mașină și un monstru. Trebuie salvat, reparat și ținut la distanță printr-o viață atentă și dispusă la eforturi. Are potențialul de a ne zdrobi, în timp ce ne modelează într-o formă social acceptabilă, și de a irosi un mare potențial. Dar oferă și un mare câștig. Fiecare cuvânt pe care-l rostim este un dar de la strămoșii noștri. Fiecare idee pe care o gândim a fost gândită anterior de cineva mai deștept. Infrastructura extrem de funcțională care ne înconjoară, mai ales în Occident, este un dar de la strămoșii noștri — și este vorba despre sistemele politic și economic relativ necorupte, despre bogăția, speranța de viață, libertatea, luxul și oportunitățile de care avem parte. Cultura ia cu o mână, dar în unele locuri fericite dă mai mult cu cealaltă. Să te gândești la cultură doar ca la ceva opresiv este o dovadă de ignoranță și nerecunoștință, fiind totodată și de-a dreptul periculos. Prin asta nu vreau să spun (așa cum sper că reiese suficient de clar din conținutul de până acum al acestei cărți) că nu trebuie să criticăm cultura.

În ceea ce privește opresiunea, să ne gândim și la aspectul următor: *orice ierarhie creează învingători și perdanți.* Bineînțeles că învingătorii sunt mai predispuși să justifice ierarhia, iar perdanții să o critice. Dar (1) urmărirea colectivă a oricărui obiectiv valoros produce o ierarhie (căci unii vor fi mai buni, iar alții mai slabi în urmărirea acelui obiectiv, oricare ar fi acela) și (2) tocmai urmărirea obiectivelor este cea care, în mare măsură, dă vieții sensul care o susține. Toate emoțiile care ne fac viața profundă și antrenantă sunt resimțite ca o consecință a faptului că ne mișcăm cu succes spre ceva pe care ni-l dorim și îl prețuim foarte mult. Prețul pe care-l plătim pentru această implicare este crearea inevitabilă a ierarhiilor succesului, în vreme ce consecința inevitabilă este diferența în rezultate. Prin urmare, egalitatea absolută ar impune sacrificarea valorii înseși — iar pe urmă nu ne-ar mai rămâne motive pentru care să trăim. Am putea în schimb să observăm cu recunoștință că o cultură complexă și sofisticată permite existența multor jocuri și a multor jucători de succes și că o cultură bine structurată permite indivizilor care o compun să joace și să câștige în multe moduri diferite.

Este de asemenea *pervers* să consideri cultura drept creație a bărbaților. Cultura este simbolic, arhetipal și mitic masculină. Acesta este motivul parțial pentru care ideea de „patriarhat" este atât de ușor acceptată. Dar ea este în mod cert creația omenirii, nu doar a bărbaților (ca

să nu mai vorbim de „bărbații albi“, care totuși au avut o contribuție importantă). Cultura europeană este dominantă, în măsura în care poate fi considerată dominantă, doar de circa patru sute de ani. La scara temporală a evoluției culturale — care se măsoară, cel puțin, în mii de ani — un asemenea interval de timp abia dacă contează. Mai mult, chiar dacă femeile nu ar fi contribuit cu nimic substanțial în artă, literatură și științe înainte de anii 1960, deci înainte de revoluția feministă (în care eu, personal, nu cred), oricum, rolul pe care l-au jucat crescând copiii și muncind în agricultură a fost deosebit de important în creșterea băieților și în emanciparea bărbaților — a unui număr foarte mic de bărbați —, astfel încât omenirea să se poată propaga și să meargă înainte.

Iată o teorie alternativă: de-a lungul istoriei, și bărbații, și femeile au luptat din greu să se elibereze de ororile copleșitoare ale privațiunilor și necesităților. Femeile au fost adesea în dezavantaj în timpul acelei lupte, căci aveau toate vulnerabilitățile bărbaților, având în plus povara reproductivă și o forță fizică mai mică. Pe lângă mizeria, nenorocirea, bolile, foametea, cruzimea și ignoranța care caracterizau viețile ambelor sexe înainte de secolul XX (când până și oamenii din lumea occidentală trăiau cu mai puțin de un dolar pe zi raportat la valoarea de astăzi a banilor), femeile mai trebuiau să suporte și inconvenientul practic al menstruației, probabilitatea ridicată de sarcini nedorite, riscul de moarte sau de vătămări grave la naștere și povara unui număr prea mare de copii mici. Poate că acesta e un motiv suficient pentru tratamentul practic și juridic diferit al bărbaților și femeilor care a caracterizat majoritatea societăților înainte de revoluțiile tehnologice recente, incluzând aici și inventarea pilulei contraceptive. Acestea sunt doar câteva dintre lucrurile care ar putea fi luate în considerare înainte ca presupunerea că bărbații le-au tiranizat pe femei să fie acceptată ca un truism.

Mie îmi pare că așa-numita opresiune din partea patriarhatului a fost de fapt o tentativă colectivă imperfectă a bărbaților și femeilor, întinsă de-a lungul mileniilor, de a se elibera unii pe alții de privațiuni, boli și corvezi. Cazul recent al lui Arunachalam Muruganantham oferă un exemplu elocvent. Acest bărbat, „regele tampoanelor“ în India, era nemulțumit pentru că soția lui era nevoită să folosească niște cârpe murdare în timpul ciclului. Ea i-a spus că ori cumpărau tampoane, ori lapte pentru familie. Bărbatul și-a petrecut următorii paisprezece

ani într-o stare de nebunie, după judecata vecinilor săi, încercând să rectifice problema. Până şi soţia şi mama lui l-au abandonat, pentru scurt timp, îngrozite fiind de obsesia lui. Când n-a mai găsit voluntare pentru testarea produsului său, a început să facă testele ducând cu el o vezică plină cu sânge de porc. Nu văd cum un astfel de comportament i-ar fi crescut popularitatea sau statutul. Acum, tampoanele lui ieftine şi produse pe plan local sunt distribuite în toată India, fiind manufacturate de grupuri de întrajutorare conduse de femei. Utilizatoarele lui au primit o libertate de care nu s-au bucurat niciodată până atunci. În 2014, acest individ care şi-a abandonat studiile a fost numit de revista *Time* unul dintre cei mai influenţi 100 de oameni din lume. Nu sunt dispus să cred că principala motivaţie a lui Muruganantham a fost câştigul personal. Este el o parte a patriarhatului?

În 1847, James Young Simpson a folosit eter pentru a ajuta să nască o femeie care avea o deformaţie pelviană. După aceea, a trecut la cloroform, care dădea rezultate mai bune. Primul copil născut sub influenţa cloroformului a fost numit „Anestezia". Până în 1853, cloroformul căpătase un prestigiu suficient pentru a fi folosit de regina Victoria, care a dat naştere celui de-al şaptelea copil sub influenţa acestei substanţe. Remarcabil de repede după aceea, opţiunea naşterii fără dureri era disponibilă pretutindeni. Câţiva oameni au avertizat că este periculos să ne opunem zicerii lui Dumnezeu către femei din Geneza 3:16: „Voi înmulţi mereu necazurile tale, mai ales în vremea sarcinii tale; în dureri vei naşte copii; atrasă vei fi către bărbatul tău şi el te va stăpâni." Unii s-au opus folosirii acestei substanţe şi în rândul bărbaţilor: tinerii sănătoşi şi curajoşi pur şi simplu nu aveau nevoie de anestezie. Dar această opoziţie s-a dovedit ineficientă. Folosirea anesteziei s-a răspândit cu o rapiditate extremă (şi mult mai rapid decât ar fi posibil astăzi). Chiar şi reprezentanţi de seamă ai bisericii au susţinut utilizarea sa.

Primul tampon intern practic, Tampax, a apărut abia în anii 1930. A fost inventat de dr. Earle Cleveland Haas, care l-a făcut dintr-un bumbac comprimat şi a proiectat şi un aplicator din tuburi de carton. Aceasta a contribuit la slăbirea opoziţiei la produs a celor care obiectau faţă de eventualitatea autoatingerii care ar fi apărut prin manevrarea tamponului. Pe la începutul anilor 1940, 25% dintre femei le foloseau. După treizeci de ani, procentajul a crescut la 70%. Astăzi proporţia este de patru femei din cinci, restul apelând la tampoanele cu aplicare externă,

care acum sunt extrem de absorbante şi au aripioare adezive eficiente (spre deosebire de şerveţelele sanitare ale anilor 1970, care erau voluminoase, poziţionate incomod şi semănau cu nişte scutece). Muruganantham, Simpson şi Haas le-au oprimat pe femei sau le-au eliberat? Dar Gregory Goodwin Pincus, care a inventat pilula contraceptivă? În ce fel aceşti bărbaţi cu spirit practic, luminaţi la minte şi insistenţi au făcut parte dintr-un patriarhat opresiv?

De ce îi învăţăm pe copiii noştri că incredibila noastră cultură este rezultatul opresiunii masculine? Orbite de această supoziţie centrală, discipline diverse cum ar fi pedagogia, asistenţa socială, istoria artei, studiile de gen, literatura, sociologia şi, într-o măsură tot mai mare, dreptul îi tratează adesea pe bărbaţi ca pe nişte opresori, văzând activitatea bărbaţilor ca fiind inerent distructivă. De asemenea, aceste abordări antipatriarhale promovează acţiunea politică radicală — radicală după toate normele societăţilor actuale —, pe care nu o mai deosebesc de educaţie. De exemplu, Institutul Pauline Jewett pentru studii privind femeile şi egalitatea de şanse între femei şi bărbaţi de la Universitatea Carleton din Ottawa încurajează activismul ca parte a mandatului său. Catedra de Studii de Gen de la Queen's University din Kingston, Ontario, „predă teorii şi metode feministe, antirasiste şi *queer* care pun în centru activismul pentru schimbarea socială" — ceea ce arată susţinerea supoziţiei potrivit căreia educaţia universitară ar trebui să încurajeze mai presus de orice angajamentul politic de un anumit tip.

POSTMODERNISMUL ȘI BRAȚUL LUNG AL LUI MARX

Filosofia acestor discipline are mai multe surse de inspiraţie. Toate sunt puternic influenţate de umaniştii marxişti. O astfel de figură este Max Horkheimer, care a dezvoltat teoria critică în anii 1930. Orice rezumat scurt al ideilor sale nu poate fi decât simplist, dar Horkheimer se considera marxist. El credea că principiile occidentale ale libertăţii individuale sau ale pieţei libere erau doar nişte măşti care aveau rolul de a acoperi adevăratele condiţii ale Occidentului: inechitate, dominare şi exploatare. Considera că activitatea intelectuală trebuie dedicată

schimbării societății, nu doar simplei înțelegeri a acesteia, și spera să emancipeze omenirea de sub sclavie. Horkheimer și a sa Școală de la Frankfurt formată din diverși gânditori — mai întâi din Germania și, mai târziu, din SUA — și-au stabilit ca obiectiv o critică generalizată a civilizației occidentale și o transformare a acesteia.

Mai importantă în anii din urmă a fost opera filosofului francez Jacques Derrida, lider al postmoderniștilor, care au fost în vogă la sfârșitul anilor 1970. Derrida își descria propriile idei ca pe o formă radicalizată de marxism. Marx a încercat să reducă istoria și societatea la economie, considerând cultura ca fiind oprimarea săracilor de către bogați. Când marxismul a fost pus în practică în Uniunea Sovietică, China, Vietnam, Cambodgia și în alte țări, resursele economice au fost redistribuite în manieră brutală. Proprietatea privată a fost eliminată, iar populația rurală a fost colectivizată cu forța. Consecința? Zeci de milioane de oameni au murit. Alte sute de milioane au fost supuse unei opresiuni care rivalizează cu cea încă existentă în Coreea de Nord, ultima redută comunistă clasică. Sistemele economice rezultante au fost corupte și nesustenabile. Lumea a intrat într-un război rece prelungit și extrem de periculos. Cetățenii acelor societăți duceau o viață în minciună, își trădau familiile, își turnau vecinii — trăiau în mizerie, fără să se plângă (căci altfel...).

Ideile marxiste erau foarte atrăgătoare pentru intelectualii utopiști. Unul dintre arhitecții principali ai ororilor khmerilor roșii, Khieu Samphan, și-a luat doctoratul la Sorbona înainte de a deveni liderul oficial al Cambodgiei la jumătatea anilor 1970. În teza de doctorat, scrisă în 1959, el argumenta că munca non-fermierilor din orașele Cambodgiei era neproductivă: bancherii, birocrații și oamenii de afaceri nu contribuiau cu nimic la dezvoltarea societății. În schimb, ei parazitau valoarea veritabilă produsă în agricultură, mica industrie și meșteșuguri. Ideile lui Samphan au fost privite cu ochi buni de intelectualii francezi care i-au acordat doctoratul. Revenit în Cambodgia, i s-a dat ocazia să-și pună teoriile în practică. Khmerii roșii au evacuat orașele cambodgiene, i-au dus pe locuitori în zonele rurale, au închis băncile, au interzis folosirea banilor și au distrus toate piețele. Un sfert din populația Cambodgiei a murit în urma muncii istovitoare pe câmpurile ucigașe.

SĂ NU UITĂM: IDEILE AU CONSECINȚE

Când comuniştii au creat Uniunea Sovietică după Primul Război Mondial, puteau fi iertaţi acei oameni care au sperat la acea vreme că visele colectiviste utopice livrate de noii lor lideri ar fi posibile. Ordinea socială putredă de la sfârşitul secolului al XIX-lea produsese tranşeele şi măcelurile în masă ale Primului Război Mondial. Falia dintre bogaţi şi săraci era extremă şi cei mai mulţi oameni trudeau ca nişte sclavi în condiţii mai rele decât cele pe care Orwell avea să le descrie mai târziu. Cu toate că Occidentul a aflat de ororile făptuite de Lenin după Revoluţia Rusă, acţiunile lui erau dificil de evaluat de la distanţă. Rusia se afla într-un haos post-monarhic şi veştile privind dezvoltarea industrială generală şi redistribuirea avuţiei către cei care până de curând fuseseră ca nişte sclavi constituiau motive de speranţă. Pentru a complica şi mai mult lucrurile, URSS (şi Mexic) i-au sprijinit pe republicanii democraţi când a izbucnit Războiul Civil din Spania, în 1936. Ei luptau împotriva naţionaliştilor fascişti, care răsturnaseră fragila democraţie instaurată cu doar cinci ani în urmă şi care găsiseră sprijin în rândurile naziştilor şi fasciştilor italieni.

Elitele intelectuale din America, Marea Britanie şi din alte ţări erau profund frustrate de neutralitatea ţărilor lor. Mii de străini au dat năvală în Spania ca să lupte alături de republicani, înregimentându-se în Brigăzile Internaţionale. George Orwell s-a numărat printre ei. Ernest Hemingway a fost prezent acolo ca jurnalist şi era un susţinător al republicanilor. Tineri americani, canadieni şi britanici preocupaţi de politică au simţit obligaţia morală de a renunţa la vorbe pentru a trece la luptă.

Toate acestea au abătut atenţia de la evenimentele concomitente din Uniunea Sovietică. În anii 1930, în timpul Marii Depresiuni, sovieticii stalinişti au trimis în Siberia două milioane de culaci — ţărani mai înstăriţi (care aveau câteva vaci în plus, nişte argaţi sau mai multe palme de pământ decât ceilalţi). În viziunea comuniştilor, aceşti culaci îşi strânseseră avuţia jefuindu-i pe cei din jurul lor, aşa că-şi meritau soarta. Bogăţia semnifica opresiune, iar proprietatea privată însemna hoţie. Sosise timpul egalităţii. Peste treizeci de mii de culaci au fost împuşcaţi pe loc. Mult mai mulţi au pierit de mâinile celor mai

invidioşi, mai ranchiunoşi şi mai neproductivi dintre vecinii lor, care s-au folosit de înaltele idealuri ale colectivizării comuniste pentru a-şi masca intenţiile criminale.

Culacii erau „duşmanii poporului" — erau numiţi maimuţe, lepădături, paraziţi, gunoaie şi porci. „Vom face săpun din culaci", declara un cadru deosebit de brutal selectat dintre orăşenii mobilizaţi de partid şi de comitetele executive sovietice şi trimişi la ţară. Culacii au fost scoşi din casele lor, dezbrăcaţi şi plimbaţi pe străzi, bătuţi şi obligaţi să-şi sape singuri mormintele. Femeile au fost violate. Bunurile lor au fost „expropriate", ceea ce, în practică, a însemnat jefuirea şi dărâmarea caselor acestora. În multe locuri, ţăranii care nu erau culaci s-au opus, în special femeile, acestea încercând să protejeze cu trupurile lor familiile persecutate. Dar această rezistenţă s-a dovedit inutilă. Culacii care n-au murit au fost exilaţi în Siberia, adesea în toiul nopţii. Trenurile s-au pus în mişcare în februarie, în frigul năprasnic din Rusia. La sosirea în taigaua pustie îi aşteptau condiţii de cazare improprii. Mulţi au murit, mai ales copiii, de febră tifoidă, pojar şi scarlatină.

Culacii „paraziţi" erau, în general, fermierii cei mai pricepuţi şi mai harnici. O mică minoritate de oameni este responsabilă pentru cea mai mare parte a producţiei din orice domeniu, iar agricultura n-a făcut excepţie. Recoltele agricole s-au prăbuşit. Puţinul rămas a fost luat cu forţa de la ţară şi dus la oraşe. Ţăranii care ieşeau pe câmp după seceriş, ca să culeagă boabele de grâu rămase pentru familiile lor înfometate, riscau să fie executaţi. Şase milioane de oameni au murit de foame în Ucraina, care în anii 1930 era grânarul Uniunii Sovietice. „Să-ţi mănânci propriii copii este un act de barbarie", proclamau afişele regimului sovietic.

În pofida veştilor, care nu erau doar zvonuri, privind asemenea atrocităţi, atitudinea faţă de comunism a rămas constant pozitivă printre mulţi intelectuali occidentali. Existau alte motive de îngrijorare, iar al Doilea Război Mondial i-a aliat pe sovietici cu ţările din Vest care luptau împotriva lui Hitler, Mussolini şi Hirohito. Totuşi, anumiţi ochi au rămas deschişi. Malcolm Muggeridge a publicat încă din 1933 în *Manchester Guardian* o serie de articole în care descria distrugerea ţărănimii. George Orwell a înţeles ce se întâmpla sub conducerea lui Stalin şi a făcut larg cunoscută situaţia. În 1945, a publicat *Ferma animalelor*, o fabulă în care era satirizată Uniunea Sovietică, deşi a întâmpinat o

rezistență serioasă față de lansarea cărții. Mulți dintre cei care ar fi trebuit să înțeleagă adevărul și-au păstrat orbirea mult timp după aceea. Nicăieri acest lucru nu a fost mai adevărat ca în Franța și nicăieri în Franța n-a fost mai adevărat decât printre intelectuali.

Cel mai renumit filosof francez de la jumătatea secolului XX, Jean-Paul Sartre, a fost un comunist bine-cunoscut, chiar dacă nu avea carnet de membru, până când a denunțat incursiunea sovieticilor în Ungaria din 1956. Totuși, a rămas un susținător al marxismului și nu s-a delimitat total de Uniunea Sovietică decât în 1968, când forțele armatei sovietice au reprimat violent Primăvara de la Praga, în Cehoslovacia.

La scurt timp după aceea a fost publicată cartea *Arhipelagul Gulag* de Alexandr Soljenițîn, despre care am discutat pe larg în capitolele anterioare. Așa cum am remarcat (și merită să remarcăm din nou), cartea aceasta a zdrobit total credibilitatea morală a comunismului — mai întâi în Vest, apoi chiar în Uniunea Sovietică. Circula în format *samizdat*. Rușii aveau la dispoziție douăzeci și patru de ore ca să-și citească exemplarul rar, înainte de a-l transmite următorului cititor în așteptare. Radio Libertatea a difuzat în Uniunea Sovietică o lectură în limba rusă a cărții.

Soljenițîn argumenta că sistemul sovietic n-ar fi putut să supraviețuiască fără tiranie și muncă înrobitoare, că semințele exceselor celor mai atroce fuseseră categoric sădite în perioada lui Lenin (care încă mai avea apologeți printre comuniștii occidentali) și că sistemul fusese susținut prin minciuni nesfârșite atât individuale, cât și publice. Păcatele sistemului nu puteau fi puse doar pe seama cultului personalității, așa cum continuau să susțină apărătorii săi. Soljenițîn a adus dovezi privind tratamentul abuziv aplicat deținuților politici, sistemul juridic corupt și asasinatele în masă și a descris în detalii minuțioase faptul că acestea nu erau doar niște excepții, ci erau expresii directe ale filosofiei comuniste pe care se baza sistemul. Nimeni nu a mai putut lua apărarea comunismului după *Arhipelagul Gulag* — nici măcar comuniștii înșiși.

Ceea ce nu înseamnă că fascinația exercitată de ideile marxiste asupra intelectualilor — îndeosebi a celor din Franța — ar fi dispărut. Doar s-a transformat. Unii au refuzat pur și simplu să afle ce se întâmpla de fapt în URSS. Sartre l-a denunțat pe Soljenițîn ca pe un „element periculos". Derrida, mai subtil, a substituit ideea de bani cu ideea de putere și și-a continuat vesel parcursul. Această scamatorie lingvistică

le-a oferit tuturor marxiştilor abia spăsiţi mijloacele de a-şi păstra concepţia despre lume. Societatea nu mai însemna reprimarea săracilor de către bogaţi. Era oprimarea tuturor de către cei puternici.

Potrivit lui Derrida, structurile ierarhice au apărut doar pentru a include (pe beneficiarii acelor structuri) şi pentru a exclude (pe toţi ceilalţi, care prin urmare erau oprimaţi). Nici măcar această afirmaţie nu a fost suficient de radicală. Derrida a spus că dezbinarea şi oprimarea au fost încorporate direct în limbaj — chiar în categoriile pe care le utilizăm pentru a simplifica şi negocia în mod dramatic lumea. Există „femei" numai pentru că bărbaţii au de câştigat prin excluderea lor. Există „masculi şi femele" numai pentru că membrii acestui grup eterogen au de câştigat prin excluderea micii minorităţi a oamenilor a căror sexualitate biologică este amorfă. Ştiinţa aduce beneficii numai oamenilor de ştiinţă. Politica aduce beneficii numai politicienilor. În viziunea lui Derrida, ierarhiile există doar pentru că au de câştigat din oprimarea celor omişi. Tocmai acest avantaj obţinut pe nedrept le permite să prospere.

Unul dintre citatele celebre ale lui Derrida (deşi ulterior l-a negat) este: „Il n'y a pas de hors-texte" — tradus adesea prin „nu există nimic dincolo de text". Suporterii lui spun că este o traducere greşită şi că echivalentul ar fi trebuit să fie „nu există text exterior". În oricare dintre variante, e dificil să citeşti afirmaţia ca spunând altceva decât că „totul se interpretează" — şi aşa a şi fost în general interpretată opera lui Derrida.

Este aproape imposibil de supraestimat natura nihilistă şi distructivă a acestei filosofii. Ea pune la îndoială însuşi actul de ordonare a lumii după categorii. Neagă ideea că distincţiile ar putea fi trasate între lucruri din vreun alt motiv în afară de cel al puterii brute. Distincţiile biologice dintre bărbaţi şi femei? Deşi există o literatură ştiinţifică multidisciplinară care arată în mod covârşitor că diferenţele dintre sexe sunt puternic influenţate de factori biologici, pentru Derrida şi acoliţii săi marxişti postmodernişti, ştiinţa nu e decât un joc al puterii, care susţine lucruri în beneficiul celor aflaţi la vârful lumii ştiinţifice. Nu există fapte obiective. Poziţia ierarhică şi reputaţia ca o consecinţă a talentului şi competenţei? Toate definiţiile talentului şi competenţei sunt concepute de cei care beneficiază de pe urma lor, pentru a-i exclude pe alţii şi pentru a beneficia personal în mod egoist.

Afirmațiile lui Derrida conțin suficient adevăr ca să le putem înțelege, parțial, natura insidioasă. Puterea este o forță motivațională fundamentală („puterea“ cu minusculă, nu cu majusculă). Oamenii concurează între ei ca să se ridice la vârf şi pun preț pe locul unde se află în ierarhiile de dominare. Dar (şi aici se separă, filosofic şi metaforic vorbind, băieţii de bărbaţi) *faptul că puterea joacă un rol în motivația umană nu înseamnă că joacă un rol unic şi nici măcar un rol principal*. În mod similar, faptul că nu putem şti niciodată totul face ca observațiile şi afirmațiile noastre să depindă de faptul că luăm în considerare unele lucruri şi le neglijăm pe altele (aşa cum am discutat pe larg la Regula nr. 10). Asta nu justifică aserțiunea potrivit căreia totul se interpretează sau că a aşeza în categorii înseamnă doar a exclude. Să ne ferim de interpretările cu cauză unică şi să ne ferim de oamenii care le susțin.

Deşi faptele nu pot vorbi pentru ele însele (la fel cum o suprafață de teren întinsă în fața unui călător nu-i poate spune cum să se deplaseze prin ea) şi cu toate că există o multitudine de moduri în care putem interacționa cu un număr mic de obiecte — şi chiar să le percepem —, asta nu înseamnă că toate interpretările sunt la fel de valabile. Unele fac rău — ție şi altora. Altele te pun în conflict cu societatea. Unele interpretări îşi pierd valabilitatea cu trecerea timpului. Altele nu te duc acolo unde vrei să ajungi. Multe dintre aceste constrângeri sunt încorporate în noi, ca o consecință a miliardelor de ani de procese biologice. Alte interpretări apar când socializăm ca să cooperăm şi să concurăm paşnic şi productiv cu alții. În fine, noi interpretări apar pe măsură ce renunțăm la strategiile contraproductive, prin învățare. Fără doar şi poate, un număr nesfârşit de interpretări: aceasta înseamnă şi un număr nesfârşit de probleme. *Dar există un număr serios limitat de soluții viabile*. Altfel, viața ar fi uşoară. Şi nu este.

Acum, eu nutresc unele convingeri care ar putea fi privite ca înclinând spre stânga. De exemplu, cred că tendința de distribuire extrem de inechitabilă a bunurilor valoroase constituie o amenințare mereu prezentă la stabilitatea societății. Cred că există dovezi concludente în acest sens. Aceasta nu înseamnă că soluția problemei este evidentă. Nu ştim cum să redistribuim bogăția fără să creăm o mulțime de alte probleme. Diferite societăți occidentale au încercat diferite metode. Suedezii, de exemplu, împing egalitatea la limitele ei. Statele Unite adoptă o tactică opusă, pornind de la supoziția că bogăția netă creată

de capitalismul neîngrădit constituie mareea crescătoare care ridică toate bărcile. Rezultatele acestor experimente nu sunt toate clare, iar țările diferă foarte mult după criterii relevante. Diferențele în ceea ce privește istoria, zona geografică, mărimea populației și diversitatea etnică fac foarte dificile comparațiile directe. Dar este cert că redistribuirea forțată, în numele unei egalități utopice, este o cură care se dovedește și mai malignă decât boala.

Cred, de asemenea (pe latura care poate fi considerată stângistă), că reorganizarea treptată a administrațiilor universitare în analoagele unor corporații private este o greșeală. Cred că știința managementului este o pseudodisciplină. Cred că, uneori, guvernul poate fi o forță a binelui și un arbitru necesar al unui set redus de reguli necesare. Totuși, nu înțeleg de ce societatea noastră oferă finanțare publică unor instituții și unor educatori al căror obiectiv declarat, conștient și explicit este demolarea culturii care îi sprijină. Acești oameni au tot dreptul la opinii și acțiuni, dacă rămân în limitele legii. Dar nu au niciun drept rezonabil la finanțare publică. Dacă radicalii de dreapta ar primi fonduri de la stat pentru acțiunile politice deghizate în cursuri universitare, așa cum se întâmplă în mod clar cu radicalii de stânga, larma protestelor din partea progresiștilor din toată America de Nord ar fi asurzitoare.

Există și alte probleme serioase ascunse în aceste abordări radicale, în afară de falsitatea teoriilor și metodelor lor și a insistenței cu care stângiștii susțin că activismul politic colectiv este obligatoriu din punct de vedere moral. Nu există nicio urmă de dovadă concretă care să susțină vreuna dintre afirmațiile lor centrale: că societatea occidentală este patologic patriarhală; că principala lecție a istoriei este că bărbații, și nu natura au fost sursa primară a oprimării femeilor (în loc ca bărbații să fie niște parteneri și niște susținători); că toate ierarhiile se bazează pe putere și sunt centrate pe excludere. Ierarhiile există din multe motive — unele fără îndoială valide, altele, nu — și sunt incredibil de vechi, din perspectivă evoluționistă. Crustaceele masculi nu le oprimă pe crustaceele femele? N-ar trebui să le răsturnăm și lor ierarhiile?

În societățile care funcționează bine — nu în comparație cu o utopie ipotetică, ci în contrast cu alte culturi existente sau istorice —, *competența*, nu puterea, este un determinant principal al statutului. Competența. Abilitatea. Talentul. Nu *puterea*. Acest lucru este confirmat de

ceea ce vedem în jurul nostru, dar are şi o validitate obiectivă. Niciun om cu cancer la creier nu se lasă într-atât de influenţat de principiile echităţii, încât să refuze serviciile unui chirurg cu cea mai bună educaţie, cea mai bună reputaţie şi, probabil, cu veniturile cele mai mari. Mai mult, cele mai valide trăsături de personalitate care prezic succesul pe termen lung sunt, în ţările occidentale, inteligenţa (măsurată prin testele de abilităţi cognitive şi de IQ) şi conştiinciozitatea (o trăsătură caracterizată prin hărnicie şi respectarea legilor).[188] Există şi excepţii. Întreprinzătorii şi artiştii de succes se diferenţiază printr-un scor mai bun pe scala deschiderii faţă de experienţă[189], o altă trăsătură de personalitate importantă, pe lângă aceea a conştiinciozităţii. Dar deschiderea este asociată cu inteligenţa verbală şi creativitatea, aşa încât această excepţie este îndreptăţită şi de înţeles. Puterea predictivă a acestor trăsături, din punct de vedere matematic şi economic, este excepţional de mare — printre cele mai ridicate dintre toate care au fost măsurate efectiv de ştiinţele sociale. Un set bun de teste cognitive/de personalitate poate creşte probabilitatea de a angaja pe cineva mai competent decât media — creşterea este de la 50:50 la 85:15. Acestea sunt fapte riguros deduse în ştiinţele sociale (căci, dincolo de ce ai putea crede, ştiinţele sociale sunt nişte discipline mai serioase decât apreciază criticii lor cinici). Aşadar, statul susţine nu doar radicalismul unilateral, ci şi îndoctrinarea. Aşa cum nu-i învăţăm pe copiii noştri că pământul este plat, n-ar trebui nici să-i învăţăm teoriile neconfirmate şi ideologizante privind natura bărbaţilor şi femeilor — sau natura ierarhiei.

Merită să observăm (şi să sperăm că deconstructiviştii nu ne vor răstălmăci vorbele) că ştiinţa poate fi distorsionată de interese de putere şi să atragem atenţia asupra acestui lucru — adică, merită să arătăm că dovezile sunt prea frecvent ceea ce oamenii puternici, inclusiv oamenii de ştiinţă, decid că sunt. În definitiv, şi oamenii de ştiinţă sunt tot oameni, iar oamenilor le place puterea, la fel ca homarilor — tot aşa cum deconstructiviştilor le place să fie cunoscuţi pentru ideile lor şi se străduiesc pe bună dreptate să rămână în fruntea ierarhiilor academice. Dar aceasta nu înseamnă că ştiinţa — şi nici măcar deconstructivismul — se referă doar la putere. De ce să crezi un asemenea lucru? De ce să insişti asupra lui? Poate că explicaţia e asta: *dacă ar exista numai puterea, atunci folosirea puterii ar deveni pe deplin justificată.* Nimic nu ar mai limita o astfel de utilizare: nici dovezile, nici metoda, nici logica

şi nici măcar necesitatea coerenţei. Nu ar mai exista nicio limitare din partea a ceva „de dincolo de text". Astfel ne-ar rămâne doar opinia — şi forţa —, iar utilizarea forţei ar fi mult prea atrăgătoare în asemenea circumstanţe, la fel cum folosirea ei în slujba opiniei va fi cât se poate de sigură. Insistenţa postmodernă nesăbuită şi de neînţeles potrivit căreia toate diferenţele de gen sunt doar nişte constructe sociale, de exemplu, devine uşor de înţeles când imperativul ei moral este deslușit — când justificarea pe care o dă forţei este înţeleasă aşa cum este: *Societatea trebuie modificată, adică atitudinea părtinitoare (*bias*) trebuie eliminată, până când toate rezultatele sunt echitabile.* Dar fundamentul constructivismului social este dorinţa de a avea rezultate echitabile, şi nu credinţa în justeţea modificării societăţii. Întrucât toate inegalităţile în privinţa rezultatelor trebuie eliminate (inegalitatea fiind sursa tuturor relelor), atunci diferenţele de gen trebuie privite ca fiind construite social. Altfel, imboldul către egalitate ar părea prea radical, iar doctrina ar fi vădit propagandistică. Aşadar, ordinea logică este inversată, astfel încât ideologia să poată fi camuflată. Faptul că astfel de afirmaţii conduc imediat la contradicţii interne în cadrul ideologiei nu este abordat niciodată. Genul este un construct, dar un individ care vrea să-şi facă o operaţie de schimbare de sex trebuie considerat fără doar şi poate ca un bărbat prizonier într-un corp de femeie (sau viceversa). *Faptul că aceste două lucruri nu pot fi adevărate simultan din punct de vedere logic este pur şi simplu ignorat* (sau explicat printr-o altă afirmaţie postmodernă şocantă: că logica însăşi — alături de tehnicile ştiinţei — este doar o parte a sistemului patriarhal opresiv).

Este, de asemenea, adevărat, desigur, că nu pot fi egalizate toate rezultatele. Mai întâi, rezultatele trebuie măsurate. Să compari salariile unor oameni care ocupă acelaşi post este relativ simplu (deşi comparaţia este complicată considerabil de amănunte, cum este data angajării şi necesarul de lucrători care diferă de la o perioadă la alta). Dar există şi alte elemente de comparaţie care sunt probabil la fel de relevante, cum ar fi durata ocupării postului, rata de promovare şi influenţa socială. Introducerea argumentului „plăţi egale pentru munci egale" complică imediat chiar şi comparaţia între salarii, făcând-o nepractică, dintr-un motiv simplu: cine decide care munci sunt egale? Este imposibil de decis aşa ceva. De aceea există o piaţă a muncii. Mai dificilă este problema comparaţiilor între grupuri: femeile ar trebui să câştige la fel ca

bărbații. Bun. Femeile de culoare ar trebui să câștige la fel ca femeile albe. Bun. Atunci salariul ar trebui ajustat în funcție de toți parametrii legați de rasă? Până unde putem merge? Care categorii rasiale sunt „reale“?

Institutul Național al Sănătății din SUA, ca să luăm un singur exemplu birocratic, recunoaște amerindienii sau nativii din Alaska, asiaticii, negrii, hispanicii, nativii din Hawaii sau din alte insule ale Pacificului și albii. Dar există peste cinci sute de triburi separate de indieni americani. Prin urmare, după ce logică posibilă ar trebui ca „amerindianul“ să constituie o categorie canonică? Membrii tribului Osage au un venit anual mediu de 30 000 de dolari, în vreme ce membrii tribului Tohono O'odham câștigă 11 000 de dolari. Sunt ei la fel de oprimați? Și cum rămâne cu dizabilitățile? Persoanele cu dizabilități trebuie să câștige la fel ca persoanele fără dizabilități. Bun. Aparent, este o afirmație nobilă, corectă și plină de compasiune. Dar cine face parte din această categorie? O persoană care trăiește cu un părinte bolnav de Alzheimer nu suferă și ea de un handicap? Dacă nu, de ce nu? Dar cineva cu un IQ scăzut? Dar cineva mai puțin atractiv? Sau cineva supraponderal? Este clar că unii oameni trec prin viață supraîncărcați cu probleme pe care nu le pot controla, dar sunt rare persoanele care nu suferă de măcar o catastrofă serioasă la un moment dat — mai ales dacă incluzi în ecuație și rudele acestora. Și de ce să nu fii și tu o persoană cu dizabilități? Iată care este problema fundamentală: *identitatea de grup poate fi fracționată până la nivel de individ*. Această propoziție ar trebui scrisă cu majuscule. Fiecare persoană este unică — și acesta nu este un truism. Fiecare persoană este valoroasă și importantă în unicitatea ei. Apartenența la un grup nu poate cuprinde această variabilitate între indivizi. Punct.

Nimic din această complexitate nu este discutat vreodată de gânditorii postmoderni/marxiști. În schimb, abordarea lor ideologică fixează un punct al adevărului, ca pe o Stea Polară, și forțează totul să se rotească în jurul acestuia. Afirmația potrivit căreia toate diferențele de gen sunt o consecință a socializării nu este nici demonstrabilă, dar nici contestabilă, într-un anumit sens. Și asta deoarece cultura poate fi făcută să preseze atât de puternic grupurile sau indivizii, încât practic orice rezultat va fi posibil, dacă suntem dispuși să suportăm costurile. Știm, de exemplu, din studiile asupra gemenilor identici adoptați[190], că societatea poate produce o creștere de cincisprezece puncte (adică

o abatere standard) a coeficientului de inteligență (IQ) (aproximativ diferența dintre media elevilor de liceu și media studenților de la universitățile de stat) cu costul unei creșteri de trei abateri standard a bogăției.[191] Ce înseamnă asta, cu aproximație, este că doi gemeni identici, separați la naștere, vor avea IQ-uri diferite cu cincisprezece puncte dacă primul geamăn este crescut într-o familie care este mai săracă decât 85% dintre familii, iar al doilea este crescut într-o familie mai bogată decât 95% dintre familii. Ceva similar a fost de curând demonstrat și pe baza factorului educație, în locul bogăției.[192] Nu știm care ar fi costurile din perspectiva bogăției sau a educației diferențiate pentru a produce o transformare și mai mare.

Ce implică astfel de studii este că probabil am putea să minimalizăm diferențele înnăscute dintre băieți și fete dacă am fi dispuși să exercităm suficientă presiune. Aceasta nu ar garanta în niciun fel că i-am elibera pe oameni de genurile lor, pentru a-i lăsa să-și facă propriile alegeri. Oricum, alegerea nu-și are niciun loc în tabloul ideologic: dacă bărbații și femeile acționează voluntar pentru a produce rezultate inegale, în funcție de gen, acele alegeri trebuie să fi fost determinate de prejudecățile culturale. În consecință, oriunde există diferențe de gen, toți sunt niște victime cu creierul spălat, iar teoreticianul critic riguros are obligația morală de a-i aduce la calea cea dreaptă. Aceasta înseamnă că bărbații scandinavi care deja sunt conștienți de avantajele echității, dar care nu se dau în vânt după îngrijirea copiilor au nevoie de și mai multă recalificare. În principiu, la fel stau lucrurile și cu femeile scandinave, care nu se dau în vânt după inginerie.[193] Cum ar putea să arate o astfel de recalificare? Ce limite ar putea avea? Astfel de lucruri sunt adeseori împinse dincolo de orice limită rezonabilă înainte de a fi stopate. Revoluția Culturală criminală a lui Mao ar fi trebuit să ne învețe lucrul acesta.

BĂIEȚII CA FETELE

A devenit o teză a unui anumit tip de constructivism social ideea că lumea ar fi mult îmbunătățită dacă băieții ar fi socializați ca fetele. Cei care promovează astfel de teorii presupun, în primul rând, că

agresivitatea este un comportament învățat și că, prin urmare, putem evita ca el să mai fie învățat; iar în al doilea rând (ca să luăm un exemplu particular) se presupune că „băieții trebuie socializați așa cum fetele au fost socializate în mod tradițional și trebuie încurajați să-și dezvolte calități pozitive pe plan social, cum ar fi tandrețea, receptivitatea afectivă, grija plină de iubire față de cei apropiați și atitudinea cooperantă și estetică". În opinia unor astfel de gânditori, agresivitatea va fi redusă numai când băieții adolescenți și bărbații tineri „vor subscrie la aceleași standarde de comportament care au fost în mod tradițional încurajate la femei".[194]

Sunt atât de multe lucruri greșite legate de această idee, încât este dificil să știm de unde să începem. Mai întâi, nu este adevărat că agresivitatea este doar învățată. Agresivitatea e acolo de la început. Există circuite biologice străvechi, care stau la baza agresivității defensive și de prădător.[195] Acestea sunt atât de bine înrădăcinate, încât continuă să opereze la ceea ce se cunoaște sub denumirea de „pisici decorticate", animale cărora li s-au îndepărtat cu totul părțile cele mai mari și cel mai recent evoluate ale creierului — adică un procentaj covârșitor din structura cerebrală totală. Aceasta sugerează nu doar că agresivitatea este înnăscută, dar și că este o consecință a activării unor regiuni bazale ale creierului. Dacă am compara creierul cu un copac, atunci agresivitatea (alături de foame, sete și dorința sexuală) ar fi chiar acolo, în trunchiul arborelui.

Și, în concordanță cu asta, se pare că o submulțime a băieților de doi ani (cam 5%) este foarte agresivă, prin temperament. Ei iau jucăriile altor copii, lovesc cu piciorul sau cu pumnul și mușcă. Cu toate acestea, cei mai mulți sunt socializați efectiv până la vârsta de patru ani.[196] Totuși, acest lucru nu se întâmplă pentru că au fost încurajați să se comporte ca niște fetițe. În schimb, sunt educați sau învață în alte moduri, în primii ani de copilărie, cum să-și integreze tendințele agresive în rutine comportamentale mai sofisticate. Agresivitatea stă la baza imboldului de a ieși în evidență, de a fi de neoprit, de a concura, de a învinge — de a dovedi o purtare virtuoasă, cel puțin la nivelul unei dimensiuni a comportamentului. Determinarea este fața admirabilă, pro-socială, a agresivității. Copiii mici agresivi care nu reușesc să adopte un comportament mai adaptat după 3–4 ani sunt sortiți lipsei de popularitate, căci antagonismul lor primordial nu le mai servește

pe plan social la vârstele mai mari. Respinşi de cei de-o seamă cu ei, nu mai au acces la oportunităţile de socializare şi tind spre statutul de proscrişi. Aceştia sunt indivizii care rămân mult mai înclinaţi spre un comportament antisocial şi delincvent la adolescenţă şi maturitate. Dar asta nu înseamnă deloc că agresivitatea îşi pierde utilitatea sau valoarea. Ea ne este necesară cel puţin pentru autoprotecţie.

COMPASIUNEA CA VICIU

Multe dintre clientele (poate chiar majoritatea) pe care le văd în cabinetul meu psihologic au probleme la serviciu şi în viaţa de familie nu pentru că sunt prea agresive, ci pentru că nu sunt suficient de agresive. Terapeuţii cognitiv-comportamentali denumesc terapia unor astfel de persoane, caracterizate în general de trăsături mai feminine de agreabilitate (politeţe şi compasiune) şi nevrotism (anxietate şi suferinţă emoţională), prin formula: „antrenarea asertivităţii“[197]. Femeile insuficient de agresive — şi bărbaţii, deşi mai rar — fac prea multe pentru alţii. Ele tind să-i trateze pe cei din jurul lor ca şi cum ar fi nişte copii neajutoraţi. Tind să gândească simplist şi să presupună că la baza tuturor tranzacţiilor sociale ar trebui să se afle cooperarea, fapt pentru care evită conflictele (ceea ce înseamnă că evită să se confrunte cu problemele din relaţiile lor, ca şi de la locul de muncă). Se sacrifică neîncetat pentru alţii. Acest lucru ar putea să pară un act de virtute — şi este categoric o atitudine care are anumite avantaje sociale —, dar poate deveni, şi adesea aşa se întâmplă, contraproductiv dacă este unilateral. Pentru că oamenii prea agreabili se dau peste cap pentru alţii şi nu se protejează cum se cuvine. Presupunând că şi ceilalţi gândesc ca ei, aşteaptă ca şi ceilalţi să fie la fel de grijulii (în loc să ceară explicit acest lucru). Când nu au parte de reciprocitate, aceşti oameni nu-şi spun păsul. Nu cer sau nu pot să ceară direct recunoaşterea de care au nevoie. Ca urmare a acestei atitudini supuse, iese la iveală partea întunecată a caracterului lor şi devin plini de resentimente.

Eu le învăţ pe persoanele excesiv de „agreabile“ să observe apariţia unui astfel de resentiment, care este o emoţie foarte importantă, deşi foarte toxică. Există doar două motive majore pentru ivirea

resentimentului: când se profită de tine (sau permiţi să se profite de tine) sau când refuzi, la modul plângăcios, să-ţi asumi responsabilitatea şi să te maturizezi. Dacă eşti plin de resentimente, caută motivele. Poate e bine să discuţi problema cu cineva în care ai încredere. Te simţi tratat nedrept, de o manieră imatură? Dacă, după o analiză onestă, nu crezi că e vorba de asta, poate că cineva profită de tine. Asta înseamnă că acum ai obligaţia morală de a-ţi lua apărarea. Ceea ce ar putea să însemne să-ţi înfrunţi şeful sau soţul, sau soţia, sau copilul, sau părinţii. Poate să însemne adunarea strategică a unor dovezi, astfel încât atunci când te confrunţi cu acea persoană, să-i poţi da câteva exemple ale comportamentului său inadecvat (cel puţin trei), pentru ca aceasta să nu se poată sustrage uşor acuzaţiilor tale. Poate să însemne să nu mai faci concesii când îţi oferă contraargumente. Rareori se întâmplă ca oamenii să aibă mai mult de patru contraargumente la îndemână. Dacă rămâi ferm pe poziţii, se înfurie, plâng sau fug. În astfel de situaţii, e foarte util să fii atent la lacrimi. Acestea pot fi folosite pentru a provoca vinovăţia acuzatorului, pentru că, teoretic, ar fi rănit nişte sentimente şi ar fi pricinuit suferinţă. Dar adesea lacrimile sunt ascunse în mânie. O faţă roşie este un indiciu bun. Dacă poţi să-ţi susţii cauza dincolo de primele patru replici şi să nu te laşi mişcat de emoţia care urmează, vei câştiga atenţia ţintei tale — şi, probabil, respectul acesteia. Totuşi, acesta este un conflict veritabil şi nu este nici plăcut, nici uşor.

De asemenea, trebuie să ştii clar ce vrei de la această situaţie şi să fii pregătit să-ţi articulezi limpede dorinţa. Este bine să-i spui persoanei cu care te confrunţi exact ce ai vrea ca ea să facă, în loc să insişti pe ceea ce a făcut sau pe ceea ce face în prezent. Ai putea să crezi: „Dacă m-ar iubi, ar şti ce să facă." Dar acesta este glasul resentimentului. E bine să presupui că e vorba de ignoranţă, nu de rea-voinţă. Nimeni nu e legat printr-o conductă de dorinţele şi nevoile tale — nici măcar tu. Dacă încerci să vezi exact ce vrei, s-ar putea să constaţi că e mai greu decât crezi. Probabil că persoana care te oprimă nu e mai înţeleaptă decât tine, mai ales în ceea ce te priveşte. Spune-i direct ce ar fi preferabil pentru tine, după ce te-ai lămurit tu însuţi. Fă în aşa fel, încât cererea ta să fie cât mai mică şi mai rezonabilă cu putinţă — dar asigură-te că îndeplinirea ei te-ar satisface. În felul acesta, vii la discuţie cu o soluţie, nu doar cu o problemă.

Oamenii agreabili, plini de compasiune, empatici şi care evită conflictele (toate aceste trăsături se grupează laolaltă) îi lasă pe ceilalţi să îi calce în picioare şi adună amărăciune în suflet. Se sacrifică pentru alţii, uneori excesiv, şi nu pot să înţeleagă de ce nu se bucură de reciprocitate. Oamenii agreabili sunt maleabili, ceea ce le văduveşte independenţa. Pericolul asociat cu aceasta poate fi amplificat de trăsătura numită „nevrotism". Oamenii agreabili vor fi de acord cu oricine le face o sugestie, în loc să insiste, măcar câteodată, să meargă pe calea lor. Astfel, îşi pierd calea şi devin indecişi şi uşor de influenţat. Dacă, pe lângă toate acestea, sunt şi înfricoşaţi şi răniţi, au şi mai puţine motive să pornească pe un drum propriu, căci asta îi va expune la ameninţări şi pericole (cel puţin pe termen scurt). Aceasta este calea spre tulburarea de personalitate dependentă, tehnic vorbind.[198] Poate fi privită ca opusul polar al tulburării de personalitate antisocială, care include setul de trăsături caracteristice pentru delincvenţă în copilărie şi adolescenţă şi pentru criminalitate la maturitate. Ar fi frumos ca opusul unui criminal să fie un sfânt, dar nu aşa stau lucrurile. Opusul unui criminal este o mamă oedipiană, care este, şi ea, tot un soi de criminal.

Mama oedipiană (şi taţii pot juca acest rol, dar se întâmplă relativ rar) îi spune copilului ei: „Trăiesc numai pentru tine." Ea face totul pentru copiii ei. Le leagă şireturile, le mărunţeşte mâncarea cu cuţitul şi îi lasă să se culce în pat alături de ea şi de partenerul ei mult prea des. În acelaşi timp, aceasta e o metodă bună şi neconflictuală de evitare a avansurilor sexuale nedorite.

Mama oedipiană face un pact cu ea însăşi, cu copiii ei şi cu diavolul însuşi. Înţelegerea sună aşa: „Mai presus de toate, să nu mă părăseşti niciodată. În schimb, am să fac totul pentru tine. Pe măsură ce înaintezi în vârstă fără să te maturizezi, vei deveni un om de nimic şi ursuz, dar nu va trebui să-ţi asumi niciodată vreo responsabilitate şi toate lucrurile greşite pe care le vei face vor fi din vina altcuiva." Copiii pot să accepte sau să respingă pactul — şi ei au un cuvânt de spus în această chestiune.

Mama oedipiană este vrăjitoarea din povestea lui Hänsel şi Gretel. Cei doi copii din basm au o nouă mamă vitregă. Ea îi porunceşte soţului ei să-i abandoneze în pădure, căci era o perioadă de foamete şi ei i se părea că micuţii mâncau prea mult. Soţul se supune, îşi duce copiii în pădure şi îi lasă în voia sorţii. Înfometaţi şi însinguraţi, copiii rătăcesc prin pădure şi dau peste o minune. O casă. Şi nu orice fel de casă.

O căsuță din turtă dulce. O persoană care nu a devenit prea grijulie, prea empatică și prea plină de compasiune ar putea întreba cu scepticism: „Nu e oare prea frumos ca să fie adevărat?" Dar copiii sunt prea mici și prea disperați ca să-și pună asemenea întrebări.

În casă se află o bătrână cumsecade, salvatoarea copiilor nefericiți, care-i mângâie pe creștet și îi șterge la nas. Este numai lapte și miere, gata să se sacrifice ca să le îndeplinească numaidecât orice dorință. Le dă să mănânce tot ce vor și oricând doresc și aceștia nu trebuie să facă niciodată nimic. Dar genul ăsta de îngrijire o înfometează pe cotoroanță, care îl pune pe Hänsel într-o cușcă, cu gândul să-l îngrașe mai bine. Băiatul o păcălește și o face să creadă că rămâne slab dându-i să muște dintr-un os vechi când baba vrea să vadă dacă piciorul copilului a ajuns la frăgezimea dorită. În cele din urmă, bătrâna nu mai are răbdare să aștepte și aprinde focul la cuptor, pregătindu-se să-l gătească și să-l mănânce pe cel care era obiectul dorințelor sale. Gretel, care se pare că nu se lăsase ademenită în starea de supunere oarbă, așteaptă un moment de nebăgare de seamă și o împinge în cuptor pe bătrâna cumsecade. Copiii fug și se reunesc cu tatăl lor, care se căia amarnic pentru faptele sale rele.

Într-o astfel de familie, porția cea mai suculentă dintr-un copil este sufletul și acesta este întotdeauna consumat primul. Prea multă protecție distruge sufletul în dezvoltare.

Vrăjitoarea din *Hänsel și Gretel* este Mama Groaznică, jumătatea întunecată a femininului simbolic. Fiind, în esența noastră, profund sociali, tindem să vedem lumea ca pe o poveste ale cărei personaje sunt mama, tatăl și copilul. Femininul, ca întreg, este natura necunoscută din afara granițelor culturii, creația și distrugerea: înseamnă deopotrivă brațele protectoare ale mamei și elementul distructiv al timpului, frumoasa mamă-fecioară și hoașca ce sălășluiește în mlaștini. Această entitate arhetipală a fost confundată cu o realitate istorică obiectivă, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, de către antropologul elvețian Johann Jakob Bachofen. Acesta a sugerat că omenirea a trecut în istoria ei printr-o serie de etape de dezvoltare.

Mai întâi, aproximativ vorbind (după un început întru câtva anarhic și haotic), a fost matriarhatul — *das Mutterrecht*[199] —, o societate în care femeile dețineau pozițiile dominante de putere, respect și onoare, în care domneau poligamia și promiscuitatea, iar certitudinea paternității

lipsea. A doua etapă, cea dionisiacă, a fost faza de tranziție, în care aceste fundații matriarhale originare au fost răsturnate și bărbații au preluat puterea. A treia fază, apolinică, durează și acum. Patriarhatul domină și fiecare femeie aparține exclusiv unui bărbat. Ideile lui Bachofen au căpătat o influență profundă, în anumite cercuri, în ciuda absenței oricăror dovezi istorice care să le susțină. O anume Marija Gimbutas, de exemplu, arheolog de profesie, a devenit celebră în anii 1980 și 1990 prin ideea că o cultură pașnică centrată pe conceptul de zeiță și femeie a caracterizat cândva Europa neolitică.[200] Ea a afirmat că aceasta a fost înlocuită și suprimată de o cultură invazivă și ierarhică a războinicilor, care a format bazele societății moderne. Istoricul de artă Merlin Stone a formulat același argument în cartea *When God Was a Woman.*[201] Această întreagă serie de idei în esență arhetipale/mitologice a devenit o piatră de hotar pentru teologia mișcării feministe și pentru studiile matriarhatului din anii 1970 (Cynthia Eller, care a scris o carte în care critica aceste idei — *The Myth of Matriarchal Prehistory* —, a denumit această teologie „o minciună înnobilantă").[202]

Carl Jung întâlnise cu câteva decenii mai devreme ideile lui Bachofen despre matriarhatul primordial. Dar Jung și-a dat repede seama că acea evoluție dezvoltațională descrisă de gânditorul elvețian ce-l precedase reprezenta mai curând o realitate psihică, și nu una istorică. El a văzut în gândirea lui Bachofen aceleași procese de proiecție a fanteziei imaginative asupra lumii externe care a dus la popularea cosmosului cu constelații și zei. În *The Origins and History of Consciousness*[203] și *The Great Mother*[204], colaboratorul lui Jung, Erich Neumann, a lărgit analiza colegului său. Neumann a urmărit apariția conștiinței, simbolic masculină, și a pus-o în contrast cu originile ei materiale (mamă, matrice), simbolic feminine, subsumând teoria freudiană a parentajului oedipian într-un model arhetipal mai cuprinzător. Pentru Neumann, ca și pentru Jung, conștiința — întotdeauna simbolic masculină, chiar și la femei — se luptă să urce spre lumină. Dezvoltarea ei este dureroasă și generatoare de anxietate, întrucât poartă cu ea înțelegerea vulnerabilității și a morții. Este permanent tentată să se cufunde înapoi în dependență și inconștiență și să scape de povara existențială. Este ajutată în această dorință patologică de orice se opune iluminării, articulării, raționalității, autodeterminării, forței și competenței — de orice care protejează prea mult și, prin urmare, înăbușă și devorează. O astfel

de protecție excesivă este coșmarul familial oedipian despre care vorbește Freud, cel pe care îl transformăm cu rapiditate în politică socială.

Mama Groaznică este un simbol străvechi. El se manifestă, de exemplu, sub forma lui Tiamat, în cea mai veche poveste scrisă care ni s-a păstrat, în poemul epic mesopotamian *Enuma Eliș*. Tiamat este mama tuturor lucrurilor, a zeilor și oamenilor deopotrivă. Este necunoscutul și haosul, și natura care dă naștere tuturor formelor. Dar în același timp este și zeitatea-dragon feminină, care pornește să-și distrugă propriii copii, când aceștia își ucid nepăsători tatăl și încearcă să trăiască hrănindu-se din cadavrul lui. Mama Groaznică este spiritul inconștientului nepăsător ce ispitește spiritul etern năzuitor al conștientizării și iluminării să revină în îmbrățișarea protectoare a infernului. Este teroarea pe care tinerii bărbații o resimt față de femeile atrăgătoare, care sunt natura însăși, mereu gata să-i respingă, intim, la cel mai profund nivel posibil. Nimic nu inspiră timiditatea, nu submineează curajul și nu stimulează nihilismul și ura mai mult decât asta — în afară, poate, de îmbrățișarea prea strânsă a mamei excesiv de iubitoare.

Mama Groaznică apare în multe basme și în multe povești pentru cei mari. În *Frumoasa din pădurea adormită*, ea este Regina Haină, natura întunecată însăși — Malefica, în versiunea Disney. Părinții regali ai prințesei Aurora nu o invită pe această forță a nopții la botezul copilei lor. Astfel, ei o protejează prea mult de latura distructivă și periculoasă a realității, preferând ca ea să crească netulburată de asemenea lucruri. Răsplata acestei decizii? La pubertate, fata este tot inconștientă. Spiritul masculin, prințul ei, este în același timp un bărbat care o poate salva, rupând-o de părinți, și propria ei conștiință, încarcerată de mașinațiunile laturii întunecate a feminității. Când acel prinț evadează și o presează prea dur pe Regina Haină, aceasta se transformă în Balaurul Haosului însuși. Masculinul simbolic o învinge prin adevăr și credință și o găsește pe prințesă, căreia îi deschide ochii cu un sărut.

S-ar putea obiecta (așa cum s-a întâmplat recent cu filmul *Frozen*, produs de studiourile Disney, un film profund propagandistic) că o femeie nu are nevoie de un bărbat ca s-o salveze. S-ar putea să fie adevărat, după cum s-ar putea să nu fie. E posibil ca numai femeia care își dorește (sau are) un copil să aibă nevoie de un bărbat ca s-o salveze — sau măcar să o susțină și să o ajute. În orice caz, este sigur că o femeie are nevoie de conștiință pentru a fi salvată, iar conștiința este simbolic

masculină şi aşa a fost de la începuturile timpului (sub forma ordinii şi a Logosului, principiul de mediere). Prinţul ar putea fi un iubit, dar şi vigilenţa ei atentă, claritatea viziunii şi independenţa calculată. Acestea sunt trăsături masculine — în realitate, precum şi simbolic, căci bărbaţii sunt de fapt mai puţin sensibili şi agreabili decât femeile, în medie, şi sunt mai puţin predispuşi la anxietate şi suferinţă emoţională. Şi, ca să recapitulăm: (1) acest lucru este cel mai adevărat la acele naţiuni scandinave în care s-au făcut cei mai mulţi paşi spre egalitatea de gen şi (2) diferenţele nu sunt mici după standardele prin care sunt măsurate aceste lucruri.

Relaţia dintre masculin şi conştiinţă este, de asemenea, portretizată, simbolic, în filmul de desen animat *Mica sirenă*, produs de studiourile Disney. Ariel, eroina, este cât se poate de feminină, dar are şi un spirit puternic de independenţă. Din acest motiv, ea este favorita tatălui ei, deşi îi provoacă şi cele mai multe necazuri. Triton, tatăl ei, este rege şi reprezintă cunoscutul, cultura şi ordinea (cu o nuanţă de legiuitor opresiv şi tiran). Întrucât ordinii i se opune întotdeauna haosul, Triton are un adversar, Ursula, o caracatiţă cu tentacule — un şarpe, o gorgonă, o hidră. Astfel, Ursula se află în aceeaşi categorie arhetipală ca balaurul/regina Malefica din *Frumoasa din pădurea adormită* (sau regina mai bătrână şi geloasă din *Alba ca zăpada*, Lady Tremaine din *Cenuşăreasa*, Regina Roşie din *Alice în Ţara Minunilor*, Cruella de Vil din *101 dalmaţieni*, Miss Medusa din *The Rescuers* şi Mama Gothel din *O poveste încâlcită*).

Ariel vrea să înfiripe o relaţie romantică cu prinţul Eric, pe care îl salvase anterior dintr-un naufragiu. Ursula o păcăleşte pe Ariel, cerându-i să-i împrumute vocea ei dacă vrea să poată trăi trei zile ca fiinţă omenească. Ursula ştie foarte bine totuşi că o Ariel fără glas nu va putea să stabilească o relaţie cu prinţul. Fără capacitatea de a vorbi — fără Logos, fără Cuvântul Divin — ea va rămâne sub ape, inconştientă, pentru totdeauna.

Când Ariel nu reuşeşte să înfiripe o relaţie cu prinţul Eric, Ursula îi fură sufletul şi îl aşază în marea ei colecţie de semifiinţe ofilite şi contorsionate, bine protejate de graţiile ei feminine. Când regele Triton vine ca să ceară înapoierea fiicei sale, Ursula îi face o ofertă groaznică: să-i ia locul lui Ariel. Bineînţeles că eliminarea regelui înţelept (care reprezintă, s-o spunem din nou, latura binevoitoare a patriarhatului)

a fost de la bun început planul infam al Ursulei. Ariel este eliberată, dar Triton este acum redus la o umbră jalnică a fostului său sine. Mai important, Ursula deține acum tridentul magic al lui Triton, izvorul puterii lui zeiești.

Din fericire pentru toți cei implicați (cu excepția Ursulei), prințul Eric se întoarce, distrăgând-o pe regina haină a adâncurilor cu un harpon. Ceea ce îi oferă lui Ariel prilejul s-o atace pe Ursula, care crește, în consecință, la proporții monstruoase — în același fel ca Malefica, regina haină din *Frumoasa din pădurea adormită.* Ursula stârnește o furtună uriașă și ridică de pe fundul oceanului o întreagă flotă de corăbii scufundate. În timp ce Ursula se pregătește s-o ucidă pe Ariel, Eric, la cârma unei corăbii naufragiate, o izbește cu bompresul avariat. Triton și celelalte suflete capturate sunt eliberate. Apoi, Triton cel readus la viață o transformă pe fiica sa într-o ființă umană, astfel încât să poată să rămână cu Eric. După cum arată astfel de povești, pentru ca o femeie să fie împlinită, ea trebuie să formeze o relație cu conștiința masculină și să se împotrivească lumii groaznice (care uneori se manifestă sub forma mamei mult prea prezente). Un bărbat adevărat o poate ajuta să facă asta, într-o anumită măsură, dar e mai bine pentru toți cei implicați când nimeni nu este prea dependent.

Într-o zi, când eram copil, eram afară și jucam softball cu câțiva prieteni. Echipele erau un amestec de băieți și fete. Eram deja la vârsta la care băieții și fetele încep să fie interesați unii de alții într-un alt mod. Statutul devenea mai important și mai relevant. Eu și prietenul meu Jake era cât pe ce să ne luăm la bătaie, îmbrâncindu-ne în jurul movilei de aruncare, când mama mea a trecut prin preajmă. Era destul de departe, cam la treizeci de metri, dar mi-am dat seama imediat, după cum i s-a schimbat limbajul corporal, că știa ce se întâmplă. Bineînțeles, și ceilalți copii au văzut-o. Dar a trecut pe lângă noi fără să se oprească. Știam că o doare. O parte din ea era îngrijorată că o să mă întorc acasă cu nasul plin de sânge și cu un ochi învinețit. I-ar fi fost cât se poate de simplu să strige: „Hei, copii, încetați!“ sau chiar să se apropie și să se bage între noi. Dar n-a făcut-o. Câțiva ani mai târziu, când aveam probleme tipic adolescentine cu tatăl meu, mama mi-a spus: „Dacă ți-ar fi prea bine acasă, n-ai mai pleca niciodată.“

Mama mea e o persoană bună la suflet. Este empatică, cooperantă și agreabilă. Uneori îi lasă pe cei din jur să-și impună autoritatea. Când

s-a întors la muncă după ce a stat acasă pentru creşterea copiilor, i s-a părut dificil să îi înfrunte pe bărbaţi. Uneori, asta o umplea de resentimente — o stare pe care o mai simte uneori în relaţia cu tatăl meu, care are o înclinaţie puternică de a face ceea ce îşi doreşte şi când îşi doreşte. Cu toate acestea, nu este o mamă oedipiană. I-a încurajat pe copiii ei să fie independenţi, chiar dacă de multe ori nu i-a fost uşor. A făcut ceea ce se cuvenea, cu toate că aceasta i-a provocat o suferinţă emoţională.

FII BĂRBAT, MUCOSULE!

În tinereţe, mi-am petrecut o vară în centrul preriei Saskatchewan, lucrând într-o echipă de montat linii ferate. În primele circa două săptămâni de la angajare, fiecare membru al acestui grup alcătuit exclusiv din bărbaţi era testat de ceilalţi. Mulţi dintre muncitori erau indieni Cree din Nord, nişte inşi tăcuţi, în cea mai mare parte, cu o atitudine relaxată, până când întreceau măsura la băutură şi deveneau arţăgoşi. Intraseră şi ieşiseră din puşcărie, la fel ca majoritatea rudelor lor. Nu se ruşinau prea mult din pricina asta, considerând că este doar o altă consecinţă produsă de sistemul feţelor palide. Pe de altă parte, în puşcărie era cald şi iarna, iar mesele erau regulate şi îmbelşugate. La un moment dat, i-am împrumutat unui indian cincizeci de dolari. În loc să mi-i returneze, mi-a oferit o pereche de suporturi de cărţi pentru bibliotecă, tăiate din prima linie ferată instalată în vestul Canadei, pe care le am şi acum. Valorau mai mult de cincizeci de dolari.

Când apărea un tip nou, inevitabil era blagoslovit cu o poreclă insultătoare. Mie mi-au zis Howdy-Doody*, după ce am fost acceptat ca membru al echipei (un lucru pe care mi-e şi acum jenă să-l recunosc). Când l-am întrebat pe cel care mă poreclise de ce alesese acel nume, mi-a spus, şugubăţ şi absurd: „Pentru că nu semeni deloc cu el." Muncitorii sunt de multe ori extrem de haioşi, într-o manieră caustică, sarcastică şi insultătoare (aşa cum am discutat la Regula nr. 9). Se hărţuiesc mereu unii pe alţii, parţial ca să se amuze, parţial ca să marcheze puncte în eterna luptă de dominare, dar şi ca să vadă cum se comportă celălalt

* Marionetă dintr-o emisiune pentru copii difuzată în Statele Unite. (*N. red.*)

când este supus unui stres social. Aceasta face parte din procesul de evaluare a caracterului, fiind vorba şi de camaraderie. Când funcţionează bine (când toată lumea primeşte şi ripostează pe măsură şi poate să şi dea, dar să şi primească), este o parte importantă a ceea ce le permite bărbaţilor care îşi câştigă existenţa muncind să tolereze şi chiar să le placă să instaleze conducte, să muncească la sonde petroliere sau să taie buşteni, ori să trudească în bucătării de restaurante şi toate celelalte locuri de muncă fierbinţi, murdare, solicitante fizic şi periculoase în care continuă să lucreze aproape exclusiv bărbaţii.

La scurt timp după ce am început să lucrez în echipă, porecla mi-a fost schimbată în Howdy*. Asta a însemnat un mare pas înainte, căci avea o conotaţie vestică pozitivă şi nu era vădit legată de marioneta aia stupidă. Următorul angajat n-a fost la fel de norocos. Venea la lucru cu un sufertaş dichisit, ceea ce era o greşeală, căci pungile de hârtie maro erau convenţia corespunzătoare, nepretenţioasă. Era cam prea drăguţ şi prea nou. Arăta de parcă maică-sa i-l cumpărase şi i-l şi pregătise pentru muncă. Aşa că a devenit porecla sa. Sufertaş nu era un tip jovial. Era mereu nemulţumit şi avea o atitudine necorespunzătoare. Toate erau din vina altora. Era ţâfnos şi promptitudinea în reacţii nu se număra printre calităţile lui.

Sufertaş n-a putut nici să-şi accepte porecla, nici să se obişnuiască cu locul de muncă. Avea o atitudine de iritare condescendentă când cineva i se adresa şi se raporta la muncă tot în aceeaşi manieră. Nu-ţi făcea plăcere să-l ai în preajmă şi nu ştia să primească glumele. Când lucrezi într-o echipă, aceasta e o greşeală fatală. După vreo trei zile în care şi-a manifestat ţâfnoşenia şi aerul general de superioritate nedreptăţită, Sufertaş a început să fie hărţuit la un nivel ce nu se limita doar la poreclă. Morocănos cum îi era felul, îşi vedea de munca la linia ferată, înconjurat de circa şaptezeci de bărbaţi, răspândiţi pe o distanţă cam de patru sute de metri. Deodată, o pietricică apărea de nicăieri, zburând prin aer spre casca lui de protecţie. O lovitură directă producea un zăngănit înfundat, profund satisfăcător pentru toţi spectatorii tăcuţi. Nici măcar asta nu i-a crescut buna dispoziţie. Aşa încât pietrele s-au făcut mai mari. Sufertaş se concentra pe vreo treabă şi uita să mai fie atent. Deodată, buf! — o piatră bine ţintită îl nimerea în ţeastă, producând o

* În engleză, *howdy* înseamnă „salutare". (*N. red.*)

răbufnire de furie iritată şi ineficientă. Muncitorii priveau amuzaţi în tăcere. După câteva zile de asemenea întâmplări, deloc mai înţelept şi cu câteva vânătăi în plus, Sufertaş a dispărut.

Când lucrează împreună, bărbaţii impun un cod de comportament asupra celorlalţi. Fă-ţi treaba. Ridică-ţi greutăţile. Stai treaz şi fii atent. Nu te văicări şi nu fi ţâfnos. Apără-ţi prietenii. Nu fi linguşitor şi nici pârâcios. Nu fi sclavul unor reguli stupide. Nu fi un fătălău, în cuvintele nemuritoare ale lui Arnold Schwarzenegger. Nu fi dependent. Deloc. Niciodată. Punct. Hărţuiala care face parte din acceptarea într-o echipă de lucru este un test: ţii la tăvăleală, eşti simpatic, competent şi de nădejde? Dacă nu, pe-aici ţi-e calea. Simplu ca bună ziua. Nu avem nevoie să te compătimim. Nu vrem să-ţi suportăm narcisismul şi nici nu vrem să-ţi facem treaba.

În urmă cu câteva decenii, culturistul Charles Atlas a lansat o reclamă devenită celebră, sub forma unei benzi desenate intitulate „Insulta care a făcut un bărbat din Mac" şi pe care o întâlneai în aproape toate revistele de benzi desenate, majoritatea fiind citite de băieţi. Mac, protagonistul, stă întins pe o pătură pe plajă lângă o tânără atrăgătoare. Un bătăuş trece în fugă pe lângă ei şi aruncă nisip spre cei doi. Mac obiectează. Individul, mult mai solid, îl înşfacă de un braţ şi spune: „Uite care-i treaba, amice. Ţi-aş face faţa zob... dar eşti atât de slăbănog, că mi-e frică să nu te usuci de tot şi să te ia vântul." Bătăuşul pleacă. Mac îi spune fetei: „Ce să spun, marele bătăuş! Într-o zi o să mă răzbun." Fata adoptă o postură provocatoare şi-i spune: „Ei lasă, băieţaş, nu trebuie să te necăjeşti." Mac se duce acasă, se gândeşte la fizicul lui jalnic şi-şi cumpără un program Atlas. În scurt timp, are un corp nou. Data viitoare când se duce la plajă, îl loveşte pe bătăuş în nas. Plină de admiraţie acum, fata se agaţă de braţul lui. „Oh, Mac!", spune ea. „Până la urmă, eşti un bărbat adevărat!"

Acea reclamă a ajuns celebră dintr-un motiv. Ea sintetizează psihologia sexuală umană în şapte cadre simple şi directe. Tânărul slăbănog este stingherit şi timid şi pe bună dreptate. Nu e nimic de capul lui. Este înjosit de alţi bărbaţi şi, mai rău, de femei dezirabile. În loc să se înece în resentimente şi să se refugieze îmbufnat în camera de la subsol ca să se joace pe calculator, îmbrăcat în chiloţi şi acoperit de praf de pufuleţi, el îşi face cadou ceea ce Alfred Adler, cel mai practic dintre colegii lui Freud, numea o „fantezie compensatorie".[205] Ţelul unei

asemenea fantezii nu e atât împlinirea dorinței, cât iluminarea unei căi veritabile de creștere. Mac își observă cu spirit critic constituția de sperietoare de ciori și decide că trebuie să-și dezvolte un corp mai puternic. Mai important, își pune planul în acțiune. Se identifică cu acea parte din el care ar putea să-și depășească starea actuală și devine eroul propriei sale aventuri. Se întoarce la plajă și-l lovește pe bătăuș în nas. Mac învinge. La fel și, până la urmă, iubita lui. La fel și toată lumea.

Este în avantajul clar al femeilor faptul că bărbații nu se împacă ușor cu dependența. O parte a motivului pentru care atât de multe femei din clasa muncitoare nu se căsătoresc acum este, așa cum am menționat, că nu vor să aibă grijă, pe lângă copii, și de un bărbat care abia reușește să-și găsească o slujbă. Și așa e și drept. O femeie trebuie să aibă grijă de copii — deși nu doar asta ar trebui să facă. Iar un bărbat trebuie să aibă grijă de o femeie și de copii — deși nu doar asta ar trebui să facă. Dar o femeie nu trebuie să aibă grijă de un bărbat, pentru că ea trebuie să aibă grijă de copii, iar un bărbat nu trebuie să fie un copil. Asta înseamnă că nu trebuie să fie dependent. Acesta este unul dintre motivele pentru care oamenii au prea puțină răbdare față de bărbații dependenți. Și, să nu uităm, femeile rele pot produce fii dependenți, pot să susțină și chiar să se căsătorească cu bărbați dependenți, dar femeile lucide și conștiente vor un partener lucid și conștient.

Tocmai din acest motiv Nelson Muntz din serialul *Familia Simpson* este atât de necesar micului grup social care îl înconjoară pe fiul antierou al lui Homer, Bart. Fără Nelson, Regele Bătăușilor, școala va fi în curând invadată de indivizi țâfnoși și plini de resentimente ca Milhouse, de intelectuali narcisiști ca Martin Prince, de copii germani blegi care se îndoapă cu ciocolată și de tipi infantili ca Ralph Wiggum. Muntz este un copil dur, independent, ieșit de la casa de corecție, care își folosește capacitatea de a disprețui pentru a decide care limită a comportamentului imatur și jalnic pur și simplu nu poate fi depășită. Abandonat de tatăl lui, un om de nimic, neglijat, din fericire, de o mamă șleampătă și fără minte, Nelson se descurcă binișor, dacă ținem cont de circumstanțe. Prezintă chiar un interes romantic pentru teribil de progresista Lisa, spre marea ei uimire și confuzie (cam din același motiv pentru care *Cincizeci de umbre ale lui Grey* a devenit un fenomen planetar).

Când moliciunea și caracterul inofensiv devin singurele virtuți acceptabile, atunci asprimea și dominarea vor începe să exercite o

fascinație inconștientă. Parțial, privind către viitor, această înseamnă că, dacă bărbații sunt presați prea tare să se efemineze, vor deveni tot mai interesați de ideologia politică aspră, fascistă. *Fight Club*, probabil cel mai fascist film comercial realizat în perioada recentă la Hollywood, cu posibila excepție a seriei *Iron Man*, oferă un exemplu perfect al acestei inevitabile atracții. Valul populist de susținere a lui Donald Trump în SUA face parte din același proces, la fel ca (într-o formă mult mai sinistră) recenta ascensiune a partidelor politice de extremă dreapta chiar și în țări moderate și liberale cum ar fi Olanda, Suedia și Norvegia.

Bărbații trebuie să devină mai duri. Bărbații o cer imperios, iar femeile vor asta, chiar dacă s-ar putea să nu fie de acord cu atitudinea aspră și disprețuitoare care este parte integrantă din procesul solicitant din punct de vedere social care încurajează și apoi consolidează această duritate. Unora dintre femei nu le place să-și piardă băiețeii, așa că îi păstrează la nesfârșit. Altora nu le plac bărbații și preferă să aibă un partener supus, chiar dacă nu e bun de nimic. Acest lucru le oferă de asemenea motive să le fie milă și de ele. Plăcerile oferite de o astfel de autocompătimire nu trebuie subestimate.

Bărbații devin mai duri impulsionându-se pe ei înșiși și impulsionându-se unii pe alții. Când eram adolescent, băieții erau mai predispuși să aibă accidente de mașină decât fetele (ca și acum, de altfel). Asta se întâmpla pentru că ieșeau noaptea în parcările acoperite cu o pojghiță de gheață ca să facă drifturi. Participau la curse de mașini și se aventurau cu mașinile pe coastele de deal care porneau de la râul din apropiere până la terenul orizontal situat cu zeci de metri mai sus. Aveau o probabilitate mai mare să intre în conflicte fizice, să chiulească de la ore, să le răspundă obraznic profesorilor și să părăsească școala pentru că obosiseră să ridice mâna ca să ceară voie să meargă la toaletă în condițiile în care erau suficient de mari și de puternici ca să lucreze la instalațiile de foraj petrolier. Erau mai predispuși să iasă iarna pe un lac înghețat pentru curse de motociclete. La fel ca skateboarderii, cățărătorii pe macarale și cei care practică alergarea de tip *parkour*, făceau lucruri periculoase, încercând să se facă utili. Când acest proces merge prea departe, băieții (și bărbații) alunecă în comportamentul antisocial, care este cu mult mai prevalent la bărbați decât la femei.[206] Aceasta nu înseamnă că orice manifestare a îndrăznelii și curajului are un caracter infracțional.

Când făceau drifturi pe gheață, băieții își testau totodată limitele mașinilor, calitățile de șoferi și capacitatea de control, într-o situație scăpată de sub control. Când le răspundeau obraznic profesorilor, se împotriveau autorității, ca să vadă dacă autoritatea aceea era reală — una pe care să te poți baza, în principiu, în timpul unei crize. Când părăseau școala, se duceau să lucreze ca salahori la sonde când afară erau minus patruzeci de grade. Nu moliciunea, ci tăria îi făcea pe atât de mulți băieți să părăsească școala, ca să meargă acolo unde li se părea că-i așteaptă un viitor mai bun.

Dacă sunt sănătoase, femeile nu-și doresc băieți, ci bărbați. Își doresc pe cineva cu care să se confrunte, cu care să se angajeze în luptă. Dacă sunt deștepte, vor pe cineva mai deștept. Își doresc pe cineva care să pună pe masă ceva ce ele nu pot obține. Adesea, aceasta le îngreunează femeilor puternice, deștepte și atractive sarcina de a-și găsi parteneri pe măsură: pur și simplu nu există suficienți bărbați care să le depășească îndeajuns pentru a fi considerați dezirabili (care să le fie superiori, după cum s-au exprimat autorii unui articol de cercetare științifică, în ceea ce privește „veniturile, educația, încrederea în sine, inteligența, rangul și poziția socială").[207] Prin urmare, spiritul care intervine când băieții încearcă să devină bărbați nu le poate fi un bun prieten nici fetelor. Va obiecta, la fel de vocal și de ipocrit („nu poți să faci asta, e prea periculos") când fetițele vor încerca să stea pe picioarele lor. Acest spirit neagă conștiința. Este antiuman, dornic de eșec, invidios, încărcat de resentimente și distructiv. Nimeni din tabăra umanității nu s-ar alia cu așa ceva. Nimeni dintre cei care năzuiesc să ajungă mai sus nu s-ar lăsa posedat de un astfel de spirit. Iar dacă ai impresia că bărbații puternici sunt periculoși, stai să vezi de ce sunt în stare bărbații slabi.

Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding.

Regula 12
Când întâlnești o pisică pe stradă, mângâi-o

ȘI CÂINII SUNT OK

Am să încep acest capitol declarând direct că deţin un câine, un eschimos american, una dintre numeroasele variante ale rasei de tip spitz. Rasa era cunoscută sub numele de „spitz german", până când Primul Război Mondial a făcut ca recunoaşterea faptului că din Germania putea să vină şi ceva bun să fie *verboten**. Câinii din rasa eschimos american sunt printre cei mai frumoşi câini, cu o faţă ascuţită, de lup clasic, urechi drepte, blană lungă şi deasă şi coada încovoiată. Sunt şi foarte inteligenţi. Câinele nostru, pe care-l cheamă Sikko (care înseamnă „gheaţă" în limba inuiţilor, potrivit fiicei mele, care l-a botezat), învaţă foarte repede trucuri şi poate să facă asta chiar şi acum, când a îmbătrânit. De curând, când a împlinit treisprezece ani, l-am învăţat un nou giumbuşluc. Ştia deja cum să scuture lăbuţa şi să ţină în echilibru o bomboană pe bot. L-am învăţat să facă ambele lucruri deodată. Totuşi, nu e deloc clar că îi place s-o facă.

L-am cumpărat pe Sikko pentru fiica noastră, Mikhaila, când avea cam zece ani. Era un căţeluş insuportabil de drăgălaş. Nas şi urechi mici, faţa rotundă, ochi mari, mişcări stângace — aceste caracteristici stârnesc automat un comportament grijuliu din partea oamenilor, bărbaţi şi femei deopotrivă.[208] Fără doar şi poate că aşa s-a întâmplat şi cu Mikhaila, care era de asemenea ocupată şi cu îngrijirea de dragoni bărboşi, şopârle

---

* În germană, în original: „interzis". (*N. red.*)

gekko, pitoni regali, cameleoni, iguane şi un iepure uriaş belgian pe nume George, greu de 9 kilograme şi lung de 81 de centimetri, care ciugulea tot ce găsea prin casă şi evada frecvent (spre marea consternare a celor care-i spionau forma improbabil de mare în grădinile lor micuţe din centrul oraşului). Fiica mea avea toate aceste animale pentru că era alergică la animalele de companie mai obişnuite — cu excepţia lui Sikko, care prezenta avantajul suplimentar de a fi hipoalergenic.

Sikko a cumulat cincizeci de porecle (le-am numărat) care variau larg prin tonalitatea lor emoţională şi reflectau atât afecţiunea de care se bucura, cât şi frustrarea noastră ocazionată de obiceiurile lui de animal. „Pehlivan" era probabil favorita mea, dar şi „Şorecoi", „Blăniţă" şi „Bombonel" se bucurau de mare preţuire din partea mea. Copiii îi ziceau „Furişel" şi „Sughiţel" (uneori adăugând un „u" la final), la care se adăugau „Botic", „Cuţuloi" şi „Sforăilopogus" (oribil, trebuie să recunosc). „Fornăilă" este în prezent porecla preferată de Mikhaila. O foloseşte ca să-l întâmpine după o absenţă prelungită. Pentru un efect deplin, trebuie pronunţată cu o voce ascuţită şi surprinsă.

Sikko are chiar şi propriul hashtag de Instagram: #JudgementalSikko — #SikkoHipercriticul.

Am început cu o descriere a câinelui meu, în loc să scriu direct despre pisici, pentru că nu vreau să intru în conflict cu un fenomen cunoscut drept „identificare cu un grup minimal" şi descoperit de specialistul în psihologie socială Henri Tajfel.[209] Tajfel i-a adus pe subiecţii studiului său în laborator şi i-a aşezat în faţa unui ecran, pe care proiecta un număr de puncte. Subiecţilor li s-a cerut să estimeze câte puncte sunt. Apoi şi-a categorisit subiecţii în supraevaluatori şi subevaluatori, precum şi în exacţi versus inexacţi, după care i-a repartizat în grupuri corespunzătoare performanţelor obţinute. În final, le-a cerut să împartă nişte bani între membrii tuturor grupurilor.

Tajfel a constatat că subiecţii lui manifestau o preferinţă marcată pentru membrii propriului lor grup, respingând o strategie egalitaristă de distribuire şi răsplătindu-i disproporţionat pe cei cu care acum se identificau. Şi alţi cercetători au repartizat oamenii în grupuri diferite folosind strategii tot mai arbitrare, cum ar fi aruncatul monedei. N-a contat, nici măcar când subiecţii erau informaţi de modul în care fuseseră alcătuite grupurile. Oamenii continuau să-i favorizeze pe membrii grupului lor personal.

Studiile lui Tajfel au demonstrat două lucruri. Mai întâi, *că oamenii sunt sociali;* în al doilea rând, *că oamenii sunt antisociali.* Oamenii sunt sociali pentru că îi preferă pe membrii propriului lor grup. Oamenii sunt antisociali pentru că nu-i plac pe membrii altor grupuri. De ce se întâmplă aşa a fost subiect de controversă continuă. Eu cred că am putea găsi o soluţie dacă privim acest fenomen ca pe o problemă complexă de optimizare. Astfel de probleme apar, de exemplu, când doi sau mai mulţi factori sunt importanţi, dar niciunul nu poate fi maximizat fără a-i minimaliza pe ceilalţi. O problemă de acest tip apare ca urmare a antagonismului dintre cooperare şi competiţie, ambele fiind dezirabile pe plan social şi psihic. Cooperarea este bună pentru siguranţă, securitate şi comuniune. Competiţia este utilă pentru dezvoltarea personală şi pentru statut. Totuşi, dacă un anumit grup este prea mic, el nu are putere sau prestigiu şi nu se poate apăra de celelalte grupuri. În consecinţă, nu e aşa de util să te numeri printre membrii lui. În schimb, dacă grupul e prea mare, probabilitatea de a urca aproape de vârf scade. Aşadar, devine prea dificil să înaintezi. Poate că oamenii se identifică cu grupurile pe criterii arbitrare (de tipul aruncării cu banul), doar pentru că îşi doresc mult să se organizeze, să se protejeze şi să aibă, în acelaşi timp, o şansă rezonabilă de a urca în ierarhia de dominare. Atunci, îşi favorizează propriul grup pentru că avantajarea grupului de apartenenţă îl ajută să prospere — iar să urci în ierarhia unui grup care eşuează nu e o strategie utilă.

În orice caz, tocmai din cauza descoperirii de către Tajfel a condiţiilor de constituire a „grupurilor minimale", mi-am început acest capitol legat de pisici cu o descriere a câinelui meu. Altfel, simpla menţionare a pisicii în titlu ar fi fost suficientă ca să-i întoarcă pe iubitorii de câini împotriva mea, numai pentru că nu am inclus şi caninele în grupul entităţilor care trebuie mângâiate. Întrucât şi eu deţin un câine, nu există niciun motiv să sufăr o asemenea soartă. Aşadar, dacă îţi place să mângâi câinii care-ţi ies în cale, nu te simţi obligat să mă urăşti. Te asigur că şi asta e o activitate pe care o aprob. Aş dori totodată să-mi cer scuze tuturor iubitorilor de pisici care acum se simt minimalizaţi, pentru că sperau la o poveste cu pisici, dar au fost nevoiţi să citească tot acest preambul despre câini. Poate că vor fi satisfăcuţi dacă îi voi asigura că pisicile ilustrează mai bine argumentul pe care vreau să-l prezint şi că în cele din urmă voi discuta despre ele. Dar, mai întâi, să trecem la alte lucruri.

SUFERINȚA ȘI LIMITĂRILE FIINȚEI

Ideea că viaţa înseamnă suferinţă este, sub o formă sau alta, o teză importantă pentru orice doctrină religioasă, aşa cum am discutat deja. Budiştii o declară direct. Creştinii o ilustrează prin simbolul Crucii. Evreii comemorează suferinţa îndurată de-a lungul secolelor. O astfel de judecată caracterizează universal marile credinţe, pentru că fiinţele omeneşti sunt intrinsec fragile. Putem fi vătămaţi, chiar frânţi, emoţional sau fizic, şi cu toţii îndurăm ravagiile îmbătrânirii şi ale pierderii. Acestea sunt nişte adevăruri triste şi este just să ne întrebăm cum să mai sperăm să prosperăm şi să fim fericiţi (sau chiar să mai dorim să trăim, uneori) în astfel de condiţii.

Vorbeam de curând cu o clientă al cărei soţ fusese mai demult angrenat într-o luptă cu cancerul pentru o perioadă chinuitoare de cinci ani, luptă încheiată cu succes. În tot acest timp, rezistaseră cu un curaj remarcabil. Totuşi, la o vreme după ce-şi revenise, el a căzut pradă tendinţei acestei boli groaznice de a intra în metastază şi, în consecinţă, a aflat că îi mai rămânea foarte puţin de trăit. Probabil că este cel mai dureros să primeşti o veste atât de oribilă când te afli încă în starea fragilă de recuperare, când abia ce ai reuşit să depăşeşti vestea rea de dinainte. Într-un astfel de moment, tragedia pare deosebit de nedreaptă. Am discutat cu clienta mea mai multe probleme, unele filosofice şi abstracte, altele mai concrete. I-am împărtăşit câteva gânduri pe care mi le-am format cu privire la motivele şi cauzele vulnerabilităţii umane.

Când fiul meu, Julian, avea cam trei ani, era deosebit de drăguţ. Acum are cu douăzeci de ani mai mult şi încă este destul de drăguţ (un compliment pe care sunt sigur că o să-i facă plăcere să-l citească). Datorită lui, m-am gândit mult la fragilitatea copiilor mici. Un copilaş de trei ani poate fi vătămat cu uşurinţă. Poate fi muşcat de câini. Maşinile îl pot lovi. Copiii răi pot să-l îmbrâncească şi să cadă. Se poate îmbolnăvi (ceea ce s-a şi întâmplat uneori). Julian era predispus la febră ridicată şi la delirul pe care aceasta îl produce câteodată. Uneori, trebuia să-l iau cu mine sub duş ca să-l răcoresc când halucina sau chiar se bătea cu mine în starea lui febrilă. Când ai un copil bolnav, îţi este teribil de greu să accepţi limitările fundamentale ale existenţei umane.

Mikhaila, cu un an şi jumătate mai mare decât Julian, a avut şi ea problemele ei. Când avea doi ani, o ridicam pe umeri şi o căram de colo-colo. Copiilor le place asta. Totuşi, după aceea, când o puneam din nou cu picioarele pe pământ, se aşeza în fund şi plângea. Aşa că n-am mai luat-o pe umeri. Asta a părut să pună capăt problemei — cu o excepţie aparent minoră. Soţia mea, Tammy, mi-a spus că era ceva în neregulă cu mersul Mikhailei. Eu nu observasem nimic. Tammy era de părere că ar putea avea legătură cu reacţia ei la purtatul pe umeri.

Mikhaila era un copil vesel şi cu care te înţelegeai foarte uşor. Într-o zi, când avea paisprezece luni, am luat-o împreună cu Tammy şi bunicii ei la Cape Cod, pe vremea când locuiam în Boston. Când am ajuns acolo, Tammy şi părinţii ei au plecat să se plimbe şi m-au lăsat cu Mikhaila în maşină. Stăteam pe scaunele din faţă ale maşinii. Fetiţa stătea acolo la soare, bolborosind ceva. M-am aplecat ca să ascult ce spunea:

— Fericită, fericită, fericită!

Aşa era ea.

Totuşi, când a împlinit şase ani, a început să devină mai posacă. Era greu să o scoţi din pat dimineaţa. Se îmbrăca foarte încet. Când ieşeam la plimbare, rămânea în urmă. Se plângea că o dor picioarele şi că o strâng pantofii. I-am cumpărat zece perechi diferite, fără niciun folos. S-a dus la şcoală, a ţinut fruntea sus şi s-a comportat corespunzător. Dar când venea acasă şi o vedea pe mămica ei, izbucnea în lacrimi.

Ne mutaserăm de curând din Boston în Toronto şi am pus aceste schimbări pe seama stresului cauzat de mutare. Dar lucrurile nu s-au ameliorat. Mikhaila a început să urce şi să coboare scările treaptă cu treaptă. A început să se mişte ca o persoană mult mai vârstnică. Se plângea dacă o ţineai de mână. (Odată, mult mai târziu, m-a întrebat: „Tati, când eram mică şi te jucai cu degetele mele de la picioare şi-mi cântai: «Ăsta merge la purcei/ăsta merge la viţei», trebuia să mă doară?“ Lucruri pe care le afli prea târziu...)

Un doctor de la clinica medicală de cartier ne-a spus: „Uneori, copiii au dureri cauzate de creştere. Sunt normale. Dar n-ar strica să o duceţi la un fizioterapeut.“ Aşa am şi făcut. Fizioterapeutul a încercat să-i rotească Mikhailei călcâiul. Nu se mişca. Asta nu era bine. Fizioterapeutul ne-a spus: „Fiica dumneavoastră are artrită reumatoidă juvenilă.“ Era un lucru pe care chiar nu ne doream să-l auzim. Nu ne-a plăcut de acel fizioterapeut. Ne-am întors la clinica medicală. Un alt

doctor de-acolo ne-a îndemnat să o ducem pe Mikhaila la Spitalul de Pediatrie, spunându-ne: „Duceți-o direct la urgențe. În felul acesta, veți putea să vedeți repede un reumatolog." A reieșit că Mikhaila avea artrită. Fizioterapeutul, care ne dăduse vestea nedorită, avusese dreptate. Treizeci și șapte de articulații afectate. Artrită juvenilă idiopatică poliarticulară severă. Cauza? Necunoscută. Prognoza? Multiple înlocuiri timpurii de articulații.

Ce fel de Dumnezeu ar crea o lume în care să se poate întâmpla un asemenea lucru? Cu atât mai mult unei fetițe inocente și fericite! Este o întrebare de o importanță absolut fundamentală, atât pentru credincios, cât și pentru necredincios. Este o problemă abordată (ca multe alte chestiuni dificile) în *Frații Karamazov*, marele roman al lui Dostoievski despre care am început să discutăm în capitolul dedicat Regulii nr. 7. Dostoievski își exprimă îndoielile cu privire la oportunitatea existenței prin intermediul personajului Ivan, care, dacă ne amintim, este fratele articulat, chipeș și sofisticat (și cel mai mare adversar) al novicelui monastic Alioșa. „Nu spun că nu-l accept pe Dumnezeu, înțelege-mă, spune Ivan, ci nu accept lumea plăsmuită de el, această creație divină, și nici prin gând nu mi-ar trece c-am s-o pot accepta vreodată."

Ivan îi relatează lui Alioșa povestea unei fetițe ai cărei părinți, ca s-o pedepsească, o încuiau noaptea, în toiul gerului, în privată (o poveste pe care Dostoievski a cules-o din ziarele vremii). „O mamă care e în stare să doarmă liniștită în timp ce se aud țipetele nefericitului copilaș, încuiat în miez de noapte în privată! Poți tu să-ți închipui cum o ființă atât de micuță, care nici nu e în stare încă să-și dea bine seama ce se întâmplă cu ea, stă închisă în locul acela infect, pe întuneric și în frig, și, bătându-se cu pumnișorii ei mici în pieptul zbuciumat de plâns, cu obrajii scăldați în lacrimi fierbinți, se roagă lui «Doamne, Doamne» s-o scape! (...) Alioșa, închipuiește-ți că ți-ar fi dat să clădești cu mâna ta destinul omenesc spre fericirea tuturor, ca lumea să se poată bucura în sfârșit de liniște și pace, dar că, pentru a ridica această construcție, trebuie neapărat, e absolut necesar să ucizi în chinuri o singură făptură plăpândă, bunăoară pe copilașul acela care se bătea cu pumnișorii în piept, să pui la temelia construcției lacrimile lui nerăzbunate. Spune, ai accepta în aceste condiții să fii tu arhitectul?" Alioșa rosti încet: „Nu, n-aș accepta."[210] N-ar accepta să facă ceea ce Dumnezeu pare să îngăduie fără probleme.

Mi-am dat seama de ceva relevant în această privinţă, cu ani în urmă, gândindu-mă la băieţelul meu de trei ani, Julian (îţi aminteşti de el? :)). Mă gândeam: „Îmi iubesc băiatul. Are trei anişori, e drăguţ, micuţ şi amuzant. Dar în acelaşi timp mă tem pentru el, pentru că ar putea fi rănit. Dacă aş avea puterea să schimb asta, ce-aş face?" Mi-am zis: „Ar putea să fie înalt de şase metri, în loc de un metru. Nimeni n-ar mai putea atunci să-l îmbrâncească. Ar putea fi făcut din titan, în loc de carne şi oase. Atunci, dacă vreun copil răutăcios l-ar lovi cu jucăria în cap, nu i-ar păsa. Ar putea să aibă un creier îmbunătăţit de computer. Şi chiar dacă ar fi, cumva, vătămat, părţile lui componente ar putea fi înlocuite imediat. Problema e rezolvată!" Dar nu, problema nu e rezolvată — şi nu doar pentru că astfel de lucruri sunt imposibile în prezent. Blindarea artificială a lui Julian ar fi echivalat cu distrugerea lui. În locul copilaşului de trei ani, ar fi fost un robot rece şi dur din oţel. N-ar mai fi fost Julian. Ar fi fost un monstru. Am ajuns să înţeleg prin astfel de gânduri că ceea ce iubim cu adevărat la o persoană este de neseparat de limitările ei. Julian nu ar fi fost micuţ, drăguţ şi adorabil dacă n-ar fi fost totodată predispus la îmbolnăviri, la pierdere, la suferinţă şi anxietate. Întrucât îl iubeam atât de mult, am hotărât că, în ciuda fragilităţii lui, era bine aşa cum era.

Mai greu mi-a fost cu fiica mea. Pe măsură ce boala ei progresa, am început să o car în spinare (nu pe umeri) când plecam la plimbare. A început să ia pe cale orală naproxen şi metotrexat, acesta din urmă fiind un agent puternic de chimioterapie. Făcea mai multe injecţii cu cortizon (la încheieturile mâinilor, umeri, glezne, coate, genunchi, şolduri, degetele de la mâini şi picioare şi la tendoane), toate sub anestezie generală. Asta a ajutat-o temporar, dar declinul ei a continuat. Într-o zi Tammy a dus-o pe Mikhaila la zoo într-un scaun cu rotile.

Aceea nu a fost o zi bună.

Reumatologul ei îi recomandase prednison, un corticosteroid folosit de multă vreme pentru a contracara inflamaţia. Dar prednisonul are multe efecte secundare, dintre care nu cel mai de neglijat era o umflare severă a feţei, ceea ce i s-a şi întâmplat la zoo. Nu era clar dacă asta era preferabil artritei, mai ales pentru o fetiţă. Din fericire, dacă ăsta e cuvântul potrivit, reumatologul ne-a vorbit apoi despre un medicament nou. Fusese folosit anterior, dar numai pe adulţi. Aşa încât Mikhaila a devenit primul copil canadian care a primit etanercept, un medicament

„biologic“ conceput anume pentru bolile autoimune. Din greşeală, la primele injecţii, Tammy i-a administrat o doză de zece ori mai mare decât cea recomandată. Ca prin minune, Mikhaila a fost vindecată. La câteva săptămâni după acea excursie la zoo, fata mea alerga pe lângă casă, jucând fotbal cu băieţii.

Ne-am dorit ca Mikhaila să-şi controleze o parte cât mai mare din viaţa ei. Întotdeauna, banii au fost pentru ea o motivaţie puternică. Într-o zi, am găsit-o afară, înconjurată de cărţile ei de la începutul copilăriei, pe care le vindea trecătorilor. Într-o seară, am stat de vorbă cu ea şi i-am spus că am să-i dau cincizeci de dolari dacă o să-şi poată face singură injecţia. Avea opt ani. A ezitat timp de treizeci şi cinci de minute, ţinând acul aproape de coapsă. Dar şi-a făcut-o. Data următoare i-am oferit douăzeci de dolari, dar i-am dat doar zece minute. Apoi, zece dolari şi cinci minute. Am rămas la zece dolari o perioadă destul de lungă. A fost un târg avantajos.

După câţiva ani, simptomele i-au dispărut complet. Reumatologul a sugerat să începem să-i reducem medicamentele. Unii copii scapă de artrita reumatoidă când ajung la pubertate. Nimeni nu ştie de ce. A început să ia pastile de metotrexat, în loc de injecţie. Lucrurile au mers bine timp de patru ani. Pe urmă, într-o zi, a început să o doară cotul. Am dus-o iar la spital. „Aveţi doar o articulaţie artrozică“, ne-a spus asistenta reumatologului. Nu era „doar“. Între doi şi unu nu e mare diferenţă, dar între unu şi zero e o diferenţă ca de la cer la pământ. „Doar una“ însemna că nu scăpase de artrită, în pofida ameliorării temporare. Vestea a dărâmat-o timp de o lună, dar a continuat să meargă la orele de dans şi să joace fotbal cu prietenii pe stradă, în faţa casei.

Reumatologul a mai avut să ne spună câteva lucruri neplăcute în septembrie, anul următor, când Mikhaila a început clasa a unsprezecea. Un RMN a scos la lumină o deteriorare a articulaţiei şoldului. I-a spus Mikhailei: „Va trebui să faci o înlocuire de şold înainte să împlineşti treizeci de ani.“ Poate că răul fusese făcut înainte ca etanerceptul să-şi facă efectul miraculos? Nu ştiam. A fost o veste de rău augur. Într-o zi, la câteva săptămâni după aceea, Mikhaila juca hochei cu mingea la sala de sport a liceului ei. Şoldul i s-a blocat. A ieşit şontâcăind de pe teren. Durerile au început să fie tot mai mari. Reumatologul i-a spus: „O parte din femurul tău pare să fie mort. Nu la treizeci de ani va trebui să faci înlocuirea de şold, ci acum.“

În timp ce stăteam cu clienta mea — o ascultam povestind despre evoluția bolii soțului ei —, am discutat despre fragilitatea vieții, catastrofa existenței și despre sensul nihilismului evocat de spectrul morții. Am început cu gândurile pe care le aveam despre fiul meu. Ca oricine în situația ei, s-a întrebat: „De ce soțul meu? De ce eu? De ce toate astea?" Înțelegerea legăturii strânse dintre vulnerabilitate și ființă a fost cel mai bun răspuns pe care i-l puteam da. I-am spus o veche poveste evreiască, care cred că face parte din comentariul la *Tora*. Începe cu o întrebare, structurată ca o ghicitoare zen. *Imaginează-ți o Ființă care este omniscientă, omniprezentă și omnipotentă. Ce-i lipsește unei asemenea Ființe?*[211] Răspunsul? *Limitarea.*

Dacă ești deja totul, pretutindeni și întotdeauna, nu ai unde să te duci și nu ai cum să exiști cumva, undeva. Tot ce ar putea fi există deja și tot ce s-ar putea întâmpla s-a întâmplat deja. Și tocmai din acest motiv, spune povestea, Dumnezeu l-a creat pe om. Fără limitări, nu există poveste. Fără poveste, nu e posibilă Ființa. Această idee m-a ajutat să accept teribila fragilitate a Ființei. A ajutat-o și pe clienta mea. Nu vreau să exagerez semnificația acestui fapt. Nu vreau să susțin că asta face cumva ca totul să fie în regulă. Se confrunta în continuare cu cancerul care l-a lovit pe soțul ei, la fel cum eu mă confruntam cu boala groaznică a fiicei mele. Dar recunoașterea faptului că Ființa și limitarea sunt inextricabil legate are unele avantaje.

Cele treizeci de spițe se înmănunchează în butucul roții — locașul gol al roții ascunde folosul carului.
Se frământă lutul și se plămădesc oale — locașul lor gol ascunde folosul oalelor.
Se dăltuiesc porți și ferestre, durându-se încăperi — folosul încăperii se găsește în cuprinsul gol al acestora.
Prin urmare, ființa slujește drept reazem, iar neființa aduce folosul.[212]

O înțelegere de acest fel a apărut mai recent, în lumea culturii pop, în timpul evoluției lui Superman, personaj emblematic al DC Comics. Superman a fost creat în 1938 de Jerry Siegel și Joe Shuster. La început, putea să mute din loc mașini, trenuri și chiar vapoare. Putea să alerge mai repede decât o locomotivă. Putea „să sară peste clădirile înalte dintr-un singur salt". În timpul evoluției sale din următoarele patru decenii, puterile lui Superman au început să se extindă. Pe la

sfârşitul anilor 1960, putea să zboare mai repede decât lumina. Avea super-auz şi vedere cu raze X. Ochii lui puteau să emită raze calorice. Putea să îngheţe obiectele şi să genereze uragane cu respiraţia sa. Putea să mute planete întregi. Exploziile nucleare nu-l afectau. Şi, dacă era rănit cumva, se vindeca imediat. Superman a devenit invulnerabil.

Pe urmă s-a întâmplat un lucru ciudat. A devenit plictisitor. Cu cât aptitudinile lui deveneau mai uimitoare, cu atât erau mai greu de găsit lucruri interesante pe care să le facă. DC Comics au depăşit prima dată această problemă în anii 1940. Superman a devenit vulnerabil la radiaţia produsă de kriptonită, un material provenit de pe planeta lui natală distrusă. În cele din urmă, au apărut peste douăzeci de variante. Kriptonita verde îi slăbea puterile. În doză suficientă, putea chiar să-l omoare. Kriptonita roşie îl făcea să se comporte straniu. Varietatea roşu-verde îl făcea să sufere o mutaţie (odată i-a crescut un al treilea ochi în ceafă).

Alte intrigi erau necesare pentru a menţine interesul pentru povestea lui Superman. În 1976, a fost pus să se lupte cu Spiderman. A fost prima „încrucişare“ de supereroi, între Marvel Comics, noua companie condusă de Stan Lee, cunoscută pentru personajele sale mai puţin idealizate, şi DC, proprietara lui Superman şi Batman. Dar Marvel trebuia să-i sporească puterile lui Spiderman, pentru ca lupta să rămână plauzibilă. Însă, aceasta ar fi încălcat regulile jocului. Spiderman este Spiderman pentru că are puterile unui păianjen. Dacă dintr-odată i se atribuie alte puteri, încetează să mai fie Spiderman. Intriga se destramă.

În anii 1980, Superman suferea de *deus ex machina* — o sintagmă latină care înseamnă „un zeu dintr-o maşinărie“ — în fază terminală. În dramele antice greceşti şi romane, sintagma descria salvarea unui erou aflat în pericol prin apariţia subită şi miraculoasă a unui zeu atotputernic. În poveştile prost scrise, până în zilele noastre, un personaj aflat la ananghie poate fi salvat — sau o intrigă eşuată poate fi readusă la viaţă — printr-un act de magie neplauzibil sau alte tertipuri care nu coincid cu aşteptările rezonabile ale cititorului. Uneori, Marvel Comics, de exemplu, salvează o poveste eşuată exact în această manieră. Lifeguard, de exemplu, este un personaj X-Man care poate să-şi dezvolte orice putere este necesară pentru a salva o viaţă. E foarte util să-l ai la îndemână. Alte exemple abundă în cultura populară. La finalul romanului lui Stephen King, *Apocalipsa*, de

exemplu, Dumnezeu însuşi distruge personajele negative ale cărţii. Întregul sezon al IX-lea (1985–1986) al serialului *Dallas* a fost ulterior reinterpretat de scenarişti ca şi cum totul ar fi fost un vis. Fanii obiectează la asemenea lucruri, şi pe bună dreptate. Au fost traşi pe sfoară. Oamenii care urmăresc o poveste sunt gata să-şi suspende neîncrederea cu condiţia ca limitările care fac povestea posibilă să fie coerente şi consecvente. În ceea ce-i priveşte, scriitorii acceptă să-şi menţină deciziile iniţiale. Când scriitorii trişează, fanii se supără. Le vine să arunce cartea în foc sau să spargă televizorul.

Şi asta a devenit problema lui Superman: a dezvoltat puteri atât de mari, încât putea să devină oricând un „deus", scăpând oricând din orice situaţie. În consecinţă, în anii 1980, franciza era pe moarte. Scenaristul şi graficianul John Byrne a reuşit să o repună pe picioare, rescriind Superman, păstrându-i biografia, dar deposedându-l de multe dintre noile lui puteri. Nu mai putea să ridice planete sau să scape nevătămat în urma exploziei unei bombe cu hidrogen. De asemenea, a devenit dependent de Soare pentru a căpăta putere, ca un vampir pe invers. A căpătat unele limitări rezonabile. Un supererou care poate să facă orice ajunge să nu mai fie erou deloc. Nu mai e ceva anume, deci nu mai este nimic. Nu are împotriva a ce să lupte, prin urmare nu poate deveni admirabil. *Orice Fiinţă cât de cât rezonabilă pare să necesite o limitare.* Poate pentru că Fiinţa necesită Devenire, precum şi o existenţă statică — iar a deveni înseamnă a deveni ceva mai mult sau măcar ceva diferit. Acest lucru este posibil doar pentru ceva limitat.

Perfect!

Dar cum rămâne cu suferinţa cauzată de astfel de limite? Poate că limitele impuse de Fiinţă sunt atât de extreme, încât întregul proiect trebuie pur şi simplu abandonat. Dostoievski exprimă foarte clar această idee prin vocea protagonistului din *Însemnări din subterană*: „Despre istoria lumii spui orice; tot ce i se poate năzări unei imaginaţii oricât de zdruncinate. Un singur lucru nu puteţi spune: că-i nu ştiu ce oglindă a cuminţeniei. V-aţi îneca de la primul cuvânt."[213] Personajul lui Goethe, Mefistofel, adversarul Fiinţei, îşi anunţă explicit opoziţia faţă de creaţia lui Dumnezeu în *Faust*, aşa cum am văzut. După câţiva ani, Goethe a scris *Faust, partea a II-a*, în care îl pune pe Diavol să-şi repete crezul, într-o formă uşor diferită, doar ca să se înţeleagă mai bine argumentaţia[214]:

Trecut! Ce prost cuvânt! De ce trecut?
Trecut, nimic, îmi sunt perfect la fel.
La ce mereu creația eternă?!
Se pierde în nimic creatul, rostogol.
„Trecut". Din asta descifrezi vreun rost?
E ca şi cum nici n-ar fi fost.
Dar ca şi cum ar fi, se-nvârte în ocol.
Acestora eu le prefer eternul gol.

Oricine poate să înţeleagă astfel de cuvinte, când un vis se prăbuşeşte, când o căsătorie se sfârşeşte sau un membru al familiei este lovit de o boală devastatoare. Cum poate fi realitatea structurată atât de insuportabil? Cum e cu putinţă aşa ceva?

Poate că, aşa cum sugerează băieţii implicaţi în crimele de la Columbine (vezi Regula nr. 6), ar fi mai bine să nu existăm deloc. Poate că ar fi şi mai bine dacă n-ar exista nicio Fiinţă pe lumea asta. Dar oamenii care ajung la prima concluzie flirtează cu sinuciderea, iar cei care ajung la a doua concluzie flirtează cu ceva mai rău, ceva cu adevărat monstruos. Ei se asociază cu ideea de a distruge totul. Cochetează cu ideea de genocid — sau chiar cu ceva mai rău. Chiar şi cele mai întunecate regiuni au colţuri care sunt şi mai întunecate. Şi ceea ce este cu adevărat înspăimântător este că asemenea concluzii sunt de înţeles, poate chiar inevitabile — deşi nu e inevitabil să fie puse în practică. Ce ar trebui să gândească o persoană rezonabilă când se confruntă, de exemplu, cu un copil chinuit de suferinţă? Nu cumva tocmai persoana rezonabilă, care dă dovadă de compasiune, ar constata că asemenea gânduri îi ocupă mintea? Cum poate un Dumnezeu bun să îngăduie ca o lume ca asta să existe?

Poate că aceste concluzii sunt logice. Poate că sunt de înţeles. Dar astfel de concluzii au un clenci înfiorător. Acţiunile întreprinse în conformitate cu ele (dacă nu chiar şi gândurile înseşi) nu fac decât să înrăutăţească şi mai mult o situaţie rea. Să urăşti viaţa, să o dispreţuieşti — chiar şi pentru suferinţa reală pe care viaţa o provoacă — nu serveşte decât la a face viaţa însăşi mai rea, insuportabil de rea. Nu există un protest veritabil în asta. Nu există bunătate în asta, ci doar dorinţa de a produce suferinţă de dragul suferinţei. Aceasta este însăşi esenţa răului. Oamenii care ajung să gândească astfel mai au un singur pas până la dezastrul total. Uneori, nu le lipsesc decât instrumentele. Alteori, ca în cazul lui Stalin, stau cu degetul deasupra butonului nuclear.

Dar, date fiind ororile clare ale existenţei, există vreo alternativă coerentă? Poate fi cu adevărat justificată Fiinţa, cu ţânţarii ei purtători de malarie, cu soldaţii-copii şi cu bolile ei neurologice degenerative? Nu sunt sigur că aş fi putut formula un răspuns adecvat la această întrebare în secolul al XIX-lea, înainte ca ororile totalitariste ale secolului XX să fi fost comise în mod monstruos asupra a milioane de oameni. Nu ştiu dacă este mai posibil, moralmente vorbind, să acceptăm asemenea îndoieli după Holocaust, după epurările staliniste şi după catastrofalul Mare Salt Înainte al lui Mao.[215] De asemenea, nu cred că este posibil să răspundem la această întrebare doar *gândind*. Gândirea duce inexorabil la abis. Pentru Tolstoi n-a funcţionat. Se poate chiar să nu fi funcţionat nici pentru Nietzsche, care a gândit despre aceste lucruri mai clar decât oricine în istorie. Dar dacă nu te poţi bizui pe gândire în situaţiile cele mai cumplite, ce mai rămâne? În definitiv, nu-i aşa, gândirea este cea mai înaltă dintre realizările umane.

Poate că nu.

Există ceva care depăşeşte gândirea, în pofida puterii ei cu adevărat impresionante. Când fiinţa se arată a fi intolerabilă din punct de vedere existenţial, gândirea intră în colaps. În astfel de situaţii — în abisuri —, *observarea* dă mai degrabă rezultate, şi nu gândirea. Poate că ai putea să începi observând următorul lucru: când iubeşti pe cineva, *nu o faci în pofida limitărilor sale, ci datorită limitărilor.* Bineînţeles, e complicat. Nu trebuie să fii îndrăgostit de orice neajuns şi să-l accepţi pur şi simplu. Nu trebuie să încetezi a încerca să faci viaţa mai bună, nici să laşi suferinţa să-şi facă mendrele. Dar se pare că pe calea perfecţionării există limite dincolo de care s-ar putea să nu dorim să trecem, decât dacă ne-am sacrifica umanitatea însăşi. Bineînţeles, una este să spui: „Fiinţa impune limitări", şi apoi să-ţi vezi de viaţă fericit, când soarele străluceşte şi tatăl tău n-are Alzheimer, ai copiii sănătoşi şi o căsnicie fericită. Dar când lucrurile merg prost?

DEZINTEGRARE ŞI DURERE

Mikhaila a făcut multe nopţi albe când durerile o chinuiau. Când a venit în vizită bunicul ei, i-a dat câteva pastile de Tylenol 3, care conţineau codeină. Apoi a putut să doarmă. Dar nu pentru mult timp.

Reumatologul nostru, care reuşise să obţină remisiunea în cazul Mikhailei, şi-a atins limita curajului în confruntarea cu durerile fiicei noastre. La un moment dat prescrisese opioide unei copile, care a devenit dependentă. A jurat să nu mai facă asta niciodată. Ne-a întrebat dacă am încercat cu ibuprofen. Astfel, Mikhaila a aflat că doctorii nu le ştiu pe toate. Pentru ea, ibuprofenul era ca o firimitură de pâine pentru un om flămând.

Am vorbit cu un alt doctor. Ne-a ascultat cu atenţie. Apoi a ajutat-o pe Mikhaila. Mai întâi, i-a prescris T3, acelaşi medicament din care primise câteva pastile de la bunicul ei. A fost un act de curaj. Medicii sunt supuşi unor mari presiuni pentru a evita prescrierea de opioide — cu atât mai mult când e vorba de copii. Dar opioidele *dau rezultate*. În scurt timp, totuşi, şi Tylenolul a fost insuficient. A început să ia OxyContin, un opioid poreclit peiorativ „heroina săracului". Acesta îi ţinea durerea sub control, dar crea alte probleme. Tammy a scos-o pe Mikhaila să ia masa în oraş cam la o săptămână după ce a început să ia medicamentul. Parcă era beată. Vorbea împleticit. Dădea din cap. Asta nu era bine.

Cumnata mea este asistentă de îngrijire paliativă. S-a gândit că am putea să adăugăm la OxyContin nişte Ritalin, o amfetamină folosită adesea la copiii hiperactivi. Ritalinul i-a redat Mikhailei vioiciunea, plus că avea unele calităţi proprii de alinare a durerii (este un lucru bine de ştiut dacă te confrunţi vreodată cu suferinţa insuportabilă a cuiva). Dar durerile ei au devenit tot mai chinuitoare. A început să cadă din picioare. Apoi şoldul i s-a blocat din nou, de data asta în metrou, într-o zi în care escalatoarele nu funcţionau. Prietenul ei a cărat-o în braţe pe scări. A luat un taxi până acasă. Metroul nu mai era o formă de transport pe care să se poată baza. În martie, i-am cumpărat un motoscuter de 50 cm³. Era periculos s-o lăsăm să meargă cu el. Tot periculos era şi ca ea să-şi piardă toată libertatea de mişcare. Am ales primul pericol. A trecut cu bine examenul de începători, care îi dădea voie să conducă motoscuterul pe timp de zi. I s-au acordat câteva luni ca să avanseze pentru a putea primi permis de conducere permanent.

În mai, i-a fost înlocuit şoldul. Chirurgul a reuşit chiar să ajusteze o diferenţă preexistentă de jumătate de centimetru în lungimea picioarelor. Cât priveşte femurul, nu-i murise încă. Se vedea ca o umbră pe radiografie. Mătuşa şi bunicii ei au venit să o vadă. Am avut câteva zile mai bune. Totuşi, imediat după operaţie, Mikhaila a fost internată

într-un centru de recuperare pentru adulţi. Era cea mai tânără pacientă de acolo, cam cu şaizeci de ani. Colega ei de salon, accentuat nevrotică, nu lăsa să se stingă luminile, nici măcar noaptea. Bătrâna nu reuşea să ajungă la toaletă şi era nevoită să folosească o ploscă. Nu suporta să vadă uşa salonului închisă. Doar că salonul era imediat lângă camera asistentelor, cu soneria care suna încontinuu şi cu discuţiile purtate cu glas tare. Acolo nu se putea dormi, în condiţiile în care dormitul era necesar. După ora 7 seara nu erau permise vizitele. Fizioterapeutul — căci pentru el o internasem acolo — era în concediu. Singura persoană care a ajutat-o a fost omul de serviciu, care s-a oferit să o mute într-un salon cu mai multe paturi când i-a spus asistentei de serviciu că nu poate să doarmă. Era aceeaşi asistentă care a râs când a aflat în ce cameră fusese repartizată Mikhaila.

Ar fi trebuit să stea acolo şase săptămâni. A stat trei zile. Când fizioterapeutul s-a întors din concediu, Mikhaila a urcat scările centrului de recuperare şi imediat şi-a putut efectua exerciţiile suplimentare cerute. În timp ce ea făcea asta, ne-am dotat casa cu balustradele necesare. Apoi am luat-o acasă. Toată suferinţa şi operaţia le-a suportat foarte bine. Cât despre îngrozitorul centru de recuperare, i-a produs simptome de stres posttraumatic.

Mikhaila s-a înscris la un curs complet de conducere a motocicletelor în iunie, astfel încât să aibă dreptul să-şi folosească în continuare scuterul. Cu toţii eram îngroziţi de această necesitate. Şi dacă se întâmpla să cadă? Dacă avea un accident? În prima zi, Mikhaila s-a antrenat pe o motocicletă adevărată. Era grea. A scăpat-o de câteva ori. L-a văzut pe un alt motociclist începător căzând şi rostogolindu-se în parcarea în care se ţineau cursurile. În dimineaţa celei de-a doua zile de curs, i-a fost frică să se întoarcă. Nu mai voia să se dea jos din pat. Am vorbit cu ea îndelung şi am hotărât împreună ca măcar să se ducă cu Tammy cu maşina la locul unde se desfăşura antrenamentul. Dacă tot nu reuşea, putea să rămână în maşină până se termina cursul. Pe drum, i-a revenit curajul. Când a primit certificatul, toţi ceilalţi cursanţi s-au ridicat în picioare şi au aplaudat-o.

Apoi, glezna piciorului ei drept s-a dezintegrat. Doctorii au vrut să-i sudeze oasele mari afectate într-o singură bucată. Dar asta ar fi cauzat deteriorarea altor oase mai mici din picior, care urmau să fie supuse la o presiune suplimentară. Probabil că asta nu-i aşa de nesuportat

când ai optzeci de ani (deşi nici atunci nu poate să fie ceva distractiv). Dar nu reprezintă o soluţie când eşti adolescent. Am insistat pentru o înlocuire artificială, deşi tehnologia era nouă. Însă lista de aşteptare se întindea pe trei ani. Pur şi simplu asta era de neacceptat. Glezna vătămată producea mult mai multă durere decât şoldul care-i cedase. Într-o noapte urâtă, a devenit incoerentă şi ilogică. Nu reuşeam s-o calmez. Ştiam că ajunsese în pragul prăbuşirii. Să spun că era o situaţie stresantă aproape că nu înseamnă nimic.

Am petrecut săptămâni şi apoi luni investigând tot soiul de dispozitive de înlocuire, încercând să evaluăm cât de potrivite ar fi. Am căutat peste tot unde se putea face mai rapid operaţia: India, China, Spania, Marea Britanie, Costa Rica, Florida. Am luat legătura cu Departamentul de Sănătate din Provincia Ontario. Au fost foarte îndatoritori. Au găsit un specialist în cealaltă parte a ţării, în Vancouver. Glezna Mikhailei a fost înlocuită în noiembrie. După operaţie, durerile au fost absolut groaznice. Laba fusese poziţionată greşit. Ghipsul îi comprima pielea pe os. Cei de la clinică n-au vrut să-i dea suficient OxyContin ca să-i controleze durerea. Pentru că folosise anterior medicamentul, dezvoltase un nivel de toleranţă ridicat.

Când s-a întors acasă, după ce îi scăzuseră durerile, Mikhaila a început să reducă opioidele. Detesta OxyContinul, în pofida utilităţii sale evidente. Spunea că-i face viaţa cenuşie. Poate că ăsta era un lucru bun, în condiţiile date. A încetat să-l mai ia de îndată ce a fost posibil. A îndurat sevrajul luni de-a rândul, cu transpiraţii noaptea şi furnicături (senzaţia că nişte furnici îţi umblă pe sub piele încolo şi încoace). A devenit incapabilă să simtă orice plăcere. Acesta era un alt efect al sevrajului provocat de opioide.

În mare parte din această perioadă, ne-am simţit copleşiţi. Solicitările vieţii cotidiene nu se opresc doar pentru că tu ai fost lovit de o catastrofă. Tot ceea ce ai făcut mereu trebuie făcut în continuare. Deci, cum te descurci? Iată câteva lucruri pe care le-am învăţat.

Rezervă-ţi un timp anume ca să reflectezi la boală sau la altă criză şi la cum trebuie gestionată în fiecare zi. *Nu* vorbi şi nu te gândi la asta în celelalte momente. Dacă nu-i limitezi efectele, te vei epuiza şi totul va intra într-o spirală descendentă. Asta nu e de niciun folos. Conservă-ţi energia. Eşti angrenat într-un război, nu într-o scurtă bătălie, iar războiul este compus din multe bătălii. Trebuie să rămâi funcţional în toate

aceste bătălii. Dacă grijile asociate cu criza apar în alte momente ale zilei, aminteşte-ţi că te vei gândi la ele în perioada special programată. De obicei, trucul funcţionează. Părţile creierului care generează anxietate sunt mai interesate de faptul că există un plan decât de detaliile acelui plan. Nu-ţi programa timpul de reflecţie seara sau noaptea, pentru că nu vei putea să dormi. Dacă nu dormi, totul se va prăbuşi rapid.

Schimbă-ţi unitatea de timp pe care o foloseşti pentru a-ţi planifica viaţa. Când soarele străluceşte, vremurile sunt bune şi recolta e îmbelşugată, poţi să-ţi faci planuri pentru luna următoare, pentru anul următor şi pentru următorii cinci ani. Poţi chiar să visezi pe zece ani înainte. Dar nu poţi să faci asta când ai piciorul strâns ferm de fălcile unui crocodil. „Ajunge zilei răutatea ei" — e din Evanghelia după Matei 6:34. Adesea, pasajul e interpretat ca „trăieşte în prezent, fără grija zilei de mâine". Dar nu asta înseamnă. Această poruncă trebuie interpretată în contextul Predicii de pe Munte, din care este parte integrantă. Acea predică distilează cele zece Porunci ale lui Moise, de tipul „Să nu faci", într-un singur „Să faci" prescriptiv. Isus le porunceşte adepţilor Lui să-şi pună credinţa în Împărăţia Cerurilor a lui Dumnezeu şi în adevăr. Este o decizie conştientă de a prezuma bunătatea esenţială a Fiinţei. Este un act de curaj. Ţinteşte sus, ca Geppetto din povestea lui Pinocchio. Pune-ţi o dorinţă când vezi prima stea pe cer şi apoi acţionează adecvat, în concordanţă cu obiectivul propus. După ce te-ai aliniat cu cerul, te poţi concentra asupra zilei. Fii cu băgare de seamă. Pune lucrurile pe care le poţi controla în ordine. Repară ceea ce e în dezordine şi perfecţionează lucrurile care sunt deja bune. Dacă acţionezi cu grijă, este posibil să reuşeşti. Oamenii sunt foarte rezistenţi. Pot să supravieţuiască durerii şi pierderilor suferite. Dar, ca să persevereze, trebuie să vadă binele în Fiinţă. Dacă pierd asta, sunt cu adevărat pierduţi.

DESPRE CÂINI, DIN NOU — DAR ŞI DESPRE PISICI, ÎN CELE DIN URMĂ

Câinii sunt ca oamenii. Sunt prieteni şi aliaţi ai fiinţelor omeneşti. Sunt sociali, ierarhici şi domesticiţi. Sunt fericiţi la baza piramidei

familiale. Răsplătesc atenția pe care o primesc cu loialitate, admirație și dragoste. Câinii sunt minunați.

Pisicile, în schimb, sunt creaturi aparte. Nu sunt sociale și nici ierarhice (decât în trecere). Sunt doar pe jumătate domesticite. Nu fac giumbușlucuri. Sunt prietenoase doar când au chef. Câinii au fost îmblânziți, dar pisicile au luat o decizie. Par a fi dispuse să interacționeze cu oamenii, dintr-un motiv ciudat, cunoscut doar de ele. În ceea ce mă privește, pisicile sunt o formă de manifestare a naturii, a Ființei, într-o formă aproape pură. Mai mult, sunt o formă a Ființei care se uită la ființele umane și le aprobă.

Când întâlnești o pisică pe stradă, se pot întâmpla multe lucruri. De exemplu, dacă văd o pisică la distanță, partea răutăcioasă din mine vrea să le sperie cu un „pst!" puternic — dinții din față peste buza de jos. Asta face ca o pisică nervoasă să-și zbârlească blana și să se posteze pieziș, ca să pară mai mare. Poate că n-ar trebui să râd de pisici, dar e greu să reziști. Faptul că pot fi speriate este unul dintre cele mai bune lucruri în ceea ce le privește (alături de faptul că se supără instantaneu și se jenează de reacția lor exagerată). Dar când reușesc să mă controlez, mă aplec și chem pisica la mine, ca să o pot mângâia. Uneori, fuge. Alteori, mă ignoră complet, pentru că e o pisică. Dar sunt cazuri în care pisica vine la mine, își împinge capul în mâna mea întinsă și se arată încântată. Câteodată, chiar se rostogolește și își arcuiește spatele pe asfaltul plin de praf (deși, adesea, pisicile care adoptă poziția asta mușcă și zgârie chiar și o mână prietenoasă).

Vizavi de locuința noastră este o pisică numită Ginger. Ginger este o siameză frumoasă, foarte calmă și stăpână pe ea. Se află în partea de jos a trăsăturii de personalitate numite „nevrotism", care e un indice al anxietății, fricii și durerii emoționale. Ginger nu e deranjată deloc de câini. Sikko, cățelul nostru, e prietenul ei. Uneori când o chemi — alteori din proprie voință —, Ginger traversează calm strada, cu coada în sus, cu un mic cârcel în vârf. Apoi se lasă pe spate în fața lui Sikko, care dă din coadă fericit. După aceea, dacă are chef, vine să te viziteze, o jumătate de minut. Este o pauză plăcută. Este un mic plus de lumină într-o zi bună și un respiro micuț într-o zi proastă.

Dacă ești atent la ce se întâmplă în jurul tău, chiar și într-o zi proastă poți să ai norocul să întâlnești mici ocazii de acest fel. Poate vezi o fetiță care dansează pe stradă pentru că e îmbrăcată într-un costum de balet.

Poate ai parte de o cafea foarte bună într-o cafenea în care clienţii sunt trataţi cum se cuvine. Poate reuşeşti să furi zece sau douăzeci de minute ca să faci o prostioară care te distrage sau îţi aminteşte că poţi să râzi de absurditatea existenţei. Mie, de exemplu, îmi place să vizionez câte un episod din *Familia Simpson* la o viteză de 1,5 ori mai mare decât cea normală: astfel mă bucur de toate poantele în două treimi din timp.

Şi poate când ieşi la plimbare şi simţi că-ţi vâjâie capul, apare o pisică şi, dacă-i acorzi atenţie, îţi vei aminti timp de cincisprezece secunde că minunăţia Fiinţei ar putea să compenseze suferinţa imposibil de eradicat care o însoţeşte.

Când întâlneşti o pisică pe stradă, mângâi-o.

P.S. La scurt timp după ce am scris acest capitol, chirurgul i-a spus Mikhailei că va trebui să-i scoată glezna artificială şi să-i sudeze glezna. Următorul pas era amputarea. Durerile o chinuiseră opt ani, de la operaţia de înlocuire, iar mobilitatea îi rămăsese semnificativ afectată, deşi ambele aspecte se amelioraseră sensibil. Patru zile mai târziu, a ajuns întâmplător la un fizioterapeut nou. Era o persoană corpolentă, puternică şi grijulie. Se specializase la Londra în tratamentul gleznei. Şi-a pus mâinile în jurul gleznei afectate şi a strâns-o timp de patruzeci de secunde, în timp ce Mikhaila îşi mişca laba piciorului înainte şi înapoi. Un os poziţionat greşit a revenit la locul lui. Durerea i-a dispărut. Mikhaila nu plânge niciodată în faţa personalului medical, dar acum a izbucnit în lacrimi. Genunchiul i s-a îndreptat. Acum poate să meargă pe distanţe lungi şi să umble desculţă prin curte. Muşchiul de la gamba piciorului vătămat se reface. Are mult mai multă flexibilitate cu articulaţia artificială. Anul acesta s-a căsătorit şi a născut o fetiţă, Elizabeth, numele mamei decedate a soţiei.

E bine.

Deocamdată.

Coda

CE SĂ FAC CU NOUL MEU STILOU LUMINOS?

La sfârşitul anului 2016, am călătorit spre California, pentru a mă întâlni cu un prieten şi asociat în afaceri. Am petrecut o seară împreună, gândind şi discutând. La un moment dat, şi-a scos un stilou din buzunarul sacoului şi a notat ceva. Era echipat cu leduri, iar vârful său era luminos, astfel încât scrisul în întuneric devenea mai uşor. „Un instrument ca oricare altul", mi-am spus. Mai târziu totuşi, aflându-mă într-o dispoziţie mai metaforică, ideea de stilou luminos m-a atins profund. Avea ceva simbolic, ceva metafizic. Până la urmă, ne aflăm cu toţii în întuneric, în cea mai mare parte a timpului. Cu toţii ne-am putea folosi de ceva scris cu lumină pentru a ne călăuzi pe drumul nostru. În timp ce stăteam şi conversam, i-am spus că aş vrea să scriu ceva şi l-am întrebat dacă ar putea să-mi dăruiască stiloul lui. Când mi l-a dat, am fost neobişnuit de încântat. Acum, puteam scrie cuvinte luminoase în întuneric! Evident, era important să faci cum se cuvine un astfel de lucru. Aşa că m-am întrebat, cu toată seriozitatea: „Ce să fac cu noul meu stilou luminos?" Două versete din *Noul Testament* se referă la astfel de lucruri. Am reflectat mult asupra lor:

> Cereţi şi vi se va da; căutaţi şi veţi afla; bateţi şi vi se va deschide. Căci oricine cere ia, cel care caută află şi cel care bate i se va deschide. (Matei, 7:7-7:8)

La prima vedere, aceasta nu pare nimic altceva decât o mărturie a magiei rugăciunii, în sensul implorării lui Dumnezeu pentru a acorda favoruri. Dar Dumnezeu, orice sau oricine ar putea El să fie, nu este, pur şi simplu, o maşină de îndeplinit dorinţe. Atunci când a fost ispitit

de însuşi diavolul, în deşert — aşa cum am văzut la Regula 7 („Concentrează-te pe lucrurile cu adevărat importante“) — nici Cristos însuşi nu a îndrăznit să-i ceară Tatălui său o favoare; mai mult, zi după zi, rugăciunile unor oameni disperați rămân fără răspuns. Dar poate că asta se întâmplă din cauza faptului că întrebările lor nu sunt exprimate cum trebuie. Probabil că nu e rezonabil să-i cerem lui Dumnezeu să încalce regulile fizicii ori de câte ori eşuăm sau facem o greşeală importantă. Probabil că, în astfel de momente, nu poți să pui carul înaintea boilor, dorindu-ți ca problemele tale să fie rezolvate într-un mod magic. Probabil că ai putea întreba, în schimb, ce ar trebui să faci acum pentru a-ți spori voința, pentru a-ți întări caracterul şi pentru a găsi forța de a continua. Probabil că, în schimb, te-ai putea ruga să vezi adevărul.

De multe ori, în cei aproape treizeci de ani de căsătorie ai noştri, soția mea şi cu mine am avut câte un diferend — uneori chiar pe teme importante. În acele clipe, unitatea noastră părea a fi distrusă la un nivel de o profunzime necunoscută şi parcă nu puteam repara ruptura doar vorbind. În schimb, ajungeam să fim prinşi în capcana unei discuții aprinse, pline de furie şi nervi. Am căzut de acord ca, în astfel de situații, să ne separăm momentan: ea într-o cameră, eu în alta. Acest lucru era adesea foarte dificil, deoarece este greu să te desprinzi din focul unei certe când mânia generează dorința de a-l înfrânge pe celălalt, de a ieşi câştigător. Dar aşa părea mai bine decât să riscăm consecințele unei dispute ce amenința să scape de sub control.

Singuri, încercând să ne calmăm, fiecare dintre noi îşi punea aceeaşi întrebare: *Ce am făcut, fiecare dintre noi, pentru a contribui la situația în legătură cu care ne certam? Fiecare a comis o greşeală... oricât de mică, oricât de îndepărtată.* Apoi ne reîntâlneam şi ne împărtăşeam rezultatele propriilor reflecții: *Iată cum am greşit...*

Atunci când îți pui astfel de întrebări, problema este aceea că trebuie să-ți doreşti cu adevărat să afli răspunsul. Apoi, problema e că *nu-ți va plăcea răspunsul*. Când te cerți cu cineva, vrei ca tu să ai dreptate, iar cealaltă persoană să se înşele. Atunci, ea trebuie să sacrifice ceva şi să se schimbe, nu şi tu, ceea ce este mult mai de preferat. Dacă tu greşeşti şi trebuie să te schimbi, atunci tu trebuie să te pui la îndoială pe tine însuți — cu amintirile tale, cu maniera ta de a fi în prezent şi cu planurile tale de viitor. Atunci, trebuie să te hotărăşti să aduci îmbunătățiri

şi să găseşti o modalitate de a face asta. Este epuizant. Este nevoie de exerciţiu ca să integrezi aceste noi moduri de a percepe şi ca să transformi noile acţiuni în obişnuinţe. E mult mai simplu să nu-ţi dai seama, să nu recunoşti şi să nu te implici. E mult mai uşor să întorci spatele adevărului şi să rămâi cu bună ştiinţă orb.

Dar, într-un astfel de moment, trebuie să te decizi dacă vrei să ai dreptate sau dacă vrei mai degrabă să vă împăcaţi.[216] Trebuie să decizi dacă e cazul să insişti asupra corectitudinii absolute a părerii tale sau să asculţi şi să negociezi. Nu obţii pacea având dreptate. Ajungi să ai dreptate doar dacă partenerul tău se înşală — dacă este înfrânt, iar opinia lui e eronată. Fă chestia asta de zece mii de ori şi căsnicia ta se va sfârşi (sau îţi vei dori chiar tu să ia sfârşit). Pentru a alege alternativa — găsirea unei căi de împăcare —, trebuie să decizi că, mai mult decât să ai dreptate, îţi doreşti răspunsul la întrebarea legată de contribuţia ta la situaţia conflictuală. Aceasta este calea de a ieşi din închisoarea ideilor tale preconcepute şi încăpăţânate. Aceasta e cerinţa necesară pentru negociere. Aceasta înseamnă să asculţi cu adevărat de principiul Regulii 2 („*Ai responsabilitatea de a te ajuta; comportă-te ca atare*").

Soţia mea şi cu mine am învăţat că, dacă îţi pui o asemenea întrebare (Cum am ajuns la ceartă?) şi dacă îţi doreşti în mod sincer să afli răspunsul (oricât de dezonorant, de teribil şi de ruşinos ar fi el), din profunzimea minţii tale va apărea amintirea a ceva ce ai făcut în trecutul nu prea îndepărtat şi care a fost prostesc şi greşit. Apoi, te poţi întoarce la partenerul tău, dezvăluindu-i de ce ai fost un idiot şi cerându-i scuze (sincer), după care voi, cei doi idioţi, veţi putea vorbi din nou unul cu celălalt. Probabil că adevărata rugăciune constă în a ridica întrebarea: „Unde am greşit şi ce pot face acum pentru a îndrepta măcar puţin din lucruri?" Dar inima ta trebuie să se deschidă în faţa teribilului adevăr. Trebuie să fii receptiv faţă de ceea ce nu doreşti să auzi. Când decizi să înveţi despre greşelile tale, astfel încât să poată fi reparate, deschizi o cale de comunicare cu sursa oricărui adevăr revelator. Poate că este similar cu a-ţi consulta conştiinţa morală. Poate că este acelaşi lucru, într-o anumită măsură, ca o discuţie cu Dumnezeu.

În acelaşi spirit, având în faţa mea o foaie de hârtie, mi-am pus următoarea întrebare: *Ce să fac cu noul meu stilou luminos?* Am întrebat asta, dorindu-mi cu adevărat răspunsul. L-am aşteptat. Se purta o conversaţie între două elemente diferite din mine însumi. Gândeam — sau

ascultam în mod autentic, în sensul descris atunci când am discutat Regula 9 („Porneşte de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculţi să ştie ceva ce tu nu ştii"). Acea regulă ţi se poate aplica în aceeaşi măsură ţie, ca şi altora. Desigur, eu eram acela care punea întrebarea — şi tot eu eram acela care oferea răspunsul. Dar acei doi „eu" nu erau unul şi acelaşi. Nu ştiam care va fi răspunsul. Aşteptam ca el să apară pe scena imaginaţiei mele. Aşteptam ţâşnirea cuvintelor din vid. Cum poate o persoană să gândească un lucru care să o surprindă? Cum poate să nu ştie deja ce gândeşte? De unde vin gândurile noi? Cine sau ce le gândeşte?

De vreme ce, spre surpriza mea, tocmai îmi fusese dăruit un stilou luminos, care putea scrie în întuneric cuvinte strălucitoare, doream să-l folosesc în cel mai bun mod cu putinţă. Aşadar, am pus întrebarea adecvată — şi, aproape imediat, a apărut un răspuns: *scrie cuvintele care doreşti să-ţi fie înscrise în suflet.* Le-am scris. Părea destul de bine — puţin cam idealist, de acord —, dar eram fidel jocului. Apoi am mărit miza. Am decis să-mi pun cea mai dificilă întrebare la care mă puteam gândi şi să aştept răspunsurile. Iat-o pe prima dintre ele: *Ce ar trebui să fac mâine?* Răspunsul a sosit: *Cel mai mare bine posibil în cea mai scurtă perioadă de timp.* Şi acesta era satisfăcător, unind un scop ambiţios cu cerinţele eficienţei maxime. O provocare demnă de luat în seamă. A doua întrebare urma aceeaşi direcţie: *Ce ar trebui să fac în anul următor? Să încerc să mă asigur că binele pe care îl voi face va fi depăşit numai de binele pe care îl voi face peste doi ani.* Şi acesta părea plin de forţă, o prelungire frumoasă a ambiţiilor detaliate în răspunsul anterior. I-am spus prietenului meu că efectuam un experiment important cu stiloul pe care mi-l dăruise. L-am întrebat dacă pot citi cu voce tare ceea ce scrisesem până atunci. Întrebările — şi răspunsurile — au atins şi în el o coardă sensibilă. Era bine. Era imperios necesar să continui.

Următoarea întrebare a fost ultima din primul set de întrebări: *Ce ar trebui să fac cu viaţa mea? Să ţintesc spre Paradis, concentrându-mă asupra zilei de azi.* Ştiam ce însemna asta! Exact asta face Geppetto în filmul lui Disney *Pinocchio*, când îşi exprimă dorinţa privind către o stea. Bunicuţul tâmplar îşi ridică ochii către diamantele care strălucesc acolo sus, deasupra lumii mundane a preocupărilor omeneşti de zi cu zi, şi îşi exprimă cea mai profundă dorinţă: ca marioneta pe care a creat-o să-şi piardă sforile prin care poate fi manipulată de alţii şi

să se transforme într-un băieţel adevărat. De asemenea, acesta este mesajul central al Predicii de pe Munte, aşa cum am văzut în Regula 4 (*„Compară-te cu cel ce erai tu în trecut, nu cu altcineva din prezent“*), dar care merită să fie repetat aici:

> Iar de îmbrăcăminte de ce vă îngrijiţi? Luaţi seama la crinii câmpului cum cresc: nu se ostenesc, nici nu torc. Şi vă spun vouă că nici Solomon, în toată mărirea lui, nu s-a îmbrăcat ca unul dintre aceştia. Iar dacă iarba câmpului, care astăzi este şi mâine se aruncă în cuptor, Dumnezeu astfel o îmbracă, oare nu cu mult mai mult pe voi, puţin credincioşilor? Deci, nu duceţi grijă, spunând: Ce vom mânca, ori ce vom bea, ori cu ce ne vom îmbrăca? Că după toate acestea se străduiesc neamurile; ştie doar Tatăl vostru Cel ceresc că aveţi nevoie de ele. Căutaţi mai întâi împărăţia lui Dumnezeu şi dreptatea Lui şi toate acestea se vor adăuga vouă. (Evanghelia după Matei 6:28-6:33).

Ce înseamnă toate acestea? Mai întâi, găseşte-ţi o poziţie, cea mai adecvată. De abia atunci şi numai atunci, concentrează-te asupra momentului. Îndreaptă-ţi privirea către Dumnezeu, Frumuseţe, Adevăr, apoi concentrează-te cu siguranţă şi încredere asupra preocupărilor de zi cu zi. Ţinteşte continuu spre Ceruri în timp ce trudeşti conştiincios pe Pământ. În felul acesta, îţi vezi pe deplin de viitor, în timp ce-ţi vezi pe deplin şi de prezent. Atunci ai cea mai bună şansă de a le perfecţiona pe amândouă.

M-am aplecat apoi asupra felului în care îmi foloseam timpul în relaţiile cu oamenii din jurul meu şi am scris aceste întrebări şi răspunsuri, după care i le-am citit prietenului meu: *Ce ar trebui să fac cu soţia mea? — Tratează-o ca şi cum ar fi Maica Domnului, astfel încât ea să poată da naştere eroului mântuitor al lumii. Ce ar trebui să fac cu fiica mea? — Să o susţin, să o ascult, să o veghez, să-i educ mintea şi s-o fac să ştie că e în regulă să-şi dorească să fie mamă. Ce ar trebui să fac cu părinţii mei? — Comportă-te în aşa fel încât acţiunile tale să justifice suferinţa pe care au îndurat-o. Ce ar trebui să fac cu fiul meu? — Să-l încurajezi să fie un adevărat Fiu al lui Dumnezeu.*

A-ţi cinsti soţia ca pe Maica Domnului înseamnă a observa şi a susţine elementul sacru al rolului de mamă (de mamă în general, nu doar de mamă a copiilor tăi). O societate care uită asta nu poate supravieţui. Mama lui Hitler l-a născut pe Hitler, iar mama lui Stalin l-a născut pe

Stalin. Să fi lipsit ceva din relația lor esențială? Pare destul de probabil, ținând cont de importanța rolului mamei în consolidarea încrederii[217] — ca să dăm un singur exemplu crucial. Poate că importanța responsabilităților lor materne și a relației cu copiii nu a fost suficient subliniată; poate că soții, tații și societatea nu au apreciat ca atare eforturile lor materne. Ce copii ar fi ieșit din mâinile lor dacă acele femei ar fi fost tratate corect, onorabil și atent? În definitiv, soarta lumii depinde de fiecare nou-născut — mic, fragil și vulnerabil la început, dar capabil, în timp, să formuleze cuvintele și să săvârșească acele fapte ce mențin echilibrul etern și delicat dintre haos și ordine.

Să-mi susțin fiica? Să o încurajez, adică, în tot ce-și propune, cu temeritate, să facă; și, mai ales, să nu omit aprecierea onestă a feminității ei. Să recunosc deci importanța construirii unei familii și a creșterii copiilor și să-i arăt de ce trebuie respinsă tentația de-a denigra și devaloriza acest lucru în comparație cu realizarea ambițiilor personale sau a carierei. Nu degeaba imaginea Maicii Sfinte și a Pruncului este una divină — așa cum am mai discutat. Societățile care nu mai respectă această imagine — adică nu mai pot să perceapă transcendența și importanța fundamentală a acestei relații — încetează să mai existe.

A te comporta astfel încât acțiunile tale să justifice suferința părinților tăi înseamnă a-ți aminti toate sacrificiile făcute pentru tine de toți cei care au trăit înaintea ta (nu în ultimul rând cele făcute de către părinții tăi), de-a lungul teribilului trecut; înseamnă a fi recunoscător pentru progresul facilitat de sacrificiile lor și a te comporta astfel încât să onorezi amintirea lor. Oamenii au făcut sacrificii uriașe pentru a face posibil ce avem noi azi. În multe cazuri, și-au sacrificat viața la propriu — iar noi ar trebui să arătăm respect pentru acest lucru prin acțiunile noastre.

Să-mi încurajez fiul să fie un adevărat Fiu al lui Dumnezeu? Aceasta presupune a-ți dori ca el să facă mai presus de toate *ce e bine* și a-i asigura spatele când încearcă să facă acest lucru. Face parte, cred, din mesajul sacrificial: a aprecia și a susține angajamentul fiului tău față de binele transcendent mai presus de orice altceva (mai presus chiar și de evoluția lui lumească și de siguranța lui — și, poate, chiar mai presus de viața lui).

Am continuat să pun întrebări, iar răspunsurile au venit în câteva secunde. *Ce să fac cu străinul? Îl invit în casă și îl tratez ca pe un frate, astfel încât să devină într-adevăr un frate.* Această înseamnă a acorda

suficient de multă încredere cuiva, încât din omul respectiv să iasă ce e mai bun, într-o reciprocitate a gesturilor. Înseamnă a manifesta ospitalitatea sacră ce face posibilă coexistența celor care încă nu se cunosc. *Ce fac cu un suflet căzut? Îi întind o mână adevărată și atentă, însă nu mă alătur lui în mocirlă.* E un rezumat bun al lucrurilor discutate la Regula 3 („*Împrieteniți-vă cu cei ce vă doresc numai binele*"). Este deopotrivă interdicția de a arunca mărgăritare înaintea porcilor și de a-ți camufla viciul în virtute. *Ce fac cu lumea? Mă comport așa încât să fie limpede că Ființa este mai valoroasă decât Neființa.* Comportă-te în așa fel încât tragedia existenței să nu te facă un om mai amar și mai corupt. Aceasta este esența primei Reguli („*Stai drept și trage umerii înapoi*"): confruntă în mod deliberat, cu credință și curaj, incertitudinea lumii.

Cum să-i educ pe cei din jurul meu? Împărtășind cu ei lucrurile care mi se par importante. Aceasta e Regula 8 („Spune adevărul — sau cel puțin nu minți"). Aceasta înseamnă să cauți înțelepciunea și s-o distilezi în cuvinte pe care să le rostești cu grijă și atenție, pentru că sunt importante. Lucru relevant și pentru următoarea întrebare (și următorul răspuns): *Ce să fac cu o națiune sfâșiată? Coase-i rănile cu vorbe adevărate, alese cu grijă.* Importanța acestui imperativ a devenit evidentă în ultimii ani: astăzi ne despărțim, ne polarizăm și ne îndreptăm spre haos. În aceste condiții, pentru a evita catastrofa, este necesar ca fiecare dintre noi să scoată la lumină adevărul, așa cum îl vedem noi: nu ne trebuie argumente care să ne justifice ideologiile și nici mașinațiuni care să ne slujească ambițiile, ci avem nevoie de faptele brute și pure ale existenței noastre, dezvăluite în fața celorlalți, astfel încât să putem găsi un teritoriu comun în care să avansăm împreună.

Ce să fac pentru Dumnezeu-Tatăl? Să sacrific toate lucrurile la care țin, pentru a mă apropia de desăvârșire. Lemnul uscat trebuie să ardă, pentru a crește altul. Aceasta este lecția teribilă a lui Cain și Abel, pe care am detaliat-o în discuția despre sensul vieții de la Regula 7. *Ce să fac cu un mincinos? Lasă-l să vorbească astfel încât să se dea singur în vileag.* Relevantă aici este și Regula 9 („Pornește de la premisa că s-ar putea ca persoana pe care o asculți să știe ceva ce tu nu știi"), precum și următorul pasaj din *Noul Testament*:

> După roadele lor îi veți cunoaște. Au doară culeg oamenii struguri din spini sau smochine din mărăcini? Așa că orice pom bun face roade bune, iar pomul

rău face roade rele. Nu poate pom bun să facă roade rele, nici pom rău să facă roade bune. Iar orice pom care nu face roadă bună se taie şi se aruncă în foc. De aceea, după roadele lor îi veţi cunoaşte. (Matei 7:16-7:20).

Înainte de a da la iveală ceva sănătos, trebuie arătat cu degetul tot ce este putred, aşa cum explică discuţia de la Regula 7 — pertinentă în înţelegerea următoarei întrebări şi a următorului răspuns: *Ce să fac cu cel iluminat? Înlocuieşte-l cu adevăratul căutător al iluminării.* Nu există iluminat, ci doar căutători ai unei iluminări şi mai profunde. Adevărata Fiinţă este un proces, nu o stare; o călătorie, nu o destinaţie. Este reconfigurarea continuă a ceea ce ştii, prin întâlnirea cu ceea ce nu ştii, şi nu agăţarea eternă de o certitudine oricum insuficientă. De aici şi importanţa Regulii 4 („Compară-te cu...“). Ideea este deci să aşezi întotdeauna devenirea deasupra stării actuale a fiinţei. Adică să-ţi recunoşti şi să-ţi accepţi imperfecţiunea, astfel încât să o poţi corija constant. E dificil, desigur, dar merită.

Următoarele întrebări şi răspunsuri s-au constituit într-un grupaj, concentrat de data aceasta asupra ingratitudinii: *Ce să fac când detest ceea ce am? Aminteşte-ţi de cei ce nu au nimic şi fă eforturi ca să fii recunoscător.* Apreciază ceea ce vezi în faţa ochilor. Gândeşte-te la Regula 12, formulată oarecum ironic: „Când întâlneşti o pisică pe stradă, mângâi-o“. Nu exclude posibilitatea de a fi fost blocat în evoluţia ta nu de lipsa oportunităţilor, ci de aroganţa ta, care te-a împiedicat să foloseşti la maximum lucrurile pe care deja le ai. Asta e Regula 6 („Fă-ţi ordine în propria casă înainte de a judeca lumea“).

Despre astfel de lucruri am discutat recent cu un tânăr. Un tânăr care aproape că nu plecase niciodată de la părinţii săi şi nu călătorise niciodată în afara provinciei în care trăia — dar care a bătut drumul până la Toronto pentru a audia una dintre conferinţele mele şi a mă vizita acasă. Era extrem de singur pentru vârsta sa şi trăia la un nivel sever de anxietate. Când ne-am întâlnit, abia dacă putea să deschidă gura. Totuşi, în ultimul an, luase hotărârea de a face ceva în privinţa asta. A început prin a se angaja pe postul mărunt de spălător de vase. A decis să-şi facă bine treaba, deşi ar fi putut să trateze cu dispreţ responsabilităţile postului său. Suficient de inteligent încât să fie cuprins de amărăciune în faţa acestei lumi care nu-i recunoştea înzestrările, a decis să accepte toate oportunităţile oferite de viaţă cu smerenia autentică

ce precedă înţelepciunea. Acum trăieşte pe cont propriu. E mai bine decât să locuiască acasă. Are nişte bani, nu prea mulţi, dar mai mult decât nimic. Bani câştigaţi de el. Acum dă piept cu lumea socială şi trage foloasele acestei confruntări:

Cine-i cunoaşte pe ceilalţi este ştiutor,
cine se cunoaşte pe sine este iluminat.
cine-i învinge pe ceilalţi are putere,
cine se-nvinge pe sine are tărie,
cine cunoaşte îndestularea este bogat,
cine merge cu tărie înainte are voinţă,
cine locul nu-şi pierde dăinuieşte,
cine moare dar nu se stinge
îndelung vieţuieşte.[218]

Câtă vreme musafirul meu, anxios încă, dar intrat într-un proces de transformare de sine, va continua să înainteze cu determinare pe calea aleasă, nimic nu-l va împiedica să devină, într-un timp scurt, mai competent şi mai împlinit. Dar aceasta se va întâmpla numai şi numai datorită faptului că şi-a acceptat poziţia măruntă şi a găsit suficientă recunoştinţă în el pentru a face un pas la fel de mărunt într-o direcţie mai bună. Este, în mod clar, de preferat ca alternativă la aşteptarea nesfârşită a sosirii magice a lui Godot. Este de departe preferabil unei existenţe arogante, statice şi neschimbătoare, care invită demonii furiei, resentimentului şi vieţii netrăite.

Ce ar trebui să fac dacă sunt consumat de furie? Aminteşte-ţi că este cu adevărat mai bine să dai decât să primeşti. Lumea este un loc în care facem schimburi şi împărţeli (din nou, Regula 7), nu un seif de jefuit. A da ceva înseamnă a-ţi aduce contribuţia la îmbunătăţirea lucrurilor. Binele din ceilalţi va răspunde la acţiunea ta, o va susţine, o va imita, multiplica, returna şi încuraja, aşa încât lucrurile să fie ajutate să meargă înainte.

Ce să fac dacă mi-am poluat apele? Caută apa vie şi las-o să cureţe Pământul. Cu totul neaşteptate mi s-au părut şi întrebarea, şi răspunsul care mi-a venit. Par să se lege în mare măsură cu Regula 6 („Fă-ţi ordine în propria casă..."). Poate că nu soluţiile tehnice reprezintă cheia problemelor noastre de mediu. Poate că cea mai potrivită abordare este

cea psihologică. Cu cât se cunosc mai bine pe ei înşişi, cu atât oamenii îşi asumă mai multă responsabilitate pentru lumea din jurul lor şi cu atât vor putea rezolva mai multe probleme[219]. Este bine cunoscut faptul că e mai bine să guvernezi asupra propriului spirit decât asupra unei cetăţi. La fel, e mai uşor să învingi un duşman exterior, atunci când îl vei fi înfrânt deja pe cel din interior. Aşa că poate problema de mediu este în definitiv una spirituală. După ce rezolvăm problemele noastre existenţiale, poate că vom face acelaşi lucru şi pentru lume. Desigur, ce altceva să gândească un psiholog?

Următoarea pereche întrebare-răspuns face referire la reacţia la criză şi epuizare:

Ce să fac când duşmanii mei ies învingători? Ţinteşte un pic mai sus şi fii recunoscător pentru lecţia primită. Înapoi la Matei: „Aţi auzit că s-a zis: «Să iubeşti pe aproapele tău şi să urăşti pe vrăjmaşul tău». Iar Eu zic vouă: Iubiţi pe vrăjmaşii voştri, binecuvântaţi pe cei ce vă blestemă, faceţi bine celor ce vă urăsc şi rugaţi-vă pentru cei ce vă vatămă şi vă prigonesc, ca să fiţi fiii Tatălui vostru Celui din ceruri, că El face să răsară soarele şi peste cei răi şi peste cei buni şi trimite ploaie peste cei drepţi şi peste cei nedrepţi" (5:43-5:45). Ce ar putea să însemne asta? Învaţă din succesul duşmanilor tăi; ascultă-le criticile (Regula 9), aşa încât să poţi extrage din opoziţia lor orice posibile fragmente de înţelepciune ţi-ar putea fi de folos; ambiţionează-te să creezi o lume în care cei ce uneltesc împotriva ta să fie capabili să vadă lumina, să se trezească şi să o apuce pe drumul cel bun, astfel încât binele la care aspiri să-i cuprindă şi pe ei.

Ce să fac când sunt obosit şi nerăbdător? Acceptă cu recunoştinţă mâna ce ţi se întinde. Aici avem de-a face cu un răspuns cu două înţelesuri. Este şi îndemnul de a asuma realitatea limitărilor impuse fiinţei individuale, dar şi îndemnul de a fi recunoscător şi a accepta ajutorul celorlalţi — familie, prieteni, cunoştinţe şi străini. Epuizarea şi nerăbdarea sunt inevitabile. Sunt prea multe de făcut şi prea puţin timp. Însă nu trebuie să trudim singuri şi nu e nimic rău în a delega din responsabilităţi, în a coopera şi în a împărţi cu alţii meritul de a fi făcut o treabă eficientă şi cu sens.

Cum să mă împac cu realitatea îmbătrânirii? Înlocuind potenţialul tinereţii cu realizările maturităţii. Aceasta ne duce cu gândul la discuţia despre prietenie de la Regula 3 şi la povestea judecării şi morţii lui Socrate — ce pot fi rezumate după cum urmează: *O viaţă trăită plenar îşi*

justifică limitările. Tânărul care nu are nimic se poate afişa cu potenţialul său în faţa realizărilor celor mai în vârstă. Şi poate că acest lucru le este benefic amândurora. În poemul său „Sailing to Byzantium" („Navigând spre Bizanţ"), William Butler Yeats scria: „Un om în vârstă-i doar un lucru de nimic, ce pare/O haină zdrenţuită, de nu se-ntâmplă uneori/Să aibă suflet fremătând ce cântă tot mai tare/La orice petec rupt din învelişu-i muritor."[220]

Cum să mă descurc cu moartea copilului meu? Dragostea faţă de ceilalţi oameni dragi îţi va vindeca durerea. În faţa morţii trebuie să fim puternici, întrucât ea este parte intrinsecă a vieţii. De aceea, le spun studenţilor mei: căutaţi să fiţi acel tip de persoană pe care, la înmormântarea tatălui vostru, orice apropiat îndoliat şi îndurerat se va putea baza. E o ambiţie cât se poate de nobilă: dovedeşte-ţi tăria în faţa obstacolelor. Un scop destul de diferit faţă de dezideratul unei vieţi lipsite de griji.

Ce ar trebui să fac în următorul moment de disperare? Să-ţi concentrezi atenţia pe următoarea mişcare corectă. Potopul vine. Potopul vine mereu. Apocalipsa e mereu la doi paşi. Din cauza aceasta, povestea lui Noe este arhetipală. Lucrurile se destramă — am subliniat asta în discuţia despre Regula 10 („Fii precis în exprimare") — iar centrul nu se mai poate susţine. Când lucrurile devin haotice şi nesigure, s-ar putea să nu-ţi mai rămână altceva în afara caracterului tău, pe care ţi l-ai construit în prealabil, ţintind sus şi concentrându-te în acelaşi timp pe momentul prezent. Dacă n-ai reuşit să te porţi aşa, vei eşua şi în momentele de criză, iar atunci Dumnezeu fie cu tine!

Această ultimă pereche întrebare-răspuns conţine ceea ce mie mi s-a părut a fi cea mai dificilă dintre toate întrebările formulate în noaptea aceea. Moartea unui copil este, probabil, cea mai cumplită dintre catastrofe. Multe relaţii eşuează în urma unei asemenea tragedii. Deşi de înţeles, disoluţia nu e obligatorie în faţa unor asemenea episoade cumplite. Am văzut oameni capabili să întărească semnificativ relaţiile din cadrul familiei supravieţuitoare în momentul morţii cuiva apropiat. I-am văzut îndreptându-şi atenţia către cei rămaşi; dublându-şi eforturile de a se conecta cu ei şi de a-i susţine. Iar aceasta le dă înapoi tuturor măcar o parte din ce vor fi pierdut la moartea cuiva drag. Trebuie, aşadar, să dovedim compasiune când suntem în doliu. Trebuie să rămânem uniţi în faţa tragediei existenţei. Familiile noastre pot fi

nişte camere de zi primitoare, calde şi comode, în care să stăm adunaţi în faţa şemineului, departe de furtunile furioase ale iernii de-afară.

Cunoaşterea aprofundată a fragilităţii şi mortalităţii poate înspăimânta, otrăvi şi separa. Dar poate şi trezi. Le poate reaminti celor îndoliaţi să nu mai considere că ceilalţi sunt nişte bunuri care li se cuvin de la sine. Odată am făcut nişte calcule care mi-au dat fiori în legătură cu părinţii mei, amândoi trecuţi de optzeci de ani. Un exemplu de aritmetică detestată despre care am vorbit la Regula 5 („Nu-ţi lăsa copiii să-ţi facă lucruri care te vor enerva“) — şi m-am forţat să duc până la capăt calculele pentru a conştientiza cu adevărat în ce stadiu eram. Îi văd pe părinţii mei cam de două ori pe an. De regulă petrecem câteva săptămâni împreună. În perioadele dintre vizite, vorbim la telefon. Însă expectanţa de viaţă a persoanelor trecute de optzeci de ani este de sub zece ani. Ceea ce înseamnă că, dacă sunt norocos, îi voi mai vedea pe părinţii mei de maximum douăzeci de ori. O informaţie cruntă. Dar conştientizând-o, nu mai consider că reîntâlnirea cu părinţii mei ar fi ceva ce oricum mi se cuvine.

Următoarea pereche întrebare-răspuns se referă la dezvoltarea caracterului. *Ce să fac cu un frate lipsit de credinţă? Regele Blestemaţilor nu este cel mai bun judecător al Fiinţei.* Cred cu tărie în ideea conform căreia cea mai bună cale de a remedia lumea — visul meşterului ideal, dacă a existat vreodată unul — este prin a te repara pe tine însuţi, aşa cum am discutat la Regula 6. Orice altceva este aroganţă. Orice altceva riscă să devină o pagubă cauzată de ignoranţa şi de lipsa ta de tact. Dar este în regulă aşa. Sunt multe de făcut exact acolo unde te afli. În definitiv, lumea deja suportă defectele tale specifice. Păcatele (pentru că alt cuvânt mai bun nu avem) tale voluntare şi conştiente înrăutăţesc şi aşa lucrurile. Inacţiunea, inerţia şi cinismul tău scot din peisajul lumii acea parte din tine care ar fi capabilă să înveţe să îmblânzească suferinţa şi să aducă pacea. Şi asta nu e bine. Căci existî nenumărate motive de a ajunge la disperare din cauza lumii, de a te înfuria, de a urî şi de a-ţi dori răzbunarea.

Faptul de a nu reuşi să faci sacrificiile potrivite, de a nu reuşi să te dezvălui pe tine însuţi, de a nu reuşi să trăieşti autentic şi să spui adevărul — toate acestea te şubrezesc. Ajuns într-o stare de slăbiciune, vei fi incapabil să prosperi în lume, nefiind de niciun folos ţie sau celorlalţi. Vei eşua şi vei suferi, la modul prostesc. Ceea ce îţi

va corupe sufletul. Şi cum ar putea fi altfel? Viaţa e destul de grea şi când lucrurile merg bine. Darămite când merg prost. Eu am învăţat, pe propria piele, că nimic nu merge atât de rău încât să nu poată să meargă şi mai rău. De aceea Iadul este o groapă fără fund. De aceea Iadul este asociat cu păcatul menţionat mai sus. În cele mai cumplite întâmplări, suferinţa groaznică a unor suflete nenorocite va fi atribuită, chiar de către aceşti oameni, unor greşeli săvârşite conştient în trecut: acte de trădare, de înşelare, de cruzime, de nepăsare, de laşitate şi, cele mai frecvente dintre toate, acte de orbire voluntară. Iată Iadul: să suferi înfiorător, ştiind că tu eşti sursa suferinţei. Odată ajuns în Iad, e foarte uşor să blestemi Fiinţa însăşi. Şi, cumva, e de înţeles. Dar nu e justificabil. Iată de ce *Regele Blestemaţilor nu este cel mai bun judecător al Fiinţei.*

Cum faci din tine persoana pe care te poţi baza, la bine şi la rău — pe timp de pace sau război? Cum să construieşti un caracter care, în suferinţa şi durerea sa, nu se va alia cu creaturile Iadului? Întrebările şi răspunsurile au continuat, cu aceeaşi pertinenţă, venind în continuarea regulilor explicate în această carte:

Ce să fac pentru a-mi întări spiritul? — Nu spune minciuni şi nu face lucruri care nu-ţi sunt pe plac.

Ce să fac pentru a-mi înnobila corpul? — Foloseşte-l numai în serviciul sufletului.

Ce să fac cu cele mai grele dintre întrebări? — Consideră-le ca pe nişte porţi către calea vieţii.

Ce să fac cu necazul omului sărac? — Încearcă să-i alini inima prin purtarea ta.

Ce să fac când sunt atras de strălucirea mulţimii care mă ascultă? — Stai drept şi rosteşte-ţi adevărurile tale incomplete.

Şi asta a fost tot. Încă mai am stiloul meu luminos. Nu am mai scris nimic cu el de-atunci. Poate o voi face din nou când voi avea dispoziţia potrivită şi când voi simţi că izbucneşte ceva din adâncuri. Dar şi dacă nu se va întâmpla asta, îi sunt recunoscător pentru că m-a ajutat să găsesc cuvintele cu care să termin cartea de faţă.

Sper că cele scrise de mine îţi sunt utile. Sper că rândurile mele ţi-au revelat lucruri pe care le ştiai, dar pe care nu ştiai că le ştii. Sper că înţelepciunea străveche pe care am introdus-o aici să-ţi dea putere. Să aprindă scânteia din tine. Sper să poţi sta din nou cu spatele drept,

să poți face ordine în familia ta şi să poți contribui la pacea şi bunăstarea comunității tale. Sper, în acord cu Regula 11 („Lăsați-i pe copii în pace când fac skateboarding"), că îi susții şi îi încurajezi pe cei aflați în grija ta, în loc să-i protejezi până devin tot mai slabi.

Îți doresc tot binele din lume şi sper ca şi tu să le poți dori celorlalți acelaşi bine.

Dar tu ce vei scrie cu stiloul tău luminos?

Mulțumiri

Scrierea acestei cărţi a coincis cu o perioadă cel puţin tumultuoasă din viaţa mea, ca să nu spun mai mult. Totuşi, slavă Cerului, m-am bucurat de sprijinul unor oameni de încredere, competenţi şi cinstiţi. Îi sunt recunoscător în mod special soţiei mele, Tammy, marele şi bunul meu prieten de aproape cincizeci de ani. Ea a fost un adevărat stâlp de încredere, onestitate, stabilitate, susţinere, ajutor practic, organizare şi răbdare în anii scrierii cărţii, la care am continuat să lucrez în ciuda a orice s-a întâmplat în viaţa noastră, indiferent de cât de presant sau important va fi fost. Fiica mea, Mikhaila, fiul meu, Julian, ca şi părinţii mei, Walter şi Beverley, au fost şi ei alături de mine, foarte prezenţi — au discutat lucruri complicate cu mine şi m-au ajutat în organizarea gândurilor, cuvintelor şi acţiunilor mele. Acelaşi lucru este valabil şi pentru cumnatul meu, Jim Keller, excepţional inginer în computere, precum şi pentru sora mea mereu de încredere şi dornică de aventură, Bonnie. Prietenia cu Wodek Szemberg şi Estera Bekier s-a dovedit a fi de nepreţuit pentru mine, în multe sensuri şi pentru mulţi ani, la fel ca susţinerea discretă şi subtilă a profesorului William Cunningham. Dr. Norman Doidge a făcut mai mult decât i-ar fi cerut datoria profesională atunci când a compus şi revizuit introducerea acestei cărţi, care a presupus mult mai mult efort decât anticipasem eu iniţial. Îi mulţumesc nu doar pentru asta, dar şi pentru prietenia şi căldura cu care el şi soţia lui, Karen, m-au obişnuit şi care este apreciată de întreaga mea familie. A fost o plăcere să colaborez cu Craig Pyette, redactorul meu de la editura Random House, filiala din Canada. Atenţia sa la detaliu şi abilitatea de a-mi limita diplomatic excesele de pasiune (şi uneori de iritare) din multele mele ciorne au contribuit la realizarea unei cărţi mult mai bine chibzuite şi echilibrate.

Gregg Hurwitz, scriitor, scenarist şi prieten, a folosit multe dintre regulile mele de viaţă în scrierea bestsellerului său *Orphan X*, cu mult înainte de apariţia cărţii mele, ceea ce a reprezentat un mare compliment şi un indiciu al interesului potenţial din partea publicului. Gregg s-a oferit voluntar să joace rolul de redactor şi comentator dedicat, meticulos, extrem de incisiv şi comic de cinic în timpul scrierii şi revizuirii cărţii. M-a ajutat să scap de formulările inutile (măcar de o parte a lor) şi să rămân pe pista narativă corectă. Tot el mi l-a recomandat pe Ethan van Scriver, autorul ilustraţiilor meşteşugite de la începutul fiecărui capitol, recomandare pentru care îi mulţumesc, la fel cum îi mulţumesc şi lui Ethan, ale cărui desene adaugă o tuşă necesară de lumină, fantezie şi căldură unui tom altfel poate prea întunecat şi dramatic.

În cele din urmă, vreau să-i mulţumesc agentei mele literare, Sally Harding, şi oamenilor iscusiţi cu care lucrează la CookeMcDermid. Fără Sally, cartea aceasta nu ar fi fost scrisă niciodată.

Note de final

1. Alexandr Soljenițîn (1997). *Arhipelagul Gulag*. București: Univers, vol. 2 (Părțile a treia și a patra), p. 441.

2. Dacă vreți să aprofundați mai serios subiectul, puteți începe de aici: Corson, T. (2005). *The secret life of lobsters: How fishermen and scientists are unraveling the mysteries of our favorite crustacean*. New York: Harper Perennial.

3. Schjelderup-Ebbe, T. (1935). *Social behavior of birds*. Clark University Press. Consultat la adresa: http://psycnet.apa.org/psycinfo/1935-19907-007; vezi și Price, J. S. & Sloman, L. (1987). „Depression as yielding behavior: An animal model based on Schjelderup-Ebbe's pecking order". *Ethology and Sociobiology*, 8, 85–98.

4. Sapolsky, R.M. (2004). „Social status and health in humans and other animals". *Annual Review of Anthropology*, 33, 393–418.

5. Rutishauser, R.L., Basu, A.C., Cromarty, S.I. & Kravitz, E.A. (2004). „Long-term consequences of agonistic interactions between socially naive juvenile American lobsters (Homarus americanus)." *The Biological Bulletin*, 207, 183–7.

6. Kravitz, E.A. (2000). „Serotonin and aggression: Insights gained from a lobster model system and speculations on the role of amine neurons in a complex behavior". *Journal of Comparative Physiology*, 186, 221–238.

7. Huber, R. & Kravitz, E.A. (1995). „A quantitative analysis of agonistic behavior in juvenile American lobsters (*Homarus americanus L.*)". *Brain, Behavior and Evolution*, 46, 72–83.

8. Yeh, S.-R., Fricke. R.A., Edwards, D.H. (1996) „The effect of social experience on serotonergic modulation of the escape circuit of crayfish". *Science*, 271, 366–369.

9. Huber, R., Smith, K., Delago, A., Isaksson, K. & Kravitz, E.A. (1997). „Serotonin and aggressive motivation in crustaceans: Altering the decision to retreat". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 94, 5939–42.

10. Antonsen, B.L. & Paul, D.H. (1997). „Serotonin and octopamine elicit stereotypical agonistic behaviors in the squat lobster *Munida quadrispina* (*Anomura, Galatheidae*)". *Journal of Comparative Physiology A: Sensory, Neural, and Behavioral Physiology*, 181, 501–510.

11. Credit Suisse (oct. 2015). *Global Wealth Report* 2015, p. 11. Accesat la adresa: https://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/?fileID=F2425415-DCA7-80B8-EAD989AF9341D47E

12. Fenner, T., Levene, M. & Loizou, G. (2010). „Predicting the long tail of book sales: Unearthing the power-law exponent". *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 389, 2416–2421.

13. de Solla Price, D.J. (1963). *Little science, big science*. New York: Columbia University Press.

14. Vezi teoretizările din Wolff, J.O. & Peterson, J.A. (1998). „An offspring-defense hypothesis for territoriality in female mammals". *Ethology, Ecology & Evolution*, 10, 227–239; pentru generalizarea teoriei pentru crustacee, vezi Figler, M.H., Blank, G.S. & Peek, H.V.S (2001). „Maternal territoriality as an offspring defense strategy in red swamp crayfish (*Procambarus clarkii, Girard*)". *Aggressive Behavior*, 27, 391–403.

15. Waal, F.B.M. de (2007). *Chimpanzee politics: Power and sex among apes*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press; Waal, F.B.M. de (1996). *Good natured: The origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

16. Bracken-Grissom, H.D., Ahyong, S.T., Wilkinson, R.D., Feldmann, R.M., Schweitzer, C.E., Breinholt, J.W., Crandall, K.A. (2014). „The emergence of lobsters: Phylogenetic relationships, morphological evolution and divergence time comparisons of an ancient group". *Systematic Biology*, 63, 457–479.

17. Pentru un rezumat asupra acestei teme, vezi Ziomkiewicz-Wichary, A. (2016). „Serotonin and dominance". În T.K. Shackelford & V.A. Weekes-Shackelford (coord.). *Encyclopedia of evolutionary psychological science*. Consultat la adresa: https://www.researchgate.net/publication/310586509_Serotonin_and_Dominance

18. Janicke, T., Häderer, I.K., Lajeunesse, M.J. & Anthes, N. (2016). „Darwinian sex roles confirmed across the animal kingdom". *Science Advances*, 2: http://advances.sciencemag.org/content/2/2/e1500983

19. Steenland, K., Hu, S. & Walker, J. (2004). „All-cause and cause-specific mortality by socioeconomic status among employed persons in 27 US states, 1984–1997". *American Journal of Public Health*, 94, 1037–1042.

20. Crockett, M.J., Clark, L., Tabibnia, G., Lieberman, M.D. & Robbins, T.W. (2008). „Serotonin modulates behavioral reactions to unfairness". *Science*, 320, 1739.

21. McEwen, B. (2000). „Allostasis and allostatic load implications for neuro-psychopharmacology". *Neuropsychopharmacology*, 22, 108–124.

22. Salzer, H.M. (1966). „Relative hypoglycemia as a cause of neuropsychiatric illness". *Journal of the National Medical Association*, 58, 12–17.

23. Peterson J.B., Pihl, R.O., Gianoulakis, C., Conrod, P., Finn, P.R., Stewart, S.H., LeMarquand, D.G. Bruce, K.R. (1996). „Ethanol-induced change in cardiac

and endogenous opiate function and risk for alcoholism". *Alcoholism: Clinical & Experimental Research*, 20, 1542–1552.

24. Pynoos, R.S., Steinberg, A.M. & Piacentini, J.C. (1999). „A developmental psychopathology model of childhood traumatic stress and intersection with anxiety disorders". *Biological Psychiatry*, 46, 1542–1554.

25. Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. New York: Wiley-Blackwell.

26. *Ibidem.*

27. Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions: Towards a new psychology of trauma.* New York: The Free Press.

28. Weisfeld, G.E. & Beresford, J.M. (1982). „Erectness of posture as an indicator of dominance or success in humans". *Motivation and Emotion*, 6, 113–131.

29. Kleinke, C.L., Peterson, T.R. & Rutledge, T.R. (1998). „Effects of self-generated facial expressions on mood". *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 272–279.

30. Tamblyn, R., Tewodros, E., Huang, A., Winslade, N. & Doran, P. (2014). „The incidence and determinants of primary nonadherence with prescribed medication in primary care: a cohort study". *Annals of Internal Medicine*, 160, 441–450.

31. Am explicat acest lucru în detaliu în Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: The architecture of belief.* New York: Routledge.

32. Van Strien, J.W., Franken, I.H.A. & Huijding, J. (2014). „Testing the snake detection hypothesis: Larger early posterior negativity in humans to pictures of snakes than to pictures of other reptiles, spiders and slugs". *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 691–697. Pentru o discuţie generală, vezi Ledoux, J. (1998). *The emotional brain: The mysterious underpinnings of emotional life.* New York: Simon & Schuster.

33. Pentru abordarea clasică a acestui subiect, vezi Gibson, J.J. (1986). *An ecological approach to visual perception.* New York: Psychology Press. Pentru o discuţie asupra relaţiei dintre vorbire şi acţiune, vezi şi Floel, A., Ellger, T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: implications for motor theories of speech perception". *European Journal of Neuroscience*, 18, 704–708. Pentru o analiză a relaţiei dintre acţiune şi percepţie, vezi Pulvermüller, F., Moseley, R.L., Egorova, N., Shebani, Z. & Boulenger, V. (2014). „Motor cognition–motor semantics: Action perception theory of cognition and communication". *Neuropsychologia*, 55, 71–84.

34. Flöel, A., Ellger, T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: Implications for motor theories of speech perception". *European Journal of Neuroscience*, 18, 704–708; Fadiga, L., Craighero, L. & Olivier, E. (2005). „Human motor cortex excitability during the perception

of other's' action". *Current Opinions in Neurobiology*, 15, 213–218; Palmer, C.E., Bunday, K.L., Davare, M. & Kilner, J.M. (2016). „A causal role for primary motor cortex in perception of observed actions". *Journal of Cognitive Neuroscience*, 28, 2021–2029.

35. Barrett, J.L. (2004). *Why would anyone believe in God?* Lanham, MD: Altamira Press.

36. Pentru o utilă trecere în revistă, vezi Barrett, J.L. & Johnson, A.H. (2003). „The role of control in attributing intentional agency to inanimate objects". *Journal of Cognition and Culture*, 3, 208–217.

37. Recomand, în acest sens, cartea unui excepțional cercetător/coleg al lui C.G. Jung: Neumann, E. (1955). *The Great Mother: An analysis of the archetype.* Princeton, NJ: Princeton University Press.

38. Cf. https://www.dol.gov/wb/stats/occ_gender_share_em_1020_txt.htm

39. Muller, M.N., Kalhenberg, S.M., Thompson, M.E. & Wrangham, R.W. (2007). „Male coercion and the costs of promiscuous mating for female chimpanzees". *Proceedings of the Royal Society* (B), 274, 1009–1014.

40. Pentru o serie de statistici interesante derivate din analiza platformei matrimoniale OkCupid, vezi Rudder, C. (2015). *Dataclysm: Love, sex, race & identity.* New York: Broadway Books. În cadrul acestor platforme, doar o minoritate de indivizi sunt destinatarii vastei majorități a solicitărilor (un alt exemplu de distribuție Pareto).

41. Wilder, J.A., Mobasher, Z. & Hammer, M.F. (2004). „Genetic evidence for unequal effective population sizes of human females and males". *Molecular Biology and Evolution*, 21, 2047–2057.

42. Miller, G. (2001). *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature.* New York: Anchor.

43. Pettis, J.B. (2010). „Androgyny BT". În D.A. Leeming, K. Madden & S. Marlan (coord.). *Encyclopedia of psychology and religion* (pp. 35–36). Boston, MA: Springer US.

44. Goldberg, E. (2003). *The executive brain: Frontal lobes and the civilized mind.* New York: Oxford University Press.

45. Pentru lucrările clasice dedicate acestui subiect, vezi Campbell, D.T. & Fiske, D.W. (1959). „Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix". *Psychological Bulletin*, 56, 81–105. O idee similară a fost dezvoltată în Wilson, E.O.(1998). *Consilience: The unity of knowledge.* New York: Knopf. Un alt motiv pentru care deținem cinci simțuri este ca să putem „pentagula" drumul nostru prin lume, cu ajutorul unor modalități de percepție diferite din punct de vedere calitativ, care operează în același timp și se verifică simultan unele pe altele.

46. Headland, T.N. & Greene, H.W. (2011). „Hunter-gatherers and other primates as prey, predators, and competitors of snakes". *Proceedings of the National Academy of Sciences USA*, 108, 1470–1474.

47. Keeley, L.H. (1996). *War before civilization: The myth of the peaceful savage*. New York: Oxford University Press.

48. „Încetul cu încetul, am descoperit că linia de demarcaţie dintre bine şi rău nu separă nici statele, nici clasele, nici partidele, ci traversează inima fiecărui om şi a întregii umanităţi. Această linie este mişcătoare, ea oscilează în noi de-a lungul anilor. Chiar o inimă stăpânită de rău prezervă un bastion al binelui. Chiar şi în inima cea mai bună, dăinuie un colţişor de unde răul n-a fost încă dezrădăcinat. De atunci am înţeles adevărul tuturor religiilor din lume: ele se luptă cu răul din om (din fiecare om). Răul nu poate fi izgonit pe de-a-ntregul din lume, dar aria lui de cuprindere poate fi redusă înlăuntrul fiecărei fiinţe umane." — Soljeniţîn, A. (1997). *Arhipelagul Gulag*. Bucureşti: Univers, vol. 2, p. 434.

49. Cea mai bună cercetare asupra acestui subiect pe care am întâlnit-o este excelentul documentar despre caricaturistul underground Robert Crumb, intitulat *Crumb*, regizat de Terry Zwigoff (1995) şi produs de Sony Pictures Classic. Din acest film veţi afla mai multe decât v-aţi fi dorit despre resentiment, dezamăgire, aroganţă, mizantropie, ruşine sexuală, o mamă devoratoare şi un tată tiran.

50. Bill, V.T. (1986). *Chekhov: The silent voice of freedom*. Allied Books, Ltd.

51. Costa, P.T., Teracciano, A. & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings". *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 322–331.

52. Isbell, L. (2011). *The fruit, the tree and the serpent: Why we see so well*. Cambridge, MA: Harvard University Press; vezi şi Hayakawa, S., Kawai, N., Masataka, N., Luebker, A., Tomaiuolo, F. & Caramazza, A. (2011). „The influence of color on snake detection in visual search in human children". *Scientific Reports*, 1, 1–4.

53. Un exemplu uluitor în acest sens este lucrarea *Fecioara şi Pruncul* (cca 1480) a pictorului Geertgen tot Sint Jans (cca 1465–1495), în care apar Fecioara Maria, Pruncul Isus şi un şarpe, adăugat ulterior, pe fundalul unor instrumente muzicale medievale (în faţa cărora Pruncul Isus joacă rolul de dirijor).

54. Osorio, D., Smith, A.C., Vorobyev, M. & Buchanan-Smieth, H.M. (2004). „Detection of fruit and the selection of primate visual pigments for color vision". *The American Naturalist*, 164, 696–708.

55. Macrae, N. (1992). *John von Neumann: The scientific genius who pioneered the modern computer, game theory, nuclear deterrence, and much more*. New York: Pantheon Books.

56. Wittman, A.B., & Wall, L.L. (2007). „The evolutionary origins of obstructed labor: bipedalism, encephalization, and the human obstetric dilemma". *Obstetrical & Gynecological Survey*, 62, 739–748.

57. Există și alte explicații: Dunsworth, H.M., Warrener, A.G., Deacon, T., Ellison, P.T. & Pontzer, H. (2012). „Metabolic hypothesis for human altriciality". *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 109, 15212–15216.

58. Heidel, A. (1963). *The Babylonian Genesis: The story of the creation.* Chicago: University of Chicago Press.

59. Salisbury, J.E. (1997). *Perpetua's passion: The death and memory of a young Roman woman.* New York: Routledge.

60. Pinker, S. (2011). *The better angels of our nature: Why violence has declined.* New York: Viking Books.

61. Nietzsche, F. (1993), *Amurgul idolilor*. Cluj-Napoca: ETA, secțiunea „Maxime și săgeți", par. 12.

62. Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: The architecture of belief.* New York: Routledge, p. 264.

63. Miller, G. (3 nov. 2016). Could pot help solve the U.S. opioid epidemic? *Science.* Accesat la adresa: http://www.sciencemag.org/news/2016/11/could-pot-help-solve-us-opioid-epidemic

64. Barrick, M.R., Stewart, G.L., Neubert, M.J. și Mount, M.K. (1998). „Relating member ability and personality to work-team processes and team effectiveness". *Journal of Applied Psychology*, 83, 377–391. Pentru date similare din cercetările cu subiecți copii, vezi Dishion, T.J., McCord, J. & Poulin, F. (1999). „When interventions harm: Peer groups and problem behavior". *American Psychologist*, 54, 755–764.

65. McCord, J. & McCord, W. (1959). „A follow-up report on the Cambridge-Somerville youth study". *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 32, 89–96.

66. Vezi https://www.youtube.com/watch?v=jQvvmT3ab80 (din *MoneyBART*: seria 23, episodul 3, *The Simpsons*).

67. Rogers a descris șase condiții pentru producerea unei modificări pozitive a personalității. A doua dintre aceste condiții este „starea de incongruență" pe care o resimte clientul. Aceasta poate fi descrisă, în mare, drept conștientizarea faptului că ceva e în neregulă și că trebuie să aibă loc o schimbare. Vezi Rogers, C. R. (1957). „The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change". *Journal of Consulting Psychology*, 21, 95–103.

68. Poffenberger, A.T. (1930). „The development of men of science". *Journal of Social Psychology*, 1, 31–47.

69. Taylor, S.E. & Brown, J. (1988). „Illusion and well-being: A social psychological perspective on mental health". *Psychological Bulletin*, 103, 193–210.

70. Echivalentul grecesc pentru „păcat" este ἁμαρτάνειν (*hamartánein*), care înseamnă „a rata ţinta". Mai poate însemna: „eroare de judecată"; „greşeală fatală". Vezi: http://biblehub.com/greek/264.htm

71. Vezi Gibson, J. J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.

72. Simons, D. J. & Chabris, C. F. (1999). „Gorillas in our midst: Sustained inattentional blindness for dynamic events". *Perception*, 28, 1059–1074.

73. Cf. http://www.dansimons.com/videos.html

74. Azzopardi, P. & Cowey, A. (1993). „Preferential representation of the fovea in the primary visual cortex". *Nature*, 361, 719–721.

75. *Evanghelia după Toma. Traducere din limba coptă*. Iaşi: Polirom, 2013, versetul 113.

76. Nietzsche, F. (1991). *Dincolo de bine şi de rău*. Bucureşti: Humanitas, pp. 62–63.

77. Cf. http://www.nytimes.com/2010/02/21/nyregion/21yitta.html

78. Balaresque, P., Poulet, N., Cussat-Blanc, S., Gerard, P., Quintana-Murci, L., Heyer, E. şi Jobling, M.A. (2015). „Y-chromosome descent clusters and male differential reproductive success: young lineage expansions dominate Asian pastoral nomadic populations". *European Journal of Human Genetics, 23*, 1413–1422.

79. Moore, L.T., McEvoy, B., Cape, E., Simms, K. şi Bradley D.G. (2006). „A Y-chromosome signature of hegemony in Gaelic Ireland". *American Journal of Human Genetics, 78*, 334-338.

80. Zerjal, T., Xue, Y., Bertorelle, G., Wells et al. (2003). „The genetic legacy of the Mongols". *American Journal of Human Genetics, 72*, 717–721.

81. Jones, E. (1953). *The life and work of Sigmund Freud* (vol. I). New York: Basic Books, p. 5.

82. Un scurt şi util rezumat al acestor idei poate fi găsit aici: https://www.britannica.com/art/noble-savage.

83. O analiză de calitate poate fi găsită în Roberts, B.W. şi Mroczek, D. (2008). „Personality trait change in adulthood". *Current Directions in Psychological Science*, 17, 31–35.

84. Pentru o discuţie amănunţită, fundamentată empiric, asupra unor asemenea chestiuni, vezi Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing.

85. Goodall, J. (1990). *Through a window: My thirty years with the chimpanzees of Gombe*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.

86. Finch, G. (1943). „The bodily strength of chimpanzees". *Journal of Mammalogy, 24*, 224–228.

87. Goodall, J., (1985). *În umbra omului*. București: Meridiane.

88. Wilson, M.L. et al. (2014). „Lethal aggression in Pan is better explained by adaptive strategies than human impacts". *Nature, 513*, 414–417.

89. Goodall, J. (1990). *Through a window: My thirty years with the chimpanzees of Gombe*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, pp. 128–129.

90. Chang, I. (1990). *The rape of Nanking*. New York: Basic Books.

91. Biroul Națiunilor Unite pentru Droguri și Crimă (2013). *Global study on homicide*. Preluat de la adresa https://www.unodc.org/documents/gsh/pdfs/2014_GLOBAL_HOMICIDE_BOOK_web.pdf

92. Thomas, E.M. (1959). *The harmless people*. New York: Knopf.

93. Roser, M. (2016). *Ethnographic and archaeological evidence on violent deaths*. Preluat de la adresa https://ourworldindata.org/ethnographic-and-archaeological-evidence-on-violent-deaths/

94. *Ibidem*; v. și Brown, A. (2000). *The Darwin wars: The scientific battle for the soul of man*. New York: Pocket Books.

95. Keeley, L.H. (1997). *War before civilization: The myth of the peaceful savage*. Oxford University Press, USA.

96. Carson, S.H., Peterson, J.B. și Higgins, D.M. (2005). „Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire". *Creativity Research Journal*, 17, 37–50.

97. Stokes, P.D. (2005). *Creativity from constraints: The psychology of breakthrough*. New York: Springer.

98. Wrangham, R.W. și Peterson, D. (1996). *Demonic males: Apes and the origins of human violence*. New York: Houghton Mifflin.

99. Peterson, J.B. și Flanders, J. (2005). „Play and the regulation of aggression". În Tremblay, R.E., Hartup, W.H. și Archer, J. (coord.). *Developmental origins of aggression* (pp. 133-157). New York: Guilford Press; Nagin, D. și Tremblay, R. E. (1999). „Trajectories of boys' physical aggression, opposition, and hyperactivity on the path to physically violent and non-violent juvenile delinquency". *Child Development*, 70, 1181–1196.

100. Sullivan, M.W. (2003). „Emotional expression of young infants and children". *Infants and Young Children, 16*, 120–142.

101. Vezi B.F. Skinner Foundation: https://www.youtube.com/watch?v=vGazyH6fQQ4

102. Glines, C.B. (2005). „Top secret World War II bat and bird bomber program". *Aviation History*, 15, 38–44.

103. Flasher, J. (1978). „Adultism". *Adolescence*, 13, 517–523; Fletcher, A. (2013). *Ending discrimination against young people*. Olympia, WA: CommonAction Publishing.

104. de Waal, F. (1998). *Chimpanzee politics: Power and sex among apes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

105. Panksepp, J. (1998). *Affective neuroscience: The foundations of human and animal emotions*. New York: Oxford University Press.

106. Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Séguin, J.R., Zoccolillo, M., Zelazo, P.D., Boivin, M. et alii (2004). „Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors". *Pediatrics, 114*, 43–50.

107. Krein, S. F. şi Beller, A. H. (1988). „Educational attainment of children from single-parent families: Differences by exposure, gender, and race". *Demography, 25*, 221; McLoyd, V.C. (1998). „Socioeconomic disadvantage and child development". *The American Psychologist, 53*, 185–204; Lin, Y.-C. şi Seo, D.-C. (2017). „Cumulative family risks across income levels predict deterioration of children's general health during childhood and adolescence". *PLOS ONE, 12(5)*, e0177531. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0177531; Amato, P.R. şi Keith, B. (1991). „Parental divorce and the well-being of children: A meta-analysis". *Psychological Bulletin, 110*, 26–46.

108. Jurnalul lui Eric Harris este accesibil la adresa http://melikamp.com/features/eric.shtml

109. Goethe, J.W. (1955), *Faust*, Bucureşti: ESPLA, p. 84.

110. Goethe, J.W. (1955), *Faust*, Partea a doua.

111. Tolstoi, L. (2008), *Spovedanie (Introducere la o operă netipărită)*. Bucureşti: EuroPress Group, pp. 74–75; p. 82.

112. The Guardian (14 iunie 2016) *1000 mass shootings in 1260 days: this is what America's gun crisis looks like*. Consultat la adresa https://www.theguardian.com/us-news/ng-interactive/2015/oct/02/mass-shootings-america-gun-violence

113. Cuvintele lui Eric Harris sunt citate de aici: https://schoolshooters.info/sites/default/files/harris_journal_1.3.pdf

114. Nietzsche, F. (1999). *Voinţa de putere*. Aion: Oradea, p. 5.

115. Vezi Alexandr Soljeniţîn (1997). *Arhipelagul Gulag*. Bucureşti: Univers, vol. 2.

116. Piaget, J. (2012). *Judecata morală la copil*. Chişinău: Cartier. Vezi şi Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. New York: W.W. Norton and Company.

117. Franklin, B. (2018). *Povestea vieţii mele*. Bucureşti: Herald.

118. Xenofon (1990). „Apologia". În *Amintiri despre Socrate*, Chişinău: Hyperion.

119. *Ibidem*, p. 221.

120. *Ibidem*, p. 222.

121. *Ibidem*.

122. *Ibidem*.

123. *Ibidem*, p. 223.

124. *Ibidem.*

125. *Ibidem*, p. 224.

126. *Ibidem*, p. 222.

127. *Ibidem.*

128. *Ibidem.*

129. *Ibidem.*

130. *Ibidem*, p. 228.

131. Goethe, J.W. (1955), *Faust.* București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, p. 525.

132. Poți găsi, în engleză, o serie de comentarii inspirate (pentru fiecare verset biblic) la: http://sbiblehub.com/commentaries. Despre scena la care facem referire, vezi: http://biblehub.com/commentaries/genesis/4-7.htm.

133. Milton, John (1972). *Paradisul pierdut.* București: Minerva, „Cartea a doua", p. 45.

134. Jung, C.G. (2014). *Aion: Contribuții la simbolistica Sinelui* (Opere complete, vol. 9/2). București: Trei (capitolul 5, par. 78).

135. Cf. http://www.acolumbinesite.com/dylan/writing.php

136. Schapiro, J.A., Glynn, S.M., Foy, D.W. & Yavorsky, M.A. (2002). „Participation in war-zone atrocities and trait dissociation among Vietnam veterans with combat-related PTSD". *Journal of Trauma and Dissociation, 3*, 107–114; Yehuda, R., Southwick, S.M. & Giller, E.L. (1992). „Exposure to atrocities and severity of chronic PTSD in Vietnam combat veterans". *American Journal of Psychiatry, 149*, 333–336.

137. Vezi Harpur, T. (2004). *The pagan Christ: recovering the lost light.* Thomas Allen Publishers. Pe această temă, există o discuție și în Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: The architecture of belief.* New York: Routledge.

138. Lao zi (1993). *Cartea despre Dao și putere.* București: Humanitas, versetul 64, p. 273.

139. Jung, C.G. (2014). *Aion: Contribuții la simbolistica Sinelui*, ed. cit.

140. Dobbs, B.J.T. (2008). *The foundations of Newton's alchemy.* New York: Cambridge University Press.

141. Din Epistola către Efeseni a Sfântului Apostol Pavel (2:8–2:9) aflăm următoarele: „Căci în har sunteți mântuiți, prin credință, și aceasta nu e de la voi: este darul lui Dumnezeu; nu din fapte, ca să nu se laude nimeni". Un mesaj similar răzbate și din Epistola către Romani (9:15–9:16): „Voi milui pe cine vreau să-l miluiesc și Mă voi îndura de cine vreau să Mă îndur", grăiește Dumnezeu. Iar Apostolul Pavel conchide: „Deci, dar, nu este nici de la cel care voiește, nici de la cel ce aleargă, ci de la Dumnezeu care miluiește".

142. Amintim în acest context că una dintre cărțile lui Nietzsche se intitulează *Amurgul idolilor: sau cum se filosofează cu ciocanul.*

143. Nietzsche, F. (2013). *Știința voioasă.* București: Humanitas, par. 125, p. 127.

144. Nietzsche, F. (1999). *Voința de putere.* Oradea: Aion, par. 191, p. 127.

145. Fragmentul poate fi regăsit în antologia (1997) *Marele Inchizitor. Dostoievski: Lecturi teologice,* Iași: Polirom.

146. Nietzsche, F. (1998). *Dincolo de bine și de rău,* București: Teora, par. 209.

147. „Să lăsăm conjecturile noastre, teoriile noastre, să moară în locul nostru! Vom putea astfel învăța cum să ne ucidem teoriile, în loc să ne ucidem între noi. Și poate că acest vis utopic se va transforma cândva în realitate — poate că într-o zi această atitudine va ieși victorioasă (mă refer la atitudinea raționalistă sau științifică) și poate că atunci vom prefera să anihilăm teoriile noastre, opiniile noastre printr-o critică rațională, în loc să ne eliminăm între noi" — citat din Popper, K. (1977). „Natural selection and the emergence of mind", conferință susținută la Darwin College, Cambridge, Anglia. Vezi http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/popper/natural_selection_and_the_emergence_of_mind.html

148. Mai multe detalii pe acest subiect, în introducerea din Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: the architecture of belief.* New York: Routledge.

149. Adler, A. (2001). „Mințirea vieții și responsabilitatea în nevroză și psihoză". În *Practica și teoria psihologiei individuale.* București: Trei.

150. Milton, J. (1972). *Paradisul pierdut.* București: Minerva, p. 2.

151. *Ibidem,* p. 9.

152. *Ibidem.*

153. *Ibidem.*

154. Acest aspect este detaliat în Peterson, J.B. (1999). *Maps of meaning: The architecture of belief.* New York: Routledge.

155. Hitler, A. (1997). *Mein Kampf (Lupta mea).* Craiova: Beladi, p. 211.

156. Finkelhor, D., Hotaling, G., Lewis, I.A. & Smith, C. (1990). „Sexual abuse in a national survey of adult men and women: prevalence, characteristics, and risk factors." *Child Abuse & Neglect,* 14, 19–28.

157. Rind, B., Tromovitch, P. & Bauserman, R. (1998). „A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples." *Psychological Bulletin,* 124, 22–53.

158. Loftus, E.F. (1997). „Creating false memories." *Scientific American,* 277, 70–75.

159. Preluat din Rogers, C.R. (1952). „Communication: its blocking and its facilitation." *ETC: A Review of General Semantics,* 9, 83–88.

160. Pentru abordarea clasică a acestui subiect, vezi Gibson, J.J. (1986). *An ecological approach to visual perception,* New York: Psychology Press. Pentru o discuție

despre relația dintre vorbire și acțiune, vezi Floel, A., Ellger, T., Breitenstein, C. & Knecht, S. (2003). „Language perception activates the hand motor cortex: implications for motor theories of speech perception." *European Journal of Neuroscience*, 18, 704–708. Iar pentru o trecere în revistă a studiilor privind relația acțiune-percepție, vezi Pulvermüller, F., Moseley, R.L., Egorova, N., Shebani, Z. & Boulenger, V. (2014). „Motor cognition–motor semantics: Action perception theory of cognition and communication." *Neuropsychologia, 55*, 71–84.

161. Cardinali, L., Frassinetti, F., Brozzoli, C., Urquizar, C., Roy, A.C. & Farnè, A. (2009). „Tool-use induces morphological updating of the body schema." *Current Biology*, 12, 478–479.

162. Bernhardt, P.C., Dabbs, J.M. Jr., Fielden, J.A. & Lutter, C.D. (1998). „Testosterone changes during vicarious experiences of winning and losing among fans at sporting events." *Physiology & Behavior*, 65, 59–62.

163. O parte din informații se găsesc detaliate în Gray, J. & McNaughton, N. (2003). *The neuropsychology of anxiety: An enquiry into the functions of the septal-hippocampal system.* Oxford: Oxford University Press. Vezi și Peterson, J.B. (2013). „Three forms of meaning and the management of complexity." În T. Proulx, K.D. Markman & M.J. Lindberg (coord.). *The psychology of meaning* (pp. 17–48). Washington, D.C.: American Psychological Association; Peterson, J.B. & Flanders, J.L. (2002). „Complexity management theory: Motivation for ideological rigidity and social conflict." *Cortex, 38*, 429–458.

164. Yeats, W.B. (1933) „The Second Coming". În R.J. Finneran (ed.). *The poems of W.B. Yeats: A new edition.* New York: MacMillan, p. 158 (trad. în lb. rom. de Ruxandra Vişan).

165. Cf. Vrolix, K. (2006). „Behavioral adaptation, risk compensation, risk homeostasis and moral hazard in traffic safety." *Steunpunt Verkeersveiligheid*, RA–2006–95. Accesat la: https://doclib.uhasselt.be/dspace/bitstream/1942/4002/1/behavioraladaptation.pdf

166. Nietzsche, F. (1996), *Aşa grăit-a Zarathustra,* Bucureşti: Humanitas, ed. a II-a, pp. 162–163.

167. Orwell, G. (2018). *Drumul spre Wigan Pier.* Iaşi: Polirom, p. 112.

168. Carson, R. (1962). *Silent spring.* Boston: Houghton Mifflin.

169. Vezi http://reason.com/archives/2016/12/13/the-most-important-graph-in-the-world.

170. Cf. http://www.telegraph.co.uk/news/earth/earthnews/9815862/Humans-are-plague-on-Earth-Attenborough.html.

171. „Lumea are cancer, iar acest cancer este omul" — Mesarovici, M.D. şi Pestel, E. (1975). *Omenirea la răspântie.* Bucureşti: Editura Politică, p. 11. Ideea a fost formulată pentru prima dată în Gregg, A. (1955). „A medical aspect of the population problem."

Science, 121, 681–682, p. 681 (de aici a şi fost preluat citatul). Mai departe, gândul a fost dezvoltat de Hern, W.M. (1993). „Has the human species become a cancer on the planet? A theoretical view of population growth as a sign of pathology." *Current World Leaders, 36*, 1089–1124. Cităm pe aceeaşi temă din publicaţia Clubului de la Roma, King, A. şi Schneider, B. (1993). *Prima revoluţie globală. O strategie pentru supravieţuirea lumii.* Bucureşti: Editura Tehnică, pp. 88–89: „Duşmanul comun al omenirii este omul. Căutând un nou inamic care să ne unească, am sugerat că poluarea, încălzirea globală, penuria de apă, foametea etc. ar putea juca acest rol. (...) Toate aceste pericole sunt cauzate de intervenţia umană şi nu pot fi învinse decât prin modificarea atitudinilor şi comportamentelor. Adevăratul duşman este deci însăşi omenirea."

172. Costa, P.T., Terracciano, A. & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings." *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 322–31; Weisberg, Y.J., DeYoung, C.G. & Hirsh, J.B. (2011). „Gender differences in personality across the ten aspects of the Big Five." *Frontiers in Psychology*, 2, 178; Schmitt, D.P., Realo, A., Voracek, M. & Allik, J. (2008). „Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures." *Journal of Personality and Social Psychology, 94*, 168–182.

173. De Bolle, M., De Fruyt, F., McCrae, R. R. et al. (2015). „The emergence of sex differences in personality traits in early adolescence: A cross-sectional, cross-cultural study." *Journal of Personality and Social Psychology, 108*, 171–85.

174. Su, R., Rounds, J. & Armstrong, P.I. (2009). „Men and things, women and people: A meta-analysis of sex differences in interests." *Psychological Bulletin*, 135, 859–884. Pentru o perspectivă neuro-dezvoltaţională asupra acestor diferenţe, vezi Beltz, A.M., Swanson, J.L. & Berenbaum, S.A. (2011). „Gendered occupational interests: prenatal androgen effects on psychological orientation to things versus people." *Hormones and Behavior, 60*, 313–7.

175. Bihagen, E. & Katz-Gerro, T. (2000). „Culture consumption in Sweden: the stability of gender differences." *Poetics, 27*, 327–3409; Costa, P., Terracciano, A & McCrae, R.R. (2001). „Gender differences in personality traits across cultures: robust and surprising findings." *Journal of Personality and Social Psychology*, 8, 322–331; Schmitt, D., Realo, A., Voracek, M. & Alli, J. (2008). „Why can't a man be more like a woman? Sex differences in Big Five personality traits across 55 cultures." *Journal of Personality and Social Psychology*, 94, 168–182; Lippa, R.A. (2010). „Sex differences in personality traits and gender-related occupational preferences across 53 nations: Testing evolutionary and social-environmental theories." *Archives of Sexual Behavior*, 39, 619–636.

176. Gatto, J N. (2000). *The underground history of American education: A school teacher's intimate investigation of the problem of modern schooling.* New York: Odysseus Group.

177. Vezi *Why are the majority of university students women?* — articol de pe site-ul Institutului de Statistică din Canada: http://www.statcan.gc.ca/pub/81-004-x/2008001/article/10561-eng.htm

178. Vezi, de exemplu, Hango. D. (2015). „Gender differences in science, technology, engineering, mathematics and computer science (STEM) programs at university." *Statistics Canada*, 75-006-X: Preluat de la adresa: http://www. statcan.gc.ca/access_acces/alternative_alternatif.action?l=eng&loc=/pub/75-006-x/2013001/article/11874-eng.pdf

179. Nu sunt singurul care crede aceasta. Vezi, de exemplu, Hymowitz, K.S. (2012). *Manning up: How the rise of women has turned men into boys.* New York: Basic Books.

180. Vezi http://www.pewresearch.org/fact-tank/2012/04/26/young-men-and-women-differ-on-the-importance-of-a-successful-marriage/.

181. Vezi http://www.pewresearch.org/data-trend/society-and-demographics/marriage/.

182. Acest aspect a fost discutat pe larg în presa generalistă. Vezi https://www.thestar.com/life/2011/02/25/women_lawyers_leaving_in_droves.html; http://www.cbc.ca/news/canada/women-criminal-law–1.3476637; http://www.huffingtonpost.ca/andrea-lekushoff/female-lawyers-canada_ b_5000415.html

183. Jaffe, A., Chediak, G., Douglas, E., Tudor, M., Gordon, R.W., Ricca, L. & Robinson, S. (2016) „Retaining and advancing women in national law firms." *Stanford Law and Policy Lab, White Paper*: Preluat din https:// www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2016/05/Women-in-Law-White-Paper-FINAL-May–31–2016.pdf

184. Conroy-Beam, D., Buss, D.M., Pham, M.N. & Shackelford, T.K. (2015). „How sexually dimorphic are human mate preferences?" *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41, 1082–1093. Pentru o discuție legată de felul în care preferințele femeilor pentru un partener sau altul sunt determinate de factori pur biologici, care țin de ovulație, vezi Gildersleeve, K., Haselton, M.G. & Fales, M.R. (2014). „Do women's mate preferences change across the ovulatory cycle? A meta-analytic review." *Psychological Bulletin*, 140, 1205–1259.

185. Vezi Greenwood, J., Nezih, G., Kocharov, G. & Santos, C. (2014). „Marry your like: Assortative mating and income inequality." *IZA discussion paper No. 7895.* Preluat din http://hdl.handle.net/10419/93282

186. O bună analiză a acestor chestiuni triste se poate găsi în Suh, G.W., Fabricious, W.V., Parke, R.D., Cookston, J.T., Braver, S.L. & Saenz, D.S. „Effects of the interparental relationship on adolescents' emotional security and adjustment: The important role of fathers." *Developmental Psychology*, 52, 1666–1678.

187. Hicks, S.R.C. (2011). *Explaining postmodernism: Skepticism and socialism from Rousseau to Foucault*. Santa Barbara, CA: Ockham' Razor Multimedia Publishing. Fişierul pdf este disponibil la http://www.stephenhicks.org/wp-content/ uploads/2009/10/hicks-ep-full.pdf

188. Higgins, D.M., Peterson, J.B. & Pihl, R.O. (2007). „Prefrontal cognitive ability, intelligence, Big Five personality, and the prediction of advanced academic and workplace performance." *Journal of Personality and Social Psychology*, 93, 298–319.

189. Carson, S.H., Peterson, J.B. & Higgins, D.M. (2005). „Reliability, validity and factor structure of the Creative Achievement Questionnaire." *Creativity Research Journal*, 17, 37–50.

190. Bouchard, T.J. & McGue, M. (1981). „Familial studies of intelligence: a review." *Science, 212*, 1055–1059; Brody, N. (1992). *Intelligence*. New York: Gulf Professional Publishing; Plomin R. & Petrill S.A. (1997). „Genetics and intelligence. What's new?" *Intelligence, 24*, 41–65.

191. Schiff, M., Duyme, M., Dumaret, A., Stewart, J., Tomkiewicz, S. & Feingold, J. (1978). „Intellectual status of working-class children adopted early into upper-middle-class families." *Science, 200*, 1503–1504; Capron, C. & Duyme, M. (1989). „Assessment of effects of socio-economic status on IQ in a full cross-fostering study." *Nature, 340*, 552–554.

192. Kendler, K.S., Turkheimer, E., Ohlsson, H., Sundquist, J. & Sundquist, K. (2015). „Family environment and the malleability of cognitive ability: a Swedish national home-reared and adopted-away cosibling control study." *Proceedings of the National Academy of Science USA, 112*, 4612–4617.

193. Pentru poziţia OECD în această privinţă, vezi *Closing the gender gap: Sweden*, care începe prin a analiza statisticile care arată că fetele au un avantaj faţă de băieţi în privinţa educaţiei şi că femeile sunt puternic suprareprezentate în ocrotirea sănătăţii, pentru ca apoi să deplângă avantajul încă prezent al bărbaţilor în ştiinţa computerelor. Preluat din https://www.oecd.org/sweden/Closing%20 the%20Gender%20 Gap%20-%20Sweden%20FINAL.pdf

194. Eron, L.D. (1980). „Prescription for reduction of aggression." *The American Psychologist*, 35, 244–252 (p. 251).

195. Aspect analizat în Peterson, J.B. & Shane, M. (2004). „The functional neuroanatomy and psychopharmacology of predatory and defensive aggression." În J. McCord (coord.). *Beyond empiricism: Institutions and intentions in the study of crime*. (Advances in Criminological Theory, Vol. 13) (pp. 107–146). Piscataway, NJ: Transaction Books; vezi şi Peterson, J.B. & Flanders, J. (2005). „Play and the regulation of aggression." În Tremblay, R.E., Hartup, W.H. & Archer, J. (coord.). *Developmental origins of aggression*. (capitolul 12; pp. 133–157). New York: Guilford Press.

196. Cf. Tremblay, R.E., Nagin, D.S., Séguin, J.R., et al. (2004). „Physical aggression during early childhood: trajectories and predictors." *Pediatrics, 114*, 43–50.

197. Heimberg, R.G., Montgomery, D., Madsen, C.H. & Heimberg, J.S. (1977). „Assertion training: A review of the literature." *Behavior Therapy, 8*, 953– 971; Boisvert, J.-M., Beaudry, M., & Bittar, J. (1985). „Assertiveness training and human communication processes." *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 15, 58–73.

198. Trull, T.J. & Widiger, T.A. (2013). „Dimensional models of personality: The five-factor model and the DSM–5." *Dialogues in Clinical Neuroscience, 15*, 135–46; Vickers, K.E., Peterson, J.B., Hornig, C.D., Pihl, R.O., Séguin, J. & Tremblay, R.E. (1996). „Fighting as a function of personality and neuropsychological measures." *Annals of the New York Academy of Sciences*. 794, 411–412.

199. Bachofen, J.J. (1861). *Das Mutterrecht: Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur*. Stuttgart: Krais & Hoffmann.

200. Gimbutas, M. (1991). *The civilization of the goddess*. San Francisco: Harper.

201. Stone, M. (1978). *When God was a woman*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.

202. Eller, C. (2000). *The myth of matriarchal prehistory: Why an invented past won't give women a future*. Beacon Press.

203. Neumann, E. (1954). *The origins and history of consciousness*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

204. Neumann, E. (1955). *The Great Mother: An analysis of the archetype*. New York: Routledge & Kegan Paul.

205. Vezi, de exemplu, Adler, A. (2017), *Caracterul nevrotic*. Bucureşti: Trei, pp. 75 şi urm.

206. Moffitt, T.E., Caspi, A., Rutter, M. & Silva, P.A. (2001). *Sex differences in antisocial behavior: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study*. Londra: Cambridge University Press.

207. Buunk, B.P., Dijkstra, P., Fetchenhauer, D. & Kenrick, D.T. (2002). „Age and gender differences in mate selection criteria for various involvement levels." *Personal Relationships, 9*, 271–278.

208. Lorenz, K. (1943). „Die angeborenen Formen moeglicher Erfahrung." *Ethology*, 5, 235-409.

209. Tajfel, H. (1970). „Experiments in intergroup discrimination." *Nature, 223*, 96–102.

210. Dostoievski, F.M. (1997). *Fraţii Karamazov*, Bucureşti: RAO, pp. 365, pp. 375–376, pp. 381–382.

211. Oricum, vorbind despre limitările divinității, nu e nicidecum vorba despre faptul că am putea încălzi un burrito în cuptorul cu microunde atât de tare, încât nici

El însuşi să nu-l poată mânca (după cum sugerează Homer în *Weekend at Burnsie's* [episodul 16, sezonul 13, *Familia Simpson*]).

212. Lao zi, *Cartea despre Tao şi virtuţile sale*, trad. din limba chineză veche de Şerban Toader, preluat de la adresa: https://www.daoism.ro/wp-content/uploads/2012/01/LAO-ZI-DAO-DAO-DE-JING-DAOISM-RO.pdf

213. Dostoievki, F. (1966), *Romane, nuvele şi povestiri (1862–1869)* (Opere în 11 volume, vol. IV). Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, p. 150.

214. Goethe, J.W. (1955). *Faust*. Bucureşti: Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, p. 525.

215. Dikotter, F. (2010). *Mao's great famine*. Londra: Bloomsbury.

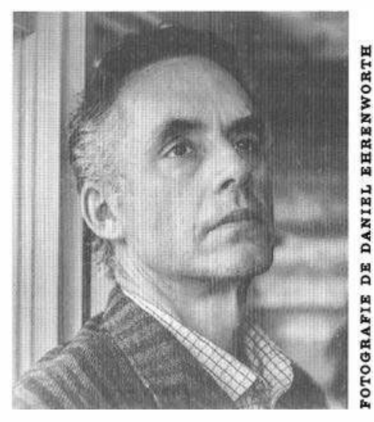
216. Vezi Peterson, J.B. (2006). „Peacemaking among higher-order primates". În Fitzduff, M. şi Stout, C.E. (coord.). *The psychology of resolving global conflicts: From war to peace. In Volume III, Interventions (pp. 33–40)*. New York: Praeger. Articol ce poate fi accesat la adresa https://www.researchgate.net/publication/235336060_Peacemaking_among_higher-order_primates.

217. Vezi Allen, L. (2011). „Trust versus mistrust (Erikson's infant stages)". În S. Goldstein & J.A. Naglieri (coord.). *Encyclopedia of child behavior and development* (pp. 1509–1510). Boston, MA: Springer US.

218. Lao zi (1995), *Cartea despre Dao şi Putere*. Bucureşti: Humanitas, versetul 33, p. 156.

219. Să ne gândim, de exemplu, la marele şi curajosul Boyan Slaat. Acest tânăr olandez a dezvoltat, la douăzeci de ani, o tehnologie capabilă să facă asta, profitabil şi cu aplicabilitate în toate oceanele lumii. Vezi https://www.theoceancleanup.com/.

220. Yeats, W.B. (1933) „Sailing to Byzantium". În R.J. Finneran (ed.). *The poems of W.B. Yeats: A new edition*. New York: MacMillan, p. 158 (trad. în lb. rom. de Ruxandra Vişan).

FOTOGRAFIE DE DANIEL EHRENWORTH

JORDAN B. PETERSON, profesor canadian de psihologie, predă la Universitatea din Toronto, susținând totodată conferințe publice cu o audiență remarcabilă. Este apreciat nu doar pentru criticile sale cultural-politice – cum ar fi obiecțiile la adresa „corectitudinii politice“ –, dar și pentru deschiderea sa către religie, filosofie, literatură și studii politice. În calitate de psiholog clinician, Peterson lucrează cu clienți afectați de depresie, anxietate sau schizofrenie, fiind și consilier al unor manageri de top din firme din domeniul juridic. A fost consultant la Secretariatul General al ONU și a mai predat la Harvard. A scris mai bine de o sută de articole științifice pe teme diverse (de la terapia dependențelor la psihologia personalității) și este autorul unui revoluționar tom dedicat psihologiei religiei, *Maps of Meaning: The Architecture of Belief* (1999), în curs de traducere la Editura Trei. Mai multe detalii pot fi găsite pe conturile autorului de pe Facebook și YouTube, dar și pe site-ul său personal, www.jordanbpeterson.com.